

DE
CENTRALE
OVERHEIDSINSTELLINGEN
VAN
DE
HABSBURGSE NEDERLANDEN

(1482-1795)

Band 2

E. AERTS, M. BAELDE, H. COPPENS, H. DE SCHEPPER,
H. SOLY, A.K.L. THIJS & K. VAN HONACKER

(EDS.)

Algemeen Rijksarchief

1994

DE
CENTRALE
INSTELLINGEN

II

B

ECONOMIE EN FINANCIEN

RAAD VAN FINANCIËN

(1531-1795)

Geschiedenis

De Raad van Financiën was één van de drie Collaterale Raden, die door Karel V op 1 oktober 1531 waren opgericht om de landvoogdes* bij het regeringsbeleid te adviseren en de tenuitvoerlegging ervan te verzekeren. Terwijl met de Raad van State* en de Geheime Raad* relatief nieuwe regeringscolleges in het leven werden geroepen, markeerde de ordonnantie van 1531 voor de Raad van Financiën veeleer het eindpunt van een ontwikkeling die al een eeuw eerder onder de Bourgondische hertogen was ingezet.

De financiële commissie die Filips de Goede in 1438 in de schoot van de hertogelijke Raad oprichtte, vormde wellicht de eerste aanzet tot wat later de Raad van Financiën zou worden. Na enkele jaren verdween de commissie echter geruisloos. Daarop gelastte de hertog in 1447 drie commissarissen om toezicht te houden op de ontvanger-generaal. Ook nu was het voortbestaan van de nieuwe commissie van korte duur. In 1457 werd ze echter weer tot leven gewekt en uitgebreid tot zes commissarissen. Dat zij als rechtscollege bevoegd werden voor financiële zaken naast de Grote Raad, was een nieuwigheid die in 1462 alweer ongedaan werd gemaakt.

De hervormingen van Karel de Stoute van 1468 lieten ook het financieel beheer niet onberoerd. Opnieuw werd binnen de hertogelijke Raad een permanente commissie met financiële bevoegdheden ingesteld. Deze beschikte niet langer over justitiële competenties maar diende zich volledig te concentreren op het beleid en de controle. Hoewel zij nog enige tijd een ambulante karakter behield, kreeg de commissie toch een eigen kamer in het paleis toegewezen, zodat stilaan *Chambre des finances* als naam voor de commissie ingeburgerd raakte. In 1473 bracht Karel de Stoute de Kamer van Financiën over naar Mechelen, waar eveneens het Parlement en de centrale Rekenkamer gevestigd waren. Bij deze gelegenheid werd de instelling gesplitst in een Kamer van de Schatkist en een Kamer van de Beden. De verenigde Kamers zetelden bovendien als gerechtshof in financiële aangelegenheden zoals de in 1457 ingestelde commissie.

Na de dood van Karel de Stoute in 1477 werden alle hervormingen ongedaan gemaakt. Het financieel beheer keerde terug naar de hertogelijke Raad, terwijl de commissarissen onder het gezag van een superintendent met ruime bevoegdheden werden geplaatst.

In 1487 voerde Maximiliaan van Oostenrijk een grondige reorganisatie van het financieel beheer door, waarbij andermaal een gespecialiseerde commissie werd ingesteld die nu vrijwel onafhankelijk was van de hertogelijke Raad en die voor het eerst de naam van *Conseil des finances* zou voeren. Behalve twee *commis* hadden zes adellijke raadsheren een zetel in de nieuwe Raad. Wegens het absentisme van de edelen viel alle werk op de schouders van de commiezen, die in feite de taak van de vroegere commissarissen voortzetten. Ook de ontvanger-generaal en de thesaurier-generaal konden bij het overleg worden betrokken. Een griffier en drie secretarissen *signans en finances* stonden de Raad terzijde.

Toen de collegiale bestuursvorm van 1487 niet werkzaam bleek, stelde Maximiliaan in 1493 een superintendent en hoofd van alle Financiën aan waardoor de Raad *de facto* buiten werking werd gesteld. Vier jaar later (1497) kreeg het hoofd het gezelschap van vier gecommiteerden, een secretaris en een griffier. Na amper twee jaar (1499) werden de vier gecommiteerden vervangen door de thesaurier-generaal, waardoor drie hoge ambtenaren, te weten het hoofd van Financiën, de thesaurier-generaal en de ontvanger-generaal, het financieel beheer volledig in handen kregen. Toen in 1507 een tweede hoofd werd aangesteld, hield dit voor de functie enig prestigeverlies in, te meer daar Margaretha van Savoie zelf de leiding van de staatsfinanciën aan zich trok. In 1511 keerde men terug naar de collegiale bestuursformule. De activiteit van de adellijke hoofden binnen het college was echter zo gering dat de feitelijke leiding in handen bleef van Margaretha en de thesaurier-generaal. Vier jaar later werd andermaal een Raad van Financiën in het leven geroepen, bestaande uit de twee hoofden, de thesaurier-generaal en de ontvanger-generaal en bijgestaan door een secretaris en een griffier (1515). In 1522 werd de Raad aangevuld met een gecommiteerde ondergeschikt aan de thesaurier-generaal. De leiding van de Raad was in handen van de landvoogdes Margaretha zelf, die als een gezagsvolle superintendente optrad.

In 1531 kregen de Nederlanden een regeervorm, die zij – in het Zuiden althans – tot het einde van het ancien régime zouden behouden. De ordon-

nantie voor de Raad van Financiën van 1 oktober 1531 behield *grosso modo* de opdracht en de organisatie zoals die in loop van de jaren waren gegroeid. Wel was enige invloed merkbaar van de in 1523 door Karel V in Spanje opgerichte *Consejo de Hacienda*. Inrichting en werkwijze werden nadien gepreciseerd in bijkomende reglementen van onder andere 1546, 1595, 1597, 1603, 1618, 1632 en 1733. Naast de vertrouwde naam *Bureau des finances* kwam na 1531 steeds meer de benaming *Conseil de nos domaines et finances* in gebruik, hoewel die pas ten tijde van de aartshertogen echt veralgemeend geraakte. In regeringsmilieus werd de naam overigens vaak verkort tot *les Finances* en *ceux des Finances*.

Op 2 juni 1702 werd een reglement "*contenant la nouvelle forme de gouvernement*" voor de Nederlanden uitgevaardigd waarbij de drie Collaterale Raden werden versmolten tot één Koninklijke Raad* naar Frans model. De effectieve afschaffing van de Collaterale Raden en de overdracht van bevoegdheden aan de Koninklijke Raad hadden echter pas plaats op 20 en 21 juli 1702. Na de Slag bij Ramillies (1706) verloor deze Koninklijke Raad evenwel het grootste deel van zijn ressort aan de door het Anglo-Bataafs Condominium heropgerichte Raad van State en Raad van Financiën. In de gebieden onder de soevereiniteit van Maximiliaan Emanuel, voornamelijk de provincies Namen en Luxemburg, werd de Koninklijke Raad pas begin 1712 afgeschaft. Hij werd er eveneens vervangen door een Raad van State* en een Raad van Financiën*. Na de soevereiniteitsafstand van Maximiliaan Emanuel eind 1714 werden hun bevoegdheden overgenomen door de bestaande Raad van State en Raad van Financiën die nog tot begin 1716 onder het toezicht van de Zeemogendheden zouden blijven.

Naar het voorbeeld van de Koninklijke Raad promoveerden de Oostenrijkers de bestaande Raad van State in 1718 tot hoogste en enig regeringscollege. De financiële aangelegenheden werden toevertrouwd aan een directeur-generaal van Financiën, die ambtshalve deel zou uitmaken van de Raad van State. Hij zou worden geassisteerd door drie te Brussel zetelende intendanten met raadgevende stem in de Raad en vier *sous-délégués* in de provincies. Als gevolg van politieke tegenstellingen binnen de regering te Brussel en van meningsverschillen met de Hoge Raad voor de Nederlanden te Wenen* kwam de Algemene Directie van Financiën nooit van de grond. Inmiddels werden de taken van de *pro forma* afgeschafte Raad van Financiën voortgezet door voormalige raadsheren die voor de gelegenheid *conseillers*

directeur général et intendants provisionnels des Finances werden genoemd. Aangezien de centralistische hervormingen van 1718 niet werkzaam bleken, werd de Raad van Financiën na het vertrek van Prié in 1725 in zijn oude vorm hersteld. De interne organisatie en de bevoegdheidsverdeling binnen de Raad, die dringend aan vernieuwing toe waren, werden gedetailleerd geregeld in de keizerlijke instructie van 28 januari 1733.

Jozef II heeft nogmaals gepoogd het land een gecentraliseerde bestuursstructuur op te leggen. Met ingang van 1 januari 1787 – maar in werkelijkheid pas vanaf 12 april – nam de Algemene Regeringsraad* de economische en financiële bevoegdheden over van de afgeschafte Raad van Financiën. De nieuwe regering ging echter ten onder in de politieke chaos van de Brabantse Omwenteling en diende begin december 1789 haar werkzaamheden te staken. In de tijdelijke regeringscomités te Trier en te Luxemburg werden de financiële aangelegenheden behartigd door Ange de Limpens (1789-1790), voormalig lid van de Algemene Regeringsraad¹. In het gebied onder het gezag van de Verenigde Nederlandse Staten (1790) was het beheer van de staatsinkomsten in handen van het Soeverein Congres*.

Bij de Conventie van 's-Gravenhage van 10 december 1790 stelde keizer Leopold II het herstel van de bestuursordering van vóór Jozef II in het vooruitzicht (artikel III, 10). Op 24 december werden de bevoegdheden van de vroegere Raad van Financiën en van de hem ondergeschikte *jointes* tijdelijk toevertrouwd aan een Comité van Financiën (*Comité des finances*), samengesteld uit enkele voormalige raadsheren van dit regeringscollege. Het Comité was werkzaam vanaf midden januari tot midden juli 1791. Op 8 juli werd door de gouverneur-generaal de nieuwe samenstelling van de Raad van Financiën bekend gemaakt. De keizerlijke goedkeuring volgde op 27 juli 1791. De activiteit van de nieuwe Raad was echter niet van lange duur. Al in november 1792 moesten de raadsleden de wijk nemen voor de oprukkende Franse legers. Van 12 december 1792 tot 26 maart 1793 werden de werkzaamheden noodgedwongen voortgezet te Wesel in Duitsland. Het financieel beheer in de provincie Luxemburg die in Oostenrijkse handen was gebleven, werd

¹ Ten tijde van de Republiek van de Verenigde Nederlandse Staten werd het Oostenrijks gezag tijdelijk waargenomen door drie elkaar opvolgende comités: de Jointe te Luxemburg, nadien te Trier* van 10 jan. tot 12 feb. 1790, de Jointe te Trier* van 12 feb. tot 11 maart 1790 en de Koninklijke Commissie te Luxemburg* van 11 maart tot 18 dec. 1790.

opgedragen aan een Tijdelijke Commissie voor de Domeinen en Financiën te Luxemburg (*Commission provisoire des domaines et finances à Luxembourg*) onder de leiding van François Durieux, voorzitter van de Raad van Luxemburg (20 december 1792-6 mei 1793).

In tegenstelling tot de Geheime Raad, die bij de tweede Oostenrijkse Restauratie in maart 1793 tijdelijk werd ontbonden en nadien een grondige personeelwissel onderging, bleef de samenstelling van de Raad van Financiën *grosso modo* ongewijzigd. Nauwelijks een jaar later, na de Slag bij Fleurus (26 juni 1794), moest de regering de Nederlanden echter alweer verlaten, voorgoed zoals later zou blijken. Van 9 tot 18 juli 1794 zetelde de Raad van Financiën in Roermond en vanaf 24 juli in Düsseldorf. De meeste centrale regeringsorganen waren ondertussen echter opgeheven door een keizerlijke beschikking, die op 23 juli aan de hofkanselier voor de Nederlanden werd meegedeeld. Het zou nog tot 19 augustus 1794 duren vooraleer de Collaterale Raden officieel werden ingelicht. Met ingang van 20 augustus ging de verantwoordelijkheid voor de staatsfinanciën over op drie comités, met name één van Financiën, één van de Koninklijke Schatkist (of van de Ontvangerij-generaal) en één van de Rekenkamer. Het Comité van Financiën vestigde zich eerst in Düsseldorf en vervolgens in Dillenburg. Toen op 1 januari 1795 ook de comités werden ontbonden, bleven nog enkele voormalige leden tot september 1795 vanuit het Duitse Würzburg de lopende zaken afhandelen.

Organisatie

De Raad van Financiën was één van de drie Collaterale Raden, die samen de regering van de Nederlanden vormden. Hiërarchisch stonden zij onmiddellijk onder het gezag van de vorst* of, in diens afwezigheid, van de gouverneur-generaal. Qua eerbiedwaardigheid kwam de Raad van Financiën pas op de derde plaats na de Raad van State en na de Geheime Raad.

Samenstelling van de Raad

In 1531 was de Raad van Financiën samengesteld uit zes leden: drie hoofden van Financiën, een thesaurier-generaal en twee gecommiteerden. Een griffier en een ontvanger-generaal stonden de Raad terzijde. Al deze ambten

werden door de Bourgondische hertogen of door de eerste Habsburgers ingesteld. De meesten waren dus reeds geruime tijd vóór 1531 actief.

In de eerste helft van de 16de eeuw waren de drie hoofden de meest prominente leden van de Raad. Zij behoorden tot de voornaamste adellijke geslachten, zoals de Lalaings, de Croÿs, de Lannoys, de Arenbergs. Door hun vorige functies waren zij vooral vertrouwd met domaniale of politiek-bestuurlijke problemen. Zij hadden adviesrecht over alle belangrijke financiële verordeningen en beslissingen. Eén van hen, die als *premier chef* werd betiteld, distribueerde de te behandelen zaken onder de raadsleden en beschikte over het *signetum*. Aangezien de hoofden vaak ook lid waren van de Raad van State en andere politieke verplichtingen hadden, waren zij zelden aanwezig. In de tweede helft van de 16de eeuw voorzagen de particuliere instructies aan de landvoogden nog maar twee hoofden. Hoewel de aartshertogen opnieuw drie hoofden aanstelden, waren er in de eerste helft van de 17de eeuw meestal niet meer dan twee in dienst, die dan nog zelden present waren. Vanaf die tijd begon hun gezag langzaam maar zeker te tanen. Blijkens een intern reglement van 1613 behielden zij enkel een vaag toezicht op de thesaurier-generaal en de gecommiteerden. Doordat het vorstelijk domein veel aan belang had ingeboet, was hun aanwezigheid in de Raad eigenlijk overbodig geworden. Na de mislukte samenzwering van 1632 liep de invloed van de hoge adel snel terug, zodat Filips IV het aantal hoofden in 1650 probleemloos op één kon terugbrengen. Nadat de laatste titularis graaf Ernst van Isenburg in 1664 was overleden, bleef de functie definitief vacant.

In 1664 ging de leiding van de Raad van Financiën officieel over op de thesaurier-generaal. Deze maakte al onder Filips de Goede als *trésorier et gouverneur général* deel uit van de centrale financiële administratie. Sedert 1499 zetelde de thesaurier-generaal in het Bureau en vervolgens in de Raad van Financiën, waarin hij blijvend een centrale rol zou vervullen. Tenminste vanaf het begin van de 17de eeuw was hij ook daadwerkelijk met de leiding ervan belast. Hij diende steeds op de hoogte te zijn van de inkomsten en uitgaven van de staat en rapporteerde daarover aan de gouverneur-generaal. Hij was verantwoordelijk voor de onderhandelingen met de Staten over de beden en subsidies. Hij hield eveneens toezicht op de griffie. Na het verdwijnen van het laatste hoofd (1664) distribueerde hij de zaken onder de raadsheren-rapporteurs en zat hij de zittingen voor.

Het gezag van de Raad was in grote mate afhankelijk van de persoonlijkheid van de thesaurier-generaal. In de 16de eeuw werd deze functie onder meer vervuld door de bekende Gaspar Schetz (1564-1577). De meest markante figuur die het einde van het Spaans bewind in de Nederlanden domineerde, was Jan van Brouhoven, graaf van Bergeyck (1688-1699). Zijn dynamiek en kennis van zaken maakten de functie tot een werkelijke sleutelpositie in het staatsbestel. Bij de oprichting van de Koninklijke Raad in 1702 werd het thesauriersambt echter afgeschaft en vervangen door een gecombineerde functie van superintendent-generaal van Financiën en minister van Oorlog, die Bergeyck overigens voor zichzelf reserveerde. Hoewel de Raad van Financiën in 1706 in de gebieden onder voogdij van het Anglo-Bataafs Condominium werd hersteld, bleef het ambt van thesaurier-generaal onbezet.

Bij de bestuurshervorming van 1718 werd de leiding van de nieuw op te richten Algemene Directie van Financiën toevertrouwd aan een directeur-generaal. Toen de aangezochte voorzitter van de Rekenkamer van Vlaanderen*, Pierre van der Goten, de benoeming bleef afwijzen, werd Thomas de Fraula, de oudste raadsheer van Financiën, in 1720 aangesteld tot raadsheer van State-directeur (*conseiller d'État directeur*). Officieus bleef ook de titel van thesaurier-generaal in gebruik, zodat Wenen bij de heroprichting van de Raad van Financiën in 1725 conform de oude traditie opnieuw een thesaurier-generaal benoemde. Na korte ambtstermijnen van drie weinig gezaghebbende titularissen, onder wie de zeventigjarige van der Goten, werd het ambt van thesaurier-generaal in 1736 andermaal afgeschaft. Markies Ambroise d'Herzelles werd bij deze gelegenheid aangesteld tot superintendent en directeur-generaal, zonder dat aan de nieuwe titel enige machtsuitbreiding was verbonden. Toen deze eerder middelmatige figuur in 1753 in de persoon van Patrice François de Neny een thesaurier-generaal naast zich kreeg, verdween de bejaarde markies voorgoed naar de achtergrond. Bij zijn overlijden in 1759 werd de nieuwe post trouwens opgeheven. Na een kort thesaurierschap van Paul François de Cordeys (1757-1759) werd de leiding toevertrouwd aan baron Denis Benoît de Cazier, die door zijn superieuren hooglijk werd gewaardeerd en tot de hervormingen van 1787 in dienst zou blijven. Onder het toezien oog van de gevolmachtigd ministers* heeft hij met veel werkkraft en autoriteit het financiële regeringsprogramma ten uitvoer gebracht. De functie die bij de oprichting van de Algemene Regeringsraad in 1787 was af-

geschaft, werd bij de eerste Oostenrijkse Restauratie in ere hersteld met Pierre Benoît Desandrouin (de Sandrouin) als laatste titularis (1791-1794).

De dagelijkse werking van de Raad werd verzekerd door de gecommiteerden die mettertijd als raadsheren-commiezen (*conseillers et commis*) werden betiteld. In de 18de eeuw raakte de toevoeging *commis* in onbruik en werden de leden meestal als *conseiller* of *ministre* aangesproken, met uitzondering evenwel van het korte intermezzo 1718-1725, toen zij de titel van *conseiller intendant provisionnel des Finances* voerden.

In 1531 was het aantal raadsheren vastgesteld op twee. Al in 1546 kwam er een derde bij, voornamelijk om de coördinatie van de financiële verrichtingen te verzekeren. Ten laatste in 1613 steeg hun aantal tot vier. Vanaf het einde van de 16de eeuw was het de gewoonte dat commiezen hun carrière begonnen als *expectans* of *surnuméraires* in afwachting dat er een raadszetel vrijkwam. Aangezien een benoeming voor de schatkist behoorlijk wat opleverde, kon de voortdurend door geldnood geplaagde regering niet aan de verleiding weerstaan om het aantal gewone raadsheren te laten toenemen tot zes en daarboven nog een groot aantal *surnuméraires* aan te stellen. In 1676 bleek de Raad aangegroeid tot een 20 leden, namelijk 6 gewone en 14 buitengewone raadsheren. Pogingen in 1664 en 1681 om deze wildgroei te beperken, sorteerden geen blijvend effect. Bij de heroprichting van de Raad in 1706 werd het aantal raadsheren officieel op zes gebracht. Pas in 1725 kon het worden teruggeschoefd tot vier. Behoudens een tijdelijke verhoging tot vijf in 1731, bleef dit effectief ook naderhand gehandhaafd. In de tweede helft van de 18de eeuw werd bovendien nog een beperkt aantal bijkomende raadsheren aangetrokken omwille van hun deskundigheid. Teneinde de noodzakelijke coördinatie tussen civiele en militaire autoriteiten te verzekeren, werd vanaf 1754 tot 1782 de hoofdkrijgscmissaris als volwaardig raadsheer in de Raad opgenomen. In 1764 kreeg hij nog het gezelschap van de commandant van het Geniekorps* als expert inzake openbare werken, zodat het totaal aantal raadsheren in die jaren kon oplopen tot zeven à acht. In 1791, bij de wederoprichting van de Raad van Financiën ten tijde van de eerste Oostenrijkse Restauratie, werd hun aantal officieel op zeven gebracht.

De gecommiteerden en later de raadsheren-commiezen stonden volledig ten dienste van de hoofden en van de thesaurier-generaal. Wellicht werd van bij de aanvang een zekere specialisatie onder de leden nagestreefd, maar pas in 1725 werden de hoofdtaken van de raadsheren formeel vastgelegd. In het

reglement van 1733 werden de werkzaamheden verdeeld over vier departementen, elk met één raadsheer-rapporteur aan het hoofd: domeinen, beden en subsidies, douane en economische zaken. Dit vierde departement leidde echter een vrij schimmig bestaan en werd omstreeks 1750 opgeheven. Zijn taak werd overgenomen door het Bureau voor het Beheer van de Douanerechten*. De zorg voor hof- en regeringsgebouwen en voor vestingwerken die in de eerste helft van de 18de eeuw was toevertrouwd aan een gespecialiseerd raadsheer van het Domeindepartement, bleek in de jaren zestig tot een zelfstandige afdeling te zijn uitgegroeid. Restbevoegdheden, die duidelijk niet tot beden en subsidies of de douanerechten waren terug te voeren, zoals het toezicht op de ontvangers-generaal, werden doorgaans opgedragen aan het Domeindepartement.

Ondergeschikt personeel van de Raad

In de marge van de Raad van Financiën opereerden vanaf de tweede helft van de 17de eeuw nog één of meer raadsheren voor handelszaken (*conseiller de commerce, conseiller député aux affaires du commerce*). Het waren veelal handelslui die omwille van hun bekendheid met handel en nijverheid op deze eervolle post werden benoemd. In de tweede helft van de 18de eeuw waren dat bijvoorbeeld de Antwerpse negociant Jean Charles van Heurck (1708-1766) en de Brusselse handelaar Nicolas Bacon (1710-1779). Niettegenstaande hun titel van raadsheer maakten de handelsraden geen deel uit van het eigenlijke college van raadsheren-commiezen, evenmin trouwens als de raadsheer-fiscaal en de ontvanger-generaal.

Het ambt van raadsheer-fiscaal van Financiën (*conseiller fiscal des Finances*) werd pas ingesteld in 1609. Zijn opdracht verschilde sterk van de raadsheer-fiscaal in de Geheime Raad (*conseiller commis aux causes fiscales*) die belast was met de behartiging van de vorstelijke belangen voor de justitieraden en die overigens ook toegang had tot de Raad van Financiën. De raadsheer-fiscaal van Financiën daarentegen was slechts een ondergeschikte ambtenaar aan wie bijzondere opdrachten werden toevertrouwd. Omwille van de overlapping van bevoegdheden met andere fiscalen werd in 1647 tot afschaffing van het ambt besloten. Degenen die nadien nog sporadisch werden aangesteld, voerden noodgedwongen de titel van buitengewoon raadsheer-fiscaal (*conseiller et fiscal extraordinaire*). In 1702 werd de functie andermaal

weggesnoeid, maar in 1713 werd ze ten behoeve van Patrick Mac Neny toch weer hersteld. Na diens promotie tot secretaris van State en Oorlog* in 1724 liet men de post vacant tot 1735. Hoewel in de instructie van 1733 nog veel aandacht werd besteed aan zijn taakomschrijving, kreeg de laatste raadsheer-fiscaal na zijn bevordering tot gewoon raadsheer van Financiën in 1740 geen opvolger.

De ontvangers-generaal stonden aan het hoofd van de Ontvangerij-generaal van Financiën, de centrale staatskas met een min of meer autonoom statuut ten opzichte van de Raad van Financiën, wat de ontvangers-generaal een bijzondere positie binnen de Raad van Financiën verleende. Zij werden als raadsheer betiteld, maar hoorden niet tot het eigenlijke raadscollege en namen dus geen deel aan de zittingen. Integendeel, zij kregen alle orders van de Raad en stonden onder zijn voortdurende controle. Hun positie was enigszins te vergelijken met deze van de griffiers.

Het schrijven van de vele missiven, adviezen en betalingsordonnanties was de opdracht van de griffie van Financiën. De leiding ervan berustte bij twee raadsheren-griffiers, ambtenaren van hoog aanzien in de regeringsadministratie. In de tweede helft van de 17de eeuw groeide hun aantal aan met enkele gewone en buitengewone griffiers zodat er toen tenminste een vijftal in functie waren. In de 18de eeuw werd de griffie opnieuw bediend door twee griffiers. Na de afschaffing in 1744 van het ambt van audiëncier*, die officieel *secrétaire et audiencier seul signant en finances* heette, nam één van de griffiers diens taak over als *secrétaire signant en finances*.

Bij de reorganisatie van de Raad in 1733 omvatte de personeelsformatie, behalve de griffie met haar officialen en klerken, nog een kapelaan, boden en onderhoudspersoneel, samen een 20 personen. Niettegenstaande de voortschrijdende taakverzwaring en bureaucratisering was hun aantal in 1768 tot slechts 27 personen aangegroeid, waarvan 21 in de griffie. Aan de vooravond van zijn afschaffing in 1787 beschikte de Raad over een administratieve staf van 30 man. Aangezien hij niet zelf voor het ontvangen van de staatsinkomsten moest zorgen, kon hij volstaan met een bescheiden ambtelijk apparaat.

Benoeming

De hoofden van Financiën en de thesauriers-generaal werden benoemd door de vorst op voordracht van de gouverneur-generaal. Voor de aanstelling van

de andere leden van de Raad van Financiën was dit prerogatief gedelegeerd aan de gouverneur-generaal. Toen een grondige hervorming van de Collaterale Raden in het midden van de jaren dertig van de 18de eeuw niet het gewenste resultaat opleverde, trok de keizer in 1740 ook de benoeming van de raadsheren tot zich.

De hoofden van Financiën waren hoogadellijke *grands seigneurs*, aan wie geen verdere benoemingsvoorwaarden werden gesteld. De thesaurier-generaal en de raadsheren waren *conseillers de courte robe*. Ook voor hen was het bezit van een academische titel in de rechtsgeleerdheid geen absolute vereiste. Over het algemeen waren de kandidaten op één of andere wijze vertrouwd met het financieel beheer van de staat door de functie die zij voordien hadden uitgeoefend. Een groot aantal onder hen was eerst ontvanger of ontvanger-generaal geweest of had een carrière in een Rekenkamer – ook als voorzitter – achter de rug. De reputatie die zij daar hadden opgebouwd, bleek van doorslaggevend belang voor hun benoeming. Daarnaast speelden anciënniteit en familierelaties een grote rol. Vanaf 1657 vonden bovendien allerlei vormen van venaliteit ingang waardoor vaak de voorkeur werd gegeven aan de meest-vermogende kandidaat, met rampzalige gevolgen voor de deskundigheid en de integriteit van de raadsheren in de tweede helft van de 17de eeuw en in de eerste decennia van de 18de eeuw. De misstanden binnen de Raad deden Karel VI in 1735 tot een radicale personeelwissel besluiten. Toen ook dit geen algehele voldoening schonk, ging Wenen zich vanaf ca. 1740 zeer actief met de selectie van de kandidaten inlaten, waardoor de deskundigheid van de Raad in de tweede helft van de 18de eeuw aanzienlijk toenam. Niettemin bleek dat bij de benoeming nu en dan volgzzaamheid ten opzichte van Oostenrijk zwaarder doorwoog dan bekwaamheid. Zo werden niet zelden kandidaten geweerd, die teveel begrip hadden getoond voor het standpunt van de provinciale Staten.

Bezoldiging

Voor de bezoldiging gold in de Raad van Financiën dezelfde regeling als in de andere Collaterale Raden. De gewone personeelsleden werden traditioneel door de ontvanger-generaal betaald uit de domeininkomsten. *Surnuméraires* werkten vaak onbezoldigd. Indien ze dan toch een vergoeding kregen, werd die buiten de officiële posten van de Ontvangerij-generaal gehouden. In de

18de eeuw viel het onderscheid tussen beide weg en werden de gewone en buitengewone raadsheren op dezelfde wijze gesalarieerd. Bovendien zagen zij hun jaarinkomen aangevuld met houtleveringen in natura en met allerlei emolumenten voor hun bijzondere commissies, zoals het verzetten van een wet en het afhoren van provincie- of stadsrekeningen.

In de 16de eeuw kregen de hoofden van Financiën, naast een vaste jaarwedde van 1200 pond, vaak nog belangrijke pensioenen. De thesaurier-generaal en de gecommiteerden ontvingen ca. 880 pond per jaar, te verhogen met een jaarlijkse gratificatie van 1000 pond voor de thesaurier-generaal en van zo'n 200 pond voor de gecommiteerden. Aan het einde van de 17de eeuw had de thesaurier-generaal een jaarsalaris van 7000 à 9000 gulden en een raadsheer 2200 à 3200 gulden. Een griffier ontving 2000 gulden. Daarnaast trokken de raadsheren nog vacatiegelden en emolumenten. Voor de thesaurier-generaal kon dat gemakkelijk tot 1600 gulden per jaar oplopen. Het geheel van de personeelsuitgaven beliep toen zo'n 60.000 gulden.

Omwille van de slechte toestand van de schatkist tot het midden van de 18de eeuw, was de financiële status van de ambtenaren heel wat minder rooskleurig dan uit de cijfers zou kunnen blijken. De meesten moesten zich neerleggen bij een betalingsachterstand die tot enkele jaren kon oplopen en die haast nooit werd aangezuiverd. Ook de uitbetaling door lokale kassen in plaats van door de Ontvangerij-generaal, die op het einde van de 17de eeuw werd ingevoerd, bracht geen wezenlijke verbetering. Vanaf het midden van de 18de eeuw werd bovendien een percentage van drie à tien pct., *arrha* geheten, van het brutoloon afgehouden. Het nettosalaris van de thesaurier-generaal bedroeg toen 10.800 gulden. De oudste raadsheer die de titel van raadsheer van State voerde, beurde 6300 gulden. Een gewoon raadsheer ontving 4500 à 5000 gulden. Het loon van de twee griffiers schommelde tussen 2000 en 2500 gulden. In 1780 bedroeg het gemiddelde loon van een officiaal 741 gulden (maximum 1568 en minimum 388 gulden). Met 62.000 gulden lagen de totale personeelsuitgaven van de Raad nauwelijks hoger dan een eeuw voordien.

Besluitvormingsproces

Het besluitvormingsproces in de Raad van Financiën vertoonde veel gelijkennis met dat in de Geheime Raad. In de ordonnantie voor de Raad van

Financiën van 1 oktober 1531 werd de algemene leiding van de Raad toevertrouwd aan landvoogdes Maria van Hongarije, die volgens het tweede artikel belast was met "*la principale charge, soing et superintendance des dites Finances*", een opdracht die zij zeer ter harte nam. Zij zat vaak zelf de Raadsvergadering voor en verzocht de leden rechtstreeks om advies. Deze directe besluitvormingsprocedure werd echter al gauw verlaten. In de regel maakten haar opvolgers hun verzoeken om advies mondeling kenbaar aan het hoofd van de Raad. Via dezelfde weg werden de adviezen van de Raad, consulten genoemd, aan de gouverneur-generaal meegedeeld en werden de beslissingen van deze laatste ter kennis van de Raad gebracht.

In 1603 voerden de aartshertogen voor de advisering door de Raad van Financiën een schriftelijke procedure in, zoals die in Spanje reeds geruime tijd gangbaar was. De mondelinge toelichting bij het consult bleef nog enige tijd behouden maar ten laatste in 1632 viel ook deze weg. Voortaan zou de gouverneur-generaal zich uitsluitend door middel van een schriftelijk decreet tot de Raad wenden. Zijn beslissing deelde hij vervolgens mee via een beschikking in de rand van het consult (apostille). Sedertdien werd de mondelinge procedure een hoge uitzondering, met als gevolg dat de gouverneur-generaal in de ordonnanties van 1725 en 1733, en dit in tegenstelling tot 1531, niet langer als hoofd van de Raad fungeerde.

De omslachtigheid van dit besluitvormingsproces en het vaak logge karakter van de collegiale bestuursvorm werden in de 18de-eeuwse Raad enigszins getemperd door een verregaande delegatie van bevoegdheden aan de raadsheren-rapporteurs. Nadat de voltallige Raad kennis had genomen van het decreet werd het dossier voor nader onderzoek aan één rapporteur of referendaris overgedragen, die de zaak vervolgens verder uitdiepte. Op één van de volgende Raadsvergaderingen gaven de stemgerechtigde leden, beginnend met de laagste in rang, aan de hand van hun schriftelijke conclusies hun visie op de zaak. Tot slot formuleerde de voorzitter een eindconclusie die werd neergeschreven in het consult. Ingeval geen éénstemmigheid werd bereikt, werden naast het meerderheidsstandpunt ook de afwijkende zienswijzen in het consult opgenomen.

Teneinde de besluitvorming te bespoedigen werd de procedure in de Collaterale Raden in 1754 sterk vereenvoudigd. Voortaan hield de Raad enkel nog een volledig verslag van de werkzaamheden, het zogenaamde protocol van de resoluties, terwijl voor advies aan de gouverneur-generaal

slechts een uittreksel uit het protocol werd opgestuurd. Het uitgebreide consult bleef alleen behouden voor zeer belangrijke zaken.

Hoewel economie en financiën het vertrouwde werkterrein waren van de Raad van Financiën, was zijn competentie op dit stuk niet exclusief en evenmin strikt afgebakend. Financiële vraagstukken konden in diverse colleges te berde worden gebracht. In zo'n geval kon de gouverneur-generaal zich door meer dan één Raad over hetzelfde onderwerp laten adviseren. Eveneens konden raadsleden worden uitgenodigd op de zittingen van een ander regeringscollege. Bij het onderzoek van de door de Staten ingediende voorstellen voor de beden en subsidies was zo'n gemeenschappelijke besluitvormingsprocedure voorzien. De thesaurier-generaal bracht de hoofdvoorzitter van de Geheime Raad op de hoogte die vervolgens de raadsheren-juristen van de Raad van State opriep om zich samen met de Raad van Financiën te beraden. De zitting greep plaats in de vergaderzaal van de Raad van Financiën maar onder de leiding van de hoofdvoorzitter. Na 1725, toen de Raad van State niet langer werkzaam was als regeringscollege, werd deze omslachtige procedure verlaten. In het vervolg werd trouwens de voorkeur gegeven aan een *kabinet-jointe** waarop leden van diverse Raden werden ontboden.

Na ontvangst van de beschikking vanwege de gouverneur-generaal kon worden overgegaan tot de uitvoering, waarvoor de Raad overigens een grote vrijheid van handelen had. Ook heel wat routinewerk kon worden afgehandeld zonder dat daarvoor een uitdrukkelijke voorafgaande beslissing van de gouverneur-generaal noodzakelijk was.

Organisatie van de zittingen

Teneinde de raadsheren toe te laten hun rapporten voor te bereiden en de uitvoering van de genomen beslissingen te verzekeren, vergaderde de Raad slechts enkele dagen per week – bijvoorbeeld op het einde van de 18de eeuw vier maal – en in de regel enkel in de voormiddag.

Slechts de hoofden van Financiën, de thesaurier-generaal en de eigenlijke raadsheren, de gewone zowel als de buitengewone, hadden toegang tot de zittingen. De ontvangers-generaal, de raadsheer voor handelszaken en de raadsheer-fiscaal waren daarvan uitgesloten. In bijzondere omstandigheden, zoals het reeds vermelde onderzoek van de bede- en subsidievoorstellen van de Staten, waren daarentegen ook raadsheren van State en de hoofdvoorzitter

van de Geheime Raad op de zittingen uitgenodigd. Hoofdvoorzitter en raads-heren van de Geheime Raad hadden trouwens altijd toegang als er zaken met juridische consequenties, zoals het verlenen van octrooien, aan de orde waren. Ook de raadsheer-fiscaal van de Geheime Raad had onbeperkte toegang tot de Raad en zijn archieven.

Aanvankelijk was de Raad van Financiën een ambulante college. Dit bleef zo onder Maria van Hongarije (1531-1555), toen de Raad de landvoogdes nog bij haar verplaatsingen volgde. Inmiddels betrof de Raad al sinds 1468 een eigen kamer in het paleis die in de oprichtingsordonnantie van 1531 als *la Chambre des finances* werd aangeduid. Hier was de griffie gevestigd en werd het archief bewaard. Vanaf het midden van de 16de eeuw werd deze de zetel en de vaste vergaderplaats van de Raad. Na de paleisbrand van 1731 vond de Raad eerst een voorlopig onderkomen ten huize van één van de griffiers, om in 1739 samen met de Geheime Raad naar het nabijgelegen paleis Granvelle te verhuizen. Tot het einde van het ancien régime stond dit pand bekend als *hôtel des Finances*.

Een groot aantal activiteiten speelde zich niet in de Raadszaal maar thuis af. Daar ontving de thesaurier-generaal de Statendeputaties en riep hij soms de Raad samen. Daar bestudeerden de raadsheren hun dossiers en redigeerden zij hun rapporten.

Bevoegdheden en activiteiten

Toen de Raad van Financiën in 1531 formeel als derde regeringsraad werd geïnstalleerd, hoefden er geen nieuwe bevoegdheden te worden gedefinieerd aangezien hij gewoon de attributies voortzette van het *Bureau des finances*. In de loop van zijn geschiedenis bleven de taken van de Raad van Domeinen en Financiën in grote lijnen dezelfde. De inbreng van de 16de-eeuwse Raad was aanvankelijk vooral gelegen op het terrein van de vorstelijke inkomsten en uitgaven. De Raad trad op als beheerder van het kroondomein en voerde de onderhandelingen met de gewestelijke Staten over beden en subsidies. Voorts diende hij de regering van advies in alle financiële zaken.

De licenten, een tijdens de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) geheven belasting van de handel op de vijand, zorgden voor een gevoelige uitbreiding van het actieterrein van de Raad, vooral nadat de licenten in 1654 door reguliere douaneheffingen aan alle landsgrenzen waren vervangen. Toen deze

douanerechten niet alleen een onmisbare bron van inkomsten maar ook een uitstekend instrument ter bevordering van het economisch leven bleken, was meteen ook de stap gezet naar een actieve economische politiek. Deze nieuwe taakgebieden zouden vanaf het midden van de 18de eeuw gaandeweg de meeste aandacht en mankracht opeisen.

De grote taakgebieden van de Raad van Financiën

De Raad van Financiën was in de eerste plaats bevoegd voor het algemeen beleid inzake de staatsfinanciën. Het was zijn bestendige zorg dat er voldoende inkomsten werden gevonden voor de te verwachten uitgaven. Daartoe werden ramingen van inkomsten en uitgaven opgesteld. Aanvankelijk gaven die overigens slechts een zeer onvolledig beeld van de werkelijke toestand van de regeringsfinanciën. Pas vanaf 1750 slaagde de Raad erin een jaarlijkse min of meer betrouwbare begroting voor te leggen. In tijden van grote financiële nood diende hij uit te zien naar buitengewone inkomsten, zoals leningen of verpandingen van het kroondomein. De Raad was ook verantwoordelijk voor alle verrichtingen van de ontvangers-generaal. Er kon immers geen enkele ontvangst of uitgave gebeuren zonder zijn uitdrukkelijk mandaat. Hij hield ook het oppertoezicht op alle zogenaamde rekenplichtige ambtenaren die enig vorstelijk inkomen beheerden. De technische aspecten van de controle, in het bijzonder de afhoring van de rekeningen, diende de Raad over te laten aan de Rekenkamers. Als hoogste verantwoordelijke voor financiële aangelegenheden werd de Raad op het einde van het ancien régime belast met enkele bijzondere opdrachten: het beheer van de nalatenschap van gouverneur-generaal Karel van Lotharingen (1781-1782) en van de goederen van de afgeschafte jezuïetenorde (1773-1794) en van de Religiekas (1791-1794).

De instandhouding van het kroondomein en het toezicht op de daarmee verbonden inherente uitgaven vormde één van de hoofdopdrachten van de Raad van Financiën, waarmee ten laatste in 1725 het Domeindepartement werd belast. Het traditionele domein, dat tot het einde van het ancien régime zijn laat-middeleeuwse organisatiestructuur behield, omvatte vooral opbrengsten van onroerende goederen en van domaniale en heerlijke rechten, naderhand aangevuld met andere inkomsten met een meer incidenteel karakter, zoals het *medianaat*, de ambtstaksen, het postregaal, de loterijen en de amor-

tisatierechten. De raadsheren-rapporteurs voor de domeinen, die meestal verschillende provinciën onder zich hadden, moesten enkel toezien op het goede beheer in de domaniale ontvangstkantoren. De plaatselijke ontvangers stonden immers zelf in voor de betaling van het eigen salaris en dat van het ondergeschikte personeel, voor de uitgaven tot instandhouding van gebouwen en uitrusting en voor allerlei vaste kosten, meestal cijnz en renten. Bij het beheer van het kroondomein was een zeer belangrijke taak voor de Rekenkamers weggelegd. In feite beperkte de rol van Financiën zich tot de algemene leiding en het personeelsbeleid, terwijl de Rekenkamers de eigenlijke exploitatie superviseerden en zich toegedden op de controle van de rekeningen en van de maandelijks en jaarlijkse rapporten van de ontvangers.

Sinds de 17de eeuw was het beheer van de douanerechten een belangrijk taakgebied dat eerst aan gespecialiseerde handelsraden en vanaf 1725 aan een afzonderlijk departement binnen de Raad was opgedragen. De Raad stond in voor het vastleggen van douanetarieven en het verlenen van vrijstellingen. Vanaf 1718 werden de tollens, die tot dan toe als domein waren geëxploiteerd, onder douanebeheer gebracht. In periodes van verpachting van de douaneontvangsten, namelijk in 1683-1688, 1702 en 1718-1737 (met onderbrekingen), beperkte de Raad zich tot de hoge supervisie en de controle van de rekeningen. Onder het regime van de staatsregie stond een raadsheer-commies van het departement aan het hoofd van de douaneorganisatie. De administratieve betrekkingen met de ontvangstkantoren en het toezicht op de stipte toepassing van de douanetarieven werden vanaf 1718 opgedragen aan een speciaal bureau dat door de toenmalige pachter Adam Joseph de Sotelet was opgezet. Bij het herstel van de staatsregie in 1737 werd dit Bureau voor het Beheer van de Douanerechten als een autonoom orgaan bij de Raad van Financiën ondergebracht.

De bedens en subsidies vormden een andere pijler van het vorstelijk inkomen. Het beheer ervan en het toezicht op ondergeschikte besturen die ze moesten opbrengen, behoorden tot de competentie van de Raad. Maar van bij de aanvang had Financiën op dit terrein de medebevoegdheid van de Raad van State moeten gedogen. Zelfs nadat de Raad van Financiën zich in de loop van de 17de eeuw van zijn concurrent had weten te ontdoen, bleef zijn tussenkomst in belastingzaken eerder gering. Vooral ook omdat de provinciale Staten, in het bijzonder in Vlaanderen en Brabant, na de Opstand (ca. 1590) een veel grotere zeggenschap in de besteding van de bedens en

subsidies hadden afgedwongen. De Raad maakte ramingen van de ontvangsten en uitgaven van de beden en subsidies en onderzocht mogelijke nieuwe financieringsmiddelen. Hij leidde de procedure in voor het indienen van subsidieverzoeken bij de provinciale Staten en bereidde de instructies aan de commissarissen voor. In dit stadium van de onderhandelingen ontwikkelde zich een drukke activiteit waarbij de afzonderlijke standen en steden discreet werden bewerkt of openlijk met militaire represailles onder druk werden gezet. Doordat de subsidiebedragen in de meeste provincies in de 18de eeuw gedurende vele decennia onveranderd bleven, verviel het departement Beden en Subsidies in zuivere routinehandelingen. Na ontvangst van de inwilliging vanwege de Staten en de betekening van de akte van acceptatie diende het nog slechts te waken over de tijdige betaling.

De Raad oefende ook het toezicht uit over de provincies, steden en plattelandsgemeenten die deze lasten moesten opbrengen. Niettemin hoorden de inspecties van de gemeentelijke financiën bij gelegenheid van de afhoring van de rekeningen niet tot de competentie van de Raad, hoewel de raadsheren van Financiën er een groot aandeel in hadden. Zijn beperkte bevoegdheid op dit terrein werd nog verder uitgehold door de oprichting in 1749 van een speciale Jointe voor de Afhoring van de Rekeningen*, die in 1764 werd omgevormd tot de Jointe voor Besturen en Subsidiezaken*. Formeel bleef deze laatste een onderafdeling van de Raad en hadden de thesaurier-generaal en de rapporteur voor subsidiezaken er een vaste zetel. Voor het departement Beden en Subsidies van de Raad van Financiën zelf restte naderhand weinig meer dan de behandeling van secundaire kwesties.

De Raad van Financiën beheerde eveneens de staatsuitgaven. Hij stond in voor de salarissen en functioneringskosten van het gehele regeringsapparaat en van de hoge gerechtshoven, de Grote Raad voor de Nederlanden te Mechelen* en de provinciale justitieraden, en de opperste leenhoven. Aangezien deze uitgaven in de regel uit domaniale inkomsten betaald werden, was dit een taak van het Domeindepartement.

De Raad van Financiën fungeerde tevens als een ministerie van Openbare Werken. In de 18de eeuw was een gespecialiseerd raadsheer-rapporteur belast met de inrichting en het onderhoud van hof- en regeringsgebouwen, waaronder ook de militaire gebouwen zoals fortificaties, legermagazijnen en arsenalen. Water- en wegenwerken daarentegen waren in de regel een zaak van de provinciale Staten. Inzake verkeer, waterstaat en postzaken was de

tussenkomst van de Raad beperkt tot coördinatie en toezicht op het financiële beheer van provinciale en lokale besturen.

Militaire aangelegenheden vormden traditioneel een belangrijk taakgebied voor de Raad. Als hoogste civiele instantie verantwoordelijk voor de militaire financiën verstreekte de Raad betalingsordonnanties bestemd voor de diverse militaire kassen, die zonder verdere rekenschapsverplichting over de overgemaakte gelden konden beschikken. Soldij, bevoorrading en huisvesting van de garnizoenen, levering van munitie en onderhoud van het Artilleriekorps* en het Geniekorps vielen insgelijks onder het gezag van de Raad. Aan Staten, steden en gemeenten gaf hij opdracht voor de levering van foerages, de rekrutering van militair hulppersoneel (pioniers, voerlui en gidsen) en de organisatie van troepenverplaatsingen. De toenemende integratie van de Zuidnederlandse regimenten in het Oostenrijkse leger was er de oorzaak van dat de medezeggenschap van Financiën in militaire zaken alsmaar geringer werd. Vanaf 1784 verloor de Raad in oorlogstijd een belangrijk deel van zijn bevoegdheden inzake bevoorrading en logistiek aan het Algemeen Burgerlijk Commissariaat*.

Een andere bevoegdheid van de Raad, *in casu* van het Subsidiedepartement, had betrekking op de criminele justitie waarvan de kosten op de subsidies werden verhaald. De activiteit beperkte zich evenwel tot de algemene organisatie en de financiering van de compagnies van de provoost-generaal van het Hof en van de Nederlanden* en van de drossaard van Brabant en tot het toezicht op de gevangenis.

De zorg voor de economische ontwikkeling van het land was een taakgebied dat in de tweede helft van de 17de eeuw werd opgedragen aan één of meer raadsheren voor handelszaken en tussen 1725 en 1750 aan een autonoom departement binnen de Raad. Steeds meer werd de economische politiek echter behartigd door het Bureau voor het Beheer van de Douanerechten, dat in de tweede helft van de 18de eeuw onder de bekwame leiding van Henri Delplancq zou uitgroeien tot een ministerie van Economische Zaken. Van bij de aanvang genoten douanerechten de bijzondere belangstelling van de centrale regering omdat zij een uiterst bruikbaar instrument ter bevordering van 's lands economische bedrijvigheid bleken. De Raad was ook nauw betrokken bij de onderhandelingen met buitenlandse mogendheden over douanetarieven en handelsovereenkomsten. Het verlenen van octrooien ter bevordering van landbouw en industrie vormde één van zijn opdrachten. Tot de

attributies van de Raad hoorde eveneens de monetaire politiek. Ook na de oprichting van de Jointe voor het Muntwezen* in 1749 bleef de Raad actief bij muntkwesties betrokken.

Bevoegdheidsgeschillen met de andere Collaterale Raden

De haast permanente staat van oorlog tijdens de 17de eeuw bemoeilijkte een strikte werkverdeling tussen de Raad van Financiën en de Raad van State. Aan onderhandelingen met gewestelijke autoriteiten ter ondersteuning van de oorlogvoering of aan contacten met de vijand over het handelsverkeer zaten immers nogal wat militaire en diplomatieke aspecten vast die de Raad van State tot zijn bevoegdheidssfeer mocht rekenen. In de 16de eeuw behandelden de beide Raden de buitengewone beden en subsidies en het verlenen van paspoorten en licenten voor de handel op de vijand. Hoewel deze bevoegdheden in 1606 grotendeels op de Raad van Financiën overgingen, bleven de onderhandelingen over beden en subsidies een latent competentiegeschil tussen beide regeringscolleges. In principe moesten enkele raadsheren-juristen van de Raad van State deelnemen aan het beraad over de beden en subsidies. De Raad van State stond erop dat de officiële briefwisseling met de gewestelijke Staten via hem werd gevoerd. Na 1725, toen de Raad van State had opgehouden te functioneren als regeringscollege, ondertekende een lid van Financiën die tevens de titel van raadshere van State voerde, de nodige stukken, zodat ook nadien alle vormvereisten werden nageleefd.

Ook met de Geheime Raad kwam de Raad van Financiën regelmatig in aanvaring. In principe was de taakverdeling tussen beide zo geregeld dat de Raad van Financiën bevoegd was voor de financiële implicaties van een zaak, terwijl alles wat het algemeen landsbestuur en de *policie* en *justicie* betrof, binnen de competentie van de Geheime Raad viel. Als regeringsraad met bevoegdheden inzake wetgeving en binnenlands bestuur beschikte de Geheime Raad over prerogatieven die hem heel nauw bij de financiële besluitvorming betrokken. Voor de gouverneur-generaal was hij het adviesorgaan bij uitstek voor de voorbereiding van ordonnanties met fiscale draagwijdte.

Een bijzonder wrijvingspunt was het toezicht over lagere besturen. Tot het midden van de jaren vijftig van de 18de eeuw was het helemaal niet uitzonderlijk dat de Geheime Raad regeringscommissarissen ter afhoring van de stadsrekeningen uitzond en dat de zaak vervolgens volledig in zijn schoot

werd afgehandeld. Aanleiding hiertoe waren plaatselijke geschillen, waarbij om een scheidsrechterlijke uitspraak werd verzocht, of interventies van een procureur-generaal of van een justitieraad. De oprichting van de Jointe voor de Afhoring van de Rekeningen in 1749 bracht een keerpunt. Na de reorganisatie van dit orgaan in 1764 was de invloed van de Geheime Raad als hoge toezichthoudende overheid zo goed als uitgespeeld.

Vorstelijke octrooien, die lagere overheden nodig hadden om plaatselijke belastingen te heffen of leningen aan te gaan, vormden eveneens een voorwerp van betwisting waaraan de aartshertogen in 1618 tevergeefs een einde poogden te maken. Bij de reorganisatie van de Raad van Financiën in 1733 kwam een nieuwe taakverdeling tot stand waarbij Financiën de octrooi-bevoegdheid inzake beden en subsidies, bedijkingen, mijnbouw, zeevisserij, oprichting van molens en dergelijke behield, terwijl alle andere vergunningen aan de Geheime Raad toekwamen. Inzake het verlenen van belastingvrijdom bleef de bevoegdheidsafbakening al even vaag: aanvragen tot vrijstelling van stedelijke belastingen werden voorbereid door de Geheime Raad terwijl exempties van Statenbelastingen door Financiën zouden worden afgehandeld. Maar de nieuwe voorschriften bewerkten evenmin de blijvende pacificatie tussen de rivaliserende Raden.

Bibliografie

Als algemene introductie is de inleiding in de inventaris van LEFÈVRE J. en LEFÈVRE P., *Inventaire des archives du Conseil des finances*, Gembloux, 1938, p. 5-16 (anastatische herdruk in 1980), nog steeds heel bruikbaar. Eveneens algemeen van opzet is BAELDE M., *Les Conseils collatéraux des anciens Pays-Bas, 1531-1794. Résultats et problèmes*, in *Revue du Nord*, 1968, 50, p. 203-212. Van groot nut zijn de overzichtsartikels van VAN ROMPAEY J., DE SCHEPPER H. en LENDERS P. in dl. IV (p. 136-155) en dl. V (p. 312-349, 388-405 en 406-418) van de *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, Haarlem, 1980. Een algemene achtergrond schetst DE SCHEPPER H., *La organización de las "Finanzas" públicas en los Países Bajos Reales, 1480-1700. Una reseña*, in *Cuadernos de investigación histórica*, 1984, p. 7-34. Voor de laatste jaren van het ancien régime geven de artikels van LEFÈVRE J., *La fin du régime autrichien (1791-1794)*, in *Archives, bibliothèques et musées de Belgique*, 1933, 10, p. 1-19, en DOUX-

CHAMPS-LEFÈVRE C., *Pierre-Benoît Desandrouin et la réorganisation du gouvernement des Pays-Bas après la Révolution brabançonne*, in LENDERS P. (ed.), *La fin de l'Ancien Régime en Belgique. Colloque du samedi 3 décembre 1988 à Bruxelles (Anciens pays et assemblées d'États, 93)*, Kortrijk, 1991, p. 67-79, een goed institutioneel overzicht.

Het ontstaan van de Raad van Financiën werd behandeld door LAMEERE E., *L'origine du Conseil des finances des anciens Pays-Bas*, in *Fédération des Cercles archéologiques et historiques de Belgique*, Mechelen, 1898, p. 425-438, en WALTHER A., *Die burgundischen Zentralbehörden unter Maximilian I. und Karl V.*, Leipzig, 1909. Een goede synthese geeft ARNOULD M.-A., *Les origines du Conseil des finances des anciens Pays-Bas*, in *Revue du Nord*, 1972, 54, p. 108-109.

Voor de geschiedenis van de Raad in de 16de eeuw zijn we goed gedocumenteerd dankzij BAELDE M., *De Collaterale Raden onder Karel V en Filips II, 1531-1578. Bijdrage tot de geschiedenis van de centrale instellingen in de zestiende eeuw (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, 60)*, Brussel, 1965, en DE SCHEPPER H., *De Kollaterale Raden in de Katolieke Nederlanden van 1579 tot 1609. Studie van leden, instellingen en algemene politiek* (onuitgegeven doctoraatsproefschrift K.U. Leuven), Leuven, 1972. De laatste auteur wijdde een aantal bijdragen aan de besluitvorming in de Collaterale Raden, waarvoor wij verwijzen naar de notitie over de Geheime Raad.

De eerste helft van de 17de eeuw blijft nog grotendeels *terra incognita*. Voor de tweede helft van de eeuw raadplege men VANDENBULCKE A., *Le pouvoir et l'argent sous l'Ancien Régime. La vénalité des offices dans les Conseils collatéraux des Pays-Bas espagnols (seconde moitié du XVIIe siècle)* (Anciens pays et assemblées d'États, 94), Kortrijk, 1992, speciaal p. 98-131, en DE SCHRUYVER R., *Jan van Brouchoven, graaf van Bergeyck, 1644-1725. Een halve eeuw staatkunde in de Spaanse Nederlanden en in Europa (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, 57)*, Brussel, 1965, speciaal p. 40-46, aan te vullen met ID., *Inflatie van ambtenaren in de Spaanse Nederlanden. De Raad van Financiën aan het einde van de zeven-*

tiende eeuw, in *Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden*, 1962, 17, p. 214-220.

Voor de 18de eeuw kunnen wij over een paar licentiaatsverhandelingen beschikken: BIERNAUX M., *L'administration des finances depuis la mort de Charles II jusqu'à l'avènement de Marie-Thérèse* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling U.L.B.), Brussel, 1971; WINDELS B., *Les trésoriers généraux et conseillers des finances de la période autrichienne* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling U.C.L.), Leuven, 1969; WINDEY J.-B., *De Raad van Financiën in de Oostenrijkse Nederlanden onder Keizer Karel VI (1725-1740)* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling R.U.G.), Gent, 1971, en HOFKENS C., *De Raad van Financiën in de Oostenrijkse Nederlanden onder keizerin Maria-Theresia (1740-1765)* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling R.U.G.), Gent, 1974. De Raad komt ook aan bod in COPPENS H., *Het institutioneel kader van de centrale overheidsfinanciën in de Spaanse en Oostenrijkse Nederlanden tijdens het late Ancien régime (c. 1680-1788)* (*Algemeen Rijksarchief. Studia*, 43), Brussel, 1993, p. 39-56, en MOUREAUX Ph., *Les préoccupations statistiques du gouvernement des Pays-Bas autrichiens et le dénombrement des industries, dressé en 1764* (*Université libre de Bruxelles. Travaux de la Faculté de philosophie et lettres*, 48), Brussel, 1971. PAGNOUL A.-M., *Que coûtait le Conseil du gouvernement général de Joseph II?*, in *Revue belge de philologie et d'histoire*, 1964, 42, p. 516-567, speciaal p. 529-534, behandelt de toestand van de Collaterale Raden omstreeks 1786. Het besluitvormingsproces in de 18de eeuw komt aan bod in DE NENY P.F., *Mémoire sur la forme dans laquelle se traitent les affaires au Conseil Privé de l'Impératrice-Reine aux Pays-Bas, ainsi qu'au Conseil de Finances, par le chef et président de Nény* (GACHARD L.-P. (ed.), *Analectes historiques*, 4de reeks, in *Compte rendu des séances de la Commission royale d'histoire ou recueil de ses bulletins*, 2de reeks, 1856, 8, p. 189-194).

Onmisbaar voor de identificatie van de leden van de Raad tijdens de 18de eeuw blijft LEFÈVRE J., *Documents sur le personnel supérieur des Conseils collatéraux du gouvernement des Pays-Bas pendant le dix-huitième siècle* (C.R.H., reeks in-8°), Brussel, 1941. Aan tal van leden van de Raad werden in de *Biographie nationale* en in het *Nationaal Biografisch Woordenboek* biografische notities gewijd. Voor de artikels met betrekking tot Delplancq, verwijzen we naar de notitie over het Bureau voor het Beheer van

de Douanerechten. De rol van de laatste thesaurier-generaal werd beschreven door DOUXCHAMPS-LEFÈVRE C., *Un individu dans le pouvoir: Pierre-Benoît Desandrouin, grand mayeur de Namur, trésorier général des Pays-Bas autrichiens (1743-1811)*, in *Annales de la Société archéologique de Namur*, 1981, 61, p. 73-90. De activiteit van een raadsheer voor handelszaken komt aan bod in HASQUIN H., *Les Réflexions sur l'état présent du commerce, fabriques et manufactures des Pays-Bas autrichiens (1765) du négociant bruxellois, Nicolas Bacon (1710-1779), conseiller député aux affaires du commerce (C.R.H., reeks in-8°)*, Brussel, 1978. De taken van de raadsheer-fiscaal werden behandeld door BERNARD B., *Patrice Mac Neny (1676-1745), secrétaire d'État et de Guerre*, in *Études sur le XVIIIe siècle*, 1985, 12, p. 7-77, speciaal p. 27-54.

Archief

Het archief van de Raad van Financiën werd grotendeels vernietigd door de brand van het paleis op 6 februari 1731. Wat er nog restte, hooguit tien pct. volgens J. Lefèvre, bleef als één geheel bewaard onder de naam *Papiers de la Cour brûlée*. De nadien gevormde archieven zijn vrijwel intact tot ons gekomen. In de loop van de 18de eeuw werden bovendien archieven opgeslorpt van nauw met de Raad verwante instituties zoals de Ontvangerij-generaal, het Bureau voor het Beheer van de Douanerechten en de Regie van het Geretrocedeerde Land. Ook de archieven nagelaten door thesauriers-generaal en raadsheren vonden er een onderkomen. Dit conglomeraat wordt bewaard in het Algemeen Rijksarchief te Brussel.

De activiteiten van de Raad van vóór 1731 kan men ten dele reconstrueren aan de hand van de archieven van de Raad van State en van de Audiëntie (nrs. 1297 en 1298), de Secretarie van State en Oorlog (minuten van decreten in nrs. 613-633 en 1643-1709, consulten in nrs. 634-644 en 1710-1770 en diversen in nrs. 1771-1786). Het archiefbestand van de Hoge Raad voor de Nederlanden en van het Departement voor de Nederlanden van de Hof- en Staatskanselarij*, bewaard in het Algemeen Rijksarchief, bevat aanvullende gegevens voor de 18de eeuw, in het bijzonder de nrs. 597 (instructie van 1733), 824-856 ("*Registres aux expéditions*", 1753-1773) en 887-900 (jaar-rapporten van de thesaurier-generaal).

Nogal wat stukken van de Raad daterend van na de Brabantse Omwenteling en van het *Comité des finances* zijn in Wenen achtergebleven en worden er nu in het Haus-, Hof- und Staatsarchiv bewaard: *Belgien, Repertorien BB, Abt. B: Verzeichnisse*, voornamelijk Fasz. 77-78a en 78b, 85-88. De stukken werden gemicrofilmd door het toedoen van het Nationaal Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek en zijn raadpleegbaar in het Algemeen Rijksarchief te Brussel en in diverse universiteitsbibliotheken.

Bronnenpublicaties

De belangrijkste akten met betrekking tot de Raad van Financiën werden gepubliceerd in *Recueil des ordonnances des Pays-Bas*, 2de reeks, 1506-1700; *Règne de Charles V, 1507-1555*, 6 dln., Brussel, 1893-1922; *Règne de Philippe II, 1555-1598*, 2 dln., Brussel, 1957-1978; *Règne d'Albert et Isabelle, 1597-1620*, 2 dln., Brussel, 1909-1912, en *Recueil des ordonnances des Pays-Bas autrichiens*, 3de reeks, 1700-1794, 15 dln., Brussel, 1860-1942.

Broncommentaren

Goede inleidingen in het bronnenmateriaal van de Raad van Financiën geeft ARNOULD M.-A., *Prolégomènes à l'étude des finances publiques des Pays-Bas espagnols*, in *Acta Historica Bruxellensia. Recherches sur l'histoire des finances publiques en Belgique*, dl. II, Brussel, 1970, p. 7-23, en ID., *Les sources financières à l'époque moderne*, in DE SCHEPPER H. (ed.), *Sources de l'histoire des institutions de la Belgique. Actes du colloque de Bruxelles 15.-18.IV.1975*, Brussel, 1977, p. 279-317.

Archieftoegangen

De beknopte inventaris van DE BREYNE É., *Inventaire sommaire des archives du Conseil des finances (Inventaires sommaires des archives des anciens gouvernements des Pays-Bas conservées aux Archives générales du Royaume à Bruxelles, I)*, Brussel, 1906, werd volledig vervangen door LEFÈVRE J. en LEFÈVRE P., *Inventaire des archives du Conseil des finances*, Gemblours, 1938 (anastatische herdruk in 1980). De oudere inventarissen,

Inventaire des registres du Conseil des finances en Inventaire des cartons du Conseil des finances, die in de leeszaal van het Algemeen Rijksarchief kunnen worden aangevraagd als *Inventarissen eerste afdeling*, nrs. 43 (oud nr. 12) en 46 (oud nr. 15), blijven nuttig voor de concordantie tussen de oude en de nieuwe nummers. Op dezelfde wijze kunnen ook de andere oude toegangen worden aangevraagd. Een compleet overzicht daarvan wordt gegeven in SOENEN M., *Globale lijst der inventarissen en oude inventarissen van de Iste afdeling*, Brussel, 1991, p. 6-7 (nrs. 42-71) (Brussel, A.R., leeszaal, *Toegang in beperkte oplage*, nr. 3).

Twee nadere toegangen kunnen goede diensten bewijzen. De fichier van LEFÈVRE J., *Répertoire sur fiches par ordre chronologique des consultes du Conseil des finances, département des douanes*, aanwezig in de leeszaal, is nog steeds bruikbaar na omzetting van de oude naar de nieuwe nummers. De octrooien en patentbrieven uit 1730-1758 (nrs. 993-1007) werden geanalyseerd in de *Inventaire des registres aux octrois et patentes (années 1730-1758)*, aan te vragen als *Inventaris eerste afdeling*, nr. 44 (oud nr. 13).

Voor archiefbestanden van instellingen waarmee de Raad van Financiën betrekkingen onderhield, raadplege men voor de Secretarie van State en Oorlog: GAILLARD A. en DE BREYNE É., *Inventaire sommaire des archives de la Secrétairerie d'État et de guerre (Inventaires sommaires des archives des anciens gouvernements des Pays-Bas conservées aux Archives générales du Royaume à Bruxelles, I)*, Brussel, 1906 (vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegang in beperkte oplage*, nr. 100); voor het Nederlands Departement van de Hof- en Staatskanselarij te Wenen: DE BREYNE É., *Inventaire des archives de la Chancellerie autrichienne des Pays-Bas conservées à Bruxelles (Inventaires sommaires des archives des anciens gouvernements des Pays-Bas conservées aux Archives générales du Royaume à Bruxelles, I)*, Brussel, 1906 (vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegang in beperkte oplage*, nr. 129); voor het Haus-, Hof- und Staatsarchiv te Wenen: SCHMID O., *Belgien*, in BITTNER L., *Gesamtinventar des Wiener Haus-, Hof- und Staatsarchivs aufgebaut auf der Geschichte des Archivs und seiner Bestände*, dl. IV, Wenen, 1938, p. 323.

Herman COPPENS m.m.v. Michel BAELDE

BUREAU VOOR HET BEHEER VAN DE DOUANERECHTEN

(1737-1794)

Geschiedenis

Belasting op het handelsverkeer was sedert de hoge middeleeuwen één van de regalia waarmee de vorsten hun schatkist poogden te spijsen. Aanvankelijk waren dit in hoofdzaak tolrechten. Omstreeks 1600 werden zij echter definitief overvleugeld door de licenten, een bij het begin van de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) ingestelde belasting op de handel met de vijand. Zij hadden spoedig een zodanig aandeel in de centrale staatsinkomsten, dat zij al een paar jaar na hun opheffing in uitvoering van de Vrede van Munster (1648) opnieuw moesten worden ingesteld onder de vorm van in- en uitvoerrechten aan alle grenzen (1654).

De administratie van de nieuwe in- en uitvoerrechten was toevertrouwd aan de Raad van Financiën*. Als gevolg van de onvoldoende deskundigheid binnen de Raad en van de gebrekkige controle van de vele over het gehele land verspreide douanekantoren bleven de ontvangsten ver beneden de verwachtingen. Vanaf 1683 zag de regering meer heil in de verpachting van de douane-inkomsten, waarbij de zorg voor een betere inning en controle aan particuliere ondernemers werd overgelaten, terwijl Financiën slechts een hoge supervisie behield. Wegens onvoorziene oorlogsomstandigheden kenden de verpachtingen niet het verhoopte succes en moesten zij vaak voortijdig worden afgebroken.

Met gevolmachtigd minister* markies van Prié kwam in 1716 een uitgesproken voorstander van het verpachtingssysteem aan het bewind. Op zijn instigatie werd de inning van de douanerechten in 1718 in pacht gegeven aan een consortium van ondernemers rond de Luikse financier Adam Joseph de Sotelet (1690-1763). Voor deze particuliere compagnie was het van levensbelang dat nauwlettend werd toegezien op de strikte toepassing van de douanetarieven en op de correcte afrekening door de douaneontvangers. Met het oog hierop werd door de Sotelet een klein particulier *Bureau de direction* opgezet. Ook tijdens de tussenperioden 1725-1730 en 1735-1737, toen nood-

gedwongen op rechtstreekse staatsexploitatie moest worden overgeschakeld, bleef het particuliere douanebureau gehandhaafd.

Op 23 maart 1737 besloot de regering de inning van de douanerechten echter opnieuw in eigen beheer te nemen, definitief zoals later zou blijken. Het *Bureau de direction*, waarvan de werking vrij efficiënt was gebleken, werd als een ondergeschikt maar zelfstandig orgaan aan de Raad van Financiën gehecht. Toen men in november 1737 tot de aanstelling van het personeel overging, werd het omgedoopt tot Bureau voor het Beheer van de In- en Uitvoerrechten (*Bureau de régie des droits d'entrée et de sortie* of kortweg *Bureau de la régie*). Op het einde van de 18de eeuw zou de naam *Bureau de régie des droits de douane* gebruikelijk worden, wat beter beantwoordde aan de gewijzigde realiteit, aangezien de in- en uitvoerrechten inmiddels met transitio- en stapelrechten waren uitgebreid.

Het Bureau voor het Beheer van de In- en Uitvoerrechten kende een moeilijke start. Zolang het onder de leiding stond van de vaak overbelaste raadsheren-rapporteurs van het douanedepartement van de Raad van Financiën kwam het eigenlijk niet echt van de grond. In 1744 gewaagde men in regeringskringen zelfs van een volledige desorganisatie. Tijdens de daarop volgende Franse bezetting (1746-1749) viel zijn activiteit zo goed als stil. Verandering kwam er pas in 1752 toen een eigen directeur werd aangesteld. Onder impuls van Benoît Marie Dupuy, een ambtenaar uit het Franse bezettingsbestuur, die het Bureau grondig reorganiseerde, werd in die jaren het werkterrein in aanzienlijke mate verruimd: behalve de zuivere controlewerkzaamheden, ging steeds meer aandacht naar het bevorderen van de economische ontwikkeling van het land. Na het vertrek van de in 1757 in ongenade gevallen Dupuy liep de activiteit echter snel terug.

Tot zijn volle ontplooiing kwam de instelling pas onder de leiding van Ferdinand Paradis (1761-1765) en Henri Delplancq (1765-1787). Het Bureau had in de loop der jaren zo'n stevige reputatie in Wenen opgebouwd dat het bij de algemene bestuurshervorming van Jozef II in 1787 als één van de enige regeringsdiensten aan de afschaffing ontsnapte. De dienst verhuisde van de Raad van Financiën naar de Algemene Regeringsraad*, zij het met enig competentieverlies ten gunste van de Hervormde Rekenkamer*. Ten tijde van de Brabantse Revolutie en de Republiek van de Verenigde Nederlandse Staten (1789-1790) onderging het Douanebureau hetzelfde lot als alle andere regeringslichamen. Nadat de keizer in 1791 het bestuur opnieuw in

handen had genomen (eerste Oostenrijkse Restauratie), werd het hersteld in de vorm en met de bevoegdheden van vóór 1786.

Na de invasie van de Oostenrijkse Nederlanden door de legers van de Franse Republiek (Fleurus, 26 juni 1794) diende het Douanebureau samen met de rest van de centrale regering de wijk te nemen naar Roermond. Op 19 augustus 1794 werd het in kennis gesteld van zijn officiële opheffing. Wellicht werden zijn taken overgedragen aan het Comité van Financiën dat de plaats van de afgeschafte Raad van Financiën had ingenomen. De directeur en de meeste officialen volgden de regering op haar vlucht naar Düsseldorf en Dillenburg. Toen in september 1794 ook de provincies Oostenrijks-Gelre, Limburg en Luxemburg in Franse handen waren gevallen, betekende dit het feitelijke einde van het douanebeheer onder Oostenrijks gezag.

Organisatie

Van bij zijn officiële oprichting in 1737 ressorteerde het Bureau voor het Beheer van de Douanerechten onder de Raad van Financiën. In het eerste decennium van zijn bestaan kreeg die band concrete gestalte door de raadsheer-rapporteur voor douaneaangelegenheden in de Raad van Financiën met de leiding ervan te belasten. Toen dit niet bevorderlijk bleek voor de goede werking, kreeg het Douanebureau in 1752 een eigen directeur langs wie in de toekomst alle contacten met leden van de Raad moesten lopen. Naar de buitenwereld toe manifesteerde het Douanebureau zich zelden als een autonome instelling. Veelal liepen de externe betrekkingen via de kanalen van de Raad van Financiën.

Aanvankelijk werd het Douanebureau geleid door de raadsheer-rapporteur van het douanedepartement van de Raad van Financiën, André Capon van 1737 tot 1750 en Corneille Boschaert van 1750 tot 1752. Zij werden echter zodanig opgeslorpt door hun Raadswerkzaamheden, dat zij onvoldoende aandacht konden besteden aan hun leidinggevende functie. Om hieraan te verhelpen werd in 1752 een zelfstandig directeur aan het hoofd geplaatst. Aangezien de eerste titularis, Martin Joseph de Müllendorff, ook zijn griffiersfunctie in de Raad van Financiën bleef uitoefenen, sorteerde de maatregel weinig effect. Toen hij vanaf 1754 ook nog als rapporteur in douanezaken werd ingeschakeld, kwam de werkelijke leiding in handen van Dupuy, die in die jaren het nieuwe douanebeleid gestalte kon geven. Na diens ge-

dwongen ontslag in 1757 kreeg de reeds overbelaste de Müllendorff opnieuw de volle verantwoordelijkheid voor het Douanebureau, wat meteen een terugval in de activiteiten tot gevolg had.

De instelling nam een nieuwe start in 1759 bij de benoeming tot directeur van Gaspar François Baudier, een officiaal van het Douanebureau met een commerciële achtergrond, die uitsluitend als directeur zou fungeren. Toen Baudier twee jaar later tot raadsheer van Financiën promoveerde, werd hij opgevolgd door Paradis, die zijn ambtelijke loopbaan eveneens als officiaal bij het Bureau had aangevat. Omwille van het vele werk kreeg hij na twee jaar assistentie van een adjunct-directeur, met name Henri Delplancq, ook al een officiaal van het Bureau. Na Paradis' benoeming tot gewoon raadsheer in 1765 werd Delplancq directeur. Onder zijn kundige en dynamische leiding kwam het Douanebureau tot zijn volle ontwikkeling. Toen hij in 1769 als gewoon raadsheer in de Raad van Financiën werd opgenomen, dacht men er niet meer aan hem zijn directeursambt te ontnemen. Hij bleef in functie tot zijn benoeming tot lid van de Algemene Regeringsraad in 1787. Nicolas Botte die reeds vanaf 1782 als plaatsvervangend directeur was opgetreden, volgde hem op. In feite hield Delplancq ook nadien nog een oogje in het zeil. Bij de herinrichting van de regering in 1791, na het korte intermezzo van de Brabantse Revolutie, keerde Botte terug op de directeurspost. Aan zijn loopbaan kwam echter een voortijdig einde als gevolg van de opheffing van de instelling in 1794.

Behalve de huismeester en zijn adjunct waren uitsluitend officialen in dienst. Binnen deze groep bestond een zekere werkverdeling en hiërarchie: de kopiïsten leverden de netexemplaren van de rapporten af; de boekhouders controleerden de rekeningen van de douaneontvangers; een kleine groep officialen met een grondige kennis van de douanewetgeving en het economisch leven was belast met het beantwoorden van vragen en het opstellen van rapporten.

Een officiaal begon zijn carrière in het Douanebureau in de regel als *surnuméraire*, een tijdelijke aanstelling die in principe niet werd bezoldigd. Niettemin was het gebruikelijk dat hij, zoals in andere regeringsdiensten, toch een kleine vergoeding ontving. Aangezien deze status twee tot vijf jaar kon duren, moest de kandidaat tot een bemiddelde familie behoren. Naarmate de opdrachten van het Bureau omvangrijker en complexer werden, nam ook het aantal officialen toe: 12 in 1751 (9 vastbenoemden en 3 *surnuméraires*).

res); 24 in 1759; 29 in 1766; 41 in 1772 (30 vastbenoemden, 3 tijdelijken en 8 *surnuméraires*); 32 vastbenoemden in 1780 en 45 in 1791.

De salarisschaal van de officialen liep nogal sterk uiteen: in 1780 van 1250 gulden tot 100 gulden (gemiddeld ca. 660 gulden). Opmerkelijk is wel dat, in tegenstelling tot de rest van het regeringspersoneel, op de salarissen van het Douanebureau geen percentueel bedrag (*arrha*) werd afgehouden, zodat hun loon drie à vijf pct. hoger lag dan dat van hun collega's uit de andere diensten. De begroting bedroeg in de jaren vijftig van de 18de eeuw 8000 à 10.000 gulden en in de jaren zestig en zeventig 20.000 gulden, haast uitsluitend personeelskosten.

De zetel van de instelling was gevestigd in de gebouwen van de Raad van Financiën. In 1787-1789 werd het Douanebureau ondergebracht bij de Algemene Regeringsraad.

Bevoegdheden en activiteiten

Het Bureau voor het Beheer van de In- en Uitvoerrechten nam op 23 maart 1737 de taken over van het *Bureau de direction* zoals dat onder de particuliere douanepachters had gefunctioneerd. Zijn hoofdopdracht bestond er toen in zo weinig mogelijk douaneontvangsten te laten verloren gaan door een gebrekkige toepassing van de douanevoorschriften of door onoplettendheid en corruptie van de douaneontvangers. Zowel vóór 1737 als de eerste jaren daarna concentreerde het Bureau zich op de nauwgezette controle van hun rekeningen en hun boekhouding. Daarnaast verzamelde het systematisch informatie over de douaniers en hun relaties met de handelaars.

Toen Dupuy de effectieve leiding van het Douanebureau in handen had (1754-1756), werden de controlewerkzaamheden nog verstrakt en in vaste administratieve procedures gegoten. Teneinde over een gedegen basisdocumentatie te kunnen beschikken, werden de richtlijnen aan de douanebeambten sedertdien systematisch geregistreerd en werden talrijke compilaties van douanewetgeving en -tarieven tot stand gebracht. Onder invloed van Dupuy, daarin sterk gesteund door gevolmachtigd minister Karl von Cobenzl, werd naast de controlerende taak gaandeweg meer aandacht besteed aan de economische ontwikkeling van het land, waarbij het douanebeleid als de hoeksteen van de mercantilistische economische politiek werd gezien. Instrument bij uitstek was een gedetailleerde douanestatistiek die door directeur Baudier in

1759 werd opgezet en die tot 1791 zou worden volgehouden. Onder de directie van Delplancq groeide de instelling uit tot een echt studiebureau waar economische kwesties werden onderzocht en rapporten werden voorbereid. De ultieme besluitvorming bleef echter bij de Raad van Financiën berusten.

In 1781 moest de Raad van Financiën een deel van zijn economische bevoegdheden aan het pas opgerichte Comité voor de Zeehandel* afstaan, wat voor het Douanebureau geen functieverlies meebracht. Het bleef voor het Comité dezelfde beleidsvoorbereidende werkzaamheden verrichten als het voordien in opdracht van de Raad van Financiën had uitgevoerd. Bovendien bekleedde Delplancq een sleutelpositie in het Comité en was het secretariaat eveneens in handen van een medewerker van het Douanebureau. In 1787, bij de formele afschaffing van het Comité voor de Zeehandel, gingen bepaalde van zijn economische bevoegdheden over naar het Douanebureau, dat bij dezelfde gelegenheid echter de controle van de douanerekeningen diende af te staan aan de Hervormde Rekenkamer, *in casu* aan departement III ervan. In 1787-1789 zag het Bureau zijn werkterrein volledig toegespitst op de economische aangelegenheden en in het bijzonder op handelszaken.

Bij de Oostenrijkse Restauratie in 1791 herwon het Douanebureau zijn controlebevoegdheid over de douanerekeningen. Tijdens de laatste jaren van het ancien régime beschikte het Bureau opnieuw over de oorspronkelijke bevoegdheden van het begin van de jaren tachtig.

Bibliografie

Het artikel van MOUREAUX Ph., *Un organe peu connu du gouvernement des Pays-Bas autrichiens: le Bureau de régie des droits d'entrée et de sortie*, in *Revue belge de philologie et d'histoire*, 1966, 44, p. 479-499, vestigde de aandacht op de instelling en beschreef grondig de geschiedenis en de organisatie. Ook PRICKEN J., *La douane belge au temps de Marie-Thérèse et de Joseph II*, Brussel, 1965, wijdde er een hoofdstuk aan. Het Bureau komt eveneens aan bod in volgende licentiaatsverhandelingen: VANDERBORGHT A., *L'administration des douanes dans les Pays-Bas autrichiens de 1740 à 1794* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling U.C.L.), Leuven, 1965; WINDEY J.-B., *De Raad van Financiën in de Oostenrijkse Nederlanden onder keizer Karel VI (1725-1740)* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling R.U.G.), Gent, 1971, en HOFKENS C., *De Raad van Financiën in de Oostenrijkse*

Nederlanden onder keizerin Maria-Theresia (1740-1765) (onuitgegeven licentiaatsverhandeling R.U.G.), Gent, 1974.

Voor Delplanq werd door nogal wat biografen belangstelling opgebracht: PIERART-DUPONT F., *Un grand commis belge à la fin de l'ancien régime: Henri Delplanq (1734-1792). L'homme et l'œuvre*, in *Economisch en Sociaal Tijdschrift*, 1963, 18, p. 96-126; PRICKEN J., *Delplanq, l'oublié*, Brussel, 1967, en de kritische recensie ervan door MOUREAUX Ph., *Une biographie d'Henri Delplanq, une des principales têtes politiques du gouvernement des Pays-Bas autrichiens*, in *Revue belge de philologie et d'histoire*, 1970, 48, p. 409-415.

Het aandeel van Dupuy in de reorganisatie van het Douanebureau komt uitgebreid aan de orde in MOUREAUX Ph., *Les préoccupations statistiques du gouvernement des Pays-Bas autrichiens et le dénombrement des industries, dressé en 1764* (Université libre de Bruxelles. Faculté de philosophie et de lettres, 48), Brussel, 1971, p. 136-153.

Voor de overdracht van de controlebevoegdheid van de rekeningen van de douanebeambten raadplege men AERTS E., *Administratieve Briefwisseling van de Hervormde Rekenkamer (1787-1789)* (Algemeen Rijksarchief. Inventarissen, 240), Brussel, 1988, p. 32-33.

Archief

Het Bureau voor het Beheer van de Douanerechten heeft geen eigen archief nagelaten. Vermoedelijk werden de stukken en dossiers die door het Bureau werden toegestuurd aan de Raad van Financiën en de eigen bescheiden van het Bureau al op het einde van de 18de eeuw samengevoegd. In de archiefordening van Joseph en Placide Lefèvre werd bijgevolg ook geen onderscheid gemaakt tussen het archief van de Raad van Financiën, in het bijzonder van het Departement voor douaneaangelegenheden, en het eigen archief van het Douanebureau. De enige plaats in het archief van de Raad van Financiën, waar het Douanebureau als afzonderlijk orgaan aan bod komt, is de afdeling personeelsbeheer onder de nrs. 5849-5867 (1731-1794). Niettemin dragen talrijke afdelingen en series duidelijk zijn signatuur: onder meer de compilaties douanetarieven door officialen van het Bureau (nrs. 5591-5713, 8792-8817) en de douanestatistieken (nrs. 5748-5829). Wellicht zijn ook de archie-

ven van de douanedepartementen (nrs. 8918-8977) via het Douanebureau tot ons gekomen.

In het archief van Botta-Adorno in de Bibliotheca Ambrosiana in Milaan zijn stukken bewaard met betrekking tot het Bureau voor het Beheer van de Douanerechten, afkomstig van Benoît Marie Dupuy (bijvoorbeeld "*Mémoire sur l'état actuel du Bureau de régie*").

Archieftoegangen

Sporen van het archief van het Bureau voor het Beheer van de Douanerechten zijn te achterhalen via de inventaris van de Raad van Financiën: LEFÈVRE J. en LEFÈVRE P., *Inventaire des archives du Conseil des finances*, Gembloers, 1938 (anastatische herdruk in 1980).

Herman COPPENS

RAAD VAN FINANCIËN VAN MAXIMILIAAN EMANUEL VAN BEIEREN

(1711-1715?)

Geschiedenis

De Raad van Financiën van Maximiliaan Emanuel blijft een zeer duistere instelling. Geen enkel officieel stuk met betrekking tot oprichting of afschaffing werd teruggevonden, net zomin als het door de instelling nagelaten archief. Zoals de Raad van State van Maximiliaan Emanuel* werd de Raad opgericht na de overdracht van de soevereiniteit over de Zuidelijke Nederlanden aan keurvorst Maximiliaan Emanuel van Beieren, die ze voordien als landvoogd* had bestuurd¹.

Het bestaan van de instelling werd in alle geval, op verzoek trouwens van de leden van de Raad, per brief van 11 augustus 1711 door de keurvorst bekend gemaakt aan de Raden van Luxemburg en van Namen, aan de admiraliteit van Nieuwpoort en aan de stadsbesturen van Nieuwpoort en Diksmuide. Op 22 augustus werden gelijkaardige *lettres d'avertence* naar de ontvangers van de genoemde "vier plaatsen" gezonden².

Namen werd de zetel van de twee "centrale" regeringsinstellingen die Maximiliaan Emanuel in het leven riep. In de praktijk, ten gevolge van de opeenvolgende successen van de geallieerde mogendheden, strekten hun bevoegdheden zich enkel uit over de provincies Luxemburg en Namen en de steden Nieuwpoort en Charleroi.

In het kader van de vredesverdragen van Utrecht (11 april 1713), Rastadt (6 maart 1714) en Baden (7 september 1714) werden de Spaanse Nederlanden integraal (met uitzondering van delen van Opper-Gelre) aan de Oostenrijkse Habsburgers afgestaan. Geen enkel spoor van de opschorting

¹ Een meer uitgebreide schets van de historische gebeurtenissen en de politieke constellatie tijdens de eerste jaren van de 18de eeuw is terug te vinden in het kader van de notitie over de Raad van State van Maximiliaan Emanuel, waarin ook de voor de periode relevante literatuur werd opgenomen.

² Brussel, A.R., *Raad van State van Maximiliaan Emanuel van Beieren*, nr. 1, fol. 25 en nr. 3.

van de activiteiten van de Raad van Financiën te Namen werd teruggevonden. Aangezien slechts begin 1716 de regeringen te Londen, Den Haag en Wenen het eens raakten over de overdrachtsmodaliteiten van de Habsburgse Nederlanden aan keizer Karel VI, kon gevolmachtigd minister* Joseph Lothar von Königsegg-Erps pas daarna de Nederlanden uit naam van de keizer in bezit nemen. Tot eind 1715 was de secretaris van de Raad dan ook bezig om rekeningen te controleren³. Waarschijnlijk verdween de Raad geruisloos, *de facto*, eind 1715 of begin 1716.

Organisatie

Over de personeelsbezetting van de Raad van Financiën te Namen is al even weinig bekend. Aanvankelijk zou hij slechts twee leden hebben geteld, de ontvanger-generaal Barthélemy Thierry en griffier Pasquet. Vermoedelijk kon hij eveneens beroep doen op ondergeschikt administratief personeel, dat hij weliswaar moest delen met andere instellingen. Bij de benoeming van Jean-Baptiste Guillelmi tot gerechtsdeurwaarder van de Raad van State te Namen, bijvoorbeeld, werd uitdrukkelijk gesteld dat hij ter beschikking stond van "*nos Conseils d'État, de finances et comptes et des autres conseils souverains déjà établis et que nous pourrions encore établir*"⁴.

Op 4 oktober 1714 – dus ruim na de officiële overdracht van de Zuidelijke Nederlanden aan Oostenrijk – werd Jean François Gerber, *secrétaire de notre Conseil des finances de Namur*, aangesteld om, samen met markies de Roisin, lid van de Raad van State te Namen, de rekeningen van de rekenplichtigen in het Naamse en in Luxemburg af te horen en te sluiten. Beide *commis* moesten nauw samenwerken met de Raad van Financiën te Parijs "*pour apprendre par eux nos intentions*"⁵. Voor wat Luxemburg betreft, kwam er in de praktijk weinig of niets van deze opdracht terecht.

³ Bewijzen van de activiteit van de secretaris zijn terug te vinden in het bestand Brussel, A.R., *Rekenkamers, registers*, nr. 3470, fol. 314 en *ibid.*, nr. 11.171, fol. 127v.

⁴ Brussel, A.R., *Raad van State van Maximiliaan Emanuel*, nr. 3, minuut van de benoemingsbrief voor Guillelmi, 20 okt. 1711.

⁵ Brussel, A.R., *Rekenkamers, registers*, nr. 3468, commissiebrief vooraan.

Bevoegdheden en activiteiten

Over de bevoegdheden en werkzaamheden van de Raad van Financiën te Namen zijn geen bijzonderheden bekend. In alle geval boog ook de Raad van State zich over economische zaken als fiscaliteit, munt, douane, handel en industrie, wegennet, post ... Gezien het gebrek aan instructies voor de twee Raden waren hun bevoegdheden niet duidelijk afgebakend; men kan veronderstellen dat de Raad van Financiën ondergeschikt was aan de Raad van State. De eerste hield zich waarschijnlijk meer bezig met de boekhoudkundige controle, een taak die voordien in Namen door de Anjouaanse Rekenkamer* (1702-1706) en door speciale auditeurs of intendanten (1706-1714) was waargenomen. Ook de benaming die soms in officiële stukken werd gebezigd, met name *Conseil de finances et comptes*, kan daarop wijzen. In Luxemburg blijkt Gerber niet of nauwelijks actief te zijn geweest.

Bibliografie

Er is, voor zover ons bekend, nooit iets over de Raad van Financiën van Maximiliaan Emanuel gepubliceerd. SCHILLINGS A.H., *Overzicht van de geschiedenis onzer instellingen*, Brussel, 1945, kent zelfs de instelling niet. VAN KALKEN F., *La fin du régime espagnol aux Pays-Bas. Étude d'histoire politique, économique et sociale*, Brussel, 1907, p. 246 en 247, beweert dat de Raad van Financiën te Namen reeds eind juli 1711 bestond en verwijst daarvoor naar ROSENLEHNER A., *Zur Restitutionspolitik Kurfürst Max Emanuels von Bayern (Forschungen zur Geschichte Bayerns, 9-11)*, München, 1902-1904, p. 200. Dit boek kon niet worden geraadpleegd. In een andere studie van Rosenlehner, *Die Stellung Kurfürsten Max Emanuel von Bayern und Joseph Klemens von Köln zur Kaiserwahl Karls VI. (1711) (Historische Abhandlungen, 13)*, München, 1900, p. 102-103, wordt echter de indruk gewekt dat de oprichting reeds dateerde van medio juli.

Archief

Niets teruggevonden.

ONTVANGERIJ-GENERAAL VAN FINANCIËN KONINKLIJKE SCHATKIST

(1387-1795)

Geschiedenis

Het ambt van ontvanger-generaal van Financiën werd in 1387 ingesteld door Filips de Stoute. Deze had reeds in 1372 een ontvanger-generaal benoemd voor het hertogdom Bourgondië en had in april 1384 een Ontvangerij-generaal opgericht voor zijn recent geërfde graafschappen Vlaanderen, Artesië, Rethel(s), Nevers en de baronnie Donzy. In 1386, het jaar dat de hertog ook een Raadkamer en een Rekenkamer te Rijsel en Dijon vestigde, benoemde hij een gezamenlijke ontvanger-generaal voor het hertogdom en het graafschap Bourgondië. Beide nieuwe, provinciale ontvangerijen werden met de aanstelling van Pierre du Celier als *receveur général de toutes les Finances* op 22 januari 1387 overkoepeld door een Ontvangerij-generaal van alle Financiën. Op die wijze kregen de *pays de par deçà* en de *pays de par delà* binnen het Bourgondisch landencomplex voor het eerst een gemeenschappelijke centrale kas.

Behoudens enkele kleine wijzigingen in het takenpakket als gevolg van specifieke ontwikkelingen in het ambt van de *argentier** en in de Geheime Thesaurie* en een beperkte reorganisatie op het einde van de 17de eeuw bleef de functie haast ongewijzigd voortbestaan tot het einde van het ancien régime.

Toen de regering na de verovering van de Oostenrijkse Nederlanden door Frankrijk (Slag van Fleurus, 26 juni 1794) de hoofdstad hals over kop moest verlaten, zag gevolemachtigd minister* Metternich zich op 19 augustus 1794 verplicht om de meeste regeringsorganen op te heffen. De Ontvangerij-generaal, die op het einde van de 18de eeuw veelal de naam Koninklijke Schatkist (*Trésor royal*) voerde, kon haar activiteit gedeeltelijk voortzetten onder de naam van Comité voor de Koninklijke Schatkist (*Comité du Trésor*

royal)¹. Aan het bestaan van dit bescheiden Comité werd een einde gemaakt op 1 januari 1795. De boekhoudkundige vorderingen en verplichtingen dienden na registratie te worden overgedragen aan de Keizerlijke Reservekas te Frankfurt. De waardepapieren en de speciën moesten worden gedeponereerd bij de directeur van de Brusselse Munt, die alles naar Wenen diende over te brengen. Hiermee nam de activiteit van de Ontvangerij-generaal van Financiën of Koninklijke Schatkist definitief een einde.

Organisatie

Aanvankelijk werd de ontvanger-generaal *receveur général de toutes les Finances* genoemd teneinde hem duidelijk boven zijn gewestelijke collega's te plaatsen, die tot het einde van het ancien régime eveneens de titel van ontvanger-generaal bleven voeren, zoals onder meer de ontvangers-generaal van de domeinen en de ontvangers-generaal van de beden en subsidies.

De ontvanger-generaal van Financiën stond aan het hoofd van de centrale staatskas, de *Recette générale des Domaines et Finances*. Zijn ronkende titel mocht niet verhelen dat het echte toezicht op het beheer van de Bourgondische overheidsfinanciën berustte bij de thesaurier-generaal die reeds sinds 1372 alle betalingsordonnanties verifieerde en controle uitoefende op alle rekenplichtige ambtenaren. Hoewel beide ambten, dat van *receveur général* en dat van *trésorier* of, zoals deze ook werd genoemd, *gouverneur général de toutes les Finances*, in bepaalde perioden (1391-1397, 1405-1406, 1412-1413) in handen waren van dezelfde persoon, bleven in de prille Bourgondische staat de kassiers- en beheersfuncties duidelijk gescheiden. Ook in de loop van de 15de eeuw, toen de Bourgondische en later Habsburgse staat gestalte kreeg, zou de invloed van de ontvanger-generaal nog geregeld worden gefnuikt. In 1440 kreeg hij een *contrôleur général* naast zich, maar deze functie werd al in 1446 afgeschaft. Dat jaar verdween ook de thesaurier of gouverneur. Diens superviserende taak werd vanaf 1447 overgenomen door een vaste groep raadsheren-commissarissen die inzake financiën een permanent toezicht op de ontvanger-generaal uitoefenden. In 1468 zou de kassiers-

¹ Zie daaromtrent een *mémoire* van 18 sept. 1794 in Brussel, A.R., *Raad van Financiën*, nr. 8500.

functie van deze laatste nog verder worden beperkt toen de *argentier* diens taak als centrale betaalmeeester overnam. Met de ordonnantie van 26 december 1487 (artikel XII) heroverde de ontvanger-generaal het belangrijkste deel van zijn prerogatieven op de *argentier*. In de hervormingen van de volgende jaren werd het ambt van ontvanger-generaal behouden. Wel bleef hij onder het toezicht van drie (1493) of vier (1497) gecommitteerden en van de thesaurier-generaal (1499) die zelf verantwoording verschuldigd waren aan een superintendent of *chef principal des Finances*.

In de eerste decennia van de 16de eeuw kreeg de financiële administratie van de Habsburgse Nederlanden geleidelijk vaste vorm. Ook toen bleef de Ontvangerij-generaal overeind. Haar bedienaar bevond zich wel onderaan de driedelige hiërarchie: aan de top stonden twee chefs-gouverneurs (later vervangen door de landvoogdes*) die hun instructies gaven aan een thesaurier-generaal. Deze werd bijgestaan door een *contrôleur général* (1508) of een commies (1522) en keek toe op het werk van de ontvanger-generaal.

Bij de oprichting van de Raad van Financiën* in 1531 werden de bevoegdheden van de ontvanger-generaal overgedragen op de Raad als college. Binnen de Raad zelf was het één van de specifieke taken van de thesaurier-generaal om toezicht te houden op de verrichtingen van de Ontvangerij-generaal. Niettemin was de hiërarchische verhouding tussen de Raad van Financiën en de Ontvangerij-generaal na 1531 niet altijd even duidelijk. Zo is niet met zekerheid uit te maken of zij formeel als een onderafdeling, dan wel als een autonoom orgaan onder het toezicht van de Raad van Financiën werd beschouwd. De ontvanger-generaal was alleszins geen volwaardig lid van de Raad. Hij voerde de titel van raadsheer – zoals trouwens ook de meesters van de Rekenkamers en de provinciale ontvangers-generaal – maar maakte geen deel uit van het college en nam nooit deel aan de zittingen.

Vanaf 1696 werd het ambt bediend door twee titularissen volgens een tweejaarlijkse toerbeurt². Reeds in 1681 was door Madrid omwille van het

² Titularissen: Pieter Lanchals (1476-1477), Nicolas Le Prévost (1477-1479), Louis Quarré (1480-1492), Simon Longin (1492-1507), Jean Micault (1507-1534), Hendrik Stercke (1535-1546), Robert de Boulogne (1546-1557), Lievin Wouters (1557-1570), Niklaas Baert (1570-1578), Kristoffel Godin (1578-1614), Ambrosius van Onclé, vader (1615-1646), Ambrosius van Onclé, zoon (1646-1650), Henri de Croonendael (1650-1653), Marc Grimminck (1654-1658), Alexandre de Baillencourt-Courcol (1658-1680), Juan de Alvarado y Bracamonte (1680-1695 en 1698-1735), Jean-Baptiste van Uffele (1695-1729), Antoine van Cauteren

financieel gewin tot het alternerende beurtsysteem besloten. Wegens het verzet vanuit de Raad van Financiën en de beide Rekenkamers te Brussel kon het echter pas 15 jaar later operationeel worden. Tijdens de twee jaren dat het daadwerkelijke beheer door zijn collega werd waargenomen, diende de ontvanger-generaal zijn rekening ter afhoring voor te leggen aan de Rekenkamer van Vlaanderen*.

In 1783, bij de hervorming van de staatscomptabiliteit, werd de alternerende dubbele functie afgeschaft. In de plaats kwamen twee *préposés principaux à la recette générale des Finances*, die hun functie samen uitoefenden. De titel van ontvanger-generaal werd gereserveerd voor de eerste *préposé*. De tweede werd toen *contrôleur de la recette générale* genoemd, maar ook deze bleef de titel van ontvanger-generaal voeren. Bij de eerste Oostenrijkse Restauratie in 1791 werd de oude toestand met twee ontvangers-generaal en een tweejaarlijkse toerbeurt in ere hersteld³.

Kandidaten voor het ambt dienden zeer gefortuneerd te zijn aangezien bij hun aanstelling een hoog *donatif* van 40.000 (1695) à 50.000 gulden (1729) werd geëist. Een paar voorbeelden uit de eerste helft van de 18de eeuw om dit te illustreren: in 1735 maakte weduwe Proli, de rijke Antwerpse bankiersvrouw, haar bemiddeling voor een lening aan Wenen afhankelijk van de benoeming van haar zoon Jean Jacques tot ontvanger-generaal. Toen die echter overleed nog voor hij zijn ambt had kunnen opnemen, wendde zij al haar invloed en geld aan om het ambt te laten overgaan op haar toen nog minderjarige zoon Balthasar. François Jacques van Overstraeten had zijn aanstelling in 1744 te danken aan zijn kapitaalkrachtige vader Nicolas, *entrepre-*

(1729-1744), Jean-Jacques Proli (1735), Balthasar Proli en zijn vervanger Thomas Rima (1736-1783), François Jacques van Overstraeten (1744-1783). Lijst gebaseerd op: GACHARD L.-P., *Inventaire des archives des Chambres des comptes*, dl. II, p. 12-18; FINOT J., *Inventaire sommaire ... Série B. Chambre des comptes à Lille*, dln. IV-VI, *passim*; BAELDE M., *De Collaterale Raden*, p. 224; WINDEY J.-B., *De Raad van Financiën*, p. 430; HOFKENS C., *De Raad van Financiën*, p. 62-67.

³ Op 15 jan. 1784 werd Edouard de Walckiers tot ontvanger-generaal en Balthasar Proli tot *contrôleur de la recette générale* benoemd. Niettemin bleef ook Proli nog de titel van ontvanger-generaal voeren (bijvoorbeeld nog in 1785). In 1790 vroeg Walckiers, die zich tijdens de Brabantse Revolutie sterk gecompromitteerd had, zelf ontslag. Toen in 1791 het tweehoofdige ambt werd hersteld, ging de benoeming naar Joseph François Bonaert, voormalig ontvanger van het Geretrocedeerde Land, en naar baron Van Swieten, die Proli als *contrôleur* was opgevolgd.

neur général des vivres, die een lening van 300.000 gulden overhad voor de lucratieve baan van zijn zoon.

Hoewel de ontvanger-generaal zijn functie persoonlijk diende uit te oefenen, was het in de jaren dertig en veertig van de 18de eeuw niet ongebruikelijk dat hij zich liet vervangen door een gevolmachtigde. In latere jaren daarentegen diende de andere ontvanger-generaal de toerbeurt van zijn afwezige collega over te nemen, en dit zeer tot ongenoegen van Van Overstraeten wegens de vele reizen die Proli toen in opdracht van Wenen uitvoerde.

De ontvangers-generaal hadden slechts een beperkt aantal ambtenaren in dienst, die zij zelf rekruteerden. In de 18de eeuw kon iedere ontvanger-generaal beschikken over drie officialen en een gemeenschappelijke bode. Aan de vooravond van haar afschaffing eind 1794 bestond de Ontvangerij-generaal of *Trésor royal*, behalve uit de twee ontvangers-generaal, uit een kassier, een *liquidateur*, twee officialen en drie *valets de caisse*. Ondergeschikte ontvangers waren overbodig aangezien de gewestelijke en plaatselijke domeinontvangers, ontvangers van de beden en alle andere rekenplichtige ambtenaren, zoals gerechtsofficieren, het saldo van hun rekening zelf aan de Ontvangerij-generaal dienden over te maken.

De ontvangers-generaal genoten in de 18de eeuw een riant salaris dat de 6000 gulden benaderde. Qua financiële status kwamen zij ongeveer op gelijke hoogte als de raadsheren van de Collaterale Raden. Voor de betaling van elk van de twee équipes van drie officialen werd jaarlijks zo'n 2000 gulden uitgetrokken. De totale uitgaven ten laste van de schatkist beliepen toen onveranderlijk 14.216 gulden.

Bevoegdheden en activiteiten

Afgezien van de periode 1468-1487 toen de uitgaven aan de *argentier* waren toevertrouwd, was de ontvanger-generaal van Financiën in principe verantwoordelijk voor alle financiële verrichtingen van de centrale overheid, zowel voor de ontvangsten als voor de uitgaven. Zo was het hem in 1531 bij de oprichting van de Raad van Financiën uitdrukkelijk opgedragen. Dit beginsel werd nadien door de Oostenrijkse bewindhebbers regelmatig bekrachtigd, onder meer in 1718 bij de oprichting van de Raad van State* en in 1733 in

de instructie voor de Raad van Financiën⁴. Maar met deze wettelijke verplichting werd in de praktijk nogal eens de hand gelicht. Vooreerst werkten de vorsten doelbewust het ontstaan van parallelle staatskassen in de hand. Van oudsher bezaten de Bourgondische hertogen en hun familieleden een eigen financiële hofdienst, de *Chambre aux deniers*. Onder de eerste Habsburgers werden bovendien nogal wat middelen naar de Geheime Thesaurie of *Trésor de l'Épargne* afgeleid. Tijdens het Oostenrijks bewind kregen de geheime kas, de zogenaamde Kas van de *Gastos secretos**, en de particuliere bankhuizen van Proli en Nettine een groeiend aandeel in de transacties die voorts volledig buiten de ontvanger-generaal om gebeurden. Aan deze veelheid van staatskassen moest een einde komen in 1783 bij de invoering van de nieuwe staatsboekhouding. Maar ook nadien bleef er een officieuze kas voor geheime uitgaven bestaan.

De toenmalige betalingstechnieken en boekhoudingsregels waren er de oorzaak van dat een groot gedeelte van de ontvangsten en uitgaven ontsnapte aan het beheer van de ontvanger-generaal. De centrale schatkist incasseerde hoofdzakelijk positieve saldi (*le cler*), die werden overgemaakt door ondergeschikte provinciale en plaatselijke domeinontvangers, gerechtsofficieren, tolgaarders en douaneontvangers en door diverse gewestelijke en plaatselijke overheidsinstanties. Elk rekenplichtig ambtenaar stond zelf in voor de betaling van de "inherente" kosten: lonen, beheersonkosten, op het ambt rustende renten en fundaties en tenslotte bouw- en onderhoudskosten van openbare gebouwen. Provinciale en stedelijke ontvangkassen brachten eveneens bepaalde aftrekposten in mindering van hun bede- of subsidieaandeel. Zo werden de beden en subsidies in oorlogstijd haast volledig ter plaatse voor militaire doeleinden besteed zodat nauwelijks iets overbleef voor de centrale kas. Wat dus aan de ontvanger-generaal werd overgemaakt, vormde slechts een fractie van het vorstelijke inkomen, met name het netto-inkomen, een totalisatie van residu's.

Slechts een gering deel van de betalingen geschiedde contant. De meeste uitgaven liet Financiën assigneren op lagere ontvangers. Ingeval van assignatie werd een lager ontvanger, van wie verondersteld werd dat hij voldoende

⁴ *R.O.P.B.A.*, 3de reeks, 1700-1794, dl. III, p. 97-101: ordonnantie tot oprichting van de Raad van State, 29 maart 1718, art. XXIII, en *ibid.*, dl. IV, p. 471-492: instructie voor de Raad van Financiën, 28 jan. 1733, art. CCXVIII.

de geld in kas had, belast met het uitbetalen van een som aan een derde. De ontvanger-generaal verstreekte de derde een *lettre de décharge* die deze de lagere ontvanger moest overhandigen om als bewijs van betaling te dienen⁵. Tot het midden van de 18de eeuw had de regering echter de grootste moeite om alle door gewestelijke en plaatselijke ontvangers uitgevoerde betalingen in de rekening van de Ontvangerij-generaal te doen inschrijven.

Van bij de aanvang was de ontvanger-generaal een uitvoerend ambtenaar die slechts kon handelen in opdracht en onder toezicht van de Raad van Financiën en zijn rechtsvoorgangers. Hij ontving er zijn instructies en kon geen enkele uitgave doen zonder een door de gouverneur-generaal ondertekend betalingsmandaat, dat bovendien moest worden gecontrasigneerd door de thesaurier-generaal en twee raadsheren van Financiën en bekrachtigd met het zegel van Financiën. Voor het inboeken van de uitgaven werden al even strenge regels gehanteerd. Enkel de vaste uitgaven, veelal inherente uitgaven genoemd, konden zonder uitdrukkelijk betalingsmandaat worden uitgevoerd.

De ontvanger-generaal stond in voor de betaling van drie grote categorieën uitgaven: lonen en werkingskosten van het staatsapparaat, militaire uitgaven en openbare schuld. In de eerste plaats was hij dus belast met de betaling van de salarissen, pensioenen en functioneringskosten van de gouverneur-generaal en zijn hofhouding, van de regeringscolleges en de Hoge Raad voor de Nederlanden te Madrid* en nadien te Wenen* en van de Grote Raad voor de Nederlanden te Mechelen* en de provinciale justitieraden. Als centrale kassier voorzag hij eveneens andere kassen van de nodige fondsen, zoals bijvoorbeeld de thesaurier van Oorlog*, de ontvanger-generaal van de Artillerie*, de *Chambre aux deniers* en de *argentier* (1468-1487). De militaire uitgaven betaalde hij tot 1725 rechtstreeks aan de bevelhebbers van de regimenten en aan de *entrepreneurs* die onder meer instonden voor de levering van proviand; nadien ging een globale som naar de in 1718 opgerichte Krijgskas* en bleven enkel de plaatselijke garnizoenen, de buitengewone rekrutering van manschappen en de fortificatiewerken ten laste van de Ontvangerij-generaal. Een derde belangrijke categorie vormden de uitgaven voortvloeiend uit de openbare schuld.

⁵ Zie bijvoorbeeld MADDENS N., *De beden in het graafschap Vlaanderen tijdens de regering van keizer Karel V (Standen en Landen, 72)*, Kortrijk, 1978, p. 329 e.v.

De ontvanger-generaal stond onder een dubbel toezicht. Hij was in de eerste plaats verantwoordig verschuldigd aan de Raad van Financiën. Dit geschiedde door regelmatige kascontroles en door vergelijking van de rekeningen met de kasboeken en journalen en met de betalingsordonnanties en kwitanties. Daarnaast diende hij, zoals elke rekenplichtige ambtenaar, reken-schap af te leggen aan de Vlaamse Rekenkamer te Rijsel, die na de verovering van deze stad in 1667 eerst naar Brugge en vervolgens in 1681 naar Brussel werd overgebracht. Vanaf 1735 werden zijn rekeningen afgehoord door de Geünificeerde Rekenkamer* en dit bleef zo tot 1795, met uitzondering van de jaren 1787-1789 toen de ontvanger-generaal rekenschap diende af te leggen aan de door Jozef II Hervormde Rekenkamer*, waar de rekeningcontrole door departement I werd afgehandeld.

Bibliografie

De voorgeschiedenis van de *Recette générale* wordt behandeld in POCQUET DU HAUT JUSSÉ B.A., *Les chefs des finances ducales de Bourgogne sous Philippe le Hardi et Jean sans Peur (1363-1419)*, in *Mémoires de la Société pour l'histoire du droit et des institutions des anciens pays bourguignons, comtois et romands*, 1937, 4, p. 5-77; VAN NIEUWENHUYSEN A., *L'organisation financière des États du duc de Bourgogne Philippe le Hardi*, in *Acta Historica Bruxellensia. Recherches sur l'histoire des finances publiques en Belgique*, dl. I, Brussel, 1967, p. 215-247; EAD., *Les finances du duc de Bourgogne Philippe le Hardi (1384-1404). Le montant des ressources* (Académie royale de Belgique. *Mémoires de la Classe des Lettres. Collection in-8°*, 2de reeks, LXVIII, 3), Brussel, 1990, p. 155-160; COCKSHAW P., *Comptes généraux de l'État bourguignon. A propos d'un livre récent*, in *Revue belge de philologie et d'histoire*, 1967, 45, p. 484-493.

Voor de periode van de eerste Habsburgers geeft WALTHER A., *Die burgundischen Zentralbehörden unter Maximilian I. und Karl V.*, Leipzig, 1909, enige indicaties omtrent de rol van de ontvangers-generaal in de financiële topadministratie (p. 49-67), de gehanteerde betalingsprocedures (p. 70-77) en de carrière van enkele ontvangers-generaal (p. 78-79). Hoewel de verhandeling van DAVIDOVIC T., *Examen du compte de la Recette générale des Pays-Bas pour l'année 1482 n.s.* (Lille, *Archives départementales du Nord*, n° B 2127) (onuitgegeven licentiaatsverhandeling U.L.B.), Brussel,

1967, was toegespitst op de rekeningen zelf, verschaft zij eveneens nuttige informatie over het functioneren van de instelling. In het institutionele overzicht van VAN CAUWENBERGHE E., *Het vorstelijk domein en de overheidsfinanciën in de Nederlanden (15de en 16de eeuw). Een kwantitatieve analyse van Vlaamse en Brabantse domeinrekeningen (Gemeentekrediet van België. Historische uitgaven Pro Civitate, reeks in-8°, 61)*, Brussel, 1982, p. 205-207 en 289-290, worden op basis van de bestaande literatuur enige pagina's gewijd aan de ontvanger-generaal in de 15de en 16de eeuw.

Specifiek voor de 16de eeuw zijn BAELE M., *De Collaterale Raden onder Karel V en Filips II, 1531-1578. Bijdrage tot de geschiedenis van de centrale instellingen in de zestiende eeuw (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, 60)*, Brussel, 1965, p. 129, en DE SCHEPPER H., *De Kollaterale Raden in de Katolieke Nederlanden van 1579 tot 1609. Studie van leden, instellingen en algemene politiek* (onuitgegeven doctoraatsproefschrift K.U. Leuven), Leuven, 1972, p. 464-471. Aan de Université libre de Bruxelles werden onder de leiding van professor M.-A. Arnould in 1968 enkele onuitgegeven gebleven licentiaatsverhandelingen gewijd aan de geschiedenis van de instelling in de 16de en 17de eeuw: VANDEWIJER M., *La recette générale des Pays-Bas à l'abdication de Charles-Quint*; WINTERBEEK C., *La recette générale des Pays-Bas à la fin du règne de Philippe II (1598)*; DEVOS-VERBEYST M., *La recette générale des finances à la fin du règne de Charles II*. ARNOULD M.-A., *Prolégomènes à l'étude des finances publiques des Pays-Bas espagnols*, in *Acta Historica Bruxellensia. Recherches sur l'histoire des finances publiques en Belgique*, dl. II, Brussel, 1970, speciaal p. 10-13, geeft een algemeen beeld dat voornamelijk betrekking heeft op de 17de eeuw. In zijn *Mémoires historiques et politiques des Pays-Bas autrichiens*, dl. II, 3de druk, Amsterdam-Brussel, 1785, p. 90, schetst P.F. de Neny kort de geschiedenis van het ambt van ontvanger-generaal. Voor de toestand in het midden van de 18de eeuw, zie MOUREAUX Ph., *Les préoccupations statistiques du gouvernement des Pays-Bas autrichiens et le dénombrement des industries dressé en 1764 (Université libre de Bruxelles. Faculté de philosophie et lettres, 48)*, Brussel, 1971, p. 97-100, en LAENEN J., *Le ministère de Botta-Adorno dans les Pays-Bas autrichiens pendant le règne de Marie-Thérèse (1749-1753) (Université de Louvain. Re-*

cueil de travaux publiés par les membres des conférences d'histoire et de philologie, 8), Antwerpen, 1901, p. 114. Twee licentiaatsverhandelingen onder de leiding van professor M. Baelde behandelden in hun studie over de Raad van Financiën eveneens de Ontvangerij-generaal: WINDEY J.-B., *De Raad van Financiën in de Oostenrijkse Nederlanden onder keizer Karel VI (1725-1740)* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling R.U.G.), Gent, 1971, p. 84-91 en 430, en HOFKENS C., *De Raad van Financiën in de Oostenrijkse Nederlanden onder keizerin Maria-Theresia (1740-1765)* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling R.U.G.), Gent, 1974, voornamelijk p. 60-67.

De verrichtingen van de ontvanger-generaal werden in tabelvorm opgenomen in COPPENS H., *Basisstatistieken voor de reconstructie van de centrale staatsrekening der Spaanse en Oostenrijkse Nederlanden, ca. 1680-1788* (*Algemeen Rijksarchief. Studia*, 44), Brussel, 1993.

Broncommentaren

De rekeningen van de ontvanger-generaal van 1482 en 1598 werden geanalyseerd in de hierboven geciteerde licentiaatsverhandelingen van Davidovic en Winterbeek. Een eerste aanzet tot een algemene studie van de rekeningen van de ontvangers-generaal in de 17de eeuw verschaftte ARNOULD M.-A., *Prolégomènes*, p. 7-23, en ID., *Les sources financières à l'époque moderne*, in DE SCHEPPER H. (ed.), *Sources de l'histoire des institutions de la Belgique. Actes du colloque de Bruxelles 15.-18.IV.1975*, Brussel, 1977, p. 279-317.

Een detail, namelijk de bij de ontvanger-generaal geboekte, maar niet-ontvangen posten in de rekeningen, werd uitgewerkt door WITTEVEEN-ROBERT D., *Une particularité comptable de la recette générale des finances des anciens Pays-Bas: le chapitre des "deniers comptés et non reçus"*, in *Acta Historica Bruxellensia. Recherches sur l'histoire des finances publiques en Belgique*, dl. II, Brussel, 1970, p. 25-41.

Voor de 18de eeuw werd het gebruik van de rekeningen kritisch toegelicht door COPPENS H., *De financiën van de centrale regering van de Zuidelijke Nederlanden aan het einde van het Spaanse en onder Oostenrijks Bevind (ca. 1680-1788)* (*Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren*, 142), Brussel, 1992, p. 15-19.

Archief

De weinige eigen archieven die de ontvangers-generaal hebben nagelaten, worden bewaard in het Algemeen Rijksarchief te Brussel. Na de opheffing van de instelling werden deze archiefbescheiden ten onrechte bij deze van de Raad van Financiën gevoegd. De inventarisatoren van dit bestand Joseph en Placide Lefèvre hebben deze inbreuk op het herkomstbeginsel trachten goed te maken door het overgebleven archief onder te brengen in een bijlage van de inventaris van de Raad van Financiën, nrs. 8697-8763, hetzij 67 nrs., grotendeels daterend van na de boekhoudkundige hervorming van 1783. Behalve algemene briefwisseling (1742-1791) omvat het archiefbestand uitsluitend comptabele bescheiden: journalen (1744-1787), grootboeken (1736-1751, 1783-1794), betalingsordonnanties en kasboeken (1748, 1784-1791), niet alleen van de Ontvangerij-generaal maar ook van de Religiekas en de *recette générale* van de jezuïetengoederen⁶.

Het archief van de Raad van Financiën met betrekking tot de ontvangers-generaal hebben de gebroeders Lefèvre ondergebracht in een afdeling die *Département de la comptabilité* werd gedoopt, meer speciaal de nrs. 7044-7148, 7193. Zoals het gehele archief van de Raad heeft het enkel betrekking op de jaren van na de paleisbrand van 1731. Behalve richtlijnen van de Raad van Financiën aan de ontvangers-generaal (1731-1794) en de registratie van de betalingsordonnanties (1753-1789), bestaat deze afdeling voornamelijk uit verantwoordingsstukken van de ontvangers-generaal aan de Raad van Financiën.

Omwille van de rekenschapsverplichting van de ontvanger-generaal aan de Rekenkamer werd één exemplaar van de afgehoorde rekeningen met de bijhorende bewijsstukken bewaard in de Rekenkamer te Rijsel en nadien te Brussel. De rekeningen en bewijsstukken die door de Rijselse Rekenkamer werden afgehoord, maken deel uit van de *série B* van de Archives départementales du Nord te Rijsel onder de nrs. B 1842 tot B 3184. De serie rekeningen en bewijsstukken neemt een aanvang in 1385 en loopt tot 1662. Vanaf 1663 tot 1783, dus met inbegrip van het eerste jaar van de boekhoudkun-

⁶ Meer over deze laatste kas bij GACHARD L.-P., *Inventaire des archives*, dl. II, p. 245-246, noot 1.

dige hervorming van de centrale financiën, bevinden de rekeningen zich in de archieven van de Rekenkamer te Brussel onder de nrs. 1929 (1663) tot 2053 (1783). Onder de nrs. 2054-2287 werden maandstaten en allerlei manualen van ontvangsten en uitgaven opgenomen. Na de comptabiliteitshervorming werd de klassieke serie rekeningen vervangen door grootboeken en hulpboeken, zoals de nrs. 46.075-46.079 van Brussel, A.R., *Rekenkamers, Registers*.

Een deel van de bewijsstukken bij de Rijsselse rekeningen wordt bewaard in Brussel in het deelarchief *Kwitanties van de Rijsselse Rekenkamer*. De bewijsstukken horend bij de rekeningen die na de val van Rijsel (1667) werden afgehoord, zijn ondergebracht in een ander deelarchief, met name de *Kwitanties van de Rekenkamers te Brussel*.

De rekeningen van de ontvanger-generaal van Financiën, die zich in de Archives départementales du Nord te Rijsel bevinden, werden verfilmd door toedoen van het Nationaal Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek en zijn raadpleegbaar in het Algemeen Rijksarchief te Brussel en in diverse universiteitsbibliotheken.

Archieftoegangen

Voor het archief van en betreffende de ontvangers-generaal in het bestand van de Raad van Financiën dient men LEFÈVRE J. en LEFÈVRE P., *Inventaire des archives du Conseil des finances*, Gembloers, 1938 (anastatische herdruk in 1980) te raadplegen.

De rekeningen bewaard te Rijsel zijn toegankelijk via de inventarissen van DEHAISNES C.-C.-A. en FINOT J., *Inventaire sommaire des Archives départementales antérieures à 1790. Nord. Archives civiles. - Série B. Chambre des comptes à Lille*, dln. IV-VI, Rijsel, 1881-1888, en van BRUCHET M., *Archives départementales du Nord. Répertoire numérique. Série B (Chambre des comptes de Lille)*, dl. I, Rijsel, 1921, p. 87-95.

De rekeningen voorgelegd aan de Rekenkamers te Brussel, de uittreksels (tot 1667 praktisch daartoe beperkt) en diverse staten en borderellen werden beschreven door GACHARD L.-P., *Inventaire des archives des Chambres des comptes, précédé d'une notice historique sur ces anciennes institutions*, dl. II, Brussel, 1845 (anastatische herdruk in 1979), p. 9-20. Aanvullingen hierop bij NELIS H., *Inventaire des archives des Chambres des comptes. Série des registres (comptes)*, dl. VI, Brussel, 1931, p. 96-100, terwijl twee

staten (*états*) uit 1691 en 1692 werden beschreven in het nooit gepubliceerde deel VII van P. Gorissen (*Inventarissen tweede afdeling*, nr. 5ter). Toegang tot de serie *kwitanties van de Rijkselze Rekenkamer* verleent de handgeschreven inventaris in de leeszaal van het Algemeen Rijksarchief te Brussel A 127 (*Rekenkamer. Acquiten van de Rijkselze Rekenkamer. Portefeuilles en dozen*), nrs. 1147 (1400) tot 1263 (1661), waarvan een herwerking met een inleiding door E. Aerts in voorbereiding is. In A 128 (*Inventaire des acquits de la Chambre des comptes*) treft men onder de nrs. 1-139 de bewijsstukken aan van de Vlaamse Rekenkamer te Brugge en nadien te Brussel voor de jaren 1663 tot 1789. In toegang A 131 tot hetzelfde deelarchief werden diverse bewijsstukken bijeengebracht onder nr. 6306.

Herman COPPENS en Erik AERTS

INTENDANTEN - INTENDANCES

(1668-1787)

Geschiedenis

De pogingen om intendanten in de Nederlanden aan te stellen, stammen uit de 17de eeuw. De Spaanse monarchie streefde ernaar haar gezag over de provinciale en lokale besturen te versterken en wilde hiertoe de invoering van modernere structuren in de hand werken. Beïnvloed door het Franse model, richtte de Spaanse regering tegelijkertijd in Spanje en in de Nederlanden de instelling van de intendanten op¹. In de Nederlanden, waar deze instelling haar ontstaan in hoofdzaak dankte aan de oorlogen tegen Lodewijk XIV, werd ze in 1697 weer opgeheven door landvoogd* Maximiliaan Emanuel van Beieren.

Tijdens het korte intermezzo van het Anjouaans Bewind, begunstigde Jan van Brouchoven, graaf van Bergeyck, die een groot bewonderaar was van het Franse absolutisme en voorstander van het intendantensysteem, de veralgemeende invoering van deze instelling in alle provincies. Deze intendantsambten werden afgeschaft na de Franse nederlaag te Ramillies in 1706. Jan van Brouchoven legde in 1711 zijn project eveneens voor aan Spanje, waar de installatie van de intendanten in de 17de eeuw een gunstiger lot ten deel viel dan in de Nederlanden².

Nadat de Vredes van Utrecht en Rastadt en het Barrièretraktaat een einde hadden gemaakt aan de Spaanse Successieoorlog, werden de Zuidelijke Nederlanden overgedragen aan Oostenrijk. In het kader van de bestuurlijke hervormingen doorgevoerd in de jaren 1718, 1725 en 1734, trachtte de Oostenrijkse regering opnieuw intendanten in de Nederlanden aan te stellen. Deze pogingen kenden maar weinig bijval. Vóór de regering van Jozef II

¹ *Placcaet-Boecken van Vlaenderen*, dl. II, 2, p. 1120, art. VII. De ordonnantie van 25 juli 1668 voerde de functie van intendanten-commissarissen in. Zie ook ABBAD F. en OZANAM D., *Les intendants espagnols du XVIIIe siècle*, p. 5.

² Cf. de recente studie van ABBAD F. en OZANAM D., *o.c.*, en DE SCHRYVER R., *Jan van Brouchoven*, p. 320-321.

werd slechts één intendant benoemd, namelijk voor Doornik en het Doornikse van 1736 tot 1743³.

Van bij de aanvang waren de intendanten bijzonder weinig geliefd bij de autonome instellingen. De provinciale Staten en justitieraden die beducht waren voor inmenging van intendanten in hun aangelegenheden, gaven openlijk uiting aan hun vijandigheid. Via tussenkomsten trachtten zij de bevoegdheden van de intendanten aan te tasten. Op deze wijze bedreigden ze zelfs de instelling in haar voortbestaan.

Toen Jozef II op 12 maart 1787 Intendances oprichtte ter vervanging van de vroegere provinciebesturen, veroorzaakte dit onmiddellijk hevige beroering in de provincies. De snelheid waarmee de hervorming werd doorgevoerd, parallel met de wijziging van de regering en de gerechtelijke organisatie, zonder rekening te houden met de bestaande traditionele instellingen, droeg bij tot een niet aflatende weerstand. Het edict van 1 januari 1787 gaf een officieel karakter aan het opzet van Jozef II om naar Oostenrijks model Intendances in de Nederlanden op te richten. Hierbij werden de Zuidelijke Nederlanden verdeeld in negen kreitsen die op hun beurt opgedeeld werden in een aantal districten⁴.

Enkele weken later, ter gelegenheid van een vergadering bij graaf Karl von Cobenzl te Wenen, waarop ook gevolmachtigd minister*, graaf di Belgioioso, baron de Lederer, Pierre de Reuss, Maximiliaan de Beelen en Ferdinand Pierre Rapedius de Berg aanwezig waren, werden de grote lijnen van de organisatie van deze instelling vastgelegd.

Van einde februari tot begin maart 1787 ging de regering over tot de benoeming van intendanten, aan wie zij haar instructies meegaf. De bemerkingen bij de instructies werden verstuurd op 4 maart met de vraag om er commentaar bij te leveren. Tijdens de bijeenkomst van 7 maart werkten de negen intendanten een aantal administratieve reglementen uit. Op 12 maart tenslotte regelde een definitief edict de oprichting van de Intendances in de Nederlanden.

³ HASQUIN H., *Les intendants et la centralisation administrative*, p. 180, 184, 189.

⁴ R.O.P.B.A., 3de reeks, 1700-1794, dl. XIII, p. 2 (algemene hervorming van de regering).

Aldus werden de Intendances het nieuwe doorstromingskanaal tussen de lokale besturen en de regering. De intendanten waren verplicht een "*connaissance exacte et assurée de tout ce qui peut intéresser l'ordre et le bien public*" aan de regering over te maken.

De landvoogden perkten de machtsuitoefening door de intendanten in "*pour dissiper les soupçons et ramener la confiance*". Ondanks deze maatregelen werden de vijandigheid van de provinciale Staten en de agressiviteit van de bevolking tegenover de intendanten steeds groter. Om te voorkomen dat deze weerstand tot een revolte zou uitgroeien, trokken de landvoogden op 28 mei 1787 de Intendances opnieuw in⁵.

Organisatie

De intendanten hingen uitsluitend af van de centrale overheid die hen benoemde en hen op elk ogenblik weer kon afzetten. Onder druk van de geldnood, veroorzaakt door de aanhoudende oorlogsconflicten in de 17de eeuw, werden de invoering en de uitbreiding van het intendantensysteem in de Spaanse Nederlanden aangemoedigd. Niet in alle regio's werd een intendant aangesteld. De wisselvalligheid van de intendantsambten in de 17de eeuw is soms maar moeilijk te volgen:

- in 1668 werd L. Errembault, voorzitter van de Raad van Vlaanderen, benoemd tot intendant voor Vlaanderen. Hij oefende deze functie uit tot 1670. A. del Marmol, *alcalde* van het Hof, was intendant voor Brabant gedurende enkele maanden;
- in 1673, toen Franche-Comté door ernstige onlusten werd bedreigd, werden A. de Coxie, raadsheer bij de Geheime Raad*, en J.L. Vaes, raad-fiscaal bij de Raad van Vlaanderen, ter plaatse gestuurd als intendanten voor de gerechtelijke, administratieve en financiële aangelegenheden;
- nog in 1673, toen Spanje aan de Hollandse Oorlog deelnam, werden zeven intendanten benoemd: graaf van Bergeyck, raadsheer van Financiën, in Gelre, Limburg en de Landen van Overmaas; A. de Baillencourt-Courcol, ontvanger-generaal van Financiën*, in Brabant en Mechelen; F. Simon, raads-

⁵ DHONDT L., *Van Ancien Régime naar "moderne" bureaucratie*, p. 449-450; *R.O.P.B.A.*, 3de reeks, 1700-1794, dl. XIII, p. 20, 70, 81; Brussel, A.R., *Intendances*, nr. 6; Brussel, A.R., *Algemene Regeringsraad*, nrs. 1 en 60.

heer bij de Geheime Raad, in Artesië; P. del Vaus y Frias in Henegouwen en het Kamerijkse⁶; N. Maes, raadsheer van Financiën, in Vlaanderen; Ph.E. Franquen, raadsheer van Financiën, in Namen; P. d'Harscamp, raadsheer van Financiën, in Luxemburg;

– in 1676 werd Jacques Horace Blondel, raadsheer van Financiën, benoemd tot superintendent van West-Vlaanderen.

Eens de vrede hersteld, daalde het aantal intendanten weer. Maar in 1683, toen de Spaans-Franse oorlog uitbrak, werden opnieuw intendanten aangesteld in Brabant, Luxemburg, Namen, Henegouwen en Vlaanderen. Na een nieuwe inperking in vreedstijd, werden ze in 1689, tijdens de oorlog van de Augsburgse Liga, andermaal opgericht in Vlaanderen, Henegouwen en Namen.

De intendanten werden voornamelijk gerecruteerd uit de Raad van Financiën*. Ze oefenden toezicht uit op de administratie van het leger en kwamen tussenbeide in de heffing van oorlogsbelastingen. Hun opdracht was tijdelijk, soms van korte duur en hun mobiliteit was groot⁷.

Tijdens het Oostenrijkse bewind werd de benoeming voorzien van drie intendanten voor financiële aangelegenheden met zetel te Brussel en van vier gevolmachtigden in de provincies. Deze beslissing was genomen in het kader van het nieuwe programma van de regering, afgekondigd door Karel VI in 1718, waardoor de bevoegdheden van de drie Collaterale Raden in één orgaan werden gecentraliseerd⁸. In de context van stedelijke agitatie gepaard gaande met de impopulariteit van de gevolmachtigd minister, markies van Prié, was de Oostenrijkse regering nochtans zo voorzichtig om geen intendanten aan te stellen.

Bij het herstel van de Collaterale Raden in 1725 werd de aanstelling van zes intendanten en zes gevolmachtigden overwogen⁹. Er kwam tegenstand van de Staten van Brabant, van de Raad van Financiën die draalde met het

⁶ In 1675 werden Henegouwen en het Kamerijkse verdeeld onder twee intendanten: J.J. Arazola d'Oñate voor Henegouwen en L.A. de Clarisse voor het Kamerijkse; beiden waren ze raadsheer van Financiën.

⁷ HASQUIN H., *o.c.*, p. 177-180; zie ook de lijst van de 17de-eeuwse intendanten in deze studie, p. 208-210.

⁸ *R.O.P.B.A.*, 3de reeks, 1700-1794, dl. III, p. 99, art. XI en p. 100, art. XVI.

⁹ *Ibid.*, p. 517, art. XIX-XXI.

uitbrengen van advies over de benoeming van de intendanten en tenslotte van een kabinet*jointe*. Deze *jointe*, door landvoogdes Maria Elisabeth in april 1729 in de Nederlanden samengeropen, bracht negatief advies uit over de oprichting van deze instelling. Wenen gaf bijgevolg tijdelijk dit plan op.

Een edict van 17 maart 1734 voorzag nog wel in de aanstelling van zes raadsheren en gevolmachtigde commissarissen, of anders gezegd van intendanten¹⁰. De hoge ambtenaren te Brussel, die beducht waren voor reacties van de provinciale Staten en justitieraden, spraken zich tegen dit edict uit, wat de toepassing ervan vertraagde¹¹.

Vóór de hervormingen van Jozef II werd graaf François Gaston de Cuvelier, voormalig raadsheer bij de Hoge Raad voor de Nederlanden te Wenen* en thesaurier-generaal, als enige benoemd tot superintendant, en wel voor Doornik en het Doornikse van 1736 tot aan zijn dood in 1743. Zijn taak bestond erin toezicht te houden op de administratie van deze provincie. De verslagen en rapporten die hij opstelde – met name over de aanleg van wegen, over de scheepvaart, over de administratie van de Doornikse magistratuur, over de belastingverdeling – vormden voor de centrale overheid een bron van informatie op het vlak van de economische politiek¹².

De invoering van Intendances onder de regering van Jozef II was een zeer belangrijke hervorming op provinciaal vlak: de vroegere administratieve indelingen werden opgeheven en vervangen door negen kreitsen, elk onder het gezag van een intendant en meerdere districtscommissarissen. Hun werkteerrein strekte zich uit tot alles wat verband hield met het overheidsbestuur en het politieke en economische beleid. Alle ambtenaren en besturen waren aan hen ondergeschikt. De intendanten waren de rechtstreekse vertegenwoordigers van de regering. Hun bevelen dienden uitgevoerd te worden "*comme s'ils étoient émanés de Nous, quand même ils paroïtroient excéder les bornes de leur autorité*"¹³.

De intendant en de eerste commissaris verbleven in de hoofdplaats van de kreits, de commissarissen in de districten. Er was voorzien dat elke inten-

¹⁰ *Ibid.*, woord vooraf van GACHARD L.-P., p. LVII, LX-LXI.

¹¹ HASQUIN H., *o.c.*, p. 189-198.

¹² GAHIDE R., *La Surintendance de Tournai*, p. 11-15.

¹³ R.O.P.B.A., 3de reeks, 1700-1794, dl. XIII, p. 23.

dant jaarlijks "*en toute discrétion un voyage d'inspection*" zou maken in zijn kreits en de districtscommissarissen twee inspectietochten in hun district.

De intendanten werden door de regering gekozen onder de juristen die enige kennis van "*économie publique et politique*" hadden, tweetalig waren en op de hoogte van de situatie in de provincie waar zij het beheer zouden uitoefenen. In augustus 1786 gaf Belgioioso de aanbeveling de benoeming van fiscale ambtenaren of pensionarissen van de Staten te vermijden, die hij bestempelde als "*jurisconsultes souvent bornés à la pure chicane du bareau et dénués de toutes les grandes connoissances de l'économie publique et politique*"¹⁴. De negen intendanten waren allen vertrouwelingen van de regering of maakten er zelfs deel van uit.

De keuze van het administratief personeel en van de commissarissen werd in elke Intendance mede bepaald door de intendant. Hun kandidatuur werd eerst ingediend bij de Algemene Regeringsraad* en daarna overge- maakt aan de intendanten die verzocht werden advies uit te brengen over hun benoeming¹⁵. De verdeling van de intendanten en de districtscommissarissen over de negen kreitsen vertoonde het volgende beeld:

1° kreits Brussel: intendant Rapedius de Berg, bijgestaan door een adjunct, baron Christophe de Bartenstein, en een eerste commissaris advocaat Vignerot de la Hage. De ondergeschikte commissarissen waren gevestigd te Nijvel, Tienen, Diest en Leuven;

2° kreits Antwerpen: intendant ridder Pierre van der Dilt, eerste commissaris Van Schorel. De ondergeschikte commissarissen verbleven te Mechelen en Turnhout;

3° kreits Gent: intendant Maroux d'Obracle, eerste commissaris Pierre van Volden. De ondergeschikte commissarissen verbleven te Gent, Aalst, Oude-naarde en Sint-Niklaas;

4° kreits Brugge: intendant J.P. Mahieu, eerste commissaris Sola. De ondergeschikte commissarissen verbleven te Middelburg, Oostende en Nieuwpoort;

¹⁴ Brussel, A.R., *Departement voor de Nederlanden van de Hof- en Staatskanselarij te Wenen*, nr. 619.

¹⁵ Brussel, A.R., *Algemene Regeringsraad*, nrs. 60 en 574.

5° kreits Doornik: intendant de Beelen, eerste commissaris de Gendt sr. De ondergeschikte commissarissen verbleven te Kortrijk, Menen en Ieper;

6° kreits Bergen: intendant graaf F.J. de Gomegnies, eerste commissaris Ghobart. De ondergeschikte commissarissen verbleven te Aat, Chimay en Zinnik;

7° kreits Namen: intendant burggraaf Pierre Benoît Desandrouin, eerste commissaris pensionaris Ghodenne. De ondergeschikte commissarissen verbleven te Charleroi, Marche en Saint-Hubert;

8° kreits Luxemburg: intendant Rapedius de Berg, eerste commissaris d'Ane-than. De ondergeschikte commissarissen verbleven te Bitburg, Sankt-Vith, Bastenaken, Neufchâteau en Aarlen;

9° kreits Limburg: intendant Hubert Joseph Ransonnet, eerste commissaris pensionaris de Beelen. De ondergeschikte commissarissen verbleven te 's-Hertogenrade en Roermond.

Elk intendantenbureau beschikte over een secretaris, twee of drie officialen en een bode. De wedde van de intendant van Brussel bedroeg 8400 gulden, van de intendanten van de andere kreitsen 5600 gulden, van de eerste commissarissen 2100 gulden en van de ondergeschikte commissarissen 1200 gulden. De secretaris kreeg 1000 gulden en de officialen tussen de 500 en de 600 gulden. De wedden van het personeel en de installatiekosten van de kantoren werden slechts betaald gedurende de enkele maanden dat deze instelling actief was. Toen einde oktober 1787 de afschaffing van de Intendances definitief bleek te zijn, streken de intendanten en de commissarissen die niet dadelijk ander werk vonden, het loon op dat zij verdienden vóór zij bij de Intendances benoemd waren¹⁶.

Bevoegdheden en activiteiten

De 17de-eeuwse intendanten traden voornamelijk op in militaire aangelegenheden. In de vroege 18de eeuw beperkte hun bevoegdheid zich tot financiële en politieke zaken, ondanks de wens van Bergeyck om, naar Frans model, intendanten in te voeren, bevoegd voor "justitie, politie en financiën".

¹⁶ *Ibid.*, nrs. 1 en 1242; Brussel, A.R., *Rekenkamers, registers*, nr. 47.020.

In de plannen die werden opgesteld bij het begin van het Oostenrijks bewind, was de oprichting voorzien van intendanten, bevoegd op het vlak van de provinciale administratie en financiële aangelegenheden in het algemeen. De instructies voor de intendanten van 1734, die gedeeltelijk geïnspireerd waren door het rapport van Goswin Arnold de Wynants¹⁷, benadrukten hun rol van informateur in economische aangelegenheden. Deze nieuwe taak die hen werd toebedeeld, vloeide deels voort uit de wil van de regering om tussen te komen in de economische politiek en deels om de vaak slecht beheerde openbare financiën te saneren.

Daar de instelling der intendanten in de 18de eeuw echter nooit effectief gewerkt heeft, hebben andere instellingen, die niet zo'n impopulair imago hadden, haar opdrachten overgenomen:

- de bevoegdheden van de officieren-fiscaal werden uitgebreid tot de controle over het financiële beheer van de lokale instellingen;
- de douane-administratie, die sinds 1737 ondergeschikt was aan de Raad van Financiën via het Bureau voor het Beheer van de Douanerechten* en gereorganiseerd werd in 1752, ging belang hechten aan de uitbouw van de handelspolitiek van de regering;
- commissarissen werden naar de provincies gestuurd, enerzijds om toezicht uit te oefenen op de lokale en provinciale financiën, anderzijds om een overzicht te krijgen van de economische situatie;
- het programma voor de sanering van de openbare financiën werd vanaf 1749 behartigd door de Jointe voor de Afhoring van de Rekeningen* die in 1764 werd omgevormd tot de Jointe voor Besturen en Subsidiezaken*¹⁸.

De Intendances onder Jozef II werden georganiseerd naar het model van de Intendances die in Oostenrijk bestonden sinds 1783. Vanaf begin 1786 werd staatsraad Jacques Leclerc belast met de studie van de mogelijkheden

¹⁷ Graaf de Wynants, raadsheer-regent van de Hoge Raad voor de Nederlanden te Wenen sinds 1717, verdedigde met klem de instelling van de intendanten. Het was met die bedoeling dat hij een "mémoire" opstelde (Brussel, A.R., *Handschriftenverzameling*, nr. 2172). Zijn opvolger de Cuvelier moedigde voor het herstel van de financiële situatie eveneens de installatie van intendanten in de Nederlanden aan. Ook hij overhandigde betreffende dit thema een rapport aan de keizer (CUVELIER J., *Le redressement des finances de la Belgique au XVIIIe siècle d'après un mémoire du comte J.G. de Cuvelier à l'empereur Charles VI*, in *Bulletin de la Commission royale d'histoire*, 1942, 107, p. 171).

¹⁸ HASQUIN H., o.c., p. 201-207.

om deze instelling ook in de Nederlanden in te voeren. In beide rapporten die hij aan de regering te Wenen voorlegde ("*Instructions pour les Intendants*" en "*Explications sur le projet d'instructions pour les Intendants des neuf cercles des Pays-Bas autrichiens*"), noteerde hij dat zijn inspiratiebron voor het fundament van deze instructie de richtlijnen waren die in 1782 in de 18 kreitsen van Gallicië en Lodomerië (nu gelegen in het grensgebied van Zuidoost-Polen en West-Rusland) uitgevaardigd werden "*pour autant qu'elles paraissaient applicables à la Constitution et au local des Pays-Bas*". De redactie van de eerste versie van de "*Instructions*" hield volgens Leclerc eveneens rekening met de bemerkingen bij de ontwerp tekst van de instructies voor de vier kreitsen van Neder-Oostenrijk. Bij de verdere totstandkoming van de instelling gaf de Beelen een aantal "*réflexions sur l'organisation des intendances aux Pays-Bas*", die aangevuld werden met de resultaten van een enquête gehouden door de amman van Brussel, Rapedius de Berg, over het bestuur van die Oostenrijkse kreitsen. Aan de hand van de diverse rapporten werd het edict dat de Intendances in de Nederlanden invoerde, geredigeerd en konden de instructies voor de intendanten en de commissarissen worden opgesteld¹⁹.

Tijdens het zeer korte bestaan van de intendanten namen hun bevoegdheden en dus ook hun taken snel af om tenslotte opgeheven te worden. Bij de aanvang bestond de opdracht van de intendanten erin te waken over het openbare, administratieve en economische bestuur. Zij dienden nauwkeurige informatie in te winnen over alles wat demografie, militaire aangelegenheden, kerkelijke instellingen, clerus, onderwijs, openbare en persoonlijke veiligheid, de afkondiging van edicten, rechtsbedeling, handel, enz. betrof. Kortom, de intendanten verenigden in hun persoon, zoals Rapedius de Berg het schreef, alle bevoegdheden die voordien toevertrouwd waren aan koninklijke en heerlijke ambtenaren.

Van bij de aanvang stonden de provinciale Staten zeer vijandig tegenover de oprichting van Intendances en zorgden voor beroering in heel het land. Aldus werd Jozef II gedwongen aan het edict dat de Intendances invoerde een "*déclaration interprétative*" toe te voegen die de bevoegdheden van de intendanten inperkte tot een "*seule surveillance de la direction des*

¹⁹ Brussel, A.R., *Algemene Regeringsraad*, nr. 1; *Intendances*, nrs. 5-6.

affaires publiques". Zij kregen geen rechterlijke macht, hun bevoegdheid beperkte zich tot het voorkomen van geweld²⁰. Deze declaratie volstond echter niet om de beroering bij de bevolking te milderen. Op het ogenblik dat de tegenstand een ware dreiging ging vormen, was de keizer op reis. De landvoogden herinnerden op 10 mei, in overleg met Belgioioso, aan de interpretatieverklaring, maar tevergeefs. Op 16 mei richtten zij aan de Staten van de verschillende provincies, behalve Luxemburg, een circulaire die de functie van de intendanten beperkte tot de "*domaines et finances de Sa Majesté*", wat hun elke politieke bevoegdheid ontnam en hun formeel verbood zich te mengen in het provinciale en lokale beleid zonder specifieke opdracht van de regering. Uiteindelijk besloten de landvoogden op 28 mei 1787, om een opstand te vermijden, de Intendances in de Nederlanden te herroepen. In juni en september van dat jaar bekrachtigde keizer Jozef II deze opheffing²¹.

In de praktijk werden de aan de intendanten en commissarissen gerichte instructies, waarvan de inhoud in de anderhalve maand van hun bestaan sterk gereduceerd werd, nooit toegepast. In november 1787 werden de bevoegdheden van de intendanten door de Algemene Regeringsraad herverdeeld over de departementen naargelang de materies²².

Bibliografie

Het basiswerk over de intendanten in de Nederlanden is van de hand van HASQUIN H., *Les intendants et la centralisation administrative dans les Pays-Bas méridionaux aux XVIIe et XVIIIe siècles*, in *Anciens pays et assemblées d'États*, 1968, 47, p. 171-224. De studie van DE SCHRYVER R., *Jan van Brouhoven, graaf van Bergeyck (1644-1725). Een halve eeuw staatkunde in de Spaanse Nederlanden en in Europa (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, 57)*, Brussel, 1965, licht ons in over de politiek van Bergeyck inzake de intendanten. Het artikel van LENDERS P.,

²⁰ R.O.P.B.A., 3de reeks, 1700-1794, dl. XIII, p. 70.

²¹ Brussel, A. R., *Intendances*, nr. 9; *Algemene Regeringsraad*, nr. 60; R.O.P.B.A., 3de reeks, 1700-1794, dl. XIII, p. 81, 91, 112.

²² Brussel, A.R., *Algemene Regeringsraad*, nr. 3 (brief van Trauttmansdorff van 26 nov. 1787).

Vorstelijk toezicht op de ondergeschikte besturen in de Spaanse Nederlanden: intendanten en regeringscommissarissen, in *Liber amicorum dr. J. Scheerder. Tijdingen uit Leuven over de Spaanse Nederlanden, de Leuvense universiteit en historiografie*, Leuven, 1987, p. 127-144, situeert de pogingen tot invoering van intendanten in het geheel van regeringsmaatregelen genomen ten einde het centrale gezag over de provinciale en lokale besturen te versterken. Over het superintendantschap van de Cuvelier handelt het artikel van GAHIDE R., *La Surintendance de Tournai et du Tournaisis (1736-1743)*, in *Bulletin d'information de la Société royale d'histoire et d'archéologie de Tournai*, 1982, 6, p. 11-15.

Voor de invoering van de intendanten in Spanje, verwijzen we naar de studie van ABBAD F. en OZANAM D., *Les intendants espagnols du XVIIIe siècle (Collection de la Casa de Velázquez, 36)*, Madrid, 1992.

Voor de Intendances ingevoerd door Jozef II raadplege men het artikel van DHONDT L., *Van Ancien Régime naar "moderne" bureaucratie. De hervorming van het vorstelijk bestuursapparaat in 1787*, in *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 1977, 90, p. 439-456, die deze hervorming van Jozef II plaatst binnen het institutionele kader van zijn tijd en zich concentreert op het onderzoek van de Gentse kreits. DUPONT-BOUCHAT M.-S., *Les forces conservatrices face au courant réformateur dans la province de Namur à la fin de l'Ancien Régime (1722-1789)*, in *La fin de l'Ancien Régime en Belgique (Anciens pays et assemblées d'États, 93)*, Kortrijk, 1991, p. 141-161, schetst de situatie in de kreits Namen met betrekking tot de weerstand van de Staten van deze provincie. Tenslotte dient ook de inleiding in GERMAIN J., *Inventaire des archives des Intendances* (zie hierna Archieftoegangen) vermeld te worden.

Archief

De intendanten uit de 17de en begin 18de eeuw, die slechts een kortstondig bestaan kenden en die rechtstreeks afhingen van het centrale bestuur, lieten geen eigen archief van hun instelling na. Men moet dus verscheidene archiefbestanden raadplegen. De lijst die hier volgt is niet volledig: Brussel, A.R., *Raad van Financiën*, nr. 266 (aanstelling van intendanten en gevolmachtigden, 1676-1727); *Geheime Raad, Oostenrijkse periode*, nrs. 212-213 (protocollen van het Superintendantsambt Doornik, 1736-1740); *Raad van State*,

nrs. 196-197 (Intendanten in een aantal provincies, 1685-1702); *Handschriftenverzameling*, nrs. 919bis, 1270, 1527, 1528, 2169, 2172, 2221, 2581. Deze beperkte lijst dient vervolledigd te worden met bescheiden uit de *Rekenkamer van Vlaanderen*, de *Rekenkamer van Brabant*, de *Audiëntie*, de *Varia van de eerste afdeling*, enz.

Voor de intendanten ten tijde van de regering van Jozef II consulteremen het archiefbestand bewaard in Brussel, A.R., *Intendances*. Het bestand werd ingedeeld per kreits; de nrs. 1-9 behandelen de algemene organisatie van de Intendances.

Archieftoegangen

LEFÈVRE J. en LEFÈVRE P., *Inventaire des archives du Conseil des finances*, Gemblours, 1938 (anastatische herdruk in 1980); GAILLARD A., *Inventaire sommaire des archives du Conseil privé (Inventaires sommaires des archives des anciens gouvernements des Pays-Bas conservées aux Archives générales du Royaume à Bruxelles, I)*, Brussel, 1906 (vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegang in beperkte oplage*, nr. 99); THIELEMANS M.-R., PETIT R. en BOUMANS R., *Inventaire des archives du Conseil d'État*, Brussel, 1954; GERMAIN J., *Inventaire des archives des Intendances*, in *Travaux du cours pratique d'archivéconomie donné pendant les années 1920-1925*, Brussel, 1926, p. 13-25.

Anne VANDENBULCKE

Aspirant F.N.R.S. - U.L.B.

vertaling Beatrijs AUGUSTYN

ARGENTIER

(1468-ca. 1520)

Geschiedenis

Op 22 juni 1386 creëerde de Bourgondische hertog Filips de Stoute, naar Frans model, de functie van *argentier*. Zoals aan het Franse Hof was deze ambtenaar verantwoordelijk voor de kostbaarheden en de particuliere uitgaven van de vorst. Nog vóór het einde van de eeuw verdween de titel en werden de taken van de *argentier* overgenomen door de kersverse juwelenbewaarder*, terwijl zijn boekhouding opging in de rekeningen van de ontvanger-generaal van Financiën*. Karel de Stoute zou de term in de Bourgondische Nederlanden opnieuw tot leven wekken, maar hem meteen een andere inhoud geven. In de ordonnantie van 8 februari 1468¹ werd de *argentier*, als nieuwe boekhoudkundige topambtenaar, verantwoordelijk voor de buitengewone uitgaven ("*tenant le compte de sa despense extraordinaire*") van de Bourgondische staat. Bleef zijn taak in theorie de volgende decennia nagenoeg onveranderd, dan zou zij in de praktijk enkele malen wijzigen. De tendens was echter dat de functie minder belangrijk werd. De laatst teruggevonden rekeningen dateren uit 1519-1520. De namen van *argentiers* zijn bekend tot 1524. Toen het organiek reglement van de Rekenkamer van Vlaanderen* op 3 maart 1542 werd gewijzigd, kreeg deze de opdracht ook de rekeningen af te horen van de *argentier* "*quand il y en y aura*"².

Organisatie

De *argentier* bevond zich in een onafhankelijke positie ten opzichte van de ontvanger-generaal van Financiën, maar stond wel onder rechtstreeks toezicht van de commissarissen van domeinen en financiën (*commissaires sur le fait des demeines et finances*), een groep van experts die op de vergade-

¹ Brussel, A.R., *Rekenkamers, registers*, nr. 134, fol. 42-44 en nr. 1869, rekenjaar 1468, fol. 2-12 (afschrift); Rijsel, A.D.N., *reeks B*, nr. 2068, niet genummerde fol. vooraan.

² Brussel, A.R., *Rekenkamers, registers*, nr. 881, fol. 86.

ringen van de Hofraad werden ontboden als domaniale en financiële zaken op de agenda stonden; vanaf 1487 vormden zij de Raad van Domeinen en Financiën, in de praktijk los van de Hofraad. Doorgaans werd de boekhouding van de *argentier*, zoals die van alle centrale rekenplichtigen, afgehoord door de Rekenkamer te Rijsel. Minstens de laatste rekening uit 1520 werd echter op last van de vorst* te Brussel afgehoord en gesloten door een speciale commissie, bestaande uit de tweede kamerheer, de ontvanger-generaal van Financiën, één meester van de Vlaamse en één meester van de Brabantse Rekenkamer*³. *Argentiers* beschouwden hun ambt vaak als een intermezzo in of een aanloop tot een loopbaan als ontvanger-generaal. Sommige *argentiers* cumuleerden tevens hun functie met deze van ontvanger der domeinen of, onder Filips de Schone, met deze van verantwoordelijke voor diens buitengewone reisuittgaven naar Spanje. Over het ondergeschikt personeel is weinig geweten. Natuurlijk bezaten de *argentiers* een klerk die hen bijstond in het schrijf- en rekenwerk.

Hoe verliep de interne werking? De ontvangsten van de ontvanger-generaal werden naar het *bureau des demeines et finances* gebracht, een aparte vergader- en archiefruimte voor het college van hiervoor genoemde topambtenaren en speciale commissarissen. In principe bepaalde de vorst wat rechtstreeks in zijn geldkoffers diende gestort en wat door de *argentier* mocht worden uitgegeven. Wanneer de vorst niet aanwezig kon zijn ("*par occupation des ses autres grans affaires*"), besliste een commissaris over de besteding der gelden. Via door de vorst ondertekende en door een financieel commissaris met een zegelring bezegelde betalingsordonnanties (*lettres d'ordonnance*) vernam de *argentier* over welke fondsen hij kon beschikken. Wanneer het geld werd overgemaakt, moest de *argentier* zorgen voor ontvangsbrieven (*lettres de recette*). Deze brieven waren geen gewone kwitanties: een ontvangstbrief impliceerde namelijk dat de ambtenaar te zijner tijd rekenenschap diende af te leggen over de aanwending van de ontvangen sommen. Beide *lettres*, de *lettres d'ordonnance* en de *lettres de recette*, werden door de ontvanger-generaal in zijn archief bewaard. Uiteraard mocht de *argentier* slechts uitgaven verrichten wanneer hij daartoe met de nodige stukken was gemachtigd. Voor kleine uitgaven volstond een cedel met de handtekening

³ *Ibid.*, nr. 1927, fol. 1v. (afschrift van de instructie van 2 aug. 1520) en fol. 163.

van de vorst ofwel de handtekening van een commissaris of secretaris van de kanselier*; voor grote bedragen was echter een cedel vereist dat zowel door de vorst als door een commissaris was getekend. Elke uitgavepost in de boekhouding van de *argentier* diende te corresponderen met een ontvangstbrief en een bijhorende kwitantie. Deze documenten werden geregistreerd door de *secrétaire signant en finances*, geverifieerd door de financiële commissarissen en eveneens door de Rekenkamer gecontroleerd. Tenslotte legde de *argentier* maandelijks de financiële commissarissen een staat van de gedane uitgaven voor.

Bevoegdheden en activiteiten

Volgens de ordonnantie van 1468 was de *argentier* verantwoordelijk voor buitengewone uitgaven, een taak die daarvóór werd vervuld door de ontvanger-generaal. Deze laatste bleef bevoegd voor de inning van zowel de gewone als bepaalde buitengewone inkomsten en evolueerde dus letterlijk tot een ontvanger *stricto sensu*. Het door de ontvanger-generaal geïnde geld kwam bij de *argentier* terecht die fungeerde als centrale betaalmeester voor financiële topambtenaren zoals de meesters van de financiële hofdiensten (*maîtres des Chambres aux deniers*), de ontvanger van de Artillerie* (*receveur de l'Artillerie*), de thesaurier van Oorlog* (*trésorier de Guerre*) en andere. Daarnaast keerde de *argentier* de salarissen, lonen, pensioenen, reis-, bode- en ambassadekosten uit van het overheidspersoneel in het algemeen en van het hofpersoneel in het bijzonder. Hij betaalde giften, aalmoezen, schadevergoedingen en toelagen die de Bourgondische en Habsburgse vorsten kwistig toekenden en was verantwoordelijk voor de betaling van de vele particulieren die op één of andere wijze voor hun diensten of produkten dienden te worden vergoed: handelaars (in bont, juwelen, parels, tapijten, vaatwerk, zijden stoffen...), ambachtsmeesters, geneesheren, herbergiers, religieuzen, enz. Vanaf zijn ontstaan was de *argentier* ook bevoegd om oorlogsuitgaven, te land en ter zee, te verrichten. Reeds in de oudste rekeningen worden namelijk herhaaldelijk *gens de guerre* vergoed. Vanaf de regering van Filips de Schone werden ook Spaanse soldaten door de *argentier* betaald.

De *argentier* ontving zijn fondsen vooreerst van de vorst zelf ("*des deniers venans des coffres de monseigneur*"), die deze betrok uit de kassen van de *Chambres aux deniers*, van de beden, van de juwelenbewaarder en

van de *heymelicken tresoir* of Geheime Schatkist*. De tweede grote bron van zijn inkomsten was uiteraard de ontvangerij-generaal der Financiën. Onder Filips de Schone en (de latere) Karel V spijsden bovendien Spaanse gelden de kas van de *argentier*. Bij de belangrijkste geldstorters dienen te worden vermeld: de groot-thesaurier van de Twee Spanjes (het koninkrijk Castilië en het koninkrijk Aragon), de thesaurier-generaal van Aragon, de ontvangers van de taksen op veroordelingen uitgesproken door Castiliaanse rechtbanken, de *contadores del sueldo* en zelfs de thesaurier van de recent opgerichte *Casa de la Contratación* te Sevilla. Deze zond niet alleen contanten, maar ook parels en edel metaal, zowel in staven (*lingots*) als baren (*barres*).

Vrij kort na de oprichting van de functie van *argentier* werden de uitgebreide bevoegdheden gereduceerd. Reeds op het einde van de regering van Karel de Stoute bleek de ontvanger-generaal van Financiën opnieuw een aantal uitgaven tot zich te hebben getrokken. Tot dit pakket behoorden onder meer onkosten voor reizen, boden, gezantschappen, giften, pensioenen, lonen, schadeloosstellingen, kortom uitgaveposten die normaliter onder de *argentier* ressorteerden. De ontvanger-generaal van Financiën werd trouwens opnieuw verantwoordelijk gesteld voor "*la recepte et despence dicellui office*"⁴. Dit functieverlies heeft zich onder het regentschap van Maximiliaan van Oostenrijk blijkaar doorgezet. Volgens de ordonnantie voor domeinen en financiën van 26 december 1487 was de *argentier* (nog slechts?) bevoegd voor de uitbetaling van erf- en lijfrenten alsook van de buitengewone pensioenen⁵. Walther meent dat de *argentier* ten laatste vanaf 1493 verdween uit de centrale financiële administratie. Zijn rol werd opnieuw beperkt tot het strikte hofmilieu (met onder meer het bewaren van de kostbaarheden), net zoals bij de *argentier* uit 1386. De laatst bewaarde rekening van 1520 vermeldt inderdaad dat de *argentier* verantwoordelijk was voor de buitengewone ontvangsten van het Hof. Op dat ogenblik diende hij een groot deel van zijn gelden rechtstreeks te storten in handen van de vorst: "*pour convertir et em-*

⁴ Vergelijk bijvoorbeeld Rijsel, A.D.N., *reeks B*, nrs. 2072 (rekenjaar 1469) en 2077 (rekenjaar 1470) met nrs. 2108 (rekenjaar 1476), 2115 (rekenjaar 1477) en 2207 (rekenjaar 1508). Of de *argentier* op 10 okt. 1477 verdween (VAN ROMPAEY J., *De Bourgondische staatsinstellingen*, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. IV, Haarlem, 1980, p. 150), valt echter te betwijfelen.

⁵ Brussel, A.R., *Rekenkamers, Charters van Brabant*, oorkonde op datum.

ployer en ses urgens affaires et autrement a son tres noble plaisir dont il ne veult autre ne plus ample declaracion icy estre faicte".

Bibliografie

KAUCH P., *Le Trésor de l'Épargne. Création de Philippe le Bon*, in *Revue belge de philologie et d'histoire*, 1932, 11, p. 710-711; LAMEERE E., *Le Grand Conseil des ducs de Bourgogne de la maison de Valois*, Brussel, 1900, p. 21, 36, 190-191, en vooral WALTHER A., *Die burgundischen Zentralbehörden unter Maximilian I. und Karl V.*, Leipzig, 1909, p. 54-55, 75, 79, 175-176, bestuderen enkele aspecten van de *argenterie* in de Bourgondische tijd. De gegevens van Kauch moeten worden aangevuld en verbeterd door deze van VAN NIEUWENHUYSEN A., *Les finances du duc de Bourgogne Philippe le Hardi (1384-1404). Économie et politique*. (Université libre de Bruxelles. Faculté de philosophie et lettres, 80), Brussel, 1984, p. 393.

Archief

De rekeningen die de *argentiers* aan de Rijksse Rekenkamer voorlegden, worden uiteraard bewaard in de bestanden van deze instelling. De rekeningen en rekeninguittreksels voor de jaren 1468-1475, 1488 en 1519-1520 bevinden zich te Brussel, A.R., *Rekenkamers, registers*, nrs. 1923-1927 en 46.938 en te Rijsel, A.D.N., *reeks B*, nrs. 2068 en 20.157. Het journaal van de klerk van de *argentier* voor het rekenjaar 1470 wordt bewaard in Brussel, A.R., *Rekenkamers, registers*, nr. 46.939. Betalingsoverzichten uit 1470, 1471 en 1475 zijn aanwezig in *ibid.*, nr. 46.957 en Rijsel, A.D.N., *reeks B*, nrs. 2089 en 2105. Een begrotingsstaat (*estat en brief*) uit 1474 bevindt zich in dezelfde reeks, nr. 2100.

Bronnenpublicaties

De ordonnantie van 8 februari 1468 werd uitgegeven door STEIN H., *Un diplomate bourguignon du XVe siècle. Antoine Haneron*, in *Bibliothèque de l'École des Chartes*, 1937, 98, p. 324-331, bijlage V, deze van 26 december

1487 door WALTHER A., *Die burgundischen Zentralbehörden*, p. 193-195, bijlage I (echter naar een afschrift in de cartularia van de Rekenkamer).

Archiefteogangen

De boekhouding van de *argentier* werd geïnventariseerd door GACHARD L.-P., *Inventaire des archives des Chambres des comptes, précédé d'une notice historique sur ces anciennes institutions*, dl. II, Brussel, 1845, p. 15 (anastatische herdruk in 1979), door NELIS H., *Inventaire des archives des Chambres des comptes. Série des registres (comptes)*, dl. VI, Brussel, 1931, p. 94 (daar ten onrechte geplaatst tussen de rekeningen van het Hof, met een verkeerde datering van nr. 46.938: 1460 in plaats van 1470) en p. 97, en tenslotte door DEHAISNES C.-C.-A., *Inventaire sommaire des archives départementales antérieures à 1790. Nord. Archives civiles. – Série B. Chambre des comptes de Lille, nos 1842 à 2338*, dl. IV, Rijsel, 1881, p. 226-227, 239-240, 246 en 248-249.

Erik AERTS en Hugo DE SCHEPPER

GEHEIME SCHATKIST - GEHEIME THESAURIE

(ca. 1445-ca. 1673)

Geschiedenis

De Geheime Schatkist, Geheime Thesaurie of *Épargne* (voluit *Trésor de l'épargne* genaamd en in het toenmalig Nederlands vertaald als "onsen heymelicken tresoir", "onsen heymelicken schatte" of later *Tresorie van d'Espargne*) is geëvolueerd uit het ambt van de juwelenbewaarder*. Dit belangrijk personage beheerde een groot deel van het roerend fortuin van de Bourgondische hertogen. De eerste ontvanger van de Geheime Thesaurie droeg overigens de titel "garde de noz joyaux et de nostre espairgne". Het idee om naast de normale financiële administratie een afzonderlijke kas in het leven te roepen was Frans van inspiratie. De Bourgondische hertog Filips de Goede (1419-1467) stelde een eerste bewaker (*verwairder* of *garde*) aan in de loop van 1444 of 1445. Taakomschrijving en bevoegdheden werden evenwel pas uitgewerkt in de grote ordonnantie voor de Hofraad, de domeinen en financiën van 6 augustus 1446¹. De nieuwe kas had als voornaamste opdracht om – zonder goedkeuring van de commissarissen van domeinen en financiën en buiten de omslachtige administratieve tenuitvoerlegging – op een snelle wijze liquide middelen ter beschikking te stellen voor onverwachte, onmiddellijke en mogelijk betwiste geldelijke uitgaven van de hertog. Omdat zij rechtstreeks was verbonden met de persoon van de vorst*, is de Geheime Thesaurie nooit helemaal uit de private sfeer geraakt. Zowel de organisatie als de naamgeving van de nieuwe instelling droegen daartoe bij. Geregeld werd de *Épargne* immers gelijkgesteld met de *Trésor secret*. Ook het kwalificatief "heymelick" verwijst naar deze bewust gecreëerde sfeer van geheimhouding. Vanaf het begin van de 16de eeuw verminderde weliswaar het strikt private karakter van de Geheime Schatkist, zonder dat het echter volledig zou verdwijnen. Nog onder de aartshertogen stonden de ontvangsten van de Geheime Thesaurie rechtstreeks "*à la disposition de leurs Altesses*".

¹ Brussel, A.R., *Rekenkamers, registers*, nr. 132, fol. 111-111v.

Filips' opvolger, Karel de Stoute (1467-1477), behield aanvankelijk de Geheime Thesaurie (ordonnantie te Brugge op 8 mei 1467)², maar besloot enkele maanden later de ontvangsten zoals van oudsher toe te vertrouwen aan de plaatselijke ontvangers (ordonnantie te Brussel op 8 februari 1468)³. Maximiliaan zou samen met zijn zoon Filips de Schone de instelling opnieuw oprichten op 20 januari 1490 en haar de buitengewone ontvangsten ("*recettes extraordinaires*") toevertrouwen⁴. Het motief was dat de Geheime Schatkist in het recente verleden interessante opbrengsten had opgeleverd die de laatste decennia in vergetelheid waren geraakt, waren verpand of door de plaatselijke rekenplichtigen onvoldoende werden geïnd en overgemaakt. Hoewel de vorsten uitdrukkelijk de wens te kennen gaven dat een ontvanger zou worden aangesteld, bleef de tekst naar alle waarschijnlijkheid dode letter. In de vrij volledige reeks Brabantse rekeningen is na april 1468 tot mei 1495 alleszins geen boekhouding van een ontvanger bewaard. Deze situatie verklaart een passus in de belangrijke ordonnantie van aartshertog Filips op 6 mei 1495 waarin de oprichting van een Geheime Thesaurie ter sprake komt⁵. Bepaald werd dat de aartshertog jaarlijks 6000 ponden van 40 Vlaamse groten uit de kas zou ontvangen en dat de overige gelden zouden worden aangewend in de normale gewone en buitengewone begroting.

Tijdens de regering van Filips de Schone (1482-1506) bleef de Geheime Thesaurie bestaan. Diens vader was echter als voogd van de minderjarige aartshertog Karel op 10 mei 1507 verplicht de spaarkas opnieuw af te schaffen. Naar eigen zeggen, had Maximiliaan de opbrengsten dringend nodig om een groot aantal schulden, nagelaten door zijn schielijk overleden zoon, te kunnen aflossen⁶. Aanvullende bepalingen (onder meer op 3 juni 1507⁷,

² Origineel in Brussel, A.R., *Rekenkamers, Charters van Brabant*, oorkonde op datum. Afschrift in Brussel, A.R., *Rekenkamers, registers*, nr. 134, fol. 21-21v.

³ Afschriften in *ibid.*, nr. 134, fol. 44v., alsook in nr. 1869, rekenjaar 1468, fol. 9-9v., en Rijsel, A.D.N., *reeks B*, nr. 1608.

⁴ Brussel, A.R., *Rekenkamers, registers*, nr. 135, fol. 200v.-201v. Zie ook de tekst van 3 februari 1490 in *ibid.*, nr. 135, fol. 199-199v., en in Rijsel, A.D.N., *reeks B*, nr. 3649.

⁵ Origineel in Brussel, A.R., *Rekenkamers, Charters van Brabant*, oorkonde op datum. Afschrift in *Rekenkamers, registers*, nr. 136, fol. 18-28, meer bepaald art. XXX op fol. 26v.-27, alsook in *ibid.*, nr. 25.178, fol. 3. Een aanvullende tekst van 20 juni 1495 is aanwezig in *ibid.*, nr. 136, fol. 36v.-37v.

⁶ Brussel, A.R., *Audiëntie*, nr. 813, fol. 19v.-20v. Afschrift in Brussel, A.R., *Raad van Financiën*, nr. 182.

25 maart 1509⁸, 13 juni 1509⁹, 22 oktober 1510, 7 maart 1516¹⁰) wijzen er inderdaad op dat de geldstroom van de Geheime Thesaurie werd aangewend voor de financiële liquidatie van een aantal posten in de erfenis van Filips de Schone. Het is overigens in deze strikte betekenis dat de afschaffing moet worden gezien: de Geheime Thesaurie verdween niet van het toneel (de reeks rekeningen loopt bijvoorbeeld na 1507 gewoon door), maar haar gelden kregen een aparte en specifieke bestemming toegewezen. De instelling hield met andere woorden tijdelijk op een privé-schatkist te zijn van de vorst. Concreet betekende dit dat de saldi van de Geheime Thesaurie vanaf 1507 rechtstreeks werden gestort aan de ontvanger-generaal van Financiën* die bij de Raad van Financiën* te Brussel de rol van centrale kassier van de vorst vervulde¹¹.

Deze regeling bleef van kracht tijdens de verdere regering van Karel V (1506-1555), maar vanaf het rekenjaar 1553-1554 waren de opbrengsten van de Geheime Thesaurie niet langer bestemd voor de financiële afwikkeling van de successie van Filips de Schone¹². De ontvangsten vonden echter gewoon verder hun weg naar de Ontvangerij-generaal ten einde er verpande kroondomeinen mee terug te kopen of de benarde domeinontvangsten aan te vullen. Na de dood van landvoogd* Alexander Farnese, hertog van Parma, schafte de waarnemende gouverneur-generaal Peter Ernst, graaf van Mansfelt, zonder enige ruggespraak met Filips II op 24 januari 1593 de Geheime Thesaurie af, en dit ondanks het verzet van de Rekenkamer van Vlaanderen* te Rijsel. Tegelijk werd het personeel, thesaurier zowel als ontvangers, ontslagen. In Brabant bleef de ontvanger, pas benoemd op 10 november 1592, nog tot 1597 in functie. De inkomsten van de voormalige Geheime Thesaurie vielen voortaan volledig onder de beleids- en beheersbevoegdheid van de Raad van Financiën. Zekere casuele ontvangsten, met name de opbrengsten uit de licentrechten, zijn sindsdien onder een afzonderlijke rubriek herkenbaar

⁷ Brussel, A.R., *Rekenkamers, registers*, nr. 136, fol. 211v.-212.

⁸ *Ibid.*, nr. 136, fol. 244v.-246.

⁹ Brussel, A.R., *Audiëntie*, nr. 813, fol. 153-158v.

¹⁰ Brussel, A.R., *Rekenkamers, registers*, nr. 137, fol. 27v.

¹¹ Rijsel, A.D.N., *reeks B*, nr. 2201, fol. 41v. en 42.

¹² Brussel, A.R., *Rekenkamers, registers*, nr. 25.180, rekening okt. 1553-sept. 1554, fol. 1.

ondergebracht in de rekeningen van de ontvanger-generaal van Financiën. Andere werden van dan af door de plaatselijke domeinontvangers geïnd¹³. Toen de aartshertogen op 1 maart 1607 beslisten tot de heroprichting van de Geheime Thesaurie¹⁴, bleef de ontvanger-generaal weliswaar de saldi van haar ontvangsten centraliseren, maar diende hij hiervoor een aparte boekhouding op na te houden. Deze boekhouding werd gevoerd door de ontvangers van de Geheime Thesaurie die dus hun saldi overmaakten aan de centrale kas van de ontvanger-generaal van Financiën. Op 26 september 1615 bevestigden de aartshertogen hun beslissing: de ontvangsten, zowel voor de Vlaamse als voor de Brabantse afdeling van de Geheime Thesaurie, dienden te worden overgemaakt aan "*l'arcque ou coffre à trois clefs*" van de ontvanger-generaal van Financiën¹⁵. De Geheime Thesaurie evolueerde daardoor tot een ondergeschikte kas van deze ontvanger, die bovendien de uiteindelijke bedienaar werd. De regeling impliceerde ook dat de bestaansreden voor de Geheime Thesaurie eigenlijk was achterhaald. Vanaf de jaren veertig formuleerde de Raad van Financiën het ene voorstel na het andere tot afschaffing van de Geheime Thesaurie. In 1654 houden de rekeningen van de Brabantse afdeling op; datzelfde jaar verdwijnen ook de saldi bij de ontvanger-generaal van Financiën¹⁶. De Vlaamse afdeling werd, zoals "*toutes autres receptes inutiles*", afgeschaft in de ordonnantie van 7 juli 1664¹⁷. In een niet nader gedateerde brief aan de koning wordt de ontvanger van de Vlaamse kas datzelfde jaar "*un officier vrayement inutile*" genoemd¹⁸. De laatste rekeningen van de Vlaamse afdeling dateren uit het jaar 1673. Voor dit jaar zijn ook de laatste kwitanties bewaard. Bovendien werden er reeds vanaf 1671 geen saldi overgeschreven naar de Ontvangerij-generaal¹⁹. De benaming bleef nog tot 1686 als een gefossiliseerde post in de boekhouding van

¹³ Voor deze jaren vermeldt de rubriek "*espargne*" in de boekhouding van de ontvanger-generaal "*néant*" (Rijsel, A.D.N., *reeks B*, nr. 2740, fol. 182v. en nr. 2800, fol. 236).

¹⁴ Brussel, A.R., *Raad van Financiën*, nr. 182 en *Rk., reg.*, nr. 25.182, rekening 1607-1608, fol. 2-4v.

¹⁵ Brussel, A.R., *Rekenkamers, registers*, nr. 25.194, fol. 1.

¹⁶ Vergelijk Rijsel, A.D.N., *reeks B*, nr. 3111, fol. 134v. en nr. 3117, fol. 74v.

¹⁷ Brussel, A.R., *Rekenkamers, registers*, nr. 881, fol. 509-509v. Uitgave in *Placcaeten ende ordonnantiën van Brabant*, dl. IV, p. 150, art. IV.

¹⁸ Brussel, A.R., *Raad van State*, nr. 173.

¹⁹ Brussel, A.R., *Rekenkamers, registers*, nr. 1936, fol. 51 en nr. 1937A, fol. 84v.

de ontvanger-generaal opduiken. Waarschijnlijk zou de Vlaamse afdeling reeds in 1664 zijn afgeschaft, ware het niet dat men de laatste ontvanger financieel wou ontzien. Het idee om, naast een administratie voor de gewone en voor de buitengewone ontvangsten, ook een afzonderlijk circuit op te zetten – overigens in de marge van de buitengewone ontvangsten – voor "*les parties casuelles et muables*", bleek op termijn dus onhoudbaar.

Organisatie

Bij de oprichting in 1444-1445 bestond de Geheime Thesaurie alleen voor Vlaanderen, Bourgondië, Artesië en Picardië. Vanaf juni 1459 werd ook voor de inkomsten uit Brabant, Limburg en Overmaas een dienst van de Geheime Thesaurie opgericht. Naarmate de Bourgondische staat gestalte kreeg en nieuwe territoria werden aangehecht, breidde de geografische herkomst van de ontvangsten van de Geheime Schatkist zich uit. Met recht schreef P. Kauch: "*l'ensemble des territoires bourguignons alimentait le Trésor secret*". Dit proces ging verder onder Karel V, maar ten gevolge van de Opstand werd de territoriale competentie van de Geheime Thesaurie sterk gereduceerd. Vanaf het einde van de 16de eeuw haalde de Geheime Thesaurie van Vlaanderen haar inkomsten uit Artesië, Doornik (en het Doornikse), Henegouwen, Mechelen, Namen, Vlaanderen en Waals-Vlaanderen (de kasselrijen Dowaaï, Oorschie en Rijsel). De Brabantse afdeling van de Geheime Thesaurie betrok haar fondsen uit Brabant, Limburg, Luxemburg, het Overkwartier van Gelre en de Landen van Overmaas. Daarnaast bestond er vanaf een bepaald ogenblik zelfs tijdelijk een Hollandse afdeling. Tijdens de Bourgondiërs stonden bewakers en ontvangers van de Geheime Thesaurie rechtstreeks onder de hertog. Deze organiseerde de administratieve taken van zijn Geheime Schatkist via de audiëncier* die als "*seul secrétaire signant en finances*" de nodige stukken tekende en deze kon laten zegelen. Boekhoudkundig was de Geheime Thesaurie als één van de centrale kassen rekening en verantwoording verschuldigd aan de Rekenkamer van Vlaanderen. De rekeningen van de Brabantse afdeling werden afgehoord en gecontroleerd door de bevoegde Rekenkamer van Brabant* te Brussel. Tot 1593 was de beleidsbevoegdheid van de Raad van Financiën inzake de Geheime Thesaurie gering. In de hiërarchie stond de Vlaamse afdeling als oudste boven de Brabantse.

De eerste bedienaar van de Geheime Thesaurie was de juwelenbewaarder of *garde des joyaux*. Deze bewaker was meteen ook ontvanger (*receveur*). In 1463 werd de functie ont dubbeld en zou de bewaker aan het hoofd van de kas komen te staan met de regionale ontvangers als financiële ondergeschikten. Onder Karel de Stoute werden beide functies opnieuw verenigd, maar reeds onder Filips de Schone stonden de ontvangers opnieuw onder de leiding van de bewaker, op dat ogenblik trouwens meer en meer thesaurier (*trésorier*) genaamd. Toen in 1507 de inkomsten van de Geheime Thesaurie werden aangewend ter vereffening van de schulden van Filips de Schone, diende audiëntier en eerste secretaris Philippe Haneton, als één der executeurs van het testament, de gelden te beheren. Kort daarop werd opnieuw een thesaurier aangesteld voor het beheer van de fondsen. Deze situatie bleef bestaan tot in 1593 toen het ambt van thesaurier werd afgeschaft. Zoals de juwelenbewaarders, waaruit zij waren geëvolueerd, waren de thesauriers tijdens de 16de en 17de eeuw belangrijke ambtenaren die hun functie cumuleerden met deze van raadsheer of secretaris in de Collaterale Raden. Thesaurier Martin vanden Berghe was in 1568 zelfs hoofdontvanger van de in de Raad van Beroerten* bedrijvige *Chambre des confiscations of des récompenses*. Tussen 1567 en 1569 was hij tevens boekhoudkundig verantwoordelijk voor de aankoop van salpeter en buskruit in het kader van de Artillerie*-administratie. Ook de ontvangers, die in de 16de en 17de eeuw soms *compteurs* werden genoemd, cumuleerden hun taak met een ander belangrijk ambt. De ontvangers van de Brabantse Geheime Thesaurie waren bijvoorbeeld auditeurs, meesters en zelfs voorzitters van de Rekenkamer; hun collega's van de Vlaamse Geheime Thesaurie werden eveneens uit de Rekenkamer gerecrueteerd, maar kwamen tevens uit de Raad van Financiën waarin ze als raadsheer bleven zetelen. Soms waren ontvanger van de Geheime Thesaurie en ontvanger-generaal van Financiën één en dezelfde persoon. Het kwam ook voor dat de thesaurier de functie van ontvanger van de Vlaamse Geheime Thesaurie waarnam.

Bevoegdheden en activiteiten

De Geheime Thesaurie had oorspronkelijk als taak een groot aantal inkomsten van erg heterogene aard te centraliseren om "*ons [de vorst] metten penningen dair af comende te behulpen in onsen haestegen ende nootlicken*

saken" of "*pour estre mises en noz mains et en noz privez coffres*". Hoewel vanaf het begin van de 16de eeuw de Geheime Thesaurie haar saldi diende over te maken aan de ontvanger-generaal van Financiën, bleef iets van dit privé-karakter tot bij de opheffing bewaard. Zij beheerde de ontvangsten in rechtstreeks overleg met de vorst of met zijn landvoogd en vrijwel zonder inmenging van de Raad van Financiën. Om de vorst te allen tijde en onmiddellijk de nodige contanten te kunnen bezorgen, had het boekhoudkundig personeel van de Geheime Thesaurie de bevoegdheid om van een menigte rekenplichtige ambtenaren (domeinontvangers, gerechtsofficieren, ontvangers van verheffings-, zegel- en fortificatierechten, woudpersoneel, griffiers en secretarissen van de leenhoven en justitieraden, enz.) en eventueel ook van particulieren, religieuze gemeenschappen, ambachten, enz. de vlotte inning en overdracht te eisen van bepaalde soorten inkomsten. De ambtenaren van de Geheime Thesaurie brachten deze ontvangsten zelf onder in twee grote categorieën, die echter in de praktijk en in de loop der eeuwen niet altijd waren te onderscheiden. Enerzijds waren er de heerlijke rechten, anderzijds waren er "*deniers casuelz et extraordinaires*" of toevallige en buitengewone inkomsten die door hun onregelmatig karakter vóór de oprichting van de Geheime Schatkist vaak aan de aandacht van de plaatselijke rekenplichtigen ontsnapten. Onder deze buitengewone inkomsten zijn te vermelden de verheffingsrechten (*droits de relief*), de pondpenningen (*droits de congé*), de wandelkopen (*droits de lods et de vente*), de 20ste penning, diverse overdrachts- en aliëniatierechten te betalen bij allodialisaties (bijvoorbeeld de verschillende *droits de quint*), de sleischat of taks op de aanmunting (*seigneuriage*), explo-ten en boeten, bastaard-, dodehands- en *issue*-rechten, confiscaties, verkoop- gelden van gevonden voorwerpen, muntvondsten, wrakstukken, oorlogsbuit en bezittingen van vreemdelingen overleden zonder erfgenamen, redemptie- gelden, zegelrechten (van het groot zegel, het geheim zegel, het zegel van Brabant, van Vlaanderen, van Holland-Zeeland, enz.) alsook de grote diverseiteit van registratie- en expeditierechten van verschillende soorten brieven (voor octrooien, amortisaties, legitimaties, naturalisaties, kwijtscheldingen, gratieverleningen, strafverminderingen, adelsverheffingen, enz.). Oorspronkelijk was de thesaurier bevoegd alle buitengewone inkomsten te innen, maar omdat er geen duidelijke afbakening was met de gewone inkomsten, werden sommige toch door de ontvanger-generaal van Financiën gecentraliseerd. Over de inkomsten die in de kas van de Geheime Thesaurie terechtkwamen,

kon de vorst naar goeddunken beschikken. De rekeningen van de late 15de eeuw laten hierover trouwens geen twijfel bestaan. Geregeld ontmoet men betalingen "*comptans es mains de monseigneur le duc pour en faire son plaisir*", "*om zekere heymelike saken te doene*" of "*om sijne goede wille en genuecht dair mede te doene*". Toen de Geheime Schatkist in de loop van de 16de eeuw evolueerde tot een hulpkas van de Ontvangerij-generaal, verruimde ook het uitgavenpakket. Behalve voor werkingskosten, werden de inkomsten thans in toenemende mate gebruikt voor de uitbetaling van aalmoezen en giften aan particulieren, van lonen, salarissen, vacatiegelden, reisvergoedingen en pensioenen van overheids personeel en vooral voor ontvangst- en dechargebrieven aan de ontvanger-generaal van Financiën. In de loop van de 16de-17de eeuw was de tendens van de meeste opbrengsten dalend. Enkel de verheffingsrechten en de registratie- en expeditierechten op de adelbrieven behielden hun financieel belang.

Bibliografie

Het basisartikel blijft KAUCH P., *Le Trésor de l'Épargne. Création de Philippe le Bon*, in *Revue belge de philologie et d'histoire*, 1932, 11, p. 703-719, maar deze studie blijft beperkt tot de regering van Filips de Goede. Gedeeltelijk treft men het chronologisch vervolg aan bij WALTHER A., *Die burgundischen Zentralbehörden unter Maximilian I. und Karl V.*, Leipzig, 1909, p. 67-70. Walther onderzocht de instelling tot in de eerste twee decennia van de 16de eeuw. HASQUIN H. (ed.), *Dictionnaire d'histoire de Belgique. Vingt siècles d'institutions. Les hommes, les faits*, Brussel, 1988, p. 184, is enkel een samenvatting van Kauchs artikel. Behoudens enige gegevens bij DE SCHEPPER H., *De burgerlijke overheden en hun permanente kaders, 1480-1579*, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. V, Haarlem, 1980, p. 323 en 391, en ID., *De Kollaterale Raden in de Katolieke Nederlanden. Studie van leden, instellingen en algemene politiek* (onuitgegeven doctoraatsproefschrift K.U. Leuven), Leuven, 1972, p. 443-445, 612 en 963-965, bestaat er geen studie over de Geheime Thesaurie tijdens de 16de en 17de eeuw.

Archief

De rekeningen die de ontvangers van de Geheime Thesaurie voorlegden aan de Rekenkamers worden uiteraard bewaard in het bestand van deze instellingen. De rekeningen gecontroleerd door de Rekenkamer van Brabant bevinden zich voor de periode 1459-1654 te Brussel, A.R., *Rekenkamers, registers*, nrs. 25.177-25.190 en 51.489. Het hiaat voor onder meer de jaren 1468-1495 is toe te schrijven aan het feit dat de Geheime Thesaurie op dat ogenblik niet langer bestond. Bij deze rekeningen hoorden uiteraard bewijsstukken. Een beperkt aantal kwitanties wordt bewaard te Brussel, A.R., *Kwitanties van de Rekenkamers te Brussel*, nrs. 4928-4934bis (Brabantse Rekenkamer voor de jaren 1466-1629, met hiaten voor de jaren 1467-1518, 1525-1564 en 1593-1608). De rekeningen die door de Rekenkamer van Vlaanderen werden nagekeken, zijn over twee archiefbewaarplaatsen verspreid. Het grootste gedeelte is aanwezig te Brussel, A.R., *Rekenkamers, registers*, nrs. 25.191-25.208 en 50.387-50.389. Deze boekhouding bestrijkt de periode 1466-1671, maar vertoont eveneens leemten die echter veel ernstiger zijn. Zo ontbreken onder meer de jaren 1468-1578, 1580-1614, 1637-1659 en 1661-1663. De bijhorende kwitanties betreffen de jaren 1621-1636 en 1664-1671. Zij worden bewaard in Brussel, A.R., *Kwitanties van de Rekenkamers te Brussel*, nr. 4934ter. Een omslag met zeven stukken uit de jaren 1615-1616 (een rapport over de werking van de Geheime Thesaurie door de Raad van Financiën en de briefwisseling van Jean Deseur en René Devos, ontvangers van de Geheime Thesaurie te Rijsel, met de audiëntier en eerste secretaris) bevindt zich in Brussel, A.R., *Audiëntie*, nr. 877/3. Briefwisseling van het personeel van de Geheime Thesaurie met de Rekenkamer en de Raad van Financiën, alsook een interessant rapport door de laatste ontvanger, hoofdzakelijk daterend uit de jaren 1659-1665, is aanwezig in Brussel, A.R., *Raad van Financiën*, nr. 182. In het Algemeen Rijksarchief te Brussel is verder geen archief van de Geheime Thesaurie bewaard, met uitzondering van een fragment van een rekening uit 1548-1549. Deze drie folio's werden in 1956 door het Algemeen Rijksarchief aangekocht bij antiquair L. Moorthamers en worden sindsdien bewaard als Brussel, A.R., *Handschriftenverzameling*, nr. 5122. Een groot deel van het archief zou zich moeten bevinden in de Archives départementales du Nord te Rijsel, maar deze bescheiden werden daar in 1793 vernietigd. Overgebleven zijn slechts twee pakken: Rijsel, A.D.N.,

reeks B, nrs. 3649 en 3650. Onder het eerste nummer gaan een 50-tal stukken schuil voor de periode 1466-1589; het chronologisch vervolg voor de periode 1590-1662 bevindt zich in het tweede nummer en bestaat uit 33 stukken. Een supplement hierop, bestaande uit een aantal losse stukken uit de 15de-17de eeuw, werd geklasseerd onder de nrs. 20.177 en 20.178. In de boekhouding van de ontvanger-generaal van Financiën treft men vanaf 1507, met uitzondering uiteraard voor de jaren 1593-1607, de saldi van de Geheime Thesaurie aan, hetzij onder de rubriek van de buitengewone ontvangsten, hetzij onder een afzonderlijke rubriek: Rijsel, A.D.N., *reeks B*, nrs. 2201-3174 (*passim*) en het vervolg in Brussel, A.R., *Rekenkamers, registers*, nrs. 1929-1936.

Bronnenpublicaties

De belangrijke ordonnantie van 1446 waarin taak en bevoegdheden van de Geheime Thesaurie voor het eerst werden omschreven, is uitgegeven door GACHARD L.-P. (ed.), *Analectes historiques CCCCIV*, in *Compte rendu des séances de la Commission royale d'histoire ou recueil de ses bulletins*, 3de reeks, 1871, 12, p. 141-147. De ordonnantie van 20 januari 1490 waarbij de Geheime Thesaurie terug werd opgericht, werd uitgegeven door WALTHER A., *Die burgundischen Zentralbehörden*, p. 195-197, bijlage 2. De ordonnanties van 10 mei 1507, 25 maart 1509, 22 oktober 1510 en 28 maart 1515 zijn uitgegeven door LAURENT Ch. (ed.), *Recueil des ordonnances des Pays-Bas*, 2de reeks, 1506-1700, dl. I, Brussel, 1893, p. 23-25 en 339-341.

Archieftoegangen

De eigenlijke boekhouding van de ontvangers werd geïnventariseerd door PINCHART A., *Inventaire des archives des Chambres des comptes, précédé d'une notice historique sur ces anciennes institutions*, dl. IV, Brussel, 1865 (anastatische herdruk in 1979), p. 189-191, door NELIS H., *Inventaire des archives des Chambres des comptes. Série des registres (comptes)*, dl. VI, Brussel, 1931, p. 370 (met een verkeerde beschrijving van nr. 50.387), en door GORISSEN P., in een handschriftelijke aanvulling op de inventarissen van Pinchart en Nelis, Brussel, A.R., *Inventarissen tweede afdeling*, nr. 5ter,

p. 87 (met een foutieve datum: 1693 i.p.v. 1656). BAUTIER R.-H. en SORNAY J. m.m.v. MURET F., *Les sources de l'histoire économique et sociale du Moyen Age. Les États de la maison de Bourgogne. I. Archives des principautés territoriales. 2. Les principautés du Nord (Institut de recherche et d'histoire des textes)*, Parijs, 1984, p. 417, vermelden de documentatie voor de Brabantse Geheime Thesaurie tot 1500, maar reppen met geen woord over de Vlaamse. De kwitanties die horen bij de boekhouding van de Geheime Thesaurie zijn summier geïnventariseerd in Brussel, A.R., *Inventarissen tweede afdeling*, nr. 335. Een exemplaar van deze toegang bevindt zich in de leeszaal van het Algemeen Rijksarchief te Brussel onder het nr. A 130. De twee pakken in de A.D.N. te Rijsel zijn gedetailleerd beschreven door FINOT J., *Inventaire sommaire des archives départementales antérieures à 1790. Nord. Archives civiles. - Série B. Chambre des comptes de Lille, n°s 3390 à 3665*, dl. VIII, Rijsel, 1895, p. 386-389.

Erik AERTS en Hugo DE SCHEPPER

KAS VAN DE *GASTOS SECRETOS* GEHEIME KAS

(einde 16de eeuw-1794)

Geschiedenis

Het bestaan van een geheime staatskas is wellicht zo oud als de staatsfinanciën zelf. Zo hielden de Bourgondiërs en de eerste Habsburgers naast de officiële schatkist, de Ontvangerij-generaal van Financiën*, er nog een Geheime Thesaurie* op na, die evenwel in 1593 tijdelijk werd afgeschaft. In dezelfde jaren is vermoedelijk het ontstaan van de Kas van de *Gastos secretos* te situeren. Een geheime kas die geheel onder Spaanse controle zou staan, paste volkomen in de politiek van verspaansing van het centrale regeringsapparaat die toen door Madrid werd voorgestaan. Naast de gewone financiering via de Ontvangerij-generaal van Financiën ("*par voye des Finances*") en naast de officiële geldzendingen vanuit Spanje naar de Spaanse legers in de Nederlanden ("*par voye de l'Exercito*") werd er toen nog een derde weg geopend ("*par voye des Gastos secretos*") ter ondersteuning van de Spaanse diplomatie en de oorlogvoering in dit deel van Europa. De geheime fondsen werden eveneens aangewend om er hoge ambtenaren mee te belonen of invloedrijke leden van de Staten voor het Spaanse standpunt te winnen. Gedurende de hele 17de eeuw bleven de organisatie en de werking van de Kas van de *Gastos secretos* in een waas van geheimzinnigheid gehuld. De besteding werd nauwelijks verantwoord en vaak werden zelfs geen rekeningen opgemaakt.

Na 1715 namen de Oostenrijkers de *Gastos secretos*-praktijk over van de Spanjaarden. Tot een grondige reorganisatie kwam het pas in 1741, toen Matthias Nettine met het beheer van de Kas van de *Gastos secretos* werd belast. Sederdien werden alle transacties verantwoord in jaarlijkse rekeningen die aan een formele controle werden onderworpen. Vanaf het uitbreken van de Zevenjarige Oorlog (1756-1763) kregen de transacties ook een heel ander karakter. Behalve voor traditionele doeleinden, zoals de ondersteuning van diplomatieke activiteiten en inlichtingenwerk en de aanmoediging van trouwe ambtenaren, werd de Kas van de *Gastos secretos* sindsdien meer en meer ingezet om een deel van de Oostenrijkse schuld in de Nederlanden af te

betalen, waardoor de omvang van de verrichtingen aangroeide van enkele tienduizenden tot een paar miljoen gulden. Van zodra deze operatie achter de rug was, begon de invloed van de Nettinebank af te brokkelen en in 1776 moest zij het beheer afstaan aan de secretaris van State en Oorlog*.

Jozef II profiteerde van de hervorming van de staatsboekhouding eind 1782 om de Kas formeel te laten opheffen. Haar functie werd, zij het op een beperkte schaal, overgenomen door een *Caisse secrète* onder het toezicht van hoge regeringsambtenaren. De laatste, overigens niet-afgesloten rekening liep tot 1787, niet toevallig het jaar van de grote bestuurshervorming in de Oostenrijkse Nederlanden.

Bij de terugkeer van de Oostenrijkers na de Brabantse Revolutie werd de Kas van de *Gastos secretos* in 1791 hersteld in de vorm zoals zij tijdens de laatste regeringsjaren van Maria Theresia was georganiseerd. Er is maar weinig bekend omtrent haar werkzaamheden tijdens de laatste jaren van het Oostenrijks regime. Vermoedelijk was haar lot verbonden met dat van de secretaris van State en Oorlog, die samen met de gehele regering in juni 1794 het land moest verlaten maar pas op 1 januari 1795 officieel werd opgeheven. Niettemin bleven er ook nadien nog betalingen gebeuren via de *Gastos secretos*.

Organisatie

Vóór 1741 was de institutionele status van de Kas van de *Gastos secretos* bijzonder vaag. Zeker is dat zij onmiddellijk afhing van de gouverneur-generaal* van wie alle betalingsopdrachten uitgingen. Het dagelijks beheer werd in handen gegeven van een Spaanse vertrouwensman uit zijn omgeving. Ten tijde van de aartshertogen werd de administratie van de geheime fondsen toevertrouwd aan Ambrogio Spinola, de rechterhand van Albrecht en Isabella. In de jaren dertig fungeerde Miguel de Morales, secretaris van kardinaal-infant Ferdinand (1631-1641), als beheerder. De controle van de kasverrichtingen en de rapportering aan Madrid waren in de eerste helft van de 17de eeuw opgedragen aan de *veedor general del Ejército*. Via een paar nagelaten rekeningen zijn ook de namen van enkele beheerders uit de tweede helft van de 17de eeuw bekend: Manuel Goethals (1661-1663), Bernardo de Levallos y Arze (1663-1668) en Diego Mendez de la Corredoyra (1687-1696). Over hun persoon of het door hen gevoerde beheer tasten wij alsnog in het duister.

Maria Elisabeth (1725-1741) vertrouwde het beheer van de Kas van de *Gastos secretos* toe aan thesaurier van het Hof Charles Louis de Masy (1726-1741), wiens beheer nog steeds baadde in een sfeer van geheimzinnigheid. Op 26 oktober 1741 werd Matthias Nettine (1686-1749), die de Masy in 1744 ook als hofthesaurier zou opvolgen, door gouverneur-generaal *ad interim* Friedrich August von Harrach officieel met de administratie van de Kas der *Gastos secretos* belast. Sedertdien diende Nettine zijn beheer jaarlijks te verantwoorden in een rekening die door een regeringscommissaris zou worden afgehoord. Na het overlijden van Matthias Nettine in 1749 nam zijn weduwe Barbe Louise Stoupy het beheer van haar man over. Toen de verrichtingen tijdens de Zevenjarige Oorlog en de eerste jaren nadien tot enkele miljoenen gulden per jaar opliepen, verdiende de bank *a rato* van een halve percent van de ontvangsten zeer goed aan de geheime operaties.

Beducht voor de al te overheersende bankiersinvloed op haar regering in de Nederlanden, greep Maria Theresia de dood van weduwe Nettine in 1775 aan om de administratie van de Kas van de *Gastos secretos* over te dragen aan secretaris van State en Oorlog, Henri Herman de Crumpipen. Na haar formele omvorming tot *Caisse secrète* of *Trésor secret* (26 maart 1783) werd zij onder het toezicht geplaatst van een commissie bestaande uit raadsheer van Financiën Nicolas Sanchez d'Aguilar, directeur, en thesaurier-generaal Denis Benoît de Cazier, voorzitter van de Geünificeerde Rekenkamer* Martin Joseph de Müllendorff, en raadsheer van Financiën Henri Delplancq. Hun mandaat liep vermoedelijk ten einde in 1787. Ondertussen bleef de Crumpipen geheime verrichtingen uitvoeren als "*autorisé à la recette des deniers de la Caisse secrète*".

In 1791, bij de eerste Oostenrijkse Restauratie, werd de nieuwe secretaris van State en Oorlog baron Guillaume de Feltz administrateur van de Geheime Schatkist. Nadat deze bij de tweede Oostenrijkse Restauratie omwille van zijn al te jozefistische gezindheid uit zijn ambt was ontzet, werd het beheer voorlopig waargenomen door Henri de Crumpipen, tot dan *oficial mayor* van de Secretarie van State en Oorlog.

Bevoegdheden en activiteiten

De gelden van de Kas van de *Gastos secretos* konden een drievoudige herkomst hebben: geldzendingen, eigen inkomsten en transfers vanwege de ont-

vanger-generaal van Financiën. Op het einde van de 16de en tijdens de eerste helft van de 17de eeuw werd de Kas hoofdzakelijk gespijsd met fondsen die in het geheim vanuit Madrid werden overgemaakt. In 1608-1618 was dat jaarlijks zo'n 84.000 gulden. In oorlogsjaren kon dit jaargemiddelde echter tot het veelvoud oplopen: ca. 525.000 gulden in 1636-1638, ca. 180.000 gulden in 1642-1647, ca. 270.000 gulden in 1661-1668 en ca. 145.000 gulden in 1687-1690. In de laatste decennia van de 17de eeuw viel de geldstroom vanuit Spanje volledig weg en was de Geheime Kas aangewezen op diverse incidentele inkomsten waarvan niet uitdrukkelijk bepaald was dat zij de Ontvangerij-generaal moesten toevloeien. Dit soort onregelmatige ontvangsten kon echter niet volstaan zodat de meeste inkomsten uiteindelijk afkomstig waren van de Ontvangerij-generaal van Financiën op assignatie van de gouverneur-generaal.

Onder de Oostenrijkse Habsburgers die zelf slechts over beperkte financiële middelen beschikten, kon er helemaal geen sprake zijn van geheime geldzendingen naar de Nederlanden. De inkomsten van de Kas der *Gastos secretos* vielen terug tot hooguit een paar duizend tot enkele tienduizenden guldens per jaar. Het waren haast uitsluitend occasionele ontvangsten, voornamelijk giften ter verkrijging van een gunst of van een ambt. Veelal waren dat slechts bescheiden bedragen van enkele tientallen guldens. Giften zoals deze van de Gentse firma De Loose, die in 1766 24.500 gulden veil had voor haar belangen in de zouthandel, vormden eerder een uitzondering. In de jaren vijftig en zestig kwamen daar nog andere incidentele inkomsten bij zoals het huwelijksgeschenk aan Jozef II (1761), amortisatietaksen, loterijinkomsten, de opbrengst van de opgeheven zoutraffinaderij van Oostende (1771). Ook een deel van de opbrengst van de verkoop der goederen van de afgeschafte jezueïtenorde vond zijn weg naar de Geheime Schatkist. Vanaf medio jaren vijftig van de 18de eeuw, toen de Kas van de *Gastos secretos* een belangrijke rol kreeg toebedeeld in de Oostenrijkse oorlogvoering en later in de schuldaflossing, werd zij echter in hoofdzaak gespijsd door middel van transfers vanwege de Ontvangerij-generaal van Financiën. De *dons gratuits* die tijdens de Beierse Successieoorlog (1778-1779) werden toegestaan, kwamen niet, zoals voorheen, in de Ontvangerij-generaal en vervolgens in de Krijgskas* terecht maar vloeiden rechtstreeks naar de Kas van de *Gastos secretos*.

De bestemming van de *Gastos secretos* werd vastgelegd in een door de gouverneur-generaal ondertekende betalingsordonnantie aan de beheerder van de Kas. Vaak kreeg deze echter precieze instructies vanuit Madrid of later vanuit Wenen. In de eerste helft van de 17de eeuw werd nogal slordig omgesprongen met de ter beschikking gestelde middelen. Regelmatig moest de Spaanse koning aandringen op een nauwkeurige verantwoording van de verrichtingen. Bij de benoeming van Karel van Lotharingen in 1744 eiste Maria Theresia in de geheime instructies uitdrukkelijk dat zij voortaan op de hoogte werd gehouden van de via de Kas van de *Gastos secretos* gedane transacties. In 1782 ging Jozef II nog een stap verder door elke geheime uitgave afhankelijk te maken van zijn voorafgaande toestemming¹.

Waarvan werden de *Gastos secretos* besteed? De Spaanse vorsten die bestendig verwickeld waren in Europese conflicten, maakten veelvuldig gebruik van geheime fondsen om bondgenoten voor zich te winnen, inlichtingen te vergaren of goede diensten te belonen. Overigens hield *Gastos secretos*, wat letterlijk vertaald "geheime uitgaven" betekent, niets geheimzinnigs of pejoratiefs in. De term beduidde dat enkel de vorst* of de gouverneur-generaal en hun vertrouwde medewerkers op de hoogte waren van de precieze bestemming van deze uitgaven. Vanaf Filips IV (1621-1665) werd de Geheime Kas steeds meer ingeschakeld voor gewone legerbetalingen. Hoewel aanvankelijk uitdrukkelijk verboden, zoals blijkt uit de benoemingsinstructie aan de kardinaal-infant van 13 oktober 1632, vond ook het betalen van gratificaties aan ambtenaren via de *Gastos secretos* van langsom meer ingang.

Tijdens de eerste decennia van het Oostenrijks bewind werd de Kas van de *Gastos secretos* in hoofdzaak gebruikt voor de betaling van extra-vergoedingen aan verdienstelijke ambtenaren. Zo was het landvoogdes Maria Elisabeth opgedragen in haar geheime instructies bij haar benoeming in 1725. De steun aan "*des sujets du mérite le plus distingué et pour des accidents tout à fait extraordinaires*" bleef gedurende de gehele 18de eeuw een voorname bestemming. Tot deze categorie hoorden een extraatje van 500 gulden aan Benoît Marie Dupuy, toen nog secretaris van de gouverneur-generaal (1749),

¹ Brussel, A.R., *Departement voor de Nederlanden van de Hof- en Staatskanselarij te Wenen*, nr. 309: algemeen repertorium, fol. 60v.

voorschotten aan de voorzitter van de Raad van Henegouwen de Müllendorff en aan raadsheer van Financiën Ferdinand Paradis die zich te diep in de schulden hadden gestoken (1767), geheime pensioenen aan oud-ambtenaren of hun weduwen en kinderen. Tot het midden van de jaren vijftig bleven de uitgaven tot deze categorie beperkt.

Vanaf het uitbreken van de Zevenjarige Oorlog (1756-1763) kregen de massale geldtransacties met een geheim karakter snel de bovenhand. Via de *Gastos secretos* werden Zuidnederlandse gelden overgemaakt aan Wenen en Sint-Petersburg (bijvoorbeeld meer dan 1 miljoen gulden in 1757). In de naoorlogse jaren zestig werden de *Gastos secretos* vooral ingeschakeld om de in de Nederlanden uitstaande Oostenrijkse schuld op dezelfde Nederlanden af te wentelen. Zij werden kennelijk als dekmantel gebruikt om de massale geldtransfers van de Ontvangerij-generaal van Financiën te Brussel naar of ten behoeve van de keizerlijke schatkist te Wenen te onttrekken aan de waarneming van de Raad van Financiën* waar blijkbaar alleen de thesaurier-generaal op de hoogte was. Tussen 1766 en 1771 werden op deze wijze 17,4 miljoen gulden door de ontvanger-generaal aan de Kas van de *Gastos secretos* overgemaakt die vervolgens prompt naar de Ontvangerij-generaal terugkeerden onder de vorm van Oostenrijkse intrestbetalingen en schuldaflossingen.

De rekeningen van de *Gastos secretos* hadden een confidentieel en vaak zelfs een geheim karakter. Zij waren dan ook niet onderworpen aan enige vorm van toezicht vanwege de Raad van Financiën of één van de Rekenkamers. Onder het Spaans regime werd de controletaak waargenomen door de *veedor general del Ejército* die daarover aan Madrid rapporteerde. Hoe het toezicht tijdens de eerste decennia van het Oostenrijks bewind was georganiseerd, is nog onzeker. Een ernstige controle werd pas opgezet toen Nettine het beheer van de Kas van de *Gastos secretos* had overgenomen. Bij het presenteren van zijn eerste rekening in 1744 verzocht hij zelf om een externe controle. Deze werd toevertrouwd aan een commissaris, aanvankelijk een raad-rekenmeester, maar meestal de voorzitter van de Rekenkamer. Diens taak beperkte er zich toe na te gaan of de betalingen strookten met de betalingsordonnanties van de gouverneur-generaal en met de kwitanties. Het nazicht van de rekening werd afgesloten met een rapport van de commissaris waaraan de gouverneur-generaal een akte van ontlasting toevoegde. Deze inspectie stelde in de praktijk maar weinig voor, zoals de Oostenrijkse hof- en

staatskanselier Kaunitz bij een doorlichting van de Kas van de *Gastos secretos* in 1768 kon vaststellen. Na 1783 werd het afsluiten van de rekeningen opgedragen aan de reeds genoemde commissie.

Bibliografie

ECHEVARRÍA BACIGALUPE M.A., *La diplomacia secreta en Flandes, 1598-1643*, Leioa (Vizcaya), 1984, p. 71-90, wijdde een hoofdstuk aan de *Gastos secretos* in de eerste helft van de 17de eeuw in de Nederlanden. In ID., *Los gastos secretos en Flandes (Segunda mitad del siglo XVII)*, in *Letras de Deusto*, 1986, 16, p. 185-193, bracht hij het vervolg voor de tweede helft van de 17de eeuw.

Aan de *Gastos secretos* in de 18de eeuw werd nog geen studie gewijd. Met betrekking tot de beheerders Matthias Nettine en zijn weduwe zijn enkele biografische studies beschikbaar: JANSSENS V., *Het geldwezen der Oostenrijkse Nederlanden (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, 29)*, Brussel, 1957, p. 227 e.v.; ID., *Mevrouw de Nettine, staatsbankier in de 18e eeuw*, in *Revue de la Banque*, 1969, 33, p. 679-689; ID., *Mevrouw de Nettine en Edouard de Walckiers, staatsbankiers uit de 18e eeuw*, in *NBB. Maandelijks Tijdschrift uitgegeven door en voor het personeel van de Nationale Bank van België*, 1965, p. 4-23; BRONNE C., *Financières et comédiens au XVIIIe siècle. Madame de Nettine, banquière des Pays-Bas, suivi de D'Hannetaire et ses filles*, Brussel, 1969, speciaal p. 153-158. De bankiersactiviteiten worden beschreven door DICKSON P.G.M., *Finance and Government under Maria Theresia, 1740-1780*, dl. I, Oxford, 1987, p. 185-191. De verrichtingen van de Kas van de *Gastos secretos* in de 18de eeuw werden opgenomen in COPPENS H., *Basisstatistieken voor de reconstructie van de centrale staatsrekening der Spaanse en Oostenrijkse Nederlanden, ca. 1680-1788 (Algemeen Rijksarchief. Studia, 44)*, Brussel, 1993, p. 191-199. De rol van de instelling in de Zuidnederlands-Oostenrijkse geldtransacties werd belicht in ID., *De financiën van de centrale regering van de Zuidelijke Nederlanden aan het einde van het Spaanse en onder Oostenrijks Bewind (ca. 1680-1788) (Verhandelingen van de Koninklijke*

Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, 142), Brussel, 1992, p. 339-340.

Archief

Aangezien de activiteiten van de Kas zich beperkten tot de inontvangstneming en de overbrenging van gelden, zal de archiefvorming ook zeer gelimiteerd zijn geweest. Van het archiefbestand dat de Kas van de *Gastos secretos* zelf tijdens het Spaanse bewind heeft gevormd, zijn niet meer dan enkele brokstukjes tot ons gekomen via het archief van de Secretarie van State en Oorlog (Brussel, A.R., *Secretarie van State en Oorlog*, nrs. 168-171). Van het particuliere archief van de Nettines is spijtig genoeg niets bewaard.

Archieven met betrekking tot de Kas van de *Gastos secretos* zijn opgenomen in de instellingen waarmee zij in verbinding stond. Zij zijn alle bewaard in het Algemeen Rijksarchief te Brussel. De minuten van de betalingsopdrachten vanwege de gouverneur-generaal treft men aan in het archief van de Secretarie van State en Oorlog onder de nrs. 2243-2266 (in nr. 2250, fol. 119-123, een overzicht van de rekeningen van de Kas van de *Gastos secretos*, 1741-1765). In het archief van de Raad van Financiën kan men onder de nrs. 2550-2552 nog diverse stukken in verband met de *Gastos secretos* tussen 1731 en 1794 consulteren.

Een exemplaar van de rekeningen werd opgestuurd naar de Hoge Raad voor de Nederlanden en het Departement voor de Nederlanden van de Hof- en Staatskanselarij te Wenen, waarvan het archief bewaard wordt in het Algemeen Rijksarchief te Brussel onder de nrs. 914-926: rekeningen van de Kas der *Gastos secretos*, 1742-1787. Ook in het Weense Haus-, Hof- und Staatsarchiv bevinden zich nog akten met betrekking tot de *Gastos secretos*: *Belgien, Repertorien BB, Abt. B: Verzeichnisse*, Fasz. 109, 111-113 en 201-203. Zij werden gemicrofilmfd op last van het Nationaal Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek en zijn raadpleegbaar in het Algemeen Rijksarchief en in diverse universiteitsbibliotheken.

Archieftoegangen

Secretarie van State en Oorlog: GAILLARD A. en DE BREYNE É., *Inventaire sommaire des archives de la Secrétairerie d'État et de guerre* (Inventai-

res sommaires des archives des anciens gouvernements des Pays-Bas conservées aux Archives générales du Royaume à Bruxelles, I), Brussel, 1906 (vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegang in beperkte oplage*, nr. 100), voor de desbetreffende nummers aan te vullen met PARKER G., *Guide to the Archives of the Spanish Institutions in or concerned with the Netherlands (1556-1706)* (Archief- en Bibliotheekwezen in België. Extranummer, 3), Brussel, 1971, p. 72.

Voor het Departement voor de Nederlanden van de Hof- en Staatskanselarij te Wenen, zie DE BREYNE É., *Inventaire sommaire des archives de la Chancellerie autrichienne des Pays-Bas conservées à Bruxelles* (*Inventaires sommaires des archives des anciens gouvernements des Pays-Bas conservées aux Archives générales du Royaume à Bruxelles*, I), Brussel, 1906 (vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegang in beperkte oplage*, nr. 129).

Voor de Raad van Financiën, zie LEFÈVRE J. en LEFÈVRE P., *Inventaire des archives du Conseil des finances*, Gembloers, 1938 (anastatische herdruk in 1980).

Voor de archieven in het Weense Haus-, Hof- und Staatsarchiv raadplege men SCHMID O., *Belgien*, in BITTNER L., *Gesamtinventar des Wiener Haus-, Hof- und Staatsarchivs aufgebaut auf der Geschichte des Archivs und seiner Bestände*, dl. IV, Wenen, 1938, p. 324.

Herman COPPENS

KEIZERLIJKE EN KONINKLIJKE LOTERIJ

(1754-1794)

Geschiedenis

In een poging om, na de Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1748), de overheidsfinanciën door nieuwe inkomsten gezond te maken, richtte Maria Theresia bij octrooi van 4 september 1754, de Koninklijke Loterij op te Brussel. Zij volgde daarbij het voorbeeld van Karel VI die op 31 juli 1728 eveneens een octrooi verleend had voor de organisatie van een (vermoedelijk weinig succesrijke) Koninklijke Loterij. De idee om, via een beroep op de speelzucht, onderdanen en vreemdelingen vrijwillig te doen bijdragen tot het aanvullen van de staatskas, was dus niet nieuw. In verscheidene omliggende landen bestonden toen overigens al staatsloterijen. In de Nederlanden waren zeker vanaf het midden van de 15de eeuw, met instemming van de overheid, tal van loterijen georganiseerd. Het ging toen veelal om verlotingen ten bate van één of andere stad, kerk, kloostergemeenschap, schuttersgilde of rederijkerskamer. De Koninklijke Loterij van 1754, waarvan het plan ontworpen was door Lévy, een joods expert ter zake, bestond uit vijf klassen. Zulk een klassenloterij was, steeds volgens plan, in enkele afdelingen of klassen (hier dus vijf klassen) gesplitst. Iedere klasse omvatte een bepaald aantal loten en prijzen. De verschillende klassen werden met een vooraf vastgelegde tussenperiode getrokken. De speler had de keuze ofwel in te leggen voor de eerste klasse en daarna desgewenst het biljet door bijstortingen voor de volgende klassen te vernieuwen, ofwel onmiddellijk de volledige prijs te betalen. De klassenloterij van de Oostenrijkse Nederlanden kende succes, ook in het buitenland. Bij het afsluiten van de rekeningen begin 1756 bleek zij 501.057 gulden winst te hebben opgeleverd.

De inkomsten van de klassenloterij en van lotenleningen die in 1756 en 1759 uitgegeven werden, volstonden echter niet als extra inkomsten voor het lenigen van de geldnood, onder meer nog verscherpt door de Zevenjarige Oorlog (1756-1763). De Florentijn Jean Antoine Calzabigi, die samen met zijn broer Raynier Calzabigi reeds het Lotto van de Militaire School te Parijs georganiseerd had, kreeg daarom gehoor toen hij eind 1759 de gevolmach-

tigd minister*, graaf Karl von Cobenzl, benaderde om hem de oprichting van een zogeheten Genuese Loterij in de Oostenrijkse Nederlanden voor te stellen. Het plan van Calzabigi werd door de gevolmachtigd minister besproken met enkele hoge ambtenaren en met de bankierster Barbe Louise Stoupy, weduwe van Matthias Nettine. Op 4 maart 1760 kwam een op last van de kanselier, prins Wenzel von Kaunitz-Rittberg opgerichte *jointe* samen *ad hoc*. Deze bestond uit minister Cobenzl, de hoofdvoorzitter van de Geheime Raad* Patrice François de Neny, de thesaurier-generaal baron Denis Benoît de Cazier, de voorzitter van de Geünificeerde Rekenkamer* Louis François de Wavrans, diens broer Henri Jacques de Wavrans, raadsheer van de Geheime Raad, en Charles Joseph Pfanzelter, raadsheer van de Raad van Financiën*. Mede onder invloed van de door de *jointe* aan Wenen overgemaakte adviezen betreffende de morele en financiële aspecten van de loterijen, stond Kaunitz, in tegenstelling tot Cobenzl, aanvankelijk afwijzend. Uiteindelijk liet hij zich overtuigen door een pleidooi van Calzabigi te Wenen. Bij octrooi van 14 september 1760 riep Maria Theresia de Keizerlijke en Koninklijke Loterij of het Lotto in het leven.

Bij het octrooi hoorde een plan met uiteenzetting van de regels en voorwaarden van het Lotto. In een rad (het zogeheten Rad van Fortuin) stopte men 90 nummers (gaande van 1 tot 90). Bij elke trekking werden vijf nummers uitgeloot. Volgens Italiaans gebruik was aan elk nummer de naam van een meisje toegevoegd. De vijf getrokken nummers duiden aldus niet alleen de winnaars onder de deelnemers aan, maar wezen ook evenveel meisjes aan die op een bruidsschat uit de fondsen van de Loterij mochten rekenen. Er waren jaarlijks 18 trekkingen voorzien. De minimale inzet bedroeg twee stuivers, zodat mensen met een kleine beurs ook hun kans konden wagen. Bovendien bood de Genuese Loterij een grotere keuze inzake speelmogelijkheden dan de klassenloterijen.

Ondanks de onder meer via de kranten gevoerde publiciteit kende het Lotto aanvankelijk weinig succes. Erover geïnformeerd dat vele onderdanen bleven deelnemen aan buitenlandse loterijen, richtte Maria Theresia daarom bij octrooi van 1 mei 1763, naast het Lotto (waarvan de driewekelijkse trekkingen gewoon verder gingen) te Brussel een nieuwe Koninklijke Loterij op, bestaande uit één klasse en dezelfde voorwaarden biedend als de concurrerende, buitenlandse loterijen. Deze nieuwe, door de administratie van het Lotto te behartigen loterij, met trekkingen om de drie maanden, kende echter

zo weinig succes dat men er in de Oostenrijkse Nederlanden voorlopig van afzag nog klassenloterijen te organiseren.

Ondertussen geraakte evenwel het Lotto meer ingeburgerd, met hoogtepunten in 1768-1769 en 1777-1778. Vanaf 23 oktober 1785 tot 13 oktober 1789 werden opnieuw klassenloterijen georganiseerd, die echter slechts een gering succes oogstten. De gebeurtenissen rond de Brabantse Omwenteling leidden in november 1789 tot de opschorting van het Lotto tot 10 april 1790. De toevloed van Franse *émigrés* deed daarna de belangstelling voor dit spel weer toenemen. De krijgsverrichtingen en de eerste Franse invasie verstoorde echter al vlug het normale verloop van de trekkingen. De tweede Franse invasie betekende in juli 1794 het definitieve einde van de Keizerlijke en Koninklijke Loterij.

Organisatie

De bij keizerlijk octrooi van 4 september 1754 in het leven geroepen Koninklijke Loterij werd in regie geëxploiteerd. De hoogste leiding berustte bij twee commissarissen, namelijk de Neny, thesaurier-generaal van Financiën, en Nicolas de Nobili, lid van de Geünificeerde Rekenkamer. Commissaris de Nobili, die de effectieve leiding had van de loterijonderneming, ondertekende de loterijbiljetten en was aanwezig op de trekkingen die in het openbaar op het stadhuis van Brussel plaatsgrepen.

De directie van de Koninklijke Loterij in één klasse (octrooi van 1 mei 1763) lag in de handen van Adrien Ange Walckiers de Tronchiennes, lid van de Raad van State* en hoogbaljuw van Dendermonde. Als titulair secretaris benoemde de keizerin Jean-Baptiste Méan. Ter verzekering van de deelnemers aan de loterij berustte bij weduwe Nettine, thesaurier-generaal van de Keizerlijke en Koninklijke Loterij, een waarborgsom van 315.000 gulden. Het beheer van deze loterij werd toevertrouwd aan de administratie van de Keizerlijke en Koninklijke Loterij (Lotto).

De exploitatie van de Keizerlijke en Koninklijke Loterij of het Lotto geschiedde eveneens in regie. Calzabigi kreeg de leiding. Hij diende zich echter al snel terug te trekken, zowel wegens geruchten over persoonlijke financiële moeilijkheden als wegens het aanvankelijk geringe succes van het Lotto. Walckiers, schoonzoon van weduwe Nettine, volgde hem op en bleef administrateur-generaal van 10 februari 1762 tot 31 oktober 1785. Waar Calzabigi

als aandeel in de winst tien pct. ontving, werd voor de nieuwe administrateur-generaal in een vaste jaarwedde van 5000 gulden voorzien. Van bij de oprichting werd landvoogd* Karel van Lotharingen (en in zijn afwezigheid de gevolmachtigd minister Cobenzl) benoemd tot opperintendant-generaal, de Nobili tot algemeen commissaris van de regie. Piéret, ontvanger-generaal van de in- en uitvoerrechten te Brussel, kreeg de kassa van het Lotto toevertrouwd. Hij mocht niet meer dan 20.000 à 40.000 gulden in kassa houden, de rest moest hij storten aan de thesaurier-generaal van de Keizerlijke en Koninklijke Loterij. Om het vertrouwen van het publiek te winnen, werd aan weduwe Nettine gevraagd om borg te staan voor 500.000 gulden. Een decreet van de keizerin van 26 november 1760 bepaalde dat geschillen in verband met de loterij moesten gebracht worden voor de *Chambre supérieure des domaines dite de Flandre*. Dit leidde tot een bevoegdheidsconflict met de Raad van Brabant, dat pas opgelost werd in 1780 toen de verschillende provinciale justitieraden bevoegdheid kregen inzake zulke processen.

Het Lotto telde reeds tijdens het eerste jaar 401 binnen- en buitenlandse medewerkers. Rondreizende inspecteurs trokken het land door om collecteurs op te leiden en te controleren. Tot in 1779, toen een speciaal voor het Lotto opgetrokken gebouw aan het Koningsplein in gebruik kon genomen worden, was het beheer van de Keizerlijke en Koninklijke Loterij gevestigd in het Brusselse Hotel d'Herzelles aan de Stuiverstraat. De eigen drukkerij en lettergieterij van het Lotto bevonden zich daar eveneens. Die werden in 1767 omgevormd tot de Koninklijke Drukkerij, onder de directie van Méan. De drukkerij kreeg een eigen administratie, al bleef zij vooral voor het Lotto werken.

Gelet op de aanzienlijke inkomsten van het Lotto, stelde de administratie na enige tijd voor hiervan een gedeelte te beleggen. Bij decreet van 28 februari 1767 werd aanvaard dat het Lotto voor 100.000 schilden (*écus*) aandelen kocht bij de Bank van Wenen, op naam van weduwe Nettine. Andere transacties in verhouding tot de winst waren eveneens toegelaten. Een som van 100.000 gulden diende evenwel steeds in reserve te worden gehouden, met het oog op de betaling van prijzen en andere uitgaven van de regie. Deze regel gold tot eind 1782.

Rechtstreeks ressorterend onder de gouverneur-generaal en de gevolmachtigd minister, was de regie volledig onafhankelijk van elke andere administratie. De Geünificeerde Rekenkamer oefende geen controle uit op

het personeel, noch op het beheer der gelden, maar stelde wel instructies op voor de koninklijke commissaris. Na verloop van tijd groeide ten opzichte van deze administratie een zeker wantrouwen. Een decreet van 31 december 1783 gaf de Geünificeerde Rekenkamer de opdracht de rekeningen van de regie na te kijken. De auditeur van de Geünificeerde Rekenkamer, Hubert Joseph Ransonnet, maakte een lijvig rapport over de werkzaamheden en de resultaten van de regie. Tevens dook de (ook al vóór de start van het Lotto door sommige beleids mensen geopperde) idee van een verpachting van de Loterij op. Na een uitvoerig onderzoek besloot de regering uiteindelijk de regie op te heffen en over te gaan tot de verpachting van het Lotto en van de opnieuw te activeren klassenloterij.

Bij octrooi van 5 september 1785 werden het Lotto en de klassenloterij voor een periode van zes jaar (met ingang van 1 november 1785) verpacht aan markies Aurelio de Mansi en Augustin de Reul. De pacht prijs voor het Lotto bedroeg 220.000 gulden, voor de klassenloterij 50.000 gulden per jaar. De Reul kreeg de leiding van de betrokken administratie. Aan de algemene voorwaarden van de Loterij werd in principe niet getornd. Alle medewerkers behielden hun opdracht en salaris. De Mansi en de Reul kregen, als pachters, de beschikking zowel over de gebouwen van de Loterij als over de drukkerij met heel haar installatie. De administratie van de Loterij werd door de pachters gedecentraliseerd door de oprichting van drie departementen: Brussel, Antwerpen en Gent. Afgezien van de ontvangers en collecteurs telde zij nog 58 personeelsleden te Brussel, 12 te Antwerpen en 17 te Gent. De boekhouding kwam onder het toezicht van de Rekenkamer. De auditeur van de (Geünificeerde) Rekenkamer, Ransonnet, en vanaf 1787 baron Charles Alexandre de Charvet (van de Hervormde Rekenkamer*), verwierf als commissaris toezicht op de algehele administratie en exploitatie van de Loterij. Hij beschikte daartoe over een instructie van de Rekenkamer. Zelf controleerde hij de onderrichtingen die de pachters ten behoeve van hun collecteurs en ontvangers opstelden en bracht daarover verslag uit aan de Raad van Financiën. De pachters, die over een aantal commanditaire vennoten beschikten, moesten als waarborg tegenover de schatkist inschrijven op obligaties van de Bank van Wenen of gelijkwaardige obligaties. Die dienden neergelegd in de Rekenkamer. Van de nettowinsten van de Loterij vloeide één derde naar de Ontvangerij-generaal van Financiën*.

De Brabantse Omwenteling leidde ertoe dat de pachters verplicht waren op 16 maart 1790, nadat de trekkingen een tijd opgeschort waren geworden, een nieuwe overeenkomst te sluiten, nu met het Soeverein Congres van de Verenigde Nederlandse Staten*. Een commissaris van dit Congres verving de koninklijke commissaris en een speciale Commissie nam de taken inzake de loterij over van de Hervormde Rekenkamer. Nadat de Oostenrijkers begin 1791 waren teruggekeerd, werd de oude situatie hersteld, tot op 30 april 1792 de pachttermijn afliep.

Bij het einde van de pachtperiode bleken de loterijen, afgezien van de pachtprijs ten belope van 1.430.000 gulden, ongeveer 737.085 gulden te hebben opgebracht voor de staat. De pachters wonnen bij de hele onderneming 2.211.255 gulden. De mooie door de Mansi en de Reul gemaakte winst spoorde de regering ertoe aan de loterijen weer in regie te exploiteren. De gevolmachtigd minister was, zoals vroeger, opperintendant van de Loterij. Op voorstel van de Raad van Financiën werd de functie van administrateur-generaal vervangen door een drieledig comité, bestaande uit de Reul als secretaris, Jean de Witt, raadsheer van Financiën, als administrateur en een directeur van de rekeningen, Bernard. De functie van koninklijk commissaris hield op te bestaan. Het over de drie departementen verdeelde personeel van tijdens de pachtperiode bleef in dienst. Om de binding met de rest van de financiële instellingen van de staat te versterken, fungeerde niet langer meer een particuliere bank als kassier van de Loterij, maar de Koninklijke Schatkist (*Trésor royal*), zoals de Ontvangerij-generaal toen werd genoemd. Ruim twee jaar na het herstel van de regie werd een bruusk einde gemaakt aan de Keizerlijke en Koninklijke Loterij. Op 2 juli 1794 liet de Oostenrijkse regering, terwijl haar troepen de Nederlanden verlieten, voor het laatst geld uit de kassa van de Loterij aan haar overmaken.

Bevoegdheden en activiteiten

De Keizerlijke en Koninklijke Loterij had tot opdracht ten behoeve van de regering loterijen te organiseren in de Oostenrijkse Nederlanden. De winst die zij maakte, moest (als een vorm van de zogeheten casuele inkomsten) zorgen voor geheime fondsen waaruit de regering op ongecontroleerde wijze kon putten ten behoeve van Wenen en de geheime staatskas. Zij beliep per jaar van 100.000 gulden (1761) tot 180.000 gulden (1782). Pas vanaf 31 de-

cember 1783 kreeg de Hervormde Rekenkamer de mogelijkheid controle uit te oefenen op de Loterij. Toen nam de winst nog toe, om in 1788 een maximum te bereiken van bijna 455.000 gulden.

Bibliografie

De beste inleiding op de geschiedenis van de staatsloterijen in de Oostenrijkse Nederlanden blijft BIGWOOD G., *La Loterie aux Pays-Bas autrichiens*, in *Annales de la Société d'archéologie de Bruxelles*, 1912, 26, p. 53-154. Over de plaats van de loterijen in het bredere verband van de overheidsfinanciën vindt men informatie bij COPPENS H., *De financiën van de centrale regering van de Zuidelijke Nederlanden aan het einde van het Spaanse en onder Oostenrijks bewind (ca. 1680-1788) (Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, 142)*, Brussel, 1992, *passim*, en ID., *Basisstatistieken voor de reconstructie van de centrale staatsrekeningen der Spaanse en Oostenrijkse Nederlanden, ca. 1680-1788 (Algemeen Rijksarchief. Studia, 44)*, Brussel, 1993, p. 114-124.

Archief

Het archief van de Keizerlijke en Koninklijke Loterij wordt bewaard in het Algemeen Rijksarchief te Brussel in het bestand *Loterij in de Oostenrijkse Nederlanden*, 158 nrs. Men vindt ook archief over de Keizerlijke en Koninklijke Loterij in Brussel, A.R., *Rekenkamers, registers*, nr. 151, fol. 262v.-268v. (octrooi voor de oprichting van het Lotto, Wenen, 14 september 1760), nr. 152, fol. 70v.-73 (octrooi voor een Koninklijke Loterij in één klasse, Wenen, 1 mei 1763), fol. 84v.-86v. (open brief voor een tweede Koninklijke Loterij in één klasse, Wenen, 17 september 1763), nrs. 24.953-24.980, 44.655, 44.673, 50.385-50.386; *Rekenkamers, administratieve dossiers*, reeks I, nrs. 70/2, 763/1-2, 764; *Administratieve briefwisseling van de Hervormde Rekenkamer*, vooral de nrs. 48-49, 654, 862-873, 1637, 1749, 3782-3783, 4401-4402, 4466, 4498-4499, 4681-4683; *Kwitanties van de Rekenkamers te Brussel*, nrs. 4901/2-4901/8; *Algemene Regeringsraad*, nrs. 584, 1182-1185, 2154; *Geheime Raad, Oostenrijkse periode*, nr. 1006; *Departement voor de Nederlanden van de Hof- en Staatskanselarij te Wenen*,

nrs. 450, 565; *Raad van Financiën*, nrs. 2553-2569 en 8587; *Secretarie van State en Oorlog*, nrs. 2270-2272; *Staten van Brabant, supplement*, nr. 52. Ook in het Rijksarchief Gent, *Raad van Vlaanderen*, nrs. 23.433, 27.738, 34.199, evenals in het Rijksarchief Kortrijk, *Bruine pakken*, nr. 6525, bevindt zich archief over de Loterij.

Archieftoegangen

FRADCOURT G., *Inventaires. I. Inventaire des archives de la Conférence ministérielle 20 mai 1793-12 juin 1794. II. Inventaire des archives de la Commission pour la liquidation des dettes de 1789-1790. III. Inventaire des archives de la Loterie aux Pays-Bas autrichiens*, Brussel, 1957, p. 15-22; GACHARD L.-P. en PINCHART A., *Inventaire des archives des Chambres des comptes, précédé d'une notice historique sur ces anciennes institutions*, dln. I en IV, Brussel, 1837-1865 (anastatische herdrukken in 1979 en 1982); NELIS H., *Inventaire des archives des Chambres des comptes. Série des registres (comptes)*, dl. VI, Brussel, 1931; AERTS E., *Administratieve briefwisseling van de Hervormde Rekenkamer (1787-1789) (Algemeen Rijksarchief. Inventarissen, 240)*, Brussel, 1988; CUVELIER J., *Inventaire des inventaires de la deuxième section des Archives générales du Royaume (Chambre des comptes, Chartes de Brabant, Flandre, Namur et Luxemburg, Corps de métiers, Papiers d'État et de l'Audience, Cartulaires et manuscrits, etc.)*, Brussel, 1904 (anastatische herdrukken in 1979 en 1981); DE BREYNE É., *Inventaire sommaire des archives de la Chancellerie autrichienne des Pays-Bas, conservées à Bruxelles (Inventaires sommaires des archives des anciens gouvernements des Pays-Bas conservées aux Archives générales du Royaume à Bruxelles, I)*, Brussel, 1906 (vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegang in beperkte oplage*, nr. 129); GAILLARD A. en DE BREYNE É., *Inventaire sommaire des archives de la Secrétairerie d'État et de guerre (Inventaires sommaires des archives des anciens gouvernements des Pays-Bas conservées aux Archives générales du Royaume à Bruxelles, I)*, Brussel, 1906 (vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegang in beperkte oplage*, nr. 100); LEFÈVRE J. en LEFÈVRE P., *Inventaire des archives du Conseil des finances*, Gembloers, 1938 (anastatische herdruk in 1980); IID., *Inventaire des archives du Conseil du Gouvernement*

KEIZERLIJKE EN KONINKLIJKE LOTERIJ

général, Brussel, 1927 (anastatische herdruk in 1979); ARICKX V., *Summiere inventaris van de Bruine pakken. Reeks I* (Kortrijk, R., fotokopieën van steekkaarten); BUNTINX J., *Inventaris van het archief van de Raad van Vlaanderen*, dln. IV, V en VII, Brussel, 1968-1977.

Ilse EGGERS

OFFICIE VAN DE HOFWERKEN

(eerste helft 15de eeuw-1794)

Geschiedenis en organisatie

De benaming *Bureau des ouvrages de la Cour* stamt uit de 18de eeuw. De gebruikelijke benaming was eenvoudigweg *Ouvrages de la Cour*, of nog *Ouvrages de S.M. en Brabant, Wercken van den hove en domeynen in Brabant*; de Nederlandse term *bureel* dook pas op in de 18de eeuw als vertaling uit het Frans; het is het woord *comptoir* dat men in de vroegste bescheiden aantreft.

Elke politieke of militaire organisatie maakte gebruik van gespecialiseerde diensten die verantwoordelijk waren voor de "openbare werken". Zo werd de kwaliteit van de uitgevoerde werken gegarandeerd en tegelijkertijd fraude en oplichterij, inherent aan belangrijke financiële transacties, vermeden. Deze dienst werd gelijktijdig uitgebouwd met de centralisatie van het bestuur. De eerste soevereine vorstendommen in onze gewesten beschikten naar alle waarschijnlijkheid reeds over een dergelijke instelling. Dit betekent niet dat er noodzakelijkerwijs sporen van bewaard bleven in de archieven. Het is niet verwonderlijk dat de Bourgondische staten aan de basis lagen van dit complex controlesysteem en er model voor hebben gestaan.

De oudst bewaarde instructies vallen samen met de benoeming van Cornelis Lambrechts en Mathijs Colijns als bouwmeesters (*maîtres d'œuvres*) in Brabant op 28 februari 1431. Deze twee ambtenaren dienden de kastelen, hoven, molens, vijvers en waterlopen in het hertogdom Brabant te inspecteren, en de uit te voeren werken te bespreken met de domeinontvangers en de meesters van de Rekenkamer van Brabant*.

Men moet echter teruggrijpen naar de instructies van 23 december 1451 om een systematisch doordachte organisatie aan te treffen. Deze instructies zijn zeer uitgebreid en bevatten praktisch reeds alle administratieve en andere verplichtingen voor de werknemers van het Officie van de Hofwerken. Deze schikkingen werden nog aangevuld en gepreciseerd door de instructies van 27 februari 1472, die nu de hoofdverantwoordelijkheid in handen legden van een controleur; deze bleef niettemin nauw samenwerken met de vier ontvan-

gers van Brabant en de bouwmeesters. Een tekst van 17 juli 1557 vertoont veel gelijkenis met deze van 1472¹.

Om de situatie samen te vatten in eenvoudige bewoordingen, zouden we kunnen stellen dat de controleur en de bouwmeesters na een globaal onderzoek ter plaatse, een jaarlijks budget opstelden dat moest besproken worden in aanwezigheid van de vier ontvangers en goedgekeurd worden door de Rekenkamer. De controleur stelde daarna de lastenkohieren op zowel voor de werken als voor de materialen. Samen met de bouwmeesters was hij aanwezig bij de aanbestedingen, registreerde ze en overhandigde de documenten aan de ontvangers. Mits toestemming van de Rekenkamer namen de controleur, de ontvangers en de bouwmeesters ook de verantwoordelijkheid op zich voor de aanwerving van arbeiders en de aankoop van materialen bij werken tot stand gekomen zonder aanbesteding. Ook de "certificaties" vielen onder de verantwoordelijkheid van de controleur; ze werden opgesteld in drie exemplaren: één voor hemzelf, één voor de ontvangers en één voor de personen die moesten uitbetaald worden; deze documenten dienden als boekhoudkundig bewijs. Het systeem bleef hetzelfde wanneer de controleur niet permanent aanwezig was of waar hij vervangen werd door kasteleins, huisbewaarders of andere beëdigde personen; in dit geval registreerde men de werkuren en materialen met behulp van *kerfstokken*², en werden de bedragen wekelijks op schrift gesteld in de registers van de controleur. De betaling gebeurde pas na aanvaarding van de werken. Op het einde van het jaar greep de overhoring en de sluiting van de rekeningen plaats in aanwezigheid van de bevoegde

¹ Betreffende de instructies van 1431, zie Brussel, A.R., *Rekenkamers, registers*, nr. 13, fol. 43-44, aan te vullen met *ibid.*, fol. 43bis en *ibid.*, nr. 132, fol. 34 en 113, voor de latere benoemingen. Voor de instructies van 1451, zie *ibid.*, nr. 133, fol. 10 en 11. Betreffende de wijzigingen van 17 sept. 1463, *ibid.*, fol. 202. Voor de instructies van 1572, zie *ibid.*, nr. 134, fol. 123, en *Hofwerken*, nr. 1. De tekst van 1557 tenslotte bevindt zich in *ibid.*, nrs. 4, 11 en 13. De geïnteresseerde lezer zal voor de instructies van 1451 en 1472 naar de tekst zelf teruggrijpen, wat hem zal toelaten een dieper inzicht te verwerven in de organisatie. De dienst van de controleur had in zijn beginfase niet dat blijvende karakter dat hij zou kennen vanaf Maria van Hongarije, met een quasi automatische opvolging door zijn adjunct-controleur vanaf begin 17de eeuw.

² De insnijdingen gekerfd in twee identieke halve stokken lieten toe aan personen die niet konden schrijven hun rekeningen bij te houden. Zie VERWIJS E. en VERDAM J., *Middel-nederlandsch Woordenboek*, dl. III, vol. 2, Den Haag, 1894, kol. 1345-1346. Zie ook WYFFELS C., *De kerfstok in onze gewesten*, in *Mededelingen van de Koninklijke Academie van België. Klasse der Letteren*, 1988, 50, p. 19-39.

ontvangers en van de controleur; de registers van laatstgenoemde dienden als vergelijkingsmiddel met de kwitanties van de ontvangers. De verplaatsingen van meer dan één dag van de controleur of van zijn bouwmeesters vereisten de voorafgaandelijke toelating van de Rekenkamer. Tenslotte dienden de niet-gebruikte materialen en deze afkomstig van afbraken doorverkocht of hergebruikt te worden. Het timmerhout kwam uit het Zoniënwoud. De controleur was belast met de registratie van al deze verrichtingen. Met behulp van de stukken die zij ontvingen van de controleur, konden de ontvangers hun rekeningen rechtvaardigen bij de Raad van Financiën*. Het opgestelde budget moest, na onderzoek, door de Rekenkamer en de Raad van Financiën worden goedgekeurd.

De hogere aansprakelijkheid berustte deels bij de Rekenkamer en deels bij de verantwoordelijken van Financiën. Beide instellingen hadden praktisch dezelfde verantwoordelijkheid voor de hertogelijke werken, maar wel op verschillende terreinen. Dit blijkt reeds duidelijk uit de vorstelijke instructies van keizer Karel daterend van vóór de oprichting van de Collaterale Raden. De artikels XXV, XXVI, XXVII, LIII en LXXVI van de instructies voor de Raad van Financiën van 1545³ vormden het eindpunt, in hun meest uitgewerkte vorm, van artikels die reeds besloten lagen in de instructies van 1517, 1520, 1522, 1531 en 1540. Beide organismen waren ermee belast het budget van de werken op te stellen en de rekeningen van de ontvangers na te kijken; deze laatsten mochten niet gerecruteerd worden uit gunstelingen van beheerders, baljuws of andere belangrijke ambtenaren, zodat er geen werken uit vriendendienst mogelijk waren. Tenslotte moesten de werken uitgevoerd worden tegen de gunstigste voorwaarden en mochten ze niet bepaald worden door desiderata van de bewoners van de residenties in verband met luxe en comfort⁴.

³ Betreffende de instructie van 1545, zie Brussel, A.R., *Raad van Financiën*, nr. 4. Voor de instructies in dezelfde periode gericht aan de Rekenkamer, zie art. XXI-XXIII van de instructies van 1541, in Brussel, A.R., *Hofwerken*, nrs. 3 en 396. Voor de instructies in de periode 1517-1540, zie Brussel, A.R., *Raad van Financiën*, nr. 4bis (vroeger Brussel, K.B., *Handschriftenverzameling*, nr. 12.459), fol. 46v., 51v., 52, 61v., 62, 66, 79, 83v., 95, 101v., 121v., oude nummering.

⁴ Betreffende de bevoegdheidsverdeling tussen de Raad van Financiën en de Rekenkamer, zie het *mémoire* opgesteld door baron Le Roy in 1658, onder voorbehoud te raadplegen: Brussel, A.R., *Hofwerken*, nr. 8. Een nota in 1726 door controleur Jean-Baptiste Aimé gericht aan de Raad van Financiën bevestigde het blijvend karakter van deze situatie. Naar

Na de uitbreidingswerken aan het paleis ten tijde van Filips de Goede en keizer Karel, kan men niet echt meer spreken van een bouwpolitiek tot de komst van de aartshertogen. De werken beperkten zich tot onderhoud en herstellingen. Maar tijdens de eerste jaren van de 17de eeuw zou de situatie radicaal veranderen en is het niet verwonderlijk dat er opnieuw instructies uitgevaardigd werden. In 1600 zag een vrij goed uitgewerkt project het daglicht, dat kenmerkend was voor de toenmalige situatie⁵.

Hoe had de situatie zich gewijzigd? De noodzakelijk geachte werken zouden voortaan tweemaal per jaar, in februari en augustus, het voorwerp van een nazicht vormen. De openbare verkoping van handelswaar, verkocht per gewicht of per maat zoals nagels en kalk, werd verhuurd voor een jaar of voor zes maanden, via aankondigingen twee weken op voorhand geafficheerd te Brussel en in de omliggende steden.

Het was de controleur die de leverancier voorstelde en het lastenkohier opmaakte. Hij had echter de goedkeuring nodig van de Rekenkamer waarvan een vertegenwoordiger moest aanwezig zijn bij de transacties die de 100 gulden overschreden. Aan de controleur werd een commies toegevoegd die hem in bepaalde gevallen vertegenwoordigde, hielp met het opstellen van de inventarissen en tweemaal per dag een staat opmaakte van de werken in uitvoering. Deze diende als ontwerp voor de adjunct-controleur. Daarenboven beschikte de controleur over een beëdigd landmeter-bestekopmaker voor de berekening van de arbeid en de materialen; bijzondere aandacht werd besteed aan de gebruikte materialen en de werkzaamheden uitgevoerd aan werken die naderhand onder water of onder de grond zouden verdwijnen, dit om elk later protest te vermijden. Na de beëindiging van de werken waren de bevoeg-

aanleiding van de aanspraken van een steenhouwer, zei de controleur dat de bouwmeesters verplicht waren alle drie maanden hun rekeningen af te leveren aan de controleur die ze verbeterde, er een *contrerolle* van opstelde en het gebruikelijke certificaat expedieerde. Daarop gaf de Raad van Financiën de betalingsopdracht aan één of andere ontvanger, in twijfelgevallen teruggrijpend naar de registers van de controleur. Aimé voegde eraan toe: "*Le Conseil sait que pour les Ouvrages de la Cour et maisons royales servans aux plaisirs et habitations des princes, nous recevons les ordres que nous exécutons du Conseil dont nous tenons controle particulier. Et des ouvrages des maisons, moulins et parties qu'on appelle domaniales nous recevons les ordres des messeigneurs de la Chambre des comptes, et nous en tenons controle séparément*". Zie hierover Brussel, A.R., Raad van Financiën, nr. 202.

⁵ Brussel, A.R., *Hofwerken*, nr. 5.

de ontvanger en een afgevaardigde van de Rekenkamer bij de oplevering aanwezig.

Elk trimester maakte de controleur een staat van de werken en materialen over aan de Raad van Financiën, waarbij een rekening van de betalingen uitgevoerd door de ontvanger werd gevoegd. Tenslotte werd een jaarlijkse inventaris opgemaakt van het materieel, de werktuigen, ladders, touwen, enz., die nodig waren voor de werken en voor de brandbeveiliging; hierbij hield men rekening met ouderdom en afschrijving.

De door de aartshertogen gevoerde politiek leidde tot aanzienlijke werken, zowel aan het paleis van de Koudenberg als aan het Park en zijn bijgebouwen. De rol van kunstenaars en getalenteerde architecten is voldoende bekend⁶. Naast de controleur deed een nieuw personage zijn intrede binnen de kring van de Hofwerken, wat wel goed aantoont dat de Raad van Financiën zijn greep op dit terrein wilde versterken: de intendant – later superintendant – van de Hofwerken, die eveneens raadsheer was. Ook verschenen nu aparte ontvangers voor de Hofwerken ten tonele. Ondanks zekere wisselvalligheden betekende deze evolutie een opsplitsing van de bevoegdheden: de werken aan het Hof te Brussel ressorteerden voortaan onder de Raad van Financiën, deze aan de domaniale gebouwen onder de Rekenkamer en de ontvangers. Het Officie van de Hofwerken nam een speciale tussenpositie in, wat verklaart dat zijn archieven een aparte entiteit vormen.

Op 17 maart 1607, met aanvullingen van 22 maart, gaven de aartshertogen aan Philippe de Ayala, raadsheer en commies van domeinen en financiën, gedetailleerde instructies voor de leiding van de werken, die de Ayala in samenspraak met hun architect Wenzel Cobergher diende uit te voeren. Van bij de aanvang werd duidelijk gesteld dat Coberghers plannen en ontwerpen als model moesten dienen. Men voorzag een wekelijkse bijeenkomst van een college van verantwoordelijken voor het nemen van beslissingen in verband met de uit te voeren werken en voor de aanbesteding en aankoop van materialen. De controleur kon niettemin dringende werken laten uitvoeren voor zover deze de 100 gulden niet overschreden. Men besteedde grote aandacht aan de herbruikbare materialen. De instructies van 1607 voor

⁶ Zie VANRIE A. e.a., *Het Paleis van Brussel. Acht eeuwen kunst en geschiedenis*, Brussel, 1991.

de intendant vereenvoudigden aanzienlijk de procedure en gaven een grotere soepelheid aan het systeem, terwijl de controleur nochtans zijn vroegere instructies moest respecteren in verband met de administratieve contacten met de ontvangers en de Rekenkamer. Hieraan moet toegevoegd worden dat de gelden die nodig waren voor de uitvoering van de werken dienden te worden besproken in de Raad van Financiën, maar dat Cobergher een beginsom toegewezen kreeg. Het is opmerkelijk dat er geen sprake meer is van bouwmeesters, hoewel zij blijkbaar toch nog bestonden ten titel van experts.

Vanaf de 17de eeuw waren de instructies⁷, zelfs indien ze in de aanhef gericht waren aan het Officie van de Hofwerken, in feite instructies voor de superintendant van de werken. Dit was het geval met de instructies voor Charles de Gysperre, uitgevaardigd op 5 december 1650, en met deze van 18 mei 1694 voor Michel Medina y Contreras. Hetzelfde gold voor de meer gedetailleerde ordonnantie van 31 maart 1667, waarmee Karel II trachtte een einde te maken aan de wanordelijkheden en misbruiken die plaatsgrepen met betrekking tot de gebouwen van het Hof te Brussel. Er is bijna geen verschil met de instructies van 1607. Weliswaar werd de architect nog slechts opgeroepen indien nodig; de tijd van de grote werken van Cobergher was immers voorbij. Eén van de redenen van de noodzaak van deze nieuwe instructies staat te lezen in artikel XXIII. Dit artikel verwijst naar het eigenmachtig optreden van sommige officieren en leden van het dienstpersoneel van het Hof, die tegen hoge bedragen "*grandes réparations et ouvrages*" lieten uitvoeren door onbekwame arbeiders en met slechte materialen. Er werd gestipuleerd dat voortaan dergelijke werken niet meer zouden betaald worden.

De oorlogen van de 17de en begin 18de eeuw waren niet gunstig voor grote werken. Gedurende meer dan 50 jaar zouden de algemene instructies niet meer hernieuwd worden. Toch beschikken we over stukken die ons kunnen inlichten over de verplichtingen van de diverse ambtenaren van de dienst. De intendant behield de algemene supervisie maar moest overleg plegen met de controleur en de architect van het Hof. Na het overlijden van

⁷ In verband met de instructies van 1650, 1667 en 1694, zie Brussel, A.R., *Hofwerken*, nrs. 8, 11 en 396.

baron Joseph Le Roy d'Oelegem in 1722, benoemd in 1682⁸, werd de functie van intendant vermoedelijk tijdelijk afgeschaft, maar in 1737 heringesteld ten voordele van baron Pierre Strozzi, wat tot moeilijkheden leidde met controleur Jean-Baptiste Aimé. Nadien, bij de aanstelling van Jean Nicolas Jadot in 1754, blijkt deze functie zich voor een relatief korte periode niet meer tot Brabant te hebben beperkt, maar voor de hele Oostenrijkse Nederlanden te hebben gegolden. De intendant moest zijn orders in ontvangst nemen van de gouverneur-generaal* of de gevolmachtigd minister* die de dossiers doorstuurden naar de Raad van Financiën; de betalingen werden uitgevoerd door de ontvangers van de vorstelijke residenties na voorlegging van certificaten getekend door de intendant en van door de controleur geverifieerde biljetten. Daartoe onving de intendant 3000 ponden per jaar plus vervoerkosten. De architect was een ambtenaar die wij reeds ten tijde van de aartshertogen hebben ontmoet en die bij tijd en wijle opnieuw opdook. In 1681 ziet men hem bijvoorbeeld de verantwoordelijkheid nemen voor de Hofwerken, samen met de adjunct-controleur. Dezelfde situatie herhaalde zich rond 1740 nadat raadsheer van Financiën Strozzi⁹, het superintendantschap van de werken had bekomen; hij zou beroep gedaan hebben op de architect om de invloed van de controleur uit te schakelen.

De ontvanger¹⁰ moest zorgen voor het geld en de fondsen verdelen over de werken en de materialen. Hij deed de betalingen in uitvoering van de ordonnanties die hem waren afgeleverd en zag toe op het gebruik van de materialen. De controleur moest de instructies respecteren, alle leveringen nakijken en mocht geen enkele aanspraak maken op de oude materialen. Hij moest ook onder ede verklaren dat hij voor het bekomen van dit ambt niets

⁸ Zie de commissie in *ibid.*, nr. 10. Joseph Le Roy was de zoon van Philippe Le Roy, raadsheer en commies van Financiën, die in 1645 de heerlijkheden van Oelegem en Broechem in het markizaat Antwerpen aankocht, tot baron werd verheven in 1671, en de broer was van Jacques Le Roy, goed gekend door zijn werken over geschiedenis en aardrijkskunde, met name over de Brabantse kastelen. Zie *Biographie nationale*, dl. XI, Brussel, 1890-1891, kol. 910-918.

⁹ Brussel, A.R., *Hofwerken*, nr. 10.

¹⁰ Matthias Nettine, ontvanger op 26 nov. 1726: Brussel, A.R., *Hofwerken*, nr. 10. Zie JANSSENS V., *Madame de Nettine et Édouard de Walckiers, banquiers d'État au 18e siècle*, in *Bulletin de la Banque nationale de Belgique*, mei 1965, p. 4-23, en BRONNE C., *Financières et comédiens au XVIIIe siècle: Madame de Nettine, banquière des Pays-Bas, suivie de d'Hannetaire et ses filles*, Brussel, s.d. [1969].

had aangeboden, beloofd of gegeven aan wie ook. De adjunct-controleur moest de bevelen van de superintendent en van de controleur in acht nemen en laten gehoorzamen. Hij waakte erover dat de arbeiders tijdig aankwamen en hun werk deden. Hij keek de leveringen na en sloeg de materialen op, ook deze afkomstig van afbraken. Hij was het ook die erop toezag dat geen materialen verdwenen. De taken van de klerk van het Bureau kunnen eveneens worden beschreven aan de hand van de instructies die hij ontving. Dit ambt bestond slechts tijdelijk. Het werd bijvoorbeeld afgeschaft in 1650, kort erop heringesteld ten voordele van Henri van Gelder, een beschermeling van baron de Rivière, die zijn meester naar Spanje volgde zonder zijn opzeg te hebben gekregen, wat tot een reeks betwistingen leidde.

De bediende van het Bureau (*valet du Comptoir*) was, hoewel hij een ondergeschikte positie innam, in realiteit *l'homme-orchestre* die verantwoordelijk was en de rechtstreekse controle had over alles. Hij was terzelfder tijd de opzichter en een administrator. Er bleven instructies die hem aanbelangden, bewaard¹¹. De bediende wachtte in het Bureau de arbeiders op die materiaal nodig hadden en stelde daartoe een biljet op dat hen toeliet ze af te halen en registreerde dit biljet. Hetzelfde deed hij voor alle leveringen. Bij werken aan smeedijzer, glasramen en lood, die aan hernieuwing of vervanging toe waren, liet hij de defecte stukken inleveren, registreerde ze, borg ze op in het magazijn en noteerde het gewicht van het lood. Hij was het ook die de inventaris bijhield van alle binnengebrachte en afgeleverde materialen, werktuigen en gereedschap benodigd door de werklieden, zoals steigers, koorden, katrollen, enz. Hij waakte erover dat zij in goede staat bleven. Hij noteerde de leveringen van kalk, tegels, pannen, enz., evenals de naam van de voerman, plaats en datum van de levering, van het gewicht of van de hoeveelheid, de staat waarin de koopwaar verkeerde en de prijs ervan. Hij moest daarenboven een register bijhouden van alle afgesloten contracten, zowel voor de werkdagen als de leveringen. Hij werd door de adjunct-controleur geïnformeerd over de plaats en het soort werk, evenals over het aantal

¹¹ Brussel, A.R., *Hofwerken*, nr. 6; dit document draagt geen datum, maar op basis van schriftkenmerken mag het rond het midden van de 17de eeuw worden gesitueerd. Het betreft een minuut van zes bladen *recto-verso*, waarin de taken van de bediende vrij gedetailleerd beschreven staan. Wat betreft latere bescheiden, zie de commissiebrief voor de bediende Jean-Baptiste Verlinden, 8 mei 1737 (*ibid.*, nr. 10).

arbeiders. Hij moest zich ter plaatse begeven om dagelijks de gepresteerde uren, de gebruikte materialen en de voortgang van de werken te controleren. Nadat alles post per post was geregistreerd, voerde hij de bijhorende berekeningen uit, becijferde het totaal en legde de opgestelde staten voor aan de controleur die tegentekende. Hij moest ze bewaren in het Bureau en had de opdracht elke wijziging erop aan te brengen, wat driemaandelijks geverifieerd werd door de controleur. Zijn archieven dienden als bewijs tegen elke mogelijke aanspraak van de arbeiders en de leveranciers. Hijzelf mocht met niemand besprekingen voeren, noch aanspraak maken op enig materiaal van welke aard ook, zelfs niet op gebroken stukken. Een document van duidelijk latere datum wijst erop dat de bediende alle dagen moest werken, zon- en feestdagen inbegrepen. Hij moest als eerste op post zijn, om de ateliers en de magazijnen te openen, de werktuigen aan de arbeiders af te leveren, hen naar het werk te voeren en met hen te arbeiden. 's Avonds sloot hij alles af. Verder stond hij ter beschikking van de controleur en de andere ambtenaren. Hij was eveneens belast met het openen en het sluiten van de waterput en met het onderhoud ervan. Aldus verdiende hij twee schellingen per dag meer dan de overige arbeiders van het Hof en kreeg hij huisvesting.

Pas in 1760 werd een nieuw reglement voor het Officie van de Hofwerken uitgevaardigd, dat van eenzelfde bekommernis vertrok om misbruiken tegen te gaan. Deze misbruiken schenen zich vooral voor te doen bij de administratieve formaliteiten die moesten vervuld worden en bij de verwarving van het domicilie van de ambtenaren met het Bureau zelf. Van toen af moesten de ambtenaren minstens driemaal per week samenkomen; bovendien droegen de controleur en zijn adjunct de gedeelde verantwoordelijkheid tegenover de Raad van Financiën en tekenden ze beiden. Toen het paleis in 1731 door brand werd verwoest, werd hun taak georiënteerd op de domaniale hoven en het systeem van watervoorziening in het Park. Men zou kunnen denken dat deze zeer summiere instructies slechts een aanvulling waren op en een herhaling van voorgaande algemene instructies. Ze schijnen nochtans zeer slecht nageleefd te zijn, want op vraag van de Raad van Financiën werd er op 28 april 1766 in aanwezigheid van alle betrokkenen opnieuw lezing van gegeven. Artikel VIII betreffende de machine voor de wateroverheveling naar hogere niveaus was geschrapt en voor de kapel en de *Cour brûlée* liet men nog alleen arbeiders toe die in dienst van de vorst* werkten. De kelders onder de kapel deden dienst als magazijn. De *maître valet des ouvrages*

diende zich rechtstreeks met het toezicht op de arbeiders en de verdeling van bouwstoffen en materialen bezig te houden. Deze bepalingen werden nog aangevuld op 17 december 1770 door een reglement dat uitsluitend van toepassing was op de betrekkingen met de arbeiders¹².

In 1776 tenslotte, toen het Park en het Koningsplein werden ontworpen, werd het Officie van de Hofwerken gereorganiseerd met het doel de dienst te vereenvoudigen en te bezuinigen¹³. De functies van controleur en adjunct-controleur werden afgeschaft en de Raad van Financiën creëerde voor controleur Louis Joseph Baudour de plaats van inspecteur voor de werken aan het Park en de koninklijke gebouwen, in het idee in de toekomst één enkele persoon met meerdere functies te belasten. De functie van gezworen klerk werd eveneens opgeheven, maar de nieuwe inspecteur mocht de arbeider die hij het meest geschikt achtte, aanduiden om hem te helpen bij de opschriftstelling en de registraties; hetzelfde gold voor de bediende die de bestellingen deed. De gesalarieerde arbeiders bleven in dienst, maar de inspecteur moest erover waken dat zij hun werk tot in de puntjes uitvoerden, met consideratie evenwel voor de ouderen en de gebrekkigen. De vrijgekomen plaatsen zouden niet meer vacant verklaard worden totdat hun aantal was ingekrompen tot twaalf.

Onder de Franse administratie bleef Baudour inspecteur van het Park, de domaniale gebouwen en de hydraulische machine, wat zijn bevoegdheden wel sterk inperkte. Onder zijn gezag stonden nog een 20-tal arbeiders, wachters, portiers en huisbewaarders, maar hun aantal slonk in de loop van de jaren¹⁴. De bescheiden gaan niet verder dan het jaar VI en laten niet toe de wederwaardigheden van de dienst verder te volgen. Zij betroffen uitsluitend het Park en de watertoevoer er naartoe via de machine te Sint-Joost-ten-Node, evenals de herverdeling van dit water over enkele particuliere woningen.

¹² Voor al deze reglementen uit de Oostenrijkse periode, zie *ibid.*, nrs. 9, 11 en 393.

¹³ Brussel, A.R., *Rekenkamers, registers*, nr. 188, fol. 203-204.

¹⁴ Brussel, A.R., *Hofwerken*, nr. 232; men bekijk ook de nrs. 240 en 269, evenals het bestand Brussel, A.R., *Centrale en hogere administratie van België*, nr. 1693.

Bevoegdheden en activiteiten

De bouwmeesters, en daarna de controleur van de werken, waaraan in de 17de eeuw een intendant, een ontvanger en een adjunct-controleur werden toegevoegd – zonder het ondergeschikt personeel in rekening te brengen – waren bevoegd voor alle constructie- en onderhoudswerken aan de domaniale gebouwen in Brabant, met inbegrip van de parken die er de natuurlijke omgeving van vormden, de molens, de vijvers en de waterlopen.

Omwille van de autonomie van de verschillende vorstendommen, en blijkbaar ook wegens de af te leggen afstanden, maar ook om de ontplooiing van Brussel tot hoofdstad te bevorderen, hebben de bevoegdheden van de Hofwerken zich nooit uitgestrekt buiten Brabant, behalve zeer tijdelijk rond het midden van de 18de eeuw. Het kasteel van Tervuren en het jachthuis van Bosvoorde waren niet ver afgelegen en vielen onder de verantwoordelijkheid van het Bureau. In de andere vorstelijke residenties werden de werken uitgevoerd onder toezicht van een particuliere ontvanger of, doorgaans, de bevoegde domeinontvanger, zoals te Gent en te Ieper, of soms eenvoudigweg door de huisbewaarder. Te Mariemont was het de domeinontvanger van het Kwartier van Binche die tot 1727 de verantwoordelijkheid droeg; zoals voor het paleis te Brussel en het kasteel van Tervuren werd hij toen vervangen door de ontvanger van Matthias Nettine, later – ten tijde van Karel van Lotharingen – door architecten of functionarissen uitgekozen door de prins.

Onder invloed van de omstandigheden vormden dus het paleis te Brussel met zijn Park en zijn systeem van watertoevoer het hoofdbestanddeel van de verantwoordelijkheid van het Bureau. Hieraan moet evenwel het onderhoud van het materiaal voor de brandbestrijding worden toegevoegd.

Men moet de grootste voorzichtigheid in acht nemen ten opzichte van de uitbreiding van de bevoegdheden waar de controleur in de eerste helft van de 18de eeuw aanspraak op meende te mogen maken¹⁵. Hij zou tevens het gezag uitoefenen over huisbewaarders, portiers, wachters, wijngaardeniers, enz. Ook voor de bewaring van de meubelen, schilderijen en andere roeren-

¹⁵ Rekest van controleur Aimé aan de Raad van Financiën, 25 jan. 1736: Brussel, A.R., *Hofwerken*, nr. 391.

de goederen van het Hof die niet voor direct gebruik in aanmerking kwamen, zou hij hebben ingestaan.

De bevoegdheid van het Officie van de Hofwerken, die zich steeds beperkt heeft tot het hertogdom Brabant, schijnt zich tussen 1754 en 1761, tijdens het intendantschap van Jean Nicolas Jadot¹⁶, tijdelijk uitgebreid te hebben over de hele Oostenrijkse Nederlanden. Vanaf 1776 daarentegen, werden de taken van de controleur steeds meer en meer ingeperkt en tijdens het Frans Bewind bleef hem slechts de zorg over het Park en zijn toegangswegen en de hydraulische machine te Sint-Joost-ten-Node¹⁷.

Bibliografie

Er bestaat geen specifieke bibliografie betreffende het Officie van de Hofwerken. Men dient voor de studie ervan de historisch zeer volledige inleiding te raadplegen die R. De Bock-Doehaerd heeft opgesteld voor haar *Inventaire des "Ouvrages de la Cour"*, aan het publiek ter beschikking gesteld in gedactylografieerde vorm in 1939, en uitgegeven door het Algemeen Rijksarchief te Brussel in 1991 als *Toegang in beperkte oplage*, nr. 95. We verkozen deze inventaris slechts te gebruiken als controlemiddel en uit te gaan van de archieven zelf om aldus van een andere invalshoek te vertrekken. De lectuur ervan blijft nuttig, op voorwaarde dat men de niet steeds juist geciteerde referenties met voorzichtigheid hanteert. Een aantal auteurs heeft de archieven van het Officie van de Hofwerken gebruikt, voornamelijk zij die de gebouwen van het Hof hebben bestudeerd. Men zal met name de studies weerhouden van: DESMAREZ G., *La Place royale à Bruxelles: genèse de l'œuvre, sa conception et ses auteurs*, Brussel, 1923; SAINTENOY P., *Les arts et les artistes à la Cour de Bruxelles: I. Leur rôle dans la construction du château ducal de Brabant sur le Coudenberg de 1120 à 1400 et dans la formation du parc de Bruxelles*, Brussel, 1932; II. *Le palais des ducs de Bourgogne sur le Coudenberg à Bruxelles du règne d'Antoine de Bourgogne à celui de Charles-Quint*, Brussel, 1934; III. *Le palais du Coudenberg du*

¹⁶ *Ibid.*, nr. 11.

¹⁷ *Ibid.*, nrs. 232, 240 en 269, en Brussel, A.R., *Centrale en hogere administratie van België*, nr. 1693.

règne d'Albert et Isabelle à celui d'Albert Ier, roi des Belges, Brussel, 1934; *Bruxelles, jardins retrouvés*, catalogue d'exposition, Brussel, 1984; VANRIE A. e.a., *Het Paleis van Brussel. Acht eeuwen kunst en geschiedenis*, Brussel, 1991.

Archief

Wij hebben voornamelijk op de instructies gesteund, aangevuld door inlichtingen vervat in de benoemingsbrieven, commissies, formulierboeken van eedafleggingen, interne reglementen en andere nuttige bescheiden¹⁸.

De archieven met betrekking tot de Hofwerken bevinden zich in het Algemeen Rijksarchief te Brussel in vijf afzonderlijke bestanden:

1. Het eigenlijke bestand *Hofwerken* dat uit 421 nummers bestaat en opklimt tot het laatste derde van de 16de eeuw. De archieven van het Officie van de Hofwerken, waarover Gachard spreekt in zijn rapport van 1831¹⁹, hebben blijkbaar de Franse en Oostenrijkse wederwaardigheden van de archieven van de Rekenkamers gevolgd tijdens de gebeurtenissen van de 18de en begin 19de eeuw. Zij vormden slechts het voorwerp van een summiere ordening op steekkaarten door A. Pinchart in 1869. Deze inventarisatie werd hernomen door A. Cardoen in 1914, door H. Nelis tussen 1936 en 1938 en door J. Lefèvre in 1938, vooraleer volledig te worden herwerkt door R. De Bock-Doehaerd in 1939.
2. De *Rekenkamers, registers*, waar men onder de nrs. 27.504 tot 27.546 de rekeningen van 1598 tot 1793 aantreft. Het is noodzakelijk ze aan te vullen met oudere rekeningen van de ontvangers van de diverse domeinkwartieren en met de rekeningen van de Ontvangerij-generaal van Financiën*, evenals met de rekeningen van het paleis, kastelen, hoven en openbare gebouwen.
3. De *Raad van Financiën* waarvan een deel van de archieven vernietigd werd in de brand van 1731, maar waar men de Hofwerken terugvindt vanaf

¹⁸ Niet alle reglementen en ordonnanties betreffende de Hofwerken zijn bewaard gebleven indien men het *mémoire*, opgesteld in 1735 door controleur Aimé, mag geloven. Zie Brussel, A.R., *Hofwerken*, nr. 391.

¹⁹ GACHARD L.-P., *Notice sur le dépôt des Archives du Royaume de Belgique*, Brussel, 1831, p. 61, niet te verwarren met de rekeningen van de Hofwerken die deel uitmaken van de *Rekenkamers*, waarover Gachard spreekt op p. 33.

1596 tot het einde van het ancien régime onder de nrs. 200-207 en 2006-2042; men zal ze aanvullen met de bundels betreffende de particuliere werken aan het Park, de kapel, enz., onder de nrs. 198, 208, 214, 215, 2043-2077 en 2094-2128.

4. Het is nodig deze documentatie aan te vullen met de archieven van een instelling die slechts kortstondig gefunctioneerd heeft op het einde van het ancien régime, de Algemene Regeringsraad*, waar de volgende nummers het consulteren waard zijn: nrs. 1193-1194 (kapel), 1196 (Hofwerken), 1197-1198 (gebouwen van het Hof), 1203 (Park), 1205-1206 (hydraulische machine) en 1208 (Tervuren).

5. Tenslotte mag men de verzameling *Kaarten en Plannen in handschrift* niet vergeten, voornamelijk de nrs. 1323 tot 1393 (plannen afkomstig uit de vroegere bundel 17 van de *Hofwerken*), maar ook het overige deel van de verzameling.

Voor de grote werken van de tweede helft van de 18de eeuw, vooral aan het paleis van Karel van Lotharingen en het Koningsplein met het Park, die zijn uitgevoerd onder de directe verantwoordelijkheid van architecten, zal men in het Algemeen Rijksarchief de bestanden *Huisarchief van Karel van Lotharingen en Oprichting van het Park en het Koningsplein* consulteren, evenals de bibliografie die er betrekking op heeft.

Archieftoegangen

DE BOCK-DOEHAERD R., *Inventaire des "Ouvrages de la Cour"*, Brussel, 1939 (vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegang in beperkte oplage*, nr. 95).

André VANRIE²⁰

vertaling Beatrijs AUGUSTYN

²⁰ We bedanken de heer Xavier Duquenne, die in 1992 belast werd met deze notitie voor het project *Centrale Overheidsinstellingen van de Habsburgse Nederlanden* en ons toeliet van zijn nota's gebruik te maken.

REKENKAMER VAN VLAANDEREN

(1386-1735)

Geschiedenis

Op 15 februari 1386 had Filips de Stoute te Rijsel een Raadkamer (*Camere van den Rade, Chambre du conseil*) opgericht. In deze permanente en sedentaire deputatie van de ambulante hertogelijke Raad waren twee secties bedrijvig. Uit de gerechtelijke sectie ontwikkelde zich de Raad van Vlaanderen*, uit de financiële sectie vormde zich de Rekenkamer. Pas nadat beide secties op 17 augustus 1409 officieel waren gescheiden, was er sprake van een autonome Rekenkamer van Vlaanderen. Sommige historici, en niet de geringsten, hebben in de oprichting van de Rekenkamer van Vlaanderen het begin van een nieuwe administratieve era willen zien. Het belang van een continu zetelende commissie, bestaande uit geschoolde en gespecialiseerde ambtenaren, kan inderdaad voor de financiële geschiedenis bezwaarlijk worden ontkend. Toch mag men niet uit het oog verliezen dat in het graafschap Vlaanderen speciale rekenmeesters tijdens de regering van Lodewijk van Nevers, dus reeds in de eerste helft van de 14de eeuw bedrijvig waren. De financiële innovatie van de Rekenkamer mag met andere woorden niet worden overroepen.

In de loop van de 15de en de eerste helft van de 16de eeuw namen de geografische bevoegdheden van deze Rekenkamer voortdurend toe. Telkens als een nieuwe provincie werd toegevoegd aan het Bourgondisch-Habsburgs landencomplex, werd het ressort van één van de bestaande Rekenkamers immers uitgebreid. In het laatste kwart van de 15de eeuw hield zij echter ook tweemaal op te bestaan als zelfstandige instelling. Vanaf december 1473 tot maart 1477 was de Vlaamse Rekenkamer samengesmolten met de Brabantse Rekenkamer* in één centrale Kamer te Mechelen. Filips de Schone trachtte eveneens een centrale Rekenkamer te Mechelen te organiseren, maar zijn experiment was nog een korter leven beschoren (eind 1496-mei 1498). Een expliciet motief voor de unificatie werd door de vorst* niet opgegeven. De Duitse historicus A. Walther suggereerde in 1909 dat de "*großösterreichischen Unifizierungsversuche des Vaters*", dus de centraliserende ambitie van

Maximiliaan van Oostenrijk, de jonge aartshertog Filips tot deze maatregel heeft bewogen. Daarnaast mag ook het financiële aspect – de besparingen – niet uit het oog worden verloren.

Onder keizer Karel V fungeerde de Vlaamse Rekenkamer dus opnieuw zelfstandig. Zijn regering was voor de Rekenkamer overigens een periode van rust en stabiliteit. Uiteraard werd de instelling zwaar beroerd door de Opstand tegen Spanje en de daaruit resulterende burgeroorlog. Vanaf de zomer 1578 verloor de Vlaamse Rekenkamer de bevoegdheid over de rekenplichtige ambtenaren in het graafschap Namen. Landvoogd* don Juan van Oostenrijk had immers op 24 juli 1577 de citadel van Namen ingenomen en kort daarop in deze stad de centrale regering én de Brabantse Rekenkamer geïnstalleerd. Deze laatste werd tijdelijk ook bevoegd voor Namen, een overdracht van bevoegdheden die bij het personeel van de Rijkselse Rekenkamer kwaad bloed zette. Aangezien een aantal leden van de Vlaamse Rekenkamer loyaal op post bleven te Rijsel, moesten dezen bovendien vaststellen dat het grootste deel van het rechtsgebied vanaf 1579 door een rebellerende Rekenkamer te Antwerpen werd gecontroleerd. Vanaf 30 juli 1580 nam een door de opstandelingen-landvoogd Matthias gecreëerde Rekenkamer te Gent de taak van de Antwerpse instelling over. Pas in juli 1585 kreeg de Vlaamse Rekenkamer haar controle over het graafschap Namen terug; in de herfst van dat jaar verdween ook de Gentse Rekenkamer.

Onder het bewind van de aartshertogen kon de Rekenkamer zich opnieuw terdege organiseren. Het personeel werd in augustus 1598 in zijn functies bevestigd, een maatregel die door Filips IV in juli 1621 werd bekrachtigd. Aan de relatieve windstilte in het bestaan van de Vlaamse Kamer kwam een einde toen Lodewijk XIV vanaf 1667 grote delen van Vlaanderen bezette en zelfs Rijsel annexeerde. De ontredderde publieke financiën waren er bovendien de oorzaak van dat op 25 januari 1681 de bevoegdheden van de Rekenkamer van Gelre* op de Vlaamse werden overgedragen. Reeds op 7 januari 1684 echter kreeg deze opnieuw een afzonderlijk statuut. De Gelderse Kamer werd immers samengevoegd met de Brabantse. De beslissing was logisch: de ressorten lagen veel dichterbij elkaar en taalproblemen waren tussen de Gelderse en Brabantse Kamers onbestaande.

De noodzaak van financiële besparingen en de wens tot institutionele efficiëntie brachten Filips V van Anjou ertoe om op 2 juni 1702 de Vlaamse en de Brabantse Rekenkamer samen te voegen tot één nieuwe, centrale instel-

ling: de Anjouaanse Rekenkamer*. Zodra het Anglo-Bataafs Condominium het weinig populaire Anjouaanse regime had vervangen, maakten de Engelse en Staatse geallieerden komaf met de Anjouaanse instellingen. Op 14 augustus 1706 werd de Vlaamse Rekenkamer opnieuw opgericht. In het graafschap Namen zou zij echter tot 1716 geen concrete macht uitoefenen.

Filips' idee werd door de Oostenrijkse regeringskringen overgenomen. Geruchten over een nieuwe samenvoeging van beide Rekenkamers waren geen loos alarm, maar institutionele vingeroefeningen waarvan de Hoge Raad voor de Nederlanden te Wenen* pas in 1729 de mislukking wou toegeven. Enkele jaren later lukte de samenvoeging wel. Op 7 november 1735 verscheen een decreet van de landvoogdes waarbij de twee Rekenkamers, in toepassing van de keizerlijke dépêche van 16 oktober 1735, werden gefusioneerd. Reeds op 14 november bleek het decreet te zijn toegepast. Een Geünificeerde Rekenkamer* had op dat ogenblik aan het eeuwenlange bestaan van een Vlaamse Rekenkamer een einde gemaakt. Toch verdween niet alle autonomie: binnen de nieuwe Rekenkamer bleef een apart *Bureau de Flandre* bedrijvig.

Organisatie

De organisatie werd geregeld door organieke reglementen die de Rekenkamer spaarzaam werden toegestuurd. Voor dringende problemen in verband met de werking of het personeel waren er specifieke instructies. Aanvankelijk stond de Rekenkamer onder het toezicht van de hertogelijke Raad (*Conseil ordinaire*) en van speciale financiële commissies waaruit zich de Raad van Financiën* zou ontwikkelen. Vanaf 1531 nam deze Raad als hoogste instantie voor het financieel beleid en beheer het toezicht van de vroegere gespecialiseerde afdelingen of afsplitsingen van de Raad over. De Vlaamse Kamer stond in de hiërarchie boven de Brabantse zusterinstelling.

Naast een voorzitter (*président*), die soms als eerste meester bekend stond, kende het kader meesters (*maîtres*) en auditeurs. Zij werden in hun taken bijgestaan door klerken, in de loop van de 17de eeuw meer en meer griffiers genaamd. Bij de oprichting van de Rekenkamer werd alleen een onderscheid gemaakt tussen meesters en klerken. Zoals voor de Rekenkamer van Brabant kregen de auditeurs pas duidelijk gestalte onder de regering van Filips de Goede (1419-1467). Van dan af was het de klerken verboden om nog langer de rekeningen van de rekenplichtige ambtenaren af te horen. Dit

werd namelijk de hoofdactiviteit van de auditeurs. Het aantal kaderleden bleef tot diep in de 16de eeuw merkwaardig stabiel. Zowel in 1429, 1477 als in 1541 voorzag het kader vier meesters, in de tweede helft van de 16de eeuw zes tot acht meesters met de restrictie evenwel dat twee buitengewone meesters ook als gewone auditeurs in functie waren. In de eerste helft van de 17de eeuw groeide het aantal meesters aan tot 14 (de "buitengewone" meesters of *extraordinaires* inbegrepen want het gewone kader omvatte tot 1664 nooit meer dan vier meesters). In 1664 werd het aantal meesters om budgettaire redenen gereduceerd tot acht, waaronder vier gewone en vier buitengewone titularissen die volgens hun anciënniteit in dienst traden zodra een plaats vrijkwam; in 1681 worden vier gewone meesters vermeld en is er van buitengewone geen sprake meer. Vanaf het laatste kwart van de 15de eeuw tot 1541 telde de Vlaamse Rekenkamer slechts twee auditeurs. Daarna steeg hun aantal snel tot vijf. Rond het midden van de 17de eeuw waren zelfs niet minder dan 14 gewone en buitengewone auditeurs aan het werk. Hun aantal werd in 1664 teruggebracht tot vijf en in 1681 tot vier. In 1684 kwam er opnieuw een vijfde auditeur bij. In de 15de en 16de eeuw waren doorgaans twee klerken (een gewone en een buitengewone) in de Vlaamse Rekenkamer aanwezig. Vanaf de tweede helft van de 16de eeuw en in de 17de eeuw bleken er drie klerken-griffiers bedrijvig, totdat vanaf 1681 opnieuw slechts sprake was van één griffier. Vaak deed deze echter een beroep op één of meer substituten. Behalve het schrijfpersoneel had de Rekenkamer nog andere categorieën werknemers in dienst: enkele bodes (*messagiers*), deurwaardersportiers (*huissiers*), arbeiders (*ouvriers*) die klusjes opknaptten in het ambtsgebouw of *hôtel*, dikwijls nog een conciërge en zelfs een kapelaan. Vlak vóór 1664 was de numerieke sterkte het grootst en schommelde het totaal aantal personeelsleden rond de 40, waarvan echter slechts een flinke helft geregeld werd betaald. Van bij de aanvang zetelden in de Rekenkamer experts die door hun opleiding en/of ervaring efficiënt professionalisme en financieel-technische specialisatie in zich verenigden. Toch kwam er in de loop der eeuwen slijtage op het geolied raderwerk binnen de Rekenkamer. Klachten over de gebrekkige werking en vooral over het aantal achterstallige rekeningen en nog te behandelen dossiers namen in de loop van de 17de eeuw toe. Deels waren de klachten over het achterstallige werk toe te schrijven aan de overbelasting van de Rekenkamer, maar ook aan de grenzen die aan haar bevoegdheden waren gesteld. De instructies van 6 maart 1631, 30 maart

1633 en 5 oktober 1641 hebben hieraan niets substantieels kunnen veranderen. Het weinig efficiënte en alsmaar meer vertraging oplopend controlesysteem was koren op de molen van diegenen die de Rekenkamer graag grondig hervormd, eventueel zelfs afgeschaft hadden gezien.

De zetel van de Rekenkamer van Vlaanderen was sedert de oprichting gevestigd te Rijsel. Vanaf 1413 was het normale ambtsgebouw het *Hôtel de la Poterne* in de nog bestaande *rue Esquermoise*. De gebouwen werden in 1801 gesloopt. Toen de stad op 27 augustus 1667 door de Fransen werd veroverd, week het voltallige personeel uit naar Brugge waar vanaf oktober de werkzaamheden werden voortgezet. Volgens de Raad van State* kwam Gent niet in aanmerking als nieuwe residentie omdat de Raad van Vlaanderen er was gevestigd en de aanwezigheid van beide instellingen zeker tot bevoegdheidsconflicten zou leiden. In januari 1681 kreeg de Kamer te horen dat zij naar Brussel diende te verhuizen. Deze verhuizing was echter pas in oktober 1681 een feit. Tot de afschaffing van de Rekenkamer in 1735 bleef de Brusselsse Koudenberg de residentie.

Bevoegdheden en activiteiten

In het uitgebreid pakket bevoegdheden van de Rekenkamer van Vlaanderen kan men bestuurlijke, gerechtelijke en financieel-controlerende taken onderscheiden.

De bestuurlijke bevoegdheden hadden te maken met het beheer van het vorstelijk domein. In de praktijk impliceerde deze taak dat de Rekenkamer als bemiddelaarster, intermediaire administratie en doorgeefluik optrad tussen haar hiërarchisch superieur, de Raad van Financiën, enerzijds en het financiële kader anderzijds. De Rekenkamer speelde in beide richtingen informatie door en verstreekte advies inzake benoemingen en bevorderingen van rekenplichtig personeel, sollicitaties, lonen, salarissen, pensioenen, financiële kwijtscheldingen, steungelden, toelagen, reducties, aalmoezen, schadeloosstellingen, verpachtingen, verrentingen, vercijnzingen, enz. Ook nam de Rekenkamer de meeste rekenplichtigen de eed af, stelde zij commissiebrieven op en inde zij de borgsommen. De instelling verleende haar goedkeuring aan beleningen, verpachtingen, amortisaties en andere aliënaties van het vorstelijk domein, verrichtte fiscale en financiële enquêtes, werkte aan budgettaire staten, hield een waakzaam oog op het reilen en zeilen binnen de muntate-

liers te Bergen, Brugge, Doornik, Gent, Namen en Valenciën. De Rekenkamer kwam ook tussenbeide in de beden-administratie. Leden onderhandelden soms uit naam van de vorst over de toekenningsmodaliteiten, verifieerden de basis van de omslag (wat onder meer een herziening inhield van de transporttabellen) en speelden zelfs een bescheiden rol in de heffing. Omdat de Rekenkamer een aantal gebouwen (kastelen, hotels, pachthoeven, domaniale complexen ...) en andere immobiëlen (parken, bossen, vijvers, waranden ...) rechtstreeks beheerde, bezat zij voor deze vorstelijke bezittingen het inspectierecht en was zij verantwoordelijk voor het herstel en het onderhoud, de inventaris van de inboedel en het nazicht van de boekhouding van de lokale verantwoordelijken.

Daarnaast werd door het personeel veel tijd geïnvesteerd in de registratie van allerlei soorten akten waarvan de Rekenkamer de juistheid van de taks of van het tarief diende te verifiëren. Uit deze activiteit groeide in de loop der eeuwen een echte gegevensbank waarop niet enkel de overheid, maar ook particulieren onophoudelijk een beroep deden. Nauw hiermee samenhangend was de archieftaak. Deze sloeg niet alleen op het domeinarchief (met onder meer de zogenaamde "dubbels" van de rekeningen of het boekhoudkundig exemplaar dat "voor het Hof" ("*pour la Cour*") was bestemd), maar omvatte ook een belangrijk deel van het staatsarchief (verdragen, handelsakkoorden, dossiers in verband met diplomatieke missies, enz.). Op basis van hun ervaring en de gegevens waarover zij beschikten, waren de meesters de aangewezen medewerkers om de territoriale en pecuniaire bepalingen in vredesverdragen en handelsakkoorden voor te bereiden, uit te voeren of toe te kijken op de naleving ervan. Tenslotte had de Rekenkamer een vrij belangrijk aandeel in de redactie van wetteksten van financiële, fiscale, monetaire en algemeen-economische aard.

De gerechtelijke bevoegdheden vloeiden voort uit de bestuurlijke en waren dus beperkt tot financiële zaken. Reeds in 1386 en 1402 had de Rekenkamer expliciet het recht ontvangen om voor bepaalde delicten tot een zeker bedrag composities af te sluiten en boeten of andere strafmaatregelen (met inbegrip van de administratieve schorsing en het ontslag) op te leggen aan onwillige rekenplichtigen of boekhoudkundige ambtenaren die een overtreding hadden begaan. Ook oordeelde de Rekenkamer in eerste aanleg over geschillen tussen rekenplichtigen onderling en fungeerde zij als een soort administratieve rechtbank. Uiteraard kon de Rekenkamer een zaak aanhangig

maken bij de Raad van Vlaanderen, bij de Grote Raad voor de Nederlanden te Mechelen* of bij de Geheime Raad*. Zij had het recht daarvoor de hulp in te roepen van de leden van het officie-fiscaal. Voor arrestaties kon zij tevens de medewerking eisen van de plaatselijke gerechtsofficieren. Aan deze laatsten gaf de instelling overigens ook adviezen in verband met kwijtschelding van financiële straffen, composities, gratieverleningen, banopheffingen, enz. Als gevolg van de gebrekkige afbakening van de onderscheiden competenties waren er van meet af aan conflicten met de Raad van Vlaanderen. Geregeld liepen deze uit op langdurige processen voor de Geheime Raad. Ook tegen de magistraat van de opeenvolgende residenties (Rijsel en Brugge) werd in de 16de en 17de eeuw herhaaldelijk over de rechtsmacht geprocedeerd. Beroep tegen de administratieve beslissingen van de Rekenkamer was mogelijk bij de Raad van Financiën die fungeerde als directe toezichthoudende overheid van de Rekenkamer. Tegen de vonnissen van de Rekenkamer kon men in beroep gaan bij de Geheime Raad. Volgens M. Jean vonniste de Rekenkamer tijdens de 16de en 17de eeuw evenwel haast altijd soeverein en in laatste instantie.

De meest omvangrijke en – ook in de ogen der tijdgenoten – belangrijkste taak van de Rekenkamer was van financieel-controlerende aard. Deze hield een grondige verificatie in van de boekhouding (in de ruimste zin van het woord) van de rekenplichtige ambtenaren en tevens van een groot aantal steden en kasselrijen. Eeuwenlang volgde de Rekenkamer van Vlaanderen, zoals de overige Rekenkamers in de Habsburgse Nederlanden, daarvoor dezelfde werkwijze. Deze bestond uit drie fasen: de overlegging (*reddition*), de afhoring (*audition*) en de sluiting (*clôture*) van de rekeningen. In de eerste fase deponeerde de rekenplichtige of zijn gevolmachtigde of opvolger een dubbel van zijn rekening(en) met bijhorende bewijsstukken in de kantoren van de Rekenkamer. Daarop werd de boekhouding nauwgezet, rubriek per rubriek en post per post, gecontroleerd en geannoteerd. Twijfelgevallen of procedures die een toelichting vereisten, werden opgelost in de tweede fase waarbij de rekenplichtige werd "gehoord". Gaf deze afhoring voldoening, dan kon de rekening in de derde fase worden gesloten: de *natura*-posten werden herrekend in geldbedragen, alle sommen werden omgezet in een eenheidsmunt, de totalen werden opgeteld en de balans opgemaakt. De rekening werd vervolgens gesloten verklaard en de ambtenaar van zijn boekhoudkundige verantwoordelijkheid ontslagen. Blevten er tijdens de afhoring zaken

onopgehelderd, dan werd de rekenplichtige verwezen naar het *grand bureau* van de instelling. Dit was een speciale vergadering waarop, behalve de voorzitter en de meesters, ook leden van de Raad van Financiën en zelfs van de Raad van Vlaanderen aanwezig konden zijn. Waren bepaalde onduidelijkheden namelijk toe te schrijven aan zware vergrijpen of zelfs misdrijven vanwege de betrokken ambtenaar, dan liep hij een gerechtelijke vervolging op. Voor kleinere overtredingen werd hij door de Rekenkamer zelf bedacht met geldboeten of tuchtstraffen. Als oudste Rekenkamer kreeg de Vlaamse Kamer het voorrecht om ook de boekhouding te controleren van centrale financiële ambtenaren zoals de ontvanger-generaal van Financiën*, de ontvanger-generaal van de Artillerie*, de audiëntier*, de thesaurier-generaal van Oorlog* en de *argentier**.

Aanvankelijk was de Rekenkamer bevoegd voor de graafschappen Vlaanderen (met inbegrip van de vrijheden Antwerpen en Mechelen, in 1357 door de Vlaamse graaf geannexeerd), Artesië en Rethel. Naarmate onder Filips de Goede en zijn opvolgers de Bourgondische staat territoriaal groeide, nam ook de geografische bevoegdheid van de Rekenkamer toe. Achtereenvolgens kwamen de graafschappen Namen (1429), Henegouwen (1442), tijdelijk de Somme-steden met het graafschap Ponthieu (1435-1529), de stad en bijhorende heerlijkheid Doornik (1521) en tijdelijk zelfs het graafschap Bourgondië met Charolais, Noyers en Château-Chinon (1500-1562) onder het toezicht van de Rekenkamer. In het najaar van 1489 was (naast de Rijselse Rekenkamer?) een Rekenkamer bedrijvig te Gent, op dat ogenblik in opstand tegen Maximiliaan. Tijdens de Opstand verloor de Vlaamse Rekenkamer enkele jaren (1578-1585) haar bevoegdheden in Namen. In de 17de en 18de eeuw oefende zij haar taken uit in de provincies Vlaanderen (vanaf 1713 met inbegrip van het Geretrocedeerde Land van West-Vlaanderen), Henegouwen en Namen, alsook in de stad en heerlijkheid Mechelen (maar niet het Land van Mechelen dat onder de Brabantse Rekenkamer ressorteerde). De territoriale invloedssfeer werd zwaar aangetast door de oorlogen van Lodewijk XIV. In 1659 en 1678 gingen bijvoorbeeld Artesië en Waals-Vlaanderen (de kasselrijen Dowaaï, Oorschie en Rijsel) voorgoed verloren.

Bibliografie

Er bestaat slechts één werk waarin de volledige geschiedenis van de Vlaamse Rekenkamer (zij het in vogelvlucht en niet uitsluitend gericht op de Vlaamse Rekenkamer) wordt bestudeerd: GACHARD L.-P., *Inventaire des archives des Chambres des comptes, précédé d'une notice historique sur ces anciennes institutions*, dl. I, Brussel, 1837, p. 3-38 (anastatische herdruk in 1979). Aanvullingen (vooral met behulp van bronnen uit de praktijk) en enkele correcties zal men aantreffen bij AERTS E., *Geschiedenis en archief van de Rekenkamers van de Zuidelijke Nederlanden*, Brussel, 1994, hfdst. I. In deze studies werd ook de schaarse literatuur over deelperiodes in de geschiedenis van de Vlaamse Rekenkamer opgenomen. Hierbij dienen met name twee proefschriften van de École des Chartes te worden vermeld: LECLERCQ F., *Étude du personnel de la Chambre des comptes de Lille sous les ducs de Bourgogne (Thèse présentée en vue de l'obtention du diplôme d'archiviste-paléographe. École nationale des Chartes)*, Parijs, 1958 en JEAN M., *La Chambre des comptes de Lille (1477-1667). L'Institution et les hommes (Thèse présentée en vue de l'obtention du diplôme d'archiviste-paléographe. École nationale des Chartes)*, 5 dln., Parijs, 1990 (waaronder één deel met ca. 150 prosopografieën van personeelsleden van de Rekenkamer). Beide proefschriften zijn vooralsnog onuitgegeven. In afwachting van de publikatie van de studie van M. Jean¹ kan men volgende samenvattingen en uittreksels raadplegen: LECLERCQ F., *Étude du personnel de la Chambre des comptes de Lille sous les ducs de Bourgogne*, in *École nationale des Chartes. Positions des thèses soutenues par les élèves de la promotion de 1958 pour obtenir le diplôme d'archiviste-paléographe*, Parijs, 1958, p. 87-92; JEAN M., *La Chambre des comptes de Lille (1477-1667). L'institution et les hommes*, in *École nationale des Chartes. Positions des thèses soutenues par les élèves de la promotion de 1991 pour obtenir le diplôme d'archiviste-paléographe*, Parijs, 1991, p. 131-137; ID., *Liste des officiers de la Chambre des comptes de Lille de 1477 à 1667*, in *Nord-Généalogie*, 1989, 6, p. 508-519.

¹ N.B. Na het indienen van deze tekst verscheen de hierboven aangekondigde studie: JEAN M., *La Chambre des comptes de Lille (1477-1667). L'institution et les hommes (Mémoires et documents de l'École des Chartes, 36)*, Genève-Parijs, 1992.

Archief

Het archief van de Vlaamse Rekenkamer wordt hoofdzakelijk bewaard in het Algemeen Rijksarchief te Brussel, bestand *Rekenkamers*, en in de Archives départementales du Nord te Rijsel, *reeks B*.

In het Algemeen Rijksarchief te Brussel zijn de afzonderlijke bescheiden van de Vlaamse Rekenkamer vaak moeilijk uit het totale bestand af te zonderen. Het archief van de *Rekenkamers* weerspiegelt immers de toestand in 1795, op het ogenblik dat de Geünificeerde Rekenkamer werd afgeschaft. Deze Rekenkamer was de voortzetting van de Rekenkamer die in 1735 uit een fusie van de Vlaamse en Brabantse Kamers was ontstaan. De structuur van het volledige bestand houdt slechts op een gebrekkige wijze rekening met het parallel en soms opeenvolgend bestaan van diverse Rekenkamers. Daarentegen werden de stukken in de 19de eeuw geordend op basis van hun uiterlijke vorm (bijvoorbeeld band, deel, charter, stukken op papier of perkament ...) en vooral hun redactionele vorm (bijvoorbeeld briefwisseling, dossiers, kwitanties, oorkonden, rekeningen ...). Met name de volgende deelbestanden of verzamelingen zijn interessant voor de geschiedenis van de Vlaamse Rekenkamer. Vanuit een kwantitatief oogpunt zijn de *registers* (delen en banden) het belangrijkste. Nuttig zijn voornamelijk de "*registres des charges venant de Cour*" in Brussel, A.R., *Rekenkamers, registers*, nrs. 886-895, de "*registres des chartres*" in *ibid.*, nrs. 773-822, en de aanvulling, de "*registres aux chartes*" in *ibid.*, nrs. 831-844. De nrs. 773-822 zijn afschriften uit 1769-1770, de originelen bevinden zich in Rijsel, A.D.N., *reeks B*, nrs. 1597-1680. Behalve deze series zijn ook afzonderlijke stukken uiteraard interessant. Een goed voorbeeld is Brussel, A.R., *Rekenkamers, registers*, nr. 45.857, met informatie over de voorrechten van de Rekenkamer te Rijsel. In de rekeningen (zowel in register- als in rolvorm) treft men de schriftelijke resultaten aan van de controleactiviteit van de Kamer. De *rolrekeningen* zijn echter alleen interessant voor de vroegste periode (tot begin 15de eeuw). Veel te weinig geraadpleegd als gevolg van hun slechte toegankelijkheid zijn de *administratieve dossiers* of de zogenaamde *cartons* van de Rekenkamers. Deze dozen en portefeuilles bevatten talrijke dossiers die van het grootste belang zijn voor de geschiedenis van de instelling. De briefwisseling tussen de Rekenkamer en andere belangrijke instellingen (met name de Raad van Financiën) en de menigte van rekenplichtigen is uiteraard hoofdzakelijk

te zoeken in de *administratieve briefwisseling* of de zogenaamde *portefeuilles*. Belangrijke akten met betrekking tot de eeuwenlange historiek van de Vlaamse Rekenkamer werden opgenomen in de tweede serie van de bekende *Trésor de Flandre* of de *Oorkonden van Vlaanderen* (oorkonden chronologisch geordend op datum), terwijl de afschriften zich uiteraard in de serie *cartularia* van de *Rekenkamers* bevinden.

In de A.D.N. te Rijsel zijn behalve de reeds geciteerde "*registres des chartes*" (en niet *chartres* zoals in het A.R. te Brussel) met de *répertoires* en de *suppléments*, vooral de oude toegangen (*reeks B*, nrs. 113-194 en 19.898-19.951) en de verzameling over de werking en organisatie van de Vlaamse Rekenkamer (*reeks B*, nrs. 1-112 en 19.896-19.897) interessant.

Naast archief van de Rekenkamer als archiefvormer bestaat er uiteraard een grote hoeveelheid archief over deze instelling in andere bestanden. Bij wijze van voorbeeld kunnen worden vermeld: Brussel, A.R., *Geheime Raad, Spaanse periode*, nrs. 1223-1230; *Raad van Financiën*, nr. 262; *Raad van State*, nrs. 187-191 en 2067; *Audiëntie*, nrs. 787, 1344 en 2709; *Handschriftenverzameling*, nrs. 1114 en 3231.

Bronnenpublicaties

De belangrijkste akten die als mijlpalen in de geschiedenis van de Rekenkamer van Vlaanderen hebben gefungeerd, zijn uitgegeven door GACHARD L.-P., hetzij in zijn *Inventaire des archives des Chambres des comptes*, dl. I, p. 71-149 als "*pièces justificatives*", hetzij in zijn *Collection de documens inédits concernant l'histoire de la Belgique*, dl. III, Brussel, 1835, hetzij in de bekende *Recueil des ordonnances des Pays-Bas*, 2de reeks, 1506-1700. Sommige werden het voorwerp van uitgave in een afzonderlijke studie (bijvoorbeeld door LEFÈVRE J. (ed.), *Documents sur le personnel supérieur des Conseils collatéraux du gouvernement des Pays-Bas pendant le dix-huitième siècle* (C.R.H., reeks in-8°), Brussel, 1941, *passim*, en VANDENBULCKE A. (ed.), *Trois ordonnances concernant la réduction de l'effectif et des gages du personnel des institutions centrales et provinciales des Pays-Bas (seconde moitié du XVIIe siècle)*, in *Bulletin de la Commission royale d'histoire*, 1989, 155, p. 145-149, voor de ordonnantie van 25 januari 1681). Lang niet alle uitgaven zijn echter betrouwbaar. Een goed voorbeeld hiervan

is de uitgave van het organiek reglement van 5 oktober 1541 door DE SEUR J., *La Flandre illustrée par l'institution de la Chambre du roi à Lille, l'an 1385, par Philippe le Hardi, duc de Bourgogne, etc.*, Rijsel, 1713, p. 15-61, die totaal onbetrouwbaar is. Al deze uitgaven worden vermeld in de hoger geciteerde studie van AERTS E., *Geschiedenis en archief van de Rekenkamers*.

Broncommentaren

Het bestand *Vlaamse Rekenkamer* is zo reusachtig en gevarieerd dat heel wat bescheiden, door de instelling gevormd, in talrijke studies werden becommentarieerd. Men zal bij wijze van voorbeeld voor de periode tot 1500 een aantal referenties, vooral met betrekking tot boekhoudkundige stukken, aantreffen bij BAUTIER R.-H. en SORNAY J. m.m.v. MURET F., *Les sources de l'histoire économique et sociale du Moyen Age. Les États de la maison de Bourgogne. I. Archives des principautés territoriales. 2. Les principautés du Nord (Institut de recherche et d'histoire des textes)*, Parijs, 1984, p. 32-225. De registers 46.010-46.017 werden in de vorm van naamlijsten uitgegeven door PROOST J., *Inventaire ou table alphabétique & analytique des noms de personnes contenus dans les registres aux gages & pensions des Chambres des comptes*, Brussel, 1890. In feite gaat het om uitbetalingen van wedden en pensioenen op de kas van de Ontvangerij-generaal van Financiën in de periode 1582-1726.

Archieftoegangen

Algemene overzichten van het rijke archief van de, ook Vlaamse, Rekenkamer brengen DIERKENS A., *À propos des archives de la Chambre des comptes aux A.G.R.*, in *XLVe Congrès de la Fédération des Cercles d'archéologie et d'histoire de Belgique. 1er Congrès de l'Association des Cercles francophones d'histoire et d'archéologie de Belgique. Congrès de Comines. 28-31.VIII.1980. Actes-Handelingen-Akten*, dl. VI, Komen, 1983, p. 355-373, vooral nuttig voor de zogenaamde registers (delen en banden), en LEFÈVRE J., *La Chambre des comptes*, in *Archives, bibliothèques et musées de Belgique*, 1957, 28, p. 171-196 (herdrukt in *Joseph Lefèvre et les Archives générales du Royaume entre 1926 et 1971. Reprint (Miscellanea*

Archivistica. Studia, 2), Brussel, 1989). Zijn optimistische besluiten dienen echter met een grote korrel zout te worden genomen. Voor de series *registers* (delen en banden) bestaan er de inventarissen van GACHARD L.-P., *Inventaire des archives des Chambres des comptes, précédé d'une notice historique sur ces anciennes institutions*, dl. I, Brussel, 1837, p. 281-294 (anastatische herdruk in 1979), en van NELIS H., *Inventaire des archives des Chambres des comptes. Série des registres (comptes)*, dl. VI, Brussel, 1931, p. 16 en 17. Een herwerkte uitgave van deze laatste publikatie, die veel fouten bevat, is in voorbereiding. Voor de *administratieve dossiers* bestaan er alleen handschriftelijke toegangen. De belangrijkste is de summiere plaatsingslijst door VAN UYTVEN R. (Brussel, A.R., *Inventarissen tweede afdeling*, nr. 248bis). Deze heeft echter alleen betrekking op de eerste reeks en moet door meer gedetailleerde toegangen worden aangevuld, bijvoorbeeld Brussel, A.R., *Inventarissen tweede afdeling*, nrs. 248ter 1 en 248ter 2 (steekkaarten op de nrs. 1 tot 158), 249 (geeft praktisch evenveel nummers als de inventaris van Van Uytven, maar dateert in zijn essentie uit de 18de eeuw en is soms moeilijk interpreteerbaar), 249bis 1-2 (zeer gedetailleerd voor de eerste 20 nrs.) en 266 (een toegang uit 1880 met hoofdzakelijk plaats- en persoonsnamen, naast enkele zaaknamen). Consulteer voor deze en andere oude inventarissen CUVELIER J., *Inventaire des inventaires de la deuxième section des Archives générales du Royaume (Chambres des comptes, Chartes de Brabant, Flandre, Namur et Luxembourg, Corps de métiers, Papiers d'État et de l'Audience, Cartulaires et manuscrits, etc.)*, Brussel, 1904, p. 120-127 (anastatische herdruk in 1979) (gebruik het aangevuld en verbeterd exemplaar van de leeszaal in het A.R. te Brussel), en PERSOONS E., *Concordantielijst van het archief van de Rekenkamers en van de inventarissen van de "tweede afdeling"*, in *Miscellanea Archivistica*, 1985, 38, p. 84-85. Voor de tweede reeks van de *administratieve dossiers* bestaat er vooralsnog geen toegang (hoewel deze door AERTS E. en PERSOONS E. wordt voorbereid). Voor de *administratieve briefwisseling* heeft men slechts één algemene, hoofdzakelijk uit ca. 1850 daterende, toegang: Brussel, A.R., *Inventarissen tweede afdeling*, nr. 269, fol. 38-51, thans vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegang in beperkte oplage*, nr. 126: GACHARD L.-P. (herzien door AERTS E.), *Administratieve briefwisseling van de Rekenkamers. Correspondance administrative des Chambres des comptes*, Brussel, 1992, p. 38-49. Voor nadere maar vaak ook meer partiële hulp-

middelen ter ontsluiting, zie CUVELIER J., *o.c.*, p. 128-132 en PERSONS E., *o.c.*, p. 82-84.

Het grootste en rijkste deel van het archief is in 1667 in Rijsel gebleven. Als voornaamste hulpmiddelen voor de ontsluiting zijn er de studies van GACHARD L.-P., *Rapport à M. le Ministre de l'Intérieur sur les archives de la Chambre des comptes de Flandre à Lille, et sur les travaux à y exécuter dans l'intérêt de l'histoire de la Belgique*, Brussel, 1836; ID., *Rapport à Monsieur le Ministre de l'Intérieur, sur différentes séries de documents concernant l'histoire de la Belgique, qui sont conservées dans les archives de l'ancienne Chambre des comptes de Flandre à Lille*, Brussel, 1841 en VERRIEST L., *Les Archives départementales du Nord à Lille. Rapport de mission (C.R.H., reeks in-8°)*, Brussel, 1913, p. 21-113. Dit laatste overzicht vermeldt alle oudere gedrukte inventarissen en handschriftelijke toegangen (van DEHAISNES C., DESPLANQUE A., GODEFROY D.-J., FINOT J., LE GLAY A. en J. en LEURIDAN Th.). Na Verriests publikatie verschenen nog de deels door hem aangekondigde (p. 151), handige en voor de geschiedenis van de Vlaamse Rekenkamer uitermate interessante inventarissen van BRUCHET M., *Archives départementales du Nord. Répertoire numérique. Série B (Chambre des comptes de Lille)*, 2 dln., Rijsel, 1921, en BRUCHET M. en LANCIEN E., *Archives départementales du Nord. Inventaire sommaire. Série B (Chambre des comptes de Lille). Table du tome I (Articles B 1 à 1560)*, Rijsel, 1931.

Erik AERTS

REKENKAMER VAN BRABANT

(1404-1735)

Geschiedenis

Op 29 juni 1404 kregen drie functionarissen van gouverneur-regent Antoon van Brabant de opdracht om in het hertogelijk kasteel te Tervuren alle stukken bij elkaar te zoeken die dienstig konden zijn bij de controle van de boekhouding van de Brabantse rekenplichtigen. Twee dagen later werden dezelfde personen aangesteld om de rekeningen van deze ambtenaren op te vragen, te onderzoeken en af te horen. Deze laatste akte, van 1 juli 1404, kan worden beschouwd als de oprichtingstekst van de Rekenkamer van Brabant. Zoals in het geval van de Rekenkamer van Vlaanderen*, werden in de loop van de 15de eeuw de geografische bevoegdheden van de Brabantse Rekenkamer uitgebreid. Telkens wanneer een nieuwe provincie aan het Bourgondisch-Habsburgs landencomplex werd toegevoegd, groeide immers het ressort van één van de bestaande Rekenkamers. Van 24 maart 1463 tot 17 maart 1477 werden zelfs de activiteiten en bevoegdheden van de Rekenkamer van Holland* in Den Haag op de Brabantse overgedragen. In het laatste kwart van de 15de eeuw hield de Brabantse Rekenkamer, net zoals de Vlaamse zusterinstelling, tweemaal op te bestaan als zelfstandige administratie. Vanaf december 1473 tot maart 1477 was de Brabantse Rekenkamer samengesmolten met de Vlaamse tot één centrale Kamer te Mechelen. In de reacties die loskwamen na het overlijden van Karel de Stoute, ging ook dit institutioneel experiment ter ziele. Filips de Schone trachtte later eveneens een centrale Rekenkamer te Mechelen te organiseren. Op 27 april 1496 vernam het personeel te Brussel dat de drie Rekenkamers zouden gefusioneerd worden te Mechelen. Er waren echter opeenvolgende instructies nodig (21 juli, 7 augustus en 9 september 1496) om het personeel uiteindelijk naar Mechelen te doen verhuizen. Niet alleen bleek in deze laatste stad geen gepaste verblijfplaats in gereedheid, ook verzetten de Staten van Brabant zich tegen de aanslag op hun privileges. Filips' experiment was overigens nog een korter leven beschoren dan dat van zijn grootvader. Reeds op 21 februari 1498 werd aan de Brabantse personeelsleden in de Mechelse Kamer meegedeeld dat zij naar

Brussel mochten terugkeren. Datzelfde jaar nog was er in deze stad zoals van ouds een eigen Rekenkamer van Brabant.

Onder keizer Karel V opereerde de Brabantse Rekenkamer dus opnieuw zelfstandig. Uiteraard werd de instelling zwaar beroerd door de Opstand tegen Spanje en de daaruit resulterende burgeroorlog. Het voltallige personeel van de Rekenkamer diende met landvoogd* don Juan en met de centrale regering naar Namen te verhuizen en kreeg er ten laatste vanaf 1578 het toezicht op de rekenplichtigen in dit graafschap. Net zoals de Vlaamse Rekenkamer te Rijsel diende de Brabantse Kamer weldra vast te stellen dat een groot deel van het territorium *de facto* werd gecontroleerd door de partij van de Opstand die eigen Rekenkamers te Brussel en te Antwerpen (1578-1584) in het leven riep. Pas in de loop van 1585 evolueerde de toestand naar normaal.

Onder het bewind van de aartshertogen kon ook de Brabantse Rekenkamer zich stabiliseren. Het personeel werd in augustus 1598 in zijn functies bevestigd, een maatregel die door Filips IV in juli 1621 werd bekrachtigd. In tegenstelling tot de Rekenkamer te Rijsel werd de Brabantse Rekenkamer veel minder verontrust door de militaire veroveringen van Lodewijk XIV, die vanaf 1667 grote delen van de Zuidelijke Nederlanden bezette. Toch zou het bestaan van de Brabantse Rekenkamer in deze periode een grondige wijziging ondergaan. Op 7 januari 1684 werd de Gelderse Rekenkamer* namelijk met de Brabantse samengevoegd. De beslissing was uiteraard door budgettaire bekommernissen ingegeven, maar ook door praktische overwegingen: de ressorten lagen veel dichter bij elkaar en taalproblemen waren tussen de Gelderse en Brabantse Kamers onbestaande.

De noodzaak van financiële besparingen en de wens tot institutionele efficiëntie brachten Filips V van Anjou ertoe om op 2 juni 1702 de Vlaamse en de Brabantse Rekenkamer samen te voegen tot één nieuwe, centrale instelling: de zogenaamde Anjougse Rekenkamer*. Ondanks de protesten van de Staten van Brabant bij de landvoogd (juli en augustus 1702) en zelfs bij de vorst* (november 1702) werd de samenvoeging doorgevoerd. Zodra echter het Anglo-Bataafs Condominium het weinig populaire Anjougse regime had vervangen, maakten de Engelse en Staatse geallieerden komaf met de Anjougse instellingen. Op 1 september 1706 werd de Brabantse Rekenkamer opnieuw opgericht. In Luxemburg, dat onder controle bleef van landvoogd Maximiliaan Emanuel van Beieren, herwon de Brabantse Rekenkamer pas vanaf 1716 haar gezag. Voor het hertogdom Limburg en de heerlijkhe-

den van Overmaas duurde het in theorie zelfs tot oktober 1717 vooraleer de Brabantse Rekenkamer daar opnieuw haar bevoegdheden kon uitoefenen. Deze regio was sinds september 1703 in het bezit van de Anglo-Bataafse bondgenoten, maar werd rechtstreeks bestuurd door de Oostenrijkse aartshertog. Diens gevolmachtigde, graaf von Sinzendorff, had in februari 1705 een *Chambre supérieure des domaines et régaux* opgericht, een speciale *jointe* die een getrouwe afspiegeling bleek van de Brabantse Rekenkamer. Nog vóór de officiële afschaffing van deze *jointe*, in 1716, werd de boekhouding van de Limburgse rekenplichtigen te Brussel gecontroleerd.

Het Anjouaans idee van een centrale Rekenkamer werd door de Oostenrijkse regeringskringen overgenomen. Geruchten over een nieuwe samenvoeging van beide Rekenkamers waren geen loos alarm, maar institutionele vingeroefeningen waarvan de Hoge Raad voor de Nederlanden te Wenen* pas in 1729 de mislukking wou toegeven. Enkele jaren later lukte de samenvoeging wel. Op 7 november 1735 verscheen een decreet van de landvoogdes waarbij de twee Rekenkamers, in toepassing van de keizerlijke *depêche* van 16 oktober 1735, werden gefusioneerd. Reeds op 14 november bleek het decreet te zijn toegepast. Een Geünificeerde Rekenkamer* had op dat ogenblik aan het eeuwenlange bestaan van een Brabantse Rekenkamer een einde gemaakt. Toch verdween niet alle autonomie: binnen de nieuwe Rekenkamer bleef een apart *Bureau de Brabant* bedrijvig. Deze schijn van zelfstandigheid verklaart ongetwijfeld waarom de Staten van Brabant hun verzet beperkten tot enkele lauwe protestbrieven.

Organisatie

De organisatie werd geregeld door organieke reglementen die de Rekenkamer spaarzaam werden toegestuurd. Voor dringende problemen in verband met de werking of het personeel waren er specifieke instructies. Aanvankelijk stond de Rekenkamer onder het toezicht van de Raad en Raadkamer van de Brabantse hertogen waaruit na 1430 de Raad van Brabant zou groeien, en later, onder de Bourgondiërs, onder de supervisie van speciale financiële commissies waaruit zich de Raad van Financiën* zou ontwikkelen. Vanaf 1531 nam deze Raad als hoogste instantie voor het financieel beleid en beheer het toezicht over van de vroegere gespecialiseerde afdelingen of afsplit-

singen van de ambulante Hofraad. In de hiërarchie bevond de Brabantse Rekenkamer zich onder de Vlaamse.

Het statuut en de taken van het personeel waren nagenoeg gelijk aan deze van de leden van de Vlaamse Kamer. Naast een voorzitter (*président*), die soms als eerste meester bekend stond, kende het kader te Brussel dus ook meesters (*maîtres*) en auditeurs. Zij werden in hun taken bijgestaan door klerken, in de loop van de 17de eeuw meer en meer griffiers genaamd. Bij de oprichting van de Rekenkamer werd alleen een onderscheid gemaakt tussen meesters en klerken. Auditeurs verschijnen pas onder de regering van Filips de Goede (1430-1467). Vanaf dan was het de klerken verboden om nog langer de rekeningen van de rekenplichtige ambtenaren af te horen. Dit werd namelijk de hoofdactiviteit van de auditeurs. Het aantal kaderleden bleef tot diep in de 16de eeuw merkwaardig stabiel. Zowel in 1477 als in 1541 voorzag het kader drie meesters. In de eerste helft van de 17de eeuw groeide het aantal meesters echter aan tot minstens 20 (een 12-tal "buitengewone" meesters of *extraordinaires* inbegrepen). In 1664 werd dit getal om budgettaire redenen gereduceerd tot acht, in 1681 tot drie. In de 15de-16de eeuw en vanaf 1681 was één meester steeds verantwoordelijk voor de "*saken ende affaires des hertoighdoms van Luxemborch*". Tijdens de eerste helft van de 17de eeuw waren niet minder dan vijf meesters (voltijds ?) met Luxemburgse zaken bezig, maar dat hoge aantal werd in 1664 en 1681 gereduceerd tot respectievelijk twee en één. Tot ca. 1500 telde de Brabantse Rekenkamer in de regel slechts één auditeur. Dit laag cijfer is enkel te begrijpen wanneer men voor ogen houdt dat in de praktijk buitengewone auditeurs, die slechts gedeeltelijk of zelfs niet werden bezoldigd, een handje toestaken. In de periode dat de Rekenkamer van Brabant ook bevoegd was voor Holland, Zeeland en Friesland waren er overigens twee auditeurs aangesteld. Bovendien liep het aantal auditeurs langzaam op in de loop van de 17de eeuw. In 1664 was het getal gewone en buitengewone auditeurs gestegen tot tien. Financiële besparingen lieten dat jaar nog vier auditeurs in functie, een cijfer dat in 1681 werd behouden. In de 15de en 16de eeuw was doorgaans slechts één klerk in de Brabantse Rekenkamer aanwezig. Vanaf het laatste kwart van de 16de eeuw bleken er twee klerken-griffiers bedrijvig, totdat vanaf 1664 opnieuw slechts sprake was van één griffier. Vaak maakte deze gebruik van de hulp van één of meer substituten. Dit "schrijfpersoneel" kon voor een aantal activiteiten een beroep doen op diverse categorieën werknemers: één of meer bodes

(*messagiers*), deurwaarders-portiers (*huissiers*), arbeiders (*ouvriers*) die klusjes opknaptten in het ambtsgebouw of *hôtel*, dikwijls nog een conciërge en zelfs een kapelaan. Zoals dat het geval was voor de Vlaamse Rekenkamer, waren de meesters en auditeurs echte financiële specialisten. Zulks kon niet verhinderen dat ook ten overstaan van de Brabantse Kamer in de loop van de 17de eeuw bij een aantal instanties een zekere misnoegdheid groeide over de gebrekkige werking en vooral over het aantal achterstallige rekeningen. In de 18de eeuw zouden hervormingsgezinde topambtenaren dergelijke klachten dankbaar aangrijpen om de Brabantse Rekenkamer als autonome instelling af te schaffen.

Vanaf de Blijde Inkomst van Maria van Bourgondië op 29 mei 1477 (artikel XCII) werd bepaald dat de meesters (met inbegrip dus van de voorzitter) en andere personeelsleden "*behoirende selen sijn geboren Brabanters oft van Overmase*". Hoewel de bepaling, op zijn minst naar de letter, reeds was verdwenen in de Blijde Inkomst van Filips de Schone (9 september 1494), werd het argument tot diep in de 18de eeuw door de Staten van Brabant gehanteerd tegen de centrale regering.

De zetel van de Rekenkamer van Brabant was vanaf de oprichting gevestigd te Brussel, in het paleis op de Koudenberg. Op enkele korte periodes na, bleef de hoofdstad de residentie tijdens het verder bestaan van de instelling. Tussen mei 1406 en februari 1407 verbleef de Rekenkamer te Vilvoorde als gevolg van een hertogelijk conflict met de stad Brussel. Medio 1489 week het personeel uit naar Lier omdat het Brusselse stadsbestuur in de burgeroorlog onder Maximiliaan van Oostenrijk de partij van de rebellen had gekozen en er bovendien in de stad een pestepidemie heerste. In de lente van 1490 was het personeel reeds opnieuw op de vertrouwde Koudenberg. Nog eenmaal zou het deze plaats moeten verlaten. Eind 1577 of begin 1578 volgde de Kamer immers de landvoogd en de centrale regering naar Namen waar tot midden 1585 in moeilijke omstandigheden werd verdergewerkt.

Bevoegdheden en activiteiten

Het uitgebreid pakket bestuurlijke, gerechtelijke en financieel-controlerende bevoegdheden van de Brabantse Rekenkamer verschilde niet wezenlijk van dat van de Vlaamse Kamer. Om deze reden kan worden verwezen naar de gelijkaardige paragraaf in de notitie over de Rekenkamer van Vlaanderen.

Deze vaststelling impliceert niet dat de taken identiek waren. Zo moest de Brabantse Rekenkamer gedogen dat de boekhouding van een aantal ambtenaren van de centrale financiële administratie, alsook deze van functionarissen die niet specifiek aan een gewest waren toegewezen, steeds door de meesters en auditeurs van de Vlaamse Kamer werd gecontroleerd. Van hun kant hielden bepaalde commissarissen van de Kamer in bepaalde vrijheden en heerlijkheden van Brabant (Bornival, Genepiën, Hoeilaart, Kobbegem, Sint-Agatha-Berchem, Ter Hulpen en Zellik) toezicht op de benoeming der schepenen en kwamen zij samen met de plaatselijke domeinontvanger rechtstreeks tussenbeide bij de "*versetting van de wet*". Ook controleerde het personeel in de jaren 1485-1489 de sleischatrekeningen van het Mechelse muntatelier, hoewel Mechelen in het gebied van de Vlaamse Rekenkamer lag¹.

De gerechtelijke bevoegdheden waren in de oprichtingsakte van de Brabantse Rekenkamer niet zo expliciet geformuleerd als in deze van de Vlaamse zusterinstelling. Filips de Goede zou deze lacune opvullen en in enkele ordonnanties (24 april 1444, 25 januari 1446, 28 oktober 1453) de Brabantse Kamer dezelfde juridische macht geven als de Vlaamse.

Aanvankelijk was de Rekenkamer alleen bevoegd voor het hertogdom Brabant. Vanaf februari 1407 vielen ook het hertogdom Limburg en de Landen van Overmaas definitief onder het geografisch ressort van de jonge instelling. Tijdelijk (tot 1415 en vermoedelijk tussen 1427-1430) was de Rekenkamer bevoegd voor de graafschappen Ligny en Saint-Pol en de kasselrij Rijsel. Naarmate onder Filips de Goede en zijn opvolgers de Bourgondische staat territoriaal groeide, nam de geografische bevoegdheid van de Brabantse Rekenkamer toe. Vanaf 1462-1463 viel het hertogdom Luxemburg onder het toezicht van de Rekenkamer, tussen mei 1463 en december 1473 ontving de instelling bovendien de taken en bevoegdheden van de Haagse Kamer in Holland, Zeeland en Friesland. Tijdens de Opstand controleerde zij vanaf eind 1577 of begin 1578 tot midden 1585 de rekenplichtigen in het graafschap Namen, een regio die normaal ressorteerde onder het gezag van de Vlaamse Rekenkamer. In januari 1684 erfde de Brabantse Rekenkamer de functies van de Gelderse Kamer en werd het Overkwartier van Gelre aan het geografisch ressort toegevoegd. Sindsdien oefende de Rekenkamer haar

¹ Brussel, A.R., *Rekenkamers, registers*, nr. 18.242.

taken uit in vier provincies, te weten Brabant, Limburg (het hertogdom Limburg, het graafschap Daalhem en de heerlijkheden Valkenburg en 's-Hertogenrade), Luxemburg en Gelre.

Bibliografie

Er bestaat slechts één werk waarin de volledige geschiedenis van de Rekenkamers (zij het in vogelvucht en dus niet uitsluitend gericht op de Brabantse Rekenkamer) wordt bestudeerd: GACHARD L.-P., *Inventaire des archives des Chambres des comptes, précédé d'une notice historique sur ces anciennes institutions*, dl. I, Brussel, 1837, p. 8-38 (anastatische herdruk in 1979). Aanvullingen (hoofdzakelijk met behulp van bronnen uit de praktijk) en enkele correcties zal men, ook voor de Brabantse Rekenkamer, aantreffen bij AERTS E., *Geschiedenis en archief van de Rekenkamers van de Zuidelijke Nederlanden*, Brussel, 1994, hfdst. I. In deze studie werd tevens de schaarse literatuur over deelperiodes in de geschiedenis van de Brabantse Rekenkamer opgenomen. Deze is uitstekend voor de 15de eeuw, maar ontbreekt voor de nieuwe tijd: KAUCH P., *L'administration et le contrôle des finances du duché de Brabant (1404-1467)* (onuitgegeven doctoraatsproefschrift U.L.B.), Brussel, 1933, p. 329-430; UYTTEBROUCK A., *Le gouvernement du duché de Brabant au bas Moyen-Âge (1355-1430)* (*Université libre de Bruxelles. Travaux de la Faculté de philosophie et lettres*, 59), dl. I, Brussel, 1975, p. 386-403.

Archief

Het archief van de Brabantse Rekenkamer wordt bewaard in het bestand *Rekenkamers* van het Algemeen Rijksarchief te Brussel. De afzonderlijke bescheiden van de Brabantse Rekenkamer zijn er vaak moeilijk uit het totale bestand af te zonderen. Het archief van de Rekenkamers weerspiegelt immers de toestand in 1795, op het ogenblik dat de Geünificeerde Rekenkamer werd afgeschaft. Deze Rekenkamer was de voortzetting van de Rekenkamer die in 1735 uit een fusie van de Vlaamse en Brabantse Kamers was ontstaan. De structuur van het volledige bestand houdt slechts op een gebrekkige wijze rekening met het parallel en soms opeenvolgend bestaan van diverse Rekenkamers. Daarentegen werden de stukken in de 19de eeuw geordend op basis

van hun uiterlijke vorm (bijvoorbeeld band, deel, charter, stukken op papier of perkament...) en vooral hun redactionele vorm (bijvoorbeeld briefwisseling, dossiers, kwitanties, oorkonden, rekeningen...). Voor de geschiedenis van de Brabantse Rekenkamer zijn vooral de volgende deelbestanden of verzamelingen interessant: de *registers* (delen en banden) (voornamelijk de "*registres aux chartres*" in Brussel, A.R., *Rekenkamers, registers*, nrs. 131-153, en de "*registres des affaires particulières*" in nrs. 177-183. Occasioneel kunnen ook andere delen nuttige diensten bewijzen, zo bijvoorbeeld nr. 28, waarin men een groot aantal 18de-eeuwse, zij het vaak slordig uitgevoerde, afschriften aantreft over de organisatie, werking, bevoegdheden en voorrechten van de instelling in de periode 1406-ca. 1630). In de series rekeningen (zowel in register- als in rolvorm) treft men de schriftelijke resultaten aan van de controleactiviteit van de Kamer. De *rolrekeningen* zijn echter alleen interessant voor de vroegste periode (tot begin 15de eeuw). Veel te weinig geraadpleegd als gevolg van hun slechte toegankelijkheid zijn de *administratieve dossiers* of de zogenaamde *cartons* van de Rekenkamers. Deze dozen en portefeuilles bevatten talrijke dossiers die van het grootste belang zijn voor de geschiedenis van de instelling. De briefwisseling tussen de Rekenkamer en andere belangrijke instellingen (hoofdzakelijk de Raad van Financiën) en de menigte van rekenplichtigen is uiteraard te zoeken in de *administratieve briefwisseling* of de zogenaamde *portefeuilles*. Belangrijke akten met betrekking tot de eeuwenlange historiek van de Brabantse Rekenkamer werden opgenomen in de serie van de bekende *Oorkonden van de hertogdommen Brabant en Limburg en van de landen van Overmaas* of in de *Oorkonden van het graafschap en hertogdom Luxemburg en het graafschap Chiny*, terwijl de afschriften zich uiteraard in de serie cartularia van de *Rekenkamers* bevinden. Tenslotte kunnen ook inventarissen uit de zogenaamde tweede afdeling van het Algemeen Rijksarchief nuttige diensten bewijzen. Een goed voorbeeld is inventaris nr. 38, die onder de vorm van regest of samenvatting een aantal bescheiden groepeerd met betrekking tot de geschiedenis van de Brabantse Rekenkamer in de 15de, 16de en (in mindere mate) 17de eeuw.

Naast archief van de Rekenkamer als archiefvormer bestaat er uiteraard een grote hoeveelheid archief over deze instelling in andere bestanden. Bij wijze van voorbeeld kunnen worden vermeld: Brussel, A.R., *Geheime Raad, Spaanse periode*, nrs. 1223-1230; *Geheime Raad, Oostenrijkse periode*, nr. 203; *Raad van Financiën*, nrs. 259-261 en 2328; *Raad van State*,

nrs. 187-192; *Audiëntie*, nrs. 1309, 1456 en 2709. Het meest relevante bronnenmateriaal wordt geciteerd in de reeds vermelde studie van AERTS E., *Geschiedenis en archief van de Rekenkamers*.

Bronnenpublicaties

De belangrijkste akten die hebben gefungeerd als mijlpalen in de geschiedenis van de Rekenkamer van Brabant zijn uitgegeven door GACHARD L.-P., hetzij in zijn *Inventaire des archives des Chambres des comptes*, dl. I, p. 88-150 als "*pièces justificatives*", hetzij in zijn *Collection de documens inédits concernant l'histoire de la Belgique*, dl. III, Brussel, 1835, hetzij in de bekende *Recueil des ordonnances des Pays-Bas*, 2de reeks, 1506-1700. Sommige werden het voorwerp van uitgave in een afzonderlijke studie (bijvoorbeeld door LEFÈVRE J. (ed.), *Documents sur le personnel supérieur des Conseils collatéraux du gouvernement des Pays-Bas pendant le dix-huitième siècle* (C.R.H., reeks in-8°), Brussel, 1941, *passim*, en VANDENBULCKE A. (ed.), *Trois ordonnances concernant la réduction de l'effectif et des gages du personnel des institutions centrales et provinciales des Pays-Bas (seconde moitié du XVIIe siècle)*, in *Bulletin de la Commission royale d'histoire*, 1989, 155, p. 145-149, voor de ordonnantie van 25 januari 1681). Lang niet alle uitgaven zijn echter betrouwbaar. Een goed voorbeeld hiervan is de uitgave van het organiek reglement van 29 augustus 1541 door LE ROY J., *Institution de la Chambre des comptes du roi en Brabant à Bruxelles, du 19 juin l'an 1404. Par Anthoine, duc de Brabant, comte de Rhetel, etc.*, Brussel, 1716, p. 3-30. Al deze uitgaven worden vermeld in het overzicht van AERTS E., *Geschiedenis en archief van de Rekenkamers*.

Archieftoegangen

Algemene overzichten van het rijke archief van de, ook Brabantse, Rekenkamer brengen DIERKENS A., *À propos des archives de la Chambre des comptes aux A.G.R.*, in *XLVe Congrès de la Fédération des Cercles d'archéologie et d'histoire de Belgique. 1er Congrès de l'Association des Cercles francophones d'histoire et d'archéologie de Belgique. Congrès de Comines. 28-31.VIII.1980. Actes-Handelingen-Akten*, dl. VI, Komen, 1983, p. 355-373, vooral nuttig voor de *registers* (delen en banden), en LEFÈVRE J., *La*

Chambre des comptes, in *Archives, bibliothèques et musées de Belgique*, 1957, 28, p. 171-196 (herdrukt in *Joseph Lefèvre et les Archives générales du Royaume entre 1926 et 1971. Reprint (Miscellanea Archivistica. Studia, 2)*, Brussel, 1989). Zijn optimistische besluiten dienen echter met een grote korrel zout te worden genomen. Voor de series *registers* (delen en banden) bestaan er de inventarissen van GACHARD L.-P., *Inventaire des archives des Chambres des comptes, précédé d'une notice historique sur ces anciennes institutions*, dl. I, Brussel, 1837, p. 233-245 (anastatische herdruk in 1979) en van NELIS H., *Inventaire des archives des Chambres des comptes. Série des registres (comptes)*, dl. VI, Brussel, 1931, p. 2. Er wordt momenteel in het Algemeen Rijksarchief gewerkt aan een nieuwe uitgave van deze laatste publikatie, die veel fouten bevat. In deel VII dat GORISSEN P. min of meer ter perse had (Brussel, A.R., *Inventarissen tweede afdeling*, nr. 5ter, p. 6) zijn slechts enkele registers interessant. Voor de *administratieve dossiers* bestaan er alleen handschriftelijke toegangen. De belangrijkste is de summiere plaatsingslijst door VAN UYTVEN R. (Brussel, A.R., *Inventarissen tweede afdeling*, nr. 248bis). Deze heeft echter alleen betrekking op de eerste reeks en moet door meer gedetailleerde toegangen worden aangevuld: bijvoorbeeld Brussel, A.R., *Inventarissen tweede afdeling*, nrs. 248ter 1 en 248ter 2 (steekkaarten op de nrs. 1 tot 158), 249 (geeft praktisch even veel nummers als de inventaris van Van Uytven, maar dateert in zijn essentie uit de 18de eeuw en is soms moeilijk interpreteerbaar), 249bis 1-2 (zeer gedetailleerd voor de eerste 20 nrs.) en 266 (een toegang uit 1880 met hoofdzakelijk plaats- en persoonsnamen, naast enkele zaaknamen). Consulteer voor deze en andere oude inventarissen CUVELIER J., *Inventaire des inventaires de la deuxième section des Archives générales du Royaume (Chambres des comptes, Chartes de Brabant, Flandre, Namur et Luxembourg, Corps de métiers, Papiers d'État et de l'Audience, Cartulaires et manuscrits, etc.)*, Brussel, 1904, p. 120-127 (anastatische herdruk in 1979) (het verdient aanbeveling het aangevuld en verbeterd exemplaar van de leeszaal in het A.R. te Brussel te gebruiken), en PERSOONS E., *Concordantielijst van het archief van de Rekenkamers en van de inventarissen van de "tweede afdeling"*, in *Miscellanea Archivistica*, 1985, 38, p. 84-85. Voor de tweede reeks van de *administratieve dossiers* bestaat er vooralsnog geen toegang (hoewel deze door AERTS E. en PERSOONS E. wordt voorbereid). Voor de *administra-*

tieve briefwisseling heeft men slechts één algemene, hoofdzakelijk uit ca. 1850 daterende, toegang: Brussel, A.R., *Inventarissen tweede afdeling*, nr. 269, fol. 1-35, thans vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegang in beperkte oplage*, nr. 126; GACHARD L.-P. (herzien door AERTS E.), *Administratieve briefwisseling van de Rekenkamers. Correspondance administrative des Chambres des comptes*, Brussel, 1992, p. 9-37. Voor nadere maar vaak ook meer partiële hulpmiddelen ter ontsluiting, zie CUVELIER J., *o.c.*, p. 128-135 en PERSOONS E., *o.c.*, p. 82. Voor de periode die in dit boek wordt behandeld, bestaat er geen gedrukte toegang tot de *Oorkonden van Brabant, Limburg en Overmaas*. Men kan zich echter behelpen met de analyses (op steekkaart) van VERKOOREN A. die in 1988-1989 werden gefotokopieerd en sindsdien ter beschikking staan in onder meer de leeszaal van het A.R. te Brussel: *Toegang in beperkte oplage*, nr. 47 (14 dln. voor de periode 1427-1789, met woord vooraf door AERTS E.). Voor de Luxemburgse oorkonden kan men raadplegen: VERKOOREN A., *Inventaire des chartes & cartulaires du Luxembourg (Comté puis Duché)*, 5 dln., Brussel, 1914-1921 (anastatische herdruk in 1979) (voor de periode 1083-1555), ID., *Inventaire des chartes & cartulaires du Luxembourg (Comté puis Duché). Première partie. Catalogue raisonné*, 3 dln., Brussel, 1902-1904, en ID. (met woord vooraf door AERTS E.), *Chartes et cartulaires du Luxembourg (Comté puis Duché) (1556-1791). Oorkonden en cartularia van Luxemburg (Graafschap, vervolgens Hertogdom) (1556-1791)*, 4 dln. (Brussel, A.R., leeszaal, *Toegangen in beperkte oplage*, nrs. 77/1-77/4). Deze laatste delen zijn fotokopies van de steekkaarten van Verkooren voor de periode 1556-1791.

Erik AERTS

REKENKAMER VAN HOLLAND

(1477-1585)

Geschiedenis

De Bourgondisch-Habsburgse Rekenkamer, die tot 1572 gevestigd was in Den Haag en daarna verplaatst werd naar Utrecht, wordt meestal aangeduid als de Rekenkamer van Holland of Hollandse Rekenkamer. Hoewel deze aanduiding is ingeburgerd, kan ze om twee redenen verwarring scheppen. Op de eerste plaats omdat één van haar rechtsopvolgers, namelijk de gewestelijke Rekenkamer die na 1572 in Holland werd opgericht en alleen daar bevoegd was, met dezelfde naam wordt aangeduid. Op de tweede plaats omdat vaak wordt gedacht dat het ressort van haar gelijknamige Bourgondisch-Habsburgse voorganger eveneens beperkt was tot Holland. Maar al bij haar oorspronkelijke oprichting in 1446 werd de Rekenkamer bevoegd voor Holland én Zeeland, en geleidelijk kwamen daar in de eerste helft van 16de eeuw alle andere provinciën van de latere Republiek bij. Alleen Gelre, dat uiteindelijk een eigen Rekenkamer* kreeg, zou niet tot het ressort van de Hollandse Rekenkamer gaan behoren.

Toen Holland en Zeeland werden opgenomen in het Bourgondische rijk (feitelijk in 1428, formeel in 1433), bestond er geen afzonderlijke Rekenkamer en was de controle op het financieel beheer van de rekenplichtige ambtenaren in handen van de grafelijke Raad. In 1432 zou deze bevoegdheid definitief de Raad worden ontnomen en overgaan op gecommitteerden uit de bestaande Rekenkamers van Brabant* te Brussel en van Vlaanderen* te Rijssel. Sindsdien kwamen hier vandaan jaarlijks een tweetal personen naar Holland om de rekeningen van de rekenplichtige functionarissen af te horen. De plaats waar dit gebeurde, werd vrijwel meteen Den Haag. Dat gold ook voor de Zeeuwse rekenplichtigen, al werden die een enkele keer ook wel elders ontboden, bijvoorbeeld in 1440 en 1441 in Brussel. Binnenlandse problemen echter, met name een opleving in de Hoekse en Kabeljauwse twisten, brachten hertog Filips de Goede ertoe om het bestuur van Holland en Zeeland strakker te organiseren. In dat kader paste waarschijnlijk ook de oprichting van een Rekenkamer in Den Haag. Daarbij zal de overweging zijn

geweest dat een permanente instelling in de provincie zelf de controle veel effectiever zou maken. Maar ook in Holland moet het plan goed gevallen zijn: niet alleen werd de "buitenlandse" bemoeienis vervangen door een "eigen" instelling, maar ook dacht men zo meer invloed te krijgen op haar werkzaamheden. Het geschikte moment voor de oprichting kwam in 1446, toen Berthelmy à la Truye overleed, de man die jarenlang de delegatie uit de Rekenkamers naar Holland had geleid.

De oprichting van de Hollandse Rekenkamer, die niet bevestigd werd door een afzonderlijke ordonnantie of instructie, werd in gang gezet door de aanstelling van haar leden. De eerste akten daartoe werden eind december 1446 uitgevaardigd. Feitelijk vingen de werkzaamheden van de instelling pas in de eerste helft van 1447 aan: behalve de uitvaardiging van de resterende aanstellingsakten, legden de nieuwe functionarissen toen ook de eed af en nam de uitbetaling van hun salaris een aanvang. De instelling was echter geen lang leven beschoren. In 1463 werd zij opgeheven en geïncorporeerd in de Brabantse Rekenkamer. Slechts een deel van het personeel werd door de Brusselse zusterinstelling overgenomen. Tien jaar later werd de centralisatie nog verder doorgevoerd: de overgebleven Rekenkamers in Brussel en Rijsel werden opgeheven en versmolten tot één centrale Rekenkamer met zetel in Mechelen. Het zou slechts van korte duur zijn. De dood van Karel de Stoute bracht in vele opzichten een terugkeer naar het oude. Zo ook werd de centrale Rekenkamer ontbonden en de drie Rekenkamers te Rijsel, Brussel en Den Haag heropgericht.

De heroprichting van de Hollandse Rekenkamer kreeg op 27 juni 1477 haar beslag. Daarbij diende de opzet van de oorspronkelijke Hollandse Rekenkamer als uitgangspunt; zowel wat betreft ledenbestand, ressort als bevoegdheden werd daarop teruggegrepen. Deze situatie werd in het laatste decennium van de 15de eeuw verstoord door twee belangrijke veranderingen. De ene, die plaatsvond in 1495, had blijvende gevolgen en betrof een ingrijpende verandering van de personele samenstelling. De andere verandering was slechts van tijdelijke aard, maar niet minder ingrijpend: alle leden van de drie Rekenkamers werden in 1496, met medeneming van het archief, naar Mechelen gedirigeerd om opnieuw te worden verenigd tot één centrale Rekenkamer. Hoewel deze ordonnantie flink ingreep – de effectuering kwam dan ook moeizaam tot stand – betekende het feitelijk geen breuk: de oude Rekenkamers werden eigenlijk alleen verplaatst naar één centrale plek; het

personeelsbestand, het ressort en de bevoegdheden van de drie Kamers bleven echter gelijk. Desalniettemin stuitte de werking van de maatregel op grote bezwaren. In de loop van 1498 werden de leden van de Rekenkamers terug verwezen naar hun oorspronkelijke standplaats.

Vanaf dat moment was het bestaan van de Habsburgse Rekenkamer in Den Haag verzekerd en brak een periode van groei aan. Deze nam vooral in het tweede kwart van de 16de eeuw toe, doordat achtereenvolgens Friesland, Utrecht, Overijssel, Groningen, Drenthe en Lingen bij het Bourgondisch-Habsburgs patrimonium werden ingelijfd en aan het ressort van de Hollandse Rekenkamer werden toegevoegd. De belangrijke positie die de Hollandse Rekenkamer daardoor vergaarde zou echter door de Opstand volledig te gronde gaan. Toen in 1572 de Opstand in Holland en Zeeland met succes zich steeds meer uitbreidde, werden de koningsgetrouwe besturen in Den Haag in juli van dat jaar gedwongen uit te wijken. Na een verblijf van enkele weken in Rotterdam, vertrok de Rekenkamer, samen met het Hof van Holland, aan het einde van de maand via Haarlem en Amsterdam definitief naar Utrecht. Daarbij bleven alle personeelsleden van de Rekenkamer trouw aan de koning. Alleen één van de rekenmeesters zou, ter afhoring van de koningsgetrouwe Zeeuwse functionarissen, verblijf houden in Brussel. In de opstandige delen van Holland en Zeeland werd door stadhouder Willem van Oranje aanvankelijk de controle van de rekenplichtige functionarissen opgedragen aan commissarissen. In 1573 werden die echter ondergebracht in een nieuwe, vooralsnog opstandige Rekenkamer, met als zetel Delft. Haar zetel zou in 1577 definitief worden verplaatst naar Den Haag, waar ze uiteindelijk in de Republiek als Rekenkamer voor de provincie Holland tot in de 18de eeuw zou blijven voortbestaan.

Hoewel de hervatting van de werkzaamheden van de koningsgetrouwe Rekenkamer in Utrecht natuurlijk niet vlekkeloos verliep en ze de controle over het grootste deel van Holland en Zeeland kwijt was, mag de rol van de Utrechtse Rekenkamer niet worden uitgevlakt. Tot in 1579 bleef ze het controle-orgaan voor de rekenplichtigen in alle andere provincies. En daar kwamen in 1578, toen de in Brussel verblijvende rekenmeester was teruggekeerd, ook nog de Zeeuwse rekenplichtigen bij. Wel werd ze na de Pacificatie van Gent (november 1576), en in het bijzonder na het verraad van landvoogd* don Juan (juli 1577), een Generaliteitsinstelling. Ze was van toen af onderworpen aan het gezag van de opstandige Staten-Generaal en hun

regeringsinstellingen onder leiding van landvoogd Matthias van Oostenrijk. Voor haar controlegebied had het geen gevolgen. Weliswaar hadden Holland en Zeeland zich verzoend met de overige provincies, maar dit had geen samensmelting van de bestuurlijke instanties tot gevolg: zij hielden de financiële controle in eigen handen.

Pas vanaf 1580 werd de positie van de Utrechtse Rekenkamer sterk ondermijnd. Daarvoor waren twee redenen. Enerzijds kwam het doordat landvoogd Alexander Farnese ook in het noordoosten gebiedsdelen wist te heroveren. De Rekenkamer verloor in die gebieden haar bevoegdheden aan de Gelderse Rekenkamer te Roermond, de koningsgezinde rechtsopvolger van de gelijknamige instelling in Arnhem (in Arnhem zelf bleef een staatsgezinde instelling). Die instelling kreeg begin 1581 de bevoegdheden over alle gebieden van de Noordelijke Nederlanden die onder het gezag van de koning stonden of zouden komen. Ze werd daardoor ook de koningsgezinde rechtsopvolger van de Hollandse Rekenkamer. Anderzijds verloor de Hollandse Rekenkamer in Utrecht, in het gebied dat niet terugkeerde onder de koning, haar bevoegdheden aan de Statenvergaderingen van de verschillende gewesten. In Holland en Zeeland was dit al in 1572 geschied, in de overige gewesten gebeurde dit vooral in de jaren 1580 en 1581. In elk van de provincies ontstonden afzonderlijke, gewestelijke instellingen om het toezicht op het financieel beheer te regelen. Alleen voor het gewest Utrecht bleef de Hollandse Rekenkamer in Utrecht nog korte tijd werkzaam. Dat gold tot in 1584 ook voor enkele Zeeuwse functionarissen die nog in een gebied werkten dat niet onder het gezag van de koning was gebracht en zich evenmin had aangesloten bij de Unie van Utrecht. Pas in 1585 heeft de supragewestelijke instelling in Utrecht haar laatste werkzaamheden verricht.

Organisatie

Bij haar oorspronkelijke oprichting in 1446 kreeg de Hollandse Rekenkamer slechts drie vaste leden toebedeeld, namelijk twee rekenmeesters en één auditeur die tevens klerk was. Zij kregen alle drie een jaarwedde. De leiding van de instelling was in handen van de eerste rekenmeester. Hoewel bij de heroprichting van de Rekenkamer in 1477 teruggegrepen werd op die personeelsbezetting, zou spoedig met de oorspronkelijke situatie worden gebroken. Eerst werd het aantal rekenmeesters, respectievelijk in 1480 en 1489, verhoogd van

twee tot vier personen. Een jaar later werd de functie van auditeur/klerk gesplitst. Daarmee was in ruim tien jaar het vaste personeelsbestand van drie personen uitgebreid tot zes personen. Dit was zowel gepaard gegaan met een toename van de salariskosten als met de nodige, incurante aanpassingen. Zo moest de vierde rekenmeester genoegen nemen met het salaris van auditeur en kon de auditeur, als gevolg daarvan, slechts rechten doen gelden op wat aanvullende verdiensten.

Eén en ander bracht in 1495, in het kader van een financiële hervorming, een drastische ingreep in de personele organisatie van de Rekenkamer teweeg. Niet alleen werd de omvang van het personeelsbestand verlaagd, maar ook vond een zuivering plaats van de leden: de twee meest ervaren rekenmeesters werden ontslagen. De vier andere personeelsleden bleven, maar kregen een nieuwe functie. Drie ervan werden rekenmeester, de vierde kreeg de herstelde functie van auditeur/klerk. Zij kregen elk weer het salaris dat in 1477 aan de functie was toebedeeld, zodat daarmee de onvrede van de centrale regering over de incurante beloningen was weggenomen. Bovendien waren door de personele sanering de salariskosten teruggebracht. Toen een jaar later Filips de Schone de Hollandse Rekenkamer, samen met de andere twee Rekenkamers, naar Mechelen dirigeerde, werd deze reorganisatie niet teruggedraaid. De concentratie bleek echter geen succes en werd al in 1498 ongedaan gemaakt. De enige personele verandering uit die periode was de toevoeging van een klerk-*extraordinaris*. Deze onbetaalde functie werd enkele jaren later omgezet in een *ordinaris*-functie, wat nu wel definitief zou leiden tot een splitsing van de functie van auditeur/klerk. Een tweede verandering na de reorganisatie van 1495 was de uitbreiding van het personeel met een nieuwe functionaris, de commissaris. Met deze blijvende uitbreiding, die plaats vond in 1511, werd het overige personeel van de Rekenkamer voor een belangrijk deel ontlast van haar werkzaamheden buiten de instelling, zoals het toezicht houden op de verpachtingen.

Met de uitbreiding van een klerk en een commissaris was de vermindering van het personeelsbestand, die door de reorganisatie van 1495 was gerealiseerd, weer teniet gedaan, zonder dat het ressort van de Rekenkamer verandering had ondergaan. Dit was anders bij de volgende uitbreiding, die pas in 1531 plaatsvond. Door de toevoeging van Friesland, Overijssel en Utrecht werd zowel een extra rekenmeester als een extra auditeur aangesteld. Deze grote uitbreiding van het vaste personeel had slechts gedeeltelijk effect

doordat gelijktijdig één van de rekenmeesterplaatsen vreemd genoeg tien jaar lang niet werd opgevuld. Pas in 1541 werd deze vacature weer opgevuld. Omdat toen ook nog een *supernumeraris*-rekenmeester aan het personeelsbestand werd toegevoegd, met een vast salaris, kan geconcludeerd worden dat de situatie nijpend zal zijn geweest. Deels zal dit veroorzaakt zijn doordat inmiddels het ressort van de Rekenkamer opnieuw was vergroot, en wel met Groningen en Drenthe. Dat de functie van *supernumeraris*-rekenmeester in 1544 blijvend werd, houdt ongetwijfeld verband met de tijdelijke plaatsing van één van de andere rekenmeesters, Gerard Renoy, in het pas verworven Gelre. Na de terugkeer van Renoy in 1550 bestond het vaste personeel van de Hollandse Rekenkamer uit maar liefst vijf rekenmeesters, twee auditurs, een klerk en een commissaris. Dit is vergeleken met 1495 meer dan een verdubbeling en vergeleken met 1477 zelfs een verdrievoudiging. Het ressort, waaraan alleen nog het graafschap Lingen zou worden toegevoegd, was sindsdien eveneens sterk vergroot.

Na de toevoeging van het graafschap Lingen zou het ressort van de Rekenkamer niet verder worden uitgebreid. Het betekende ook dat de omvang van de organisatie nauwelijks veranderingen meer onderging. Slechts af en toe vonden kortstondige inkrimpingen of uitbreidingen plaats, respectievelijk vanwege het tijdelijk niet opvullen van een vacature (het ambt van commissaris was van 1559 tot 1562 en van 1570 tot 1575 niet vervuld) of de toevoeging van een klerk-*extraordinaris* (vooral in de jaren 1567-1574). Meest opvallend in de personele organisatie was een verbreding van de inhoud van functies door de bestaande functionarissen ook een *extraordinaris*-aanstelling te geven in een hogere functie. Zo werd de klerk-*ordinaris* vanaf 1564 ook aangesteld als *auditeur-extraordinaris* en één van de *auditurs-ordinaris* vanaf 1576 ook als *rekenmeester-extraordinaris*. De verplaatsing van de Hollandse Rekenkamer van Den Haag naar Utrecht had nauwelijks personele consequenties, met uitzondering van het verblijf van één van de rekenmeesters in Brussel in de periode 1572-1577. Alleen werd vanaf 1578 de functie van commissaris niet meer vervuld. Alle overige functionarissen kregen in ieder geval tot eind 1580 hun salaris uitbetaald. Overigens had de Rekenkamer naast het

vaste personeelsbestand ook de beschikking over ondersteunende werkrachten, zoals een deurwaarder, boden en schrijvers¹.

Bevoegdheden en activiteiten

De bevoegdheden van de Hollandse Rekenkamer werden bij haar oprichting in 1446 en heroprichting in 1477 niet vastgelegd in een omvattende instructie. En hoewel er wel aanwijzingen zijn dat er later, in navolging van de andere Rekenkamers, door Karel V of Filips II zo'n instructie is uitgevaardigd, heeft nader onderzoek daarover nog geen definitief uitsluitel kunnen geven. Vooralnog moeten we, om de taken en bevoegdheden van de instelling te leren kennen, ons, wat normatieve bronnen betreft, richten op deelordonnanties² of op instructies van aanverwante instellingen, zoals de Raad van Financiën* en zijn voorgangers. Daarnaast zijn natuurlijk de stukken die zijn voortgekomen uit de feitelijke werkzaamheden van de Rekenkamer een goede bron om de taken van de Hollandse Rekenkamer te leren kennen.

Hoofdtak van de Rekenkamer was de financiële controle van de rekeningen van landsheerlijke functionarissen. Deze betrof zowel de ontvangers van het landsheerlijk domein, waaronder de justitiële functionarissen, alsook de landsheerlijke ontvangers van de bedden. De meesten moesten jaarlijks hun rekeningen overleggen; alleen voor de kleinere ontvangers gold die verplichting in de loop van de 16de eeuw elke drie jaar. Opdat zij die verplichting zouden nakomen, moest de Rekenkamer ervoor zorgen dat de rekenplichtigen bij hun benoeming, naast een eed in de Rekenkamer, ook voldoende borgen stelden. De financiële controle beperkte zich aanvankelijk tot de Hollandse en Zeeuwse functionarissen, maar breidde zich, met de toename van het ressort, geleidelijk uit over de Friese, Overijsselse, Utrechtse, Groningse,

¹ De ontwikkeling van de organisatie is vooral gebaseerd op de commissiebriefven (Den Haag, A.R., *Grafelijkheidsrekenkamer, registers*, nrs. 1-6 en 490-495) en de verantwoording van de salarisuitbetaling door de rentmeester-generaal van Holland in de periode 1480-1500 (Den Haag, A.R., *Grafelijkheidsrekenkamer, rekeningen*, nrs. 175-196), de rentmeester van Noord-Holland in de periode 1477-1480 en 1501-1572 (*Grafelijkheidsrekenkamer, rekeningen*, nrs. 310-312 en 335-407) en de bijzondere rekening van Loys Rataller, rekenmeester-extraordinaris en auditeur van de Rekenkamer, in de periode na 1572 (*Grafelijkheidsrekenkamer, rekeningen*, nr. 5338).

² Vooral te vinden in Den Haag, A.R., *Grafelijkheidsrekenkamer, registers*, nrs. 1-8, en *Grafelijkheidsrekenkamer, charters*.

Drentse en Lingense rekenplichtigen. Voor de Hollandse en Zeeuwse functionarissen betekende dit dat zij, of hun gevolmachtigden, naar Den Haag moesten komen om daar hun rekeningen te laten controleren. Voor de functionarissen uit de andere provincies gold dat alleen voor de belangrijkste rekenplichtigen, over het algemeen de provinciale ontvangers van het domein en van de beden. Ter controle van de overige rekenplichtigen werd door de Rekenkamer steeds iemand uit de eigen gelederen naar het betreffende gebied gezonden om ter plekke in het bestuurscentrum de rekeningen te controleren.

Alle rekenplichtige functionarissen werden voor de controle van hun rekeningen op een voorgeschreven termijn bij de leden van de Rekenkamer verwacht. Bovendien werden zij dan ook geacht een staat over te brengen van de te verwachten inkomsten en uitgaven van het komend jaar. De voorcontrole van deze staat werd vanaf 1541 ook aan de Rekenkamer opgedragen; de definitieve vaststelling ervan bleef echter voorbehouden aan de Raad van Financiën. Wanneer de rekenplichtigen voor de controle van hun rekening niet verschenen, mocht de Rekenkamer hen een boete opleggen en uiteindelijk zelfs overgaan tot schorsing, waarbij ze de onwillige ambtenaar voorlopig door een ander kon vervangen. In geval van problemen bij de controle konden de leden van de Rekenkamer advies inwinnen bij het bevoegde Hof, de procureur-generaal en, zeker voor de controle in de provincies, bij de provinciale ontvanger. Als men dat nodig achtte, kon men zich wenden tot de Raad van Financiën. Deze instelling, die belast was met de controle van de Rekenkamer, ging vooral vanaf 1553 streng toezien op de financiële controle door de Hollandse Rekenkamer, en wel door de Rekenkamer te gelasten haar elke drie maanden een overzicht te sturen van de gecontroleerde rekeningen.

Naast de financiële controle van een breed scala ontvangers had de Rekenkamer een meer bijzondere toezichthoudende taak op het gebied van het domein. Dit betekende vooral dat ze erop toezag dat de rentmeesters en tollenaars, de belangrijkste subalterne beheerders van het domein, de goederen en rechten van de landsheer goed exploiteerden en administreerden. Zo stuurde ze bijvoorbeeld de commissaris naar de verpachtingen van landsheerlijke goederen en rechten, om erop toe te zien dat de rentmeester een goede pachtprijs bedong. Bovendien mocht ze ook zelf tot een bepaald bedrag ambten verpachten. Daarnaast zag ze, door middel van periodieke visitaties, erop toe dat niet alleen de rechten van de landsheer werden gewaar-

borgd bij bijvoorbeeld nieuw opgewassen land, maar ook dat de landsheerlijke goederen en rechten niet onrechtmatig werden aangetast. Bij problemen over het domein verrichtte de Rekenkamer vaak onderzoek. Afhankelijk van het probleem zorgde ze zelf voor een oplossing, al dan niet in samenspraak met het Hof en de procureur-generaal, of adviseerde daarover de centrale regering in Brussel, meestal de Raad van Financiën. Als een geschil langs gerechtelijke weg moest worden beslecht, was het Hof van Holland bevoegd: de landsheer werd in die gevallen door de procureur-generaal vertegenwoordigd.

Door de Opstand namen de werkzaamheden van de Rekenkamer eerst toe, doordat zij zich ook moest gaan bezighouden met de controle van de door Alva geconfisqueerde goederen. Maar deze bijzondere werkzaamheden zouden niet lang duren. Bovendien zou spoedig ook de uitoefening van de normale taken bemoeilijkt worden. De verplaatsing naar Utrecht zou, zo bleek later, slechts uitstel van executie betekenen.

Bibliografie

De vroegste geschiedenis van de Hollandse Rekenkamer in Den Haag is onderwerp geweest van een dissertatie die eindigt bij de opheffing van de Rekenkamer in 1463: JANSMA T.S., *Raad en Rekenkamer in Holland en Zeeland tijdens hertog Philips van Bourgondië*, Utrecht, 1932. De Habsburgse periode van de instelling heeft een studie als deze moeten ontberen. Het is slechts door de inleidingen van een aantal inventarissen dat de geschiedenis van de instelling in deze periode niet geheel onbekend is, namelijk de inventarissen van FRUIN, GRASWINCKEL, HEERMA VAN VOSS, MAARSCHALKERWEERD, PIETERSMA en VAN DER WOUDE (voor de volledige titelbeschrijving, zie hierna de rubriek Archief en archief-toegangen). Daarnaast moet zeker het werk van THEISSEN J.S., *Centraal gezag en Friesche vrijheid*, Groningen, 1907, worden genoemd waarin het werk van de Hollandse Rekenkamer in Friesland aan de orde komt. Door het werk van J. Smit zijn we wel goed ingelicht over de moeilijkheden van de Rekenkamer tijdens de Opstand, waarin vooral ook het lot van de archieven ruime aandacht kreeg: SMIT J., *Bijdrage tot de geschiedenis van de in 1572 uitgeweken Hollandsche regeeringscolleges en de restitutie van hun archieven*, in *Nederlandsch Archievenblad*, 1927-1928, 35, p. 31-48 en p. 173-

194. Ook zijn door hem belangrijke gegevens over de Rekenkamer opgenomen in ID., *De omzetting van het Hof van Holland in 1572*, in *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde*, 6de reeks, 1925, 2, p. 179-223; en de inleiding op zijn inventaris, ID., *Het archief der Rekenkamer der auditie van de gemeenelandsrekeningen en de opvolgende colleges met de daaronder berustende rekeningen*, Den Haag, 1946. Het recente overzicht van BROKKEN H.M. en DE SCHEPPER H., *Beheer en controle van de overheidsfinanciën in de Nederlanden tot omstreeks 1600*, in MARGRY P.J., VAN HEUKELOM E.C. en LINDERS A.J.R.M. (eds.), *Zes eeuwen Rekenkamer: van Camere vander Rekeninghen tot Algemene Rekenkamer. Gedenkboek bij het 175-jarig bestaan van de Algemene Rekenkamer*, Den Haag, 1989, p. 14-59, is op de meeste van de voorgaande studies gebaseerd. Voor deze notitie werd daarom veel aanvullend archiefonderzoek verricht.

Bronnenpublicaties

De uitgegeven bescheiden in verband met de Hollandse Rekenkamer hebben vooral betrekking op de Bourgondische periode, in het bijzonder de oprichting in 1446 en de opheffing in 1463. Zie VAN MARLE R., *Le comté de Hollande sous Philippe le Bon (1428-1467)*, Den Haag, 1908, en GA-CHARD L.-P., *Inventaire des archives des Chambres des comptes, précédé d'une notice historique sur ces anciennes institutions*, dl. I, Brussel, 1837 (anastatische herdruk in 1979).

Wel is de belangrijke ordonnantie uit 1495 in verband met de reorganisatie van de Rekenkamer uitgegeven door KLUIT A., *Historie der Hollandse staatsregering tot aan het jaar 1795*, dl. V, Amsterdam, 1805, p. 380-487. Vermeldenswaard zijn twee bronnenpublicaties die gedeeltelijk betrekking hebben op de Rekenkamer: MEILINK P.A., *Remonstrantie van het Hof van Holland en de Rekenkamer nopens de administratie van den ontvanger-generaal A. Coebel en de Staten van Holland*, in *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap (gevestigd te Utrecht)*, 1924, 45, p. 157-183, en BRÜNNER E.C.G., *De adviezen van den "Conseil et Chambre des comptes de Hollande" en van den "Conseil privé" in zake de voorgenomen nieuwe verponding van 1550*, in *ibid.*, 1922, 43, p. 129-160.

Archief en archieftoegangen

Het archief van de Hollandse Rekenkamer is helaas niet bijeen gebleven. Voor zowel de Haagse als Utrechtse periode kan als richtlijn worden aangehouden dat het algemene gedeelte en de stukken betreffende Holland in het Rijksarchief in Zuid-Holland te Den Haag berusten. De bescheiden betreffende Groningen, Friesland, Drenthe, Overijssel, Utrecht en Zeeland bevinden zich in de Rijksarchieven aldaar en die betreffende het graafschap Lingen in het Staatsarchief te Osnabrück.

Rijksarchief in Zuid-Holland te Den Haag, *Archief van de Grafelijkheidsrekenkamer*. Doordat dit archief slechts gebrekkig is geïnventariseerd, zijn de stukken van de verschillende instellingen die het archief hebben gevormd nog niet duidelijk onderscheiden. Eén van die instellingen was de Hollandse Rekenkamer als Habsburgse instelling, tot 1572 residerend in Den Haag, daarna in Utrecht. De andere instellingen waren haar verschillende Bourgondische voorgangers (periode 1432-1477) en haar Staatse opvolgers (1572-1811). De stukken betreffende de Habsburgse Rekenkamer beslaan de periode 1477-ca. 1584. Ze zijn verspreid over de drie delen waarin het archief is onderverdeeld:

1. *registers en portefeuilles*. Deze zijn onderverdeeld in een algemeen gedeelte, zaaksgewijze geordend, en een bijzonder gedeelte, waarin de werkzaamheden van de Rekenkamer per gebied zijn geordend. Ze zijn toegankelijk via een overgetypte manuscriptinventaris uit ca. 1850, getiteld *Inventaris van het archief van de Grafelijkheidsrekenkamer of Rekenkamer der domeinen van Holland, 1446-1728 (1811)*. *Deel I: registers en stukken*, waaraan een alfabetische naam-, plaats- en zaakindex (vervaardigd in 1958) is toegevoegd. Voor een aantal registers zijn nadere toegangen aanwezig in de studiezaal: inhoudsopgaven van de nrs. 1-8 en 661, uitsplitsingen van de verzamelsbeschrijving van nrs. 283-489, een algemene index op de commissieboeken (nrs. 490-495), een tweetal thematische indexen op de appointmentboeken (nrs. 152-282), en een thematische index op de algemene registers (nrs. 1-23).

2. *rekeningen* (met bijlagen). Deze zijn respectievelijk thematisch en geografisch geordend en toegankelijk via een getypte inventaris uit 1946 van MEILINK P.A en VAN DER GOUW J.L., *Inventaris van het archief van de Grafelijkheidsrekenkamer of Rekenkamer der domeinen van Holland*. *Tweede*

deel: afgehoorde en gedeponeerde rekeningen, Den Haag, 1946. Ook hierop is een alfabetische naam-, plaats- en zaakindex (vervaardigd in 1959).

3. *charters*. Deze zijn slechts toegankelijk via twee geficheerde toegangen. De ene is chronologisch geordend, maar bevat geen beschrijving van de stukken, de andere is gebrekkig thematisch geordend en onvolledig. Beide toegangen zijn niet aanwezig in de studiezaal. In ieder geval zijn de charters opgeborgen in respectievelijk 19 dozen met rode nummers (nrs. 1-19), 28 dozen met rode en zwarte nummers (waarvan de rode nummers lopen van 20 tot 47), 35 dozen met rode nummers (nrs. 50-84), en 30 dozen met de nummers V1-V30. Van een deel van de charters tot 1482 zijn regesten opgenomen in VAN LIMBURG BROUWER P.A.S., *Boergoensche charters, 1428-1482*, Amsterdam-Den Haag, 1869.

Tussen 1988 en 1990 werd door drie stagiaires van de Rijks Archief-school een deel van het archief van de *Grafelijkheidsrekenkamer* opnieuw geïnventariseerd. Deze werkstukken, die niet aanwezig zijn in de studiezaal, hebben betrekking op de stukken betreffende een viertal rentambten die aanwezig zijn in het deelbestand *registers en portefeuilles* en het deelbestand *rekeningen*; de *charters* zijn in die inventarisaties niet opgenomen. In de werkstukken zijn de oorspronkelijke inventarisnummers aangehouden. De werkstukken zijn van VAN DER WOUDE C.C., *De rentmeesterschappen van Voorne (1455-1728), van de Beijerlanden (1619-1728) en van Voorne en de Beijerlanden (1729-1810) in het archief van de Grafelijkheidsrekenkamer (1446-1812)*, Den Haag, 1988 (bevat een inleiding over geschiedenis en archief van de Hollandse Rekenkamer); MULDER E.B., *Inventaris van het rentmeesterschap van de Vroonlanden (1532-1728) in het archief van de Grafelijkheidsrekenkamer (1446-1728)*, Den Haag, 1989; ID., *Inventaris van het rentmeesterschap van Noord-Holland (1432-1728) in het archief van de Grafelijkheidsrekenkamer (1446-1812)*, Den Haag, 1990; STEENHUIS J., *Inventaris van het rentmeesterschap van Zuid-Holland in het archief van de Grafelijkheidsrekenkamer (1432), 1446-1811*, Den Haag, 1990.

Rijksarchief in Zeeland te Middelburg, *Archief van de Rekenkamer van Zeeland*. Een deel van dit archief, dat ook de archieven van rechtsopvolgers en gedeponeerde archieven bevat, heet *rekeningen uit het Bourgondisch-Oostenrijkse tijdvak*. Hierin zijn de stukken ondergebracht die afkomstig zijn uit de Hollandse Rekenkamer, waartoe Zeeland vanaf de oprichting van de instelling behoorde. Een uitstekende inventaris hiervan, met regestenlijst, is

gemaakt door FRUIN R., *De rekeningen en andere stukken in 1607 uit de Hollandsche Rekenkamer naar de Zeeuwsche overgebracht. Het Bourgondisch-Oostenrijksche tijdvak, 1433-1584*, Den Haag, 1909. Helaas is in 1940 een deel van dit archief, na zijn inventarisatie, verloren gegaan. Zie voor de nummers daarvan *De archieven in Zeeland*, Alphen aan den Rijn, 1979, p. 2.

Rijksarchief in Friesland te Leeuwarden, *Archief van de rentmeestersrekeningen*. Dit archief, bestaande uit 54 nummers, bevat domein- en bederekeningen van Friese ambtenaren die vanaf 1515 rekenplichtig waren aan de Habsburgse landsheer. De uitstekende inventaris bevat ook een regestenlijst: HEERMA VAN VOSS A.L., *Rekeningen en andere stukken betreffende Friesland, afkomstig uit de Hollandsche Rekenkamer (1515-1575)*, Den Haag, 1949.

Rijksarchief in Utrecht te Utrecht, *Archief van de financiële instellingen*. Een onderdeel van deze verzameling archieven is getiteld *Archivalia van de Hollandse Rekenkamer betreffende Utrecht*. Het bevat stukken vanaf 1528, toen Utrecht Habsburgs werd. Het is geïnventariseerd door MAARSCHALKERWEERD P.C.B., *Inventaris van de archieven van financiële instellingen van de landsheer, 1529-1581, en van de Staten van Utrecht en de daarop volgende gewestelijke besturen, 1581-1810*, Utrecht, 1983, p. 19-28.

Rijksarchief in Overijssel te Zwolle, *Overijsselse rekeningen en andere stukken, afkomstig uit de Hollandse Rekenkamer*. Dit uitgebreide archief bevat stukken vanaf 1528, het jaar dat Overijssel Habsburgs werd. Daaronder bevindt zich een register met ook Drentse akten. Een uitstekende inventaris, met regestenlijst, werd gemaakt door GRASWINCKEL D.P.M., *Overijsselse rekeningen en andere stukken afkomstig uit de Hollandsche Rekenkamer, in Verslagen van 's Rijks Oude Archieven*, 1923, 46, p. 198-411.

Rijksarchief in Groningen te Groningen, *Archief van de rentmeesters der domeinen, landsheerlijke inkomsten, geconfisceerde goederen en rekeningen*. Dit archief, slechts bestaande uit een negental nummers, bevat rekeningen betreffende Groningen en Drenthe vanaf 1536, toen beide gebieden onder het gezag van de Habsburgers kwamen. Het werd geïnventariseerd door PIETERSMA A., *Stukken afkomstig uit het archief van de Hollandse Rekenkamer betreffende de provincie Groningen, 1538-1579*, Groningen, 1987.

Rijksarchief in Drenthe te Assen, *Verzameling drosten- en rentmeestersrekeningen*. Een deel van deze verzameling bevat stukken afkomstig van de

Hollandse Rekenkamer in Den Haag (nrs. 1-25). Deze stukken zijn originele drost- en rentmeestersrekeningen van Drentse rekenplichtige ambtenaren vanaf 1536, toen Drenthe samen met Groningen Habsburgs werd. Van deze verzameling is een plaatsingslijst aanwezig in de studiezaal.

Niedersächsisches Staatsarchiv te Osnabrück, *Archiv Grafschaft Lingen, spanische und oranische Verwaltung*. Een deel van dit archief bevat bescheiden die de Hollandse Rekenkamer met betrekking tot het graafschap Lingen heeft opgemaakt. Van dit archief is een inventaris in de studiezaal aanwezig (Repertorium 130). Een globaal overzicht van dit archiefbestand is te vinden in PENDERS Th., *Übersicht über die Bestände des Niedersächsischen Staatsarchivs in Osnabrück*, Göttingen, 1978, p. 65-68.

Wil VAN DE PAS

REKENKAMER VAN GELRE

(1559-1578, 1580-1681)

Geschiedenis

Tenminste in twee opzichten was de oprichting van de Rekenkamer van Gelre of Gelderse Rekenkamer, die in 1559 in Arnhem werd gevestigd, een bijzondere gebeurtenis. Op de eerste plaats omdat ze, in het licht van de bestuurlijke ontwikkeling in de Nederlanden, niet meer was verwacht. Elke keer als onder keizer Karel V een nieuwe provincie aan de Nederlanden werd toegevoegd, zag één van de drie Rekenkamers, die van Vlaanderen* te Rijsel, van Brabant* te Brussel en van Holland* te Den Haag, haar ressort verder uitgebreid. Dit gebeurde ook toen Gelre in 1543 als laatste niet-patrimoniale gewest de Habsburgse Nederlanden completeerde. Toen daar de toestand op het gebied van domeinen en financiën door een speciale commissaris, afkomstig van de Hollandse Rekenkamer, in kaart was gebracht, werd het gebied geleidelijk bij het ressort van de Brabantse Rekenkamer in Brussel gevoegd. Door die ontwikkeling leek het aantal Rekenkamers gelijk te blijven, zodat het in dat opzicht verwonderlijk is dat er uiteindelijk toch speciaal voor Gelre een vierde Rekenkamer werd opgericht. Het brengt ons meteen tot de andere bijzondere omstandigheid. In tegenstelling tot haar drie tegenhangers, die elk drie tot zeven provincies omvatte, bleef het ressort van de Gelderse Rekenkamer in eerste instantie beperkt tot Gelre.

De oprichting van een afzonderlijke Gelderse Rekenkamer werd op 9 februari 1559, met de uitvaardiging van een ordonnantie en instructie, een feit. Ze had verscheidene oorzaken. In Gelre bestond grote onvrede over het voorschrift dat de landsheerlijke functionarissen zich voor de controle van de rekeningen naar Brussel moesten begeven. Zij achtten dat zowel in tegenpraak met het Traktaat van Venlo (1543), als een inbreuk op het verleden. Ondanks haar aanvankelijke tegenzin zag ook de centrale regering voordelen. Naast het kweken van goodwill bij de Gelderse onderzaten, achtte ze een controlelichaam in het land zelf ook een betere garantie tot effectief beheer van het Gelderse domein. Het lag voor de hand dat de nieuwe instelling werd gevormd naar het voorbeeld van de bestaande Rekenkamers. Ze werd

daartoe in het goede spoor gezet door een ervaren leiding, geschoold in de Hollandse Rekenkamer. Het uitbreken van de Opstand leidde echter al spoedig tot belangrijke veranderingen in takenpakket en ressort. De meest ingrijpende daarvan ontstond toen het conflict tussen de Spaanse landsheer en zijn onderzaten culmineerde in een strijd tussen twee kampen. Na het verraad van landvoogd* don Juan van Oostenrijk trad Gelre in 1578, vooral door toedoen van de nieuwe stadhouder Jan van Nassau, toe tot het anti-Spaanse kamp. Het betekende spoedig het voorlopige einde van de Gelderse Rekenkamer, daar de leiding in november van dat jaar werd ontslagen door de stadhouder. Het inmiddels gezuiverde Hof van Gelre zou haar taken voorlopig waarnemen.

Een nieuwe start werd gemaakt in 1580, nadat het hertogdom in een Staats- en koningsgezind territorium uiteen was gevallen. In het Staatse deel werd in Arnhem de door stadhouder Jan van Nassau op non-actief gestelde Rekenkamer weer aan het werk gezet, hoofdzakelijk onder leiding van nieuwe mensen. Deze instelling, die het eerste jaar nog wel "in naam van de koning" werkte, zou onderdeel worden van het gewestelijke Gelderse bestuur van de Republiek. Daarnaast ontstond ook in het koningsgetrouwe deel een Gelderse Rekenkamer. Op 12 maart 1580 liet Alexander Farnese, hertog van Parma, aan de rekenmeester Boudewijn van der Boe en de auditeur Dirk van Buren, die de koning waren trouw gebleven, weten dat hij al diverse ontvangers en andere rekenplichtige ambtenaren had bevolen bij hen hun rekeningen in te dienen. Na daartoe aanvankelijk in Huissen en Kleef geresideerd te hebben, kregen zij op 31 januari 1581 het bevel naar Roermond te verhuizen. Bovendien moesten zij zich daar voortaan niet alleen bezighouden met de Gelderse domeinen, maar ook met die van de landen die tot dan toe onder de Hollandse Rekenkamer hadden geressorteed¹. Omdat die gebieden voor hen nieuw waren, kregen de Gelderse rekenmeesters in de loop van de jaren tachtig versterking van Hollandse rekenmeesters. De scheiding in taken die dat tot gevolg had, leverde echter de nodige problemen op. Het leidde ertoe dat de landvoogd op 28 april 1598 bepaalde dat alle rekenmeesters, auditeurs en griffier gezamenlijk de voorkomende zaken, zowel de Hollandse als de Gelderse, zonder onderscheid zouden behandelen. Omdat daarmee niet alleen

¹ Brussel, A.R., *Rekenkamers, registers*, nrs. 50.978, fol. 1 en 50.983.

de standplaats, maar ook de organisatie, taken en bevoegdheden van beide Rekenkamers waren samengevoegd, kan vanaf dat moment ook met recht gesproken worden over een verenigde Gelders-Hollandse Rekenkamer².

Door het verdere verloop van de oorlog met Spanje werd de Hollandse component van de Gelderse Rekenkamer geleidelijk gereduceerd tot nul en werd het Gelderse ressort op den duur beperkt tot het Overkwartier, het enige gedeelte van het hertogdom dat onder het gezag van de vorst* bleef. Daarmee was, in vergelijking met de andere Rekenkamers in de Spaanse Nederlanden, het ressort wel zeer klein geworden. In 1671 reeds vonden de Staten van het Overkwartier van Gelre dat de Rekenkamer overbodig was, en dat het beter was deze naar Brussel te verplaatsen. Het einde van de zelfstandige Gelderse Rekenkamer kwam in 1681. Bij ordonnantie van 25 januari bepaalde de koning dat de slechte financiële positie tot inkrimping van personeel diende te leiden. De Vlaamse Rekenkamer en de Gelderse werden verenigd en het nieuwe lichaam zou in het gebouw van de Brabantse Rekenkamer te Brussel resideren. Deze maatregel stuitte op verzet van de Gelderse rekenmeesters. Zij betoogden onder meer dat door de verwijdering van de Rekenkamer uit het Overkwartier niet meer doeltreffend over de rechten van de vorst kon worden gewaakt tegenover de begerige edelen en steden. Ook voerden zij aan dat de samenvoeging tot meer in plaats van tot minder kosten zou leiden. Het hielp echter niet. Wel werd de vereniging met de Vlaamse Rekenkamer na drie jaar weer ongedaan gemaakt. Als motief gold onder meer dat sommige van de Franstalige rekenmeesters van de Vlaamse Rekenkamer de taal niet machtig waren om de Gelderse zaken te behartigen. Het gevolg was dat de Gelderse Rekenkamer bij besluit van 7 januari 1684 definitief in de Brabantse werd geïncorporeerd.

Organisatie

Omdat de Rekenkamer aanvankelijk slechts één provincie onder haar bewind had, was ze kleiner van samenstelling dan de andere Rekenkamers. Volgens de oprichtingsakte kreeg ze, in hiërarchische volgorde, twee rekenmeesters, één auditeur en één griffier of klerk-*ordinaris* tot haar beschikking. Ze voer-

² *Ibid.*, nr. 50.966, fol. 147 en 207; Brussel, A.R., *Raad van Financiën*, nr. 263.

den samen de taken uit onder leiding van de eerste rekenmeester. Voor de uitvoering van haar werkzaamheden kon de Rekenkamer een beroep doen op ondersteunend personeel. De belangrijkste daarvan waren de deurwaarder en de bode. Vóór de tijdelijke opheffing van de Rekenkamer door stadhouder Jan van Nassau vonden er in de personele sfeer verschillende veranderingen plaats. In 1570 werden wegens de uitbreiding van taken op het gebied van de geconfisqueerde goederen een derde rekenmeester en een tweede auditeur benoemd, gevolgd door een auditeur-*extraordinaris* in 1574.

Door de bestuurlijke deling die de Opstand in Gelre teweegbracht, stakte voorlopig deze ontwikkeling. De Rekenkamer in Roermond moest in 1581 met twee uit Arnhem overgekomen personen beginnen. Nadien werd het personeel geleidelijk op sterkte teruggebracht, zowel met Gelderse en Hollandse rekenmeesters en auditeurs als met andere functionarissen (klerk, deurwaarder, bode). Toen in 1600 de overkoepelende functie van superintendent werd ingesteld, waren er zowel van Hollandse als Gelderse zijde drie rekenmeesters en één auditeur. Sedert 1621 werd het onderscheid tussen Gelderse en Hollandse rekenmeesters niet meer gemaakt en waren er, naast de superintendent, vier tot vijf rekenmeesters. Wel werd er toen nog gesproken over één Hollandse en twee Gelderse auditeurs, een onderscheid dat in 1632 verdween. Hoewel daarna het ressort van de Rekenkamer sterk inkromp, onderging de samenstelling van de Rekenkamer geen overeenkomstige wijzigingen³. Wel werd de taak van de superintendent in 1654 naar aanleiding van animositeit tussen de rekenmeesters nader beschreven: hij zat de vergadering voor, stelde de agenda vast en was de eerste verantwoordelijke voor de archivering van de bescheiden⁴.

De Rekenkamer vergaderde, volgens de voorschriften van haar instructie in 1559, vijf uur per dag, drie uur 's morgens en twee uur 's namiddags, zon- en feestdagen ongetwijfeld hiervan uitgezonderd. Dat de regelmaat niet altijd even strikt was, blijkt bijvoorbeeld uit de jaren vijftig van de 17de eeuw. Op 1 februari 1651 constateerde men dat in het afhoren van de rekeningen geen voldoende voortgang werd gemaakt, omdat ambtenaren te vaak voor een vergadering werden weggeroepen. Voortaan zou daarom op dins-

³ Brussel, A.R., *Rekenkamers, registers*, nrs. 2662, 2664-2666 en 2690.

⁴ *Ibid.*, nr. 50.985, fol. 138v.-139.

dag- en vrijdagmorgen van 9.00 tot 11.00 uur vergaderd worden, en 's namiddags, als dat nodig was, om over rekesten en brieven te kunnen beslissen. Op die manier hoopte men meer tijd vrij te hebben om rekeningen af te doen⁵.

De Rekenkamer werd bij haar oprichting gevestigd in Arnhem, in de zogeheten registerkamer. In Roermond was de Rekenkamer, samen met het Hof van Gelre, aanvankelijk in een gehuurd huis gehuisvest. Toen in 1604 muitende Spaanse troepen Roermond binnentrokken, kwam daar in ieder geval een einde aan en verlieten de overheidsinstellingen de stad. De Rekenkamer vestigde zich toen te Maastricht en keerde pas tussen 1610 en 1612 naar Roermond terug. Ook in 1632, na de verovering van Roermond door Frederik Hendrik, moest de Rekenkamer zich tijdelijk elders vestigen, en wel in het vestingstadje Geldern, de enige plaats die niet veroverd was. Na de beëindiging van het Staatse intermezzo, dat tot 1637 duurde, keerde de instelling definitief terug naar Roermond, waar ze tot haar opheffing bleef.

Bevoegdheden en activiteiten

De Gelderse Rekenkamer nam haar bevoegdheden voor een belangrijk deel over van de Brabantse Rekenkamer, welke laatste vanaf begin 1550 het controleren van de rekenplichtige functionarissen van speciale Brusselse commissarissen had overgenomen. Met haar oprichting werden ook de landrentmeester-generaal en het Hof van Gelre, die beide de Brabantse Rekenkamer in Gelre hadden bijgestaan, ontlast. De bevoegdheden van de Gelderse Rekenkamer betroffen controle en toezicht op het landsheerlijk domein, en het beheer daarvan, in het bijzonder op de goederen en rechten waaraan inkomsten verbonden waren. Dit betekende dat de belangrijkste taak van de Rekenkamer bestond uit het controleren van de rekeningen van rekenplichtige ambtenaren als rentmeesters, tollenaars en andere overheidsfunctionarissen als drosten. Dezen moesten, vanwege die rekenplichtigheid, allen een eed afleggen in de Gelderse Rekenkamer. Toen de instelling vanaf 1562 ook de Gelderse landrentmeester-generaal, de Gelderse provinciale ontvanger voor het domein, en de Gelderse ontvanger-generaal van de beden onder haar hoede

⁵ *Ibid.*, fol. 107v.-109.

kreeg, waren haar bevoegdheden op dit terrein in Gelre op één uitzondering na compleet. Alleen de Gelderse muntmeester, die zijn standplaats in Nijmegen had, moest zijn rekeningen in de Brabantse Rekenkamer blijven overleggen. Zijn functie, als Habsburgse functionaris, zou echter in 1591, bij de reductie van Nijmegen aan de Republiek, worden opgeheven.

Tijdens de Tachtigjarige Oorlog werden de bevoegdheden naar onderwerp en ressort uitgebreid en ingekrompen. Door middel van het afhoren van rekeningen kreeg de Rekenkamer te maken met het beheer van geconfisqueerde goederen van rebellen, later van onderdanen van vijandige mogendheden, met het heffen van licenten, later van in- en uitgaande rechten, en tenslotte met de inning van contributiegelden die in vijandelijk gebied werden geheven. Wat betreft ressort kromp het Gelders gebied weliswaar in, maar krachtens bevel van 31 januari 1581 werd het buiten Gelre uitgebreid. Van toen af moest de Rekenkamer zich ook met de domeinen onder het ressort van de Hollandse Rekenkamer bezighouden en was ze competent voor alle gebieden in de Noordelijke Nederlanden die onder controle van koningsgezinde troepen stonden. In het archief van de Rekenkamer zijn derhalve ook domeinrekeningen aanwezig betreffende Overijssel, Groningen, Lingen, Heusden, rekeningen van de licenten te Rheinberg en van de tol te Utrecht. De bovengewestelijke functie van de Gelders-Hollandse Rekenkamer werd met name gedurende de periode 1581-1633 uitgeoefend. Rond 1630 gingen de Spaanse steunpunten in het oosten van Gelre en Overijssel en aan de Rijn verloren, maar pas in de jaren vijftig van de 17de eeuw kwam aan de laatste bemoeienissen met het Hollandse ressort – contributies te Steenberg, de Grote Zeeuwse tol geheven te Antwerpen – een einde en was de Rekenkamer enkel nog competent voor het Overkwartier van Gelre⁶.

Naast de financiële controle zag de Rekenkamer erop toe dat het domeinbeheer door vooral de rentmeesters naar vermogen en in belang van de landsheer werd uitgevoerd. Daartoe stuurde ze bijvoorbeeld de auditeur of klerk naar verpachtingen van belangrijke domeinen. Dit toezicht hield nauw verband met de rol van de Rekenkamer als bewaker van het landsheerlijke domein. In die hoedanigheid moest ze niet alleen erop toezien dat aan de landsheerlijke rechten geen schade werd toegebracht, maar ook dat nieuwe

⁶ *Ibid.*, nr. 50.998. Zie ook Brussel, A.R., *Raad van Financiën*, nr. 263.

inkomstenbronnen daaruit werden binnengehaald: in dat kader passen bijvoorbeeld de jaarlijkse inspectietochten langs de grote rivieren om haar rechten op nieuwe aanwassen en uiterwaarden te doen gelden. De beheerstaken van de Rekenkamer waren echter beperkt: ze mocht tot een bepaald bedrag reparaties, noodzakelijk voor de exploitatie van het domein, stipuleren. Als het echter over werkelijk belangrijke bedragen ging, waren de beslissingen voorbehouden aan de Raad van Financiën*, een instelling die ook de Rekenkamer controleerde. Voor deze instelling was de Rekenkamer echter wel een belangrijk adviesorgaan.

Ter naleving van de voorschriften omtrent het beheer der domeinen waren de rekenmeesters bevoegd administratieve boetes op te leggen. Bij grote onenigheden tussen Rekenkamer en rekenplichtige diende de kwestie volgens de instructies door het Hof van Gelre te worden behandeld. Inbreuken op de domeinen en rechten werden eveneens door het Hof van Gelre op initiatief van de *momboir* (te vergelijken met de advocaat-fiscaal) in behandeling genomen. Niettemin waren er sedert 1587 competentiegeschillen met het Hof, waaraan een reglement van 21 juli 1603 een einde trachtte te maken. Het reglement voorzag in de instelling van een ontvanger der exploten die de inkomsten van het Hof zou beheren en op last van deze instelling ook uitgaven mocht doen. Alle landsheerlijke, rekenplichtige ambtenaren, ook de rechterlijke, moesten hun commissie bij de Rekenkamer laten registreren, aldaar de eed afleggen en cautie stellen. Het Hof van Gelre mocht zonder advies van de Rekenkamer geen octrooi verlenen tot verkoop van gemene gronden⁷. Nadien ontstond een conflict tussen Hof en Rekenkamer over de vraag wie van beide kennis mocht nemen van zaken wegens verboden koopwaar, die op de Maas geconfisqueerd was. Beide colleges trokken aan het kortste einde, want de kennisneming van rechtsvorderingen wegens tolleren en licenten en van de overtredingen wegens in- en uitgaande rechten werd opgedragen aan de in 1623 te Roermond opgerichte Licentkamer⁸.

⁷ Brussel, A.R., *Rekenkamers, registers*, nr. 50.966, fol. 258v.-263. De standpunten van Hof en Rekenkamer die tot het reglement van 1603 leidden, treft men aan in hetzelfde bestand, nr. 50.980.

⁸ *Ibid.*, nr. 50.980.

Bibliografie

Tot het recente overzicht van BROKKEN H.M. en DE SCHEPPER H., *Beheer en controle van de overheidsfinanciën in de Nederlanden tot omstreeks 1600*, in MARGRY P.J., VAN HEUKELOM E.C. en LINDERS A.J.R.M. (eds.), *Zes eeuwen Rekenkamer: van Camere vander Rekeninghen tot Algemene Rekenkamer. Gedenkboek bij het 175-jarig bestaan van de Algemene Rekenkamer*, Den Haag, 1989, p. 14-59, heeft de Gelderse Rekenkamer in algemene overzichten nauwelijks aandacht gekregen of is zelfs helemaal over het hoofd gezien. Daarnaast zijn de jongste jaren vanuit Gelderland en Limburg enkele publikaties verschenen waarin de Gelderse Rekenkamer de nodige aandacht krijgt. Op de eerste plaats geldt dit voor een artikel van VENNER G.H.A., *Rechnungen als Quellen zur geldrischen Geschichte des 17. Jahrhunderts*, in FRANKEWITZ S. (ed.), *Epitaph für Gregor Hövelmann. Beiträge zur Geschichte des Niederrheins dem Freund gewidmet*, Geldern, 1987, p. 191-222. Hierin krijgt vooral de geschiedenis van de archiefvorming veel aandacht. Op het terrein van de bevoegdheden, heeft recentelijk de belangrijke relatie tussen Hof en Rekenkamer, vooral met betrekking tot de Roermondse Rekenkamer, aandacht gekregen in de dissertatie van BERKVENS A.M.J.A., *Plakkatenlijst Overkwartier 1665-1794. Deel I. Spaans Gelre: instellingen, territorium, wetgeving (1580), 1665-1702*, Nijmegen, 1990, met name p. 56-64. Als eerste produkt van een lopend promotieonderzoek, waarin de Gelderse Rekenkamer te Arnhem in de 16de eeuw centraal staat, verscheen recentelijk VAN DE PAS W.J.H.M., *De Gelderse Rekenkamer in Arnhem en het zestiende-eeuwse domeinbeheer vanaf de komst van de Habsburgers. Een institutioneel overzicht*, in STEVENS F. en VAN DEN AUWEELE D. (eds.), *Uutwysens d'archiven. Handelingen van de XIe Belgisch-Nederlandse Rechtshistorische Dagen. Leuven, 22-23 november 1990*, Leuven, 1992, p. 299-325. Niettemin blijft voor de Arnhemse periode de inventaris van MARTENS VAN SEVENHOVEN A.H. een onuitputtelijke kennisbron (zie de rubriek Archief en archieftoegangen); het is alleen jammer dat bronvermeldingen daarin vrijwel geheel ontbreken. Dit geldt ook voor een artikel, waarin hij veel informatie geeft over de werkzaamheden van de Gelderse Rekenkamer ten tijde van de Republiek, maar die deels ook van toepassing zijn op de Habsburgse periode: ID., *'s Landschaps vermogen tijdens de Republiek*, in *Bijdragen en Mededelingen*

van "Gelre", 1917, 20, p. 189-208. Daarnaast bevat ook, ondanks tekortkomingen in de datering, het rapport dat ten grondslag lag aan de inventarisatie van Martens van Sevenhoven, allerlei interessante gegevens: VAN RIEMSDIJK Th.H.F., *Memorie over de ordening der archieven van het landsheerlijk en domeinbestuur en van de Rekenkamer van Gelderland*, in *Verslagen omtrent 's Rijks Oude Archieven*, 1881, 4, p. 24-38. Voor de stand van zaken omtrent de rechtsvoorgangers van de Habsburgse financiële instellingen kan men terecht bij KUYSS J., *De financiële instellingen van het hertogdom Gelre. Een inventariserend overzicht*, in MOORMAN VAN KAPPEN O., KEVERLING BUISMAN F. en SCHOLTEN F.W.J. (eds.), *Van hertogdom Gelre tot Gelderland. Hoofdstukken uit de geschiedenis van bestuur en bestuursinrichting van Gelderland, 1339-1989*, Nijmegen, 1990, p. 27-51.

Bronnenpublicaties

De belangrijkste bronnenpublicatie is die van de instructie van de Gelderse Rekenkamer uit 1559, naar een kopie uitgegeven in TERLINDEN Ch. en BOLSÉE J. (eds.), *Recueil des ordonnances des Pays-Bas*, 2de reeks, 1506-1700, dl. VII, Brussel, 1957, p. 407-417. Het origineel bevindt zich in het Rijksarchief in Gelderland, *Archief van de Gelderse Rekenkamer*, nr. 22. De brief waarin de koningsgetrouwe rekenmeesters de opdracht werd gegeven naar Roermond te gaan, en enkele andere belangrijke brieven zijn uitgegeven in *Verslagen omtrent 's Rijks Oude Archieven*, 1895, 18, p. 496-500. Het reglement van juli 1603, waarin de verhouding tussen het Hof en de Rekenkamer te Roermond wordt geregeld, is uitgegeven door VAN DEN BUSSCHE E., *Conseil de Gueldre. Essai historique*, Brugge, 1886, p. 59-64. Tenslotte is ook vermeldenswaard de bronnenpublicatie van een rapport vervaardigd door één van de Brusselse commissarissen, vrijwel direct na de inlijving van Gelre door de Habsburgers: SLOET J.J.S., *Toestand der domeinen, landsheerlijke inkomsten en gerechtigheden in het land van Gelre in 1543*, in *Bijdragen en Mededelingen van "Gelre"*, 1908, 11, p. 395-431.

Archief en archieftoegangen

Rijksarchief in Gelderland te Arnhem, *Archief van de Gelderse Rekenkamer*. Door twee gunstige aanwinsten (ca. 1560 en 1632) bezit de bewaarplaats in

Arnhem een groot deel van de stukken die door de Brusselse commissarissen en de Brabantse Rekenkamer ten aanzien van Gelre waren opgemaakt. Zij werden als archiefbescheiden van de rechtsvoorganger gedeponerd in het archief van de Gelderse Rekenkamer. In dat archief, dat voor het grootste deel betrekking heeft op de Staatse Rekenkamer in Arnhem na 1580, zijn ook vrijwel alle archiefbescheiden uit de vroegste Habsburgse periode (1559-1578) te vinden. Het gehele archief is goed geïnventariseerd door MARTENS VAN SEVENHOVEN A.H., *Inventaris van het archief van de Geldersche Rekenkamer, 1559-1795, en van de commissarissen belast met het beheer van de Geldersche domeinen, 1543-1559*, 2 dln., Den Haag, 1925. Het eerste deel daarvan bevat de inventaris; het tweede deel een chronologische regestenlijst van alle akten tot 1543, een overzicht van alle kaarten (geografisch geordend; de meeste hebben echter geen betrekking op de Habsburgse periode), en een uitvoerige namenindex op beide delen. Een handgeschreven toegang op de charters na 1543, in de vorige eeuw vervaardigd door BONDAM, NIJHOFF e.a., is in de studiezaal aanwezig (*Hertogelijk archief*, toegang nr. 3). Op een aantal belangrijke series in het archief zijn ook voor de Habsburgse periode door een voormalige secretaris van de Rekenkamer, Gerard van Hasselt, toegangen gemaakt. Deze zijn te vinden in bijlage C van MARTENS VAN SEVENHOVEN.

Algemeen Rijksarchief te Brussel, *Rekenkamers*. Toen het archief van de Gelderse Rekenkamer na samenvoeging met de Rekenkamer van Vlaanderen, respectievelijk die van Brabant, na 1681 in Brussel aankwam, had het al twee gevoelige verliezen geleden. In 1632 waren vele bescheiden betreffende Gelre en Overijssel naar Arnhem vervoerd. In 1665 gingen tijdens de tweede stadsbrand van Roermond vrijwel alle dossiers en de correspondentie verloren. De aanwezige registers en rekeningen werden echter gered. Het archief van de Gelderse Rekenkamer is in de 19de eeuw niet als één geheel beschouwd, maar de bescheiden werden naar soorten gesplitst en met de stukken van de andere Rekenkamers in verschillende deelinventarissen opgenomen. De rekeningen zijn vermeld in GACHARD L.-P. en PINCHART A., *Inventaire des archives des Chambres des comptes, précédé d'une notice historique sur ces anciennnes institutions*, 5 dln., Brussel, 1837-1879 (anastatische herdrukken in 1979 en 1982) en in NELIS H., *Inventaire des archives des Chambres des comptes. Série des registres (comptes)*, dl. VI, Brussel, 1931. De overige registers sedert 1581 en ook enige rekeningen zijn beschre-

ven in een onuitgegeven inventaris van GORISSEN P., *Inventaire supplémentaire des volumes des Chambres des comptes* (toegang: *Inventarissen tweede afdeling*, 5ter). De bijlagen van de rekeningen zijn ondergebracht in het bestand *kwitanties (acquits)* (toegang: de handschriftelijke *Inventarissen tweede afdeling*, nrs. 333, 334, 336). Een groot aantal ongeordende bescheiden bevindt zich in het bestand *administratieve dossiers* van de Rekenkamers, de zogenaamde *cartons*, en wel in de eerste reeks (toegang: globale beschrijving op steekkaarten door VAN UYTVEN R.). Eigentijdse inventarissen van archiefbescheiden uit 1636 en 1655 zijn ondergebracht in de verzameling *Inventarissen tweede afdeling*, nrs. 363 en 366.

Rijksarchief in Limburg te Maastricht, *Archief van de Gelderse Rekenkamer te Roermond*. Het Rijksarchief in Limburg verwierf in 1895 van het Rijksarchief in Gelderland de aldaar aanwezige stukken van de Gelderse Rekenkamer te Roermond die in 1632 naar Arnhem waren overgebracht. Tijdens de ordening van het archief van de Gelderse Rekenkamer te Arnhem werden nog bescheiden van de Roermondse instelling gevonden. Deze werden in 1925 overgedragen, tenslotte in 1961 nog gevolgd door enige losse stukken. De inventaris in de studiezaal is opgebouwd uit de toegangen gepubliceerd in *Verslagen omtrent 's Rijks Oude Archieven*, 1895, 18, p. 496-667 en *ibid.*, 1925, 48, p. 678-682. Daaraan zijn later de inventarisnummers handgeschreven toegevoegd. Begin 1994 zijn door het Algemeen Rijksarchief te Brussel de correspondentie en enkele dossiers van de Rekenkamer, voornamelijk daterend van na 1665, overgedragen. Voorlopig wordt op dit bestand *Administratieve briefwisseling van de Gelderse Rekenkamer* dezelfde toegang gehanteerd als voorheen in Brussel (aldaar *Inventarissen tweede afdeling*, nr. 269, archiefnrs. 1871-2050/4).

Rijksarchief in Overijssel te Zwolle, *Overijsselse rekeningen en andere stukken, afkomstig uit de (koningsgezinde) Rekenkamer te Roermond* (het zogenaamde *Spaanse archief*). Nadat in 1632 vele bescheiden van de Gelderse Rekenkamer te Roermond naar Arnhem waren vervoerd, richtten de gedeputeerden der Staten van Overijssel met succes een verzoek aan het Hof van Gelre en Zutphen te Arnhem om hun de archiefbescheiden betreffende Overijssel over te dragen. In het *Spaanse archief* te Zwolle bevinden zich ook enkele stukken betreffende Drenthe en Friesland. Inventaris: HAZEWINKEL H.C., *Overijsselsche rekeningen en andere stukken afkomstig uit de Reken-*

kamer te Roermond, in *Verslagen omtrent 's Rijks Oude Archieven*, 1924, 47, p. 484-514.

Niedersächsisches Staatsarchiv te Osnabrück, *Archiv Grafschaft Lingen, spanische und oranische Verwaltung*. Een deel van dit archief bevat bescheiden die de Roermondse Rekenkamer met betrekking tot het graafschap Lingen heeft opgemaakt. Van dit archief is een inventaris in de studiezaal aanwezig (Repertorium 130). Een globaal overzicht van dit archiefbestand is te vinden in PENDERS Th., *Übersicht über die Bestände des Niedersächsischen Staatsarchivs in Osnabrück*, Göttingen, 1978, p. 65-68.

Wil VAN DE PAS en Gerard VENNEN

ANJOUAANSE REKENKAMER

(1702-1706)

Geschiedenis

Deze Rekenkamer ontleent in de historiografie haar naam aan het feit dat zij werd opgericht door Filips, hertog van Anjou¹. Deze werd als Filips V de wettige opvolger van de Spaanse koning Karel II († 1700) en ondertekende op 2 juni 1702 te Napels een diploma dat een radicale wijziging betekende van de centrale regering in de Zuidelijke Nederlanden. De meest in het oog springende maatregel was uiteraard de afschaffing van de Collaterale Raden die alle opgingen in de nieuwe Koninklijke Raad*. Maar ook de bestaande Rekenkamers te Brussel, de Vlaamse* en de Brabantse*, werden samengevoegd tot één centrale instelling. Pas op 23 juli maakte de gouverneur-generaal* *ad interim*, don Isidro de la Cueva y Benavides, markies van Bedmar, de inhoud van het diploma aan beide Kamers bekend. De ordonnantie, die dezelfde dag nog van kracht werd, ging in tegen een aantal bepalingen van de Blijde Inkomst zoals deze door Filips de Goede (op 5 oktober 1430), Karel de Stoute (op 12 juli 1467) en Maria van Bourgondië (op 29 mei 1477) waren goedgekeurd. In deze teksten hadden de Bourgondische vorsten namelijk beloofd de Rekenkamer van Brabant onveranderd te laten voortbestaan en haar blijvend te laten zetelen in Brussel of een andere Brabantse stad. Het personeel diende in Brabant te zijn geboren en moest plechtig zweren de Brabantse privileges te zullen eerbiedigen. Het diploma van 2 juni 1702 hield met de meeste van deze voorwaarden geen rekening. Dat was de reden waarom de Staten van Brabant in juli en augustus 1702 de landvoogd ervan trachtten te overtuigen om de Rekenkamer van Brabant opnieuw in haar oude vorm op te richten. Hun acties sorteerden geen positief effect, ook niet toen de Staten zich op 8 november rechtstreeks tot de vorst* te Madrid wendden.

¹ Anjouaans wordt gebruikt in plaats van Angevijs, hoewel ook de term Anjouaans enigszins misleidend en oppervlakkig is (DE SCHRYVER R., *De Zuidelijke Nederlanden*, p. 31).

De samenvoeging bleef met andere woorden bestaan en de nieuwe instelling kreeg de naam *Chambre des comptes du Roy*, een titel die voordien reeds door de Vlaamse rechtsvoorganger was gedragen. Lang heeft deze gefusioneerde Rekenkamer echter niet gewerkt. Was Filips V volgens het Spaanse opvolgingsrecht de wettelijke monarch, voor talrijke Europese vorsten bleef hij op de eerste plaats de kleinzoon van Lodewijk XIV. De daaruit resulterende spanningen leidden tot een internationaal politiek conflict dat in de Spaanse Successieoorlog (1702-1713) werd uitgevochten en dat belangrijke gevolgen had voor de politieke en institutionele geschiedenis van de Zuidelijke Nederlanden. Sinds de winter van 1700-1701 was de Franse militaire aanwezigheid in de Zuidelijke Nederlanden een feit. In mei 1702 volgden de oorlogsverklaringen van de geallieerde zeemogendheden, te weten de Staten-Generaal van de Republiek der Verenigde Provinciën en Groot-Brittannië, die samen met de Oostenrijkse keizer de alliantie vormden tegen de koningen van Frankrijk en Spanje en tegen de Beierse keurvorst als landvoogd van de Zuidelijke Nederlanden. Na een reeks kleine nederlagen werden de Fransen op 23 mei 1706 verpletterend verslagen bij Ramillies. Daarop verlieten de Franse troepen Vlaanderen, Brabant en Mechelen, die in handen kwamen van de Republiek en Groot-Brittannië. Enkele maanden na de installatie van dit Anglo-Bataafs Condominium werden de oude Rekenkamers opnieuw opgericht: de Vlaamse reeds op 14 augustus 1706, de Brabantse op 1 september 1706. De Anjouwse Rekenkamer heeft dus slechts vier jaren bestaan en is, zoals straks zal worden toegelicht, tijdens deze korte periode in de praktijk zelfs nooit voor de hele Zuidelijke Nederlanden bevoegd geweest.

Organisatie

Men dient voor ogen te houden dat de samenvoeging van de bestaande Rekenkamers van Vlaanderen en Brabant in 1702 een onderdeel was van een veel grotere hervorming, tot dan wellicht de grootste uit de institutionele geschiedenis van de Zuidelijke Nederlanden. In de akte van 2 juni werden met één klap alle Collaterale Raden alsook de Secretarie van State en Oorlog* weggeveegd. In hun plaats kwam een Koninklijke Raad onder het rechtstreeks voorzitterschap van de landvoogd of diens gevolmachtigde. Niet alleen de grondigheid waarmee het bestaande institutionele bestel werd gewijzigd, doet onvermijdelijk denken aan de reorganisatie van Jozef II in

1786-1787. Ook de motieven waren grotendeels gelijk: rationalisatie en centralisatie van het bestuursapparaat. De drijfveer voor de maatregel werd immers ingegeven door een "*grande confusion et de continuelles disputes, délais et embarras*" die het rechtstreeks gevolg waren van de "*multiplicité de conseils et officiers*". Als architect van de nieuwe institutionele constructie wordt in de literatuur steeds de naam genoemd van Jan van Brouhoven, graaf van Bergeyck (1644-1725), van 1688 tot 1700 thesaurier-generaal en sinds 1692 de rechterhand van de landvoogd en feitelijk minister in de Spaanse Nederlanden. Uiteraard had Bergeyck voor zijn hervormingen de steun van de Franse "bezetter". Vooral de centraliserende aanpak zal door de Franse ambtenaren welgevallig zijn onthaald.

Als voorzitter van de nieuwe Rekenkamer werd Pierre Gaspar van der Goten (1656-1731) aangesteld. Deze was reeds vanaf 1687 adjunct-voorzitter van de Vlaamse Kamer en effectief voorzitter van deze instelling sinds 1698. Hij zou na 1706 zijn vroegere functie in de Vlaamse Rekenkamer opnieuw opnemen en zijn loopbaan eindigen als thesaurier-generaal in de Raad van Financiën*. Van der Goten kreeg de leiding over vier meesters (Charles Cobrisse jr., Charles Guillaume de Backer, Jacques Henri de Croonendael, Bergeycks stiefbroer, en Jean Delliano y Velasco), twee auditeurs (Nicolas de Grootendael en Juste Quickelberghe) en één griffier (Pierre de Loffre). Met de cijfers van de personeelsbezetting van de rechtsvoorgangers voor ogen, kan men niet anders dan besluiten dat het kader van de Rekenkamer tussen 1702 en 1706 in alle opzichten ontoereikend was. De voorzitter verdiende jaarlijks 6000 gulden, de meesters 4000, de auditeurs 3000. Emolumenten en andere bijkomende vergoedingen werden afgeschaft.

In de vier jaar van haar bestaan heeft de Anjouaanse Rekenkamer een aantal prioriteiten afgewerkt. Zo werden geregeld de rekeningen van rekenplichtigen afgehoord. Bergen werk heeft de Rekenkamer echter niet verzet. Daarvoor was het tijdsgewricht te onrustig en het personeelskader te klein. Hoewel niet met zoveel woorden gezegd in de oprichtingsakte, was het duidelijk dat de Rekenkamer werkzaam was onder het toezicht van de nieuw opgerichte Koninklijke Raad.

Bevoegdheden en activiteiten

De Anjouwse Rekenkamer van 1702-1706 erfde volledig de bevoegdheden van de twee rechtsvoorgangers, de Rekenkamer van Vlaanderen en de Rekenkamer van Brabant. Het uitgebreid takenpakket veranderde niet en omvatte beheersfuncties, juridische competenties en financieel-controlerende opdrachten.

In tegenstelling tot de in 1735 opgerichte Geünificeerde Rekenkamer* was de Rekenkamer van Filips V *de facto* nooit bevoegd voor de hele Zuidelijke Nederlanden. Het Overkwartier van Gelre was namelijk (met uitzondering van de stad Gelre) reeds in de herfst van 1702 in handen van de Staten-Generaal van de Republiek. De Frans-Spaanse Rekenkamer was er dus niet bevoegd en de financiële controle werd er waargenomen door de Generaliteitsrekenkamer van het Haagse Binnenhof. Ook het hertogdom Limburg was al in september 1703 bezet door de zeemogendheden. Karel III van Spanje (aartshertog Karel of de latere Karel VI van Oostenrijk) oefende er zelfs rechtstreeks het bestuur uit in de persoon van zijn gevolmachtigde, graaf Philipp Ludwig von Sinzendorff. Deze richtte voor het hertogdom een aparte *jointe* op, de zogenaamde *Chambre supérieure des domaines et régaux*, die van de Raad van Brabant, de Raad van Financiën en de Brabantse Rekenkamer de uitgebreide juridische, financiële en administratieve bevoegdheden erfde. Nog vóór de hereniging van de provincies Brabant en Limburg in juli 1717 schijnt deze Kamer te zijn verdwenen. Na de Slag van Ramillies (1706) werd het werkgebied van de Anjouwse Rekenkamer beperkt tot Henegouwen, Luxemburg en Namen. Toen in het najaar van 1709 ook Henegouwen door de geallieerden werd bezet, verhuisde landvoogd Maximiliaan Emanuel zijn administratie naar Namen. In oktober 1714 vertrouwde hij de boekhoudkundige controle in de twee hem resterende gewesten toe aan speciale commissarissen.

Bibliografie

GACHARD L.-P., *Inventaire des archives des Chambres des comptes, précédé d'une notice historique sur ces anciennes institutions*, dl. I, Brussel, 1837, p. 36-38 (anastatische herdruk in 1979), wijdde enkele bladzijden aan de Anjouwse Rekenkamer. Aanvullingen (hoofdzakelijk op grond van bronnen

uit de praktijk) en enkele correcties zal men aantreffen bij AERTS E., *Geschiedenis en archief van de Rekenkamers van de Zuidelijke Nederlanden*, Brussel, 1994, hfdst. I. Voor de algemene context zijn verder belangrijk: DE SCHRYVER R., *Who had Sovereignty in the Southern Netherlands during the War of the Spanish Succession (1700-1715)?*, in *Recht en instellingen in de oude Nederlanden tijdens de middeleeuwen en de nieuwe tijd. Liber Amicorum Jan Buntinx (Symbolae Facultatis Litterarum et Philosophiae Lovaniensis. Series A*, 10), Leuven, 1981, p. 483-497, en ID., *De Zuidelijke Nederlanden als Frans en geallieerd protectoraat, 1700-1715*, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. IX, Haarlem, 1980, p. 31-43. Over voorzitter van der Goten bestaat een korte biografische notitie: LEFÈVRE J., *Goten (Pierre-Gaspar-Ignace van der)*, in *Biographie nationale*, dl. XXIX (supplement I, 2), Brussel, 1957, kol. 624-625, met samenvatting bij VANDENBULCKE A., *Le pouvoir et l'argent sous l'Ancien Régime. La vénalité des offices dans les Conseils collatéraux des Pays-Bas espagnols (seconde moitié du XVIIe siècle) (Anciens pays et assemblées d'États*, 94), Kortrijk, 1992, p. 144-145. Over de figuur van Bergeyck raadplege men de klassieke studie van DE SCHRYVER R., *Jan van Brouhoven, graaf van Bergeyck, 1644-1725. Een halve eeuw staatkunde in de Spaanse Nederlanden en in Europa (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren*, 57), Brussel, 1965. In deze publikatie komt de Rekenkamer slechts terloops ter sprake (p. 314, 319, 347), maar het boek is onmisbaar om de hervorming van 1702 in de juiste context te kunnen plaatsen (p. 310-337).

Archief

Het weinige archief dat de Anjouaanse Rekenkamer heeft nagelaten, wordt bewaard in het Algemeen Rijksarchief te Brussel. De afzonderlijke bescheiden van deze Rekenkamer zijn vaak moeilijk uit het totale bestand af te zonderen (cf. de notities over de Geünificeerde Rekenkamer en de Rekenkamers van Vlaanderen en Brabant). In de *registers* (delen en banden) zijn vooral *Rekenkamers*, *registers*, nrs. 148, 182, 840, 893 ("*registres aux chartes*", "*registres des affaires particulières*" of "*registres des charges venant de Cour*"), alsook de nrs. 234 en 235 (resoluties) interessant.

Naast archief van deze Rekenkamer als archiefvormer bestaan er enkele dossiers *over* de instelling in andere bestanden. Bij wijze van voorbeeld kan worden vermeld: Brussel, A.R., *Koninklijke Raad van Filips V*, nr. 8 (voornamelijk personeelszaken en problemen met rekenplichtigen en het afsluiten van hun boekhouding). De oogst aan bescheiden valt ook in andere bestanden buitengewoon mager uit.

Bronnenpublicaties

De ordonnantie van 2 juni 1702 werd uitgegeven door GACHARD L.-P. (ed.), *Recueil des ordonnances des Pays-Bas autrichiens*, 3de reeks, 1700-1794, dl. I, Brussel, 1860, p. 231-239, in de *Placcaet-Boecken van Vlaenderen*, dl. IV-1, Brussel, 1740, p. 223-235, en in de *Placcaeten ende ordonnantien van Brabant*, dl. VI, Brussel, 1738, p. 1-9; een uitgave van de petitie van de Staten van Brabant op 8 november 1702 bevindt zich bij GACHARD L.-P., *Inventaire des archives des Chambres des comptes*, dl. I, p. 150, bewijsstuk LXII; de teksten van 14 augustus en 1 september 1706 werden uitgegeven door ID. (ed.), *Collection de documens inédits concernant l'histoire de la Belgique*, dl. III, Brussel, 1835, p. 251-256, en door ID., *Recueil des ordonnances des Pays-Bas autrichiens*, 3de reeks, 1700-1794, dl. II, Brussel, 1867, p. 14 en 21.

Archieftoegangen

Algemene overzichten van het rijke archief van de Rekenkamers brengen DIERKENS A., *À propos des archives de la Chambre des comptes aux A.G.R.*, in *XLVe Congrès de la Fédération des Cercles d'archéologie et d'histoire de Belgique. 1er Congrès de l'Association des Cercles francophones d'histoire et d'archéologie de Belgique. Congrès de Comines. 28-31.VIII. 1980. Actes-Handelingen-Akten*, dl. VI, Komen, 1983, p. 355-373, vooral nuttig voor de *registers* (delen en banden), en LEFÈVRE J., *La Chambre des comptes*, in *Archives, bibliothèques et musées de Belgique*, 1957, 28, p. 171-196 (herdrukt in *Joseph Lefèvre et les Archives générales du Royaume entre 1926 et 1971. Reprint (Miscellanea Archivistica. Studia, 2)*, Brussel, 1989). In beide overzichten komt de Anjouwse Rekenkamer echter nauwelijks aan bod. Voor de series *registers* (delen en banden) bestaat er de inventaris van

GACHARD L.-P., *Inventaire des archives des Chambres des comptes*, dl. I, maar deze heeft aan de Rekenkamer van Filips V geen aparte *section* gewijd, zoals hij wel gedaan heeft voor de Hervormde Rekenkamer* van Jozef II. In het deel VII dat GORISSEN P. min of meer ter perse had (Brussel, A.R., *Inventarissen tweede afdeling*, nr. 5ter, p. 22) wordt de Anjouaanse Rekenkamer onder een aparte paragraaf behandeld, maar wordt slechts één nummer (*Rekenkamers, registers*, nr. 51.112) vermeld. Voor de *administratieve dossiers* bestaan er alleen handschriftelijke toegangen (zie de notitie over de Rekenkamer van Vlaanderen). Consulteer voor deze en andere oude toegangen en inventarissen, die uiteraard lang niet alle bruikbaar zijn voor de Anjouaanse Rekenkamer: CUVELIER J., *Inventaire des inventaires de la deuxième section des Archives générales du Royaume (Chambres des comptes, Chartes de Brabant, Flandre, Namur et Luxembourg, Corps de métiers, Papiers d'État et de l'Audience, Cartulaires et manuscrits, etc.)*, Brussel, 1904, p. 120-127 (anastatische herdruk in 1979) (het verdient aanbeveling het aangevuld en verbeterd exemplaar van de leeszaal in het A.R. te Brussel te gebruiken), en PERSOONS E., *Concordantielijst van het archief van de Rekenkamers en van de inventarissen van de "tweede afdeling"*, in *Miscellanea Archivistica*, 1985, 38, p. 84-85. Cuvelier noch Persoons voorzien voor deze Rekenkamer een afzonderlijke paragraaf. Voor de tweede reeks van de *administratieve dossiers* bestaat er vooralsnog geen toegang (hoewel deze door AERTS E. en PERSOONS E. wordt voorbereid). Voor de *administratieve briefwisseling* heeft men slechts één algemene, hoofdzakelijk uit ca. 1850 daterende, toegang: Brussel, A.R., *Inventarissen tweede afdeling*, nr. 269, thans vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegang in beperkte oplage*, nr. 126: GACHARD L.-P. (herzien door AERTS E.), *Administratieve briefwisseling van de Rekenkamers. Correspondance administrative des Chambres des comptes*, Brussel, 1992. Zoals in de inventarissen van de *registers* (delen en banden) worden ook in deze toegangen de bescheiden van de Anjouaanse Rekenkamer bewaard in en tussen de reeksen van de Vlaamse en Brabantse Kamers. Voor nadere maar vaak ook meer partiële hulpmiddelen ter ontsluiting, zie CUVELIER J., *o.c.*, p. 128-135 en PERSOONS E., *o.c.*, p. 82 en 83.

Erik AERTS

GEÛNIFICEERDE REKENKAMER

(1735-1786 en 1791-1795)

Geschiedenis

De samenvoeging van de bestaande Rekenkamers van Vlaanderen* en Brabant* in 1735 kadert in een traditie. In hun lange geschiedenis waren beide Kamers namelijk reeds enkele malen gefusioneerd geweest, telkens echter zonder duurzaam resultaat. Karel de Stoute voegde beide instellingen in december 1473 samen tot één centrale Rekenkamer te Mechelen, die echter kort na het overlijden van de onfortuinlijke hertog werd ontbonden. Filips de Schone hernam in 1496 het initiatief van zijn grootvader en groepeerde de Kamers van Vlaanderen, Brabant en Holland-Zeeland* opnieuw te Mechelen. Nog geen twee jaar later waren de instellingen echter in hun oude vorm hersteld. De idee van één Rekenkamer voor het hele grondgebied van de Nederlanden was dus reeds in de late 15de eeuw aanwezig en bleef sindsdien een constante in de institutionele geschiedenis van de Habsburgse Nederlanden. Niet alleen de vorsten* uit het Habsburgse huis waren voorstanders van één centrale Rekenkamer. Ook Filips V van Anjou voegde in 1702 de nog bestaande Kamers van Vlaanderen en Brabant samen. Het Anglo-Bataafs Condominium dat in 1706 in de meeste gewesten het Anjouaans regime opvolgde, schafte evenwel deze Anjouaanse Rekenkamer* af. Begin 1718 circuleerde in het milieu van de Brusselse centrale regering het gerucht over een nieuwe poging tot samenvoeging van de Rekenkamers. Hoewel gouverneur-generaal* Eugeen van Savoie in maart 1718 zulks in alle toonaarden ontkende, bestonden er wel degelijk plannen in die richting. Pas in 1729 zou de Hoge Raad voor de Nederlanden te Wenen* de mislukking ervan erkennen. Het tijdstip werd namelijk niet opportuun geacht. Enkele jaren later bleek dat wel het geval te zijn.

Op 10 oktober 1733 zette Karel VI het licht op groen voor een hervorming van de Rekenkamers en van de Raad van Financiën*. Vanaf dan werd te Wenen de reorganisatie naarstig voorbereid. Twee jaar later, op 16 oktober 1735, kon de keizer naar de landvoogdes een dépêche sturen waarin de hervorming van de Rekenkamers en van de Raad van Financiën werd bekend

gemaakt. Voor de context werd expliciet verwezen naar een keizerlijke de-pêche van 5 januari 1735. De inhoud van het schrijven van 16 oktober werd op 7 november door Maria Elisabeth in een decreet omgezet en twee dagen later bekend gemaakt aan de beide Kamers, die op dat ogenblik in Brussel verbleven. Zonder al te veel protesten werden de keizerlijke bevelen uitgevoerd. Reeds op 14 november liet de nieuwe – voortaan geünificeerde – Rekenkamer (*Chambre unifiée*) weten dat de orders getrouw waren uitgevoerd. Het motief voor de samenvoeging van de twee Rekenkamers tot twee departementen binnen één instelling is genoegzaam bekend en verschilde niet van de redenen die andere bewindvoerders hebben geïnspireerd tot gelijksoortige hervormingen. Karel VI heeft beide motieven ten andere zelf expliciet verwoord in 1735: een budgettaire bekommernis ("*redressement de mes finances*") en een beter, want efficiënter overheidsbeleid van de publieke gelden ("*bonne administration des deniers publics*").

Toekomstig bronnenonderzoek zal moeten uitzoeken wie de architect van deze bedenkelijke constructie was. F. Pichorner suggereert dat graaf Friedrich August von Harrach wel eens de geestelijke vader kan zijn, maar beveelt terzelfder tijd verder onderzoek aan. Harrach was een tijdlang grootmeester van het Hof* en gevolmachtigd minister* van Maria Elisabeth en werd vanaf 1741 zelf waarnemend landvoogd. Het is echter ondenkbaar dat deze bekwame en energieke topfunctionaris verantwoordelijk mag worden gesteld voor het erbarmelijk eindresultaat. Wel is het aannemelijk dat Harrach zich jarenlang heeft ingezet voor een centrale Rekenkamer, maar onder druk vanuit de Nederlanden diende te gedogen dat de concrete uitvoering van zijn plan werd verminkt.

De nieuwe Rekenkamer beleefde haar eerste tribulaties met de Oostenrijkse Successieoorlog. Brussel werd namelijk in de nacht van 20 op 21 februari 1746 door de Fransen bezet zodat het personeel diende uit te wijken naar Antwerpen. Enkele maanden later was ook de Scheldestad niet langer een veilige thuishaven en was men in mei 1746 verplicht naar Aken te vluchten. Na het ondertekenen van het vredesakkoord aldaar (18 oktober 1748) kon de Rekenkamer naar de hoofdstad terugkeren. In januari 1749 werden de activiteiten te Brussel hervat. Plannen om de Rekenkamer met de Raad van Financiën onder te brengen in een *Conseil royal des finances et commerce* werden in 1752 om budgettaire redenen afgevoerd.

Tijdens de verdere duur van de regering van keizerin Maria Theresia werd de instelling niet echt meer verontrust. Wel werden de relaties tussen de twee departementen vertroebeld door de acties van de Staten van Brabant tegen de centrale regering, teneinde de "brabanticiteit" van het Brabantse bureau zoveel mogelijk te behouden. Bepaalde acties waren ongetwijfeld geïnspireerd of uitgelokt door leden van de Rekenkamer zelf. Naar aanleiding van de benoeming van de niet-Brabander, Jean de Witt sr., tot voorzitter, vroegen de Staten een Brabantse voorzitter en eisten ze bovendien dat de leden in dit departement geboren Brabanders waren, dat zij de eed aflegden in handen van de kanselier van Brabant en dat de benoemingsbrieven met het Brabantse zegel zouden worden bekrachtigd. In hun verzet deden de Staten herhaaldelijk een beroep op de Raad van Brabant terwijl de regering kon rekenen op de medewerking van de Geheime Raad*. De laatste partij won uiteindelijk het pleit.

Jozef II schafte de Geünificeerde Rekenkamer officieel af op 9 december 1786, de dag namelijk dat de Rekenkamer, "*établissement sur le nouveau pied*", het licht zag. Deze Hervormde Rekenkamer* hield *de facto* reeds op 12 december 1789 op te bestaan. Zodra het republikeins experiment van het Soeverein Congres van de Verenigde Nederlandse Staten* roemloos was afgelopen, werd op 27 december 1790 een voorlopig Comité van de Rekenkamer opgericht. Pas op 11 juli 1791 werd opnieuw een "echte" Rekenkamer in het leven geroepen. Uit het decreet van de landvoogden blijkt dat de instelling een identieke kopie was van de Rekenkamer die tussen 1735 en 1786 had gefunctioneerd. Lang heeft deze "gerestaureerde" Rekenkamer niet gewerkt. De Franse inval was er oorzaak van dat gevormd minister, graaf Franz Georg von Metternich-Winneburg op 22 maart 1793 de Kamer voorlopig ontbonden verklaarde. Opnieuw zocht de regering haar toevlucht tot gespecialiseerde comités. Het Comité dat ter vervanging van de Raad van Financiën was geïnstalleerd, stelde de minister eveneens een nieuw Comité van de Rekenkamer voor. Op 5 april 1793 hechtte de minister zijn goedkeuring aan dit voorstel. Het tweede Comité zou ongeveer een jaar in werking zijn. Tijdens zijn bezoek aan de Oostenrijkse Nederlanden keurde Frans II in april 1794 een project goed dat eens te meer de Rekenkamer in haar oude vorm heroprichtte. De akte met het nieuwe organogram dateerde van 20 mei en op 24 mei werd het Comité op de hoogte gebracht van de beslissing. Het was vergeefse moeite want de Rekenkamer van mei 1794 zou amper zeven

maanden bestaan. Door de Oostenrijkse nederlaag bij Fleurus (26 juni 1794) werden in augustus 1794 de belangrijkste centrale instellingen ontbonden. Aanvankelijk bleef de Rekenkamer gespaard van opheffing en bleef zij onder gereduceerde vorm voortbestaan, maar op 17 december viel de beslissing dat ook deze instelling op 1 januari 1795 definitief zou worden afgeschaft. Wat gebeurde.

Organisatie

De belangrijkste vernieuwing op organisatorisch vlak bestond erin dat de twee Rekenkamers van Vlaanderen en Brabant vanaf 1735 werden samengevoegd in één centrale instelling voor de hele Oostenrijkse Nederlanden. "Samengevoegd" is inderdaad de juiste term. Van een echte fusie was geen sprake. Beide Kamers hielden officieel op te bestaan als autonome en afzonderlijke instellingen en kregen één gezamenlijke voorzitter. Deze ingreep is veel minder drastisch dan hij mag lijken. Reeds vóór 1735 bevonden beide Kamers zich in hetzelfde gebouw. Na 1735 evolueerden zij tot twee volledig afzonderlijke departementen of bureaus. Elk bureau behandelde verder de zaken die vroeger tot het geografisch ressort van één der Kamers hoorde, behield zijn eigen griffie, eigen archieven, een eigen zegel en zelfs een eigen lager personeelskader. Alleen de voorzitter, meesters en auditeurs ontvingen een dubbele patentbrief zodat ze vrij in beide bureaus konden werken. De gebrekkige centralisatie ontging ook de tijdgenoten niet. "*Les deux départements de la Chambre des comptes actuellement combinée sont encore placés dans le même bâtiment, n'ayant cependant que le vestibule et la chapelle en commun*" leest men in een memorandum uit 1754. Het is bovendien veelbetekenend dat men bleef spreken van een *Chambre du roy* en een *Chambre de Brabant* om binnen de geünificeerde instelling respectievelijk de Vlaamse en Brabantse afdeling aan te duiden. De weinig vergaande unificatie is ongetwijfeld de reden waarom de Staten van Brabant zich nauwelijks tegen de decreten van oktober-november 1735 hebben verzet.

Zoals haar rechtsvoorgangers stond de Geünificeerde Rekenkamer rechtstreeks onder de Raad van Financiën, die in 1735 eveneens werd hervormd. Ook inzake hiërarchie binnen de personeelsstructuren bleef de Geünificeerde Rekenkamer een getrouwe kopie van de personeelsorganisatie in de Vlaamse en Brabantse Kamers. Aan het hoofd stond voortaan één voorzitter, vanaf

mei 1794 ook bijgestaan door een vice-voorzitter. Tussen 1735 en 1795 en in de periodes dat zij daadwerkelijk functioneerde, kende de nieuwe instelling zeven voorzitters. Het waren in chronologische volgorde Jean-Baptiste de Fraula (1735-1740), Jean de Witt sr. (1740-1751), Paul François de Cordeys (1752-1757), Denis Benoît de Cazier (1757-1759), Louis François de Wavrans (1759-1782), Martin Joseph de Müllendorff (1782-1785) en Anselme François de Kühlberg (1791-1795). Nagenoeg allen waren raadsheer bij de Raad van Financiën geweest en verscheidenen onder hen zouden het na hun voorzitterschap van de Rekenkamer zelfs brengen tot thesaurier-generaal (bijvoorbeeld de Cordeys en de Cazier) van deze instelling. Enkel de Kühlberg had als oud-lid van de Geheime Raad geen financiële of boekhoudkundige ervaring, toen hij op 60-jarige leeftijd tot voorzitter werd gekozen. Onder meer daarom stond hij ook bloot aan ongenadige kritiek. Toch stuurde hij zo goed en zo kwaad mogelijk zijn instelling door de moeilijke jaren waarin de Rekenkamer enkele malen ontbonden werd of vervangen door een gespecialiseerd comité. Sommige voorzitters waren harde en bekwame werkers, die bovendien posities vervulden of hadden bekleed in andere belangrijke instellingen. De Witt, een onvermoeibare ambtenaar, was ook voorzitter van de Jointe voor het Muntwezen* en van de Jointe voor de Afhoring van de Rekeningen*. Hij was bovendien bedrijvig in een aantal kabinetssjointes of occasioneel samengeroepen regeringsraden; de Müllendorff was voorzitter geweest van de Raad van Henegouwen. Anderen waren in de ogen der tijdgenoten minder bekwaam (zoals de reeds bejaarde de Fraula) of compromitteerden zich in financiële kwesties (bijvoorbeeld de Cordeys). De Wavrans dankte zijn benoeming gedeeltelijk aan zijn vriendschap met de Cazier, maar vond geen genade in de ogen van Jozef II, die hem zijn pensionering opdroeg.

Onder de voorzitter stonden van oudsher de rekenmeesters. Ze werden nu doorgaans aangeduid met de meer vleierende titel van raadslid: *conseillers et maîtres*. In 1735 waren ze met zes. Hun aantal bleef behouden tot 1786, al groeide het aantal *surnuméraires*. In 1791-1795 bleken er acht meesters werkzaam. Auditeurs hielden zich nog steeds bezig met de afhoring en het nazicht van de rekeningen der rekenplichtigen. Naar aanleiding van een conflict met de meesters-raadsleden verkregen zij op 10 februari 1740 van de landvoogdes de toelating om, bij hun aanwezigheid in het *grand bureau*, op een stoel te gaan zitten. Het incident was typerend voor de werksfeer in de

instelling en voor de wijze waarop het hogere kader zijn tijd investeerde in beuzelarijen. Er waren in 1735 evenveel auditeurs als meesters. Dit cijfer bleef onveranderd tot aan de hervormingen van Jozef II. Wel steeg het aantal *surnuméraires* in 1786 eveneens tot zes. Tussen 1791 en 1794 waren er niet minder dan 12 gewone auditeurs werkzaam. De *auditeurs surnuméraires* bereikten een maximale bezettingsgraad in 1791 met niet minder dan 14 leden. Omdat de organisatie van de Rekenkamer onveranderd bleef en de griffie een getrouwe afspiegeling was van de organisatorische dichotomie, bleven er tussen 1735 en 1795 ook twee griffiers in dienst.

Het lager personeelskader daarentegen fluctueerde onophoudelijk. Volgens een decreet van de Raad van Financiën op 2 april 1740 mochten 18 gewone en ondergeschikte officialen worden aangeworven, waarvan tien voor het Brabantse departement en acht voor het Vlaamse. In het decreet van 16 oktober 1735 was echter reeds de mogelijkheid geschapen "*d'admettre ... quelque peu de jeunes gens dans lesquels on reconnoisse du talent et de la disposition à se perfectionner et à se rendre capables à être un jour employés*". In 1786 waren 16 van dergelijke stagiairs (*écrivains, pratiquants, officiaux sans gages*) in dienst. Daarna liep hun aantal sterk op, net zoals het getal officialen waarvan men er in 1786 reeds 26 telde en in 1791 zelfs 46, de *surnuméraires* inbegrepen. Ook onder deze officialen bestond een strikte hiërarchie: er waren *commis aux recherches, premiers officiaux, officiaux 2e classe*, enz. Vier bodes, twee werklieden, één conciërge (die zijn functie cumuleerde met deze van officiaal) en één kapelaan (vóór 1749 twee) vulden het kader aan. Naast dit personeelsbestand waren er ook de ereleden: honoraire auditeurs en meesters die vaak met de Kamer niets te maken hadden. De bekendste was uiteraard graaf Jean-Baptiste Goswin de Wynants die naast directeur-generaal van het Archiefbureau* ook *conseiller-maître honoraire* was. In 1735 schommelden de totale effectieven rond de 50, in 1786 waarschijnlijk rond de 70, in 1791 alleszins boven de 100 ambtenaren.

Volgens de dépêche van 1735 verdiende de voorzitter 7000 Brabantse gulden per jaar, zonder emolumenten (die tijdelijk waren afgeschaft). Sommige voorzitters verdienden echter meer en bovendien zouden de weddeschalen tussen 1735 en 1795 enkele malen worden aangepast. In 1785-1786 werd de ronde netto-som van 8600 gulden uitbetaald, een bedrag dat in 1791 en 1794 werd verminderd tot 8000 gulden. Vice-voorzitter baron Christophe de Bartenstein ontving 5600 gulden. De wedde van de meesters-raadsleden

schommelde tussen 3000 en 3500 gulden, deze van de auditeurs tussen 1000 (voor de *surnuméraires*) en 2600 gulden. Indien deze bedragen geen nettocijfers waren, betekent het dat de *arrha*, een proportionele deductiecoëfficiënt, nog moest in mindering worden gebracht. Deze bedroeg doorgaans tien pct. voor de voorzitters en schommelde voor het kader tussen vijf en acht pct. van het brutoloon. De lagere personeelsleden moesten rekening houden met een vermindering van drie pct.

Zelfs met de op het eerste gezicht indrukwekkende personeelsbezetting nam in de loop der jaren het achterstallige werk onrustwekkende proporties aan. Kort na de oprichting reeds gaf de Geünificeerde Rekenkamer allesbehalve voldoening. Harrach liet zich jarenlang laatdunkend uit over haar slechte werking. Vanaf 1750 kwam er enige verbetering, maar onder het lange bewind van de Wavrans evolueerden de zaken van kwaad naar erger. Mogelijk was het grote personeelskader nog niet uitgebreid genoeg. In de Algemene Regeringsraad* werkte inderdaad meer volk en de Hervormde Rekenkamer stelde op bepaalde momenten van haar korte bestaan (1787-1789) gemakkelijk het dubbele aantal ambtenaren te werk. Andere factoren waren echter minstens even verantwoordelijk voor het slecht functioneren: de gebrekkige samenvoeging van de twee departementen, de soms onbekwame leiding, de vele tijd die verloren ging in het veilig stellen van privileges, de vaak ongezonde rivaliteit tussen de Vlaamse en de Brabantse afdeling die de werksfeer niet ten goede kwam, het overdreven vasthouden aan een conservatief formalisme in de boekhoudkundige opdrachten en de beheerstaken.

De Rekenkamer was dus gevestigd te Brussel, ongeveer op de plaats waar de huidige Regentschapsstraat het Koningsplein kruist. In 1778 werd besloten voor de instelling een nieuw ambtsgebouw op te trekken aan het *Parc de Bruxelles*. Zes jaar later kon naar het nieuwe hotel worden verhuisd. Het gebouw is thans de officiële residentie van de voorzitter van de Kamer van Volksvertegenwoordigers.

Bevoegdheden en activiteiten

De Rekenkamer die in 1735 gestalte kreeg, erfde volledig de bevoegdheden van de twee rechtsvoorgangers, de Rekenkamer van Vlaanderen en de Rekenkamer van Brabant. Het uitgebreid takenpakket bleef met andere woorden onveranderd beheersfuncties, juridische competenties en financieel-contro-

lerende opdrachten omvatten. Zoals vóór 1735 was de laatste taak het belangrijkste, terwijl het juridische aspect verder verschrompelde.

Eind 1786, bij de kortstondige afschaffing van de Geünificeerde Rekenkamer, werden deze bevoegdheden in gewijzigde vorm overgedragen aan de Algemene Regeringsraad en de door Jozef II hervormde Rekenkamer. Bij de herinrichting in 1791 kreeg de Rekenkamer haar eeuwenoude bevoegdheden terug. Na de aanhechting van de Oostenrijkse Nederlanden bij de Franse Republiek op 1 oktober 1795 werden de financieel-controlerende taken en juridische bevoegdheden overgenomen door een *Commission de comptabilité nationale*. Deze instelling ruimde vanaf 1807 plaats voor een heus Rekenhof (*Cour des comptes*). De beheerstaak van de Rekenkamer viel toe aan de *Trésorerie nationale*, die in 1800 werd omgevormd tot de *Direction générale du trésor*.

De Geünificeerde Rekenkamer oefende haar taken uit in de hele Oostenrijkse Nederlanden. Het *Bureau de Flandre* was daarbij bevoegd voor de provincies Vlaanderen (met inbegrip van het Geretrocedeerde Land van West-Vlaanderen), Henegouwen en Namen, alsook de stad en heerlijkheid Mechelen (maar niet het Land van Mechelen dat onder de Brabantse afdeling viel). Het *Bureau de Brabant* was verantwoordelijk voor de provincies Brabant, Limburg (het hertogdom Limburg, het graafschap Daalhem en de heerlijkheden Valkenburg en 's-Hertogenrade, Luxemburg en Gelre (wat er na 1713 van het vroegere Overkwartier was overgebleven). Deze territoriale invloedssfeer werd enkele malen aangetast, onder meer tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog en de oorlogen met de Franse republiek in de jaren 1792-1795.

Bibliografie

GACHARD L.-P., *Inventaire des archives des Chambres des comptes, précédé d'une notice historique sur ces anciennes institutions*, dl. I, Brussel, 1837, p. 38-56 en 61-65 (anastatische herdruk in 1979), bestudeerde de Geünificeerde Rekenkamer in vogelvlucht. Zijn studie blijft vooralsnog de enige synthetische benadering van de hele instelling. Aanvullingen (hoofdzakelijk met behulp van bronnen uit de praktijk) zal men aantreffen bij AERTS E., *Geschiedenis en archief van de Rekenkamers van de Zuidelijke Nederlanden*, Brussel, 1994, hfdst. I.

De Rekenkamer komt geregeld aan bod in de briefwisseling (*Berichte en Depeschen*) die de landvoogden en de grootmeesters van het Hof (later gevolmachtigd ministers) voerden met de keizer en keizerin te Wenen. Voor de periode 1725-1743 is deze briefwisseling tussen Maria Elisabeth, Harrach en Karel VI reeds becommentarieerd door PICHORNER F., *Wiener Quellen zu den österreichischen Niederlanden. Die Statthalter Erzherzogin Maria Elisabeth und Graf Friedrich Harrach (1725-1743) (Beiträge zur Geschichte und Kirchengeschichte, I)*, Wenen-Keulen, 1990. Een rijke oogst aan gegevens over benoemingen, wedden, pensioenen, adviezen over kandidatuurstellingen, appreciaties van ambtenaren, enz., kan worden ingezameld bij de lectuur van LEFÈVRE J. (ed.), *Documents sur le personnel supérieur des Conseils collatéraux du gouvernement des Pays-Bas pendant le dix-huitième siècle (C.R.H., reeks in-8°)*, Brussel, 1941. Voor de algemene context van de hervormingen van 1735 zijn verder onmisbaar: LAENEN J., *Le Ministère de Botta-Adorno dans les Pays-Bas autrichiens pendant le règne de Marie-Thérèse (1749-1753) (Université de Louvain. Recueil de travaux publiés par les membres des conférences d'histoire et de philologie, 8)*, Antwerpen, 1901, onder meer p. 114-117, en LENDERS P., *Ontwikkeling van politiek en instellingen in de Oostenrijkse Nederlanden. De invloed van de Europese oorlogen*, in *Bijdragen tot de Geschiedenis*, 1981, 64, p. 39, 46, 50, 52 en 53-55.

Over de voorzitters bestaan beknopte biografische notities. Voorbeelden zijn GACHARD L.-P., *Cazier (Denis-Benoît-Joseph de)*, in *Biographie nationale*, dl. III, Brussel, 1872, kol. 395-397; LEFÈVRE J., *Cordeys (Paul-François de)*, in *ibid.*, dl. XXIX, Brussel, 1957, kol. 478-481; ID., *Müllendorff (Martin-Joseph de)*, in *ibid.*, dl. XXIX, Brussel, 1957, kol. 773-775; ID., *Wavrans (Louis-François-Ghislain de)*, in *ibid.*, dl. XXVII, Brussel, 1938, kol. 128-129; ID., *Wit (Jean de)*, in *ibid.*, dl. XXVII, Brussel, 1938, kol. 365-367 (met enkele onnauwkeurigheden); WINDEY J.-B., *Wit(t), Jean de*, in *Nationaal Biografisch Woordenboek*, dl. V, Brussel, 1972, kol. 1020-1022.

De bouw van de nieuwe ambtswoning van de Rekenkamer komt aan bod in de volgende studies: AERTS E., *Administratieve briefwisseling van de Hervormde Rekenkamer (1787-1789) (Algemeen Rijksarchief. Inventarissen, 240)*, Brussel, 1988, p. 77-80; CHRISTENS R., *Het Hotel van Financiën*.

Geschiedenis van een huis, Tielt, 1987; DUQUENNE X., *De oorsprong van het Paleis der Natie*, in *NBB. Tijdschrift van het personeel van de Nationale Bank van België*, 1980, 36 (12), p. 11, 15-19; VAN DEN STEENE W., *Het Paleis der Natie*, Brussel, 1982, p. 51-59.

Archief

Het archief van de Geünificeerde Rekenkamer wordt bewaard in het Algemeen Rijksarchief te Brussel in het bestand *Rekenkamers*. Het probleem is dat dit bestand ook het archief van de rechtsvoorgangers (de Vlaamse en Brabantse Kamers) en van de andere Rekenkamers (Hervormde Rekenkamer, Anjouwse Rekenkamer) bevat. Als gevolg van een niet altijd geslaagde inventarisatiepolitiek, maar ook als gevolg van de activiteiten en bewaartechnieken van de instelling zelf, houdt de structuur van het volledige bestand slechts op een gebrekkige wijze rekening met het parallel en soms opeenvolgend bestaan van diverse Rekenkamers. Daarentegen werden de stukken in de 19de eeuw geordend op basis van hun uiterlijke vorm (bijvoorbeeld band, deel, charter, stukken op papier of perkament ...) en vooral hun redactionele vorm (bijvoorbeeld briefwisseling, dossiers, kwitanties, oorkonden, rekeningen ...). Met name de volgende deelbestanden of verzamelingen zijn interessant voor de Rekenkamer die tussen 1735-1786 en 1791-1795 actief is geweest. De ruggegraat van het bestand wordt gevormd door de *registers* (delen en banden). Hierbij moet men voor ogen houden dat het archief werd geordend per departement of afdeling. Van belang zijn voornamelijk de "*registres des charges venant de Cour*" in Brussel, A.R., *Rekenkamers, registers*, nrs. 895-909 (Vlaamse afdeling), de "*registres des affaires particulières*" in *ibid.*, nrs. 183-192 (Brabantse afdeling), de "*registres aux chartes*" in *ibid.*, nrs. 150-153 (Brabantse afdeling; het deel voor de jaren 1784-1794 bevindt zich nog in Wenen) en nrs. 844-864 (Vlaamse afdeling) en de series met resoluties (nrs. 242-262 voor de Brabantse afdeling en nrs. 927-941 voor de Vlaamse). Daarnaast zijn min of meer geïsoleerde registers en delen interessant, zo bijvoorbeeld voor het Brabants departement de rapporten aan het *grand bureau* in de jaren 1738-1744 (nrs. 45.825-45.828) en de registers met betrekking tot de "*distribution des affaires*" in de jaren 1777-1786 (nrs. 45.813-45.821). In de series rekeningen treft men de schriftelijke resultaten aan van de controleactiviteit van de Kamer. Veel te

weinig geraadpleegd als gevolg van hun slechte toegankelijkheid zijn de *administratieve dossiers* of de zogenaamde *cartons* van de Rekenkamers. Deze dozen en portefeuilles bevatten talrijke dossiers die van het grootste belang zijn voor de geschiedenis van de instelling. De briefwisseling tussen de Rekenkamer en andere belangrijke instellingen (voornamelijk de Raad van Financiën) en de menigte van rekenplichtigen is uiteraard hoofdzakelijk te zoeken in de *administratieve briefwisseling* of de zogenaamde *portefeuilles*. Ook hier werd een onderscheid gemaakt tussen de Vlaamse en de Brabantse afdeling.

Naast archief van de Rekenkamer als archiefvormer bestaat er uiteraard een grote hoeveelheid archief *over* deze instelling in andere bestanden. Bij wijze van voorbeeld kunnen worden vermeld: Brussel, A.R., *Geheime Raad, Oostenrijkse periode*, nr. 203; *Raad van Financiën*, nrs. 1949, 1951, 1952, 2328-2348, 2350-2356, 2752, 4394, 7193, 8704, 8498, 8517-8518, e.a.; *Secretarie van State en Oorlog*, nrs. 1868-1873; *Audiëntie*, nrs. 787, 1344 en 2709; *Handschriftenverzameling*, nrs. 2225, 2335 en 2596; *Departement voor de Nederlanden van de Hof- en Staatskanselarij te Wenen*, talrijke registers en dossiers.

Bronnenpublicaties

De belangrijkste decreten, dépêches en ordonnances in de geschiedenis van deze Rekenkamer zijn uitgegeven door GACHARD L.-P., *Inventaire des archives des Chambres des comptes*, dl. I, p. 151-169 en 174-180 als "*pièces justificatives*". Een aantal akten werd ook uitgegeven in de bekende reeks *Recueil des ordonnances des Pays-Bas*. Hierin zijn vooral belangrijk: GACHARD L.-P. (ed.), *Recueil des ordonnances des Pays-Bas autrichiens*, 3de reeks, 1700-1794, dl. V, Brussel, 1882; VERHAEGEN P. (ed.), *o.c.*, dl. XIII, Brussel, 1914; *ibid.*, dl. XIV, Brussel, 1936; *ibid.*, dl. XV, Brussel, 1942. Al deze uitgaven worden vermeld in de hoger geciteerde studie van AERTS E., *Geschiedenis en archief van de Rekenkamers*.

Archieftoegangen

Algemene overzichten van het rijke archief van de Geünificeerde Rekenkamer brengen DIERKENS A., *À propos des archives de la Chambre des*

comptes aux A.G.R., in *XLVe Congrès de la Fédération des Cercles d'archéologie et d'histoire de Belgique. 1er Congrès de l'Association des Cercles francophones d'histoire et d'archéologie de Belgique. Congrès de Comines. 28-31.VIII.1980. Actes-Handelingen-Akten*, dl. VI, Komen, 1983, p. 355-373, vooral nuttig voor de registers (delen en banden), en LEFÈVRE J., *La Chambre des comptes*, in *Archives, bibliothèques et musées de Belgique*, 1957, 28 (2), p. 171-196 (herdrukt in *Joseph Lefèvre et les Archives générales du Royaume entre 1926 et 1971. Reprint (Miscellanea Archivistica. Studia, 2)*, Brussel, 1989). Zijn optimistische besluiten dienen echter met een grote korrel zout te worden genomen. Voor de series registers (delen en banden) bestaan er de inventarissen van GACHARD L.-P., *Inventaire des archives des Chambres des comptes*, dl. I, p. 236-245, 281-294 en 366, *passim* en van NELIS H., *Inventaire des archives des Chambres des comptes. Série des registres (comptes)*, dl. VI, Brussel, 1931, p. 2-30 en 68-71, *passim* (de p. 31-67 betreffen de Hervormde Rekenkamer van de periode 1787-1789, maar hebben een slechte chronologische afbakening zodat ze ook met vrucht voor de Geünificeerde Rekenkamer kunnen worden gebruikt). Een herwerkte uitgave van Nelis' inventaris, die veel fouten bevat, is in voorbereiding. Voor de *administratieve dossiers* bestaan er alleen handschriftelijke toegangen. De belangrijkste is de summiere en louter numerieke toegang door VAN UYTVEN R. (Brussel, A.R., *Inventarissen tweede afdeling*, nr. 248bis). Deze heeft echter alleen betrekking op de eerste reeks en moet door meer gedetailleerde toegangen worden aangevuld: bijvoorbeeld Brussel, A.R., *Inventarissen tweede afdeling*, nrs. 248ter 1 en 248ter 2 (steekkaarten op de nrs. 1 tot 158), 249 (geeft praktisch evenveel nummers als de inventaris van Van Uytven, maar dateert in zijn essentie uit de 18de eeuw en is soms moeilijk interpreteerbaar), 249bis 1-2 (zeer gedetailleerd voor de eerste 20 nrs.) en 266 (een toegang uit 1880 met hoofdzakelijk plaats- en persoonsnamen, naast enkele zaaknamen). Consulteer voor deze en andere oude inventarissen – waarvan slechts een beperkt aantal bruikbaar zijn voor de dossiers van de Geünificeerde Rekenkamer – CUVELIER J., *Inventaire des inventaires de la deuxième section des Archives générales du Royaume (Chambres des comptes, Chartes de Brabant, Flandre, Namur et Luxembourg, Corps de métiers, Papiers d'État et de l'Audience, Cartulaires et manuscrits, etc.)*, Brussel, 1904, p. 120-127 (anastatische herdruk in 1979; het verdient aanbeveling het aangevuld en verbeterd exemplaar van de lees-

zaal in het A.R. te Brussel te gebruiken), en PERSOONS E., *Concordantie-lijst van het archief van de Rekenkamers en van de inventarissen van de "tweede afdeling"*, in *Miscellanea Archivistica*, 1985, 38, p. 84-85. Voor de tweede reeks van de *administratieve dossiers* bestaat er vooralsnog geen toegang (hoewel deze door AERTS E. en PERSOONS E. wordt voorbereid). Voor de *administratieve briefwisseling* heeft men slechts één algemene, hoofdzakelijk uit ca. 1850 daterende toegang: Brussel, A.R., *Inventarissen tweede afdeling*, nr. 269, thans vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegang in beperkte oplage*, nr. 126: GACHARD L.-P. (herzien door AERTS E.), *Administratieve briefwisseling van de Rekenkamers. Correspondance administrative des Chambres des comptes*, Brussel, 1992. Voor nadere maar vaak meer partiële hulpmiddelen ter ontsluiting, zie CUVELIER J., *o.c.*, p. 128-132, 134-139 en PERSOONS E., *o.c.*, p. 82-84.

Erik AERTS

HERVORMDE REKENKAMER

(1786-1789)

Geschiedenis

De hervorming van de Rekenkamer door Jozef II mag niet los worden gezien van de grootscheepse reorganisatie van het regeringsapparaat die de keizer sinds 1783 voorbereidde en vanaf 1 januari 1787 met twee diploma's in praktijk bracht. Zoals voor het bestuurlijke en gerechtelijke kader beoogde Jozef II ook op financieel vlak de werking van de instellingen te verbeteren. Zulks was inderdaad nodig. Reeds tijdens zijn bezoek aan de Nederlanden in 1781 maakte de nieuwe monarch duidelijk dat hij niet erg was opgezet met de in 1735 geünificeerde Rekenkamer*. Tijdens het lange voorzitterschap van Louis François de Wavrans (1759-1782) waren de stapels af te horen rekeningen op onrustwekkende wijze toegenomen. Diens opvolger, de erudiete maar reeds bejaarde Franse jurist Martin Joseph de Müllendorff, leefde niet lang genoeg om de situatie in orde te brengen. In één van zijn laatste rapporten schilderde hij een triest beeld van de gevolgen van de gebrekkige werking van de aan zijn zorgen toevertrouwde instelling: vele rekeningen van rekenplichtigen waren de afgelopen jaren niet of slechts vluchtig gecontroleerd, talrijke titels en eigendomsrechten van de vorst waren in vergetelheid geraakt en uitgestrekte domeingronden tegen te lage bedragen verpand. Bovendien, zo gaf de voorzitter toe, waren bepaalde commissarissen niet tegen hun taak opgewassen en had het personeel geen inzicht in de eigen archiefrijksdom¹. Na het overlijden van de Müllendorff in 1785 besloot Jozef II voorlopig geen nieuwe voorzitter te benoemen. Klaarblijkelijk verwachtte hij meer heil van een diepgaand geherstructureerde Rekenkamer die beantwoordde aan de principes van de *Gleichschaltung*, die stevig was geschoeid op Oostenrijkse leest en werd geleid door een Oostenrijker die verknocht was aan het keizerlijk gezag.

¹ Brussel, A.R., *Departement voor de Nederlanden van de Hof- en Staatskanselarij te Wenen*, nr. 621, rapporten nrs. 8 en 14.

Deze ambtenaar werd gevonden in de persoon van Dominique de Locher (Dominik von Locher). Hij was als secretaris verbonden aan het Departement voor de Nederlanden van de Hof- en Staatskanselarij te Wenen* en in 1783 naar de Oostenrijkse Nederlanden gezonden om er in de openbare besturen de nieuwe boekhouding te introduceren. Toen deze opdracht grotendeels achter de rug was, ontving de Locher in mei 1786 van hogerhand de taak om het profiel van de nieuwe Rekenkamer op papier te zetten. Jozef II in hoogsteigen persoon had namelijk op 13 april zijn goedkeuring gehecht aan het voorstel van kanselier Wenzel von Kaunitz-Rittberg om de Rekenkamer door de Locher te laten hervormen. De kanselier maakte via gevolmachtigd minister* Louis Charles Barbiano di Belgioioso en secretaris van State en Oorlog* Henri Herman de Crumpipen de keizerlijke beslissing aan de kanselarijsecretaris bekend. Aan de eervolle opdracht was de benoeming tot voorzitter of directeur verbonden.

Reeds op 3 augustus 1786 legde de Locher de laatste hand aan zijn omvangrijk rapport, dat inderdaad een volledig organogram bevatte van de nieuwe Rekenkamer (*Chambre établie sur le nouveau pied, Chambre réformée*). Belgioioso stuurde het traktaat van meer dan 300 bladzijden door naar Kaunitz die het onmiddellijk bezorgde aan graaf Karl von Sinzendorff, sinds 1782 voorzitter van de Weense Hofrekenkamer (*Chambre aulique des comptes*). Von Sinzendorff ontbood de Locher te Wenen om samen grondig van gedachten te wisselen over de taakverdeling binnen de verschillende departementen van de nieuwe instelling. Op 22 november kon de kanselier het gereviseerde rapport voorleggen aan een ongeduldige Jozef II, die *in globo* zijn goedkeuring hechtte aan de tekst. Vanaf dan ging het snel. Op 9 december 1786 werd te Wenen de eigenlijke ordonnantie met betrekking tot de Hervormde Rekenkamer gepubliceerd; op 17 december verschenen de aanvullende instructies voor de griffie. Tenslotte maakten de landvoogden op 4 januari 1787 de hervorming van de Rekenkamer officieel bekend aan de Raad van Financiën*.

De nieuwe instelling zou, ondanks haar korte bestaan, een gunstige invloed uitoefenen op de kwaliteit van de gevoerde boekhouding en op de begrotingsmechanismen van de publieke financiën in de Oostenrijkse Nederlanden. Na praktisch drie jaar in werking te zijn geweest, ging de Hervormde Rekenkamer ten onder in de Brabantse Omwenteling. Op 12 december diende de centrale regering hals over kop Brussel te verlaten. Tot de dag

daarvóór had de Rekenkamer haar activiteiten voortgezet. Voorzitter de Locher bleef tot op het allerlaatste ogenblik in zijn instelling aanwezig. Na het republikeins experiment van het Soeverein Congres van de Verenigde Nederlandse Staten* werd op 27 december 1790 een voorlopig Comité van de Rekenkamer opgericht dat als rechtsoptolger van de Hervormde Rekenkamer werd aangewezen. Pas op 11 juli 1791 werd opnieuw een "echte" Rekenkamer in het leven geroepen. Uit het decreet van de gouverneurs-generaal blijkt dat deze instelling een identieke kopie was van de Rekenkamer die tussen 1735 en 1786 had gefunctioneerd. De maatregel kwam bijgevolg neer op een restauratie en maakte komaf met de hervorming van Jozef II.

Organisatie

De hervorming van 1786-1787 was veel radicaler dan de samenvoeging van beide Kamers in 1735. Toen bleven immers de twee oude Rekenkamers van Vlaanderen* en Brabant* als afzonderlijke departementen met elk hun eigen ressort min of meer bewaard. In het organogram van de Locher was van deze dichotomie niet langer sprake. Binnen de Hervormde Rekenkamer werden de activiteiten niet meer uitgevoerd op basis van een geografisch criterium. De dossiers werden er daarentegen afgehandeld door één of meer gespecialiseerde departementen of *bureaux* en uiteindelijk was de aard van het dossier bepalend voor de interne afwikkeling. De kersverse voorzitter had in zijn rapport niet minder dan acht bureaus voorgesteld naast een tweedelige griffie. Graaf von Sinzendorff was echter de mening toegedaan dat er een apart bureau nodig was voor de boekhoudkundige controle op een aantal wereldlijke instellingen zoals hospitals, pensionaatscolleges, wees- en vondelingenhuisen, enz. Het vierde bureau was bovendien een te heterogeen samenraapsel van kleine administraties (het Lotto*, het Brusselse muntatelier, de lopende middelen van het Geretrocedeerde Land, de jeneverstokerij te Waasten). Tenslotte was de Locher ervan uitgegaan dat een afzonderlijk bureau voor de *finances jésuitiques* overbodig was en dat de controle over deze fondsen gerust kon worden toevertrouwd aan een afdeling die zich met de gewone rijksfinanciën bezig hield. De keizer wou echter geen vermenging tussen de jezuïetenfondsen en de gelden van de schatkist. Samen sleutelden de Locher en von Sinzendorff in oktober en tijdens de eerste weken van november 1786 aan de definitieve redactie van het organogram. Deze versie

stelde een Rekenkamer voor die, behalve een *grand bureau* en een dubbele griffie, zeven departementen zou tellen.

Het *grand bureau* was geen departement zoals de andere, maar eerder een overkoepelende cel die haar naam ontleende aan de grote vergaderruimte waar het personeel werd bij elkaar geroepen, de voorzitter elke dag de taken verdeelde, waar rekenplichtigen werden ontvangen, waar belangrijke vergaderingen plaatsvonden en waar ook de bibliotheek was ondergebracht. De tweedelige griffie bestond uit een *greffe d'enregistrement* waar de ingekomen stukken werden verwerkt en een *greffe d'expédition* die de uitgaande stukken voor haar rekening nam. In de griffie werden hoofdzakelijk stukken geregistreerd, gekopieerd en samengevat; daarnaast stond het personeel ook in voor de aankoop van bureelbenodigdheden.

De zeven departementen kregen elk een min of meer aparte taak toegevoegd en waren soms verder uitgesplitst in afdelingen of *sections*. Zo bestond departement I uit twee afdelingen waarvan de eerste verantwoordelijk was voor het netto-inkomen van de vorst, alsook voor het Brusselse muntatelier en het Lotto. De tweede sectie diende zich bezig te houden met de *succession jésuitique* en meer bepaald met de boekhouding van de *préposés particuliers* (vaak ook domeinontvangers of zelfs personeelsleden van de Rekenkamer) van de geconfisqueerde jezuitenbezittingen. Ook het grote departement II bestond uit twee afdelingen. Het personeel van de eerste sectie kreeg de controle over de boekhouding van een 50-tal domeinontvangers toegewezen, de tweede sectie was daarentegen speciaal in het leven geroepen met het oog op de controle van de *administrateurs* en *contrôleurs* van de in maart 1783 afgeschafte kloosters. Departement III was volledig voorbehouden voor de douane, terwijl departement IV de financieel-boekhoudkundige aspecten kreeg toebedeeld van de wereldlijke en reguliere clerus, de kerkfabrieken, bisdommen, kapittels, dekenijen, broederschappen, liefdadige instellingen, bisschoppelijke seminaries, het Seminarie-Generaal* te Leuven en het filiaal hiervan te Luxemburg. Dit departement voerde daarnaast andere taken uit, zoals de aanleg van de nieuwe kerkhoven, de nieuwe indeling der parochies, het uitvoeren of opstellen van tellingen, denombrementen en staten van goed bij de geestelijkheid, enz. Het departement stond dan ook bekend als *département ecclésiastique*. Departement V had ongeveer dezelfde taken, maar dan uitsluitend voor een aantal wereldlijke instellingen en stichtingen. Zoals de departementen I en II was ook departement VI in

twee afdelingen verdeeld. In de eerste afdeling controleerde men de financiën van steden, dorpen, heerlijkheden, territoriale ambachten, kasselrijen en provinciale Staten, in de tweede beperkte men zich tot de lopende middelen (vooral imposten op het verbruik) van *la Westflandre*. In tegenstelling tot de zes vorige departementen, hield departement VII zich niet bezig met de lopende zaken, maar wel met het ordenen van archief en het opzoeken van documentatie. Niet voor niets kreeg het de naam van *département des recherches*.

In de zomer van 1787 zou de Locher aan zijn oorspronkelijk ontwerp twee extra departementen toevoegen. Departement VIII kreeg de naam van *bureau des ouvrages* of *bureau des constructions* en diende onder meer advies uit te brengen in alle technische kwesties met betrekking tot openbare werken. Departement IX diende komaf te maken met de massa achterstallige rekeningen van de laatste decennia. Aanvankelijk was deze opdracht toevertrouwd aan departement VII, dat echter als gevolg van het vele werk deze taak niet naar behoren kon vervullen.

De personeelsformatie van de Hervormde Rekenkamer verschilde niet wezenlijk van deze van zijn voorgangers. Het hoger kader bleef namelijk bestaan uit een voorzitter, meesters, griffiers en auditeurs; de lagere graden werden vertegenwoordigd door officialen, pratikanten, bodes en werklieden.

Voorzitter van de nieuwe Rekenkamer werd dus de Oostenrijkse kanselarijsecretaris Dominique de Locher voor wie deze benoeming – door de keizer toegezegd op 13 april, hem verzekerd op 26 mei, maar pas van kracht op 22 juni 1786 – een geweldige promotie betekende en een aanzienlijke financiële verbetering. De Locher verdiende namelijk 5600 gulden bruto of 5040 gulden netto. Toch lag deze wedde heel wat lager dan deze van zijn voorgangers en vertegenwoordigde de som een ietwat magere vergoeding voor de diensten van een energieke en hardwerkende ambtenaar die bij zijn superieuren bekend stond als een intelligent en loyaal medewerker. Deze loyaliteit was overigens niet alleen aanwezig tegenover de keizer, maar ook tegenover het hem toevertrouwde personeel. Rechtstreeks onder de voorzitter bevonden zich de meesters, zoals in de Geünificeerde Rekenkamer *conseillers et maîtres* genaamd, maar nu ook aangeduid met een verwijzing naar hun positie in de personeelshierarchie als departementshoofd. De meesters stonden inderdaad aan het hoofd van een departement. Behalve deze *conseillers ordinaires* kende de Hervormde Rekenkamer ook een *conseiller*

honoraire, graaf Jean-Baptiste Goswin de Wynants die sinds 1773 directeur was van het Archiefbureau* (*Bureau des archives*). In verhouding tot hun anciënniteit verdienden de departementshoofden 2860 tot 3680 gulden per jaar. De beide griffiers vormden een ietwat aparte categorie maar stonden, althans op basis van de loonstaten, boven de rest van het hierna te noemen personeel. De *greffier enregistrateur* verdiende dank zij zijn hoge anciënniteit en enkele reusachtige *suppléments* het meest van heel de Rekenkamer, op de voorzitter na. Zijn collega, de *greffier expéditeur*, was financieel beter af dan de auditeurs en zelfs enkele departementshoofden. Zowel de Locher als von Sinzendorff planden de aanwerving van 16 auditeurs. Dit getal werd echter nooit helemaal bereikt. In de eerste maanden van de nieuwe instelling waren slechts negen auditeurs actief en ook in het najaar van 1789 was het kader niet geheel volzet. Qua bezoldiging kan men de auditeurs in drie groepen onderverdelen: zij die een (bruto) jaarloon hadden van 2600 gulden, zij die 2100 gulden verdienden en tenslotte de groep die 1600 gulden opstreek. Op de twee hoogste bedragen werd acht pct. ingehouden, van het laagste bedrag werd vijf pct. afgetrokken. Zoals hun naam doet vermoeden en zoals reeds eeuwen gebruikelijk was, waren de auditeurs verantwoordelijk voor de controle van de boekhouding (rekeningen, journalen, kasstaten, bewijsstukken, enz.) der rekenplichtige ambtenaren.

Het beantwoorden van de briefwisseling werd overgelaten aan de zogenaamde officialen. Naar het voorbeeld van hun naamgenoten in andere 18de-eeuwse openbare besturen bestond er ook onder de officialen van de Rekenkamer een strikte hiërarchie. Het kader liet de aanwerving toe van 70 officialen, maar net zoals bij de auditeurs werd nooit het maximum aantal aangesteld. Zulks verklaart waarom de Locher genoodzaakt was pratikanten (*pratiquants*) in te schakelen. Zij onderscheidden zich van de officialen, doordat deze laatsten in vast dienstverband werkten en zichzelf slechts als een soort stagiairs de Kamer bevolkten. Een groot deel onder hen werd zelfs niet betaald. De meer fortuinlijken kregen in principe een dagvergoeding (vandaar de naam *écrivains à jour* of *journaliers*), wat in de praktijk uitdraaide op een karig maandloon van 20 of 30 gulden of een jaarloon van 240 tot 360 gulden. Deze bezoldiging stond in schril contrast met deze der officialen die jaarlijks 400 tot zelfs 1200 gulden verdienden. Het aantal pratikanten vertoonde een sterk stijgende tendens: van 38 in maart 1787 tot 123 in het voorjaar van 1789.

Naast al dit schrijfpersoneel beschikte de Locher over vier bodes, enkele (één tot vier) werklieden en een conciërge die zijn taak cumuleerde met deze van eerste officiaal. De vroegere kapelaan van de Rekenkamer werd in 1786 de laan uitgestuurd. Voor de totale personeelseffectieven had de Locher in 1786 ongeveer 150 personen voorzien. In realiteit waren het er steeds meer. Een maximale bezettingsgraad werd bereikt eind 1788-begin 1789 toen meer dan 200 personeelsleden in de Hervormde Rekenkamer waren tewerkgesteld.

Inzake financieel-administratieve kwesties was de Rekenkamer ondergeschikt aan de Algemene Regeringsraad* en aan de Weense Hofrekenkamer. Wat de strikte boekhoudkundige controle betrof, was zij echter onafhankelijk. De relaties tussen de Kamer en de twee andere instellingen verliepen niet altijd rimpelloos. Met name voor het domeinbeheer ging de Rekenkamer in de ogen van de Regeringsraad wel eens haar boekje te buiten.

Bevoegdheden en activiteiten

Het plan dat de Locher in augustus 1786 aan minister Belgioioso voorlegde, beantwoordde volledig aan de nieuwe visie die in Weense overheidskringen over de verschillende nationale Rekenkamers binnen het grote Habsburgse rijk was gegroeid. In deze "nieuwe" instellingen diende de aandacht op de eerste plaats uit te gaan naar het boekhoudkundig toezicht op de publieke financiën en niet langer naar de beheerstaken van het domein. De boekhoudkundige controle van het *revenu net* kreeg voortaan een afzonderlijk departement met een eigen personeelskader. Dankzij de hervorming van de boekhouding der openbare besturen in de jaren 1783-1786, beschikte de centrale overheid namelijk voor het eerst over een becijferd inzicht in het zogenaamde netto-inkomen, dit wil zeggen het totale inkomen waarvan het inherente uitgavenpakket reeds was afgetrokken. Het personeel van de Hervormde Rekenkamer diende zorgvuldig te waken over de naleving van de nieuwe boekhoudkundige principes en over de uniformiteit in de gebruikte boekhoudkundige documentatie. Daarnaast werd de financiële controletaak uitgebreid tot een aantal nieuwe kassen en administraties. Reeds vóór 1786 was de instelling verantwoordelijk geweest voor de verificatie van de boekhouding van de ontvanger-generaal*, de provinciale kassen, de gerechtsambtenaren, de domeinontvangers, de ontvangers der beden en subsidies, de ontvangers der fortificaties, de ontvangers der verheffings-, zegel- en postrechten,

de ontvangers der jezuietengoederen, de ontvangers der lopende middelen van het Geretrocedeerde Land, de ontvangers der Hofwerken*, het munt-personeel, een aantal steden, dorpen en kasselrijen, enz. Vanaf begin 1787 kwamen daar dus een aantal diensten en ontvangers bij. Van het naar de Algemene Regeringsraad overgehevelde Bureau voor het Beheer van de Douanerechten* (*Bureau de régie des droits de douane*) erfde de Rekenkamer de controle over de rekeningen, de tariefregisters en de magazijnstaten van de 23 douanekantoren. Bovendien diende zij maandelijks en trimestriële tabellen op te stellen van de in- en uitvoerrechten. Een instelling die de hervormingen van Jozef II niet overleefde, was het Comité voor de Religie-kas*. Dit Comité was opgericht om de in 1783 afgeschafte kloosters te beheeren of te verkopen, pensioenen uit te betalen aan ex-religieuzen, staten van goed na te kijken, enz. Na de afschaffing werden de activiteiten verdeeld over de Commissie voor Kerkelijke Zaken binnen de Algemene Regeringsraad en de Hervormde Rekenkamer. Verder kreeg deze laatste instelling de controletaken toegewezen van de eveneens afgeschafte Jointe voor Besturen en Subsidiezaken*. De algemene supervisie van de werkzaamheden kwam evenwel in handen van referendarissen bij de Algemene Regeringsraad. Een laatste belangrijke uitbreiding van de bevoegdheden hield verband met het nazicht van de boekhouding van een groot aantal wereldlijke besturen waarvan de keizer de financiën wou saneren: hospitalen, weeshuizen, vondelingengestichten, pensionaatscolleges, normaalscholen*, Koninklijke Colleges*, Bergen van Barmhartigheid, bedelkolonies, de Keizerlijke en Koninklijke Academie voor Wetenschappen en Letteren*, het Historiografisch Instituut* van de Bollandisten, enz.

Aansluitend bij deze verificatie van de boekhouding inspecteerde het personeel door onverwachte bezoeken de kasgelden der rekenplichtigen en voerde het dagelijks de nodige kastransfers en kasassignaties uit. Op basis van de rekeningen, journalen en *livres d'annotation* werden budgettaire staten opgesteld voor de Algemene Regeringsraad en de Weense Hofrekenkamer.

Een belangrijk deel van de taken werd ingenomen door de tijdelijke commissie-opdrachten van het personeel. Sommige officialen waren tot nader order actief als domeinontvanger, provoost of ontvanger der jezuietengoederen, anderen waren in één of andere stad druk bezig als administrateur of controleur der afgeschafte kloosters. Een officiaal van de griffie was werk-

zaam als huismeester van het Sint-Pietershospitaal te Brussel, terwijl het hoofd van departement V, Charles de Schell, vanaf augustus 1789 optrad als directeur van deze instelling². Begin 1789 werd een auditeur zelfs benoemd tot provinciale ontvanger van Limburg. Het was de wens van Jozef II en zijn Weense raadgevers dat de nieuwe Rekenkamer zoveel mogelijk de principes van de nieuwe boekhouding zou propageren. Het personeel heeft deze wens loyaal en zo efficiënt mogelijk trachten te beantwoorden.

Een dergelijke functie-uitbreiding was slechts mogelijk indien de instelling van andere bevoegdheden werd ontlast. Dat gebeurde ook. De meest in het oog springende verandering was het onttrekken aan de Rekenkamer van de uitgebreide taken inzake het domeinbeheer. In de oprichtingsordonnantie luidt het: "*Il étoit nécessaire de séparer du contrôle des finances confié à la Chambre des comptes, tout objet d'administration qui porte avec lui de la responsabilité et exige lui même un contrôle*". Het domeinbeheer werd van januari tot begin april 1787 toevertrouwd aan de Raad van Financiën, daarna en tot eind 1789 aan de Algemene Regeringsraad. Opdat deze instantie de taak van het domeinbeheer naar behoren zou kunnen vervullen, moest de Rekenkamer wel de vereiste adviezen bezorgen alsook de nodige informatie en documentatie doorsturen. Een tweede belangrijke inkrimping had te maken met het archief. Voortaan bewaarde de Rekenkamer enkel het archief met betrekking tot het eigen personeel en de strikte taken. Het vorstelijk archief werd naar Wenen gezonden, het eigenlijke staatsarchief verhuisde naar de gebouwen van de Regeringsraad. Tenslotte werden de Rekenkamer nog drie kleinere taken ontnomen. De eedaflegging van de belangrijkste rekenplichtigen greep niet langer plaats in handen van de voorzitter van de Rekenkamer, maar van de voorzitter van de Regeringsraad; de tarifiering en inning van een aantal taksen gebeurde eveneens in de schoot van deze instelling; de inning van de borgsommen van de ambtenaren werd voortaan toevertrouwd aan de ontvanger-generaal.

De Hervormde Rekenkamer had hetzelfde ressort als de onmiddellijke rechtsvoorganger en oefende met andere woorden haar geografische bevoegdheden uit over de hele Oostenrijkse Nederlanden.

² Brussel, A.R., *Handschriftenverzameling*, nr. 3602.

Bibliografie

GACHARD L.-P., *Inventaire des archives des Chambres des comptes, précédé d'une notice historique sur ces anciennes institutions*, dl. I, Brussel, 1837, p. 57-60 (anastatische herdruk in 1979), wijdde enkele bladzijden aan de Hervormde Rekenkamer. Een grondiger studie van de instelling is aanwezig in de inleiding op de inventaris van AERTS E., *Administratieve briefwisseling van de Hervormde Rekenkamer (1787-1789) (Algemeen Rijksarchief. Inventarissen, 240)*, Brussel, 1988, p. 12-102. Nuttige achtergrondinformatie over bepaalde aspecten van de werking van de Rekenkamer treft men aan in de gedegen studie van DIERKENS A., *Les déclarations des biens du clergé régulier et séculier des Pays-Bas autrichiens (1786-1787). Étude des registres 46764-46917 de la Chambre des comptes (A.G.R.) du point de vue archivistique et institutionnel (Miscellanea Archivistica, 25)*, Brussel, 1980. Voor de algemene context van de hervormingen van 1787 zijn verder onmisbaar: DHONDT L., *L'échec des réformes joséphines et la révolte constitutionnaliste de 1787 dans les Pays-Bas méridionaux*, in *Actes du Colloque "La Révolution et le Droit"*, Parijs, 1993 (ter perse) en ID., *Van Ancien Régime naar "moderne" bureaucratie. De hervorming van het vorstelijk bestuursapparaat in 1787*, in *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 1977, 90, p. 439-456. Er bestaat bij mijn weten geen biografische notitie over voorzitter de Locher.

Bronnenpublicaties

De ordonnantie van 9 december 1786 werd uitgegeven door VERHAEGEN P. (ed.), *Recueil des ordonnances des Pays-Bas autrichiens*, 3de reeks, 1700-1794, dl. XII, Brussel, 1910, p. 601-621; de ordonnantie van 4 januari 1787 door GACHARD L.-P., *Inventaire des archives des Chambres des comptes*, dl. I, p. 169-174, bewijsstuk LXXVI, en opnieuw door VERHAEGEN P. (ed.), *o.c.*, dl. XV, Brussel, 1942, p. 233-239.

Archief

Het archief van de Hervormde Rekenkamer wordt bewaard in het Algemeen Rijksarchief te Brussel in het bestand *Rekenkamers*. Het probleem is dat

verschillende reeksen en verzamelingen (bijvoorbeeld de administratieve dossiers, de rekeningen, de kwitanties, de rekenplichtige ambtenaren ...) van het bestand ook archief van de rechtsvoorganger (de Geünificeerde Rekenkamer) en van de andere Rekenkamers (Vlaamse en Brabantse Rekenkamers, Anjouwse Rekenkamer*) bevatten. Als gevolg van een niet altijd geslaagde inventarisatiepolitiek, maar ook als gevolg van de activiteiten en bewaar technieken van de instelling zelf, houdt de structuur van het volledige bestand slechts op een gebrekkige wijze rekening met het parallel en soms opeenvolgend bestaan van deze diverse Rekenkamers. Daarentegen werden de stukken in de 19de eeuw geordend op basis van hun uiterlijke en vooral hun redactionele vorm. Toch mag de situatie op archiefgebied voor de Hervormde Rekenkamer gelukkiger worden genoemd dan voor de overige Rekenkamers. De specifieke structuur van de onder Jozef II gereorganiseerde instelling heeft ertoe geleid dat de stukken min of meer als een afzonderlijke eenheid werden bewaard en geordend. Met name de volgende deelbestanden of bescheiden zijn interessant voor de Rekenkamer die tussen 1786 en 1789 actief is geweest. De essentie wordt gevormd door het bestand *Rekenkamers, registers*. Hierbij is het nuttig te weten dat het archief werd geordend per departement. Van belang zijn voornamelijk *Rekenkamers, registers*, nrs. 1399-1404ter, waarin de belangrijkste instructies aan de Kamer alsook een groot aantal interne richtlijnen werden geregistreerd. In de series rekeningen (met de bijhorende bewijsstukken) treft men de schriftelijke resultaten aan van de controleactiviteit van de Kamer. Veel te weinig geraadpleegd als gevolg van hun slechte toegankelijkheid, zijn de *administratieve dossiers* of de zogenaamde *cartons* van de Rekenkamers. Een aantal dozen en portefeuilles (bijvoorbeeld de nrs. 300¹, 300², 422¹, 422², 426, 427², 429, 431², 448 van de eerste reeks en nrs. 21-23 (één doos) van de tweede reeks) bevatten talrijke dossiers die van het grootste belang zijn voor de geschiedenis van de instelling. De briefwisseling tussen de Rekenkamer en andere belangrijke instellingen (voornamelijk de Raad van Financiën, de Algemene Regeringsraad, de Weense Hofrekenkamer en de Ontvangerij-generaal) en de menigte van rekenplichtigen is uiteraard hoofdzakelijk te zoeken in de *administratieve briefwisseling* of de zogenaamde *portefeuilles* van de Rekenkamers. In tegenstelling tot de ordening van de dossiers werd bij de briefwisseling een belangrijk deel van de bescheiden van de Hervormde Rekenkamer afzonder-

lijk geordend. In de moderne inventaris kon bovendien het herkomst- en structuurbeginsel volledig worden gerespecteerd.

Naast archief van de Rekenkamer als archiefvormer bestaat er uiteraard een grote hoeveelheid archief over deze instelling in andere bestanden. Bij wijze van voorbeeld kunnen worden vermeld: Brussel, A.R., *Algemene Regeringsraad*, nrs. 93-96, 1218-1223, 2505, 2530, 2532, 2533, 2563-2570; *Raad van Financiën*, nrs. 2348 en 2349; *Secretarie van State en Oorlog*, nrs. 1872-1873; *Departement voor de Nederlanden van de Hof- en Staatskanselarij te Wenen*, nrs. 527 (voorbereidende rapporten) en 621-622. Een handige toegang tot het gebrekkig geordend bestand van dit Departement treft men aan in de registers, nrs. 310-313, *sub* trefwoord "*Chambres des comptes*".

Archieftoegangen

Algemene overzichten van het rijke archief van de *Rekenkamers*, met enkele aanduidingen over de Hervormde Rekenkamer, brengen DIERKENS A., *À propos des archives de la Chambre des comptes aux A.G.R.*, in *XLVe Congrès de la Fédération des Cercles d'archéologie et d'histoire de Belgique. 1er Congrès de l'Association des Cercles francophones d'histoire et d'archéologie de Belgique. Congrès de Comines. 28-31.VIII.1980. Actes-Handelingen-Akten*, dl. VI, Komen, 1983, p. 355-373, vooral nuttig voor de registers (delen en banden), en LEFÈVRE J., *La Chambre des comptes*, in *Archives, bibliothèques et musées de Belgique*, 1957, 28, p. 171-196 (herdrukt in *Joseph Lefèvre et les Archives générales du Royaume entre 1926 et 1971. Reprint (Miscellanea Archivistica. Studia, 2)*, Brussel, 1989). Zijn optimistische besluiten dienen echter met een grote korrel zout te worden genomen. Voor de series registers (delen en banden) bestaan er de inventarissen van GACHARD L.-P., *Inventaire des archives des Chambres des comptes*, dl. I, p. 351-366, van NELIS H., *Inventaire des archives des Chambres des comptes. Série des registres (comptes)*, dl. VI, Brussel, 1931, p. 30-68 (met een slechte chronologische afbakening en tientallen drukfouten. Een herwerkte uitgave van Nelis' inventaris is in voorbereiding), en de publikatie die GORISSEN P. voorbereidde en die thans wordt bewaard in Brussel, A.R., *Inventarissen tweede afdeling*, nr. 5ter, p. 23-25. Een aantal oude toegangen op de belangrijke registers nrs. 1405-1447, treft men aan bij

PERSOONS E., *Concordantielijst van het archief van de Rekenkamers en van de inventarissen van de "tweede afdeling"*, in *Miscellanea Archivistica*, 1985, 38, p. 76. Voor de *administratieve dossiers* bestaan er alleen handschriftelijke toegangen. De belangrijkste is de summiere en louter numerieke toegang door VAN UYTVEN R. (Brussel, A.R., *Inventarissen tweede afdeling*, nr. 248bis). Deze heeft echter alleen betrekking op de eerste reeks en moet door meer gedetailleerde toegangen worden aangevuld, bijvoorbeeld Brussel, A.R., *Inventarissen tweede afdeling*, nrs. 248^{ter 1} en 248^{ter 2} (steekkaarten op de nrs. 1 tot 158), 249 (geeft praktisch evenveel nummers als de inventaris van Van Uytven, maar dateert in zijn essentie uit de 18de eeuw en is soms moeilijk interpreteerbaar), 249^{bis 1-2} (zeer gedetailleerd voor de eerste 20 nrs.) en 266 (een toegang uit 1880 met hoofdzakelijk plaats- en persoonsnamen, naast enkele zaaknamen). Consulteer voor deze en andere oude inventarissen, waarvan slechts een beperkt aantal bruikbaar zijn voor de dossiers van de Hervormde Rekenkamer, CUVELIER J., *Inventaire des inventaires de la deuxième section des Archives générales du Royaume (Chambres des comptes, Chartes de Brabant, Flandre, Namur et Luxembourg, Corps de métiers, Papiers d'État et de l'Audience, Cartulaires et manuscrits, etc.)*, Brussel, 1904, p. 120-127 (anastatische herdruk in 1979) (het verdient aanbeveling het aangevuld en verbeterd exemplaar van de leeszaal in het A.R. te Brussel te gebruiken), en PERSOONS E., *Concordantielijst van het archief van de Rekenkamers*, p. 84-85. Voor de tweede reeks van de *administratieve dossiers* bestaat er voorsnog geen toegang (hoewel deze door AERTS E. en PERSOONS E. wordt voorbereid). Voor de *administratieve briefwisseling* had men tot voor kort slechts één algemene en gebrekkige, hoofdzakelijk uit ca. 1850 daterende, toegang: Brussel, A.R., *Inventarissen tweede afdeling*, nr. 269, fol. 70-82, die nu is vervangen door AERTS E., *Administratieve briefwisseling van de Hervormde Rekenkamer*.

Erik AERTS

MUNTKAMER

(ca. 1425-1749)

Geschiedenis

Vanaf het einde van de 14de eeuw begonnen de Bourgondische hertogen verschillende vorstendommen en dus verschillende muntateliers in één politieke unie te verenigen. Terzelfder tijd groeide de behoefte aan een overkoepelend kader van gespecialiseerde ambtenaren dat toezicht moest houden over het particulier personeel in de diverse ateliers en tevens verantwoordelijk was voor het muntwezen in het algemeen.

Dit algemene kader was duidelijk geïnspireerd door het voorbeeld van de Franse Muntkamer, die reeds in de loop van de 14de eeuw vorm had gekregen. In de Bourgondische Nederlanden verschijnen de eerste "generale" muntambtenaren in het midden van de jaren twintig van de 15de eeuw, met andere woorden nog vóór Filips de Goede vanaf 1433 het muntsysteem in Vlaanderen, Brabant, Henegouwen en Holland-Zeeland zou unificeren. Zoals gezegd, beantwoordde de aanstelling van de eerste generale muntofficieren aan een institutionele noodzaak die het gevolg was van de territoriale groei van de Bourgondische staat. In 1421 had Filips de Goede als graaf van Vlaanderen de rechten op het graafschap Namen gekocht; begin 1425 kreeg dezelfde vorst* het bestuur over Holland en Zeeland in handen, en in mei van dat jaar nam hij bovendien het graafschap Henegouwen in zijn "*garde et seurté*". De grote hertog was dus wel gedwongen om het personeelsbestand in zijn verschillende muntateliers onder één centrale dienst te brengen. Aanvankelijk bestond deze generale staf uit drie muntmeesters-generaal en één essayeur-generaal, die in 1438 met twee muntmeesters werden aangevuld. Het permanente hoofdkwartier van de vijf generale muntmeesters was gevestigd in de lokalen van de Vlaamse Rekenkamer* te Rijsel. Naar analogie met deze Kamer kreeg de vergaderruimte van de meesters vrij snel de naam van Muntkamer (*Chambre des monnaies*). Ten laatste omstreeks het midden van de 15de eeuw werd deze benaming ook gebruikt om de eigenlijke bijeenkomsten van de generale muntmeesters aan te duiden. Hoewel dit aantal meesters in de volgende decennia enkele malen zou wijzigen, bleef het

begrip Muntkamer de vertrouwde uitdrukking voor de bijeenkomsten van de meesters. Toen een keizerlijke dépêche aan landvoogd* Karel van Lotharingen op 16 augustus 1749 de muntmeesters afschafte, zou met hen ook de term Muntkamer geruisloos verdwijnen.

Organisatie

Van oudsher bezaten de hertogdommen en graafschappen van de Nederlanden dus muntateliers waarin in naam van de vorst munt werd geslagen. Naar Italiaans voorbeeld waren deze ateliers sinds de volle middeleeuwen en tot 1749 georganiseerd als kleinschalige manufactures, geleid door een particulier ondernemer die het bedrijf van de vorst pachtte en er als muntmeester de dagelijkse leiding waarnam. De vorst leverde het vast kapitaal en vergevoegde zich ermee een vertegenwoordiger in het atelier aan te wijzen: de waardijn. Een essayeur of keurmeester en een stempelsnijder of graveerder vervulde het ambtenarenkader. De eigenlijke aanmunting gebeurde door gekwalificeerde arbeiders, tot 1786 geleverd door enkele erfelijke, corporatief gereguleerde kasten: de *gesworene ende gemeyn gesellen van der munt* (*les jurés du serment des monnaies*). Boven dit particuliere, plaatselijke kader creëerden de Bourgondiërs een generale staf. Deze handelwijze op strikt monetair vlak past volledig in hun algemene institutionele politiek: op lokaal niveau werden de bestaande instellingen zoveel mogelijk ongewijzigd gelaten, maar ze werden wel overkoepeld door nieuwssoortige instellingen en op die wijze behendig opgenomen in de Bourgondische staatsadministratie.

Tijdens de jaren veertig van de 15de eeuw verdwenen drie van de (sinds 1438) vijf muntmeesters-generaal. Vanaf dan tot het einde van de jaren zeventig van de 15de eeuw bestond de Muntkamer doorgaans uit twee muntmeesters-generaal. Bij het begin van de regering van Maximiliaan van Oostenrijk profiteerden de drie Leden van Vlaanderen van het klimaat van particularisme, om voor het graafschap Vlaanderen een aparte generale muntmeester aan te stellen. Daarmee volgden de Leden het voorbeeld van het gewest Holland-Zeeland, waar eind 1479 eveneens een apart meesterschap voor de munt was ingesteld. Maximiliaan reageerde op de Vlaamse maatregel door op 11 april 1487 een opperste gouverneur (*gouverneur supérieur*) te benoemen voor alle

muntateliers in de Habsburgse Nederlanden¹. Voortaan was de Muntkamer dus niet langer een college van gelijken, maar een hiërarchisch gestructureerd corps. Bovenaan stond de opperste gouverneur; hij werd gevolgd door de andere muntmeester die in theorie eveneens voor de hele Nederlanden bevoegd was, maar zich *de facto* enkel om Brabant zou bekommeren; onder hem stonden dan de muntmeesters van Vlaanderen en Holland-Zeeland. In 1495 verdween de gouverneur en stonden de twee meesters van de Muntkamer weer op gelijke hoogte. Niet lang daarna trof men echter drie muntmeesters-generaal aan, waarbij elke meester naar het voorbeeld van de ressorten van de Rekenkamers specifiek bevoegd was voor enkele gewesten. Zo was er in het begin van de 16de eeuw sprake van een muntmeester-generaal voor Vlaanderen, een meester voor Brabant en een meester voor Holland-Zeeland. Deze toestand werd bevestigd in de ordonnantie van Maria van Hongarije op 1 mei 1535. Uit de tekst blijkt dat de *generaels van onser muntten van herwertsovere* (*les généraulx de nos dite monnoye de pardeçà*) voortaan ook als superintendanten van de Munt bekend stonden.

De ordonnantie van 1535 gold als uitgangspunt voor de organisatie van de Muntkamer in de nieuwe tijd. De ordonnantie van 6 maart 1600, volgens V. Janssens de organieke wet van het toenmalige muntwezen, zou de bepalingen uit 1535 immers slechts toelichten en nader uitwerken. Vanaf het einde van de 17de eeuw voldeed de bestaande organisatie van drie meesters-superintendanten niet langer. De trieste gang van zaken in de monetaire politiek en de muntslag tijdens de eerste helft van de 18de eeuw is deels zelfs aan het beleid, of beter aan de afwezigheid van enig beleid, van de Muntkamer toe te schrijven. Janssens typeert de leden van de Muntkamer in deze periode als een onbekwame groep, gekenmerkt door onderlinge naijver, eeuwige disputen met de Rekenkamers, blinde belangenmotieven, besluiteloosheid en traditionalisme. Aangezien ook de Raad van Financiën* duidelijk niet was

¹ SPUFFORD P., *The General Officers*, p. 13, noot 24, citeert op basis van uiteenlopende bronnen patentbrieven van 12, 19 en 27 april 1487. Een niet door hem geconsulteerd afschrift van het origineel vermeldt nochtans duidelijk 11 april (Brussel, A.R., *Rekenkamers, registers*, nr. 135, fol. 202-203). Deze datum wordt ook bevestigd door *ibid.*, nr. 18.119, fol. 4, en megedeeld door onder meer DE WITTE A., *Histoire monétaire des comtes de Louvain*, dl. II, Brussel, 1896, p. 71. Spuffords overtuiging is vermoedelijk gebaseerd op een onbetrouwbaar afschrift uit de 18de eeuw waarin men onder meer ook 21 april aantreft (Brussel, A.R., *Handschriftenverzameling*, nr. 2540).

opgewassen tegen haar taak in monetaire zaken, moesten enkele energieke leden van de Rekenkamer het roer overnemen. Dit laatste overigens tot grote ontevredenheid van de Muntkamer. Vanaf de jaren veertig van de 18de eeuw merkt men dat de muntmeesters inderdaad praktisch volledig van het toneel verdwijnen. De reeds vermelde dépêche van 16 augustus 1749 maakte niet alleen een einde aan "*le mauvais état où se trouve présentement là-bas la Chambre des monnoies*", maar beëindigde ook een jarenlang conflict tussen Munt- en Rekenkamer. De door de Geünificeerde Rekenkamer* verhoopte fusie tussen beide instellingen is er echter nooit gekomen.

De leden² van de Muntkamer werden gerecruteerd uit het particuliere muntpersoneel. Vooral particuliere muntmeesters beschouwden het belangrijke ambt als een geslaagde bekroning van een druk zakenleven. Maar ook andere overheidsfuncties waarin ervaring inzake monetaire kwesties kon worden opgedaan, boden een goede recruiteringsbasis: er zijn muntmeesters-generaal bekend die voordien meester bij de Rekenkamers of bewaarder van de vorstelijke juwelen* waren. Daarnaast bleken nogal wat particulieren in het ambt geïnteresseerd: geldhandelaars, bankiers, kassiers, wisselaars, goudsmeden, enz. Een nieuwe generale muntmeester legde de eed af in handen van de voorzitter van de Geheime Raad*. Zijn benoeming gebeurde op advies van de Raad van Financiën. Naast hun salaris hadden de meesters onder meer recht op vacatiegelden voor hun inspecties en op tantièmes in de geldboeten die het gevolg waren van hun optreden. In principe waren de meesters elkaars gelijken, hoewel op het einde van de 15de eeuw de gouverneur duidelijk boven zijn collega's stond en er in de eerste helft van de 18de eeuw op basis van ouderdom of anciënniteit een *premier maître* was.

In de structuur van de overheidsinstellingen stond de Muntkamer, zoals de Rekenkamers, direct onder het toezicht van de Raad van Financiën. Voor een aantal juridische aspecten was de Kamer onderworpen aan het toezicht en het advies van de Geheime Raad.

De leden van de Muntkamer hadden tot augustus 1667 hun vertrekken in het gebouw van de Vlaamse Rekenkamer te Rijsel. Telkens wanneer deze Rekenkamer door de vorst gedwongen werd elders haar intrek te nemen, ver-

² Handig zijn de indertijd opgestelde lijsten van de generale muntmeesters. Een voorbeeld tot 1689 in: Brussel, A.R., *Rekenkamers, registers*, nr. 580, fol. IX-IXv., en vooral fol. 158v.-161v.

huisde de Muntkamer mee. Zo vertoefde zij tussen 1474 en 1479 te Mechelen. Vanaf 1681 en tot hun afschaffing verbleven de muntmeesters-generaal in het hotel dat door beide Rekenkamers te Brussel werd gedeeld.

Bevoegdheden en activiteiten

De bevoegdheden van de Muntkamer hadden alle betrekking op de muntorganisatie en op de monetaire politiek. De muntmeesters-generaal van de Kamer inspecteerden de verschillende muntateliers, hielden toezicht op de levering van de grondstof en op de leveranciers van dit ongemunt metaal (handelaars, wisselaars, goudsmeden ...). Zij gingen na of de vervaardigde speciën qua gewicht, gehalte en algemeen uitzicht in overeenstemming waren met de monetaire ordonnanties en instructies. Zij waren ook aanwezig bij de verpachting van de ateliers aan een particulier muntmeester, bij de overlegging van de rekeningen aan de Rekenkamers en bij de opening van de muntdozen³. Verder gaven zij inzake monetaire problemen advies aan de vorst of aan de Raad van Financiën en de Rekenkamers⁴, verleenden zij hun medewerking aan de voorbereiding van monetaire ordonnanties of de redactie van gedetailleerde instructies. Voor belangrijke kwesties riepen zij het muntpersoneel uit alle ateliers bij elkaar. De bepaling van de wettelijke waarde en de omloopvoorwaarden van de eigen muntsoorten, alsook de tarifiering van de buitenlandse munten en het ongemunt metaal waren eveneens het werk van de Muntkamer. In de ambtsvertrekken van deze instelling bewaarden de meesters de gewichten, weegschalen, balansen, toetsstenen, chemische vloeistoffen, patrijzen en matrijzen van muntstempels en het ander materiaal van hun overige collega's uit het generale kader, te weten van de keurmeester en van de stempelsnijder of graveerder. Tijdens de 17de eeuw nam één van de muntmeesters de aankoop en taxatie van de juwelen van de vorst voor

³ Ook muntbussen genoemd. Hierin stopte de *wardein* een steekproef van de nieuw geslagen muntstukken. De doos of bus werd vervolgens gesloten en verzegeld. In bijzijn van andere muntofficieren en leden van de Rekenkamers werd de inhoud gecontroleerd om na te gaan of de nieuwe speciën onder meer inzake gewicht en gehalte voldeden aan de norm.

⁴ Daartoe reisden zij zelfs naar het buitenland. Zie het voorbeeld van muntmeester Thomas Grammaye die in 1514, vergezeld van de Brugse keurmeester, naar Engeland trok en in 1529 in Frankrijk werd gesignaleerd: Brussel, A.R., *Handschriftenverzameling*, nr. 276^{bb2}, fol. 1, en NICOLAS J., *L'argent des principautés*, dl. I, p. 29.

zijn rekening, een opdracht die voordien werd vervuld door de juwelenbewaarder. Ook waren de generale meesters verplicht eigen archief bij te houden. Hun beperkte gerechtelijke bevoegdheden vloeiden rechtstreeks uit dit takenpakket voort. De meesters mochten optreden tegen allerlei misdrijven en misbruiken van monetaire aard, bedreven zowel door ambtenaren als door particulieren. Voor dit deel van hun functie konden zij een beroep doen op de medewerking van het officie-fiscaal van de provinciale justitieraden en van de plaatselijke gerechtsofficieren. Regelmatig maakten de meesters bovendien gebruik van speciaal daartoe aangestelde informanten en verklikkers.

In augustus 1749 gingen de bevoegdheden van de Muntkamer over op de kersverse Jointe voor het Muntwezen*.

Territoriaal gezien, strekten de bevoegdheden zich uit over de hele Nederlanden. Met de Opstand kwam hieraan uiteraard een einde. In artikel XII van de Unie van Utrecht van 23 januari 1579 hadden de opstandige provincies aanvaard dat hun muntwezen op uniforme leest zou worden geschoeid. Deze bepaling werd in de muntreglementen van 1586 en 1606 overgenomen als basis voor de monetaire organisatie van de jonge Republiek. De Bourgondisch-Habsburgse Muntkamer had er uiteraard geen zeggenschap en zag haar bevoegdheden overgaan op een speciaal generaliteitscollege: de Raden en generaalmeesters van de Munt. Dit college was reeds vanaf 1586 actief in Den Haag. Het bestond eveneens uit drie generaals. Dezen werden benoemd door de Staten-Generaal⁵.

Bibliografie

De vroegste geschiedenis van de Muntkamer (met nadruk op de drie muntmeesters-generaal) wordt behandeld door SPUFFORD P., *The General Officers of the Burgundian Mints in the Netherlands in the Fifteenth Century*, in *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde*, 1978-1979, 65-66, p. 5-14. Het Franse voorbeeld van de Muntkamer werd bestudeerd door BAILHACHE J., *Chambre et Cour des monnaies (XIVe, XVe et XVIe siècles)*. *Aperçu histo-*

⁵ ENNO VAN GELDER H., *De munbus. Het toezicht op de muntvervaardiging in de tweede helft van de 17e eeuw*, in *Jaarboek van het Koninklijk Nederlandsch Genootschap voor Munt- en Penningkunde*, 1946-1947, 33-34, p. 9-10 en 19-30; ID., *Munthervorming tijdens de Republiek, 1659-1694*, Amsterdam, 1949, p. 7 en 8.

rique, in *Revue numismatique*, 1934, 37, p. 63-99 en 175-197; 1935, 38, p. 67-89; 1936, 39, p. 157-179 en 327-345. NICOLAS J., *L'argent des principautés belges pendant le Moyen-Age et la Période moderne*, dl. I, Namen, 1933, p. 26-29, beschrijft beknopt de activiteiten van de meesters, hoofdzakelijk op basis van de ordonnantie van 1 mei 1535. Voor de 18de eeuw wordt een goed beeld geschetst van de lusteloze werking van de Muntkamer en de conflicten tussen deze instelling en de Rekenkamer in JANSSENS V., *Het geldwezen der Oostenrijkse Nederlanden (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, 29)*, Brussel, 1957. De algemene organisatie van de muntateliers komt ter sprake bij SPUFFORD P., *Mint Organisation in the Burgundian Netherlands in the Fifteenth Century*, in BROOKE C.N.L., STEWART B.H.I.H., POLLARD J.G. en VOLK T.R. (eds.), *Studies in Numismatic Method Presented to Philip Grierson*, Cambridge, 1983, p. 239-261 (hoofdzakelijk de 15de eeuw) en bij AERTS E. en VAN CAUWENBERGHE E., *Organisatie en techniek van de muntfabricage in de Zuidelijke Nederlanden tijdens het Ancien Régime*, in *Europees Genootschap voor Munt- en Penningkunde. Jaarboek 1987*, Tienen, 1987, p. 7-144, voor de nieuwe tijd.

Archief

Het archief van de Muntkamer is niet als een afzonderlijk bestand bewaard gebleven. Het grootste deel van het archief is voor wat betreft de 17de en 18de eeuw als aparte retroacten aanwezig in het Algemeen Rijksarchief te Brussel, en meer bepaald in het bestand *Jointe voor het Muntwezen*. Daarnaast berust een belangrijk deel in de *reeks B* van de Archives départementales du Nord te Rijsel. Ook te Rijsel bestaat geen afzonderlijk bestand. De bescheiden moeten worden gezocht in onder meer de *layette 22* van de *Tre-sor des Chartes* (bijvoorbeeld Rijsel, A.D.N., *reeks B*, nrs. 641-651), in het *supplément* op deze collectie (*reeks B*, nrs. 19.959-19.962), en vooral in de serie *lettres reçues et dépêchées* of de briefwisseling van de Rekenkamer, bestaande uit zowel ontvangen originelen als uit minuten van expedities. Het per onderwerp gerangschikt deeltje biedt weinig; in het chronologisch geordend gedeelte zijn onder meer volgende nummers interessant: *reeks B*, nrs. 17.648, 17.651, 17.657-17.665, 17.675, 17.679, 17.681, 17.708, 17.717,

17.732, 17.734, 17.737, 17.740. Te Rijsel zijn er ook de bekende "*registres aux commissions*" (reeks B, nrs. 48-67, en een index onder nr. 70 met sub K: "*monnoies*"), die voor de meeste generale muntmeesters afschriften van de commissiebrieven bevatten, maar dat is uiteraard archief van de Rekenkamer zelf. Dit laatste geldt eveneens in grote mate voor de *administratieve dossiers* of de zogenaamde *cartons* van de Rekenkamers in het Algemeen Rijksarchief te Brussel. Zowel de eerste reeks (nrs. 63, 64, 65¹, 65², 65^{bis1}, 65^{bis2}, 538², 783¹, 783², 784¹, 784², 785¹, 785², 789¹, 789², 790¹, 790², 791¹, 791²), als de tweede reeks (nrs. 40-43, waarvan 40 en 41 in één doos) bevatten talrijke stukken met kostbare informatie over de generale muntmeesters. De gebrekkige toegangen op dit bestand maken het doorgaans niet mogelijk uit te maken of het gaat om bescheiden waarvoor de Rekenkamer dan wel de Muntkamer archiefvormer was. Wie de Muntkamer en haar personeel wil bestuderen, moet in zijn heuristiek een zekere vindingsrijkheid aan de dag leggen. In het Algemeen Rijksarchief te Brussel moet hij alleszins de *Handschriftenverzameling* uitvlooiën (bijvoorbeeld nr. 1785) en in het Stadsarchief te Antwerpen de *Privilegiekamer* (onder meer de nrs. 2617-2620). In deze stad was immers tot 1786, toen het Antwerpse muntatelier de deuren sloot, een afdeling van het Brabantse munt-*serment* gevestigd. Archief over de Muntkamer en haar werking is uiteraard aanwezig in de toezichthoudende instelling: Brussel, A.R., *Raad van Financiën*, nrs. 168-179 en 7475-7483.

Bronnenpublicaties

Een aantal ordonnanties, instructies en commissiebrieven voor de leden van de Muntkamer zijn uitgegeven in de bekende reeksen van de *R.O.P.B. (A.)*. Zo werd de ordonnantie van 1 mei 1535 uitgegeven door LAMEERE J. (ed.), *Recueil des ordonnances des Pays-Bas*, 2de reeks, 1506-1700, dl. III, Brussel, 1902, p. 475-477; deze van 6 maart 1600 door BRANTS V. (ed.), *Les ordonnances monétaires du XVIIe siècle. Albert et Isabelle - 1598-1621, Philippe IV - 1621-1665, Charles II - 1665-1700 (R.O.P.B., 2de reeks, 1506-1700)*, Brussel, 1914, p. 9-37 (voeg toe aan de bronvermeldingen aldaar: een afschrift in Brussel, A.R., *Handschriftenverzameling*, nr. 883bis); de dépêche van 16 augustus 1749 door GACHARD L.-P. (ed.), *Recueil des ordonnances des Pays-Bas autrichiens*, 3de reeks, 1700-1794, dl. VI, Brussel, 1887, p. 459 en 460 (een onvolledige editie bij DE WITTE A.,

Histoire monétaire des comtes de Louvain, ducs de Brabant et marquis du Saint Empire romain, dl. III, Brussel, 1899, p. 282 en 283).

Archiefteogangen

DANHIEUX L., *Inventaire de la Jointe des monnaies*, Brussel, 1957 (anastatische herdruk in 1979), inventariseert in het eerste hoofdstuk de bescheiden van de *conseillers-maîtres généraux des monnaies*. De vroegere toegang door DE BREYNE É., *Inventaire sommaire des archives de la Jointe des monnaies (Inventaires sommaires des archives des anciens gouvernements des Pays-Bas conservées aux Archives générales du Royaume à Bruxelles, I)*, Brussel, 1906, maakt, volgens Danhieux, onvoldoende het onderscheid tussen de bescheiden van de Muntkamer en die van de Jointe. De Breyne geeft zulks overigens volmondig toe: "*nous n'avons pas cru devoir distraire ces documents des archives de la Jointe*" (DE BREYNE É., *o.c.*, p. 3). De verouderde toegang, bewaard als Brussel, A.R., *Inventarissen eerste afdeling*, nr. 94, is voor sommige nummers uitvoeriger in zijn beschrijving dan de inventaris van Danhieux, maar is enkel bruikbaar met behulp van Danhieux' concordantie. Voor de *administratieve dossiers* van de Rekenkamers in het Algemeen Rijksarchief te Brussel bestaan er enkel handschriftelijke toegangen. De belangrijkste wordt bewaard te Brussel, A.R., *Inventarissen tweede afdeling*, nr. 248bis. Deze heeft echter alleen betrekking op de eerste reeks, want de tweede reeks moet het vooralsnog zonder toegang stellen. Voor Rijsel zijn met betrekking tot de Muntkamer en in het licht van de hiervoor gerepertorieerde nummers vooral de twee volgende inventarissen interessant: DEHAISNES C.-C.-A. en FINOT J., *Inventaire sommaire des Archives départementales antérieures à 1790. Nord. Archives civiles. - Série B. Chambre des comptes de Lille - art. 1 à 652*, dl. I-1, Rijsel, 1899, alsook BRUCHET M., *Archives départementales du Nord. Répertoire numérique. Série B (Chambre des comptes de Lille). Fasc. I: introduction, bibliographie, répertoire*, Rijsel, 1921.

Erik AERTS

JOINTE VOOR HET MUNTWEZEN

(1749-1787, 1791-1794)

Geschiedenis

Het monetair beleid heeft steeds een eigen deskundigheid vereist, die meestal niet door de hoogste gezagdragers opgebracht werd, maar wegens haar betekenis voor land en economie steeds erg gewaardeerd was.

De Jointe voor het Muntwezen (*Jointe des monnaies*) is dan ook niet de eerste werkgroep geweest die zich met deze politiek bezighield. In de prijs-revolutie die zich sterker deed gevoelen naarmate het einde van de 16de eeuw naderde, werd reeds de hulp van een technische adviesraad als hoogst noodzakelijk ervaren. De ordonnantie van de aartshertogen van 6 maart 1600 gaf de eerste structuren aan het monetair beleid. Die zouden anderhalve eeuw blijven fungeren.

Praktisch bezaten de generaalmeesters van de muntateliers van Brugge, Antwerpen, Brussel, Maastricht, 's-Hertogenbosch, Luxemburg en Doornik een beslissende macht. Zij vormden de Muntkamer* (*Chambre des monnaies*), zo geheten naar het zaaltje van de Vlaamse Rekenkamer te Rijsel* waar zij elkaar ontmoetten. Met verloop van jaren waren de eerste drie de enigen die nog fungeerden en meteen de enige leden van de Muntkamer. De Jointe voor het Muntwezen beschouwde zichzelf als een verlengstuk van deze instelling en bewaarde zorgvuldig haar archieven.

Het zou echter verkeerd zijn in de *jointe* alleen maar een naamsverandering of een verlengstuk te zien. Alle uiterlijke aspecten ten spijt is zij veeleer een diepgaande hervorming geweest, gegroeid uit de onmacht van de Muntkamer om in de 18de eeuw het beleid aan te passen aan de evolutie van de waardeverhouding van de twee muntmetalen. Pogingen tot sanering en koerscorrecties waren herhaaldelijk – heel bijzonder in 1725, 1730, 1735 en 1742 – ondernomen. Wegens het onredelijk verzet van de Muntkamer hadden zij alleen tot grotere verwarring en verarming geleid.

Na de Oostenrijkse Successieoorlog realiseerde men dat een grondige aanpassing onontbeerlijk geworden was. Een halve eeuw immobilisme had veel schade veroorzaakt. Enkele weken reeds na de ontruiming van het land

door de Franse bezettingstroepen en de vestiging van een voorlopig, door militairen geleid bewind werd, op 12 maart 1749, de eerste Jointe voor het Muntwezen geïnstalleerd. Hertog Leopold van Arenberg, opperbevelhebber van de nationale troepenmacht en tijdelijk regeringshoofd, werd er voorzitter van. Na zijn aankomst te Brussel zou gevolmachtigd minister* markies Antoniotto di Botta-Adorno op 2 april 1749 deze functie overnemen.

In deze eerste, voorlopige *jointe* werd geen enkele generaalmeester van de muntateliers opgenomen. De leden waren Jean de Witt sr., voorzitter van de Geünificeerde Rekenkamer*, Paul François de Cordeys, raadsheer van de Raad van Financiën*, en Corneille Bosschaert en Nicolas de Nobili, meesters-raadsheren van de Geünificeerde Rekenkamer. Vooral twee van hen, de Witt en Bosschaert, deden het technische werk. Een bediende van de Geünificeerde Rekenkamer, du Cayer, verzorgde het schrijfwerk. De taak van de groep bestond erin het hoofd te bieden aan de speculatie op de te hoog gewaardeerde gouden dukaten. Deze storende handel vereiste een spoedoplossing. Het werk was in juni beëindigd, nog vóór de echte Jointe voor het Muntwezen een feit geworden was.

Definitief werd de *jointe* maar op 16 augustus 1749 opgericht, doch pas op 18 april 1750 werd haar bestaan aan de hoge justitieraden meegedeeld¹. De maatregel betekende een kleine paleisrevolutie. Dit is wellicht de reden, waarom de Hoge Raad voor de Nederlanden te Wenen* op 2 oktober bevel moest geven tot de installatie over te gaan. De twee nog levende generaalmeesters van de Munt werden uit hun functie ontheven. Eén van hen, graaf C.J. de Clauwez-Briant, werd in de *jointe* opgenomen. Van de tweede generaalmeester, J.F. de Wael uit Antwerpen, werd het aangeboden ontslag aanvaard. De man was oud en ziek en kon het werk al lang niet meer aan. Daarmee was de Muntkamer *de facto* afgeschaft. Haar functie werd nu meer in handen gespeeld van de Geünificeerde Rekenkamer, waar een groepje ambtenaren al lange jaren de politiek van de Muntkamer bestreden had.

Na een eerste drukke activiteit leefde de *jointe* in 1754-1755 weer op in de spanningen van de monetaire ontwikkelingen. Gevolmachtigd minister, graaf Karl von Cobenzl was hierdoor zo verontrust, dat hij de *jointe* ver-

¹ R.O.P.B.A., 3de reeks, 1700-1794, dl. VI, p. 459-460. De muntwet van 21 april 1755 vindt men in *ibid.*, dl. VII, p. 465-466, en die van 19 juli 1755 in *ibid.*, dl. VII, p. 493-494.

ruimde en ze in zijn paleis onder zijn voorzitterschap liet samenkomen. Dan was gewoonlijk ook Patrice François de Neny aanwezig als voorzitter van de Raad van Financiën.

De Oostenrijkse Nederlanden moesten in deze jaren aansluiting zoeken bij de monetaire evolutie. Zij verlangden echter niet in te gaan op de richtlijnen van het Weense Hof, omdat die voor ons land nadelig waren. Men verlaagde de waarde van het goud niet verder, terwijl het zilver op zijn echte waarde werd gesteld. De maatregel bleek een voltreffer te zijn. Vanaf dat ogenblik bezaten de Oostenrijkse Nederlanden een heel vast muntsysteem. Zij zouden in de volgende jaren grote hoeveelheden munt slaan. Voorzitter Denis Benoît de Cazier zou daarover in 1769 bij kanselier Wenzel von Kaunitz-Rittberg een omstandig verslag uitbrengen².

Verder schafte de *jointe* de muntateliers van Brugge en Antwerpen af en renoveerde dat van Brussel, dat als enige nog met de aanmaak van metaalgeld belast werd. Voor de leiding van dat Munthotel, voor zijn waardijn, graveerders en essayeurs werden nieuwe reglementen opgesteld.

Daarna verslaptte de activiteit van de *jointe*. Dit hing ten dele samen met de rust op de metaalmarkt en met de goede regelingen die in 1755 getroffen waren. Ten dele was dit slechts schijn en te danken aan een handige en praktische werkwijze. Men hield geen officiële vergaderingen meer, maar bemerkingen of klachten werden door voorzitter de Cazier of door een ander lid genoteerd en *per manus* doorgegeven in de lokalen van de Raad van Financiën of van de Geünificeerde Rekenkamer, totdat iedereen het eens was met de tekst van een resolutie of consult.

Grote veranderingen kwamen niet meer voor. Wel werden er nog monetaire aanpassingen doorgevoerd voor perifere gebieden zoals Luxemburg, Namen, Limburg in 1775³.

In 1787, bij de grote hervormingen van Jozef II, verdween de *jointe* in alle stilte. Zij telde maar twee leden meer: één uit de Raad van Financiën en één uit de Hervormde Rekenkamer*. Alleen de eerste plaats was nog bezet:

² Brussel, A.R., *Raad van Financiën*, nr. 7488 (verslag van 8 mei 1769). Zie ook: Brussel, A.R., *Secretarie van State en Oorlog*, nr. 2178.

³ Muntregeling voor Luxemburg: *R.O.P.B.A.*, 3de reeks, 1700-1794, dl. XI, p. 17-24; voor Namen van 29 mei 1775: *ibid.*, dl. XI, p.47; voor Limburg van 3 juli 1775: *ibid.*, dl. XI, p. 50-51.

raadsheer Henri Delplancq vulde die op. Daarna nam een speciaal departement van de Hervormde Rekenkamer de zorg voor het muntatelier over⁴.

Bij de restauratie van het Habsburgs bewind in 1791, werd de *jointe* terug tot leven gebracht, omdat het nu eenmaal zo hoorde, niet uit noodzaak. Zij kende slechts een minimale activiteit. Zij was in het najaar van 1794 betrokken bij de afschaffing van alle Zuidnederlandse instellingen door keizer Frans II.

Organisatie

Bij de definitieve oprichting van de Jointe voor het Muntwezen kreeg de voorzitter van de Geünificeerde Rekenkamer, de Witt sr. de leiding. Zijn assessoren werden Bosschaert, lid van de Geünificeerde Rekenkamer bij zijn aanstelling, en vanaf 1750 tot aan zijn dood in 1754 raadsheer van Financiën, en ex-generaalmeester van de Munt, graaf de Clauwez-Briant. Secretaris werd Jean de Witt jr. De graaf ontving een wedde van 2000 gulden, Bosschaert mocht voor zijn inzet een supplementaire jaarvergoeding van 500 gulden in ontvangst nemen. De andere leden deden hun werk gratis. Alleen mochten zij af en toe op een niet officieel geregelde wijze in de royalty's van de muntslag delen.

Ongelukkigerwijs stierven tussen 1751 en 1754 de drie leden van de *jointe*. Bij de aanstelling van nieuwe leden kreeg de Raad van Financiën de grootste invloed. Voorzitter werd de Cordeys (1751-1759). Bij zijn benoeming was hij nog voorzitter van de Geünificeerde Rekenkamer. In 1757 werd hij bevorderd tot voorzitter van de Raad van Financiën. Na hem zouden het steeds de voorzitters van de Collaterale Raden zijn die de leiding kregen van de *jointe*. Zo zou het zijn met de Cazier (1759-1784), Delplancq (1784-1787) en Pierre Benoît Desandrouin (1791-1794). Als assessoren kregen zij de Antwerpse zakenman, raadsheer voor handelszaken, Jean Charles van Heurck en raadsheren Joseph C. Vandeveld en de Witt jr. van Financiën en N. van den Boom, commissaris van de *jointe* bij de Antwerpse Munt. In 1765 werd ook Philipp von Cobenzl, neef van de gevolmachtigd minister, in de muntcommissie aangesteld. Secretaris werd een tijd lang een bediende

⁴ *Ibid.*, dl. XV, p. 233: decreet van 4 jan. 1787.

JOINTE VOOR HET MUNTWEZEN

van de Raad van Financiën, J.J. Mienens. Er werd voor hem geen vaste vergoeding gesteld, daar men voorzag dat zijn werk erg zou verminderen.

Vanaf 1791 was de *jointe* theoretisch samengesteld uit voorzitter Desandrouin en de raadsheren Vandeveld en Christophe de Bartenstein van de Raad van Financiën. Deze laatste zou in 1793 vice-voorzitter worden van de Geünificeerde Rekenkamer. De beide assessoren waren ooit regeringscommissaris geweest bij het Brussels muntatelier.

Als regeringscommissaris bij de Antwerpse en later bij de Brusselse Munt werd aanvankelijk een raadsheer van de Geünificeerde Rekenkamer, graaf Jean-Baptiste Joseph de Fraula, aangeduid. Hij werd later in die functie opgevolgd door de assessoren Vandeveld en de Bartenstein. Meer en meer trad in de werking van de Brusselse Munt de functie van de waardijn naar voor. Men liet de titularis soms zelfs beslissingen nemen die vroeger onder de *jointe* ressorteerden, zoals het slaan van nieuwe muntspeciën en erpenningen.

Een praktische regeling wilde dat in de latere jaren van de Theresiaanse regering de controle over het Munthotel eerst in de Rekenkamer behandeld werd, terwijl het aanmaken van nieuwe speciën, veranderingen van koers, regelingen betreffende de munten van de perifere gebieden Luxemburg, Gelre en Limburg bij voorkeur in de Raad van Financiën werden besproken en daarna voorgelegd aan de leden van de *jointe*, die geen deel uitmaakten van de betrokken instelling.

Bevoegdheden en activiteiten

De algemene opdracht van de Jointe voor het Muntwezen verschilde niet van die van haar rechtsvoorganger, de verdwenen Muntkamer⁵. Zij kreeg zowel de leiding als het toezicht op de muntslag, moest controle uitoefenen op het gehalte, het gewicht en de bewerking van de muntspeciën en op de boekhouding van de muntateliers. Het nazien van de rekeningen werd in feite door iemand van de Geünificeerde Rekenkamer ter hand genomen, die daarover

⁵ Zie betreffende de rechtsvoorganger het eerste "*Règlement organique*" van 6 maart 1600, in BRANTS V. (ed.), *Les ordonnances monétaires du XVIIe siècle* (R.O.P.B., 2de reeks, 1506-1700), Brussel, 1914, p. 9-37, en de "*Commission du maître général*" (R. Staes) van 23 juni 1602, in *ibid.*, p. 45-47.

verslag moest uitbrengen aan de *jointe*. Het hoorde ook tot de technische opdracht van de muntcommissie beslissingen voor te bereiden over nieuwe muntsoorten en koersveranderingen. Zij moest tevens toezicht houden en regulerend optreden ten overstaan van goudsmeden en wisselaars en nagaan of de monetaire ordonnanties overal geëerbiedigd werden.

Bij haar stichting had de *jointe* nog een onmiddellijke en tijdelijke bijkomende opdracht van dubbele aard gekregen: zij moest de muntslag overeenkomstig een uitdrukkelijk bevel van Wenen in eigen beheer organiseren – in plaats van de uitbating van de muntateliers nog te verpachten – en de koers van de geldspeciën aanpassen aan de normen die door de voorlopige *jointe*, op aanwijzing van de Hoge Raad voor de Nederlanden te Wenen, vastgelegd waren. Die normen hadden echter, zo ontdekte men ook te Brussel, een onvolmaakte goud-zilver verhouding opgelegd, die men dan maar eigenmachtig verbeterde.

Bij de allereerste organisatie, na het einde van de Oostenrijkse Successieoorlog, hoorde ook het aanstellen van directeurs in de drie muntateliers, het aanwerven van goede essayeurs, die de munten na hun aanmaak dienden te controleren, van stempelsnijders, graveurs en van betrouwbare waardijns die met het toezicht op de munters, de graveurs en de leveringen van muntmetaal belast waren, de muntijzers en stempels bewaarden, en daarom zelf in het Munthotel woonden. De *jointe* moest tevens zo vlug mogelijk twee begaafde kandidaat-stempelsnijders naar Wenen sturen voor een verdere technische opleiding. Inmiddels moest men graveurs uit het buitenland aantrekken en hen met een tijdelijke opdracht belasten om de muntslag te kunnen hernemen.

Bibliografie

Een inleiding op de geschiedenis en de werking van de *jointe* brengt DAN-HIEUX L., *Inventaire de la Jointe des monnaies*, Brussel, 1957, p. 5-9 (anastatische herdruk in 1979).

Heel wat gegevens over de monetaire ontwikkeling in de 18de eeuw vindt men in DE WITTE A., *Histoire monétaire des comtes de Louvain, ducs de Brabant et marquis du Saint Empire romain (Académie d'archéologie de Belgique, 5de reeks, 2)*, dl. III, Antwerpen, 1899, p. 279-333. De achtergrond van deze evolutie en de betekenis van de *jointe* worden uiteengezet in JANSSENS V., *Het geldwezen der Oostenrijkse Nederlanden (Verhan-*

delingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, 29), Brussel, 1957. Een uitgebreide kritische bespreking van deze laatste studie wordt gebracht door VAN DER WEE H., *Het geld in de XVIIe en XVIIIe eeuw. Naar aanleiding van een recente studie*, in *Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden*, 1959, 13, p. 217-224. Zij betreft echter eerder de interpretatie van de muntontwikkeling dan de werking van de *jointe*. Ook JANSSENS V., *Geld- en bankwezen in de Zuidelijke Nederlanden, 1650-1800*, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. VIII, Haarlem, 1979, p. 203-208, handelt niet over de werking der *jointe*, wel over de muntontwikkeling.

Een korte verwijzing naar de problemen vóór de oprichting van de *jointe* brengt HOUTMAN-DE SMEDT H., *Ongeveer een eeuw muntchaos in de Zuidelijke Nederlanden na 1648*, in VAN DEN EERENBEEMT H.F.J.M. (ed.), *Het geld dat zoekt zijn weg. Van Landschot-Lectures over acht eeuwen geldwezen, bankieren en kapitaalbeweging in de Midden-Nederlanden*, 's-Hertogenbosch, 1987, p. 32-36.

Monetaire moeilijkheden waarmee de *jointe* af te rekenen had, worden belicht door DE MOREAU DE GERBEHAYE C., *Valeur des monnaies Luxembourgeoises (XVIIe-XVIIIe s.): dépréciations et adaptations au comté de Chiny et en terre franche de Muno*, in *Revue belge de numismatique et de sigillographie*, 1983, 129, p. 119-131.

De werking van het muntatelier van Antwerpen wordt besproken in GÉNARD P., *L'Hôtel des monnaies à Anvers*, in *Annales de l'Académie d'archéologie de Belgique*, 1874, 30, p. 5-170. Het atelier van Brugge komt ter sprake in TOURNEUR V., *L'atelier monétaire de Bruges sous le règne de la Maison d'Autriche (1709-1754)*, in *Revue belge de numismatique et de sigillographie*, 1911, 62, p. 347-360, en 1912, 63, p. 32-52, 129-156, 281-317, 417-433. AERTS E. en VAN CAUWENBERGHE E., *Organisatie en techniek van de muntfabricage in de Zuidelijke Nederlanden tijdens het Ancien Régime*, in *Europees Genootschap voor Munt- en Penningkunde. Jaarboek 1987*, Tienen, 1987, p. 7-144.

De beste graveerders uit de tweede helft van de 18de eeuw werden bestudeerd door GILLEMANN Ch., *Le graveur particulier de la monnaie de Bruges Norbert Heylbrouck, 1749-1762*, in *Revue belge de numismatique et de sigillographie*, 1919, 71, p. 49-74 en ID., *Un portret de Théodore Van Ber-*

ckel, in *ibid.*, 1906, 72, p. 81-83. Zie verder DUQUENNE X., *Théodore Van Berckel, graveur général des monnaies des Pays-Bas autrichiens*, in *NBB. Tijdschrift van het personeel van de Nationale Bank van België*, 1972, 28, p. 2-16. BINGEN J., *Les Roettiers. Graveurs en médaille des Pays-Bas méridionaux (Académie royale de Belgique. Classe des beaux-arts. Mémoires. Collection in-8°, 2de reeks, 8)*, Brussel, 1952, brengt onder meer de verklaring voor het feit dat in 1749, na een traditie van grote stempelsnijders, twee begaafde jongeren naar Wenen moesten gestuurd worden om het graveren aan te leren.

Archief

Het archief van de *jointe* wordt integraal bewaard in het Algemeen Rijksarchief te Brussel in het bestand *Jointe voor het Muntwezen*. Te Brussel, A.R. vindt men in het bestand *Raad van Financiën* eveneens een aantal bescheiden betreffende de activiteit van de *jointe* onder de nrs. 7483-7522. In het bestand *Rekenkamers* treft men niet alleen de afrekeningen aan van de muntateliers, maar ook de eedformules van de generaalmeesters, en dergelijke.

In de *Handschriftenverzameling* van de Koninklijke Bibliotheek te Brussel vindt men bescheiden aangaande de muntpolitiek onder de nrs. 6272-6332 (verslag van Ch. Wautier, generaalmeester vóór de Oostenrijkse Successieoorlog), en de nrs. 12.535-12.549 (fol. 7-17, 80-99, 123-143).

Bronnenpublicaties

De monetaire verordeningen van de 18de eeuw werden alle opgenomen in de *Recueil des ordonnances des Pays-Bas autrichiens*, 3de reeks, 1700-1794, 15 dln., Brussel, 1860-1942.

Het rapport over de muntslag in de jaren 1749-1769 door de voorzitter van de Raad van Financiën, baron de Cazier, voor Kaunitz opgemaakt, werd gepubliceerd in JANSSENS V., *Het geldwezen in de Oostenrijkse Nederlanden*, p. 306-317. Enkele brieven van Jacques Roettiers, die in het archief van de *jointe* berusten, werden uitgegeven door BINGEN J., *o.c.*, p. 169-172.

Archieftoegangen

DANHIEUX L., *Inventaire de la Jointe des monnaies*, is een goede gids voor het archiefonderzoek betreffende de periode 1749-1794, evenals voor de Muntkamer van vóór 1749.

Een goede inleiding op de studie van de bescheiden betreffende de rechtsvoorgangers en aangaande de valsmunterij brengt VANDERPIJPEN W., *Archieven betreffende de muntgeschiedenis en de numismatiek van de Middeleeuwen en van de Moderne Tijden*, in *Annalen van het XLIIe Congres van de Federatie van Kringen van Oudheidkunde en Geschiedenis van België 1974*, Sint-Niklaas, 1975, p. 541-547.

Zie betreffende de in het bestand *Rekenkamers* berustende bescheiden GACHARD L.-P. en PINCHART A., *Inventaire des archives des Chambres des comptes, précédé d'une notice historique sur ces anciennes institutions*, Brussel, 1837-1865, dl. I, p. 67-68, 261-262, 318-319, 343; dl. III, p. 231-249; dl. IV, p. 321-323 (anastatische herdrukken in 1979 en 1982), verder in NELIS H., *Inventaire des archives des Chambres des comptes. Série des registres (comptes)*, dl. VI, Brussel, 1931, p. 247-252 en 388.

Piet LENDERS

JOINTE VOOR DE AFHORING VAN DE REKENINGEN

(1749-1751, 1752-1764)

Geschiedenis

De oprichting van de Jointe voor de Afhoring van de Rekeningen (*Jointe pour l'audition des comptes*, soms ook *Jointe établie pour l'examen des rapports des commissaires à l'audition des comptes des provinces, villes et administrations, de même que pour la formation des instructions* geheten) betekende niet alleen de bevestiging van een heel wat oudere praktijk. Men deed er tevens een beroep op om een institutionele basis te geven aan vernieuwde controlemethodes. Vanaf de overname van de Zuidelijke Nederlanden na de ondertekening van het Barrièretraktaat (1715), koesterden de Oostenrijkse bewindvoerders het verlangen hun gezag over de regionale en lokale besturen uit te breiden, ook al hielden die erg aan hun autonomie. Het land kende immers geen instelling voor het binnenlandse politieke beleid. Driemaal probeerden zij aan de lagere besturen intendanten* op te leggen naar Frans recept. Eerst (in 1718) wees gevolmachtigd minister*, de markies van Prié, de maatregel af. Daarna (in 1729 en 1734) was het de Kabinetsjointe* die besliste de keizerlijke ordonnantie niet te publiceren. Men kon even goed vat krijgen op de besturen door regelmatige controles op hun boekhouding. Dit gebruik ging terug tot de 14de eeuw. De praktijk was echter zeer formalistisch geworden. Het ernstig maken van de controles kon alles in goede banen leiden en het gezag over stad en land versterken. Een eventueel verzet kon men aan, zo verzekerde grootmeester van het Hof*, graaf Friedrich August von Harrach.

Om deze controles te organiseren, moest de regering commissarissen benoemen en ze van gepaste richtlijnen voorzien. Door de inspectieverslagen kreeg zij meer zicht op de gang van zaken in de provincies. Men kon dan eventueel door de benoeming van andere schepenen een nieuwe politieke lijn doen ingang vinden.

Grootmeester Harrach was er een jaar na zijn aankomst te Brussel mee gestart. Gent was de eerste stad die in 1734 voor de vernieuwde procedure in aanmerking kwam. Een strenge controle, schrappingen van onverantwoor-

de uitgaven, een lang inspectieverslag en een uitvoerige hervormingsordonnantie waren er het resultaat van. Te Wenen vond men dat men op de ingeslagen weg moest verder gaan. Commissaris Juste J. Bervoet, die de controle zo voorbeeldig had doorgevoerd, werd met de titel van staatsraad beloond.

De zorg voor het opmaken van de richtlijnen en het verwerken van de inspectieverslagen kwam de Raad van Financiën* toe. Zijn raadsheren werden daarbij, evenzeer als de leden van de Geünificeerde Rekenkamer*, nogal eens met afhoringsopdrachten belast. Het werd de Brusselse administratie uiteindelijk teveel, ook al deed men meer en meer een beroep op de leden van de provinciale justitieraden. Alleen raadshoer Bervoet zette nog moedig het nalezen van de rapporten verder. Hij gold weldra als een expert van de boekhouding der lagere besturen.

De Oostenrijkse Successieoorlog, met de bezetting van het land (1745-1749) en de vlucht van de regering naar Aken, leidde tot nadenken over deze en andere regeringstaken. Het feit dat het Franse bestuur in de bezette Nederlanden met het nieuwe procédé was verder gegaan, versterkte de mening dat de inspectiereizen een goed bestuurs- en controlemiddel waren.

Na de Vrede van Aken (1748) en de ontruiming van het land, bleek al vlug dat de boekhouding en de financiën van de ondergeschikte besturen overal een chaos waren geworden. De opeisingen van de bezettende macht hadden daarbij tot zware leningen geleid, waarvan niemand de aflossing kon garanderen. Meer dan ooit was hulp en controle een noodzaak. Toen raadshoer Bervoet tot voorzitter van de Raad van Namen bevorderd werd, moest hij de supervisie van de inspectiereizen opgeven en verlangde hij de documentatie, die nog massaal onder hem ressorteerde, aan anderen over te dragen. Het bleek aangewezen een orgaan te creëren, dat de taak van Bervoet verder kon behartigen.

Het was de voorzitter van de Geünificeerde Rekenkamer, Jean de Witt sr., die de zaak op een kabinetszitting inleidde. Zijn visies en voorstellen vonden instemming. Op 27 september 1749 ondertekende landvoogd* Karel van Lotharingen drie decreten in verband met de financiële controle op de lagere besturen. Het eerste beval het hernemen van de inspectiereizen, het tweede richtte een commissie of *jointe* op, belast met de organisatie van het

afhoren van de rekeningen en het derde regelde de aanspraken van besturen die beweerden steeds vrij van controle te zijn geweest¹.

De plotse dood van de Witt († 1751), de animator van de *jointe*, betekende het einde van de jonge instelling. Alleen raadsheer van Financiën Denis Benoît de Cazier maakte nog af en toe wat tijd vrij voor de organisatie van de inspectiezendingen. Na anderhalf jaar drong hij bij gevolmachtigd minister Antoniotto di Botta-Adorno aan op de wederoprichting van de *jointe*. Het was de minister zelf duidelijk geworden dat de kleine commissie een onvervangbare taak vervulde inzake binnenlands beleid. Op 12 november 1752 vaardigde landvoogd Karel van Lotharingen het nodige decreet daartoe uit².

De bevordering van de Cazier in 1754 naar de Hoge Raad voor de Nederlanden te Wenen* werd de aanleiding tot een verdere ontwikkeling. Vóór zijn vertrek zette hij aan de nieuwe gevolmachtigd minister, graaf Karl von Cobenzl, in een lang verslag de betekenis van de *jointe* uiteen. Dit exposé leidde tot het decreet van 26 oktober 1754. De *jointe* werd bevestigd, vernieuwd en uitgebreid³.

Minister Cobenzl toonde daarna een bijzondere belangstelling voor het werk van de *jointe*. Hij zag welke mogelijkheden van interventie in steden en Staten hierin besloten lagen en kwam regelmatig tussen met suggesties en bevelen. Hofkanselier Wenzel von Kaunitz-Rittberg keurde te Wenen deze houding goed.

Toch stagneerde de activiteit van de *jointe* opnieuw in 1759-1760. De slechte gezondheid van voorzitter P. Bellanger was hiervoor verantwoordelijk. Hij stierf in de herfst van 1760. De Cazier, die inmiddels uit Wenen was teruggekeerd en voorzitter van de Raad van Financiën was geworden, volgde hem in de voorzitterszetel op.

Vanuit Wenen volgde men het werk van nabij. In 1761 was Kaunitz een ogenblik boos om een inspectieverslag, dat hij, tot verbazing van Cobenzl, als onvoldoende en te toegeeflijk voor de Staten van Vlaanderen bestempelde. De kanselier besliste daarop dat de instelling na het einde van de

¹ LENDERS P., *La Jointe pour l'audition des comptes (1749-1764)*, p. 90-95. De oude term *auditie*, die nog enkel in die betekenis in het Engelse *audit* voorkomt, werd op suggestie van de uitgevers door "afhoring" vervangen.

² *Ibid.*, p. 98.

³ *Ibid.*, p. 105-106.

Zevenjarige Oorlog (1756-1763) moest omgevormd en beter uitgerust worden. Dat zou in 1764 gebeuren. De nieuwe commissie kreeg de naam van Jointe voor Besturen en Subsidiezaken*.

Organisatie

Het heeft meerdere jaren geduurd, vooraleer de Jointe voor de Afhoring van de Rekeningen haar plaats vond in de structuren van de Brusselse regering. Het toezicht op de boekhouding van de ondergeschikte besturen kwam toe aan de Raad van Financiën, in tegenstelling tot de financiële controle op de vorstelijke instellingen, zoals de domeinen, de in- en uitvoerrechten, die aan de Geünificeerde Rekenkamer waren toevertrouwd. Niet zonder verbazing stelde de Raad van Financiën in 1749 de oprichting van een *jointe* vast, belast met de controle der lagere besturen en onder de leiding van de voorzitter van de Geünificeerde Rekenkamer, de Witt. Daarbij kwam nog één van de assessoren, de Cazier, uit de Rekenkamer. Slechts één lid hoorde thuis in de Raad van Financiën, Paul François de Cordeys.

De Raad van Financiën achtte zich voorbij gegaan: twee vertegenwoordigers van de Geünificeerde Rekenkamer tegenover slechts één lid uit deze Raad, dat was de raadsheren teveel. Voordien had hun raadsheer Bervoet praktisch alles in handen gehad. De Cordeys had al heel vlug allerlei redenen om afwezig te blijven op de samenkomsten van de *jointe*. De Cazier die in 1750 raadsheer van Financiën werd, had er echter belangstelling voor. Bij de eerste herstructurering in 1752 bekwam hij dat de verantwoordelijke in de Raad van Financiën voor het departement der beden voorzitter werd en dat alleen raadsheren van Financiën in de *jointe* zouden zetelen. Zo werd Bellanger voorzitter en de raadsheren de Cazier en Louis de Keerle van Financiën assessoren. Daarmee waren de verhoudingen met deze Collaterale Raad opgeklaard.

De tweede herstructurering van de *jointe* werd in 1754 de aanleiding om ze nog beter met de Raad van Financiën te verbinden. Thesaurier-generaal Patrice François de Neny werd ermee belast af en toe met de leden van de controlecommissie te praten en zo nodig hulp te bieden. Anderzijds werd weer aangeknoopt met de Geünificeerde Rekenkamer. Daar beschikte men immers over heel wat ervaring inzake boekhoudcontroles. Zo werd auditeur

Jean de Witt jr. van de Geünificeerde Rekenkamer als secretaris (*actuaris*) van de *jointe* aangesteld.

Een verdere inschakeling in de algemene regeringsstructuren werd bereikt door aan de Geheime Raad* een zeker medezeggenschap te geven. De binnenlandse politiek ressorteerde onder zijn bevoegdheid. De ordonnanties, die als gevolg van de inspectieverslagen uitgevaardigd werden, hadden niet zelden invloed op de bestuurlijke gewoonten en structuren van de lagere besturen. Aan de verlangens van de Geheime Raad werd op een dubbele manier genoegdoening geschonken. Op 25 oktober 1755 werd zijn raadsheer Gilles François Streithagen als verbindingsagent in de *jointe* benoemd. Daar de Geheime Raad nog niet tevreden was, verordende de landvoogd op 18 december 1756 dat alle ordonnanties die door de *jointe* voorbereid waren en betrekking hadden op bestuurlijke aangelegenheden aan de Geheime Raad ter kennisname moesten voorgelegd worden. Deze moest daarbij de mogelijkheid gelaten worden de tekst te amenderen⁴.

Aanvankelijk was ook de verhouding tot de Hoge Raad voor de Nederlanden te Wenen onduidelijk. Landvoogd Karel van Lotharingen had de *jointe* als een tijdelijke werkgroep opgericht en het daarom niet nodig geacht Wenen op de hoogte te stellen. Pas in 1752 werd die relatie opgehelderd, toen het bleek dat de Jointe voor de Afhoring van de Rekeningen een blijvende instelling moest zijn en ook als dusdanig door de Hoge Raad diende erkend te worden.

In 1749 was aan de *jointe* geen secretaris of klerk gegeven. Het schrijfwerk werd in de Raad van Financiën of in de Geünificeerde Rekenkamer verzorgd naargelang de raadsheer-rapporteur in één van deze colleges zetelde. In 1754 kreeg de *jointe* voor het eerst een secretaris in de persoon van auditeur de Witt jr. Naast zijn full-time opdracht in de Rekenkamer was hem ook nog het secretariewerk van de Jointe voor het Muntwezen* opgedragen. Zijn benoeming bracht mee dat er voortaan een register moest bijgehouden worden waarin consulten, beslissingen van de landvoogd en alle andere activiteiten opgetekend werden. Hij kreeg daarvoor de hulp van een klerk.

⁴ *Ibid.*, p. 109-110. Een protest van de Geheime Raad tegen de *jointe* als commissie die exclusief onder de Raad van Financiën ressorteerde, werd opgenomen in *R.O.P.B.A.*, 3de reeks, 1700-1794, dl. VII, p. 92, noot 1.

In 1758 vroeg de Witt jr. om van zijn opdracht ontslagen te worden. Hij bekwam dit, maar bleef op verzoek van Cobenzl lid van de *jointe*. In 1759 werd zoon C. Bellanger als secretaris aangesteld. Hij moest het werk gratis doen, maar kreeg het vooruitzicht later een bezoldigde staatsbetrekking te mogen bezetten. Het vergaderritme bleef schommelen tussen twee en drie keer per maand.

In 1754 werd aan de *jointe* opgelegd een documentatiecentrum betreffende de ondergeschikte besturen uit te bouwen. De papieren voor deze verzameling moesten uit de Geheime Raad en uit de Raad van Financiën komen en konden daar voortaan door hen geconsulteerd worden. Geen wonder dat de voorzitter van de Raad van Financiën, de Neny, de *jointe* in 1755 betitelde als *Jointe des administrations*. In 1764 zou de door Cobenzl en Kaunitz hervormde instelling deze titel in haar naam opnemen.

De constante groei van de Jointe voor de Afhoring van de Rekeningen is een typisch voorbeeld van een instelling die nodig en nieuw was, doch moeilijk haar plaats vond in de centrale administratie te Brussel.

Uiteindelijk bleek zij zo belangrijk, dat zij eigen vast kaderpersoneel nodig had. Dat zou in 1764 gebeuren bij de omvorming tot Jointe voor Besturen en Subsidiezaken.

Bevoegdheden en activiteiten

De bevoegdheid van de Jointe voor de Afhoring van de Rekeningen is in de loop van haar vijftienjarig bestaan steeds gegroeid. Aanvankelijk bestond haar opdracht er alleen in aangepaste instructies op te stellen voor de uit te zenden regeringscommissarissen. Later werd die taak heel wat uitgebreider.

Bij de voorbereiding van de zendingen werd klaarblijkelijk veel ontleend aan het "*Projet d'instruction*" dat uit de tijd van Harrach en Bervoet dateerde en de topics aangaf die in de richtlijnen der commissarissen ter sprake moesten komen. Tot die suggesties behoorden de navraag ter plaatse of er geen verborgen boekhouding was, het optekenen van de bedenkingen der commissarissen bij inkomsten of uitgaven die daartoe aanleiding gaven, het opstellen van een eindverslag met de eventuele aanbevelingen voor een hervormingsordonnantie en met statistische bijlagen betreffende de lopende leningen en

hun rentevoet, het opvragen van de "dubbels" van de gecontroleerde rekeningen, die dan in de Rekenkamer moesten gedeponereerd worden⁵.

Bij de voorstellen tot benoeming van een regeringscommissaris hanteerde men bepaalde eigen criteria. Ook zij kwamen uit de tijd van Harrach en Bervoet. Zo was de Cazier geen voorstander van het aanduiden van raadsheeren van de provinciale justitieraden: hij vond ze te veel jurist en te weinig "cijferaar". Dat zou ook de ervaring van de jaren 1734-1745 uitgewezen hebben.

De *jointe* moest tevens proberen alle besturen onder controle te brengen. Dat was geen gemakkelijke taak. Reeds anderhalve eeuw geleden schreef L.-P. Gachard: "*L'obligation, pour les magistrats, de rendre leurs comptes et d'en remettre un double aux commissaires préposés au renouvellement de la loi, qui, en Flandre, était en quelque sorte regardée comme un principe constitutionnel, n'avait pas reçu la même sanction dans les autres provinces*"⁶.

Het was vanzelfsprekend dat de leden van de *jointe* de inspectierapporten onderzochten, zo nodig hervormingsreglementen opstelden en die aan de landvoogd ter decretering voorlegden. Deze bevoegdheid werd pas op 12 november 1752 bij de eerste heroprichting officieel erkend.

Het resultaat van die werking vindt men in de talrijke en lange hervormingsreglementen, zoals die voor Oostende, Menen, Kortrijk, Antwerpen, Gent, Bergen, Oudenaarde en andere besturen, die in de jaren vijftig van de 18de eeuw werden uitgevaardigd⁷.

Rechtsvoorganger van de *jointe* was een persoon, niet een instelling: raadsheer Bervoet die tussen 1734 en de Franse bezetting in 1745 het organiseren van inspectietochten bevorderde, instructies opstelde en de zendingsverslagen opvolgde. De rechtsopvolger was de Jointe voor Besturen en Subsidiezaken die in 1764 in de plaats werd gesteld van de opgeheven Jointe voor de Afhoring van de Rekeningen.

⁵ Brussel, A.R., *Raad van Financiën*, nr. 3723.

⁶ GACHARD, L.-P., *Inventaire des archives des Chambres des comptes, précédé d'une notice sur ces anciennes institutions*, dl. I, Brussel, 1837, p. XVI (anastatische herdruk in 1979).

⁷ *R.O.P.B.A.*, 3de reeks, 1700-1794, dl. VII, p. 92-97, 240-242, 305-326, 540-542; *ibid.*, dl. VIII, p. 15-18, 84-89, 188-191.

Bibliografie

Betreffende de oprichting en de herstructureringen van de instelling is er LENDERS P., *La Jointe pour l'audition des comptes (1749-1764)*, in *Bulletin de la Commission royale d'histoire*, 1983, 149, p. 45-119. Naast een korte geschiedenis treft men er de publikatie aan van de voornaamste beslissingen betreffende de *jointe*. Een aanvulling vindt men in ID., *La Jointe pour l'audition des comptes. Nouvelles pièces d'archives*, in *Archives et bibliothèques de Belgique*, 1986, 57, p. 487-496. Er wordt verwezen naar bescheiden, zoals de registers met decreten van de landvoogd en dergelijke, die niet in het normale, verder vermelde archiefbestand te vinden zijn. De *jointe* wordt kort vermeld in GAILLARD A., *Inventaire sommaire des archives de la Jointe des administrations et des affaires des subsides (Inventaires sommaires des archives des anciens gouvernements des Pays-Bas, conservées aux Archives générales du Royaume à Bruxelles, I)*, Brussel, 1906, p. 7-8.

Archief

De archivalia van de *jointe* worden bewaard in het Algemeen Rijksarchief te Brussel, voornamelijk in het bestand *Jointe voor Besturen en Subsidiezaken*. Verder is er nog een ongeordend en niet beschreven *supplement* bij de *Jointe voor Besturen en Subsidiezaken*. Daar berusten een register met decreten en reglementen (1755-1763) en een resolutieboek (1754-1764) (cf. LENDERS P., *La Jointe pour l'audition des comptes. Nouvelles pièces d'archives*, p. 487-496). Enkele bescheiden van rechtsvoorganger J. Bervoet berusten in het bestand *Raad van Financiën* te Brussel, A.R., onder de nrs. 3723-3724.

Bronnenpublicaties

LENDERS P., *La Jointe pour l'audition des comptes (1749-1764)*, p. 49-119, brengt de publikatie van alle bescheiden betreffende de ontwikkeling van deze instelling. Een aantal hervormingsreglementen werden uitgegeven door DE LE COURT J. (ed.), *Recueil des ordonnances des Pays-Bas autrichiens*, 3de reeks, 1700-1794, dln. VII-IX, Brussel, 1891-1897.

Archiefteogangen

De bescheiden van de *jointe* worden niet in een eigen archiefbestand bewaard. Zij werden verspreid opgenomen in het bestand *Jointe voor Besturen en Subsidiezaken*. Men consultere daarom BOUSSE A., *Inventaire des archives de la Jointe des administrations et des affaires des subsides*, in *Travaux du cours pratique d'archivéconomie donné pendant l'année 1936*, Tongeren, 1937, p. 31-145 (anastatische herdruk in 1980). Hierin vindt men de bescheiden van de Jointe voor de Afhoring van de Rekeningen onder de titel "*Documents antérieurs à l'établissement de la jointe*", zo voor Brabant de nrs. 141-146, 148, 151-153, 235, voor Brussel de nrs. 261-262, voor Limburg de nrs. 312-313, enz. Hieronder ressorteren ook bescheiden van vóór 1749, namelijk uit de tijd van grootmeester van het Hof Harrach en raadsheer Bervoet.

Piet LENDERS

JOINTE VOOR BESTUREN EN SUBSIDIEZAKEN

(1764-1786, 1791-1794)

Geschiedenis

De oprichting in 1764 van de Jointe voor Besturen en Subsidiezaken (*Jointe des administrations et des affaires des subsides*) bekroonde op definitieve wijze de institutionalisering van de controle op de ondergeschikte besturen door de Brusselse regering in de 18de eeuw. Zij was een uitbreiding en een versterking van haar rechtsvoorganger, de Jointe voor de Afhoring van de Rekeningen*. Deze was op haar beurt in 1749 voornamelijk een noodbestuur geweest, dat vaste structuren had bezorgd aan de actie, in 1734 door grootmeester van het Hof* Friedrich August von Harrach en raadsheer van Financiën Juste J. Bervoet ondernomen. De omvorming van 1764 was na deze van 1752 en 1754 de derde en meest ingrijpende hervorming van deze eerste *jointe*. De laatste wijziging sloeg alleen op de naam. Bij de heroprichting van de instelling in 1791 na de Brabantse Omwenteling en in 1793 na de eerste Franse bezetting werd alleen de naam veranderd: voortaan heette zij Jointe voor Besturen (*Jointe des administrations*).

In 1764 stond het doel, na 15 jaar ervaring, duidelijker voor ogen. Het had een dubbel aspect. Men wilde vooreerst meer vat krijgen op het beleid van de ondergeschikte besturen via de controle van hun boekhouding; het plan beoogde tevens meer ontvangsten uit de jaarlijks gestemde beden of subsidies te bekomen. In de moeilijke jaren tussen de Vrede van Westfalen (1648) en de Vrede van Aken (1748) – wel eens ongelukseeuw geheten – waren een aantal besturen tot een gedeeltelijke staking van betaling moeten overgaan. Die toestand ondermijnde het openbaar krediet en bracht mee dat er voor de vorstelijke beden heel wat minder werd afgedragen dan er nominaal gestemd was. Zo bereikten twee vijfden van de door Vlaanderen toegestane beden nooit Brussel. Een sanering van de lokale en regionale financiën kon de regering dus heel wat voordeel brengen.

Enig begrip voor de verstrekkende betekenis van de instelling was maar met de komst naar Brussel van gevolmachtigd minister* Karl von Cobenzl gegroeid. Zolang alle leden van de Jointe voor de Afhoring van de Rekenin-

gen een andere hoofdopdracht hadden, bleef deze *jointe* vleugellam. De nodige reorganisatie moest echter tot het einde van de Zevenjarige Oorlog (1756-1763) uitgesteld worden. Men mocht immers geen wrevel bij de Staten veroorzaken. De buitengewone beden, die tijdens de oorlog toch nog mild gestemd werden voor de oorlogvoering, waren immers onontbeerlijk.

In 1764 werd er over een vernieuwing druk gecorrespondeerd. Wanneer de "*don gratuit*" van de Vrede ten belope van meer dan vier miljoen gulden overal toegestaan was, kon men rustiger plannen maken en hervormingen doorvoeren. Zowel de voorzitter van de Raad van Financiën*, baron Denis Benoît de Cazier, als gevolmachtigd minister Cobenzl en kanselier Wenzel von Kaunitz-Rittberg waren daarbij betrokken. Cobenzl wilde van geen continuïteit bij het leidend personeel van de oude en de nieuwe *jointe* weten, met uitzondering van de voorzitter, de Cazier, en de assessor, raadsheer Louis de Keerle, die in de Raad van Financiën het departement van de beden beheerde. De vertegenwoordiger van de Geheime Raad* verdween.

Door een decreet van gouverneur-generaal *ad interim* Cobenzl werd op 13 oktober 1764 de *Jointe* voor Besturen en Subsidiezaken opgericht¹. De controlezendingen, door de *jointe* georganiseerd, botsten op heel wat weerstand, vooral in Brabant en Henegouwen. Geen enkel bestuur liet graag in zijn kaarten kijken. De conversie van de renten en de aflossing van de schuld stuitten op het verzet van de plaatselijke gezagdragers. De rijke regentenfamilies, die heel wat geld aan de lagere besturen geleend hadden, zagen niet graag dat na het saneringswerk hun inkomsten verminderd of hun kapitalen uitbetaald werden. Zij vonden immers weinig andere investeringsmogelijkheden.

Bij de grote regeringshervorming van Jozef II werd de *jointe* op 9 december 1786 afgeschaft. Haar belangrijkste taken werden door het zesde departement van de Hervormde Rekenkamer* overgenomen². Aan het doel van de instelling werd niets veranderd. Reeds in 1784 had gevolmachtigd minister Louis Charles Barbiano di Belgioioso de instelling bij de Geünificeerde

¹ R.O.B.P.A., 3de reeks, 1700-1794, dl. IX, p. 151-152.

² *Ibid.*, dl. XII, p. 601-604, ook in GACHARD L.-P., *Inventaire des archives des Chambres des comptes*, dl. I, p. 170.

Rekenkamer* willen onderbrengen. Hij was toen echter voor het unanieme verzet van voorzitter en leden gezwicht³.

Na de Brabantse Omwenteling werd de *jointe* terug opgericht door een decreet van 7 juli 1791, nog vóór de Geünificeerde Rekenkamer en de Collaterale Raden, die respectievelijk op 11 en 17 juli weer tot leven gebracht werden. Hetzelfde gebeurde na de eerste Franse bezetting door het decreet van 15 mei 1793⁴. Als regeringsorgaan bleef de *jointe* onder de Geünificeerde Rekenkamer ressorteren: ze gold er als een apart departement.

Organisatie

Het decreet van de oprichting werd niet aan de justitieraden, Staten of steden meegedeeld, omdat de *jointe* niet tot de instellingen behoorde die door de grondrechten van de provincies aanvaard waren. In tegenstelling tot de andere *jointes* of commissies was zij niet alleen een technische hulpdienst voor de gevestigde regeringsinstanties, zij had ook een eigen opdracht. Zij was namelijk belast met de zorg voor binnenlandse zaken. Zo iets kon alleen via de Collaterale Raden en de Rekenkamer. De *jointe* onderhield dan ook geen eigen contact met de lagere besturen. Alle maatregelen werden met het gezag van de Raad van Financiën bekleed. Desnoods werden hervormingsreglementen in naam van de Geheime Raad doorgevoerd. Alleen voor de centrale regering bestond de *jointe* als een autonome instelling. Natuurlijk wisten de gezagvoerders uit de steden en gewesten al vlug iets af van het bestaan ervan en kwam het wel eens tot een oprisping van ongenoegen.

Van haar rechtsvoorganger heeft de Jointe voor Besturen en Subsidiezaken alleen de voorzitter en een assessor overgenomen: de Cazier, thesaurier-generaal, en de Keerle, raadsheer van Financiën en belast met het departement van de beden. Zij waren ambtshalve met die functies bekleed. Verder waren er vier raadsheren-rapporteurs benoemd, die door Cobenzl met zorg waren geselecteerd. Gommaire Antoine Cornet de Grez kreeg Henegouwen en Doornik toegewezen. Hij kwam uit Doornik, waar hij stadspensionaris was. Thomas François de Grysperre kreeg de zorg over Oost- en West-

³ Brussel, A.R., *Jointe voor Besturen en Subsidiezaken*, nr. 4.

⁴ R.O.B.P.A., 3de reeks, 1700-1794, dl. XIV, p. 40, en *ibid.*, dl. XV, p. 13.

Vlaanderen. Hij was pensionaris van Oostende geweest. Jacques Leclerc werd met de moeilijke gebieden Brabant, Limburg en Luxemburg belast. Hij kwam uit de Geünificeerde Rekenkamer. Cobenzl ging er prat op dat hij daar de beste ambtenaar had weggehaald. Ange de Limpens, die een jaar gratis het werk van secretaris (*actuaris*) van de oude *jointe* had verricht en de jongste van de groep was, kreeg de kleine gebieden van Mechelen, Gelre en Namen toegewezen. De vier waren allen relatief jong: tussen de 21 en de 35 jaar. Nominaal werden zij lid van een instelling die door de grondrechten erkend was en voerden de titel van auditeur van de Rekenkamer.

Als secretaris werd de even jongs Pierre Joseph de Lannoy aangesteld. Aanvankelijk zouden drie, later zeven bedienden hem helpen. Van alle vaste personeelsleden werd gevraagd dat zij cijferaaars (*calculateurs*) waren. Ten tijde van Jozef II werden dan ook nog schrijfmeeesters (*praticquants*) in los verband te werk gesteld. In 1786 waren zij met 29.

Daar Cobenzl waardevolle pensionarissen wilde aantrekken, moesten de wedden hoog genoeg gesteld worden. De eerste drie raadsheren-rapporteurs kregen een jaarwedde van 2600 gulden, de jonge de Limpens slechts 1500 gulden. Daarbij werd aan de pensionarissen de aankoopprijs van hun stedelijk ambt terugbetaald en moest niemand een koopsom betalen. Wel werd op het salaris een *arrha* of penning van vijf tot acht pct. achtergehouden. De secretaris kreeg 600 gulden, de eerste bediende 400 gulden, de overigen 300 gulden. Hier bedroeg de achtergehouden *arrha* drie pct. De schrijfmeeesters verdienden gemiddeld 25 tot 30 gulden netto per maand.

Later zouden de wedden omhoog gaan, een teken dat een groot belang gehecht werd aan hun werk. Ook zou het aantal raadsheren-rapporteurs stijgen. Op het einde van het ancien régime zouden de eerste twee rapporteurs van de zes die in dienst waren 5600 gulden ontvangen, de volgende 3500 gulden, de twee andere 3000 gulden en de laatste 2600 gulden. De secretaris kreeg dan 1400 gulden⁵.

Er was een groot verloop in de rangen van de raadsheren-rapporteurs, een gevolg van hun bevordering tot hogere ambten. In 1767 werd de Grys-

⁵ Brussel, A.R., *Departement voor de Nederlanden van de Hof- en Staatskanselarij te Wenen*, nr. 455: memorandum van Cobenzl van 17 aug. 1764; PAGNOUL A.-M., *Que coûtait le Conseil du gouvernement général de Joseph II?*, in *Revue belge de philologie et d'histoire*, 1964, 41, p. 536-537.

perre en in 1769 Leclerc lid van de Geheime Raad. Cornet de Grez werd in 1768 en de Limpens in 1773 raadsheer van Financiën. Veel briljante raadsheren passeerden langs de *jointe*; een benoeming betekende dan ook een optie op een belangrijke bevordering. De bevorderden bleven gewoonlijk nog een tijd actief in hun vroegere dienst en werkten de dossiers af waarmee zij op het ogenblik van hun benoeming belast waren. Het kon ook later nog gebeuren dat men op hun ervaring een beroep deed.

Cobenzl, die streng waakte over de inzet van elk personeelslid, diende iedere week een verslag te krijgen van het gepresteerde werk. Door het aanbrenge van zijn portret in de vergaderzaal werd zijn leiderschap erkend. Het was door de raadsheren-rapporteurs bij de hofschilder P. Sauvage besteld.

Buiten het te Brussel tewerkgestelde personeel werd de *jointe* nog geholpen door een aantal door haar uitgezonden medewerkers. Dit waren in de eerste plaats de met zorg uitgekozen regeringscommissarissen, die ter plaatse de boekhouding der besturen controleerden. Men telt er meer dan vijftig. Verder waren er de specialisten, die de opdracht kregen de herziening van het provinciaal kadaster van Luxemburg en Limburg⁶ ter hand te nemen en de zeer talrijke cijferaaars die vanaf 1784 werden ingeschakeld om de plaatselijke en gewestelijke gezagdragers te helpen bij het opmaken van de grote nationale balans van de activa en de passiva, van de verplichtingen en inkomsten van de ondergeschikte besturen.

Gewoonlijk vergaderde de *jointe* driemaal per week. Haar kantoren waren gehuisvest in een gebouw aan het Brusselse park naast de rijsschool.

De werkwijze van de *jointe* was die van de Collaterale Raden. Het opstellen van instructies voor de inspectiezendingen en het doornemen van de verslagen van de regeringscommissarissen waren aan de raadsheren-rapporteurs persoonlijk toevertrouwd, overeenkomstig het toegewezen departement. Zij verwerkten hun opmerkingen tot een consult, dat aan de beraadslaging van de groep werd onderworpen en mogelijkterwijs door haar geamendeerd. Consult en voorstel van hervormingsreglement werden aan de gevolmachtigd minister overgedragen die, eventueel na raadpleging van de Geheime Raad,

⁶ Zie de notities Commissie voor de Openbare Lasten in Luxemburg en Commissie voor de Openbare Lasten in Limburg.

het hele dossier aan de landvoogd ter ondertekening voorlegde en zo nodig het reglement ter uitvaardiging vrijgaf.

Op verzoek van Kaunitz had referendaris Johann Jacob von Dorn, na de oprichting van de *jointe*, vanuit Wenen richtlijnen naar Brussel doorgestuurd betreffende de beste administratieve methodes. Zij waren voor de secretaris en zijn bedienden bestemd. Uittredend secretaris de Limpens liet zich bij het opmaken van de werkprocedures voor zijn opvolger echter in belangrijke mate leiden door de reeds vermelde werkwijze van de Collaterale Raden.

Bevoegdheden en activiteiten

Het doel van de instelling was het verzorgen van de *économie publique*, een term waarmee Kaunitz het geheel van lasten en bestedingen aanduidde in verband met het openbaar welzijn. De *jointe* moest door het organiseren van inspectiereizen de regering inzicht verschaffen in het beheer van de ondergeschikte besturen. Zij moest de misbruiken opsporen, de gelijkheid in de verdeling van de lasten bevorderen, de stand van de betalingen, van de schuldenlast en van de rentevoet nagaan, de zorg voor monumenten en openbare werken stimuleren en een onderzoek instellen naar de mogelijkheden tot economische ontwikkeling van stad en streek. Eventueel moest zij de herziening van het provinciaal kadaster voorbereiden. Uiteindelijk was er een globale opdracht: een jaarbalans opmaken van alle ondergeschikte besturen met een gedetailleerde staat van bezittingen en vorderingen, van schulden en verplichtingen. Die opdrachten stonden beschreven in de "*Instructions pour la Jointe des administrations et des affaires des subsides*"⁷.

De *jointe* heeft drie keer grote syntheseverslagen bij de regering ingediend. Het belangrijkste document blijft echter de algemene balans, waaraan zij vanaf 1784 werkte en die alle besturen omvatte. Voor Brabant alleen betekende dat inzage nemen van 2219 boekhoudingen. Die balans moest voor het boekjaar 1782 niet alleen alle inkomsten en uitgaven opgeven volgens een uniform schema, maar ook alle belastingen, rentevoeten, schulden,

⁷ Brussel, A.R., *Jointe voor Besturen en Subsidiezaken*, nr. 1.

amortisatiefondsen en verplichtingen. Dit onderzoek botste op veel weerstand en was voor meerdere provincies in 1789 nog niet voltooid.

Het werk van de Jointe voor Besturen en Subsidiezaken is erg belangrijk geweest. Er is in het land geen stad, kasselrij of Statenvergadering of zij hebben haar controle moeten ondergaan en één of ander hervormingsreglement uitvoeren. Op de uitvoering letten immers de regeringscommissarissen heel bijzonder bij hun inspectietochten.

Eigenlijk ging het opzet van Cobenzl en Kaunitz verder dan de occasionele inspectietochten: de *jointe* moest tot een algemene dienst bestuurszaken of binnenlandse zaken uitgroeien. Kaunitz sprak dan ook steeds over de *Jointe des administrations (municipales)*. Patrice François de Neny nam die term over. Reeds in de stichingsakte van 1764 vermeldde artikel IV: "*La jointe bornera son attention aux seules affaires des administrations en écartant tout objet étranger à celui-ci*"⁸. In die optiek had Cobenzl op 26 oktober 1754 aan de Geheime Raad en aan de Raad van Financiën opdracht gegeven al hun documentatie betreffende het bestuur der ondergeschikte gezagdragers aan de Jointe voor de Afhoring van de Rekeningen over te maken. Daar moest een "*dépôt commun aux deux Conseils*" georganiseerd worden. In de instructie voor de *jointe* van 1764 wezen de artikels XIX tot XXI op het belang van de documentatie.

De Neny heeft zich als voorzitter van de Geheime Raad steeds verzet tegen de beperking van de bevoegdheid van zijn instelling. Hij zou echter pas na de dood van Cobenzl van de nieuwe gevolmachtigd minister, Georg Adam von Starhemberg, de toelating krijgen om de archivalia van zijn Raad te repatriëren⁹.

De ontwikkeling was hiermee slechts voorlopig afgeremd. Na de dood van de Neny zou zij hernemen. Bij de wederoprichting van de instelling na de Brabantse Omwenteling werd door de beperking van de naam tot het eerste lid duidelijk gemaakt welke de echte bedoeling was. Onder het mom van de controle der rekeningen kwam de *jointe* tussen in alle binnenlandse aange-

⁸ Door P.F. de Neny speciaal opgetekend in zijn nota's (Brussel, A.R., *Handschriftenverzameling*, nr. 2228).

⁹ LENDERS P., *Neny en de staatstheorie van zijn tijd*, in VAN DIEVOET G. (ed.), *Patrice de Neny (1716-1784) en de regering der Oostenrijkse Nederlanden (Standen en Landen, 88)*, Kortrijk, 1987, p. 112.

legenheden. Enkel de benoeming van schepenen was nog de Geheime Raad voorbehouden, maar die vroeg eerst aan de gevolmachtigd minister – en via hem aan de *jointe* – welke figuren best in aanmerking kwamen voor een aanstelling. Haar assessoren kenden immers van nabij de plaatselijke politieke constellatie.

De Neny was niet alleen ontevreden over het betreden van zijn bevoegdheidsgebied door de mensen van de *jointe*, hij vond ook dat dit optreden te onbarmhartig was. Ook landvoogd Karel van Lotharingen kloeg daarover bij Maria Theresia. Sarcastisch sprak de Neny van een "bloedraad" ("*conseil du sang*"). Hiermee beledigde hij Cobenzl, de grote promotor, die impliciet als een nieuwe Alva werd bestempeld¹⁰.

J. Lefèvre, een eminent kenner van de instellingen van de 18de eeuw, stelde de activiteit en de invloed van de *jointe* gelijk met die van een Collaterale Raad¹¹. Wie de ordonnantieboeken naslaat, stelt vast dat vanaf 1766 met grote regelmaat jaarlijks tussen de acht en twaalf hervormingsreglementen voor ondergeschikte besturen uitgevaardigd werden. Deze wet-teksten zijn niet het enige resultaat van de werking van de *jointe*. Het opmaken van telkens nieuwe en aangepaste instructies voor de commissarissen, het voorbereiden van apostilles, die op de aangeboden verzoekschriften moesten worden aangebracht en geparafeerd door de landvoogd, de volumineuze algemene rapporten, die in de loop van haar bestaan drie keer voor elke provincie opgemaakt werden, en ook het grote archief, dat in 30 jaar tijd werd opgebouwd, leggen getuigenis af van de inzet van het personeel. Men is het daarom nogal eens om met voorzitter de Cazier te erkennen dat de werking van de *jointe* aan de overheden de voordelen bracht, die de benoeming van intendanten* zou gehad hebben, zonder er echter de nadelen van mee te brengen.

¹⁰ DE BOOM G., *Les ministres plénipotentiaires dans les Pays-Bas autrichiens, principalement Cobenzl* (Académie royale de Belgique. Classe des lettres et des sciences morales et politiques. Mémoires. Collection in-8°, 2de reeks, 31), Brussel, 1932, p. 143 en 151.

¹¹ LEFÈVRE J., *Le Conseil du gouvernement général institué par Joseph II* (Académie royale de Belgique. Classe des lettres et des sciences morales et politiques. Mémoires. Collection in-8°, 2de reeks, 23), Brussel, 1927, p. 21.

Bibliografie

Er bestaat geen algemene studie over de hier behandelde *jointe*. Beperkte overzichten brengen LENDERS P., *De Junta der Besturen en Beden (1764-1787) en haar werking in de Oostenrijkse Nederlanden*, in *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 1977, 82, p. 17-36; BAELDE M., *De controle van de gemeentefinanciën in de 18e eeuw*, in *Driemaandelijks Tijdschrift van het Gemeentekrediet van België*, 1966, 20, p. 67-75; BRUWIER M., *De financiën van steden en gemeenten in de moderne staat (XVe-XVIIIe eeuw)*, in *ibid.*, 1962, 16, p. 19-26; COUTIEZ Y., *De hervormingen van Jozef II: balans van de plaatselijke financiën vóór 1782*, in *ibid.*, 1986, 40, p. 3-23.

Op het technische aspect wordt ingegaan bij VAN BUYTEN L., *Politieke en administratief-technische aspecten van het stedelijk financiewezen in de Zuidelijke Nederlanden tijdens de XVIIIe en XVIIIe eeuw*, in *Federatie van de Kringen voor Oudheidkunde en Geschiedenis van België. Handelingen van het XLIIe congres, 3-6 september 1970*, dl. II, Mechelen, 1971, p. 256-266.

Over de realisaties in enkele gewesten en steden werden er beperkte studies opgesteld: DOUXCHAMPS-LEFÈVRE C., *Les finances des États de Namur et leur contrôle au milieu du XVIIIe siècle*, in *Anciens pays et assemblées d'États*, 1966, 38, p. 211-222; HASQUIN H., *La Jointe des administrations et des affaires de subsides et les finances communales de Charleroi*, in *Revue belge de philologie et d'histoire*, 1966, 44, p. 1175-1183; LENDERS P., *Gent. Een stad tussen traditie en Verlichting (1750-1787). Een institutionele benadering*, in *Standen en Landen*, 1990, 92, p. 223-410; PRÉAUX-STOCQART C., *Les finances des États de Hainaut au XVIIIe siècle d'après la Jointe des administrations et des affaires de subsides*, in *Anciens pays et assemblées d'États*, 1953, 5, p. 49-109; VAN BUYTEN L., *De achttiende-eeuwse inmengingspolitiek van de centrale besturen in de Brabantse steden*, in *Mededelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring voor Leuven en omgeving. Lustrumuitgave*, Leuven, 1965, p. 49-80; VAN DEN BERGHE Y., *De Raad van Besturen saneerde de stadsfinanciën: het voorbeeld Brugge (1766-1794)*, in *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis gesticht onder de benaming "Société d'émulation" te Brugge*, 1970, 107, p. 88-95; COUTIEZ Y., *Le gouvernement central et les commu-*

nautés rurales hainuyères (1714-1794), in *Analectes d'histoire du Hainaut*, 1993, 6, p. 147-241.

Bepaalde auteurs plaatsten het optreden van de *jointe* terug in het algemene kader van de nationale geschiedenis: GACHARD L.-P., *Précis du régime municipal de la Belgique avant 1794*, in ID. (ed.), *Collection de documents inédits concernant l'histoire de Belgique*, dl. III, Brussel, 1835, p. 75-84; POULLET E., *Les constitutions nationales belges de l'ancien régime à l'époque de l'invasion française de 1794 (Mémoires couronnés et autres mémoires publiés par l'Académie royale des sciences, des lettres et des beaux-arts de Belgique. Collection in-8°, 26)*, Brussel, 1875, p. 473-479.

Over de onmiddellijke rechtsvoorganger handelt LENDERS P., *La Jointe pour l'audition des comptes (1749-1764)*, in *Bulletin de la Commission royale d'histoire*, 1983, 149, p. 45-119. Vroegere rechtsvoorgangers worden behandeld in BLOCKMANS F., *Le contrôle par le prince des comptes urbains en Flandre au moyen âge*, in *Finances et comptabilités urbaines du XIIIe au XVIe siècle. Colloque international, Blankenberge 6-IX-1962, Actes (Pro Civitate. Collection histoire, série in-8°, 7)*, Brussel, 1964, p. 287-340.

Archief

Het archief van de *jointe* berust integraal in het Algemeen Rijksarchief te Brussel in het bestand *Jointe voor Besturen en Subsidiezaken*.

Men vindt betreffende de werking van de *jointe* heel wat bescheiden in andere bestanden. De "dubbels" van de rekeningen die de commissarissen van hun controlezendingen meebrachten, treft men aan in het bestand *Rekenkamers*. Verder vindt men bescheiden van de *jointe* in het archief van het *Departement voor de Nederlanden van de Hof- en Staatskanselarij te Wenen* onder de nrs. 455, 885-886, en in het archief van de *Raad van Financiën* onder het nr. 3724.

Betreffende de oprichting en de werking ervan bevinden zich heel wat correspondentiestukken in het Haus-, Hof- und Staatsarchiv te Wenen, onder meer in de *Weisungen* DDA 10-11 en *Berichte* DDA 103-104 en 112-115. De microfilms van deze Weense archivalia kan men in het Algemeen Rijksarchief te Brussel en in de bibliotheken van de Belgische universiteiten consulteren. Ook in het bestand *Secretariaat voor België (1814-1816)* te

Brussel, A.R. berusten onder nr. 6809 nog bescheiden betreffende de *jointe*. In de *Handschriftenverzameling* van het Algemeen Rijksarchief vindt men onder nr. 2228 afschriften van stukken van de *jointe* door de Neny opgetekend. In de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, *Handschriftenverzameling*, nrs. 16.259 en 19.081 zitten bescheiden van en betreffende de instelling.

Bronnenpublicaties

Het beslissende verslag dat Kaunitz aan Maria Theresia voorlegde en dat de oprichting van de *jointe* bekwam, werd reeds in 1830 gepubliceerd door GACHARD L.-P. onder de titel *Des administrations provinciales et municipales dans les Pays-Bas autrichiens sous le règne de Marie-Thérèse*, in *Analectes belgiques*, dl. I, Parijs, 1830, p. 402-409.

Enkele wetteksten, zoals de akte van oprichting, werden gepubliceerd in DE LE COURT J. (ed.), *Recueil des ordonnances des Pays-Bas autrichiens*, 3de reeks, 1700-1794, dl. IX, Brussel, 1897, p. 151-152. Het decreet van 3 december 1784 betreffende de opmaak van de jaarbalansen voor het jaar 1782 van alle gemeenschappen (met de te behandelen items) werd gepubliceerd door COUTIEZ Y., *o.c.*, p. 19-21, waar verder op p. 21-23 ook een verslag van de *jointe* gepubliceerd werd betreffende de in oktober 1786 ingekomen balansen. Ordonnanties aangaande de opmaak van deze jaarbalansen met betrekking tot Henegouwen en Luxemburg vindt men in VERHAEGEN P. (ed.), *Recueil des ordonnances des Pays-Bas autrichiens*, 3de reeks, 1700-1794, dl. XII, Brussel, 1910, p. 468-469 en 495.

Archieftoegangen

De beste hulp is BOUSSE A., *Inventaire des archives de la Jointe des administrations et des affaires des subsides*, in *Travaux du cours pratique d'archivéconomie donné pendant l'année 1936*, Tongeren, 1937, p. 31-45 (anastatische herdruk in 1980). Men consultere ook GACHARD L.-P. en PINCHART A., *Inventaire des archives des Chambres des comptes, précédé d'une notice historique sur ces anciennes institutions*, dl. III, Brussel, 1851, p. 1-197; dl. IV, Brussel, 1865, p. 1-190 (anastatische herdrukken in 1979 en 1982); en NELIS H., *Inventaire des Archives des Chambres des comptes. Série des registres (comptes)*, dl. VI, Brussel, 1931, p. 415-423. Ook de

ECONOMIE EN FINANCIËN

"*Index van Zaaknamen*" in AERTS E., *Administratieve briefwisseling van de Hervormde Rekenkamer (1787-1789)* (*Algemeen Rijksarchief. Inventarissen*, 240), Brussel, 1988, verwijst naar bescheiden betreffende deze instelling.

Piet LENDERS

COMMISSIE VOOR DE OPENBARE LASTEN IN LUXEMBURG

(1771-1794)

Geschiedenis

Deze instelling werd gelijktijdig met de afkondiging van de hervorming van de openbare lasten in Luxemburg opgericht. Artikel XXIII van de ordonnantie van 21 maart 1771 beschikte dat: "*cette commission qui portera le titre de Commission des charges publiques ... connoîtra, à l'exclusion de tout autre juge et tribunal, de toutes les matières et difficultés concernant les charges publiques de toute espèce, ainsi que tout ce qui sera relatif au nouveau dénombrement et à l'exécution des présentes...*"¹.

De Commissie bleef werken en behield haar bevoegdheden tot het einde van het Oostenrijks regime. De laatste zitting werd gehouden op 28 oktober 1794. De bezetting van de hoofdstad door de revolutionaire legers zou evenwel nog meer dan zeven maanden duren. *Ipsa facto* werd de Commissie pas opgeheven op het ogenblik dat de soevereine Raad van Luxemburg ophield te bestaan.

Organisatie

Als permanent orgaan op het vlak van administratieve en fiscale aangelegenheden, vormde de Commissie een speciale afdeling van de Raad van Luxemburg. Aldus dienden de leden de eed af te leggen in handen van de voorzitter van de Raad; van deze plichtpleging werd akte genomen in de registers van de provinciale justitieraad².

De leden van de Commissie, benoemd door de landvoogd*, werden uitsluitend aangeworven onder juristen. De voorzitter en zijn twee assessoren waren beëdigde advocaten bij de Raad. Raadsheer voor handelszaken (*con-*

¹ R.O.P.B.A., 3de reeks, 1700-1794, dl. X, p. 121-128.

² Aldus blijkt dat de opvolger van de Commissie voor de Telling van Luxemburg geen hiërarchische banden meer onderhield met de Jointe voor Besturen en Subsidiezaken te Brussel.

seiller de commerce) Jean-Baptiste (de) Seyl nam de leiding van de instelling op zich tot zijn dood in 1791. Zijn opvolger, noch de andere leden schijnen gebruik te hebben gemaakt van de titel van voorzitter. De ondergeschikte beampten, gekozen onder de leden van het vroegere Comité voor de Telling van Luxemburg*, werden gedomineerd door de sterke persoonlijkheid van de griffier, Pierre Leistenschneider, "*cheville ouvrière de l'institution*", die dit ambt sinds 1792 cumuleerde met dat van ontvanger van de deurwaarders-exploten van de Raad van Luxemburg.

Bevoegdheden en activiteiten

Aan de Commissie was een vierdubbele taak toegewezen. Zij diende te waken over de toepassing van de ordonnantie van 21 maart 1771 en de additionele ordonnantie van 8 juli 1771, waardoor de hervorming van het systeem van de openbare lasten in Luxemburg werd doorgevoerd. Zij verwierf de bevoegdheid om de matrikel aan te passen (waarin vergissingen en fraudes aan het licht waren gekomen). Voorheen was dit een uiterst belangrijke bevoegdheid van de Staten van Luxemburg, die nu aan hen werd onttrokken³. Zij controleerde de lokale belastingaanslagen en eiste hiertoe van de ontvangers van steden en schepenbanken een dubbel van de belastingaangiften. Voortaan mocht geen enkele nieuwe belasting, zelfs tijdelijk, geheven worden zonder de instemming van de Commissie. Het feit dat de instelling de bevoegdheid kreeg om de basisgegevens aan te passen, betekent concreet dat zij de kadastrale aangiften, ingezameld onder leiding van commissaris Johann Philipp von Cobenzl in 1766 en toevertrouwd aan het Comité voor de Telling van Luxemburg tussen 1767 en 1771, in bewaring had gekregen.

De drie Commissieleden verwierven ook initiatiefrecht op juridisch vlak⁴. Zij hakten de knoop door in zaken betreffende buitensporige belastingen opgelegd aan particulieren of staatslichamen: "*... dans le cas que quelqu'un se croira lésé par les apostilles ou appointements de justices, il pourra en porter sa plainte, endéans le terme de deux mois, à ceux de ladite Commis-*

³ R.O.P.B.A., 3de reeks, 1700-1794, dl. X, p. 127-128, ordonnantie van 21 maart 1771, art. XVII, XIX-XX, XXVI-XXVII.

⁴ *Ibid.*, art. XII-XXIV.

sion, qui en décideront, partie sommairement ouïe et sans figure de procès". Zij deden uitspraak in gevallen van verzuim of fraude. Tenslotte oefenden zij toezicht uit over de Staten van Luxemburg wat betreft hun bevoegdheid om tijdelijk fiscale aftrek toe te staan om uitzonderlijke of zwaarwichtige redenen. Hierbij traden zij in de plaats van de raadsheren belast met gewone rechtsmacht en van de oude juridische afdeling die oordeelde over de invoering van extra belastingen. De uitspraken van de Commissie waren niet voor herziening vatbaar, tenzij door de centrale regering, op voorlegging van een bezwaarschrift binnen het jaar.

Aan de Commissie werd ook de taak opgedragen het administratieve toezicht over de gemeenten waar te nemen, met de bedoeling de schuldenlast te verminderen en het slechte beleid van deze besturen in te perken⁵. Deze opdracht was het gevolg van een regeringsbeslissing overgemaakt door de Jointe voor Besturen en Subsidiezaken*. De gemeenten dienden voortaan een lijst van hun belastingen op te maken en een dubbel van hun rekeningen aan de Commissie over te maken. Aldus verloren de gemeenten hun volledige autonomie ten overstaan van de staat.

Tenslotte vormde de Commissie de aanzet tot een provinciaal bureau voor statistiek. Zij hield de becijferde documentatie bij en maakte diverse lijsten op vraag van de regering of op eigen initiatief, in navolging van de alfabetische catalogoog van de Luxemburgse lokaliteiten. Deze was opgesteld op basis van het Theresiaans kadaster, aan hen overgedragen door het Comité voor de Telling van Luxemburg⁶.

De Commissie voor de Openbare Lasten dient in de eerste plaats te worden beschouwd als een onderafdeling van de Raad van Luxemburg. Zij maakte bijgevolg haar archieven over aan de hogere gerechtshoven van het Departement, later Groothertogdom, en niet aan de nieuwe belastingadministraties die taxaties verrichtten op andere basis.

⁵ *Ibid.*, art. XVIII.

⁶ Gezien het Theresiaans kadaster er onverbrekkelijk mee verbonden is, zal het niet meer afzonderlijk vermeld worden onder de hoofdingen Archief en Bronnenpublicaties. Men consulere hiervoor de notitie betreffende het Comité voor de Telling van Luxemburg.

Bibliografie

De eerste diepgaande studie gewijd aan deze instelling is van de hand van MARGUE P., *La Commission des charges publiques (1771-1795)*, in *T'Hémecht. Zeitschrift für luxemburger Geschichte*, 1958, 11, p. 62-86. Zie ook de inleidingen in BOUSSE A., *Inventaire des archives du Comité pour le dénombrement du Luxembourg (1767-1772)*, in *Travaux du cours pratique d'archivéconomie donné pendant l'année 1936*, Tongeren, 1937, p. 155-156 (anastatische herdruk in 1980), en in PETIT R. en DE MOREAU DE GERBEHAYE C., *Inventaire des archives du cadastre de 1766 et de la Commission des charges publiques (1771-1794). Annexe: inventaire des tabelles cadastrales de 1766 conservées aux Archives de l'État à Namur*, Brussel, 1986, p. 11-12. In het hoofdstuk getiteld "*Les États de Luxembourg et l'ordonnance du 21 mars 1771 sur la répartition des charges publiques*", behandelt SPRUNCK A., *Problèmes, débats et conflits des États de Luxembourg sous le régime autrichien (Publications de la section historique de l'Institut grand-ducal de Luxembourg, 93)*, Luxemburg, 1980, p. 309-328, de reacties van de Staten die de grootste vijandigheid toonden en de zwaarste obstakels in de weg legden voor de belastinghervorming die tenslotte toch werd gerealiseerd.

Archief

De documentatie nagelaten door de instelling is slecht gekend, vermoedelijk wegens de versnippering van haar archieven⁷. Wat betreft de algemene bescheiden van de Commissie (aangaande de administratieve organisatie, het personeelsbeleid, de contentieuze fiscale zaken, het toezicht op de gemeenten) zal een toekomstige klassering van het centrale luik van het bestand *Conseil de Luxembourg* in de Archives nationales de Luxembourg vermoedelijk toelaten een aantal van deze stukken terug te vinden⁸.

⁷ MARGUE P., *La Commission des charges publiques*, p. 63, baseert zich op "*les vestiges épars des papiers de la Commission conservés aux archives d'Arlon et de Luxembourg*".

⁸ MAY A., *Les archives du Conseil de Luxembourg (Études archivéconomiques, 1)*, Luxemburg, 1967, p. 66, ziet enkel het Theresiaans kadaster als archief van de Commissie. MARGUE P., *o.c.*, p. 63, noot 2, vermeldt de sub-reeks A VI ("*Ancien régime. Administra-*

Voor wat betreft het huidige België bezit enkel het Rijksarchief te Aarlen bescheiden van deze instelling, namelijk gerechtelijke dossiers, boekhouding van de beden en van de stads- en gemeente-inkomsten. Aan deze archieven werden de dubbels van de lokale rekeningen ten behoeve van de Commissie toegevoegd. Deze zijn echter niet afkomstig uit de verdeling van de archieven van het Groothertogdom, die plaatsgreep in 1839-1847, maar werden ten onrechte verwijderd uit het bestand *Rekenkamers* bewaard in het Algemeen Rijksarchief te Brussel.

Bronnenpublicaties

Griffier Leistenschneider maakte een exhaustieve catalogoog op van de Luxemburgse lokaliteiten. Deze lijst vormt nog steeds de beste aardrijkskundige nomenclatuur van Luxemburg op het einde van het ancien régime. Ze werd uitgegeven door TANDEL É. (ed.), *LEISTENSCHNEIDER Pierre, Catalogue général et alphabétique des villes, bourgs, villages, hameaux, châteaux et fermes de la province de Luxembourg; du nombre des laboureurs et des maisons qui se trouvent dans chaque endroit, ainsi que les noms des offices et seigneuries dont ils ressortissent avec désignation des quartiers et leur situation (1793-1794)*, in *Annales de l'Institut archéologique du Luxembourg*, 1878, 10, p. 97-160.

Archieftoegangen

Er bestaat geen specifieke inventaris voor de archieven nagelaten door deze instelling in de Archives nationales de Luxembourg. Daarentegen werd de documentatie, bijeengebracht in het Rijksarchief te Aarlen, geïnventariseerd door PETIT R. en DE MOREAU DE GERBEHAYE C., *o. c.*

Claude DE MOREAU DE GERBEHAYE
vertaling Beatrijs AUGUSTYN

tions subalternes et locales", 12 "*Comptes divers de seigneuries, villes et communautés*", evenals "*quelques rares papiers aux Archives de la ville de Luxembourg*").

COMMISSIE VOOR DE OPENBARE LASTEN IN LIMBURG

(1778-1790, 1791-1794)

Geschiedenis

De Commissie voor de Openbare Lasten in Limburg (*Commission des charges publiques de la province du Limbourg*) werd op voorstel van de Jointe voor Besturen en Subsidiezaken* op 29 januari 1778 door twee vorstelijke ordonnanties opgericht. Haar werkzaamheden moesten zich zowel over het hertogdom Limburg als over de Landen van Overmaas uitstrekken. De vestiging gebeurde in het kader van de taken van de *jointe*. Die had tot opdracht het financieel beleid van de ondergeschikte besturen te saneren en te moderniseren en een evenredige verdeling van de grondlasten door te voeren¹.

Het basisgegeven voor de repartitie ervan was het provinciaal kadaster of de matrikel. Deze gaf aan ten belope van welk aandeel elke gemeenschap – stad, kasselrij, dorp – moest bijdragen in de provinciale uitgaven zoals de beden en eventueel elk gezin in de plaatselijke bestuurslasten. De matrikel was gebaseerd op de geschatte waarde van de gronden, de landbouwuitbatingen, de handel, de ambachten en de andere ondernemingen. De aanpassing was in Limburg wellicht meer ingrijpend dan in andere gewesten, omdat men er praktisch geen onrechtstreekse belastingen kende en men erg hield aan de grondlasten. Op die manier kon men immers de talrijke grondeigenaars uit Luik, de Republiek en Aken verplichten tot deelname aan de bestuurskosten. Toch gold ook hier bij de leidende standen *quieta non movere*, liefst geen verandering.

Slechts uitzonderlijk namen lagere besturen zelf het initiatief tot de herziening van dit basisgegeven of tot een correctief op een verouderd instrumentarium. Vlaanderen deed het in 1754 en 1770, maar dergelijke tussenkomsten kwamen zelden voor. Meestal moest de *jointe* stimulerend, ja dwin-

¹ R.O.P.B.A., 3de reeks, 1700-1794, dl. XI, p. 231-237. De beide ordonnanties werden slechts op 27 juni 1778 door de Raad van Brabant gepubliceerd. Dit uitstel was te wijten aan betwistingen betreffende de kosten voor de opmaak van het kadaster. Zie ook Brussel, A.R., *Jointe voor Besturen en Subsidiezaken*, nr. 318 (16 jan. 1778).

gend optreden. Gewestelijke en lokale overheden werkten er slechts schoorvoetend aan mee. Een nieuwe opmaak van het kadaster gaf immers aanleiding tot veel onrust, vooral op de plaatsen die zich bedreigd zagen met zwaardere bijdragen wegens de groei van de bevolking of van de welstand.

Voordien had de Brusselse *jointe* tussen 1766 en 1774 het oude primitieve kadaster van Luxemburg, dat van 1692 dateerde, aan de economische ontwikkeling van het gewest aangepast. Zij had daarvoor veel weerstand moeten overwinnen, maar toch ook heel wat ervaring opgedaan.

In de provincie Limburg had de Jointe voor de Afhoring van de Rekeningen* (1749-1764) op 13 januari 1755 een herziening van het oude kadaster laten aanzeggen. Dit was een halve eeuw voordien, in 1705, opgesteld². Het duurde nog tot 1770, vooraleer men het onderzoek ter plaatse kon beginnen. Na acht jaar veldwerk werd het nieuwe kadaster van de provincie in 1778 afgekondigd. Het verwekte heel wat reacties. Meer dan vier jaar zou het duren, vooraleer alle klachten waren aanhoord en de fouten hersteld. Het nieuwe kadaster, dat op 7 september 1782 uitgevaardigd werd, verschilde dan ook grondig van dat van 1778³.

Samen met de invoering van het nieuwe kadaster waren op 29 januari 1778 twee begeleidende organen gecreëerd. Het eerste was als tijdelijk bedoeld en kreeg geen aparte naam; het tweede werd ook als tijdelijk geproclameerd, maar luidens een protocol van de Jointe voor Besturen en Subsidiezaken van 6 april 1778 was het de bedoeling van de regering er een permanente instelling van te maken. Dit was de Commissie voor de Openbare Lasten.

Het eerste orgaan bestond uit twee regeringscommissarissen: graaf Philippe Joseph de Woestenraedt, drossaard van Brabant en dienstdoend gouverneur van Limburg, en de Beelen, raadsheer van de Geünificeerde Rekenkamer*. Zij moesten aanblijven totdat het kadaster zijn definitieve vorm gekregen had. Hun opdracht bestond erin klachten betreffende de matrikel in ontvangst te nemen en te onderzoeken en voorstellen voor verbeteringen in te dienen. Een bijkomende opdracht was voor de regering eigenlijk de belangrijkste. De vier Statenvergaderingen van de provincie Limburg, die van het

² *R.O.P.B.A.*, 3de reeks, 1700-1794, dl. VII, p. 419.

³ *Ibid.*, dl. XII, p. 199-204.

hertogdom en die van de Landen van Overmaas – Valkenburg (*Fauquemont*), Daalhem (*Dalhem*) en 's-Hertogenrade (*Rolduc*) –, waren door de eerste ordonnantie gefusioneerd. Het verzet daartegen moest worden opgevangen en de samensmelting in goede banen geleid. Tevens moest een algemeen amortisatiefonds voor de delging van de schulden van de vier partners worden opgericht. Deze fusie was een bijkomende reden van het verzet tegen het nieuwe kadaster⁴.

Het tweede orgaan was door artikel XXI van de eerste ordonnantie opgericht en kreeg de naam Commissie voor de Openbare Lasten. In de tweede ordonnantie werden de samenstelling en de opdrachten nauwkeurig omschreven. Alle leden kwamen uit de provincie.

Een lange instructie zette uiteen welke hun taken en bevoegdheden waren. Zij moesten er vooral voor zorgen dat het nieuwe kadaster op eerlijke wijze in voege gebracht werd in steden en dorpen en dat de omslag ter plaatse zonder aanzien des persoons gebeurde. Niet overal werden het optreden en de controles van de Commissie in dank aanvaard. Op 31 oktober 1780 moest de regering zelfs tussenkomen en de Brabantse advocaat-fiscaal Pierre Grégoire Cuylen door een decreet opdracht geven op te treden tegen de dorpen, die weigerden inzage van hun boekhouding te geven⁵.

Een eerste verslag over haar werking kreeg in 1780 de volledige goedkeuring van regering in Brussel, het tweede in 1783 eveneens. Zowel op 26 augustus 1782 als op 4 april 1784 werd haar opdracht vernieuwd. Vanaf deze laatste datum stond de Commissie er alleen voor, want met het beëindigen van het werk aan het kadaster waren de twee regeringscommissarissen zonder opdracht en werden zij bedankt. In 1788 volgde een derde activiteitenverslag⁶.

De provincie Limburg heeft de Commissie nooit in haar hart gedragen. Reeds in 1783 vroegen de Staten haar afschaffing. Tijdens de Brabantse Omwenteling ging men bijzonder heftig tegen haar toezicht tekeer. Men

⁴ *Ibid.*, dl. XI, p. 231-236. Cf. ook Brussel, A.R., *Jointe voor Besturen en Subsidiezaken*, nr. 318 (16 jan. 1778). De Beelen werd in 1781 vervangen door een lid van de *Jointe voor Besturen en Subsidiezaken*, N. de Tiège, omdat men over zijn inzet niet tevreden was: *ibid.*, nr. 322 (24 nov. 1778).

⁵ *Ibid.*, nr. 320.

⁶ *Ibid.*, nrs. 320, 323, 326.

verlangde dat de Statendeputatie de controle van de dorpsrekeningen zou overnemen en zag in de justitiële bevoegdheid een inbreuk op de grondwet. In 1787 werd door de delegatie der Nederlanden te Wenen een verzoekschrift voor de ontbinding ingediend. Op 4 maart 1790 schaften de Staten van Limburg uiteindelijk zelf de Commissie af⁷.

Het hernemen van de opdracht na de eerste Oostenrijkse Restauratie in 1791 was erg moeilijk. "*Le corps ... est devenu odieux*", stelde de Jointe voor Besturen en Subsidiezaken vast. Van de zeskoppige Commissie waren maar drie inspecterende leden overgebleven. Bij de tweede Franse inval waren nog niet alle opengevallen plaatsen opgevuld en had de regering nog eens afwijzend moeten reageren op een verzoek tot afschaffing, op 8 december 1793 na de tweede Oostenrijkse Restauratie ingediend⁸.

Organisatie

De Commissie werd door de eerste ordonnantie van 29 januari 1778 samengesteld uit een voorzitter, vijf assessoren en een griffier. Deze laatste droeg die naam, wanneer de Commissie als rechtbank zetelde. Hij deed ook het administratieve werk en werd dan *actuaris* geheten. In feite werden er zes assessoren benoemd.

Voorzitter werd markies van Hoensbroeck, kamerheer van de keizerin, die in 's-Hertogenrade thuishoorde. De zes assessoren kwamen uit verschillende delen van de provincie. De eerste twee waren voordien reeds bij de schattingswerken voor het opmaken van het kadaster betrokken geweest: drossaard Limpens de Doenraedt de Rolduc (bij zijn benoeming vermeld als *grand mayeur* van 's-Hertogenrade en *mayeur* van Simpelveld) en baron Fromenteau, heer van Ruyft en advocaat te Hodimont, later ontvanger-generaal der domeinen in Limburg. Twee anderen waren sinds 1776 in de Jointe voor de Rundveepest* actief: drossaard Strens, griffier van de Staten van Valkenburg, en advocaat Ernst, *mayeur* van Aubel. De twee overigen waren ook regionale prominenten: schep en de Reul de Nieuberg, griffier van het leen-

⁷ R.O.P.B.A., 3de reeks, 1700-1794, dl. XIII, p. 463-464, art. XXI. De proclamatie werd pas op 24 juni 1790 gepubliceerd. De tekst van het te Wenen aangeboden vertoogschrift werd gepubliceerd door MINDER A., *Les doléances des Limbourgeois*, p. 201-203.

⁸ Brussel, A.R., *Jointe voor Besturen en Subsidiezaken*, nr. 336 (10 sept. 1791).

hof van Limburg en rechter in de tolkamer, en advocaat W. Birven die al zeven jaar ontvanger-generaal van de beden was en dus heel wat financiële ervaring had.

Als griffier en secretaris werd F. Wunsch benoemd. De man ontpopte zich tot de drijvende kracht achter de Commissie. Na het overlijden van assessor Strens in 1783 nam hij gewoon een jaar lang zijn werk over. In januari 1787 werd hij voor zijn inzet beloond en tot auditeur in de Hervormde Rekenkamer* bevorderd. Van januari 1789 tot juli 1792 was hij ook nog ontvanger-generaal van Limburg⁹.

Occasioneel mocht de Commissie een beroep doen op een bode en een deurwaarder uit een ander bestuur. Maar bij vonnissen van de Commissie moest een deurwaarder van de Raad van Brabant de exploten betekenen.

Alle functies leken erg gegeerd te zijn. Zodra immers een plaats door overlijden of bevordering openviel, werden er onmiddellijk kandidaturen voor de opvolging ingediend. Deze kwamen bij voorkeur van juristen.

De installatie van de Commissie greep plaats op 1 oktober 1778 door de eedaflegging te Hoensbroek (Heerlen) in de handen van de voorzitter. Daaraan was een eedaflegging bij de kanselier van Brabant voorafgegaan.

De Commissie zou vier keer per jaar samenkomen. De vergaderplaats was het kasteel van Mützhagen, dicht bij Hendrik-Kapelle (*Henri-Chapelle*), waar de Staten van Limburg steeds samenkwamen. Daarna werd de vergaderplaats samen met het documentatiecentrum overgebracht naar Herve, waar griffier-*actuaris* Wunsch een groot huis bewoonde en de nodige accommodatie voor vergaderingen ter beschikking stelde. Toch zou men na een korte onderbreking weer naar Hendrik-Kapelle gaan¹⁰.

Voor het gewone werk van controle en begeleiding in de dorpen verdeelde men de provincie in zes departementen. Drossaard Limpens werd met het Land van 's-Hertogenrade belast, drossaard Strens met het Land van Valkenburg en meier Ernst met het Land van Daalhem. Ontvanger-generaal Birven kreeg het toezicht over de ban Walhorn en de ban Montzen, baron Fro-

⁹ *Ibid.*, nr. 335 (3 feb. 1787).

¹⁰ *Ibid.*, nrs. 318 (juni 1778) en 320 (7 maart 1780).

menteau over het Waalse kwartier van het hertogdom en advocaat de Reul over het "Vlaams" gedeelte¹¹.

De kosten van de Commissie kwamen ten laste van het budget van de geünificeerde Staten. Wunsch was de enige die recht had op een vaste wedde, en dan nog alleen voor zijn administratieve taak. Als secretaris werd hem 600 gulden (Brabants) per jaar betaald. Daarenboven kreeg hij 200 gulden voor kantoorbenodigdheden. Voor zijn gerechtelijk optreden als griffier had hij slechts recht op emolumenten of casuele vergoedingen. Die werden op 100 gulden geraamd. De assessoren genoten slechts van emolumenten, zowel voor hun bestuurlijke functies als voor hun gerechtelijk optreden. Zij hadden recht op twee schellingen per uur. De voorzitter genoot het dubbele van dit tarief. Een rekening voor de maanden mei 1780-februari 1782 gelastte de Staten 2154 gulden te betalen aan de voorzitter en de assessoren en 946 gulden aan de secretaris, die soms een beroep deed op een bediende¹².

Bevoegdheden en activiteiten

Gachard beschreef de opdracht van de commissieleden zeer summier, met de verklaring dat zij in Limburg, als gewest zonder besloten steden, moesten optreden zoals de uitgezonden regeringscommissarissen elders in besloten steden en Statenadministraties bij de controle van de rekeningen. Hij zag ze dus als regeringscommissarissen in permanente dienst¹³.

Hun taak was van een dubbele aard: administratief en gerechtelijk en kwam uiteindelijk neer op toezicht op de besturen. Om alle bevoegdheidsgeschillen te voorkomen, was zij duidelijk omschreven. In tegenstelling tot de Commissie voor de Openbare Lasten te Luxemburg*, hoorde de zorg betreffende betwistingen inzake het nieuwe kadaster niet tot haar opdracht, maar was exclusief aan de twee regeringscommissarissen opgedragen. De commissieleden moesten er wel voor zorgen dat het nieuwe kadaster op een eerlijke wijze in voege gebracht werd door de lokale besturen en erop toe-

¹¹ *Ibid.*, nr. 335.

¹² *Ibid.*, nrs. 323 (22 maart 1782) en 333 (27 nov. 1783).

¹³ GACHARD L.-P., *Précis du régime municipal de la Belgique avant 1794*, in ID. (ed.), *Collection de documens inédits concernant l'histoire de la Belgique*, dl. III, Brussel, 1835, p. 83.

zien dat de bezittingen van de grote eigenaars even ernstig getaxeed werden als de kleine uitbatingen. Elke assessor moest met grote regelmaat de rekeningen van die besturen controleren in het departement dat hem was toevertrouwd, zodat de wanorde verdween en fraudes ontmaskerd werden. Overal moesten voorzieningen uitgebouwd worden om de schulden af te lossen. De uitstaande leningen moesten ondertussen zo vlug mogelijk naar de regionale rentevoet geconverteerd worden, die tussen de 2,5 en 3 pct. lag. In een schrijven aan de landvoogden* vatte secretaris Wunsch op 22 april 1786 de taak van de Commissie als volgt samen: "*maintenir l'ordre dans l'administration des différentes communautés ... rectifier ou prévenir les abus et le mauvais emploi des revenus et impôts*"¹⁴.

De Commissie ontving haar opdracht via de Jointe voor Besturen en Subsidiezaken en moest er via haar secretaris regelmatig verslag uitbrengen. Zij kwam viermaal per jaar samen voor overleg betreffende het beheer der dorpen en de aflossing der renten. Het eerste jaar na de afkondiging van het definitieve kadaster mocht zij als rechtbank de klachten van particulieren en dorpen tegen een te zware belasting beoordelen in een snelprocedure. Particulieren moesten wel eerst bij het plaatselijke gerecht met hun eis afgewezen zijn. Tegen het vonnis van de Commissie kon men bij een speciale kamer van de Raad van Brabant in beroep gaan. Die werd dan door de kanselier uit drie raadsheren samengesteld. Revisie hiertegen was niet meer mogelijk. Later kon de Commissie nog steeds over andere klachten zoals bijvoorbeeld schrappingen in de boekhouding vonnissen¹⁵.

Een bijzondere schikking was voorzien in verband met het verkavelen en verkopen van de zogenaamde *ghemeene gronden*. In de provincie vond men immers nog veel ongecultiveerde gronden zonder particuliere eigenaar. Volgens de berekening van de Commissie bedroeg hun oppervlakte ca. 8000 bunders (7000 ha). De opbrengst van de verkoop zou integraal naar het plaatselijk fonds ter delging van de schulden gaan. De verkoop moest openbaar zijn en het dorpsbestuur mocht hem organiseren, maar de veiling mocht niet zonder de deelname van de departementale assessor van de Commissie

¹⁴ Brussel, A.R., *Jointe voor Besturen en Subsidiezaken*, nr. 335 (Wunsch aan de landvoogden op 22 april 1786).

¹⁵ *R.O.P.B.A.*, 3de reeks, 1700-1894, dl. XI, p. 234-236.

plaats vinden. Daar de gronden *eminenter* aan de vorst* behoorden, moest een klein recognitierecht van de koopsom afgehouden worden.

De Commissie vond dat de verkoop van de uitgestrekte domeinen niet alleen maar aan grootgrondeigenaars mocht ten goede komen. Daarom liet zij alles opdelen in percelen van ca. drie bunders (2,6 ha). Die waren binnen het bereik van de gemiddelde burger en mochten zelfs mits een systeem van afbetaling toegewezen worden. Reeds na vijf jaar kon de Commissie rapporteren dat 1426 bunders in private handen overgegaan waren¹⁶.

Toen in 1782 het bevel werd uitgevaardigd voor alle steden en dorpen een volledige, overzichtelijke rekening op te stellen en aan de regering over te maken, werd voor de provincie Limburg de zorg hieromtrent aan de Commissie opgedragen. Elke assessor fungeerde in het hem toevertrouwde departement immers als regeringscommissaris voor de controle van de rekeningen.

Na de Vrede van Fontainebleau (1785) werd de Commissie ook nog belast met de administratieve reorganisatie van de dorpen die bij het Land van Daalhem gevoegd waren en vroeger onder de Republiek ressorteerden. Zij raakte ook betrokken bij de verdere aanleg van de steenweg Luik-Aken die zo lang op zich had laten wachten¹⁷.

De Commissie zou op een gegeven ogenblik haar bevoegdheid te buiten gaan. Zij trachtte in het midden van de jaren tachtig controle uit te oefenen op het beheer van de armenkassen, de Heilige Geesttafels en de kerkfabrieken. Voor de burgerlijke overheden was zij uitgegroeid tot een toezichhoudende instantie. In de lijn van de politiek van Jozef II verlangde zij zich nu ook op kerkelijk terrein waar te maken. Het zou haar geen sympathie bezorgen, wel veel protesten¹⁸.

Als rechtsvoorganger kan men de Commissie beschouwen, die na de Oostenrijkse Successieoorlog in de provincie Limburg werd opgericht en op de aflossing van de schulden die tijdens de oorlog waren gemaakt, moest toezien. Zij werd in 1755 opgeheven. Alleen Corneille Joseph Baesen, raads-

¹⁶ Brussel, A.R., *Jointe voor Besturen en Subsidiezaken*, nrs. 324 (Wunsch aan Denis Benoît de Cazier op 15 okt. 1783), 326 (4 april 1783) en 333 (29 dec. 1783).

¹⁷ *Ibid.*, nr. 335 (22 juli 1786).

¹⁸ *Ibid.*, nr. 335 (commissie aan de landvoogden op 22 april 1786).

heer bij de Raad van Brabant, zag zijn mandaat voor verdere controle verlengd¹⁹.

Bibliografie

Over de werking van de Commissie bestaat er geen synthese. In een studie van de hand van B. Dumont over de provincie Limburg, die binnen afzienbare tijd door het Gemeentekrediet van België wordt uitgegeven, wordt een hoofdstuk gewijd aan de betrekkingen tussen het centraal gezag en de lokale overheden. Daarin komt de werking van de Commissie ter sprake. Het verzet ertegen vindt men bij MINDER A., *Les doléances des Limbourgeois déposées au pied du trône de Joseph II (Vienne, août 1787)*, in *Bulletin de la Société verviétoise d'archéologie et d'histoire*, 1957, 44, p. 185-203.

Betreffende de hervorming van het kadaster, die de aanleiding was tot de instelling van de Commissie voor de Openbare Lasten, vindt men meer in BIGWOOD G., *Matricules et cadastres. Aperçu sur l'organisation du cadastre en Flandre, Brabant, Limbourg et Luxembourg avant la domination française*, in *Annales de la Société d'archéologie de Bruxelles*, 1898, 12, p. 403-410. Het artikel vermeldt alleen maar de oprichting van de Commissie.

Een allereerste beslissing tot die hervorming werd reeds in 1752 genomen volgens MOUREAUX Ph., *Les préoccupations statistiques du gouvernement des Pays-Bas autrichiens et le dénombrement des industries dressé en 1764 (Université libre de Bruxelles. Faculté de philosophie et lettres, 48)*, Brussel, 1971, p. 154-157.

Betreffende het overwicht van de grondbelastingen, dat het werk van de Commissie zo belangrijk maakte, zie BIGWOOD G., *Les impôts généraux dans les Pays-Bas autrichiens. Étude historique de législation financière*, Leuven, 1900, p. 93-99. Over het kadaster van 1705 bestaat er een publicatie van BROUWERS D., *Documents relatifs à la matricule du duché du Limbourg en 1705*, in *Bulletin de l'Institut archéologique liégeois*, 1903, 33, p. 69-88.

¹⁹ R.O.P.B.A., 3de reeks, 1700-1794, dl. VII, p. 420 en 427.

Archief

In tegenstelling tot de *Commission des charges publiques du Luxembourg* zijn de archivalia van de Limburgse zusterinstelling nog steeds niet als een apart bestand geïnventariseerd. Men vindt ze in het Rijksarchief te Luik in het algemene bestand van het hertogdom Limburg en de Landen van Overmaas.

Over de Commissie handelen bescheiden in het bestand *Jointe voor Besturen en Subsidiezaken* bewaard in het Algemeen Rijksarchief te Brussel, vooral onder de nrs. 25-26 en 314-341. Verder berusten er archivalia van de Commissie in het niet geordend *supplement* van dit bestand onder de oude nrs. 258-263.

Bronnenpublicaties

De ordonnanties die de Commissie instelden en van een huishoudelijk reglement voorzagen, en het vertoogsschrift van 1787 werden gepubliceerd in de *Recueil des ordonnances des Pays-Bas autrichiens*, zoals in voetnoot vermeld. In de ordonnanties van 1778 en 1782 komen ook de percentages van de dorpen voor in een basisbede van 1000 gulden, zoals door de kadasterregeling was vastgelegd. In het verbeterde kadaster van 1782 komen de stad 's-Hertogenrade en de drie vrijheerlijkheden van de provincie apart voor, buiten de lijst van de 1000 gulden.

Archieftoegangen

In de inventaris van BROUWERS D. en ERNST J., *Duché de Limbourg et Pays d'Outremeuse (1263-1794)* (*Archives de l'État à Liège. Instruments de recherche à tirage limité*, 3), Luik, 1989 (1953), treft men ook bescheiden aan betreffende de Commissie voor de Openbare Lasten in Limburg. Voor de archivalia over de Commissie consultere men BOUSSE A., *Inventaire des archives de la Jointe des administrations et des affaires des subsides*, in *Travaux du cours pratique d'archivéconomie donné pendant l'année 1936*, Tongeren, 1937, p. 31-145 (anastatische herdruk in 1980). Vooral het hoofdstuk "*Duché de Limbourg en général*" is belangrijk, onder meer de nrs. 318-326 en 340-342. Verder wijst de "*Index van plaatsnamen*" in AERTS E.,

Administratieve briefwisseling van de Hervormde Rekenkamer (1787-1789)
(*Algemeen Rijksarchief. Inventarissen*, 240), Brussel, 1988, trefwoord
"Limburg: Commission des charges publiques" naar enkele bescheiden (uit-
gaande en inkomende brieven).

Piet LENDERS

COMITÉ VOOR DE RELIGIEKAS

(1783-1787)

Geschiedenis

Vanaf december 1781 maakte Jozef II zijn mening kenbaar dat hij de overtollige kloosters in de Nederlanden wenste op te heffen, met de bedoeling hun bezit aan te wenden tot nut van het godsdienstig leven. Begin 1782 richtte de gevolmachtigd minister* een geheime rondvraag aan de voorzitter van de Geheime Raad* Patrice François de Neny, de thesaurier van Financiën baron Denis Benoît de Cazier, raadsheer van de Geheime Raad Thomas François de Grysperre en raadsheer Jacques Leclerc over de middelen om dit hervormingsplan te verwezenlijken. De realisatie van een project tot oprichting van een instelling die het beleid zou voeren over de afschaffing van deze kloosters werd aan de orde gesteld¹.

Uit de adviezen verstrekt door de Geheime Raad en de Raad van Financiën*, de keizerlijke decreten en het project opgemaakt door raadsheer van Financiën Henri Delplancq bleek sinds de zomer van 1782 zeer duidelijk dat een Religiekas zou ingericht worden voor de goederen en inkomsten afkomstig van de kloosters waarvan de afschaffing verordend was. Een *jointe* zou het beheer van deze Religiekas, die geïnstalleerd zou worden te Brussel, verzekeren².

Op 12 maart 1783 stuurden de landvoogden* een decreet door naar de Geheime Raad betreffende de samenstelling en de werking van deze *jointe*, genaamd Comité voor de Religiekas. Dit decreet voorzag dat het Comité voor de Religiekas zelf zou belast worden met het ontwerp van zijn instructies. Op 17 maart 1783 werden het edict tot afschaffing van de overtollige

¹ Brussel, A.R., *Geheime Raad, Oostenrijkse periode*, nr. 830A.

² Brussel, A.R., *Departement voor de Nederlanden van de Hof- en Staatskanselarij te Wenen*, nr. 306, fol. 324; *Secretarie van State en Oorlog*, nr. 1894.

kloosters en de oprichtingsakte van het Comité voor de Religiekas gelijktijdig door de landvoogden uitgevaardigd³.

Na zijn installatie onderwierp het Comité zijn instructies ter goedkeuring aan de landvoogden. Dit verliep in drie stadia. Op 28 maart stuurde het Comité hun een eerste consult betreffende zijn instructies toe, op 31 maart een tweede over de vorming van het bureau van het Comité en op 7 april 1783 een derde in verband met de keuze van de plaatselijke ontvangers en hun instructies.

De opheffing van de kloosters, die een aanvang nam van zodra het Comité was opgericht, bezorgde aan het bureau van het Comité zeer spoedig een overlast aan werk. Dit bureau had diverse malen de toelating gekregen om zijn getalsterkte op te voeren. Niettemin lokte een nieuwe aanvraag hiertoe in 1784 reactie bij de keizer uit. Om een verdere toename van het personeel, die volgens hem de kosten nutteloos in de hoogte dreef, te vermijden, wilde hij de comptabiliteit van de Religiekas samenvoegen met deze van de Ontvangerij-generaal van Financiën*. De gevolmachtigd minister was echter gekant tegen elke wijziging in de organisatie, een mening waarbij de keizer zich tenslotte in 1784 aansloot⁴.

Jozef II had daarom nog niet aan zijn plannen hieromtrent verzaakt. Bij decreet van 7 april 1786 nam hij toch de beslissing om de Religiekas bij de Ontvangerij-generaal van Financiën in te lijven.

Het overleg in dit verband, waarbij de gevolmachtigd minister, de landvoogden, de Raad van Financiën en het Comité voor de Religiekas geraadpleegd werden, greep plaats in de loop van de maand april. Op 1 mei 1786 was de overdracht van de Religiekas naar de Ontvangerij-generaal van Financiën een feit. Het Comité zelf bleef in werking, en zette de controle van de "*paiement et levées de deniers*" verder, terwijl de Ontvangerij-generaal van Financiën een aparte rekening bijhield voor de Religiekas.

³ R.O.P.B.A., 3de reeks, 1700-1794, dl. XII, p. 255-258; Brussel, A.R., *Comité voor de Religiekas*, nr. 1, p. 1 en 4 e.v.; *Departement voor de Nederlanden*, nr. 306, fol. 324. Dit edict had die kerkelijke instellingen op het oog die zich uitsluitend aan het contemplatief leven wijdden. Eind 1784 had de hervorming 120 vrouwenkloosters (karmelitessen, recolletten, clarissen, rijke klaren ...) en een 20-tal priorijen van reguliere kanunniken (augustijnen, celestijnen, wilhelmieten ...) en alle kartuizers getroffen. Nadien breidde de afschaffing zich uit over andere kloosters en ook over abdijen.

⁴ *Ibid.*, nrs. 27, 29, 31; *Departement voor de Nederlanden*, nr. 308, fol. 22-24v.

COMITÉ VOOR DE RELIGIEKAS

Het Comité voor de Religiekas sneuvelde bij de algemene hervorming van de regering. Bij keizerlijk decreet van 1 maart 1787 werd zijn ontbinding geregeld en werden zijn functies overgedragen aan de Commissie voor Kerkelijke Zaken, Studies en Censuur die deel uitmaakte van het raderwerk van de Algemene Regeringsraad*⁵.

Organisatie

Het Comité voor de Religiekas was hiërarchisch ondergeschikt aan de Collaterale Raden. Ze waren er vertegenwoordigd door hun raadsheren die deze Raden regelmatig op de hoogte brachten van de werking van het Comité en de zaken rapporteerden waarover beraad in de Geheime Raad of in de Raad van Financiën nodig was.

Schematisch kan men stellen dat het Comité rapporten opmaakte voor de landvoogden die deze voor advies overmaakten aan de Geheime Raad. De Geheime Raad legde hierover dan consulten ter goedkeuring voor aan de landvoogden. Omgekeerd kon de Geheime Raad het Comité vragen een zaak te onderzoeken die deze Raad aan zich getrokken had, maar in feite onder de bevoegdheid viel van het Comité. De Raad van Financiën werd eerder om tussenkomst verzocht bij betalingen en verhoging van de wedden⁶.

Om de contacten tussen de Geheime Raad en het Comité voor de Religiekas te vergemakkelijken, werd het Comité gehuisvest in het gebouw van de Geheime Raad, in de lokalen van de deurwaarder. Vanaf december 1784 verhuisde de comptabiliteitsdienst van de Religiekas naar het hotel van de Geünificeerde Rekenkamer*, in het gebouw dat oorspronkelijk voor de Ontvangerij-generaal van Financiën bestemd was⁷.

Een decreet van de landvoogden regelde op 12 maart 1783 de samenstelling van het Comité voor de Religiekas, dat bestond uit vier geledingen. Het voorzitterschap werd toebedeeld aan Anselme François de Kühlberg, raads-

⁵ Brussel, A.R., *Comité voor de Religiekas*, nr. 27; *Secretarie van State en Oorlog*, nr. 1896.

⁶ Brussel, A.R., *Geheime Raad, Oostenrijkse periode*, nr. 830A; *Secretarie van State en Oorlog*, nr. 1894.

⁷ Brussel, A.R., *Comité voor de Religiekas*, nr. 1, p. 1-3, nrs. 27 en 31; *Geheime Raad, Oostenrijkse periode*, nr. 34.

heer van de Geheime Raad. Hij werd in zijn taak bijgestaan door Nicolas Sanchez d'Aguilar, raadsheer van Financiën. Baron Guillaume Antoine de Feltz, raadsheer en meester van de Geünificeerde Rekenkamer, was kashouder of ontvanger-generaal van de Religiekas, die los stond van elke andere vorstelijke kas. Hij werd bij zijn boekhoudkundige taak geholpen door een auditeur van de Rekenkamer, Pierre van der Dilt. Op 20 augustus 1783 werd hem auditeur F. de Brou toegevoegd. Deze ambtenaren werden hiertoe in 1782 uitgekozen op advies van de Geheime Raad en de Raad van Financiën. De voorstellen om hen te laten bijstaan door "kerkelijke assessoren" werden echter niet weerhouden. De keizer wilde alle kerkelijke invloed uitsluiten⁸.

Eenmaal geïnstalleerd, diende het bestuur van het Comité voorstellen te formuleren over de samenstelling van het bureau te Brussel en zich uit te spreken over de keuze van de plaatselijke ontvangers. De landvoogden legden er de nadruk op dat zij wensten dat deze geselecteerd werden uit "*sujets non employés déjà au service de Sa Majesté*", en dit om elke invloed van provinciale instellingen of steden te weren. Het Comité kreeg eveneens de opdracht voorstellen te formuleren over de wedden van zijn personeel. Deze dienden per maand uitbetaald te worden om te vermijden dat de instelling enig "*caractère de permanence*" kreeg⁹.

De secretaris (*actuaris*) werd aanzien als de belangrijkste ambtenaar van het bureau van het Comité: hij voerde eigenmachtig het programma van het bureau uit en bewaarde de archieven. Gezien deze ambtenaar alle informatie betreffende de opheffing van de kloosters centraliseerde, was het noodzakelijk een bekwaam persoon uit te kiezen die dadelijk in dienst kon treden. Het ambt werd toevertrouwd aan E.J. Funck, secretaris van het Comité voor de Opheffing van de Jezuitenorde in de Nederlanden* en secretaris bij de Geheime Raad. Hij kreeg heel precieze instructies betreffende de archieven van het Comité voor de Religiekas. Zijn loon werd vastgesteld op 117 gulden per maand, met behoud van zijn rang en zijn anciënniteit uit vroegere functies.

Een tiental ambtenaren werden bij het bureau van het Comité benoemd, waarvan twee of drie de kashouder-generaal moesten terzijde staan. Deze ambtenaren werden verdeeld over vier diensten: de expeditie of secretariaat,

⁸ Brussel, A.R., *Secretarie van State en Oorlog*, nr. 1894.

⁹ Brussel, A.R., *Comité voor de Religiekas*, nr. 1, p. 3 en nr. 27.

de comptabiliteit, de toelagen en de staten van goed. De ambtenaren bij deze diensten werden belast met het opmaken van "*parties des registres de caisse*", "*bilans des receveurs*", "*relevés généraux et particuliers*", "*doublements des comptes*", "*levées de deniers*", "*vérifications des états de biens*", "*formulations de tableaux*", "*dépouillements*", en zo meer.

Het Comité wierf voor deze precieze en gespecialiseerde taken gekwalificeerde personen aan, die gewoon waren dergelijke zaken af te handelen, en die reeds functies hadden bekleed in diverse instellingen waaronder de Jointe voor Besturen en Subsidiezaken*, het Comité voor de Opheffing van de Jezuïetenorde in de Nederlanden, het Bureau voor het Beheer van de Douanerechten*, de Geünificeerde Rekenkamer, de Koninklijke Commissie voor de Studies*, de Raad van Financiën en de Geheime Raad. De onderhandelingen tussen het Comité voor de Religiekas en de landvoogden over het personeel van het bureau van het Comité leidden op 25 april 1783 tot de benoeming van volgende ambtenaren: F.E. Boussifet, hoofd van de expeditie-afdeling of het secretariaat, met een wedde van 84 gulden per maand; Jacobs werd voorlopig benoemd bij de comptabiliteit met dezelfde wedde; de andere ambtenaren bij de diensten voor de toelagen en de staten van goed waren F. de Brou (50 gulden per maand), J.B. Bouge en L.J. Yernaux (42 gulden per maand), P.F. Snoeck (35 gulden per maand), J. Michiels (30 gulden per maand), P.A. Giron en J.F. de Moor (27 gulden per maand). De ontvanger-generaal werd bijgestaan door drie assistenten, H.J. Proost, P.B. Dumont en J.H. van Ypen. De uitbetaling van hun wedden was toegewezen aan de Religiekas. Tenslotte werden door het Comité in elke stad of dorp waar zich af te schaffen kloosters lokaliseerden, plaatselijke ontvangers of beheerders aangeduid. In 1784 verrichtten 56 plaatselijke ontvangers de administratie van de goederen van 157 afgeschafte kloosters. Zij namen het bestuur waar van de bezittingen van de afgeschafte kloosters, inden de inkomsten, vereffenden de schulden, verpachtten de onroerende goederen, verkochten de kunstvoorwerpen en betaalden de toelagen¹⁰.

¹⁰ *Ibid.*, nrs. 26, 27, 29, 30.

Bevoegdheden en activiteiten

Alhoewel de organisatie van het Comité voor de Religiekas in grote lijnen was vastgelegd door de regering, liet men op voorstel van Delplancq aan het Comité het initiatief om de instructies op te stellen en het personeel te benoemen "*de façon que la nouvelle jointe ait à répondre de tous, sans pouvoir renvoyer la balle au gouvernement*"¹¹.

De comptabiliteitsdienst diende het boekhoudkundig systeem van toepassing in Wenen te volgen. De verplichte introductie van dit systeem in de administratie werd in oktober 1782 door de keizer bij decreet uitgevaardigd. Op dat ogenblik had het Comité een eigen boekhoudkundig programma voor de Religiekas uitgewerkt dat aan de landvoogden werd voorgelegd op 21 juni 1783. Naderhand voegde de comptabiliteitsdienst zich naar de richtlijnen van twee specialisten die in de herfst van 1783 vanuit Wenen overgekomen waren, de hofsecretarissen Dominique de Locher, die later voorzitter van de Hervormde Rekenkamer* zou worden, en J. de Schwarzer¹².

De bevoegdheden van het Comité behelsden de organisatie van de afschaffing van de kloosters, het beheer van hun inkomsten, de betaling van de toelagen aan de ex-religieuzen.

Het edict van 17 maart 1783 bepaalde, zonder hierover meer in detail te treden, dat de goederen van de afgeschafte kloosters zouden aangewend worden voor zuiver godsdienstige doeleinden. Dit maakte dat de publieke opinie in de Oostenrijkse Nederlanden in de overtuiging leefde dat de liefdadigheidsinstellingen van de opheffingen zouden profiteren. Op aanvraag van de Geheime Raad formuleerde het Comité dus ook voorstellen over "*les oeuvres les plus pressantes et d'une utilité générale*" op het moment dat de Religiekas zou beschikken over "*un excédent assuré*".

Het Comité vervulde tijdens zijn bestaan een bijzonder omvangrijke taak. De veelheid aan materies die moest behandeld worden en de verscheidenheid aan activiteiten rechtvaardigden overigens de verhoging van de

¹¹ Brussel, A.R., *Secretarie van State en Oorlog*, nr. 1894.

¹² Brussel, A.R., *Comité voor de Religiekas*, nr. 76; AERTS E., *Administratieve briefwisseling van de Hervormde Rekenkamer (1787-1789)* (Algemeen Rijksarchief. Inventarissen, 240), Brussel, 1988, p. 13.

personeelsbezetting en de reorganisatie van de aan de plaatselijke ontvangers toebedeelde taken¹³.

Alles wat op het vlak van de interne besluitvorming aan het Comité gericht was, ging eerst door de handen van de voorzitter en werd nadien door hem herverdeeld. Voor interne expedities naar het bureau volstonden de handtekening van de voorzitter en de medeondertekening door de secretaris, maar voor de expedities naar personen "*non commissionnées par le Comité*", bijvoorbeeld magistraten, was de handtekening van hogere instanties vereist. Het Comité voor de Religiekas werd enkele jaren na zijn oprichting geïntegreerd in het door Jozef II gewenste centralisatieprogramma.

De rationalisering van de activiteiten van het Comité gebeurde in twee stadia: eerst was er de overdracht van de Religiekas naar de Ontvangerij-generaal van Financiën in 1786. Vervolgens werden de bevoegdheden van het Comité opgenomen in het raderwerk van de Algemene Regeringsraad. Ze werden meer bepaald toegewezen aan de Commissie voor Kerkelijke Zaken, Studies en Censuur. In deze Commissie werd alles wat de afgeschafte kloosters en het beheer van hun bezittingen aanbelangde, toevertrouwd aan raadsheer de Feltz¹⁴. In 1787 werd dus een einde gemaakt aan het bestaan van het Comité voor de Religiekas¹⁵.

Bibliografie

De artikels gewijd aan de politiek van Jozef II in verband met de religieuze hervormingen zijn talrijk. Vaak echter vindt men in de paragrafen of hoofdstukken over het Comité voor de Religiekas enkel de grote lijnen van de ge-

¹³ Brussel, A.R., *Comité voor de Religiekas*, nrs. 1, 27, 76; BONENFANT P., *Le problème du paupérisme*, p. 474 e.v.

¹⁴ LEFÈVRE J., *Le Conseil du gouvernement général (Académie royale de Belgique. Classe des lettres et des sciences morales et politiques. Mémoires. Collection in-8°*, 2de reeks, 23), Brussel, 1927, p. 85.

¹⁵ Toen men in 1791 het institutioneel systeem dat de hervormingen van Jozef II voorafging herstelde, vertrouwde men het beheer van de goederen der afgeschafte kloosters voorlopig toe aan de Raad van Financiën en meer bepaald aan Nicolas Sanchez d'Aguilar. Het opschrift van nr. 2541 van het bestand *Raad van Financiën* – bundel 2541 beantwoordt niet aan zijn beschrijving, gelieve nr. 2540 te consulteren – *Comité de la Caisse de religion*, hoeft de lezer niet in verwarring te brengen. Het betreft het bureau van de Religiekas dat deel uitmaakte van de Raad van Financiën en dat men courant *Comité van Financiën* heette.

schiedenis en de bevoegdheden van deze instelling. Dit is namelijk het geval voor de bondige inleiding in COSEMANS A. en LAVALLEYE J., *Inventaire des archives du Comité de la caisse de religion*, in *Travaux du cours pratique d'archivéconomie donné pendant les années 1920-1925*, Brussel, 1926, waarin de geschiedenis van de instelling in minder dan twee bladzijden wordt beschreven. De auteurs verwijzen hierin naar de studie van LAENEN J., *Étude sur la suppression des couvents par l'empereur Joseph II dans les Pays-Bas autrichiens et plus spécialement dans le Brabant (1783-1794)*, in *Annales de l'Académie royale d'archéologie de Belgique*, 1905, 57, p. 343-464. Het hoofdstuk getiteld *La Caisse de religion et l'administration des biens des couvents supprimés*, geeft een kort overzicht van de instelling. DE SCHEPPER G., *La réorganisation des paroisses et la suppression des couvents dans les Pays-Bas autrichiens sous le règne de Joseph II (Université de Louvain. Recueil de travaux d'histoire et de philologie, 3de reeks, 8)*, Leuven, 1942, geeft een beschrijving van de situatie in de parochies en kloosters op het einde van de 18de eeuw en bestudeert de plannen tot herstructurering van de parochies, wat zou gefinancierd worden door de Religiekas. BONENFANT P., *Le problème du paupérisme en Belgique à la fin de l'Ancien Régime (Académie royale de Belgique. Classe des lettres et des sciences morales et politiques. Mémoires. Collection in-8°, 2de reeks, 35)*, Brussel, 1934, bestudeert in deze opmerkelijke studie met name de aanvragen tot affectatie van de inkomsten van de afgeschafte kloosters aan liefdadigheidswerken (p. 374 e.v.). Het artikel van LEFÈVRE J., *Le prélude de la suppression des abbayes sous le règne de Joseph II. 1781-1782*, in *Analecta Praemonstratensia*, 1927, 3, p. 113-124, licht ons in over de voorbereidingen tot de afschaffing in 1781-1782. In het artikel van IMBERT J., *La centralisation administrative de Joseph II et les établissements hospitaliers belges (1787-1789)*, in *Revue d'histoire ecclésiastique*, 1949, 44, p. 178-194, worden de bevoegdheden van het Comité besproken en de problematiek van zijn toevoeging aan de Commissie voor Kerkelijke Zaken, Studies en Censuur aangeraakt.

Archief

Het archief van het Comité voor de Religiekas wordt bewaard in het Algemeen Rijksarchief te Brussel. Bij de inventarisatie van het bestand *Comité*

COMITÉ VOOR DE RELIGIEKAS

voor de *Religiekas* werd de taakverdeling van het Comité over de vier diensten (*bureaux*) gerespecteerd. Er is een "*mémoire*" bewaard gebleven, bestemd voor de archiefbewaring door het Comité. Dit heeft de classificatie van het bestand vergemakkelijkt. Deze "*mémoire*" werd gepubliceerd in de inventaris; het handgeschreven exemplaar bevindt zich in bundel nr. 26. Op deze wijze laat de inventaris toe de bescheiden die verband houden met de geschiedenis van het Comité gemakkelijk op te sporen: hfdst. I *généralités*, nrs. 1-25 en hfdst. II 1 *bureau d'expédition*, nrs. 26-43. Voor wat betreft de boekhouding van de Religiekas, zie hfdst. II 2 *bureau de comptabilité*, nrs. 76-124. De activiteiten ontplooid voor de afschaffing van de kloosters en het onderhoud van de ex-religieuzen vindt men terug in hfdst. II 3 *bureau des pensions*, nrs. 125-170, het beheer van de afgeschafte kloosters in hfdst. II 4 *bureau des comptes et des états de biens*, nrs. 171-313. In hfdst. III, getiteld *archives des couvents*, zijn de correspondentie van de administrateurs van de kloosters met het Comité, evenals de rekeningen en de staten van goed van de afgeschafte kloosters opgenomen.

Archieftoegangen

De reeds geciteerde inventaris van het bestand werd gerealiseerd door COSEMANS A. en LAVALLEYE J., *o.c.* De handschriftelijke inventarissen, Brussel, A.R., *Inventarissen eerste afdeling*, nrs. 60 en 62, zijn van geen enkel nut meer.

Een deel van de briefwisseling van het Comité voor de Religiekas zit verspreid in het *supplément* op de *administratieve briefwisseling van de Rekenkamers* (de zogenaamde *portefeuilles*): zie Brussel, A.R., *Inventarissen tweede afdeling*, nr. 269, p. 90-199 (*passim*), en de *Varia van de eerste afdeling*, 2de reeks, nrs. 1141, 1142, 1212, 1621, 1687.

Anne VANDENBULCKE

Aspirant F.N.R.S. – U.L.B.
vertaling Beatrijs AUGUSTYN

COMITÉ VOOR DE SEKWESTRATIE VAN FRANSE KERKELIJKE BEZITTINGEN

(1791-1794)

Geschiedenis

Onroerende goederen in bezit van de reguliere of seculiere geestelijkheid waren niet gebonden aan landsgrenzen. Daarbij werd het principe gehuldigd, dat niet de staat, maar de clerus eigenaar was van de kerkelijke bezittingen. Met deze historisch gegroeide situatie werd rekening gehouden bij het sluiten van vredesverdragen, indien deze grensverschuivingen impliceerden: gebiedsoverdrachten tussen staten hadden geen implicaties voor de eigendomsrechten van de clerus.

De eerste problemen rond de problematiek van de kerkelijke bezittingen rezen met de afschaffing van de jezuïetenorde in 1773. Na haar opheffing in de Nederlanden confisqueerde de Franse overheid al de bezittingen van de orde gesitueerd binnen de grenzen van Frankrijk. Als tegenmaatregel liet de Oostenrijkse regering de onroerende goederen van de Franse jezuïeten gelegen binnen het grondgebied van de Zuidelijke Nederlanden onder sekwestering¹ plaatsen. Onderhandelingen terzake – de waarde van de eigendommen die de jezuïeten van de Zuidnederlandse provincies in Frankrijk bezaten, lag immers hoger dan die van de Franse tak van de orde in de Nederlanden – liepen op een sissert af en de confiscaties werden niet ongedaan gemaakt.

Een tweede confrontatie naar aanleiding van bezittingen van de Zuidnederlandse clerus te Frankrijk resulteerde uit de kerkpolitiek van Jozef II. Na de afschaffing van de contemplatieve kloosterorden in de Oostenrijkse Nederlanden tussen 1783 en 1787, werd in Frankrijk het *droit de déshérence* ingeroepen. Dat recht bepaalde dat bij ontstentenis van een wettige erfopvolger, de nalatenschap toeviel aan de staat. De bezittingen van de op-

¹ Volgens *VANDALE, Groot Woordenboek der Nederlandse Taal*, dl. III, Utrecht-Antwerpen, 1992, 12de herziene druk, p. 2726, betekent sekwestratie: (recht.) "*het gerechtelijk een betwist goed in beslag nemen en in bewaring geven aan een derde, die zich verplicht het goed (met de vruchten ervan) terug te geven aan degene die daartoe gerechtigd zal blijken*".

geheven kloosters werden beschouwd als vallende zonder erfopvolger, en werden als dusdanig door de Franse staat verbeurd verklaard.

De volgende zet kwam opnieuw vanuit het Franse kamp: in augustus 1789 schafte de Franse *Assemblée nationale* alle heerlijke rechten en tienden af. Deze maatregel werd in november van datzelfde jaar aangevuld met een decreet, dat alle kerkelijke bezittingen op Franse bodem ter beschikking stelde van de natie. Ook de bezittingen van buitenlandse clerus vielen onder die bepaling en werden bijgevolg geconfisqueerd ten voordele van de Republiek.

Protesten van abten en bisschoppen uit de Oostenrijkse Nederlanden mochten niet baten. Pas toen na de Brabantse Omwenteling het Soeverein Congres van de Verenigde Nederlandse Staten* op 10 juni 1790 de opbrengsten van de Franse kerkelijke bezittingen binnen de Oostenrijkse Nederlanden toewees aan de benadeelde plaatselijke clerus en daarnaast een schadevergoeding eiste voor de confiscaties in Frankrijk, kwam er reactie van de *Assemblée*². Nog diezelfde maand decreteerde deze instelling dat de maatregelen tot nationalisatie voorlopig, in afwachting van een definitieve regeling op internationaal vlak, niet zouden worden toegepast op de bezittingen van de buitenlandse clerus. Voorwaarde was wel, dat het beheer van de Franse kerkelijke bezittingen gelegen in de betrokken staten, toeviel aan de Franse staat. De algehele afschaffing van de tienden bleef daarentegen wel in voege, maar voor deze in bezit van niet-Franse clerus werd een jaarlijkse schadevergoeding in het vooruitzicht gesteld³.

Niettemin berokkenden de Franse maatregelen nog steeds veel schade aan de clerus van de – ten tijde van de eerste Oostenrijkse Restauratie opnieuw – Oostenrijkse Nederlanden, die Leopold II in een uitgebreide petitie verzocht bij de Franse regering op restitutie van de geconfisqueerde bezittingen aan te dringen. De keizer ging niet in op dit verzoek en over de kwestie kwamen zelfs geen bilaterale onderhandelingen tot stand.

Op 10 maart 1791 adviseerde de Geheime Raad*, hierin gevolgd door de gouverneurs-generaal*, een beroep te doen op het wedervergeldingsrecht: de Franse kerkelijke bezittingen op Nederlandse bodem dienden beschouwd

² *R.O.P.B.A.*, 3de reeks, 1700-1794, dl. XIII, p. 530.

³ Zie voornamelijk tit. I, art. XVII-XXI en tit. V, art. XIX, XXIII-XXVI, van het decreet van de *Assemblée* van 23 en 28 okt. 1790, waarvan een kopie bewaard wordt in Brussel, A.R., *Geheime Raad, Oostenrijkse periode*, nr. 1010A.

te worden als *res nullius*, als onbeheerd goed, en onder sekwester geplaatst⁴. In hun schrijven van 16 juli 1791 verdedigden de landvoogden het standpunt van de Geheime Raad bij de keizer⁵. Per kerende post van 4 augustus verklaarde Leopold II zich akkoord met de sekwestratie, een beslissing die officieel werd afgekondigd bij keizerlijke ordonnantie van 14 september 1791. Een dag eerder, op 13 september, was bij decreet van de gouverneurs-generaal de oprichting en samenstelling bekend gemaakt van een Comité voor de Sekwestratie van Franse Kerkelijke Bezittingen, een suggestie van de Geheime Raad van 9 september⁶.

Het Comité, vooral bekend onder zijn Franse benaming *Comité de séquestre (des biens du clergé français)*, vatte de werkzaamheden aan op 4 oktober 1791, niettegenstaande protest van de Franse koning, die op onderhandelingen aandrong. De landvoogden bleven evenwel bij hun standpunt, zich beroepend op argumenten die identiek waren aan deze die in 1783 door de Franse koning zelf waren gehanteerd. Maar ditmaal sloeg de financiële balans wel merkkelijk door in het nadeel van Frankrijk⁷, waarmee de weigering tot onderhandelen van Leopold II, evenals zijn bereidheid tot de oprichting van het Comité, begrijpelijk wordt.

Na de Oostenrijkse nederlaag in Jemappes (6 november 1792) bleef het Comité in werking, eerst te Roermond, daarna te Wesel. Het aantal te behandelen zaken, en bijgevolg de vergaderfrequentie, viel sterk terug. Intussen werden in de door Frankrijk bezette gebieden, krachtens een decreet van de *Assemblée* van 15 december 1792, alle kerkelijke bezittingen – zowel behorend tot de Franse als tot de Zuidnederlandse clerus – genationaliseerd. In Luxemburg, dat in handen bleef van de Oostenrijkers, werd de sekwestratie van de bezittingen van de Franse clerus gewoon voortgezet, maar wel onttrokken aan de bevoegdheid van het Comité. De bij decreet van gevolmachtigd minister* Franz Georg von Metternich-Winneburg op 20 december 1792

⁴ *Ibid.*, nr. 1010B.

⁵ Brussel, A.R., *Departement voor de Nederlanden van de Hof- en Staatskanselarij te Wenen*, nr. 530.

⁶ *R.O.P.B.A.*, 3de reeks, 1700-1794, dl. XIV, p. 53; Brussel, A.R., *Comité voor de Sekwestratie van Franse Kerkelijke Bezittingen*, nr. 1.

⁷ Brussel, A.R., *Geheime Raad, Oostenrijkse periode*, nr. 1010B, "*Balance générale de la valeur et des revenus...*".

opgerichte Commissie te Luxemburg voor het beheer van de keizerlijke financiën in Luxemburg, nam er alle financiële bevoegdheden over van zowel de Raad van Financiën* en de Rekenkamer, als van het Comité voor de Sekwestratie van Franse Kerkelijke Bezittingen⁸.

Na de Slag te Neerwinden (18 maart 1793) ving de tweede Oostenrijkse Restauratie aan. Het Comité werd op 15 april 1793 in functie hersteld⁹. Zijn samenstelling en bevoegdheden bleven dezelfde als onder de eerste Oostenrijkse Restauratie. Op 16 juni 1794, tien dagen vóór de Slag van Fleurus en het definitieve einde van het Oostenrijks bestuur over de Nederlanden, hield het Comité zijn laatste vergadering; de bureaus sloten de deuren op 18 juni. Een opheffingsdecreet kon evenwel niet worden teruggevonden.

Na de annexatie van de Zuidnederlandse gewesten bij Frankrijk (1 oktober 1795) werden vanaf 1796 de Franse kerkelijke bezittingen in *les neuf départements réunis belgiques* als nationaal goed te koop gesteld; na de opheffing van de "Belgische" religieuze orden later dat jaar, werden ook hun bezittingen genationaliseerd en openbaar verkocht.

Organisatie

Het centraal sekwesterbeheer bestond uit drie afdelingen: het eigenlijke Comité, het sekwesterbureau (griffie en algemeen ontvangstbureau) en het comptabiliteitsbureau werkzaam binnen de Rekenkamer. Plaatselijk werd het sekwesterbeheer waargenomen door ontvanger-beheerders aangesteld door het Comité, en door de fiscalen van de provinciale justitieraden.

De algemene organisatie van het Comité voor de Sekwestratie van Franse Kerkelijke Bezittingen vertoonde veel gelijkenis met deze van het Comité voor de Opheffing van de Jezuitenorde* en vooral het Comité voor de Religieus*, dat model had gestaan.

Bij zijn in werking treden in oktober 1791 telde het Comité voor de Sekwestratie van Franse Kerkelijke Bezittingen een voorzitter, Pierre de Reuss, raadsheer in de Geheime Raad, en vier leden, met name Nicolas San-

⁸ R.O.P.B.A., 3de reeks, 1700-1794, dl. XIV, p. 276.

⁹ Brussel, A.R., *Comité voor de Sekwestratie van Franse Kerkelijke Bezittingen*, nr. 38, p. 110.

chez d'Aguilar, Emmanuel de Cock en Pierre van der Dilt, allen raadsheer bij de Raad van Financiën, en Pierre de Reul, secretaris van de Geheime Raad. De overbelaste Sanchez d'Aguilar nam echter nooit zijn functie op en werd vervangen door Hubert Joseph Ransonnet, raadsheer bij de Raad van Financiën. Het Comité vergaderde te Brussel, in het refugiehuis van het dominicanessenklooster van Oudergem (Hertoginnedal), met een normale frequentie van twee zittingen per week, op dinsdag en vrijdag. Indien de omstandigheden het vereisten, konden bijkomende vergaderrondes worden ingelast. Dat werd eerder regel dan uitzondering: in de praktijk vergaderde het Comité meestal driemaal per week.

In het refugiehuis was eveneens het centraal sekwesterbureau gevestigd: enerzijds de griffie en het archief, anderzijds het algemeen ontvangsbureau. Het administratief personeel werd, op bevel van de landvoogden, gerecruiteerd uit de middens van families die omwille van hun Oostenrijkse sympathieën waren benadeeld geworden tijdens de voorbije regimewisselingen; uit dat oogpunt werd het door het Comité voorgestelde aantal lagere ambtenaren van de griffie zelfs verdubbeld¹⁰.

Binnen de griffie, die dagelijks was geopend, waren een secretaris (*actuaris*), een adjunct-secretaris (*adjunct-actuaris*), twee bureauchefs, tien officialen, een bode en een huisbewaarder-portier actief¹¹. Met uitzondering van de laatste twee, werden ze rechtstreeks door de landvoogden benoemd. De secretaris of adjunct-secretaris nam deel aan de vergaderingen van het Comité en stelde het protocol op, maar had geen interventierecht. Een kopie van dat protocol werd wekelijks, op zondag, naar de landvoogd(en) gezonden, "*a même de connoître le résultat de toutes les opérations de chaque semaine*". Naast alle schrijf-, verzend- en klasseerwerk, was een aantal leden verantwoordelijk voor vertaalwerk en voor de bewaring van het archief.

Het algemeen ontvangsbureau, dat een ontvanger-generaal, een controleur en twee beambten telde, zou verantwoordelijk zijn voor de inning en het beheer van alle gelden overgemaakt door plaatselijke sekwesterbeheerders.

¹⁰ *Ibid.*, nr. 1, apostille van Maria Christina en Albert bij een consult van het Comité van 27 sept. 1791, gekopieerd in *ibid.*, nr. 38, p. 10.

¹¹ *Ibid.*, nr. 38, p. 8-14 en 53-54; *ibid.*, nr. 1, farde "*Nomination et traitement des employés du Comité*". Aanvankelijk waren 12 officialen benoemd voor de griffie, maar twee werden overgeplaatst naar het algemeen ontvangsbureau.

Dat het bureau nooit deze taak kon uitvoeren, lag aan het feit dat de ontvanger-generaal niet bij machte was de borgsom, vereist om dusdanige functie uit te oefenen, te betalen. Met uitzondering van een bedrag van 6000 gulden, bestemd voor lopende onkosten, werden de opbrengsten van de gesekwestreerde goederen gestort in een speciaal fonds, opgericht binnen de Raad van Financiën. Het bureau hield zich, onder supervisie van de Geünificeerde Rekenkamer*, wel bezig met het bijhouden van een dagelijks kasboek en het opstellen van een wekelijkse balans.

Aan de Rekenkamer werd een boekhoudkundige dienst voor het sekwester toegevoegd: het *bureau de la comptabilité du séquestre à la Chambre des comptes*. De bevoegdheid van het comptabiliteitsbureau ging in twee richtingen: enerzijds oefende het controle uit over de plaatselijke sekwesterbeheerders, anderzijds diende het adviezen te verstrekken aan de raadsheren van het Comité. Aangezien deze taken omvangrijk en moeilijk waren, werd voor de recrutering van de vier hoofdofficialen en de 24 officialen vooral gekeken naar ervaring en competentie. Ze werden benoemd door de landvoogden op voordracht van de voorzitter van de Rekenkamer, Anselme François de Kühlberg; drie kandidaten van de Kühlberg werden evenwel door de landvoogden afgewezen, waarna deze laatsten zelf drie vervangers aanstelden.

Bevoegdheden en activiteiten

De taak van het Comité voor de Sekwestratie van Franse Kerkelijke Bezittingen was hoofdzakelijk tweeledig. Enerzijds werden binnen de schoot van het Comité alle declaraties verzameld die door de fiscalen van de provinciale justitieraden werden ontvangen inzake te sekwestreren en gesekwestreerde goederen in bezit van Franse reguliere en seculiere geestelijkheid. Anderzijds was het Comité belast met het houden van toezicht op het beheer van diezelfde goederen¹². Alle comitéleden, met uitzondering van Ransonnet, kregen het toezicht over het sekwesterbeheer in één of meerdere provincies toegevoegd. Voorzitter de Reuss was rapporteur voor Brabant en voor algemene zaken, van der Dilft voor Vlaanderen, de Reul voor Doornik en Henegouwen en de Cock voor Namen en Luxemburg. Hoewel het Comité bevoegd

¹² R.O.P.B.A., 3de reeks, 1700-1794, dl. XIV, p. 53.

was voor alle gronden, bossen, molens, huizen, heerlijke rechten, renten, tienden of andere goederen en inkomsten gelegen binnen het grondgebied van de Oostenrijkse Nederlanden en eigendommen van in Frankrijk afgeschafte instellingen, waren er toch heel wat kerkelijke goederen die aan sekwestratie ontsnapten. Uitzondering werd gemaakt voor de priorijen van Sirault en van Onze-Lieve-Vrouw van Kapelle te Brussel, en voor de eigendommen van kerkfabrieken, fundaties, opvoedings- en onderwijsinstituten, hospitalen, religieuze ridderorden en privé-oratoria¹³.

Concreet boog het Comité zich op zijn vergaderingen over de rapporten van plaatselijke sekwesterbeheerders, over verzoekschriften om schadevergoeding vanwege leden van de clerus, over beslissingen en nota's van de landvoogden of van andere bestuursinstellingen. Het Comité kon zelfstandig en in eigen naam beslissingen treffen voor al wat binnen het gewone beheer en bestuur viel, zowel inzake het personeelsbeleid als inzake de sekwestratie, of het kon eerst het advies van de Geünificeerde Rekenkamer inwinnen. De beslissingsmacht van het Comité werd in de praktijk drastisch beperkt door artikel III van het decreet van 26 oktober 1791, dat stelde dat voor elke uitgave hoger dan 200 gulden de toelating van de landvoogd(en) was vereist. *In concreto* betekende zulks, dat het advies van de Geheime Raad, de Raad van Financiën of de Rekenkamer werd gevraagd. Ook bij de expeditie van stukken was het Comité niet volledig autonoom. Bij de verzending van stukken bestemd voor personen die op één of andere wijze in dienst waren van of verbonden waren aan het Comité, volstond de paraaf van de voorzitter, naast de handtekening van de secretaris en het vorstelijk stempel. Uitgaande stukken bestemd voor derden dienden evenwel via het kanaal van de landvoogd(en) te worden verzonden.

Hoe kwam men op het spoor van bezittingen van de Franse clerus die voor sekwestratie in aanmerking kwamen? Enerzijds bestond er de in de ordonnanties vermelde aangifteplicht van al wie betrokken was bij het huren van, de beschikking over of de administratie van dergelijke eigendommen. Anderzijds werden ook de fiscalen van de verschillende provinciale justitie-

¹³ Brussel, A.R., *Geheime Raad, Oostenrijkse periode*, nr. 1010A, brieven en consulten, jan. 1792. Deze uitzonderingen correspondeerden met de eigendommen waarover de Franse *Assemblée nationale* op 5 nov. 1790, bij gelegenheid van het decreet over de nationale goederen, nog geen uitspraak wenste te doen (*ibid.*, kopie van de "*Loi sur la désignation ...*").

raden ingeschakeld. Zij kregen de opdracht volledige medewerking te verlenen aan het Comité: ten einde de afwikkeling van de hangende zaken te bespoedigen, dienden ze niet alleen informatie en advies te verstrekken, maar ook mee te werken aan de uitvoering van de richtlijnen aangaande de sekwestratie en het beheer van de onroerende goederen¹⁴.

Het dagelijks beheer van de gesekwestreerde kerkelijke bezittingen was toevertrouwd aan lokale ontvangers, die door het Comité zelf waren aangeduid en aan hem verantwoording schuldig waren. Meestal ging het hierbij om personen die voordien in opdracht van een kerkelijke instelling het beheer van het desbetreffende goed waarnamen. Zij dienden voorgedrukte, afgestempelde, genummerde en door een griffier van de Rekenkamer geparafeerde formulieren in te vullen aangaande de inkomsten en uitgaven van de instellingen die ze voor rekening van het Comité beheerden¹⁵.

De bestemming van de opbrengsten uit gesekwestreerde goederen kwam in geen enkele verordening ter sprake. Vanzelfsprekend werd het sekwesterfonds aangesproken voor het bekostigen van onderhoudswerken aan de goederen en voor de betaling van alle personeels- en administratiekosten. Uit de ontvangsten werd eveneens een schadevergoeding betaald aan de Nederlandse clerus die gedupeerd was door de Franse nationalisaties. Daarnaast werd ook financiële steun verleend aan de uitgeweken Franse clerici. In enige gevallen werd een vergoeding uitgekeerd voor de oorlogsschade die was veroorzaakt door Franse troepen. Via het Algemeen Burgerlijk Commissariaat* werd ook wel eens financiële en materiële hulp verstrekt aan het keizerlijk leger¹⁶.

Bibliografie

Het Comité voor de Sekwestratie van Franse Kerkelijke Bezittingen is nooit het onderwerp geweest van een publikatie. De studie van GEERTS M., *Geschiedenis en werking van het Comité voor het Sekwester van de Franse*

¹⁴ Brussel, A.R., *Comité voor de Sekwestratie*, nr. 1, brief van 8 okt. 1791 met intitulatie "L'Empereur et Roi".

¹⁵ Een overzicht van de 83 plaatselijke sekwesterbeheerders en van hun "entremise" – dit is het geheel van onder sekwester geplaatste kerkgoederen toevertrouwd aan één beheerder – is opgenomen in GEERTS M., *Geschiedenis en werking*, p. 143-151.

¹⁶ *Ibid.*, p. 180-199.

kerkelijke bezittingen gelegen in de Oostenrijkse Nederlanden, 1791-1794 (onuitgegeven licentiaatsverhandeling K.U. Leuven), Leuven, 1963, heeft tot geen publikatie geleid. De instelling komt wel aan bod in het overzichts-artikel van LEFÈVRE J., *La fin du régime autrichien (1791-1794)*, in *Archives, bibliothèques et musées de Belgique*, 1933, 10, p. 1-19 (met betrekking tot het Comité voor de Sekwestratie, voornamelijk p. 5-6). Het Comité wordt – zowel voor de eerste (zeer summier) als de tweede Oostenrijkse Restauratie – ter sprake gebracht in BAETEN W., *De tweede Oostenrijkse Restauratie in de Zuidelijke Nederlanden (1793-1794). Proeve van een tijdsdoorsnede* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling K.U. Leuven), Leuven, 1976, voornamelijk p. 38-39 en 93-94.

Archief

Het bestand *Comité voor de Sekwestratie van Franse Kerkelijke Bezittingen* bevindt zich in het Algemeen Rijksarchief te Brussel en is onderverdeeld in vier afdelingen: centraal beheer (nrs. 1-41), personeel (nrs. 42-79), stukken opgesteld en ontvangen door de plaatselijke beheerders en ontvangers (nrs. 80-327), boekhouding (nrs. 328-345). De nrs. 346-348 bevatten stukken van C. d'Elteraque, beheerder van het kwartier van Aat in Henegouwen.

Archieftoegangen

Naast de oude handgeschreven inventaris van J. Nickmilder bestaat er de gedrukte inventaris van LEFÈVRE P., *Inventaire des archives du Comité de séquestre pour la gestion des biens du clergé français supprimé situés aux Pays-Bas*, Tongeren, 1937 (anastatische herdruk in 1979).

Onder de nrs. 33-36 ("*Protocoles aux exhibés*") vindt men in chronologische orde de registratie van alle zaken die aan het Comité ter bespreking werden voorgelegd, met vermelding van de naam van het raadslid dat met de afhandeling werd belast, alsook een verwijzing naar de getroffen beslissing, met index op persoons- en plaatsnamen (nr. 37).

Karin VAN HONACKER

Postdoctoraal Onderzoeker N.F.W.O. – V.U.B.

CONFERENTIE VOOR DE VEREFFENING VAN DE OPENBARE SCHULD UIT 1789-1790

(1791-1792, 1794)

Geschiedenis

In december 1790, bij de aanvang van de eerste Oostenrijkse Restauratie, werden binnen de schoot van verschillende provinciale Statenvergaderingen initiatieven geformuleerd om de schulden uit de tijd van de Brabantse Omwenteling en de Republiek van de Verenigde Nederlandse Staten te vereffenen. Hiermee werden niet alleen de schulden aangegaan door het Soeverein Congres van de Verenigde Nederlandse Staten* bedoeld, maar eveneens de achterstallige subsidies uit de jaren 1789-1790 bestemd voor de centrale regering, de oorlogsschade geleden door particulieren en instellingen en de schadeclaims aangaande geconfisqueerde kerkelijke bezittingen, teruggaand tot de periode tussen 1 november 1789 en 31 januari 1791.

Aanvankelijk ging het initiatief uit van de Staten van Namen, die reeds op 22 december 1790 hun Brabantse collega's aanschreven. Toch waren het de Staten van Brabant die op 14 en 16 februari 1791 de eerste contacten legden met afgevaardigden van de regering, evenwel zonder onmiddellijk resultaat. Op 26 april 1791 werd, op verzoek van Brabant, het aantal gesprekspartners uitgebreid: via een rondschrijven van gevolmachtigd minister* Florimond Claude de Mercy-Argenteau werden de onderscheiden provinciale Staten opgeroepen tot het sturen van gezanten naar Brussel. In gezamenlijk overleg met vertegenwoordigers van de centrale regering zou er naar een oplossing voor het schuldenprobleem uit de jaren 1789-1790 worden gezocht¹. Twee raadsheren uit de Geheime Raad* kregen op 9 mei hun instructies van Mercy-Argenteau².

Van 16 tot 20 augustus 1791 vonden verkennende gesprekken plaats tussen woordvoerders uit Brabant, Vlaanderen, West-Vlaanderen, Namen, Door-

¹ Brussel, A.R., *Conferentie voor de Vereffening van de Openbare Schuld uit 1789-1790*, nr. 1.

² *Ibid.*, nr. 5.

nik en het Doornikse, Henegouwen en Mechelen, samen met de raadsheren Gaspar François de Limpens en Jean-Baptiste van der Fosse. Luxemburg, dat niet bij de Omwenteling was betrokken geweest, nam geen deel aan de debatten. Limburg en Gelre ontbraken eveneens: voor Limburg werd aangevoerd dat het "gedwongen was geweest" aan de Omwenteling te participeren, voor Gelre dat het insolvent was³. Die eerste gespreksronde betekende meteen het tot stand komen van de Conferentie voor de Vereffening van de Openbare Schuld uit 1789-1790 (*Conférence pour la liquidation des dettes*). De deelnemers conciepeerden een ontwerp van edict, waarin iedereen die schade had geleden ten tijde van de onlusten, werd aangemaand binnen de drie maanden een verzoek tot schadeloosstelling in te dienen. Op 19 augustus werd met unanimitieit van stemmen beslist tot de oprichting van een permanent bureau, dat zich zou buigen over de proportionele verdeling van de kapitaalsaflossing over centrale en provinciale kassen. Keizer Leopold II stemde in met de oprichting van een commissie *ad hoc* die het probleem van de schadeloosstellingen zou regelen, maar verbood de landvoogden* toezeggingen te doen over het geven van voorschotten door de centrale schatkist⁴.

Problemen met de provincies Vlaanderen en West-Vlaanderen, die hun gezanten terugriepen en/of weigerden deel te nemen aan de gesprekken, vertraagden de werkzaamheden van de Conferentie. Op 26 oktober 1792, tien dagen vóór de Oostenrijkse nederlaag te Jemappes, vond de laatste vergadering plaats. Het schuldenprobleem was toen nog niet veel dichterbij een oplossing⁵.

³ *Ibid.*, nr. 21, rapport van de Geheime Raad van 27 aug. 1791. In het protocol van de vergadering van 14 juni 1791 delibereerde de Geheime Raad over het verzoek van Gelre van 24 mei tot deelname aan de gesprekken en concludeerde: "*On ne voit pas d'ailleurs que ce petit coin, à l'extrémité du pays, soit en quelque rapport de prétention qui vaille, à la charge de la généralité en raison des derniers troubles*" (Brussel, A.R., *Geheime Raad, Oostenrijkse periode*, nr. 1320A).

⁴ Brussel, A.R., *Departement voor de Nederlanden van de Hof- en Staatskanselarij te Wenen*, nr. 353, p. 26-27, brief van de keizer aan de landvoogden van 11 okt. 1791.

⁵ Ter gelegenheid van de wedsamenroeping van de Conferentie in 1794 stelde de Limpens, die als regeringsafgevaardigde bij de Conferentie was opgetreden tijdens de eerste Oostenrijkse Restauratie, een rapport op, waarin hij vaststelde dat "*les débats [qui] ont accompagné la liquidation précédente et l'ont rendue infructueuse...*" (Brussel, A.R., *Geheime Raad, Oostenrijkse periode*, nr. 1320A).

CONFERENTIE VOOR DE VEREFFENING VAN DE OPENBARE SCHULD

Onder de tweede Oostenrijkse Restauratie – meer bepaald vanaf juli 1793 – formuleerden de Staten van Namen en van Brabant verzoeken tot hervatting van de zittingen. De Franse inval eind 1792 had immers de concrete uitwerking van de plannen in hoge mate gedwarsboomd. Toch duurde het nog tot 20 februari 1794 vooraleer de vertegenwoordigers van de verschillende provincies opnieuw rond de tafel zaten. Ook Limburg werd uitgenodigd, terwijl Gelre, nog altijd even insolvent, zijn belangen moest laten behartigen door de vertegenwoordiger van een andere provincie. West-Vlaanderen weigerde gezanten te sturen, zich beroepend op zijn gemis aan provinciale rechten, met name politieke en fiscale voorrechten. Op 26 februari stelden de leden van de Conferentie een project tot ordonnantie op, waarin de modaliteiten van de vereffening in tien punten werden uiteengezet⁶. Daarin werd onder meer gestipuleerd dat alle verzoeken tot schadevergoeding – ook deze die al bij een andere instantie waren aanhangig gemaakt – ten laatste één maand na publikatie van de ordonnantie bij de griffie van de betrokken Staten ingediend moesten zijn, voorzien van de nodige bewijsstukken. Dit voorstel werd niet alleen ter goedkeuring voorgelegd aan de landvoogd, maar eveneens aan de provinciale Staten. De oprichting van een permanent bureau werd, net als in 1791, in het vooruitzicht gesteld.

Op 21 juni van datzelfde jaar, vijf dagen vóór de Slag bij Fleurus, vond de laatste bijeenkomst plaats.

Organisatie

De Conferentie voor de Vereffening van de Openbare Schuld uit 1789-1790 hield zijn zittingen in de vergaderzaal van de Raad van State* te Brussel en was samengesteld uit afgevaardigden van zowel de regering als van de onderdanen.

Onder de eerste Oostenrijkse Restauratie waren het van der Fosse⁷ en de Limpens, raadsheren bij de Geheime Raad, die de rechten van de vorst*

⁶ *Ibid.*

⁷ De instructies van Mercy-Argenteau van 9 mei 1791 waren geadresseerd aan de Limpens en Anselme François de Kühlberg. Aangezien deze laatste op 8 juli, nog vóór de aanvang van de gesprekken, door de landvoogden werd benoemd tot voorzitter van de opnieuw opgerichte Rekenkamer, werd hij door van der Fosse vervangen.

verdedigden. Als secretaris werd Joseph Vandeveld, raadsheer van de opnieuw werkzame Geünificeerde Rekenkamer*, aangeduid. Onder de tweede Oostenrijkse Restauratie werden Pierre van der Dilft, raadsheer in de Raad van Financiën*, en diezelfde Vandeveld als regeringscommissarissen aangesteld. Als secretaris werd laatstgenoemde opgevolgd door Jacquet, bureau-chef van de Jointe voor Besturen en Subsidiezaken*.

De belangen van de onderdanen werden behartigd door vertegenwoordigers van de drie standen, in de mate waarin deze waren vertegenwoordigd in de onderscheiden Staten. Voor Brabant zetelden er in 1791 bijvoorbeeld twee abten, drie edellieden, een afgevaardigde van de Brusselse en van de Antwerpse magistraat, evenals de pensionaris van de Staten van Brabant.

De leden van de Conferentie, als woordvoerders van de provinciale Staten, hadden in theorie volmacht. In de praktijk behielden de meeste Staten zich het recht, de beslissingen getroffen door de Conferentie naast zich neer te leggen. De gezanten te Brussel dienden dan ook een dagelijks verslag naar hun delegerende macht te sturen, zodat de Staten de gang van zaken nauwlettend konden volgen.

Hoewel een rondschriften van de landvoogden van 30 juli 1791 bepaalde dat er geen onderbrekingen van de vergaderingen meer toegestaan waren, beslisten in werkelijkheid de provinciale Staten autonoom over het zenden en terugroepen van de afgevaardigden die ze naar Brussel mandateerden. Op 25 oktober 1791 besloten de Staten van Vlaanderen hun gezanten terug te roepen uit protest tegen de vele bezwaren die door de overige conferentieleiden waren geopperd tegen de rekeningen, ten belope van zes tot zeven miljoen Brabantse gulden, voorgelegd door Vlaanderen. Ondanks herhaalde aanmaningen van de landvoogden en de gevlmachtigd minister bleven de Staten van Vlaanderen maandenlang weigeren een delegatie te zenden. Toen ze dan in hun brief van 26 mei 1792 hun intentie kenbaar maakten opnieuw gezanten te sturen, waren de bevoegdheden van laatstgenoemden zeer beperkt: ze konden geen enkele beslissing nemen zonder toelating van hun lastgevers. Ter gelegenheid van de heroprichting van de Conferentie onder de tweede Oostenrijkse Restauratie kregen de regeringswoordvoerders van de land-

voogd de uitdrukkelijke opdracht erop toe te zien dat de afgevaardigden niet uiteengingen vooraleer de gehele vereffeningskwestie was geregeld⁸.

De leden van de Conferentie hielden dagelijks zitting, met uitzondering van zon- en feestdagen. Toch werd de oprichting van een uitvoerend orgaan noodzakelijk geacht. Daartoe werd een permanent bureau opgericht, ook wel comité genoemd, dat in regel bestond uit zes bedienden, maar kon worden uitgebreid indien de omstandigheden dit vereisten. Het stond onder toezicht van één van de afgevaardigden uit de Conferentie en de werking ervan werd gefinancierd door alle provincies⁹.

Bevoegdheden en activiteiten

De Conferentie voor de Vereffening van de Openbare Schuld werd belast met het opstellen van richtlijnen voor de verdeling en de aflossing van belastingachterstallen en het uitwerken van regelingen voor de afbetalingen van schulden door de onderscheiden provincies¹⁰. In het laatste geval betrof het voornamelijk het vrijmaken van kredieten om tegemoet te kunnen komen aan de verzoeken tot schadeloosstelling ingediend door particulieren en instellingen. In realiteit delibereerde ze over de onkostennota's die bij de griffies van de verschillende Staten waren ingediend door de inwoners van de betrokken provincie, beginnend met Brabant.

De afgevaardigden dienden zich eveneens te buigen over de netelige kwestie, welke aflossingen zouden gebeuren ten laste van alle provincies gezamenlijk en welke lasten de afzonderlijke provincies op zich zouden moeten nemen. Aangezien het hoofdzakelijk ging om oorlogsschulden, viel het gros van de gevallen toe aan de generaliteit van de provincies die de

⁸ R.O.P.B.A., 3de reeks, 1700-1794, dl. XIV, p. 126, dépêche van de landvoogd van 28 feb. 1794 aan van der Dift en Vandeveld. Origineel bewaard in Brussel, A.R., *Geheime Raad, Oostenrijkse periode*, nr. 1320A, 22 feb. 1794.

⁹ *Ibid.*, nr. 1320A, "Protocole de ce qui a été traité dans les Conférences...", verslag van de ochtendzitting van 5 sept. en "Projet" voorgesteld tijdens de zitting van 9 sept. 1791.

¹⁰ In het rapport van de regeringscommissarissen van 31 nov. 1791 (foutief voor 30 okt. 1791) luidde het dat "*L'objet de cette liquidation est donc, de voir combien chacune de ces provinces a païé, dépensé, ou doit, pour la généralité des provinces, d'où doit résulter si, et combien, chacune doit, ou peut répéter, au cas qu'elle n'ait point atteint son contingent, ou si elle l'a surpassé; ce qui constituera, à la fin de liquidation, chacune de ces provinces ou débitrice, ou créditrice, de la généralité*" (*ibid.*, nr. 1320A).

Verenigde Nederlandse Staten hadden gevormd. Bij twijfel dienden de regeringscommissarissen de knoop door te hakken.

Het permanent bureau moest de verzoeken tot schadevergoeding ontvangen en uitmaken of het ging om een eis gericht tot de generaliteit of tot een afzonderlijke provincie. Indien het een schadevergoeding betrof die diende betaald te worden door alle provincies gezamenlijk, was het de taak van het bureau de rekeningen en de eisen te onderzoeken, en tenslotte een rapport over te maken aan de Conferentie, zonder evenwel enige beslissing terzake te nemen.

Bibliografie

Zoals ook geldt voor de overige instellingen uit de tijd van de eerste en tweede Oostenrijkse Restauratie, bestaan er weinig studies over de Conferentie voor de Vereffening van de Openbare Schuld uit 1789-1790. Zelfs het overzichtsartikel van LEFÈVRE J., *La fin du régime autrichien (1791-1794)*, in *Archives, bibliothèques et musées de Belgique*, 1933, 10, p. 1-19, vermeldt het bestaan ervan niet. De instelling wordt wel – vooral met betrekking tot 1793-1794 – zijdelings behandeld in BAETEN W., *De tweede Oostenrijkse Restauratie in de Zuidelijke Nederlanden (1793-1794). Proeve van een tijdsdoorsnede* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling K. U. Leuven), Leuven, 1976, voornamelijk p. 92 en 134-138. Voor de ontstaansgeschiedenis en de samenstelling bij de oprichting is men aangewezen op de, weliswaar zeer beknopte, inleiding bij de verzamelinventaris van FRADCOURT G., *Inventaires. II. Inventaire des archives de la Commission pour la liquidation des dettes de 1789-1790*, Brussel, 1957, p. 7-11. Recent verscheen VAN HONACKER K., *De problematische werking van de Conferentie ter Vereffening van de Openbare Schuld uit 1789-1790 (1791-2/1794). Brabant en Wenen: eigenheid die moeilijk bevoogding aanvaardt*, in SOLY H. en VERMEIR R. (eds.), *Beleid en bestuur in de oude Nederlanden. Liber Amicorum prof. dr. M. Baelde*, Gent, 1993, p. 447-460.

Archief

Brussel, A.R., *Conferentie voor de Vereffening van de Openbare Schuld uit 1789-1790* (geëtiketteerd als *Commission pour la liquidation des dettes 1791-*

CONFERENTIE VOOR DE VEREFFENING VAN DE OPENBARE SCHULD

1794). Het bestand werd gelicht uit het archief nagelaten door de Raad van Financiën en omvat vijf registers en 34 pakken. Het werd onderverdeeld in zes rubrieken: stukken aangaande de oprichting van de Conferentie (nrs. 1-6), de protocollen van de zittingen (nrs. 7-17), de briefwisseling en rapporten naar aanleiding van de hervatting van de zittingen in 1794 (nrs. 18-31), protocollen van het permanent bureau (nrs. 32-36), vorderingen uitgaande van particulieren (nrs. 37-68), adviezen van het bureau (nrs. 69-72).

Onder het nr. 1320A van de *Geheime Raad, Oostenrijkse periode* bevinden zich twee pakken met uittreksels uit de protocollen van de vergaderingen van de Conferentie en minuten van adviezen van de Geheime Raad.

Archieftoegangen

De gedrukte inventaris is van de hand van FRADCOURT G., *Inventaire des archives de la Commission pour la liquidation des dettes*, p. 7-14.

Een aantal "*Inventaires des actes...*" aangaande de vereffening van de schulden is terug te vinden onder nr. 1320A van de *Geheime Raad, Oostenrijkse periode*.

Karin VAN HONACKER

Postdoctoraal Onderzoeker N.F.W.O. – V.U.B.

CENTRAAL COMITÉ VOOR PATRIOTTISCHE GIFTEN

(1793-1794)

Geschiedenis

Tijdens de tweede Oostenrijkse Restauratie (21 maart 1793-26 juni 1794) was de dreiging van een nieuwe verovering en bezetting van de Oostenrijkse Nederlanden door de Franse revolutionaire legers haast permanent aanwezig. Keizer Frans II zag zich dan ook genoodzaakt een leger op oorlogsvoet te houden om in de verdediging van zijn Nederlandse onderdanen te voorzien. Voor de financiering van deze defensieve maatregelen deed hij, bij monde van de landvoogd*, aartshertog Karel Lodewijk van Oostenrijk, een beroep op hun vrijgevigheid en vaderlandslievende gevoelens. In een dépêche van 21 november 1793, gericht aan de Staten van de verschillende provincies, verwierp de landvoogd in ferme bewoordingen "*le joug odieux du despotisme françois*", waartegen precies in de Oostenrijkse Nederlanden een dam moest worden opgeworpen. Op hun grondgebied lag mogelijkwijze het lot en de redding van heel Europa: "*c'est à ce pays que l'Europe devra peut-être la conservation de sa religion et de son état social*"¹. Alluderend op de continue offers gebracht door de vorst*, werden individuen en collectiviteiten opgeroepen om een bijdrage te leveren ter verdediging van wat hun dierbaar was, ieder volgens de eigen mogelijkheden. Tegelijk werd een instelling in het leven geroepen, teneinde het binnenrijven van zogenaamde patriottische giften aan te moedigen en te institutionaliseren: het Centraal Comité voor Patriottische Giften (*Comité central pour les dons patriotiques*). Op provinciaal en lokaal vlak moesten parallelle comités en registratiekantoren instaan voor de bekendmaking van het initiatief bij alle lagen van de bevolking².

¹ Elders, in een brief van het Centraal Comité voor Patriottische Giften, die vermoedelijk op 5 mei 1794 werd verzonden aan de Staten van Brabant en de Staten van Mechelen, wordt de doelstelling van "*cet ennemi destructeur*" omschreven als een poging tot "*l'anéantissement de toute religion, des trônes, à l'envahissement de toutes les propriétés et au bouleversement total de tout ordre social*" (Brussel, A.R., Raad van Financiën, nr. 8522).

² *Ibid.*, nr. 8522, gepubliceerd in *R.O.P.B.A.*, 3de reeks, 1700-1794, dl. XV, p. 70-72. In deze reeks zijn ook dépêches en circulaires m.b.t. de provinciale comités opgenomen.

Alle vaderlandsliefde en vrijgevigheid van de onderdanen ten spijt, leden de Oostenrijkse troepen op 26 juni 1794 een beslissende nederlaag bij Fleurus, waarna de bezetting van de Nederlanden door Frankrijk werd ingeluid. In de loop van juli verhuisde het Centraal Comité voor Patriottische Giften, samen met tal van andere overheidsinstellingen, naar Düsseldorf. De zeldzame giften die in de daarop volgende maanden werden opgetekend, waren de "vrijwillige" schenkingen van ambtenaren in dienst van de centrale overheid. Op 6 november 1794 werd de laatste gift genoteerd: de trimestriële bijdrage van 50 gulden ontvangen van de auditeur van de Geünificeerde Rekenkamer*, Couttume. Daarna hield het Comité *de facto* op te bestaan.

Organisatie

Als voorzitter van het Centraal Comité voor Patriottische Giften, met zetel te Brussel, trad ambtshalve thesaurier-generaal Pierre Benoît Desandrouin op. De personeelsbezetting van het eigenlijke Comité was eerder beperkt: twee raadsheren uit de Raad van Financiën*, Pierre van der Dilft en Christophe de Bartenstein, en één uit de Rekenkamer, Adriaan Barbier. Griffier van de Raad van Financiën de Launay fungeerde als secretaris (*actuaris*). De gouverneur-generaal had bij deze benoemingen de suggesties van Desandrouin gevolgd. Laatstgenoemde kreeg eveneens volmacht het ondergeschikt administratief personeel aan te stellen, met de beperking weliswaar dat de betrokkenen voor hun werkzaamheden ten dienste van het Comité geen vergoeding of weddeverhoging zouden krijgen.

Provinciale comités werden opgericht te Mechelen, Oostende, Gent, Doornik, Bergen en Namen. Aangezien de inning op lokaal vlak moest geschieden, vaak via persoonlijke contacten en huis-aan-huisbezoeken, werden in de steden en op het platteland kantoren voor de registratie van patriottische giften geïnstalleerd. In grote steden zoals Brussel waren er zelfs verschillende. Via propaganda en zachte dwang uitgeoefend op de provinciale Staten en op plaatselijke notabelen wilde de regering zich van de permanentie van deze makkelijke inkomstenbron verzekeren. Niet alleen giften in speciën waren welkom, maar evenzeer renteloze leningen tot zelfs giften in natura bestemd voor de troepen, zoals paarden, stoffen, graan, als gouden en zilveren voorwerpen, die werden omgesmolten. In emotionele bewoordingen werden de onderdanen aangemaand religie en vaderland te ver-

dedigen. In een herderlijke brief riep de aartsbisschop van Kamerijk de religieuze instellingen op, de kerkschatten die voor de eredienst konden worden gemist, naar het Brusselse muntatelier te brengen om ze te laten omsmelten. Personen in overheidsdienst, of het nu de gevolmachtigd minister*, de hoofdvoorzitter van de Geheime Raad* of de bode van één of andere *jointe* was, werden verplicht aan het Comité om de drie maanden een bedrag, bepaald in verhouding tot hun loon, te schenken³. Alle schenkers werden openbaar bekend gemaakt via tweewekelijkse gedrukte lijsten, waarop niet enkel de naam van de betrokkene (individu of instelling), maar ook de precieze omvang van de gift werd vermeld. Personen die anoniem wensten te blijven, dienden dit aan het Comité te melden. Zij kregen vervolgens een code toegekend, waaronder ze op de lijsten zouden verschijnen.

De overheid hield wel nauwkeurig bij, wie wat schonk. Op 5 juni 1794 kon het Comité dan ook concluderen dat de donateurs voornamelijk kerkelijke instellingen waren; de adel was manifest ondervertegenwoordigd. Met uitzondering van enige Oostendse bankiers en groothandelaars, ontbrak ook deze groep volledig op de lijsten van de intekenaars. Klachten waren er eveneens over het gebrek aan animo bij de Brabantse onderdanen. Vooral de Brusselaars bleken maar weinig geneigd in hun beurs te tasten. Op voorstel van het Comité dienden de namen van degenen die weigerden een bijdrage te leveren, te worden genoteerd. Zulke "*égoïstes*" die geen enkele interesse betoonden voor het heil en de verdediging van hun land, werden onwaardig bevonden in de toekomst een functie te vervullen ten dienste van vorst, Staten of steden⁴. Over Henegouwen, Limburg en Doornik en het Doornik-

³ Vooraleer eind april 1794 de verplichte bijdragen voor de functionarissen werden ingevoerd, waren deze heren weinig tot medewerking geneigd. In een brief van 19 april aan de landvoogd, kloeg het Comité over de leden van het Hof, de raadsheren van de Collaterale Raden en justitieraden, de grootbaljuws van steden en provincies die, "*grassement payés*", als eersten het goede voorbeeld hadden moeten geven, maar nog steeds op geen enkele lijst voorkwamen (Brussel, A.R., *Raad van Financiën*, nr. 8522).

⁴ *Ibid.*, nr. 8522, uittreksel uit het protocol van het Comité, 5 juni 1794. In deze *récapitulation* van de ontvangen bijdragen, die bestemd was voor de keizer en de landvoogd, heette het dat 4/5 of zelfs meer afkomstig was van de clerus. In de al eerder aangehaalde brief van vermoedelijk 5 mei 1794 van het Comité aan de Staten van Brabant en van Mechelen werd gesteld dat 19/20 van de Brabantse onderdanen nog niet op de lijsten was vertegenwoordigd (*ibid.*, nr. 8522).

se was er dan weer niets dan lof: deze provincies hadden zich "*particulièrement distinguées*" inzake schenkingen en het toestaan van renteloze leningen⁵.

Bevoegdheden en activiteiten

De taak van het Centraal Comité voor de Patriottische Giften en van de regionale comités bestond erin, de toestroming van geld uit schenkingen van particulieren en – hoofdzakelijk kerkelijke – instellingen naar de schatkist te promoten. Dat gebeurde op drie manieren. Op nationaal en regionaal vlak werd propaganda gemaakt voor het initiatief, waarbij halfmaandelijks lijsten met de namen van de schenkers werden gepubliceerd. Een tweede manier bestond in het aanspreken van leden van de provinciale Staten, een derde in het uitsturen van gezanten naar streken die maar weinig tot medewerking werden bereid bevonden⁶.

Al wie op enigerlei wijze was betrokken bij de werking van het centrale en de regionale comités spande zich in om de vrijgevigheid van de onderdanen te stimuleren, verbintenissen tot schenkingen los te weken en registers met namen en bedragen bij te houden. Het eigenlijke deponeren van de bijdragen moest gebeuren via de geijkte financiële instellingen. Giften in geld of voorwerpen in edel metaal konden worden overgemaakt aan alle officiële ontvangers, zowel van de Ontvangerij-generaal van Financiën*, als van de provinciale kassen en van de domeinen⁷. De Raad van Financiën en de Ontvangerij-generaal van Financiën, die zich ook voordien – bijvoorbeeld ten tijde van de haast permanente oorlogsdreiging van de 17de eeuw – *ex officio* hadden bezig gehouden met de ontvangst en het beheer van meer incidentele giften, bleven zich van deze taak kwijten.

Begin juni 1794 werd 3.407.692 gulden aan patriottische "giften" genoteerd. Ruim de helft hiervan was afkomstig uit renteloze leningen; een klein

⁵ Brussel, A.R., *Ministerconferentie*, nr. 20, fol. 232, zitting van 10 juni 1794.

⁶ *Ibid.*, nr. 18, fol. 326-327, zitting van 29 april 1794, en *ibid.*, nr. 20, fol. 232, zitting van 10 juni 1794.

⁷ *R.O.P.B.A.*, 3de reeks, 1700-1794, dl. XV, p. 71, dépêche van de landvoogd aan de provinciale Staten, Brussel, 21 nov. 1793.

derde uit eenmalige, effectieve schenkingen en het overige uit verplichtingen op termijn en renteloze uitbestedingen van zilveren en gouden voorwerpen⁸.

Bibliografie

Het Centraal Comité voor Patriottische Giften wordt besproken in BAETEN W., *De tweede Oostenrijkse Restauratie in de Zuidelijke Nederlanden (1793-1794). Proeve van een tijdsdoorsnede* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling K.U. Leuven), Leuven, 1976, p. 88 en 139-143.

Archief

Er bestaat in het Algemeen Rijksarchief te Brussel geen apart bestand van het Centraal Comité voor Patriottische Giften. Een aantal bundels met extracten uit hun protocollen en lijsten bevindt zich in het bestand *Raad van Financiën* (nrs. 8521-8529) en het bestand *Rekenkamers, registers* (nrs. 44.674-44.676). Ongetwijfeld werden nog niet alle door het Centraal Comité nagelaten archieven teruggevonden. Bescheiden van de provinciale comités zijn terug te vinden in de Rijksarchieven in de Provinciën.

Bronnenpublicaties

Verschillende oprichtingsordonnanties van het centrale en provinciale comités zijn gepubliceerd in *R.O.P.B.A.*, 3de reeks, 1700-1794, dl. XV, *passim*.

Karin VAN HONACKER

Postdoctoraal Onderzoeker N.F.W.O. - V.U.B.

⁸ Deze afrekening werd door het Comité bezorgd in drie exemplaren aan de gevolmachtigd minister, met het verzoek eveneens een exemplaar te overhandigen aan de keizer en de landvoogd (Brussel, A.R., *Raad van Financiën*, nr. 8522, uittreksel uit het protocol van het Comité, 5 juni 1794).

DIJKGRAAF-GENERAAL VAN BRABANT EN VLAANDEREN

(1586-1765)

Geschiedenis

Op 15 april 1586, twee jaar na de militaire inundaties bij het begin van de Tachtigjarige Oorlog die het noorden van Vlaanderen en de Antwerpse polders onder water zetten, werd Gregorio del Plano door de vorst* aangesteld tot superintendant en dijkgraaf-generaal van Brabant en Vlaanderen. Twee instructies, van 15 augustus 1588 en 17 juli 1590, lijdten zijn taak nog preciezer af. Door die vorstelijke ordonnaties kreeg del Plano niet enkel het tijdelijke oppertoezicht over de herinpolderingswerken, zoals eertijds de commissaris-principaal voor de bedijkingen in Vlaanderen, maar tevens de blijvende supervisie over de Beneden-Scheldepolders, zowel aan Brabantse als aan Vlaamse zijde. Een uitzondering vormden de Wase Polders die toen – vermoedelijk om militaire redenen – nog niet voor herinpoldering in aanmerking kwamen. Voorzien was dat hij diende controle uit te oefenen op alle belangrijke waterkerende werken, de zeedijken tweemaal per jaar te inspecteren, toezicht te houden op de polderbesturen en de begroting en de rekeningen van de polders die onder zijn bevoegdheid stonden na te zien. Het plaatsen van een vorstelijk ambtenaar aan het hoofd van autonoom werkende polderbesturen – dit wil zeggen los van inmenging van hoger gezag in hun bestuurlijke en financiële aangelegenheden – vormde een zeer drastische ingreep in het vigerende dijkrecht.

In tegenstelling tot wat men vroeger aannam, blijkt uit de geconsulteerde polderarchieven dat deze centralisatiemaatregel in de praktijk maar weinig effect had. Waaraan mogen we deze mislukking toeschrijven? De veronderstelling kan geopperd worden dat de financiële middelen noodzakelijk voor het herstel van de schade veroorzaakt door de oorlogsinundaties onderschat werden en niet konden opgebracht worden door de provinciale Staten van Brabant en van Vlaanderen, zoals in de ordonnantie van 1588 was voorzien. De vermelde mislukking verklaart waarschijnlijk ook het "*Eeuwig edict op de geschotten*" van 8 augustus 1602. Door dit edict werden de repartitie van de geschoot- en wateringbelastingen en de openbare verkoop van

verlaten poldergronden opnieuw in handen gelegd van de polderbesturen. Aldus herwonnen de poldereigenaars, 15 jaar na het uitvaardigen van de centralisatiemaatregelen, opnieuw hun autonomie op bestuurlijk vlak. Dit betekende echter niet dat de functie van dijkgraaf-generaal werd afgeschaft. Hij kreeg andere taken en bevoegdheden toegewezen.

In 1764 werd nogmaals getracht de Brabantse Scheldepolders een overkoepelend bestuur op te leggen. Door de Raad van Financiën* werd het plan opgevat om de Antwerpse polders in te delen in vier kwartieren waarvan de afgevaardigden zouden zetelen in een *Camer van dijkagies* voorgezeten door de dijkgraaf-generaal. Dit centralisatieproject ging niet door en het "principe van mutuele conservatie van de polders", zoals toen uitgedacht, zal pas in de Franse tijd in de praktijk worden omgezet. Mogelijk ging het initiatief voor deze hervorming uit van dijkgraaf-generaal François de Labistraete die in 1734, na een aanslepend proces over zijn bevoegdheden, door de polderbesturen – vaak samengesteld uit invloedrijke grootgrondbezitters – volledig buiten spel was gezet. Het is dan ook begrijpelijk dat de Raad van Financiën in 1765, na het overlijden van de Labistraete, de vorst adviseerde om het honoraire ambt van dijkgraaf-generaal op te heffen. Sindsdien gebeurden de contacten tussen de Raad van Financiën en de polderbesturen van de Beneden-Scheldepolders zonder tussenpersoon.

Tot slot dienen we te vermelden dat er geen verband bestaat tussen de afschaffing van de functie van dijkgraaf-generaal en de oprichting van de Jointe voor de Waterstaat* in 1772. Dit blijkt zowel uit de onderzochte polderarchieven als uit de archieven van deze *jointe*. De contacten van de polders met de Jointe voor de Waterstaat waren uitzonderlijk. Hun bestuurlijke autonomie was immers vastgelegd in octrooien waarop zij tot het einde van het ancien régime aanspraak konden maken.

Organisatie

De dijkgraaf-generaal van Brabant en Vlaanderen bleef, zoals gesteld, bestaan tot 1765. Deze was echter, gezien de in 1586 geplande centralisatie op dijkbestuurlijk vlak niet doorging, een subalterne ambtenaar geworden van de Raad van Financiën. Hij trad op als tussenpersoon tussen de Raad van Financiën en de polderbesturen bij de onderhandelingen voor het toekennen of verlengen van vorstelijke bedijingsoctrooien. Lang niet altijd

zelfs staat zijn naam in die octrooien vermeld. In de eerste helft van de 17de eeuw zijn ons de namen bekend van Gillis van den Houte, Jacques Happart en Gaspar Charles. In de tweede helft van de 17de eeuw en de eerste helft van de 18de eeuw tot 1731 was het ambt van dijkgraaf-generaal in handen van de familie Gansacker. De Labistraete vervulde als laatste deze functie.

Tijdelijk, in het begin van de 17de eeuw, toen er ook op grote schaal bedijkingen plaatsgrepen in het noorden van het Brugse Vrije, duikt er in de octrooien ook een dijkgraaf-generaal in het kwartier van West-Vlaanderen op. De dijkgraaf-generaal van Brabant en Vlaanderen zien we mettertijd eveneens optreden buiten het hem toegewezen gebied, namelijk in de Wase Scheldpolders aan de grens met de Republiek.

Bevoegdheden en activiteiten

Van de reële bevoegdheid van de dijkgraaf-generaal van Brabant en Vlaanderen krijgt men een goed beeld in de resolutieboeken van de zogenaamde Generale Vrije Polders van het Land van Waas en Beveren. De dijkgraaf-generaal onderhandelde in naam van de thesaurier-generaal van Financiën met de grootgrondbezitters van de polders die tijdens de kunstmatige inundaties van de Tachtigjarige Oorlog overstroomd waren. De onderhandelingen betroffen de clausules van de vorstelijke octrooien die hen werden toegekend om de herinpoldering van die gebieden mogelijk te maken of te bespoedigen.

Door dit octrooi verkregen de eigenaars van de door hen nieuw aan te leggen polder tegen een bepaalde som geld voor een welbepaalde duur (10, 15, soms 20 of 25 jaar, al naargelang het gesloten akkoord) vrijstelling van belastingen, tollens, invoer- en uitvoertaksen, oorlogsschatting en inkwartiering van soldaten. Ook werden hun schulden, ontstaan ten gevolge van de langdurige inundatie, zoals cijzen, renten en tienden kwijtgescholden. Het octrooi ging pas van kracht na goedkeuring door de Raad van Financiën. Wegens de hoge onderhoudskosten van dijken, watergangen en sluizen en door de steeds te verwachten schade tijdens stormvloedens, streefden de poldereigenaars ernaar hun octrooi te verlengen eens de termijn ervan was afgelopen. Op dat moment diende niet meer over de bepalingen van dit contract, maar wel over een nieuwe geldsom en termijn onderhandeld te worden met de dijkgraaf-generaal.

In uitzonderlijke gevallen, in het bijzonder in oorlogstijd, trad de dijkgraaf-generaal ook op namens de vorst* om eenmalige inbreuken op dit octrooi af te dwingen. Zo kon hij de poldereigenaars verplichten parochiegevijs mee te betalen in de bedden, of deed hij hen meebetalen in de onderhoudskosten van de militaire forten langs de Beneden-Schelde. Voor wat betreft de Generale Vrije Polders weten we dat dit tot diverse processen aanleiding gaf met het kasselrijbestuur van het Land van Waas. Deze inbreuken op hun octrooien vormden uiteindelijk zowel voor de Vlaamse als de Brabantse polders de aanleiding om gezamenlijk een proces in te spannen tegen de dijkgraaf-generaal en om zijn onderhandelingsbevoegdheid aan te vechten, wat zij na drie jaar procederen wonnen. Sinds 1734 was de Labistraetes functie nog louter honorair.

Bibliografie

Enkel PAUWELS A., *Polders en wateringen (Economisch-Sociale Bibliotheek)*, Brussel-Antwerpen, 1935, had reeds aandacht voor de ordonnanties betreffende de dijkgraaf-generaal van Brabant en Vlaanderen.

Archief

Brussel, A.R., *Raad van Financiën*, nrs. 1078, 3776, 3777, betreffen dossiers aangaande de dijkgraaf-generaal in de 18de eeuw, inzonderheid betreffende de moeilijkheden met de Antwerpse Scheldepolders.

Brussel, A.R., *Rekenkamers, administratieve dossiers*, reeks I, nr. 659, bevat de protestnota van de Generale Vrije Polders tegen de dijkgraaf-generaal (1731).

Beveren, R., *Polders in het Land van Waas*, nrs. 13-14, zijn resolutieboeken van de Generale Vrije Polders (1691-1697 en 1716-1794). Zij bevatten de verslagen van de onderhandelingen van de Wase Polders met de dijkgraaf-generaal.

Bronnenpublicaties

WOLTERS J. en WOLTERS G. (eds.), *Recueil de lois, arrêtés, règlements etc. concernant l'administration des eaux et polders de la Flandre orientale.*

Troisième édition revue, augmentée et complétée jusqu'en 1869. Polders et wateringues, dl. II, Gent, 1869.

Archieftoegangen

LEFÈVRE J. en LEFÈVRE P., *Inventaire des archives du Conseil des finances*, Gembloers, 1938 (anastatische herdruk in 1980); ASAERT G., *Inventaris van archief van polders in het Land van Waas*, Brussel, 1984, p. 13-17 (archiefbestand Generale Vrije Polders).

Beatrijs AUGUSTYN

JOINTE VOOR DE WATERSTAAT

(1772-1787)

CORPS EN SCHOOL VOOR WATERBOUWKUNDE

(1774-1794)

Geschiedenis

De oprichting van de Jointe voor de Waterstaat (*Jointe des eaux*) is het gevolg van een dubbel onvermogen: zowel de ondergeschikte besturen als de centrale regering waren niet in staat het beheer van kanalen, rivieren, havens, dijken en sluizen op een rationele wijze ter hand te nemen. Het graafschap Vlaanderen werd regelmatig geteisterd door rivieroverstromingen. Meer dan eens stortten sluizen in bij gebrek aan onderhoud. Met grote regelmaat liepen de schepen op de Boven-Schelde aan de grond wegens slechte manoeuvres met de Gentse sluizen. Behalve in de polders en wateringen, die autonoom werkende besturen hadden¹, kwam de verantwoordelijkheid voor de waterstaat aan de steden, de kasselrijen en de provinciale Staten toe, maar elk bestuur ging hierbij zijn eigen weg. Voor allerlei verbeteringsplannen moesten zij de instemming van de regering bekomen. Die kwam hun nu eens toe via de Geheime Raad*, dan weer via de Raad van Financiën*. In 1764 werd het beleid inzake waterbeheersing en wegenwerken voor het eerst geconcentreerd bij de Jointe voor Besturen en Subsidiezaken*. De openbare werken vormden immers een niet onbelangrijk onderdeel van de bestedingen der ondergeschikte besturen.

Maar ook deze instelling bleek al vlug te weinig kennis van zaken en te weinig tijd te hebben om zich de zorg voor de verkeersinfrastructuur op een professionele wijze aan te trekken. Tijdens zijn ambtelijke arbeid in die *jointe* had de oud-pensionaris van Oostende, Thomas François de Grysperre veel met de problematiek van de waterbouwkunde te maken gehad. Hem was

¹ Zie de notitie over de dijkgraaf-generaal van Brabant en Vlaanderen.

immers het departement Vlaanderen toevertrouwd. Toen hij in 1767 naar de Geheime Raad gepromoveerd was, bundelde hij zijn bevindingen.

Raadsheer de Gysperre had inzake de waterbeheersing twee fundamentele bedenkingen. De verantwoordelijkheid inzake de waterstaat mocht niet langer aan de ondergeschikte besturen worden overgelaten. Alleen de centrale overheid kon een permanente waakzaamheid en een samenhangend beleid verzekeren. Dit moest echter in samenwerking met de lokale en regionale verantwoordelijken uitgebouwd worden. Verder moest deskundigheid de plaats innemen van het oude amateurisme. Naast een militaire opleiding tot ingenieur in de Academie van de Genie te Brussel moest – onder meer daartoe – ook een burgerlijke scholing georganiseerd worden. Zij kon in een eerste fase toevertrouwd worden aan de professoren van de Artillerie-Academie van Mechelen – waar onder de leiding van generaal graaf Joseph de Ferraris gedetailleerde topografische kaarten van de Oostenrijkse Nederlanden werden vervaardigd² – en zou dan ambtenaren en technici vormen, die opdrachten inzake waterbeheersing en havenbeleid op deskundige wijze konden uitvoeren.

Voor de vervoersinfrastructuur te land was er geen onmiddellijke zorg. De Gentse raadsfiscaal J. Dierickx was in 1764 met de supervisie ervan belast in het graafschap Vlaanderen en kweet zich uitstekend van zijn taak³. Deze problematiek leidde op 8 augustus 1772 tot de oprichting van een permanente commissie: de Jointe voor de Waterstaat. De procedure, die tot de oprichting leidde, had iets speciaals. Op 23 juni 1772 stelde gevolmachtigd minister* prins Georg Adam von Starhemberg aan kanselier graaf Wenzel von Kaunitz-Rittberg de oprichting van een nieuwe technische commissie voor op basis van een consult van de Geheime Raad. Hij wist hem te overtuigen, want op 4 juli liet de kanselier hem weten dat hij ermee mocht beginnen. Pas op 11 november 1772 kon hij aan de Brusselse minister meedelen dat Maria Theresia de oprichting aanvaardde en bekrachtigde. Zij was maar achteraf door hem in kennis gesteld⁴.

² LEMOINE-ISABEAU C., *La carte de Ferraris*, p. 73-93.

³ *R.O.P.B.A.*, 3de reeks, 1700-1794, dl. IX, p. 77, en dl. XII, p. 469-470.

⁴ *Ibid.*, dl. X, p. 286-287; Brussel, A.R., *Secretarie van State en Oorlog*, nr. 1829bis; *Jointe voor de Waterstaat*, nr. 9.

De Grysperre bleef de drijvende kracht achter het project. Op 29 november stelde hij in een memorandum voor hoe hij de dienst zag. Het was getiteld "*Mémoire sur les moyens de rendre les opérations de la Jointe des eaux utiles et efficaces*"⁵. Deze moest terzelfder tijd hulpverlenend zijn en onderwijs verstrekken. Dit principe leidde op 31 januari 1774 tot de oprichting van het Corps voor Waterbouwkunde (*Corps hydraulique*) en de School voor Waterbouwkunde (*École hydraulique*). De beide instellingen moesten samenvallen en zo onafscheidbaar met elkaar verbonden blijven, dat zij op bepaalde tijden als Corps en op andere ogenblikken als school konden functioneren.

De Jointe voor de Waterstaat zou een bewogen geschiedenis kennen. Zij ondervond tegenstand van twee zijden, vooreerst vanwege de Vlaamse besturen. Die waren voortaan niet meer vrij in hun beslissingen en werden onder druk gezet om de leiding van de *jointe* te aanvaarden en haar werking te helpen financieren. Een ander verzet kwam vanwege het Geniekorps* (*les gens de l'art*). Het personeel was helemaal uit het Artilleriekorps* gerecruteerd. Ofschoon dat met de hulp en raad van generaal Ferraris gebeurd was, voelde de Genie zich voorbij gegaan. Zij zou regelmatig kritiek spuien, totdat zij in het bestuur van de *jointe* was opgenomen en uiteindelijk alleen de leiding van Corps en school bezat. De Academie van de Genie vond vooral steun bij gevormachtigd minister, graaf Louis Charles Barbiano di Belgioioso. Vanaf 1784 stelden kolonel graaf Ph.J. de Brou en zijn adjunct, kapitein P.J. de Mahieu, rapporten op tegen de *jointe* en tegen het Corps⁶. Kort nadien was de strijd van de Brusselse Academie van de Genie tegen de Mechelse Academie van de Artillerie beslist: de *gens de l'art* triomfeerden.

Op 27 maart 1787 werd de *jointe* opgeheven. Haar taak werd overgenomen door het tweede departement van de Algemene Regeringsraad*: dat van Openbare Werken en Landbouw onder leiding van Gaspar François de Limpens. Corps en school werden niet door het opheffingsbesluit getroffen en bleven verder functioneren.

⁵ Brussel, A.R., *Jointe voor de Waterstaat*, nr. 45.

⁶ De verslagen met de aanvallen op de *jointe* vindt men niet in het archief van deze instelling, maar wel in het archief van de gevormachtigd minister (Brussel, A.R., *Secretarie van State en Oorlog*, nr. 1829bis).

De kritiek was nu wel algemeen geworden. Een rapport van 1786 vond dat de instellingen op een dubbel vlak tekort kwamen. Vooreerst moesten ook de aanleg en het herstel van de straatwegen onder de Jointe voor de Waterstaat en het Corps voor Waterbouwkunde ressorteren, en dit laatste moest op zijn beurt beter uitgebouwd worden met een centrale administratie en regionale directeurs, wat eventueel de stedelijke ambtenaren voor openbare werken overbodig zou maken. Duidelijk was ook geworden dat de actieradius het hele land moest omvatten en niet tot het Scheldebekken mocht beperkt blijven.

In 1787-1789 vond men dat de docenten van de school en het personeel van het Corps te weinig betaald werden. Er was ook geen toekomst voor de afgestudeerden. In de maand december 1787 stelde kolonel de Brou een plan voor reorganisatie op, waarin hij de aanhechting van het Corps bij het Algemeen Burgerlijk Commissariaat* vroeg. Ook kapitein de Mahieu stelde een verslag op. Hij was het op meerdere punten niet eens met zijn superieur.

Het voornaamste hervormingsproject kwam evenwel van N. de Wildt, secretaris van het departement van Openbare Werken en Landbouw ⁷. Hij vroeg een verruiming van de organisatie, de uitbouw van een dienst Openbare Werken en – totaal gescheiden daarvan – de oprichting van een Openbare School voor Architectuur en Waterbouwkunde (*École publique d'architecture et de l'hydraulique*). Men moest onderlegde docenten aantrekken en een onbeperkt aantal leerlingen aannemen. Jaarlijks dienden examens georganiseerd te worden.

Er zou niets meer van in huis komen. Na de Oostenrijkse Restauratie werd de heroprichting van de oude *jointe* steeds maar weer uitgesteld. Het Corps en de school bleven verder werken tot aan de verovering van het land door Frankrijk.

Organisatie

Bij de oprichting van de Jointe voor de Waterstaat werden drie centrale instellingen bij de nieuwe technische commissie betrokken. De Grysperre, raadsheer van de Geheime Raad, werd voorzitter, Sebastien Henri Gilbert, raads-

⁷ Brussel, A.R., *Algemene Regeringsraad*, nr. 477 ("Note" van 18 dec. 1787).

heer van de Raad van Financiën, en Maximiliaan de Beelen, auditeur van de Geünificeerde Rekenkamer*, werden leden. Dezelfde vertegenwoordiging van de drie hoogste bestuurslichamen bleef gehandhaafd tot aan de opname van de instelling in de Algemene Regeringsraad.

Een ervaren secretaris van de Raad van Financiën, Houillon, werd in diezelfde functie overgeplaatst naar de nieuwe commissie. Hij kreeg er de hulp van twee bedienden. Eerste officiaal van de Geheime Raad A. Broers vervulde de kassierstaak.

Aan de *jointe* werd geen vergaderritme opgelegd. Wel kreeg zij een zetel: twee vertrekken in het Hotel d'Herzelles. De huur bedroeg 280 gulden. Het Lotto* dat in hetzelfde huis ondergebracht was, moest de eerste installatiekosten dragen. Kort daarop werd de dienst verplaatst naar het gebouw van de Geheime Raad. In 1785 nam de Jointe voor de Waterstaat haar intrek in de bureaus van de Rekenkamer. De dienst moest per watercomplex (rivier, kanaal of haven) georganiseerd worden. Het personeel had de stad Brussel als verplichte residentie.

Het Corps voor Waterbouwkunde, opgericht op 31 januari 1774, betekende een schuchter begin van een landelijke dienst voor Openbare Werken, zoals de School voor Waterbouwkunde de eerste opleiding bracht voor burgerlijke bouwkunde. Het personeel bestond uit een directeur, artilleriekapitein François Leopold Cogeur, die tevens inspecteur-generaal was van de waterstaat in de Oostenrijkse Nederlanden, een adjunct-directeur, onderluitenant H.J. Navez en docenten. Voordien doceerde Cogeur wiskunde aan de Artillerie-Academie en hij werd door Ferraris voor de nieuwe directeursfunctie aangebracht. Verder kreeg het Corps vier ingenieurs in opleiding en twee jonge leerlingen-stagiairs. Afgezien van de twee laatsten kwamen alle benoemden uit de Artillerie, één der meest ontwikkelde diensten van het leger. De eerste medewerker die niet uit het leger kwam, zou pas na drie jaar aangesteld worden, als directeur van de haven van Oostende, met name Henri Liefmans, voormalig dijk- en havenbouwer uit Sas van Gent (Zeeuws-Vlaanderen).

In de School voor Waterbouwkunde, waar men pas met de lessen begon in januari 1777 – drie jaar na de oprichting –, werd een half jaar aan theoretisch onderricht besteed, waarbij vooral vakken als wiskunde, meetkunde en mechanica onderwezen werden. Het tweede halfjaar werd besteed aan practica en overheidsdienst. De wedden van de leden van het "burgerlijk" Corps

– men legde daarop vooral de nadruk om het duidelijk te onderscheiden van de militaire Genie – waren 1400 gulden en 800 gulden voor respectievelijk de inspecteur-generaal en zijn adjunct, 400 gulden voor de ingenieurs in opleiding en 200 gulden voor de twee leerlingen.

Het Corps voor Waterbouwkunde, dat tevens school was, bleek al vlug een hybride instelling te zijn, waar men slechts vier volwassenen in opleiding en twee knapen van 15 tot 18 jaar als leerling aanvaardde. Daar Cogeur, die tevens de titel van *professor primarius* voerde, het te druk had wegens zijn medewerking aan de opmaak van de Ferraris-kaarten, werd een aparte lesgever voor wiskunde aangetrokken, de ex-jezuïet A. de la Haye. Zijn wedde van 400 gulden werd al vlug te laag bevonden, maar bleef toch zo gehandhaafd. Af en toe werd er les gegeven in burgerlijke bouwkunde door J.F. Wincgx, docent aan de Academie voor Architectuur. De man was echter vrij onregelmatig in zijn optreden.

Gezien de verwachte wrijvingen met de ondergeschikte besturen, verlangde de Grysperre hun medewerking voor inspectie en uitvoering. Zo vroeg hij dat bij elk bezoek van het Corps voor Waterbouwkunde er twee afgevaardigden van de betrokken stad of kasselrij zouden meegaan. Maar anderzijds moesten de besturen dan ook hun steun verlenen aan het werk dat het Corps voor hen ondernam. Niet alleen moesten zij de uitgaven voor de uitvoering ten laste nemen, zoals vroeger de gewoonte was, zij moesten ook tussenkomen in de werkingskosten van het Corps. Zonder al teveel moeite aanvaardden de Vlaamse besturen gezamenlijk een jaarlijkse storting van 6500 gulden. Later zouden Doornik en andere er nog iets aan toevoegen totdat een bedrag van 8000 gulden bereikt was. Het liet de *jointe* en haar Corps toe niets aan de staatskas te moeten vragen⁸.

Soms deed de Jointe voor de Waterstaat voor haar werk een beroep op hulp uit de provincie. Zo werd Ph.F. Lippens in 1777 voor 12 jaar aangesteld als *directeur de tous les ouvrages du canal du Moervaert* met een wedde van 200 gulden om ter plaatse permanent de baggerwerken op te volgen en zo nodig de Sassevaart te inspecteren. De man was aannemer, gespe-

⁸ Brussel, A.R., *Jointe voor de Waterstaat*, nrs. 9 en 45. Zie ook: PAGNOUL A.-M., *Que coûtait le Conseil du gouvernement général de Joseph II?*, in *Revue belge de philologie et d'histoire*, 1964, 41, p. 539-540.

cialiseerd in bagger- en dijkwerken. Reeds voordien was de eerder genoemde Liefmans tot directeur van de haven te Oostende aangesteld.

Een beeld van de organisatie en de activiteit vindt men tot 1783 in de jaarverslagen die tot aan de dood van voorzitter de Grysperre (1785) werden opgemaakt⁹. Dan namen de militairen de Brou en de Mahieu de leiding over. Het Corps en de school werkten verder. Zij werden in de loop van de volgende jaren naar het internaat van het Brussels Koninklijk College* overgebracht en tot de Brabantse Omwenteling nog steeds door de Vlaamse besturen betaald. De School voor Waterbouwkunde bracht geen echt onderlegde ingenieurs voort.

Bevoegdheden en activiteiten

De opdracht van de Jointe voor de Waterstaat bestond erin het beheer van rivieren, kanalen en havens te coördineren. Haar bevoegdheid was niet tot één of ander deel van het land beperkt. Toch bleef haar optreden in hoofdzaak beperkt tot het Scheldebekken, in het bijzonder tot Vlaanderen, Henegouwen en het Doornikse. Zij moest de leden van het Corps voor Waterbouwkunde uitzenden om opnamen van de waterstaat te maken, de inspectie van sluizen, dijken, oeverkanten, de diepgang van vaargeulen, en dergelijke, te ondernemen. Op basis van die verslagen moest de Jointe beleidsbeslissingen voorbereiden. Het hoorde tot haar opdracht het waterstaatsbeleid van de ondergeschikte besturen te coördineren en te bekomen dat zij zich lieten leiden door interregionale belangen. Zij moest er verder voor zorgen dat er weldra een groep gevormde burgerlijke ingenieurs beschikbaar was, eerst voor de waterstaat, daarna ook voor andere opdrachten.

De bevoegdheid omvatte een programma waarvan de draagwijdte maar na verloop van jaren zou duidelijk worden, toen men zich meer bewust werd van wat Frankrijk met zijn dienst *Ponts et chaussées* beoogde, namelijk de supervisie van de volledige vervoersinfrastructuur, de planning met het oog op de toekomst en de uitvoering van grote gewestoverschrijdende projecten.

Als rechtsvoorgangers zijn er de kleine Commissies voor waterbeheersing geweest, die op 6 oktober 1740 en 25 mei 1765 door de regering inge-

⁹ Brussel, A.R., *Jointe voor de Waterstaat*, nr. 10.

steld werden. De eerste omvatte voor Doornik en het Doornikse de intendant* en de gewestelijke rechter der domeinen, en voor Vlaanderen de eigen gewestelijke rechter der domeinen. Vifquain heette haar de *Jointe de l'Escaut*, ofschoon deze nooit officieel die naam kreeg. Zij bestond na de Franse bezetting van 1745-1749 niet meer¹⁰. De tweede werd onder de leiding gesteld van de hoogpointer van de kasselrij Oudenaarde, J.B. de Keerle, die tevens schepen van Gedele was te Gent, en omvatte de sluismeesters J.J. Meurant van Oudenaarde en J.H. de Rasse van Doornik. Zij werd met verwijzing naar de Jointe voor de Waterstaat op 5 oktober 1775 opgeheven¹¹.

De bevoegdheid van beide Commissies was beperkt tot het Scheldebekken van aan de Franse grens tot Dendermonde. De idee dat de opdracht van de Jointe voor de Waterstaat ook tot het territorium van Doornik en Vlaanderen beperkt was, bleef nog lang overheersend, zodat de regering het tusslotte op 14 januari 1786 nodig vond in een decreet te verduidelijken dat de waterbeheersing in heel het land onder haar bevoegdheid viel¹².

Bibliografie

Uit de tijd van de institutionele hervormingen van Jozef II zijn drie memoranda over het Corps voor Waterbouwkunde tot ons gekomen, met name DE BROU Ph.J., *Mémoire sur le Corps hydraulique* (4 december 1787), DE MAHIEU P.J., *Propositions qui ont pour objet de mettre sur un pied convenable le Corps hydraulique des Pays-Bas* (29 oktober 1788), en DE WILDT N., *Mémoire sur le Corps hydraulique* (3 november 1788). Zij bevinden zich in het Algemeen Rijksarchief te Brussel in het bestand *Algemene Regeringsraad*, nr. 778. Een memorandum betreffende de optimale werkwijze van de Jointe voor de Waterstaat door de initiatiefnemer DE GRYSPPERRE Th. opgesteld, is het *Mémoire sur les moyens de rendre les opérations de la Jointe des eaux utiles et efficaces* (29 november 1772). Het berust in het bestand *Jointe voor de Waterstaat*, nr. 45. Een erg kritisch verslag over de werking

¹⁰ R.O.P.B.A., 3de reeks, 1700-1794, dl. V, p. 382-386, 470 en 475.

¹¹ *Ibid.*, dl. IX, p. 189-192, en dl. XI, p. 88-91. Zie ook een eerste aanstelling van J.B. de Keerle in *ibid.*, dl. IX, p. 8.

¹² *Ibid.*, dl. XII, p. 467.

van de *jointe* en het Corps dateert van het einde van het ancien régime, en pleit voor een opname van de Jointe voor de Waterstaat in de Jointe voor de Betwiste gebieden*. Het is van de hand van raadsheer DE LIMPENS A., *Mémoire sur les ouvrages hydrauliques aux Pays-Bas et nommément en Flandre* (6 december 1793). Het bevindt zich in het bestand *Raad van Financiën*, nr. 8587.

Over de werking van de Jointe voor de Waterstaat bestaat nog geen grote overzichtelijke studie. Een eerste benadering brengt LENDERS P., *De Junta voor Waterstaat en de School voor Waterbouwkunde in de Oostenrijkse Nederlanden. Een instelling met een moeizame ontwikkeling*, in VAN DER HAEGEN H. en VAN HECKE E. (eds.), *Liber Amicorum Prof. Dr. M. Goossens (Acta Geographica Lovaniensia, 33)*, Leuven, 1992, p. 693-703. Reorganisatieplannen, die na de Brabantse Omwenteling ter sprake kwamen, werden besproken in LENDERS P., *Kritiek op het beleid van de waterstaat der Zuidelijke Nederlanden en herstructureringsplannen op het einde van het Ancien Régime*, in *Beleid en bestuur in de oude Nederlanden. Liber Amicorum Prof. Dr. M. Baelde*, Gent, 1993, p. 241-250. Betreffende het werk van kapitein P.J. de Mahieu voor de Haine, een bijrivier van de Schelde, consultere men COUTIEZ Y., *Le gouvernement central et les communautés rurales hainuyères (1714-1794)*, in *Analectes d'histoire du Hainaut*, 1993, 6, p. 279-295.

De samenwerking met Ferraris en de cartografische afdeling van de Mechelse Artillerie-Academie wordt beschreven in LEMOINE-ISABEAU C., *La carte de Ferraris, les écoles militaires aux Pays-Bas et l'École hydraulique à Bruxelles*, in *Revue belge d'histoire militaire*, 1969-1970, 18, p. 73-93. Naast de beschrijving van de School voor Waterbouwkunde, brengt de studie vooral biografische gegevens over haar medewerkers.

Over de Hydrografische School, een zeevaartschool, die men niet mag verwarren met de School voor Waterbouwkunde, maar uit dezelfde tijd stamt en ook op initiatief van de regering werd opgericht, is er DEVOS G., *Bijdrage tot het technisch onderricht in de Oostenrijkse Nederlanden: de Hydrografische School*, in *Cultuurgeschiedenis in de Nederlanden van de Renaissance tot aan de Romantiek. Liber Amicorum J. Andriessen s.j., A. Keersmaekers, P. Lenders s.j.*, Leuven-Amersfoort, 1986, p. 167-178.

Betreffende de waterbeheersing werden volgende licentiaatsverhandelingen gemaakt: BREUGELMANS J., *Het beheer van de Demer tijdens de*

17e en 18e eeuw (onuitgegeven licentiaatsverhandeling K.U. Leuven), Leuven, 1980, en VAN GERVEN H., *De overstroming van de Beverse Polders (18e eeuw) en de Jointe des Eaux (1772-1787)* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling K.U. Leuven), Leuven, 1978.

Eventueel kan achtergrondinformatie bekomen worden in URBAIN Y., *La formation du réseau des voies navigables en Belgique. Développement du système des voies d'eau et politique des transports sous l'Ancien Régime*, in *Bulletin de l'Institut de recherches économiques de l'Université de Louvain*, 1939, 10, p. 272-314, en VIFQUAIN J.B., *Des voies navigables en Belgique. Considérations historiques suivies de propositions diverses ayant pour objet l'amélioration et l'extension de la navigation*, Brussel, 1842.

Archief

Het archief van de Jointe voor de Waterstaat wordt integraal bewaard in het Algemeen Rijksarchief te Brussel in het bestand *Jointe voor de Waterstaat*.

Bescheiden over het Corps en de School voor Waterbouwkunde vindt men ook in Brussel, A.R., *Raad van Financiën*, nrs. 3395 en 8587. Om de betekenis van de *jointe* inzake de waterbeheersing ten overstaan van de blijvende algemene zorg van de Raad van Financiën te bestuderen, neme men ook kennis van de nrs. 3392-3394 en 3412-3416 (waar ook de rechtsvoorgangers vermeld worden) met betrekking tot Vlaanderen. Het bestand *Secrétarie van State en Oorlog*, nr. 1829bis, bezit een aantal belangrijke bescheiden over de *jointe* voor de periode vóór 1787. Ook het bestand *Departement voor de Nederlanden van de Hof- en Staatskanselarij te Wenen*, nr. 527, bevat archief over de *jointe*, evenals het bestand *Jointe voor Besturen en Subsidiezaken*, nrs. 544, 667, 770, en 1223-1226. Voor de jaren 1787-1789 moet het archief van de Algemene Regeringsraad, nrs. 776-778 en 1290, geconsulteerd worden. Men richt zich betreffende de *jointe* ook tot het bestand *Rekenkamers, registers*, onder meer de nrs. 27.765 en 27.769.

Bronnenpublicaties

Meerdere normatieve teksten werden gepubliceerd. Naar de oprichtingsakte van 8 augustus 1772 werd reeds verwezen; men vindt ze in DE LE COURT J. (ed.), *Recueil des ordonnances des Pays-Bas autrichiens*, 3de reeks, 1700-

1794, dl. X, Brussel, 1901, p. 286-287. De akten betreffende de oprichting van Corps en school op 31 januari 1774, met hun huishoudelijk reglement en betreffende de opening van de School voor Waterbouwkunde op 8 januari 1777, werden gepubliceerd in *ibid.*, p. 286-287 en 460-462. Bevelen tot grote werken aan de zeesluis te Nieuwpoort en aan het kanaal van Passendale werden gegeven op 16 april en 25 juli 1783 en 17 januari 1784; zij werden gepubliceerd in VERHAEGEN P. (ed.), *ibid.*, dl. XII, Brussel, 1910, p. 263, 291-292 en 321-322. Dat de leden van de *jointe* voor gerechtszaken onder de Grote Raad voor de Nederlanden te Mechelen* ressorteerden, werd op 14 januari 1786 beslist (*ibid.*, p. 467).

De memoranda "*Mémoire sur le Corps hydraulique*" (DE BROU Ph.J., 4 december 1787), "*Règlement du Corps hydraulique des Pays-Bas*", "*Requête adressée par Jean-Baptiste de Bouge à l'Empereur Joseph II*" (17 juli 1787), werden uitgegeven door LEMOINE-ISABEAU C., o.c., p. 89-93.

Talrijke regelingen die in Oost-Vlaanderen in de tweede helft van de 18de eeuw op het gebied van de waterstaat werden uitgevaardigd, vindt men bij WOLTERS J. en WOLTERS G. (eds.), *Recueil des lois, arrêtés, règlements etc. concernant l'administration des eaux et des polders de la Flandre orientale. Troisième édition revue, augmentée et complétée jusqu'en 1869*, 2 dln., Gent, 1869-1874.

Archiefteogangen

Een zeer goede inventaris is LEFÈVRE J., *Inventaire des archives de la Jointe des eaux*, in *Travaux du cours pratique d'archivéconomie donné pendant les années 1920-1925*, Brussel, 1926, p. 103-116.

Men mag niet nalaten de plannen en schetsen na te slaan die vermeld worden in GACHARD L.-P., *Inventaire des cartes et plans manuscrits et gravés, qui sont conservés aux Archives générales du Royaume*, 2 dln., Brussel, 1848, en PIOT Ch., *Troisième supplément à l'inventaire des cartes et plans (Inventaires divers)*, Brussel, 1879. (Men vindt er telkens in de hoofdstukken IV verwijzingen naar tekeningen of plannen, waarvan er enkele van het Corps afkomstig zijn.)

Piet LENDERS

COMITÉ VOOR DE WEDERZIJDSE HANDEL TUSSEN DE DUITSE ERFLANDEN EN DE NEDERLANDEN

(1768-1777)

Geschiedenis

Het *Comité établi pour les affaires du commerce réciproque des Provinces héréditaires allemandes et belgiques* werd in 1768 op vraag van kanselier Wenzel von Kaunitz-Rittberg opgericht¹. Gevolmachtigd minister* Karl von Cobenzl regelde de samenstelling nog op 27 december van dat jaar.

Gouverneur-generaal* Karel van Lotharingen had echter al op 10 april 1753² een gelijkaardige *jointe* opgericht. In het licht van de nieuwe import- en exporttarieven van Bohemen, Moravië en Silezië onderzocht die in welke mate de overheid ook in de Nederlanden preferentiële tarieven kon instellen voor de handel tussen de landen onder de Habsburgse Kroon. Na 1755 dommelde de *jointe* in zonder dat er een echte doorbraak was gerealiseerd. Vooral het niveauverschil tussen de diverse douanerechten zorgde voor problemen. In Brussel vreesde men dat de Zuidnederlandse exporteurs ondanks het gereduceerde tarief door fraudeurs uit de markt zouden worden geprijsd. Te Wenen beschouwde de Hofraad voor de Handel de Zuidnederlandse tarieven dan weer zo laag, dat een korting van 50 pct. nauwelijks enig competitief voordeel bood.

In 1768 zag Kaunitz in het nieuwe tarief voor Oostenrijk een mogelijkheid om de integratie van de Habsburgse economieën eindelijk op het goede spoor te zetten. In Wenen had hij af te rekenen met het scepticisme van de Hofraad, maar de regering in Brussel vergeleek de Duitse Erflanden met de kolonies van de Zeemogendheden. Ze hoopte ook de tussenhandel van Engeland en de Republiek der Verenigde Provinciën uit te schakelen.

Van 1768 tot en met 1777 vergaderde het Comité op iets meer dan 240 dagen. Bijna twee derde van deze vergaderingen vonden plaats in de jaren

¹ In een *Weisung* van 17 dec. 1768 (Brussel, A.R., *Raad van Financiën*, nr. 4298 (stuk 23 van het Comité voor de Wederzijdse Handel)).

² *Ibid.*, nr. 4278.

1770 en 1774-1775. In 1770 werd die grote activiteit veroorzaakt door een eerste akkoord over het Oostenrijkse borduurwerk en de Zuidnederlandse kant, samen met de organisatie van een proefzending van Oostende naar Triëst. In 1774 ontving het Comité het bezoek van een Weense delegatie onder leiding van baron de Fries, raadsheer van de Hofraad voor de Handel. Kaunitz hoopte zo de oeverloze papierstroom tussen de verschillende raden en besturen te omzeilen. De Fries diende niet alleen een algemene overeenkomst te zoeken, maar vooral ook de handel in koper uit de Habsburgse mijnen te organiseren.

Na het indienen van een nieuw tarief in 1777 nam het Comité, in afwachting van de goedkeuring door Wenen, op 8 en 20 oktober nog enkele voorlopige maatregelen. Daarna werd de wederzijdse handel opnieuw aan de Raad van Financiën* toevertrouwd. De ontwikkelingen in Amerika en de breuk tussen Engeland en de Verenigde Provinciën verdrongen dit thema echter van de agenda tot in 1783. Het Comité stond in deze jaren model voor een nieuw Comité voor de Handel dat werd opgericht in 1781, waarschijnlijk tijdens een *jointe* onder de leiding van Georg Adam von Starhemberg op 14 en 15 februari. Het bevestigde de reeds enkele jaren durende informele samenwerking tussen de Raad van Financiën en raadsheer van de Geheime Raad* Thomas François de Gysperre. Op 22 maart 1783 werd het handelscomité op vraag van raadsheer-directeur Henri Delplancq behouden en werkte het in mineur verder tot aan de hervorming van 1787. Jules Mees doopte het verkeerdelijk om tot Comité voor de Zeehandel*³.

Organisatie

De *jointe* die in 1753 werd opgericht, bestond uit Corneille Bosschaert, Louis de Keerle en Patrice François de Neny, die in oktober tot thesauriergeneraal zou worden benoemd. De directeur van het Bureau voor het Beheer van de Douanerechten* Martin Joseph de Müllendorff nam de taak van *actuaris* op zich. Bij afwezigheid werd de Neny als voorzitter vervangen door raadsheer Denis Benoît de Cazier. De Winter en dom Nicolas Spirlet werden door de *jointe* voor onderhandelingen naar Wenen gestuurd.

³ MEES J., *Inventaire des archives du Comité de commerce maritime*, Brussel, 1914.

COMITÉ VOOR DE WEDERZIJDSE HANDEL

Het Comité van 1768 bestond uit thesaurier-generaal de Cazier (voorzitter), de raadsheren Gaspar François Baudier en Ferdinand Grégoire Paradis, beiden oud-directeur van het Bureau voor het Beheer van de Douanerechten en de toenmalige directeur Henri Delplancq. In 1769 werd ook hij tot raadsheer benoemd. Hij bleef lid van het Comité, maar nu als rapporteur. De Bredy, sinds oktober 1766 officiaal van het Douanebureau, werd *actuaris*. Naast zijn gewone administratieve taken werkte hij als vertaler naar en uit het Duits. Hij voerde de beslissingen van het Comité uit, stelde rapporten op en onderhield de correspondentie met Triëst. Delplancq bleef wel de spil van de besluitvorming.

Bij de voorbereiding en de praktische uitvoering van de beslissingen werden ook het Douanebureau zelf en de lokale douaneposten ingeschakeld. De douaniers werden gebruikt als economische agenten van het Comité. Ze verzamelden informatie over de handelsperspectieven, kochten en verkochten goederen voor het Comité en moesten de lokale producenten warm maken voor de verschillende projecten.

Bevoegdheden en activiteiten

In de akte van oprichting van 1753 droeg de gouverneur-generaal de *jointe* op hem te adviseren over de wederzijdse handel met de Erflanden. Toen hof- en staatskanselier Kaunitz in 1768 de gevolmachtigd minister vroeg opnieuw een Comité op te richten, kreeg het dezelfde opdracht. Het Comité rapporteerde echter niet aan de gouverneur-generaal, maar aan de gevolmachtigd minister.

Binnen het Comité werd volgens de principes van de Raad van Financiën gewerkt. Het gebeurde vrijwel nooit dat de conclusies van rapporteur Delplancq niet door Paradis, Baudier of de Cazier werden onderschreven. De belangrijkste rapporten werden daarna ook in de voltallige Raad besproken. Met een uittreksel uit het protocol of een consult bracht die dan ook de gouverneur-generaal op de hoogte. Bij kleine dossiers en lopende zaken achtte Delplancq het samenroepen van het Comité meestal onnodig. De stukken werden dan voor akkoord aan de leden van het Comité rondgedeeld door een bode of tijdens de zitting van de Raad van Financiën.

Het Comité ging echter veel verder dan het beraadslagen over de rapporten die het van Wenen ontving. In de mate dat het dagelijks bestuur van de

douane met de wederzijdse handel te maken had, werd dat door het Comité overgenomen: in afwachting van een algemeen reglement besliste het over kortingen en vrijstellingen op het douanetarief; het stelde rapporten op over de Zuidnederlandse economie en handel; het trachtte de producenten en kooplui actief voor de zaak te winnen; het ondernam zelfs enkele commerciële avonturen. Dat laatste liet vrijwel steeds een financiële put achter. De handelshuizen van Romberg in Brussel en van Rossetti in Triëst daarentegen boekten met dezelfde trafiek al interessante winsten. Het Comité en de gevolmachtigd minister namen echter graag de eerste verliezen over. Het niet schaden van het vertrouwen in de toekomstige handel was voor het Comité een topprioriteit.

Na 1777, toen opnieuw de Raad van Financiën over de wederzijdse handel delibereerde, zou ook Baudier regelmatig als rapporteur optreden. Officiaal de Bredy bleef de specialist die op het Bureau de dossiers over de Duitse Erflanden mee voorbereidde.

Bibliografie

Zowel de *jointe* als het Comité voor de Wederzijdse Handel tussen de Duitse Erflanden en de Nederlanden werden als instelling ondergewaardeerd. In VAN HOUTTE H., *Histoire économique de la Belgique à la fin de l'Ancien Régime (Recueil de travaux publiés par la Faculté de philosophie et lettres de l'Université de Gand, 48)*, Gent, 1920, wordt op p. 288 een rapport van het Comité uit 1771 vermeld bij de bespreking van de handel met Triëst, de Duitse provinciën en Hongarije. De rol van het Comité zelf wordt echter niet duidelijk in de verf gezet. Het artikel van DE SMEDT H., *De groothandel in de Zuidelijke Nederlanden in 1771*, in *Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden*, 1951, 6, p. 47-65, gebruikt één van de vele rapporten van het Comité als uitgangspunt voor een bespreking van de handel in 1771. De auteur putte echter enkel uit de verspreide stukken van het Comité en niet uit het archief zelf. Hierdoor wordt de werking van het Comité verkeerd gesitueerd. In PRICKEN J., *Delplanq, l'oublié*, Brussel, 1967, p. 57-69, staat de enige meer uitvoerige beschrijving van het Comité. De auteur verwijst overvloedig naar het archief van het Comité, maar het werk ontaardt in een hagiografisch geschrift. Nochtans had Delplanq zelf steeds het werk en de inbreng van zijn ondergeschikten naar waarde weten te schatten.

Archief

In België kan de lezer voor het onderzoek van de *jointe* en het Comité putten uit de vele bestanden van het Algemeen Rijksarchief te Brussel. De *jointe* heeft geen eigen archief nagelaten. De oprichtingsakte en één omvangrijk dossier bevinden zich in nr. 4278 van de *Raad van Financiën*. De enige samenhangende reeks bevindt zich echter in nr. 4298 van dit bestand. Het zijn kopieën van de belangrijkste stukken van de *jointe* die het Comité aan zijn eigen archief toevoegde. De overige stukken van en over de *jointe* zijn verspreid over verschillende bestanden. Voorbeelden zijn de nrs. 1419, 1863-1864, 2147-2147 en 2168-2169 van de *Secretarie van State en Oorlog*, de nrs. 2451-2454 van de *Handschriftenverzameling* en de nrs. 5732 en 5735 van de *Raad van Financiën*.

Het Comité heeft wel een eigen archief nagelaten, zij het verborgen in het bestand *Raad van Financiën* onder de titel "*Commerce des Pays-Bas avec les États héréditaires de la maison d'Autriche*". Het archief loopt van nr. 4298 tot en met nr. 4313. De stukken zijn genummerd van 1 tot 931, uitgezonderd de laatste van 1777. De laatste drie portefeuilles onder deze titel (nrs. 4314-4316) bevatten stukken van na de opheffing van het Comité. Sommige van de stukken ontbreken echter in het archief zelf. Ze bevinden zich gedeeltelijk in de *Secretarie van State en Oorlog* tussen de papieren van voorzitter de Cazier, nrs. 1776-1777 en in het nr. 2149. Ook met nr. 4288 van de *Raad van Financiën* kunnen we enkele ontbrekende stukken aanvullen. Waarschijnlijk werden die niet aan Delplancq teruggegeven. De rapporteur had immers de opdracht gekregen het archief van het Comité te bewaren.

De nrs. 5733, 5734 en 5736 van de *Raad van Financiën* bevatten enkele van de tarieven van de Duitse Erflanden die voor het Comité werden vertaald. De besprekingen die over het Comité werden gevoerd in de Raad van Financiën, zijn vooral terug te vinden in de registers met protocollen (*ibid.*, nrs. 702-729) en de uittreksels van de protocollen met de beslissing van de gouverneur-generaal (*Secretarie van State en Oorlog*, nrs. 1758-1764). Ook heel wat losse stukken uit verschillende bestanden vonden hun oorsprong in het Comité. Citeren we bijvoorbeeld nr. 2168 van de *Secretarie van State en Oorlog*, de nrs. 956, 4283-4284, 4289, 5536 en 5848 van de *Raad van Financiën* en het nr. 2443 van de *Handschriftenverzameling*.

Ook de archieven van de Weense administratie bevatten heel wat stukken over het Comité. In het Algemeen Rijksarchief te Brussel bijvoorbeeld in het bestand *Departement voor de Nederlanden van de Hof- en Staatskanselarij te Wenen*, nrs. 499 en 649-651. In het buitenland bevatten vooral het Haus-, Hof- und Staatsarchiv (de *Weisungen* en *Berichte*) en het Hofkammerarchiv (de dossiers van de Hofraad voor de Handel), beide te Wenen, stukken over het Comité. Het Algemeen Rijksarchief en de grote universiteitsbibliotheken bieden de mogelijkheid de stukken uit het Haus-, Hof- und Staatsarchiv op microfilm te raadplegen.

Archieftoegangen

Het archief van het Comité komt niet als dusdanig in de inventarissen van het Algemeen Rijksarchief te Brussel voor. In nr. 4284 en gedeeltelijk ook in nr. 4298 van de *Raad van Financiën* vinden we echter wel een eigentijdse inventaris. Deze volgt de originele nummering van de stukken en laat toe de lacunes in het archief op te sporen en aan te vullen.

Koen DRIES

COMITÉ VOOR DE ZEEHANDEL

(1781-1786)

Geschiedenis

De maatregelen die vanaf de jaren 1750 door het Oostenrijks bestuur ten gunste van Oostende, Brugge en Nieuwpoort werden getroffen, zoals de uitbouw van het wegennet en de verbetering van de havenstructuur, de aanpassing van de douanerechten, in het bijzonder van de transitorechten, en de wetgeving op de opslagplaatsen, stimuleerden de handel via deze havens ongemeen sterk. De resultaten werden op hun beurt gunstig beïnvloed door de internationale gebeurtenissen. De opstandige Engelse kolonies in Noord-Amerika (vanaf 1775) sleepten in 1778 Frankrijk en in 1779 Spanje mee in een zeeoorlog tegen Groot-Brittannië. Begin 1781 werden ook de Verenigde Provinciën bij de vijandelijkheden betrokken (de Vierde Engelse Oorlog), wat het scheepvaartverkeer naar de Zuidelijke Nederlanden nog meer bevorderde, daar hier de enige neutrale havens aan Europa's westkust lagen. De centrale overheid liet niets onverlet om commercieel voordeel uit de toestand te halen. De talrijke daaruit vloeiende problemen inzake handel en scheepvaart werden aanvankelijk door leden van de Raad van Financiën* opgelost. Begin 1781 kwam het Comité voor de Zeehandel (*Comité de commerce maritime*) tot stand krachtens een niet geregistreerde beslissing van de gevolmachtigd minister* prins Georg Adam von Starhemberg, waarschijnlijk als voortvloeisel uit de besprekingen in februari 1781 over de Brits-Nederlandse spanningen. Begin april begon het Comité zijn werkzaamheden. Toen de zeeoorlog in 1783 was afgelopen, keurde Jozef II op voorstel van de gevolmachtigd minister de voortzetting van het Comité goed. Het bleef actief tot midden 1786; het laatste rapport dateert van 13 juli 1786. Nadien werd Henri Delplancq, raadsheer van de Raad van Financiën en na april 1787 van de Algemene Regeringsraad*, met de behandeling van de scheepvaartproblematiek belast. Hij werd hierin bijgestaan door enkele ambtenaren.

Organisatie

Het Comité zetelde te Brussel en boog zich over aangelegenheden die door de secretaris van State en Oorlog* werden voorgelegd. Het was samengesteld uit zes leden die terzelfder tijd een belangrijke beleidsfunctie bekleedden: baron Denis Benoît de Cazier, thesaurier-generaal, Gaspar Baudier, Ferdinand Grégoire Paradis en Henri Delplancq, leden van de Raad van Financiën en alle drie opeenvolgend directeur van het Bureau voor het Beheer van de Douanerechten*, en Thomas François de Grysperre, raadsheer van de Geheime Raad*. Nicolas Botte, eerst officiaal en vervolgens vanaf 1782 plaatsvervangend directeur van genoemd Bureau, nam de taak van secretaris waar en werd door occasionele medewerkers bijgestaan.

Delplancq en de Grysperre speelden een toonaangevende rol in de beraadslagingen van het Comité; de eerste kende door zijn jarenlange vorming in genoemd Bureau het douanewezen en de buitenlandse handel door en door. Als uitmuntend jurist en specialist van de zeevaartpolitie en van consulaire aangelegenheden was de Oostendenaar de Grysperre de aangewezen raadsman voor alle juridische problemen. Toen hij op 10 december 1785 overleed, werd hij niet vervangen. Delplancq was binnen het Comité ongetwijfeld het actiefste lid. Hij schreef de meeste rapporten. De werking van het Comité werd in zijn kort bestaan nochtans herhaaldelijk bemoeilijkt door de sterke specialisatie van zijn leden.

Bevoegdheden en activiteiten

Omwille van het sterk toegenomen scheepvaartverkeer, vooral na de breuk tussen Groot-Brittannië en de Verenigde Provinciën, functioneerde het Comité als raadgevend orgaan voor de secretaris van State en Oorlog. Het bestudeerde de problemen die door dit organisme werden voorgelegd. Het betrof specifieke thema's die rechtstreeks op de zeevaart, maar ook op de handel en douaneaangelegenheden betrekking hadden, zoals de consulaire vertegenwoordiging en jurisdictie, de betrekkingen met de pas opgerichte Verenigde Staten van Amerika, de inbeslagname van schepen onder neutrale vlag, klachten en rekwesten van kooplieden, advies over het verlenen van zeebrieven, en zo meer.

Kortom, de archiefstukken van dit bestand bieden een brede waaier aan informatie, eigen aan de drukke oorlogsjaren en de daarop volgende periode die reeds duidelijke tekenen van achteruitgang vertoonde. Het scheepvaartverkeer te Oostende, de belangrijkste haven, viel dan terug van 2941 inkomende schepen in 1781 tot 1105 in 1786.

Bibliografie

De inleiding op de inventaris van MEES J., *Inventaire des archives du Comité de commerce maritime*, Brussel, 1914 (vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegang in beperkte oplage*, nr. 92), biedt een overzicht van oprichting, evolutie en opheffing van het Comité. PRICKEN J., *Delplanq, l'oublié*, Brussel, 1967, p. 137-147, belicht eveneens in een hoofdstuk de werking van het Comité. Een korte vermelding treft men aan bij PAGNOUL A.-M., *Que coûtait le Conseil du gouvernement général de Joseph II?*, in *Revue belge de philologie et d'histoire*, 1964, 42, p. 538.

Archief

Het archief van het Comité voor de Zeehandel vormt een onderdeel van het bestand *Secretarie van State en Oorlog*. Een drietal nummers behoren tot het bestand *Geheime Raad* en een tweetal tot het *Departement voor de Nederlanden van de Hof- en Staatskanselarij te Wenen*. Deze drie bestanden bevinden zich in het Algemeen Rijksarchief te Brussel. De inhoud van het archief is zeer verscheiden; de dossiers bevatten zowel brieven, klachten, rekwesten, korte studies over een bepaalde problematiek, evenals rapporten en briefontwerpen van het Comité zelf.

Archieftoegangen

De inventaris van MEES J., *o.c.*, bevat 237 nummers, samen 26 pakken. Deze inventaris verwijst tussen haakjes naar de corresponderende nummers in de drie bovenvermelde bestanden. Voor de Secretarie raadplege men: GAILLARD A. en DE BREYNE É., *Inventaire sommaire des archives de la Secrétairerie d'État et de guerre (Inventaires sommaires des archives des anciens gouvernements des Pays-Bas conservées aux Archives générales du*

Royaume à Bruxelles, I), Brussel, 1906 (vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegang in beperkte oplage*, nr. 100). Voor het bestand van de Geheime Raad: *Inventaire des archives du Conseil privé de Charles VI. Conseil privé autrichien. Cartons* (typescript), aanwezig in de leeszaal van het Algemeen Rijksarchief, toegang A 124. De enkele nummers die verwijzen naar het bestand van het Departement voor de Nederlanden van de Hof- en Staatskanselarij te Wenen zijn terug te vinden in: DE BREYNE É., *Inventaire sommaire des archives de la Chancellerie autrichienne des Pays-Bas, conservées à Bruxelles (Inventaires sommaires des archives des anciens gouvernements des Pays-Bas conservées aux Archives générales du Royaume à Bruxelles)*, I), Brussel, 1906 (vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegang in beperkte oplage*, nr. 129).

Het adviserende karakter van de instelling verklaart dat de eventueel genomen beslissingen over de door het Comité behandelde zaken ook te vinden zijn in andere bestanden, onder meer in de *Raad van Financiën*, later in de *Algemene Regeringsraad*. Zie: LEFÈVRE J. en LEFÈVRE P., *Inventaire des archives du Conseil des finances*, Gembloers, 1938 (anastatische herdruk in 1980), en IID., *Inventaire des archives du Conseil du Gouvernement général*, Brugge, 1925 (anastatische herdruk in 1979), onder het (zevende) departement voor handel en douane, p. 67.

Greta DEVOS

OPPERSTE KAMERS VOOR DOUANEBETWISTINGEN

(1683-1794)

Geschiedenis

Van alle rechten die de handel tijdens het ancien régime belastten, waren de douanerechten de meest recente. Hun oorsprong is terug te vinden in de tweede helft van de 16de eeuw, ten tijde van de scheiding der Nederlanden onder Filips II. Handel met het rebellerende Noorden werd verboden, maar toen bleek dat de Zuidelijke Nederlanden zelf het sterkst onder het handels-embargo leden, werd naar een compromisoplossing gezocht. Zij bestond in het verlenen van toelatingen in de vorm van paspoorten om tegen betaling van een globaal berekend bedrag – licenten genoemd – bepaalde produkten in of uit te voeren. Daar het om een maatregel in oorlogstijd ging, volgde na het Verdrag van Munster (1648) een periode waarin geen licent rechten werden geheven. In 1654 werden zij echter opnieuw ingevoerd. Mettertijd werden licenten geheven volgens vaste tarieven en voor de handel met meerdere landen. De laatste stap om over te gaan naar het heffen van in- en uitvoerrechten was toen nog klein. In 1670 kwam een eerste douanetarief voor de handel met Frankrijk tot stand. Tien jaar later, in 1680, volgde een tweede voor de handel met de Verenigde Provinciën en het prinsbisdom Luik.

Waar reglementen en tarieven tot stand komen, ontstaat ontduiking, daarop volgen betwistingen en die vragen op hun beurt een uitspraak. De rechtspraak inzake douanefraude werd aan de gewone burgerlijke en strafrechtelijke rechtbanken onttrokken. Aanvankelijk deed de overheid een beroep op onafhankelijk optredende juristen, door haar tot rechter benoemd en ontzet. Zaken in beroep werden in de beginperiode voor de provinciale justitieraden gebracht. Toen in 1683 naar Frans voorbeeld de inning van de rechten werd verpacht, richtte de centrale overheid twee Opperste Kamers op, één voor Brabant en één voor Vlaanderen. Zij waren gekend onder verschillende benamingen zoals *Chambre(s) suprême(s) de justice des droits d'entrée et de sortie*, *Supreme Kamers van Z.M. Licenten*, *Chambres suprêmes des douanes*, *Chambre(s) suprême(s) de judicature des droits d'entrée, de sortie et des tonlieux*, *Chambre(s) suprême(s) établie(s) pour le jugement définitif*

des procès de douanes. De Kamers fungeerden als hogere rechtbanken voor betwistingen aangaande in- en uitvoerrechten en behandelden later ook problemen aangaande transitorechten en tollën. In zekere zin bood de instelling een garantie ten overstaan van de pachter. Voor eventuele betwistingen kon hij steeds beroep doen op een centrale instelling met rechterlijke bevoegdheid. Terzelfder tijd wees het initiatief op een verdere versterking van het centrale gezag.

Beide Kamers bleven functioneren tot in 1794 en ondergingen geen wijzigingen naar aanleiding van de gerechtelijke hervormingen in 1787 door Jozef II, noch van de nieuwe douanereglementering van 30 april in datzelfde jaar. In april 1790 kwam er zelfs een derde Kamer bij voor de afgelegen provincie Luxemburg. Toen vanaf 1737 de inning der douanerechten definitief in regie aan de Raad van Financiën* werd toevertrouwd, had ook dit geen invloed op de werking van de instelling. Slechts tijdelijk, van 30 januari 1702 tot 10 december 1706, verdween de Opperste Kamer voor Vlaanderen ten gevolge van een centralisatiepoging onder Filips V. Verder dient vermeld dat in 1709 een Opperste Kamer te Bergen werd opgericht. Toen deze stad eens te meer in Franse handen viel, werd de zetel naar Namen overgebracht. Zij was er slechts twee jaar actief. In 1711 werd zij afgeschaft.

Organisatie

De twee Opperste Kamers zetelden te Brussel. Hun leden vergaderden ten huize van één van de aangestelde rechters.

De Kamer van Brabant was samengesteld uit drie rechters, van wie twee raadsleden van de Raad van Brabant en een raadslid van de Raad van Financiën. Ook in de Kamer voor Vlaanderen zetelden drie rechters, maar de samenstelling ervan was anders, met twee leden van de Geheime Raad* en een lid van de Raad van Financiën. Beide Kamers hadden een gemeenschappelijke griffier.

Bevoegdheden en activiteiten

De Opperste Kamers waren hogere rechtbanken inzake douanerechten. Zij behandelden zaken in beroep, waarover in eerste instantie door de plaatselijke douanerechters uitspraak was gedaan. Deze lokale organismen kenden

een minder eenvormige ontwikkeling. Zij bestonden gewoonlijk uit twee rechters en waren gevestigd in het hoofdkantoor van ieder douanedeptement. De Opperste Kamer voor Brabant was bevoegd voor de betwistingen in Brabant, Limburg en de Landen van Overmaas. Zij had onder zich de plaatselijke *judicatures*, in principe gevestigd in de douanedeptementen Brussel, Leuven, Antwerpen, Sint-Filips, Tienen, Turnhout en Limburg. De Opperste Kamer voor Vlaanderen had rechtsbevoegdheid over Vlaanderen, Gelre, Henegouwen, Luxemburg, Namen en Mechelen, met de douanedeptementen Gent, Brugge, Veurne, Kortrijk, Ieper, Oostende, Nieuwpoort, Doornik, Bergen, Aat, Luxemburg, Sankt-Vith, Marche, Chimay, Namen, Charleroi, Mechelen en Roermond. Een zaak werd alleen door één van beide Kamers beslecht, indien de boete die door de plaatselijke douanerechters werd opgelegd het bedrag van 200 gulden overschreed. Dit bedrag werd gereduceerd tot 50 gulden krachtens het decreet van 16 maart 1763. Om ontvankelijk te zijn, moest de klacht worden ingediend binnen de 30 dagen na de uitspraak in eerste aanleg. In het algemeen deden de Kamers uitspraak over betwistingen in verband met douanerechten, meer bepaald in verband met de kwaliteit en de hoeveelheid van de goederen en ook de te volgen reisweg. Smokkel werd niet in het minst in de hand gewerkt door de territoriale versnippering, zoals de talrijke enclaves van het prinsbisdom Luik in de Nederlanden. Het was er immers moeilijk, zonet onmogelijk de herkomst van bepaalde goederen na te gaan. Mettertijd behoorden ook betwistingen inzake de tollens (oude binnenlandse rechten die door de vorstendommen werden geheven) tot de rechtsbevoegdheid van de plaatselijke rechters en de Opperste Kamers. De bestaande Tolkamers kregen een louter administratief karakter.

Een andere materie die tijdelijk aan de rechtsbevoegdheid van de Kamer voor Vlaanderen werd toegevoegd, waren de betwistingen tussen de algemene directeur en de beambten (*commis*) van de Loterij* in de loop van de jaren 1760. Deze uitbreiding van jurisdictie bleef bestaan tot aan de uitvaardiging van het decreet van 6 september 1780.

De uitspraken van de Kamers waren niet vatbaar voor revisie of beroep. Met de bedoeling het aantal processen te beperken, was het de provinciale Staten en de lokale magistraten verboden de aanklachten van particulieren te ondersteunen. Evenmin was het de douaneambtenaren toegelaten tegen elkaar te procederen.

Het Officie-fiscaal van de Raad van Brabant en dat van de Raad van Vlaanderen waren belast met de uitvoering van de uitspraken. Zij vervolgden alle gevallen van smokkel, vervalsing van douaneformulieren en iedere vorm van geweldpleging of smaad jegens douanebeambten.

Bibliografie

Over de oprichting, ontwikkeling en organisatie van de instelling biedt de inventaris van JODOGNE O., *Inventaire des archives des Chambres supérieures des douanes et de la judicature de Bruxelles*, Tongeren, 1937, in zijn inleiding rijke informatie. Voor het overige wordt de instelling in enkele algemene werken vermeld zoals de *Mémoires historiques et politiques des Pays-Bas autrichiens*, dl. II, Brussel, 3de druk, 1785, van de hand van DE NENY P.F., in artikel XVIII, p. 149-151; BIGWOOD G., *Les impôts généraux dans les Pays-Bas autrichiens*, Leuven, 1900, p. 291-292. Het bestand werd onder meer geraadpleegd voor licentiaatsverhandelingen in verband met smokkel in de 18de eeuw, zie VERDONCK W., *Douane en smokkel in Veurne-Ambacht (1749-1770)* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling K.U. Leuven), Leuven, 1971. Voor de vroege periode van de douanerechten, zie POULLET E., *Histoire politique nationale. Origines, développements et transformations des institutions dans les anciens Pays-Bas*, dl. II, Leuven, 1892, p. 503. Degelijk is het werk van DEFACQZ E., *Ancien droit Belgique*, dl. I, Brussel, 1875, p. 109-110. Verder is er DE STURLER J., *Un exposé de la politique douanière des Archiducs. L'expérience de Juan de Guana (1603-1605)*, in *Revue de l'Université de Bruxelles*, 1937, 42, p. 362-386. Over de Tolkamers wier rol in de loop van de periode afzwakte, zie VAN GILBERGEN R., *De tolkamer van Tienen (XIVe-XVIIIe eeuw)* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling K.U. Leuven), Leuven, 1971.

Archief

Het archief van de beide Opperste Kamers voor Douanebetwistingen is terug te vinden in het gelijknamige bestand in het Algemeen Rijksarchief te Brussel. De procesdossiers bevatten gewoonlijk de stukken van zaken in eerste aanleg, met een verslag opgesteld door de plaatselijke rechters met de uitspraak in eerste aanleg. Daarbij werd de uiteindelijke uitspraak in beroep

door één van de Opperste Kamers voor Douanebetwistingen gevoegd. Gewoonlijk bevat ieder dossier één of meer inventarissen met vermelding van de inhoud van het volledige dossier.

Bronnenpublicaties

De instelling kende een hele ontwikkeling. Decreten en ordonnanties zijn terug te vinden in de *Recueil des ordonnances des Pays-Bas autrichiens*, 3de reeks, 1700-1794, dl. II, p. 60, 297 en 668; dl. XIII, p. 496. Verder in de *Placcaet-Boecken van Vlaenderen*, deel III-2, p. 855-856, artikels LXXIX en LXXX in verband met de oprichting in 1683. Voor de rechtspraak door de plaatselijke kamers voor douanebetwistingen of *judicatures*, zie WOUTERS J.M. (ed.), *Livre des placcards, édits, règlements, tarifs, ordonnances et décrets émanés depuis M.DCLXX*, Brussel, 1737, p. 386, 605, 619, en bijvoegsel p. 7-8.

Archieftoegangen

De reeds vermelde inventaris van JODOGNE O. van het bestand *Opperste Kamers voor Douanebetwistingen* bevat 1300 nrs. met gegevens over personeel, briefwisseling, decreten en een doorlopende reeks procesbundels van 1683 tot 1794 voor de beide Kamers. Van dezelfde auteur is er een *Index alphabétique sur fiches des procès des Chambres suprêmes des douanes* (Brussel, A.R., *Inventarissen derde afdeling*, nr. 134). De index bevat de namen der procederende partijen. Voor het overige zijn twee geschreven inventarissen bewaard gebleven, één voor de periode 1729-1788 met klapper, *Inventaire des fardes de procès en matière de douanes*, terug te vinden onder nr. 1 van het bestand *Opperste Kamers voor Douanebetwistingen* en één voor het einde der 18de eeuw met uitsluitend stukken uit de latere periode. Deze toegang verstrekt informatie over het bestaan van inmiddels verdwenen bescheiden: *Inventaire des archives des deux Chambres suprêmes établies aux Pays-Bas pour juger les procès en matière de douanes à la suite duquel se trouve l'inventaire des actes de la judicature des douanes au département de Chimay* (Brussel, A.R., *Inventarissen tweede afdeling*, nr. 20/7). Zoals blijkt uit de titel bevat deze inventaris ook de archieven van de plaatselijke douane-rechtbank van Chimay. Stukken van deze rechtbanken van eerste aanleg zijn

ook terug te vinden voor de departementen Brussel en Namen (met inbegrip van Charleroi) in de inventarissen van respectievelijk JODOGNE O., *o.c.* en van GENICOT L., *Inventaire des archives de la Judicature des domaines, droits d'entrée et sortie et soixantième en la province de Namur*, in *Travaux du cours pratique d'archivéconomie donné pendant l'année 1936*, Tongeren, 1937 (anastatische herdruk in 1980), inleiding.

Jodogne stelde voor de douanerechtbank van het departement Brussel eveneens steekkaarten op: *Index alphabétique sur fiches des procès de la judicature des douanes du département de Bruxelles* (Inventarissen derde afdeling, nr. 134), te raadplegen in de leeszaal van het Algemeen Rijksarchief te Brussel.

Greta DEVOS

COMITÉ VOOR DE TELLING VAN LUXEMBURG

(1767-1771)

Geschiedenis

De officiële oprichtingsakte van het Comité dateert van 21 maart 1767. In de praktijk bestond er reeds een embryonale commissie sinds de uitvaardiging van het edict van 12 maart 1766. Dit schreef de hervorming voor van de openbare lasten op het volledige grondgebied van het hertogdom Luxemburg, met inbegrip van de vrijheerlijkheden en het graafschap Agimont, met verscherpte middelen. Immers, de poging tot uitvoering van de twee ordonnances van 24 juli 1752, uitgevaardigd op voorstel van de raadsheer voor fiscale zaken bij de Geheime Raad*, Arnould de Limpens, was op een mislukking uitgelopen, maar had tegelijkertijd de kernen van vijandigheid tegen die hervorming aan het licht gebracht. Vooral de oude adel, die op de passieve steun kon rekenen van een aantal prelaten, leden van de derde stand, stedelijke schepenbanken en vrijgestelde regeringsambtenaren en domeinbeheerders, had oppositie gevoerd via de Staten van Luxemburg en het Riddergerecht van Luxemburg (*Siège des nobles*).

Geplaatst voor deze coalitie, trachtten de gevolmachtigd ministers*, Antoniotto di Botta-Adorno en Karl von Cobenzl, een tegenaanval op te zetten die des te doeltreffender diende te zijn aangezien de financiële tekorten nog toegenomen waren sinds de Zevenjarige Oorlog. In maart 1764 verwierf Johann Philipp von Cobenzl, neef van Karl en sinds kort raadsheer van Financiën, het ambt van rapporteur voor alle staatszaken met betrekking tot het hertogdom Luxemburg (domeininkomsten, beden en subsidies, accijnzen, tollen, douane). Aan het denken gezet door de problemen die de heffing van de openbare lasten in deze provincie met zich bracht, maakte hij een rapport op dat zijn oom op 10 december 1764 overmaakte aan de pas opgerichte Jointe voor Besturen en Subsidiezaken*¹. Vanaf het eerste semester van 1765, werkte Cobenzl nauw samen met Jacques Leclerc, rapporteur van deze *jointe*

¹ Op dit rapport volgde een additioneel memorandum van dezelfde auteur, dat hij afwerkte op 7 juni 1765.

voor Brabant, Limburg, de Landen van Overmaas en Luxemburg. Deze stelde op 23 juli 1765 voor om de titel van keizerlijk commissaris aan Cobenzl toe te kennen².

Het ontwerp voor de belastingherziening kon vanaf dan vaste vorm aannemen. Door de keizerlijke dépêche van 31 januari 1766 werd het project voor de telling aanvaard. Vanaf 12 maart 1766 werd het edict aangeplakt in Luxemburg en het graafschap Agimont. Sinds april wendde Cobenzl zich tot Gerden, voorzitter van de Raad van Luxemburg, en Jean-Baptiste Seyl, raadsheer voor handelszaken (*conseiller de commerce*), om een ploeg ambtenaren samen te stellen, die de opdracht kregen de samenwerking tussen de keizerlijke commissaris voor de telling en de schepenbanken tot stand te brengen. Ze werden belast met het inwinnen van kadastrale verklaringen bij de grondeigenaars. Op 12 mei werd de lijst met namen van een 50-tal ambtenaren die vertrouwd waren met de plaatselijke situatie, goedgekeurd. De kadastrale werkzaamheden duurden van mei tot december. De algemene volkstelling, die door gouverneur-generaal* Karel van Lotharingen verordend was op 26 juli 1766, dient beschouwd te worden als een aanvulling bij de eerste operatie.

Op 22 september startte een eerste klerkenbureau zijn syntheseswerkzaamheden. Dankzij de installatie van een tweede bureau op 10 oktober was er reeds op 30 december 1766 een eerste overzicht van de te heffen openbare lasten beschikbaar. Het verslag hierover opgemaakt door de keizerlijke commissaris op 12 februari 1767 wees echter op belangrijke vergissingen en lacunes van die synthese. Hij was de mening toegedaan dat een gedetailleerde herziening van de eerste matrikel noodzakelijk was. Het voorstel van Cobenzl werd goedgekeurd door de Jointe voor Besturen en Subsidiezaken en rapporteur Leclerc. Op 21 maart 1767³ richtte Karel van Lotharingen officieel het Comité voor de Telling van Luxemburg op, dat in functie zou blijven tot aan de uitvaardiging van de nieuwe fiscale matrikel en de oprichting van de Commissie voor de Openbare Lasten in Luxemburg* op 21 maart 1771.

Gedurende de vier jaar van haar bestaan heeft de instelling meerdere wijzigingen ondergaan en dreigde ze zelfs ten onder te gaan aan interne twis-

² Brussel, A.R., *Jointe voor Besturen en Subsidiezaken*, nr. 390.

³ *Ibid.*, nr. 392.

ten. Zij stond onder het toezicht van de Joints voor Besturen en Subsidiezaken en was samengesteld uit leden van de vroegere ploeg die Cobenzl omringde in de periode van de telling van 1766. De keizerlijke commissaris bleef te Brussel de beleidslijnen van de instelling bepalen tot haar interne reorganisatie in januari 1768. Inmiddels had hij reeds sinds einde mei 1767 de Nederlanden verlaten. Maximiliaan de Beelen, auditeur bij de Geünificeerde Rekenkamer*, werd aangeduid om in zijn plaats de werkzaamheden van de 12 ambtenaren en hun ondergeschikten in Luxemburg te leiden. In juni 1768 werd het Comité opgesplitst. Drie leden, van wie Guillaume de Feltz dienst deed als directeur, vestigden zich te Brussel, terwijl Seyl in Luxemburg bleef om de doorstroming naar de provincie te verzekeren.

De fiscale matrikel van 1771 vormde het eindpunt van een fundamentele belastinghervorming. Het Comité kon dus ontbonden worden ten voordele van een commissaris voor de uitvoering van de matrikel, de Feltz, en van een permanente Commissie voor de Openbare Lasten met als opdracht het in stand houden van het nieuwe systeem en het beëindigen van de geschillen.

Organisatie

Een pre-comité van een 50-tal leden, voornamelijk regeringsambtenaren in functie in het hertogdom Luxemburg (raadsheren, provoosten, ontvangers...) omringden Cobenzl vanaf 12 mei 1766⁴. Deze laatste werkte nauw samen met de Joints voor Besturen en Subsidiezaken die de grote lijnen van zijn beleid diende goed te keuren en hem de wettelijke en financiële middelen moest verschaffen om zijn doel te bereiken. Verder bezat hij een volledige autonomie voor de uitvoering van zijn taak. Hij vestigde zich te Luxemburg, achtereenvolgens in het refugiehuis van de abdij van Saint-Maximin, in de domaniale residentie nabij de Raad van Luxemburg en uiteindelijk, wegens de massa bescheiden en de oprichting van de twee berekeningsbureaus, in het stadhuis (het huidige groothertogelijke paleis). De controleurs trokken rond in de provincie, de vrijheerlijkheden en het graafschap Agimont om de schepenbanken bij te staan bij het verzamelen van de aangiften over de individuele eigendommen en de schatting van hun onroerende inkomsten. Zij los-

⁴ Brussel, A.R., *Comité voor de Telling van Luxemburg*, nr. 3.

ten de kleine problemen op en hielden toezicht op het verloop van de expertise om het aantal vergissingen, nalatigheden en fraudes in te perken. Meer fundamentele problemen met betrekking tot de ordonnantie van 12 maart 1766 of aanvullende instructies werden onderworpen aan de keizerlijke commissaris zelf, die talrijke inspectietochten verrichtte op het platteland.

De gegevens voor de volkstelling werden te boek gesteld door de pastoors die deze via hun dekens overmaakten aan Cobenzl. Deze individuele gegevens, verzameld door lokale verantwoordelijken, zowel burgers als geestelijken, vormden het voorwerp van syntheseberekeningen vanaf september 1766. Behalve Cobenzl en Seyl, werkten een 40-tal ambtenaren, kopiïsten en rekenaars aan een tempo van acht uur per dag. Een deel van dit personeel was gerecruteerd uit het garnizoen van de citadel.

Het eerste bureau klasseerde in oktober de bescheiden, en maakte daarna de leggers op van de onroerende goederen, de stuks vee en kerkelijke inkomsten, met name de jaargetijden en het stourecht, eveneens vereist door de regering. Dit verzamelwerk vormde de basisdocumentatie waarmee het Comité *stricto sensu* zou werken. Het tweede bureau noteerde de gegevens betreffende de volkstelling in 17 delen en kreeg de opdracht de mannelijke bevolking vanaf 16 jaar boekhoudkundig te verwerken binnen een socio-professioneel raamwerk.

Vanaf de uitvaardiging van de ordonnantie van 1767, ging een deel van de vroegere ploeg in het nieuwe Comité op. Aan de vijf ambtenaren van het Duits kwartier (de Feltz, Seyl, de forestier de Neunheuser en de advocaten de Hout en Tesch) en deze van het Waals kwartier (de Villers-Masbourg, de provoost de Malempré, de controleur de Beauregard en de notarissen Tinant en Pierre), werden enkele maanden later de broers van Tinant en de Beelen (mei en juli 1767) toegevoegd. Tien klerken-rekenaars, vier kopiïsten en twee beambten maakten het administratieve personeel uit van het Comité. De meeste ambtenaren waren zelfstandige juristen. Ze ontvingen een maandelijks vergoeding van 100 Luxemburgse gulden.

Op 18 mei 1767 en 11 januari 1768 werden interne reglementen uitgevaardigd. De instelling karakteriseerde zich door het vertrek van de buitenstaanders (Cobenzl en de Beelen) en de enige afgevaardigde van de adel (de Villers-Masbourg) ten gunste van de aanstelling van het kwartet de Feltz, de Malempré, de Neunheuser, Seyl, behorend tot de stedelijke burgerij en de hervorming van het belastingstelsel genegen.

Bevoegdheden en activiteiten

De bevoegdheid om de fiscale matrikel te herzien en de keuze van de criteria voor de taxatie, behoorden traditioneel toe aan de Staten van Luxemburg. Maar de halsstarrigheid waarmee deze alle aanvragen tot hervorming van deze materie saboteerden, heeft hen sinds het einde van het Spaans-Habsburgs regime van de centrale regering vervreemd (de Geheime Raad, later de Raad van Financiën* en naderhand de Jointe voor Besturen en Subsidiezaken en tenslotte de Raad van Luxemburg). Cobenzl stelde een reële estimatie voorop, zowel van de eigendommen als van de socio-professionele inkomsten, in de plaats van een schatting van het aantal belastbare haarden binnen elke jurisdictie; de laatste minst fantaisistische belastingrol dateerde van 1624. Deze bevoegdheid eenmaal aan de Staten onttrokken, werd hen nimmer teruggegeven. Ze werd later overgemaakt aan de Commissie voor de Openbare Lasten.

Elke poging tot taxatie van onroerende goederen gaf aanleiding tot kritiek en klachten. In volgorde van belangrijkheid, werden de geschillen beslecht door de lokale schepenbanken. In oktober 1766 maakten deze hun documentatie over aan Cobenzl, en stuurden nadien hun rapporten steeds rechtstreeks aan hem door. In uitzonderlijke gevallen van manifeste fraude, kon Cobenzl overleg plegen met de Jointe voor Besturen en Subsidiezaken en werd een onderzoek ingesteld door de procureur-generaal van de Raad van Luxemburg tegen degene die in gebreke bleef. Deze rechtsbevoegdheid werd naderhand toegewezen aan de Commissie voor de Openbare Lasten.

Bibliografie

De werken die de geschiedenis van het Comité schetsen, integreren ook de rechtsvoorganger, het pre-comité van 1766. Naast de twee publikaties die de belangrijkste mijlpalen vormen, namelijk MIRGUET F., *Introduction*, in RUWET J. en BRUNEEL C. (eds.), *Le duché de Luxembourg à la fin de l'ancien régime. Atlas de géographie historique (Travaux de la Faculté de philosophie et lettres de l'Université catholique de Louvain, XXVI. Section d'histoire, 6)*, dl. I, Louvain-la-Neuve, 1982, p. 53-76 (eveneens verschenen bij het *Centre belge d'histoire rurale. Publication, 76*), voorafgegaan door RUWET J., *Le cadastre thérésien comme source pour la géographie histori-*

que de la Belgique, du grand-duché de Luxembourg et des régions limitrophes, in MERTENS J. (ed.), *Sources de la géographie historique en Belgique. Actes du Colloque de Bruxelles 25.-27.IV.1979*, Brussel, 1980, p. 172-194, en waarin men verwijzingen vindt naar vroegere publikaties, moet men ook melding maken van de ongepubliceerde studies van LEMAIRE G., *Le dénombrement thérésien dans le duché de Luxembourg et le comté de Chiny (1766-1771)* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling U.C.L.), 3 dln., Leuven, 1965, die zich niet alleen toespitst op de voornaamste materiële bewijsstukken van de belastinghervorming, maar die de problematiek in de context van het 18de-eeuwse Luxemburg plaatst, en deze van DE MOREAU DE GERBEHAYE C., *L'abrogation des privilèges fiscaux et ses antécédents. La lente maturation du cadastre thérésien au duché de Luxembourg (1684-1774)* (*Pro Civitate. Collection Histoire*, reeks in-8°), Brussel, 1994 (ter perse), die het uitzonderlijke karakter van de onderneming der kadastrale inventarisatie in de Nederlanden onderlijnt, wijst op gelijkaardige pogingen in Centraal- en Zuid-Europa en die het langzaam proces van controle van de centrale regering over de provinciale Staten aantoot.

Archief

Het bestand *Comité voor de Telling van Luxemburg*, bewaard in het Algemeen Rijksarchief te Brussel, werd uit het bestand *Jointe voor Besturen en Subsidiezaken* gelicht op het moment van zijn inventarisatie⁵. Het bevat ook een gedeelte van de stukken opgebouwd door het pre-comité (1766) en door Cobenzl (sinds 1764), evenals retroakten en kopieën van belastingdocumenten die terugklimmen tot de 17de eeuw. Maar het basismateriaal van de telling, ongeveer 80.000 kadastrale tabellen, gearchiveerd sinds 1766⁶, werd overgemaakt aan de Commissie voor de Openbare Lasten.

⁵ BOUSSE A., *Inventaire des archives du Comité*, p. 156.

⁶ De verspreiding van deze aangiften was oorspronkelijk niet gewild. Bij de vorming van dit bestand immers, werden de bundels geklasseerd in alfabetische volgorde per schependom en bewaard in een kamer van de Raad van Luxemburg: "*en forme de bibliothèque, chacune dans une niche d'une grandeur suffisante pour contenir la liasse et quelques cahiers..., chaque liasse a de plus un numéro qui marque la niche dans laquelle elle doit reposer*" (Brussel, A.R., *Jointe voor Besturen en Subsidiezaken*, nr. 392).

De declaraties betreffende het gebied dat tot het actuele België behoort, berusten in de rijksarchieven te Aarlen, Eupen, Luik en Namen, en zelfs voor enkele vroegere schependommen die heden op beide zijden van de landsgrens liggen in de Archives nationales de Luxembourg.

De samenwerking met de Jointe voor Besturen en Subsidiezaken en zijn rapporteur Leclerc heeft een rijke documentatie nagelaten, bewaard in het Algemeen Rijksarchief te Brussel in het bestand *Jointe voor Besturen en Subsidiezaken*, voornamelijk in de nrs. 378, 381, 384, 390-395. De bescheiden daterend van vóór de oprichting van de *jointe* in 1764, zijn afkomstig uit de Raad van Financiën. In de Archives nationales de Luxembourg onder A XIII 1 vindt men eveneens enkele sporen terug van geschriften, vaak kopieën in verband met de belastinghervorming en het Comité dat ermee belast werd deze tot een goed einde te brengen.

Bronnenpublicaties

De meeste studies betreffende de archieven van het Comité hebben gewezen op het statistisch belang van de kadastrale opnames van 1766 voor de economische geschiedenis. SPANG P., *La répartition de la propriété foncière et la vie rurale à Echternach d'après le cadastre de Marie-Thérèse (1766-1771)* (Collection "*Études historiques, culturelles et littéraires du grand-duché de Luxembourg*". A. *Histoire générale et locale. Monographies*, III), Luxemburg, 1960, 2de herdruk, is een pionierswerk voor de economische interpretatie van kadastrale gegevens. LEMAIRE G., *o.c.*, heeft aangevoeld wat de telling te bieden had voor de historische geografie. RUWET J., *o.c.*, en vooral de *Atlas de géographie historique* van het hertogdom Luxemburg zijn hier het resultaat van. RUWET J. en BRUNEEL C. (eds.), *o.c.*, hebben sinds 1982, in het kader van dit project, reeds hun resultaten gepubliceerd voor de regio's van Durbuy, Marche-en-Famenne, La Roche-en-Ardenne, Saint-Hubert, Chassepierre, Neufchâteau, Houffalize en het graafschap Agimont.

M. Dorban daarentegen heeft met statistische methodes gepeild naar de waarde van de volks- en veetellingen: DORBAN M., *Le dénombrement du Luxembourg en 1766. Essai de critiques historique et statistique: le cas du décanat d'Yvoix-Carignan*, in *Le pays gaumais. La terre et les hommes*, 1971-1972, 32-33, p. 58-73; ID., *Évaluation des recensements de bétail*

avant 1846 dans le Sud-Luxembourg. De la critique à la mise en évidence de la "transition agricole", in *Bulletin de l'Institut archéologique du Luxembourg*, 1984, 60, p. 39-57; ID., *Les communautés rurales dans la vallée de la Haute-Semois (1500-1800)* (onuitgegeven doctoraatsproefschrift U.C.L.), 3 dln., Louvain-la-Neuve, 1983. Door de doorbraak van de informatica in de historische wereld en de mogelijkheid de basisgegevens te informatiseren, is het heden makkelijker geworden om de tellingen te bestuderen uitgaande van de particuliere aangiften. De afwijkingen ten opzichte van de leggers zijn niet verwaarloosbaar en zijn gedeeltelijk de illustratie van de gematigdheid waarmee de autoriteiten deze onderneming beoordeelden. Zie hierover DE MOREAU DE GERBEHAYE C., *o.c.*, die een repertorium heeft opgemaakt van de publikaties gebaseerd op de tellingsarchieven, en wel van de vele licentiaatsverhandelingen die onder leiding van J. Ruwet aan de U.C.L. zijn tot stand gekomen.

Archiefteogangen

Er bestaan vijf inventarissen waarin bescheiden, nagelaten door het Comité, zijn opgenomen: BOUSSE A., *Inventaire des archives du Comité pour le dénombrement du Luxembourg (1767-1772)*, in *Travaux du cours pratique d'archivéconomie donné pendant l'année 1936*, Tongeren, 1937, p. 147-176 (anastatische herdruk in 1980) (bewaard in Brussel, A.R.); PETIT R. en DE MOREAU DE GERBEHAYE C., *Inventaire du cadastre de 1766 et de la Commission des charges publiques (1771-1794). Annexe: inventaire des tabelles cadastrales de 1766 conservées aux Archives de l'État à Namur*, Brussel, 1986 (betreffende Aarlen en Namen); FORGEUR R., *Le cadastre thérésien de la seigneurie de St. Vith et de Murrange*, in *Folklore. Stavelot-Malmédy, Saint-Vith*, 1964, 28, p. 161-166 (gedeeltelijk voor Eupen); MINKE A., *Die Bestände des Staatsarchivs Eupen. Übersicht (Generalstaatsarchiv und Staatsarchive in der Provinz. Bestandsübersichten und Archivführer, 2)*, Brussel, 1993, p. 20-21 (voor Eupen); RUPPERT P., *Les archives du gouvernement du Grand-Duché de Luxembourg. Inventaires sommaires*, Luxemburg, 1910, p. 18-24 (voor de grensgemeenten Martelange, Fauvillers, Beho, enz.).

Twee uit 1793 en 1794 daterende naamlijsten van de lokaliteiten in het hertogdom Luxemburg, binnen een gebied van 10.000 km², werden uitgege-

COMITÉ VOOR DE TELLING VAN LUXEMBURG

ven door TANDEL E. (ed.), *LEISTENSCHNEIDER Pierre, Catalogue général et alphabétique des villes, bourgs, villages, hameaux, châteaux et fermes de la province de Luxembourg; du nombre des laboureurs et des maisons qui se trouvent dans chaque endroit, ainsi que les noms des offices et seigneuries dont ils ressortissent avec désignation des quartiers et leur situation (1793-1794)*, in *Annales de l'Institut archéologique du Luxembourg*, 1878, 10, p. 97-160, en RUPPERT P. (ed.), *Circonscription du pays, duché de Luxembourg et comté de Chiny en quartiers, hauts-commands, justices, villes, bourgs, villages, hameaux, moulins, censes, forges, etc. d'après le cadastre de Marie-Thérèse de 1766-1771*, in *Publications de la section historique de l'Institut grand-ducal de Luxembourg*, 1898, 46, p. 1-105. Deze laatste inventaris is voorzien van een alfabetisch register. Tenslotte vindt men in de historisch-geografische atlas van Luxemburg (RUWET J. en BRUNEEL C. (eds.), *o.c.*) dorp per dorp een opsomming van de bestaande documentatie, en wordt er een eerste kritische bespreking gemaakt van de globale cijfers die erin uitgegeven werden.

Claude DE MOREAU DE GERBEHAYE
vertaling Beatrijs AUGUSTYN

JOINTES VOOR DE RUNDVEEPEST

(1770-1787)

Geschiedenis

De rundveepest die in de 18de eeuw in West-Europa endemisch aanwezig was, heeft zich verspreid, naar men aanneemt, ten gevolge van oorlogsgeweld en massale troepenverplaatsingen. Een eerste golf van veepest trof West-Europa van ca. 1709 tot 1721. Er wordt verondersteld dat ze in de Oostenrijkse Nederlanden geen grote ravages heeft aangericht. Tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1748) brak een tweede pestgolf uit. Er werden in de Oostenrijkse Nederlanden ordonnanties gepubliceerd in 1745, 1755 en 1757, die bepaalden dat de gezonde dieren van een certificaat moesten voorzien zijn en de zieke runderen dadelijk moesten afgemaakt worden. Vee-import uit het Duitse keizerrijk en Frankrijk werd verboden. In 1768 baande de veepest zich opnieuw een weg vanuit de Hongaarse poesta naar het westen. Deze derde veepestgolf was de meest catastrofale. In de Oostenrijkse Nederlanden werd de bestrijding ervan drastisch aangepakt. De regering ging in overleg met de Geheime Raad* en de Raad van Financiën* in 1769 onverbiddelijk over op het toepassen van het zogenaamde afslachtingsstelsel. Deze uitroeimethode werd in 1710, bij het begin van de eerste veepestepidemie, in Italië uitgewerkt door de anatomist Giovanni Lancisi in een traktaat getiteld "*De bovilla peste*".

De grondprincipes van dit stelsel werden vastgelegd in de edicten van 10 mei en 10 november 1769. De edicten werden uitgevaardigd op het moment dat de veepest vanuit de Republiek, het prinsbisdom Luik en Frankrijk Vlaanderen en Brabant ernstig ging bedreigen. In het najaar van 1769 was het Land van Waas reeds zwaar door de besmetting getroffen. De edicten bevatten zowel defensieve als offensieve maatregelen. Er werd een invoerverbod ingesteld van vee, vleeswaren en huiden vanuit de Republiek, de Luikse Kempen en het Land van Waas. Alle illegaal geïmporteerde runderen dienden gedood te worden. De veehouders werden verplicht hun zieke dieren aan te geven aan de plaatselijke instanties. Wanneer de aangestelde experts rundveepest vaststelden, moesten zowel de zieke als de gezonde dieren in de

pesthard ogenblikkelijk gedood worden en begraven op acht *voet* diepte. Het getroffen boeregezin werd gedurende 30 dagen in de boerderij opgesloten. In het Land van Waas was men verplicht alle dieren op stal te houden.

Deze edicten sorteerden in het begin maar een beperkt effect door de weerstand tegen die brutale uitroeiingswijze. Zowel de lokale besturen als de provinciale Staten, evenals natuurlijk de boerenbevolking zelf tekenden protest aan. Behalve de boeren werden ook de veehandelaars, de beenhouders en de huidevetters zwaar getroffen door de veepestbestrijding. De overheid zette evenwel door en bracht een uitgebreide gezondheidspolitie op de been. Ze stelde commissarissen aan voor een rigoureuze toepassing van de edicten. Ook hun acties bleven noodgedwongen beperkt. Het voortwoekeren van de besmetting deed de Staten van Vlaanderen uiteindelijk toch overhellen naar het aflachtingssysteem. Ze ontwierpen het concept voor een *additioneel edict* dat op 11 januari 1770 van kracht werd in Vlaanderen en op 13 februari 1770 ook in Brabant in voege werd gebracht. De belangrijkste additionele bepalingen op de edicten van 1769 betroffen de invoering van zware straffen tegen de overtreders van de verplichte bestrijdingsmethode, enerzijds, en de introductie van het principe van schadeloosstelling van de getroffen veeboeren door de gewestelijke Staten, anderzijds.

Voor een strikte toepassing van de edicten en het aflachtingssysteem, voor een betere coördinatie en supervisie van de commissarissen, voor het afremmen van de illegale vee-import en het bedwingen van rellen, werd door gouverneur-generaal* Karel van Lotharingen bij decreet van 23 december 1770 een *jointe* in het leven geroepen. Deze *jointe* was enkel bevoegd voor de bestrijding van de rundveepest in Vlaanderen, Brabant en Limburg. Ze stond onder het toezicht van de gevolmachtigd minister*. Er bleek al gauw dat deze *jointe* niet optimaal kon functioneren. Ze had een te beperkt aantal rapporteurs, slechts één per provincie; ze had af te rekenen met weerstand binnen de Staten van Brabant tegen het aflachtingssysteem en met de niet afgenomen onwil tot medewerking van de regionale en plaatselijke besturen. Daarom stelde de rapporteur voor Vlaanderen, J.F. de Causmaecker, raadsheer bij de Raad van Vlaanderen, in december 1771 voor een *jointe* per provincie in te richten met leden die elk over een "departement" van de provincie de verantwoordelijkheid zouden krijgen. Dit voorstel droeg de goedkeuring weg van de regering.

Bij ordonnantie van de Raad van Vlaanderen werd op 15 januari 1772 een aparte *jointe* opgericht ter bestrijding van de rundveepest in Vlaanderen met zetel te Gent. Eén der eerste maatregelen van deze *jointe* bestond erin in een groot gedeelte van Kust-Vlaanderen het aflachtingssysteem definitief weer op te heffen: enkel de zieke dieren dienden er nog gedood te worden. Ook werd vee-import en -export van en naar Frankrijk en de Republiek toegelaten. De kuststreek werd met een militair cordon van de rest van Vlaanderen afgesloten en heette daarom *geabandonneerd* te zijn. Deze maatregelen waren het gevolg van de verregaande besmetting van dit gebied door de epi-zoötie, maar hielden toch rekening met het hardnekkig verzet tegen het aflachtingssysteem van de lokale bevolking voor wie de veeteelt een zeer belangrijke bron van inkomsten vormde.

In het Doornikse werden de aangestelde commissarissen op 23 januari 1771 op last van de gouverneur-generaal door Gommaire Antoine Cornet de Grez, raadsheer van Financiën, in samenspraak met de Staten van Henegouwen in een comité verenigd. Dit gebeurde in een poging om de verspreiding van de rundveepest vanuit Frankrijk via het Doornikse naar Henegouwen te verhinderen. Dit comité werd in 1772 ondergeschikt gemaakt aan de Jointe van Gent.

Toen de veeziekte in het najaar van 1773 toch in Henegouwen uitbrak, werd ook in deze provincie door het edict van 3 november 1773 een *jointe* voor de rundveepest opgericht met zetel te Bergen.

In de provincies Brabant en Limburg bleef Ferdinand Pierre Rapedius de Berg, substituut-procureur-generaal bij de Raad van Brabant en voorheen rapporteur voor deze provincies, de verantwoordelijkheid voor de bestrijding van de rundveepest dragen. Hier werd in eerste instantie geen nieuwe *jointe* opgericht wegens het feit dat de rundveepest in Brabant nagenoeg verdwenen was. De ziekte bleef echter verder woeden in de Antwerpse en Limburgse Kempen. Daarom werd op 16 oktober 1776, in overleg met Karel van Lotharingen en na gunstig advies van de Raad van Brabant, een *jointe* opgericht voor Brabant en Limburg met zetel te Brussel. De Jointe van Brussel ging, in tegenstelling tot de Jointe van Gent, niet over tot het *abandonneren* van de Kempen. Zij nam dadelijk maatregelen voor een rigoureuze toepassing van het aflachtingssysteem en stelde hiertoe een *commissaris-principael* aan bevoegd voor Limburg. Deze werd aan het hoofd geplaatst van de commissarissen om hun weerspanning tegen de edicten te breken.

In het begin van de jaren tachtig was de rundveepest nagenoeg bestreden. De *jointes* bleven echter nog een tijdlang bestaan. De Jointe van Gent werd na overleg met de gouverneur-generaal bij decreet van keizerin Maria Theresia afgeschaft op 5 maart 1785. De eventuele verdere bestrijding van de rundveepest werd in handen gelegd van de Raad van Vlaanderen. In Brabant werd het invoerverbod op vreemd vee opgeheven op 5 juni 1787. De Jointe van Brussel blijkt in juni haar functies eveneens neergelegd te hebben. Ze werd evenwel niet officieel afgeschaft. Men hield met de mogelijkheid van een heropflakking van de ziekte rekening. In het Antwerps kwartier en in Limburg was op dat ogenblik de ziekte nog niet volledig uitgeroeid. De commissarissen voor de rundveepest werden uit hun functie ontheven op 24 november van datzelfde jaar. De opheffing van de Jointe van Bergen is door het teloorgaan van haar archieven onbekend gebleven.

Organisatie

Voor de uitroeiing van de rundveepest die in Vlaanderen vooral het Land van Waas, het Brugse Vrije en Veurne-ambacht, en in Brabant en Limburg de Kempen had getroffen, had de overheid in 1770 een *jointe* opgericht. De leden van deze *jointe* waren wisselend behalve Rapedius de Berg, rapporteur voor Brabant, de Causmaecker, rapporteur voor Vlaanderen, en F.M. de Cock, commissaris eerst voor Limburg, later voor West-Vlaanderen. De Jointe voor Vlaanderen, Brabant en Limburg ontving al haar instructies van de gevolmachtigd minister, en dit via zijn secretaris van State en Oorlog*. Deze *jointe* was verplicht de protocollen van haar vergaderingen aan de gevolmachtigd minister over te maken. Hij gaf advies voor de opstelling van ordonnanties, verbodsbepalingen en bijkomende maatregelen. De *jointe* was hem inzage verschuldigd in veetellingen en onkostenstaten. Zij onderhield ook contacten met de Geheime Raad en de Raad van Financiën. Deze Raden hadden inspraak bij de aanleg van militaire cordons aan de grenzen met de Republiek en Frankrijk en de uitbetaling van de schadevergoeding door de provinciale Staten.

Vanaf 1772 werden er *jointes* ter bestrijding van de epizoötie per provincie opgericht. In 1772 werd voor Vlaanderen de Jointe van Gent geïnstalleerd, in 1773 voor Henegouwen de Jointe van Bergen en in 1776 voor Brabant en Limburg de Jointe van Brussel. Deze drie *jointes* blijken op dezelfde

wijze gestructureerd te zijn. Ze bestonden elk uit een voorzitter en vijf tot zes leden door landvoogd Karel van Lotharingen gekozen uit de provinciale justitieraden en de gewestelijke Staten. De voorzitters waren invloedrijke politieke figuren. De Jointe van Brussel stond onder het voorzitterschap van de kanselier van Brabant, de Jointe van Bergen had als voorzitter de president van de Raad van Henegouwen en in de Jointe van Gent trad de advocaat-fiscaal bij de Raad van Vlaanderen op als voorzitter. Elk lid van die *jointes* kreeg van zijn voorzitter een "departement" van de provincie toegevoegd waarvoor hij de volle verantwoordelijkheid droeg en geregeld rapport diende uit te brengen aan zijn *jointe*. De *jointes* vergaderden dagelijks en alle leden van de *jointe* dienden aanwezig te zijn. De protocollen van de vergaderingen werden nauwkeurig bijgehouden.

De contacten met de gevlmachtigd minister waren beperkter dan vroeger. Enkel nog bij het nemen van belangrijke beslissingen dienden zij hem voorafgaandelijk te consulteren. Deze stuurde de te onderzoeken dossiers door naar Lambert Joseph Plubeau en Ferdinand Grégoire Paradis, respectievelijk raadsheer bij de Geheime Raad en de Raad van Financiën. In uitzonderlijke gevallen vergewisten Plubeau en Paradis zich eerst ter plaatse van de situatie vooraleer een beslissing te nemen. Dit gebeurde bijvoorbeeld na klachten van de Jointe van Gent over het eigenmachtig optreden van het Comité van commissarissen in het Doornikse. Ook voor de aanstelling van bijkomende commissarissen, waar de *jointes* dit nodig achtten, was het advies van de gevlmachtigd minister vereist. Iedere maand werd een gedetailleerde staat van de onkosten die het aflslichtingssysteem met zich meebracht vanuit Gent, Bergen en Brussel naar hem doorgestuurd.

Bevoegdheden en activiteiten

De *jointes* voor de rundveepest hadden tot taak ervoor te zorgen dat de edicten in verband met de bestrijding van de epizoötie van 1769 en 1770 rigoureuus volgens het aflslichtingssysteem werden ten uitvoer gebracht. Hierbij kregen zij in het bijzonder de bevoegdheid om ordonnanties uit te vaardigen, waardoor de edicten werden aangepast aan de lokale situatie. Zij troffen bijkomende maatregelen aangaande de import van vee en huiden, de aanleg van militaire cordons, boerenwachten en het *abandonneren* van bepaalde regio's.

De *jointes* coördineerden en superviseerden de werkzaamheden van de commissarissen. Deze commissarissen hadden de praktische leiding in handen op lokaal vlak en hadden elk zo'n 20 dorpen onder hun bevoegdheid. Tot hun bevoegdheid behoorden volgende taken. Na melding van ziek vee bij de plaatselijke overheid waren zij het die ervoor zorgden dat de expertise gebeurde. De experts werden door hen belast met de diagnose van de ziekte en de schatting van de geldwaarde van de dieren, dit in verband met de uitkering van de schadevergoeding door de gewestelijke Staten. Na de expertise waren de commissarissen verplicht de zieke en de gezonde dieren te doen slachten, het veevoeder te verbranden, de mestproductie te vernietigen en de stal te laten reinigen op kosten van de lokale overheid. Via veetellingen, enquêtes en verslagen lichtten zij de *jointes* in over hun activiteiten op het vlak van de veepestbestrijding. De *jointes* zorgden voor de beboeting van wethouders en commissarissen die de richtlijnen op de meldingsplicht van ziek vee overtraden en maanden de provinciale Staten aan tot schadeloosstelling van de getroffen boeren.

Bibliografie

Aan de rundveepest werden reeds heel wat studies gewijd. Meestal echter vindt men er enkel het officiële standpunt van de overheid van de Oostenrijkse Nederlanden in verwoord, dit in navolging van de hierna vermelde studie van M.C. Bussels. Dit standpunt wordt overgenomen uit het bekende traktaat van Ferdinand Pierre Rapedius de Berg, substituut-procureur-generaal bij de Raad van Brabant: "*Mémoire dans lequel on expose les moïens préservatifs et d'extirpation que le gouvernement des Païs-Bas autrichiens guidé par l'expérience, a successivement perfectionnés et a opposés avec succès, depuis 1769 à la maladie épizootique du gros bétail*" (Brussel, A.R., *Departement voor de Nederlanden van de Hof- en Staatskanselarij te Wenen*, nr. 483). Deze was een fervent voorstander van het aflachtingssysteem. Dat zijn cijfers niet zo erg betrouwbaar zijn, werd aangetoond in het werk van C. Vandenbroeke.

Zie BUSSELS M.C., *Inventaire des archives du Comité de l'épizootie pour le Brabant et le Limbourg*, in *Travaux du cours pratique d'archivéconomie donné pendant l'année 1936*, Tongeren, 1937 (anastatische herdruk in 1980) (inleiding, p. 9-19); DALLE D., *De verwoestingen aangericht door*

de veeplaag en de sterkte van de rundveestapel in Veurne-Ambacht in de tweede helft van de 18e eeuw, in *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, nieuwe reeks, 1959, 13, p. 99-102; DE HERDT R., *Bijdrage tot de geschiedenis van de veeteelt in Vlaanderen, inzonderheid tot de geschiedenis van de rundveepest, 1769-1785* (Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis. Publikatie, 11), Gent-Leuven, 1970; VAN ACKER L., *De rundveepest in West-Vlaanderen gedurende de 18e eeuw*, in *Biekorf*, 1971, p. 81-90; VANDENBROEKE C., *Agriculture et alimentation. L'agriculture et l'alimentation dans les Pays-Bas autrichiens. Contribution à l'histoire économique et sociale à la fin de l'Ancien Régime* (Centre belge d'histoire rurale. Publication, 49), Gent-Leuven, 1975.

Vier licentiaatsverhandelingen behandelden de rundveepest in Brabant: STALPAERT D., *De rundveepest in Brabant 1769-1775. Bijdrage tot de geschiedenis van de landbouw in de 18e eeuw* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling K.U. Leuven), Leuven, 1965; ROBERT D., *Les épizooties en Brabant à la fin de l'ancien régime* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling U.L.B.), Brussel, 1965; WEYMEERS F., *Veeziekten en veeziektebestrijding (1770-1914)* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling K.U. Leuven), Leuven, 1983; VAN DE SPIEGEL N., *Les conséquences économiques des épizooties dans le Brabant au XVIIIe siècle* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling U.L.B.), Brussel, 1984.

Archief

Jointe van Brussel: Brussel, A.R., *Jointe voor de rundveepest in Brabant en Limburg*, 134 nrs. (de nrs. 38 tot 40 zijn registers met de protocollen van de vergaderingen van 1776 en 1777; nr. 30 is een drukwerk, mogelijk van de hand van Rapedius de Berg, getiteld: "*Récit de la marche de la maladie contagieuse du gros bétail dans les provinces autrichiennes des Pays-Bas, ainsi que des mesures prises par le gouvernement pour en empêcher ou en diminuer les ravages*", Brussel, 1769); *Officie-fiscaal van de Raad van Brabant*, nrs. 1135-1137.

Jointe van Gent: Gent, R., *Raad van Vlaanderen*, nrs. 32.006 en 32.061; *Staten van Vlaanderen*, nrs. 11.081-11.211 (de nrs. 11.084 tot 11.089 zijn registers met de protocollen van de vergaderingen van 1772 tot

1775; nr. 11.082 is het drukwerk van J.J.P. Vilain XIII, raadsheer bij de Staten van Vlaanderen en rapporteur voor het Land van Aalst, getiteld: "*Verhael en de reflexien op de verbreydinge der besmettelijke siekte in het hoornvee de welke sig veropenbaert heeft in de provincie van Vlaenderen t'sedert den 26 october tot den 23 december 1769*", Gent, 1769).

Comité van Doornik: Doornik, R., *Archives des États du baillage de Tournai-Tournaisis*, nrs. 3526-3546.

Correspondentie tussen de *jointes* voor de rundveepest en de gevolmachtigd minister, de Geheime Raad en de Raad van Financiën bevindt zich te Brussel, A.R., *Geheime Raad, Oostenrijkse periode*, nrs. 1232-1275 (de nrs. 1236 en 1253B bevatten de protocollen van de Jointe voor de rundveepest in Vlaanderen, Brabant en Limburg (1770-1771) doorgestuurd naar de gevolmachtigd minister); *Raad van Financiën*, nrs. 4444-4446, bevatten bescheiden in verband met de rundveepestbestrijding in Luxemburg, Namen en Vlaanderen, de epizoötie in de jaren vijftig van de 18de eeuw en de geplande oprichting van een koninklijke veeartsenijschool in de Oostenrijkse Nederlanden in de jaren 1787-1788; *Algemene Regeringsraad*, nrs. 850 en 853 bevatten stukken over de rundveepestbestrijding in Brabant en plannen voor een koninklijke veeartsenijschool, 1787-1788.

Bronnenpublicaties

DE LE COURT J. en VERHAEGEN P. (eds.), *Recueil des ordonnances des Pays-Bas autrichiens*, 3de reeks, 1700-1794, Brussel, 1901-1910, dl. X, p. 216-220 en 430-431; dl. XI, p. 157; dl. XII, p. 411 (oprichtingsaktes van de Jointes van Gent, Bergen en Brussel en de opheffingsakte van de Jointe van Gent).

Archieftoegangen

Jointe van Brussel: BUSSELS M.C., *o.c.*, p. 7-29; Jointe van Gent: BUNTINX J., *Inventaris van het archief van de Raad van Vlaanderen*, dl. VII, Brussel, 1977; NUYTTENS M., *Inventaris van de Staten van Vlaanderen*, Brussel, 1986; Jointe van Bergen: DEVILLERS L., *Inventaire analytique des archives des États de Hainaut*, dl. III, Bergen, 1906 (De archieven van de Staten van Henegouwen werden vernietigd. In de inventaris, dl. III, p.

115-120, vindt men de regesten van een aantal ordonnanties betreffende de rundveepest voor de jaren 1771-1774); Comité van Doornik: WYMANS G., *Inventaire des archives des États du baillage de Tournai-Tournais*, Brussel, 1981.

Correspondentie tussen de *jointes* voor de rundveepest en de gevolmachtigd minister, de Geheime Raad en de Raad van Financiën: LEFÈVRE J. en LEFÈVRE P., *Inventaire des archives du Conseil des finances*, Gembloers, 1938 (anastatische herdruk in 1980); IID., *Inventaire des archives du Conseil du Gouvernement général*, Brugge, 1925 (anastatische herdruk in 1979).

Beatrijs AUGUSTYN

DE
CENTRALE
INSTELLINGEN

II

C

OORLOG EN DEFENSIE

INFANTERIEKORPS

(eerste helft 16de eeuw-1794)

Geschiedenis

Ten tijde van de Bourgondische hertogen tekende zich al een evolutie af naar een beroepsleger in de Nederlanden. Met zijn ordonnantie van 31 juli 1471 legde Karel de Stoute de basis van een professioneel en permanent legerkorps: de ordonnantiebenden, die deels uit infanterie bestonden. Daarnaast maakte Karel de Stoute ook geregeld gebruik van onder meer Italiaanse huurlingen, die onder de leiding van hun *condottieri* vochten. Na de dood van Karel de Stoute verviel deze organisatie, zodat Maximiliaan van Oostenrijk bij zijn strijd tegen Lodewijk XI van Frankrijk in hoge mate een beroep moest doen op de gemeentemilities, die ondanks hun moed en inzet voor de vorst* geen ideale oplossing bleken te zijn. Enerzijds waren zij professioneel onvoldoende getraind om het tegen een beroepsleger te kunnen opnemen en anderzijds werd de vorst in hoge mate afhankelijk van de steden. Daarom richtte Filips de Schone in 1494 de ordonnantiebenden weer op¹.

Karel V zette deze lijn resoluut voort en richtte twee nieuwe professionele korpsen op, namelijk een Artilleriekorps* en een korps grenstroepen. Dit laatste bestond uit een aantal compagnies infanterie, die als garnizoen in belangrijke grenssteden en vestingen werden gelegerd. Dit permanente Korps groeide tegen het einde van de regering van Karel V uit tot 10.000 man. In geval van oorlog werd de Infanterie versterkt door het lichten van troepen op tijdelijke basis. Na de oorlog en het ondertekenen van de vrede werden deze troepen terug ontbonden. Landelijke en stedelijke milities werden enkel nog in uiterste nood opgeroepen en fungeerden meestal als hulpstroepen. Zij verzekerden de bewaking van de stadswallen en patrouilleerden op het platteland op zoek naar zwervers en plundersaars².

¹ TERLINDEN Ch., *Histoire militaire des Belges*, p. 85, 91 en 92.

² *Ibid.*, p. 94, 96 en 97.

Vanaf het einde van de regering van Karel V werden de compagnies infanterie steeds meer in regimenten georganiseerd en vormden ze stilaan het zwaartepunt van het leger, aangezien het belang van het Ruiterskorps* verminderde door de evolutie van de artillerie en van de individuele vuurwapens.

De door Spanje gevoerde internationale politiek leidde tot een bijna anderhalve eeuw durende oorlogssituatie in de Habsburgse Nederlanden. Steeds grotere legers, vooral bestaande uit infanterie, waren hiervan het gevolg. Een kern van ongeveer 10.000 man was vrijwel permanent aanwezig en gedurende de zomercampagnes kon dit leger tot 50 à 60.000 man worden uitgebouwd³.

De Infanterie werd in vrijwel alle Habsburgse gebieden geronseld, waardoor zij een internationaal karakter had. De Spaanse infanterie was door haar hoge gevechtswaarde en betrouwbaarheid de ruggegraat van het leger. Zij maakte echter nooit veel meer dan ongeveer 20 pct. van de effectieven uit en toen dit aantal in de tweede helft van de 17de eeuw nog daalde, verloren zij hun militaire superioriteit. De Waalse infanterie werd zowel in de Frans-talige als in de Nederlandstalige gebieden van de Zuidelijke Nederlanden gelicht. Deze soldaten waren vrij betrouwbaar en waren zowel kwalitatief als kwantitatief uiterst belangrijk. Rond het midden van de 17de eeuw zouden zij de eersterangsrol van de Spaanse troepen in de Nederlanden overnemen. De Hoogduitse infanterie werd meestal gelicht in de Habsburgse en katholieke delen van Zuid-Duitsland en was zeer professioneel. Het waren getrainde soldaten, doch zij waren vrij duur en geneigd tot overlopen naar de meest biedende. Vanaf de 17de eeuw werden zij minder ingezet in de Nederlanden. De Nederduitse infanterie werd gelicht in de Nederlandstalige vorstendommen tussen Maas en Rijn, was onbetrouwbaar en, vanuit militair oogpunt bekeken, van geringe waarde. Het verblijf van Italiaanse infanterie in de Nederlanden viel hoofdzakelijk samen met de aanwezigheid in de Nederlanden van Alexander Farnese, hertog van Parma, en Ambrogio Spinola. Zij was weinig gedisciplineerd, wat onder meer leidde tot veelvuldige ruzies met Spaanse en Waalse troepen. De Engelse, Schotse en Ierse regimenten, die tussen 1645 en 1661 aan katholieke zijde in de Nederlanden vochten, bestonden voornamelijk uit gevluchte katholieken en royalisten. Zij hadden

³ BOUMANS R., *De militairen. II. In de 16de, de 17de en de 18de eeuw*, p. 238.

terecht een zeer goede reputatie, doch hun aantal was te gering om het verloop van het krijsgebeuren beslissend te kunnen beïnvloeden⁴.

Het vrijwel permanent op nationale bodem vertoeven van omvangrijke legers, voor een niet onbelangrijk gedeelte bestaande uit vreemdelingen, bracht enorme logistieke problemen met zich mee. Reeds vóór de tijd van Farnese bestonden er instellingen, die zich bezig hielden met de materiële noden van de troepen. Farnese lag evenwel aan de basis van de uitbouw van een gestructureerd systeem van instellingen die verantwoordelijk waren voor de uitbetaling, de bevoorrading, de inkwartiering, de rechtspraak, de hospitalisatie en de religieuze begeleiding van de Infanterie. De aartshertogen Albrecht en Isabella ijverden eveneens voor een verdere uitbouw van deze eigen instellingen. Zij waren overtuigd van de noodzaak van deze hervormingen, doch zagen in het oprichten van eigen instellingen eveneens een middel om zich onafhankelijker tegenover Madrid te kunnen opstellen. In 1600 werd door hen te Brussel een instituut opgericht, waar pages de nodige opleiding ontvingen om later een carrière als officier in de Infanterie te kunnen uitbouwen. Dit instituut, dat vanaf 1671 de naam kreeg van Koninklijke Militaire Academie van het Leger in de Nederlanden, zorgde echter vooral voor de opleiding van de militaire ingenieurs.

De politieke, militaire en financiële teruggang van de Spaanse machtspositie in de Nederlanden vanaf 1640 leidde tot het geleidelijk moeilijker of soms vrijwel helemaal niet meer functioneren van de genoemde instellingen. Vanaf 1685 deden de gouverneur-generaal*, Francisco Antonio de Agurto, markies de Gastañaga, en de thesaurier-generaal van Financiën, Jan van Brouchoven, graaf van Bergeyck, pogingen om deze organisaties nieuw leven in te blazen. Doch wegens een vrijwel chronisch gebrek aan materiële middelen en door tegenkanting vanuit verscheidene hoeken, bleef dit zonder resultaat⁵. Ten gevolge hiervan daalden zowel de kwaliteit als de kwantiteit van de Infanterie en aan het einde van de regering van Karel II bedroeg het totaal aantal infanteristen minder dan 7000 man. Pogingen van Bergeyck om dit aantal op te drijven, mislukten bij gebrek aan financiële middelen⁶.

⁴ VAN DER ESSEN L., *Alexandre Farnèse*, dl. II, p. 7, 10, 11 en 12.

⁵ DE SCHRYVER R., *Jan van Brouchoven*, p. 90, 92 en 138.

⁶ *Ibid.*, p. 152; TERLINDEN Ch., *o.c.*, p. 186.

Tijdens het kortstondige bewind van Filips V trachtte Bergeyck de Infanterie en de logistieke instellingen naar Frans voorbeeld te hervormen. Een ordonnantie van 3 maart 1701 voorzag een reorganisatie van de Infanterie in bataljons, alsmede de uitbouw van de Infanterie tot een effectief van 15.600 man. In het najaar van 1701 waren de effectieven reeds gestegen tot 12.000 man⁷. De ordonnanties van 8 december 1701 en van 3 april 1702 reorganiseerden de logistieke infrastructuur en de militaire justitie en verbeterden de discipline⁸. De uiteindelijke Franse nederlaag tijdens de Spaanse Successieoorlog betekende echter het einde van deze hervormingen.

Het Barrièretraktaat van 1715 verplichtte Karel VI om een leger van 18.000 man in de Oostenrijkse Nederlanden te stationeren. De oude, 17de-eeuwse organisatie van de Infanterie werd in grote mate overgenomen. De Infanterie bestond uit nationale regimenten, gelicht op het territorium van de Oostenrijkse Nederlanden, en Duitse regimenten. Wat betreft de organisatie, was er een onderscheid tussen deze nationale en de Duitse regimenten. In 1725 werd de nationale infanterie geïntegreerd in het keizerlijk leger en werden nationale en Duitse regimenten gelijkgeschakeld. Na het beëindigen van de Oostenrijkse Successieoorlog werd de Infanterie grondig gemoderniseerd en geüniformeerd naar Frans voorbeeld; zij telde 24.000 manschappen, onderverdeeld in tien regimenten, vier nationale en zes Duitse. Gedurende de Zevenjarige Oorlog werd de Infanterie in de Oostenrijkse Nederlanden uitgebreid tot 30.000 manschappen, die hoofdzakelijk in Centraal-Europa werden ingezet. Na het einde van de oorlog in 1763 werd het Infanteriekorps teruggebracht tot 25.000 man⁹. Te Mechelen werd een Keizerlijke Militaire Academie opgericht, die zich bezighield met de opleiding van de toekomstige officieren in het algemeen en van de artillerie- en genieofficieren in het bijzonder¹⁰.

⁷ DE SCHRYVER R., *o.c.*, p. 269, 270 en 273.

⁸ *Ibid.*, p. 279.

⁹ COPPENS H., *De financiën van de centrale regering*, p. 238, 239, 249, 252, 253; TERLINDEN Ch., *o.c.*, p. 192.

¹⁰ TERLINDEN Ch., *o.c.*, p. 192; GOOSSENS J., *Dix années de vie militaire à Malines*, p. 66-67.

Organisatie

De ordonnantiebeden van Karel de Stoute bestonden deels uit infanterie en deels uit ruitery. Van bij hun oprichting werden kledij, bewapening, soldij en de wijze van logeren nauwkeurig omschreven¹¹. De kapitein van een ordonnantiebede werd door de vorst uit de hoge Nederlandse adel gekozen. Hij had het recht zelf de officieren en de overige leden van zijn ordonnantiebede te benoemen. Dezen waren meestal uit de Nederlanden afkomstig en behoorden bij voorkeur tot de adel¹². In 1545 echter werd de organisatie van de ordonnantiebeden door Karel V grondig gewijzigd en zouden ze voortaan uitsluitend uit ruitery bestaan.

Vanaf de Spaanse periode berustte de algemene leiding van het leger, dus ook van de Infanterie, in handen van de vorst of van diens vertegenwoordiger, de gouverneur-generaal. Militair en burgerlijk gezag waren dus verenigd in de persoon van de landvoogd. In de praktijk berustte het opperbevel van de Infanterie echter bij de *maestro de campo general*. Deze opperofficier had meestal ook de leiding van een legerkorps gedurende een campagne en coördineerde hierbij het bevel over Infanterie, Ruitery, Artillerie en Genie*, voor zover deze respectievelijke onderdelen van een modern leger reeds aanwezig waren¹³. Hij werd in deze taak bijgestaan door een staf, bestaande uit een aantal officieren die weliswaar aan hem ondergeschikt waren, doch die buiten de eigenlijke legerorganisatie stonden.

Zo zorgde de *commissaire de marche et de logis* voor het uitstippelen van een marsroute en voor het op punt stellen van de nodige logementen langsheen die marsroute. De *sergeant-major de bataille* zorgde voor de opstelling van de mars- en slagorde van het leger. De auditeur-generaal van de Militaire Justitie* of één van zijn vertegenwoordigers zorgden voor de militaire rechtspraak. De provoost-generaal of één van zijn helpers waren verantwoordelijk voor de militaire discipline vóór en na de veldslag. Tijdens de veldslag viel de controle op de discipline uitsluitend onder de bevoegdheid

¹¹ TERLINDEN Ch., *o.c.*, p. 85.

¹² *Ibid.*, p. 96-97.

¹³ PARKER G., *The Army of Flanders and the Spanish Road*, p. 277.

van de bevelvoerende officier. Tenslotte zorgde de bevoorradingscommissaris voor de nodige voedselstapels om de troepen te kunnen bevoorraden¹⁴.

De Infanterie werd opgedeeld in regimenten, die onder het bevel stonden van een kolonel of *maestro de campo*. Naast Infanterieregimenten werden ook nog individuele compagnies gelicht, die meestal als garnizoentropen dienst deden. De kolonel beschikte over een staf medewerkers, van wie de luitenant-kolonel en de sergeant-majoor de belangrijkste waren. De eerste verving de kolonel bij diens afwezigheid en de tweede stond in voor de training en de tactische opstelling van het regiment tijdens een veldslag. Een regiment was opgedeeld in 10 à 12 compagnies, die elk onder het bevel van een kapitein stonden. Meestal fungeerden de kolonel en de luitenant-kolonel ook als kapitein van respectievelijk de eerste en de tweede compagnie. Een kapitein beschikte over één luitenant en één vaandrig, twee onderofficieren of sergeanten, en 150 à 200 manschappen, onder wie zich meestal enkele *avantajados* of officieren en onderofficieren van ontbonden compagnies bevonden, die verder dienst deden als soldaat; zij bleven echter een deel van hun vroegere financiële voordelen genieten. Bij een heropflakking van de vijandelikheden konden aldus vrij vlug nieuwe compagnies geronseld worden, aangezien men reeds over een kader, de *avantajados*, beschikte.

Tijdens de tweede helft van de 17de eeuw werd deze indeling van de Infanterie in vele Westeuropese landen diepgaand gewijzigd. Bij veldslagen was gebleken dat de tactische eenheid, het regiment, te groot en te log was voor het vlot uitvoeren van geïmproviseerde manoeuvres. Een compagnie van 150 à 200 man bleek anderzijds ook te groot te zijn om de efficiënte administratie ervan te kunnen verzekeren. Daarom werden kleinere compagnies, bestaande uit 50 man, gecreëerd; 13 dergelijke compagnies werden samengevoegd tot bataljons van ongeveer 650 man. Het bataljon werd de gevechtseenheid van de Infanterie vanaf het einde van de 17de eeuw in Europa.

In de Spaanse Nederlanden werden deze hervormingen echter slechts langzaam en gedeeltelijk ingevoerd. De oude indeling in regimenten bleef er bestaan en naast een aantal kleine compagnies van 50 man bestonden er ook nog verscheidene grote compagnies van 150 à 200 man. In de praktijk waren deze laatste vrijwel steeds onderbemand. In 1699 schafte Bergeyck één derde

¹⁴ LONCHAY H., *La rivalité de la France et de l'Espagne*, p. 45 en 46.

van de compagnies infanterie af en slaagde er aldus in de overblijvende compagnies te vervolledigen¹⁵.

Gedurende het Anjouaans Bewind werd de Infanterie door Bergeyck, op basis van de ordonnantie van 3 maart 1701, gereorganiseerd in 24 bataljons van elk 650 man¹⁶.

Ook tijdens de Oostenrijkse periode berustte het opperbevel van het leger in het algemeen en van de Infanterie in het bijzonder, in handen van de vorst of van diens vertegenwoordiger, de landvoogd. Vanaf 1718 werd deze in die taak bijgestaan door de *État général allemand*, die te Brussel gevestigd was en hoofdzakelijk uit Oostenrijkse officieren bestond. De *État général national*, overwegend samengesteld uit nationale officieren, was een eerder losse verzameling van plaatscommandanten en had weinig of geen invloed op het oppercommando. Overeenkomstig de grootte van het garnizoen beschikte de plaatscommandant over een majoor, een commandant en een luitenant als stafmedewerkers¹⁷.

Bij de aanvang van de Oostenrijkse periode bleef bij de nationale infanterie de indeling in bataljons behouden, doch daarnaast werd de oude indeling in regimenten weer ingevoerd. Voor de Duitse regimenten gold een andere organisatie. Dit alles had tot gevolg dat de Infanterie tijdens de eerste decennia van het Oostenrijks bewind niet bepaald een schoolvoorbeeld van duidelijkheid en van efficiëntie was. In 1725 werd de nationale infanterie om financiële en organisatorische redenen in het Oostenrijkse leger geïncorporeerd en zéven nationale infanterieregimenten werden omgevormd tot drie volwaardige regimenten. 18.000 infanteristen waren voortaan onderverdeeld in zes Duitse en drie nationale regimenten infanterie.

Na de nederlagen gedurende de Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1748) werd de Infanterie in de Nederlanden op een moderne leest geschoeid. Het Infanteriekorps werd uitgebouwd tot vier regimenten nationale en zes regimenten Duitse infanterie, elk bestaande uit vier bataljons van 650 man. Niet alle bataljons waren volledig, zodat het totaal aantal infanteristen rond de 24.000 schommelde. Na 1763 behield het Infanteriekorps een vijfde natio-

¹⁵ DE SCHRYVER R., *o.c.*, p. 151-153.

¹⁶ *Ibid.*, p. 269, 270 en 273.

¹⁷ COPPENS H., *o.c.*, p. 246-247.

naal regiment en bestond voortaan uit 11 regimenten. De Infanterie kreeg eveneens uniformen met specifieke insignes, al naargelang het regiment waartoe men behoorde¹⁸.

Vanaf het midden van de 16de eeuw gebeurde de aanwerving van een infanterist op grond van zijn nationaliteit. De Duitse Staatssecretarie* was verantwoordelijk voor de werving van de Duitse infanterie voor de Nederlanden, en zorgde omgekeerd ook voor het aanwerven van troepen uit de Habsburgse Nederlanden voor het Duitse rijk. Voor de Waalse en Nederduitse infanterie gebeurde het aanwerven door de Audiëntie* en alle overige vreemde eenheden infanterie werden aangeworven door de secretaris van State en Oorlog*. De invloed van Madrid was dus zeer duidelijk, gezien de secretaris van State en Oorlog steeds een Spanjaard was, rechtstreeks benoemd vanuit Madrid, vanwaar hij zijn instructies kreeg¹⁹.

Deze instellingen stelden een contract met een kolonel op. Deze verbond er zich toe een regiment infanterie te leveren, bestaande uit een aantal manschappen, met een nauwkeurig omschreven individuele bewapening, voor een zekere periode en tegen bepaalde financiële voorwaarden. De kolonel sloot vervolgens een aantal contracten met kapiteins, die hem beloofden elk een compagnie te leveren tegen bepaalde voorwaarden. De kapitein tenslotte, sloot een aantal contracten af met individuele soldaten.

De overheid verbond zich tegenover de militairen tot het naleven van onder andere de volgende punten: een vaste soldij zou elke halve maand worden uitbetaald; de overheid zou zorgen voor voldoende voedsel, dat door de soldaten tegen normale prijzen kon aangekocht worden; en er zou voor logies gezorgd worden, in het legerkamp gedurende de veldtochten, en in winterkwartieren tijdens de winterperiode. Deze voorwaarden werden vastgelegd in een patent of aanstellingscontract.

De soldij van een infanterist bedroeg gedurende het grootste deel van de 16de en 17de eeuw vijf stuivers per dag. Het loon van een ongeschoolde arbeider was toen zeven stuivers per dag. Soldaten werden echter 365 dagen per jaar betaald en genoten van gratis logies, zodat hun materiële situatie niet slechter was dan die van een ongeschoolde arbeider. Op basis van hun

¹⁸ TERLINDEN Ch., *o.c.*, p. 192 en COPPENS H., *o.c.*, p. 249, 251, 252, 253.

¹⁹ LEFÈVRE J., *La Secrétairerie d'État et de guerre*, p. 231.

wedde is het echter wel duidelijk dat de soldaten beslist niet tot de economische en intellectuele elite van de maatschappij behoorden²⁰. Het in de praktijk uitvoeren van de materiële verplichtingen gebeurde, voor wat de niet-Spaanse troepen betrof, deels door de thesaurier van Oorlog* en deels door de in 1531 opgerichte Raad van Financiën*. Voor de Spaanse troepen gebeurde dit door de *Contaduría del Sueldo*, de *Pagaduría* en de *Proveeduría del Ejército*.

Tot het midden van de 18de eeuw zorgde elk regiment of elke kolonel-eigenaar voor de eigen rekrutering, doch vanaf 1758 gebeurde het rekruteren door de centrale regering.

Vanaf de incorporatie van de nationale regimenten in het Oostenrijkse leger in 1725 gold ook voor hen de Duitse manier van bezoldiging. Naast een vaste soldij, werd een vergoeding voor de onderhoudskosten uitbetaald. Deze laatste werd uitgedrukt in een aantal dagrantsoenen volgens de graad die men bekleedde²¹.

Steunend op vroegere experimenten, lag andermaal Farnese aan de basis van de uitbouw van een medische dienst voor het leger in het algemeen en dus ook voor de Infanterie. Rond 1585 beschikte men over een mobiel veldhospitaal met een administrateur, kapelaans, dokters, apothekers en barbiers. Daarnaast was er ook een medisch-chirurgische dienst per regiment en per garnizoenplaats. Tenslotte was er nog het permanent Spaans hospitaal te Mechelen dat oorspronkelijk enkel diende voor Spaanse en Italiaanse soldaten. Al deze diensten samen vormden het Koninklijk Militair Hospitaal. De onkosten van deze medische diensten werden betaald door boetes die wegens godslastering opgelegd werden aan alle militairen en door een vaste bijdrage op de soldij, die Farnese aan de basis liet afhouden. Gedurende de Oostenrijkse periode werd de medische dienst verder uitgebouwd, waarbij vooral aandacht besteed werd aan de uitbouw van een mobiele medisch-chirurgische dienst op regimentsniveau²².

²⁰ GUILLAUME G., *Histoire de l'infanterie wallonne*, p. 58-59.

²¹ COPPENS H., *o.c.*, p. 243, 255.

²² VAN MEERBEECK L., *Les sources de l'histoire administrative de l'armée espagnole*, p. 303-304.

Bevoegdheden en activiteiten

De bevoegdheden der bevelvoerende officieren bij de Infanterie waren uitsluitend van militaire aard en werden bepaald door de structuur van de militaire hiërarchie. Deze militaire bevoegdheden waren echter vrij gering, aangezien de belangrijke beslissingen genomen werden te Brussel in de omgeving van de gouverneur-generaal²³.

Op administratief vlak hadden de officieren vrijwel geen bevoegdheid en zorgden ambtenaren van de Duitse Staatssecretarie, de Audiëntie en de secretaris van State en Oorlog voor het rekruteren van troepen en voor het opstellen van de patenten. Zij waren eveneens verantwoordelijk voor het aanpassen van de wedde van de militairen in functie van promoties.

Voor genoemde instanties fungeerden veelal ook als spreekbuis tussen de officieren en de gouverneur-generaal en zij verstrekten de visa of paspoorten, die het de militairen toelieten tijdelijk of permanent hun eenheid te verlaten. Tenslotte konden zij, in naam van de gouverneur-generaal, aan de bevoegde instellingen de nodige instructies geven om te zorgen voor de bezoldiging, de bevoorrading en het logies van de troepen. Rond het midden van de 18de eeuw werd aan de officieren de bevoegdheid ontnomen om in te staan voor de rekrutering binnen het eigen regiment²⁴.

Ook op het vlak van militaire rechtspraak was de bevoegdheid van de officieren zeer beperkt. Burgers, onder het gezag van de auditeur-generaal of van de superintendent van de Militaire Justitie*, stonden in voor de militaire rechtspraak. Een uitzondering dient te worden gemaakt voor de Duitse regimenten die geoordeeld werden door hun *Ghemeinde*. Het betrof hier een krijgsraad, samengesteld uit de kolonel en de soldaten van het regiment van de betrokkene. Tijdens het Anjouaans Bewind stonden krijgsraden, en dus militairen, in voor de militaire rechtspraak, doch vanaf de Oostenrijkse periode werd de militaire rechtspraak weer door burgers bepaald²⁵.

²³ PARKER G., *o.c.*, p. 277; COPPENS H., *o.c.*, p. 246.

²⁴ GAILLARD A. en DE BREYNE É., *Inventaire sommaire des archives de la Secrétairerie d'État et de guerre*, p. 9-11; COPPENS H., *o.c.*, p. 263.

²⁵ AUBERT R., *Les débuts de la Surintendance de la justice militaire*, p. 492, 494 en 497; VAN MEERBEECK L., *Inventaire des archives des Tribunaux militaires*, p. 6-8, 14 en 16-18.

De organisatie van de medische verzorging, zowel in het Koninklijk Hospitaal te Mechelen als in de ambulante veldhospitalen, ontsnapte eveneens in hoge mate aan militaire controle. Sinds Farnese werd de administratie van het permanent hospitaal te Mechelen toevertrouwd aan de opperaal-moezenier van het leger en deze lijn werd door zijn opvolgers voortgezet. Clerici, meestal van Spaanse herkomst, fungeerden als administrateur-generaal van de medische dienst van het koninklijk leger in de Nederlanden. Deze dienst werd in 1599 door ordonnanties van aartshertog Albrecht georganiseerd. In de loop van de 17de eeuw werd deze organisatie vervolledigd door ordonnanties van 1671, 1681 en 1685.

Hieruit blijkt onder meer dat het medisch personeel, voor wat het technisch uitoefenen van het ambt betrof, onder de controle viel van geneesheren, rechtstreeks benoemd door de gouverneur-generaal²⁶. Pas in het midden van de 18de eeuw werd de medische dienst in de legerorganisatie geïncorporeerd; zelfs dan vielen militaire geneesheren nog rechtstreeks onder het bevel van de generale staf.

Bibliografie

AUBERT R., *Les débuts de la Surintendance de la justice militaire dans les Pays-Bas espagnols*, in *Miscellanea historica in honorem Leonis Van der Essen universitatis catholicae in oppido Lovaniensi iam annos XXXV professoris*, dl. I, Brussel-Parijs, 1947, p. 491-504; BEYAERT M., *De algemene militaire evolutie sinds de late middeleeuwen en het Zuid-Nederlandse land-leger der XVIe eeuw*, in *Belgisch Tijdschrift voor Militaire Geschiedenis*, 1974, 20, p. 550-573; BOUMANS R., *De militairen. II. In de 16de, 17de en 18de eeuw*, in *Flandria Nostra*, dl. V, Antwerpen, 1960, p. 235-286; ID., *Het lot van de burgerbevolking tijdens de oorlogen van de XVIIde eeuw*, in *Het Leger – De Natie*, 1955, 10, p. 22-54; COPPENS H., *De financiën van de centrale regering van de Zuidelijke Nederlanden aan het einde van het Spaanse en onder Oostenrijks bewind (ca. 1680-1788) (Verhandelingen*

²⁶ EVRARD E., *L'hôpital militaire royal espagnol de Malines*, p. 476; VAN MEER-BEECK L., *Le service sanitaire de l'armée espagnole des Pays-Bas*, p. 481; EAD., *Les sources de l'histoire administrative de l'armée espagnole*, p. 303-306.

van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, 142), Brussel, 1992; DE SCHRYVER R., *Jan van Brouchoven, graaf van Bergeyck, 1644-1725. Een halve eeuw staatkunde in de Spaanse Nederlanden en in Europa* (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, 57), Brussel 1965; DUCHESNE A., *Bibliographie d'histoire militaire belge des origines au 1er août 1914* (Centre d'histoire militaire. Travaux, 14), Brussel, 1979; EVRARD E., *L'hôpital militaire royal espagnol de Malines aux XVIe et XVIIe siècles*, in *Acta Belgica de arte medicinali et pharmaceutica militari*, 1964, 10, p. 473-479; GOOSSENS J., *Dix années de vie militaire à Malines sous le régime autrichien, 1778-1788*, in *Bulletin du Cercle archéologique, littéraire et artistique de Malines*, 1932, 37, p. 66-94; GUILLAUME G., *Histoire de l'infanterie wallonne sous la maison d'Espagne (1500-1800)*, Brussel, 1878; LEFÈVRE J., *Le ministère espagnol de l'archiduc Albert (1598-1621)*, in *Bulletin de l'Académie royale d'archéologie de Belgique*, 1924, p. 202-224; LONCHAY H., *La rivalité de la France et de l'Espagne aux Pays-Bas (1635-1700). Étude d'histoire diplomatique et militaire*, Brussel, 1896; PARKER G., *The Army of Flanders and the Spanish Road, 1567-1659. The Logistics of Spanish Victory and Defeat in the Low Countries' War*, Cambridge, 1972; PEETERS B., *De ronseling van recrutaen voor de nationale regimenten in de Oostenrijkse Nederlanden*, in *Belgisch Tijdschrift voor Militaire Geschiedenis*, 1984, 25, p. 49-60; ID., *Desertie uit de nationale regimenten in de Oostenrijkse Nederlanden in de 18de eeuw*, in *ibid.*, p. 387-400; ROOMS E., *Organisatie van de bevoorrading en de bezoldiging der troepen in dienst van de Spaanse monarchie in de Zuidelijke Nederlanden (1567-1713)*, in (*Liber Alumnorum K. Van Isacker*) *Bijdragen tot de Geschiedenis*, 1980, 63, p. 121-150; RUWET J., *Soldats des régiments nationaux au XVIIIe siècle, notes et documents* (C.R.H., reeks in-8°), Brussel, 1962; SCHOONJANS J., *"Castra Dei". L'organisation religieuse des armées d'Alexandre Farnèse*, in *Miscellanea historica in honorem Leonis Van der Essen universitatis catholicae in oppido Lovaniensi iam annos XXXV professoris*, dl. I, Brussel-Parijs, 1947, p. 523-540; TERLINDEN Ch., *Histoire militaire des Belges*, Brussel, 1931; VAN DEN BOGAERT R., *De organisatie van het Spaans-Zuidnederlandse leger in dienst van het Anjouaans*

Régime, 1700-1706, in *Belgisch Tijdschrift voor Militaire Geschiedenis*, 1967, 17, p. 81-117; VAN DER ESSEN L., *Alexandre Farnèse, prince de Parme, gouverneur-général des Pays-Bas (1545-1592)*, 5 dln., Brussel, 1933-1937; ID., *Kritische inleiding tot de studie van het Spaanse leger en van zijn oorlogvoering in de Nederlanden gedurende de XVIe eeuw (Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, 11-1)*, Brussel, 1949; ID., *Kritische studie over de oorlogvoering van het Spaanse leger in de Nederlanden tijdens de XVIe eeuw (Ibid., 12-1, 14-1, 15-4, 17-2, 18-1, 19-1, 20-2, 21-2, 22-2)*, Brussel, 1950-1960; VAN HOUTTE H., *Les occupations étrangères en Belgique sous l'ancien régime*, 2 dln., Gent, 1930; VAN MEERBEECK L., *Le service sanitaire de l'armée espagnole des Pays-Bas à la fin du XVIe et au XVIIe siècle*, in *Revue d'histoire militaire internationale*, 1959, 20, p. 493-497.

Archief

Archief betreffende de Infanterieregimenten vindt men terug in het Algemeen Rijksarchief te Brussel in de bestanden *Contadorie en Pagadorie*; *Duitse Staatssecretarie*; *Audiëntie*; *Raad van Financiën*; *Secretarie van State en Oorlog*; *Militaire rechtbanken*.

Archieftoegangen

LEFÈVRE J., *La Secrétairerie d'État et de guerre et ses archives*, in *Archives, bibliothèques et musées de Belgique*, 1960, 31, p. 133-148 (herdrukt in *Joseph Lefèvre et les Archives générales du Royaume entre 1926 et 1971. Reprint (Miscellanea Archivistica. Studia, 2)*, Brussel, 1989); PARKER G., *Guide to the Archives of the Spanish Institutions in or concerned with the Netherlands (1556-1706)*, in *Archief- en Bibliotheekwezen in België. Extra-nummer, 3*, Brussel, 1971; VAN MEERBEECK L., *Les sources de l'histoire administrative de l'armée espagnole des Pays-Bas aux XVIe et XVIIe siècles*, in *Carnet de la Fourragère*, 1949, 8, p. 303-306.

DE BREYNE É., *Inventaire du fonds de la Contadorie des Finances*, Brussel, s.d. (vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegang in beperkte*

oplage, nr. 5); LALOIRE É., *Inventaire des archives de la Secrétairerie d'État allemande*, Brussel, 1929 (anastatische herdruk in 1979); DE MARNEFFE E., *Inventaire sommaire des Papiers d'État et de l'Audience (Inventaires sommaires des archives des anciens gouvernements des Pays-Bas conservées aux Archives générales du Royaume à Bruxelles, I)*, Brussel, 1906 (vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegang in beperkte oplage*, nr. 98); NELIS H., *Inventaire analytique des archives de l'Audience et des Papiers d'État*, 2 dln., Brussel, s.d. (vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegangen in beperkte oplage*, nrs. 109-110); ARNOULD M.-A. e.a., *Inventaire des lettres missives du fonds des Papiers d'État et de l'Audience, 1531-1700*, Brussel, s.d. (vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegang in beperkte oplage*, nr. 105); LEFÈVRE J. en LEFÈVRE P., *Inventaire des archives du Conseil des finances*, Gemblours, 1938 (anastatische herdruk in 1980); PINCHART A., *Inventaire des archives des Chambres des comptes, précédé d'une notice historique sur ces anciennes institutions*, dl. IV, Brussel, 1865 (anastatische herdruk in 1982); NELIS H., *Inventaire des archives des Chambres des comptes. Série des registres (comptes)*, dl. VI, Brussel, 1931; GAILLARD A. en DE BREYNE É., *Inventaire sommaire des archives de la Secrétairerie d'État et de guerre (Inventaires sommaires des archives des anciens gouvernements des Pays-Bas conservées aux Archives générales du Royaume à Bruxelles, I)*, Brussel, 1906 (vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegang in beperkte oplage*, nr. 100); VAN MEERBEECK L., *Inventaire des archives des Tribunaux militaires*, Gemblours, 1939.

Etienne ROOMS

RUITERIJKORPS ¹

(1471-1794)

Geschiedenis

Met de ordonnantie van 31 juli 1471 legde Karel de Stoute de grondslag voor een eerste professioneel en permanent Ruiterskorps in de Nederlanden: de ordonnantiebanden. Naast ruitereenheden, omvatten de ordonnantiebanden echter ook infanterie. Na de dood van Karel de Stoute verviel deze organisatie, doch in 1494 werden de ordonnantiebanden door zijn kleinzoon, Filips de Schone, weer opgericht ². In 1545 werden zij door Karel V grondig gereorganiseerd. Voortaan bestonden ze enkel nog uit zware ruitery. Door de evolutie van de artillerie en van de individuele vuurwapens was het belang van de ruitery echter afgenomen. Vooral het schokeffect van de zware ruitery tijdens een veldslag verminderde en Karel V verlegde het zwaartepunt geleidelijk naar de goedkopere lichte ruitery, die ook bereden boogschutters en later bereden haakbuschutters omvatte en die vooral voor verkenningen en schermutselingen diende. Bij een nederlaag moest zij de aftocht van het leger dekken en bij een overwinning de vijand achtervolgen. De achteruitgang van het tactisch belang van de zware ruitery leidde onvermijdelijk tot een vermindering van de gevechtswaarde van de ordonnantiebanden. Om hoofdzakelijk niet-militaire redenen behielden de ordonnantiebanden hun aanzien tijdens de regering van Karel V, doch vanaf de tweede helft van de 16de eeuw kregen zij een meer decoratief karakter ³.

De ruitery werd in vrijwel alle Habsburgse gebieden geronseld en had daardoor een internationaal karakter. De Spaanse compagnies vormden ook hier de ruggegraat van het leger, doch hun aantal was nooit erg groot. Toen dit in de tweede helft van de 17de eeuw nog daalde, verloren zij hun eerste-rangsrol ten voordele van de Waalse ruitery. Deze werd zowel in de Frans-

¹ Deze notitie vormt één geheel met deze over het Infanteriekorps. Het zijn twee instellingen die een gelijklopende ontwikkeling hebben gekend en wier optreden complementair was.

² TERLINDEN Ch., *Histoire militaire des Belges*, p. 85, 91 en 92.

³ *Ibid.*, p. 94, 96 en 97.

talige als in de Nederlandstalige gebieden van de Zuidelijke Nederlanden gelicht, was vrij betrouwbaar en zowel kwalitatief als kwantitatief uiterst belangrijk. Om allerlei redenen hebben de Hoogduitse en de Nederduitse ruitery steeds een ondergeschikte rol vervuld bij de oorlogvoering in de Nederlanden. De Italianen, die tussen 1580 en 1620 het hoofdbestanddeel van de lichte ruitery uitmaakten, werden vooral gebruikt voor verkenningsopdrachten en bij lichte schermutselingen. Inzake de ruitery was de inbreng van Engelse, Schotse en Ierse troepen onbetekenend. De Bourgondiërs tenslotte werden meestal gelicht in Franche-Comté en Lotharingen, en fungeerden eveneens als lichte ruitery⁴.

De logistieke problemen die werden geschapen door het vrijwel permanent op nationale bodem verblijven van een omvangrijke Ruitery, waren zo mogelijk nog groter dan bij het Infanteriekorps*. Dezelfde instellingen als bij de Infanterie zorgden voor de uitbetaling, de bevoorrading, de inkwartiering, de rechtspraak, de hospitalisatie en de religieuze begeleiding van de Ruitery. Ook voor de Ruitery had het steeds minder goed functioneren van deze instellingen vanaf het midden van de 17de eeuw nefaste gevolgen⁵. Op het einde van de regering van Karel II bedroeg het totaal aantal manschappen in de Ruitery minder dan 1000. Ongeveer de helft hiervan had geen paard. Bij gebrek aan financiële middelen mislukten de pogingen van thesaurier-generaal Jan van Brouhoven, graaf van Bergeyck, om de Ruitery haar vroegere slagkracht terug te geven⁶.

Als minister van Filips V trachtte Bergeyck onder het Anjouaans Bewind de Ruitery en de logistieke organen naar Frans voorbeeld te hervormen. De ordonnantie van 3 maart 1701 reorganiseerde de Ruitery in eskadrons en voorzag het opdrijven van zijn effectieven tot 4800 man. In het najaar van 1701 bestond de Ruitery reeds uit 2000 man. De ordonnanties van 8 december 1701 en van 3 april 1702, die de logistieke infrastructuur en de militaire justitie reorganiseerden, hadden eveneens hun weerslag op de Ruitery⁷.

⁴ VAN DER ESSEN L., *Alexandre Farnèse*, dl. II, p. 7, 10, 11 en 12.

⁵ DE SCHRYVER R., *Jan van Brouhoven*, p. 90, 92 en 138.

⁶ *Ibid.*, p. 152; TERLINDEN Ch., *o.c.*, p. 186.

⁷ DE SCHRYVER R., *o.c.*, p. 269, 270, 273, 279.

Aanvankelijk behielden de Oostenrijkers de 17de-eeuwse organisatie van de Ruitery. Naast de drie regimenten nationale lichte ruitery, was er ook een regiment Duitse zware ruitery. Door de hervorming van 1725 werd de organisatie van de nationale ruitery identiek aan de Duitse ruitery en werden de drie onvolledige nationale regimenten tot één regiment teruggebracht. Een Duits regiment kurassiers en een nationaal regiment dragonders, samen 1600 man, vormden voortaan het Ruiterykorps in de Oostenrijkse Nederlanden. Na de Oostenrijkse Successieoorlog bleef deze indeling bestaan, doch het aantal manschappen van beide regimenten werd bijna verdubbeld⁸.

Organisatie

De door Karel de Stoute opgerichte ordonnantiebanden bestonden deels uit ruitery en deels uit infanterie. Zowel hun samenstelling als hun kledij, bewapening, soldij en logies waren nauwkeurig omschreven⁹. In 1545 werd de organisatie van de ordonnantiebanden door Karel V grondig gewijzigd. Voortaan bestond een ordonnantiebande uitsluitend uit 400 ruiters, onderverdeeld in 100 groepen of *lansen* van elk vier man. Eén derde hiervan was zware gepantserde ruitery, twee derden lichte ruitery en bereden boogschutters. Het aantal banden kon volgens de behoeften variëren van 10 tot 14. De kapitein van een ordonnantiebande werd door de vorst* uit de hoge Nederlandse adel gekozen. De kapitein had het recht zelf de officieren en de overige leden van zijn ordonnantiebande te benoemen. Dezen waren meestal uit de Nederlanden afkomstig en behoorden bij voorkeur tot de adel¹⁰.

Vanaf de Spaanse periode kreeg ook de Ruitery een meer internationaal karakter. Het opperbevel van de Ruitery berustte eveneens bij de vorst of diens vertegenwoordiger, de gouverneur-generaal*, doch in de praktijk werd het bevel waargenomen door de generaal of de kapitein-generaal van de Ruitery, die als hoogste officier van het Ruiterykorps rechtstreeks onder de gouverneur-generaal stond¹¹.

⁸ TERLINDEN Ch., *o.c.*, p. 192; GOOSSENS J., *Dix années de vie militaire à Malines*, p. 66-67; COPPENS H., *De financiën van de centrale regering*, p. 249-253.

⁹ TERLINDEN Ch., *o.c.*, p. 85.

¹⁰ *Ibid.*, p. 96-97.

¹¹ LONCHAY H., *La rivalité de la France et de l'Espagne*, p. 45 en 46.

Gedurende een campagne stond het hele leger, dus ook de Ruitery, onder het bevel van de *maestro de campo general*, die in zijn taak werd bijgestaan door een staf militairen en ambtenaren. De Ruitery was veel minder dan de Infanterie gegroepeerd in regimenten en bestond veel meer uit losse compagnies. Een regiment ruitery stond onder het bevel van een kolonel of *maestro de campo*, die over ongeveer dezelfde staf beschikte als zijn collega bij de Infanterie. Een regiment ruitery was opgedeeld in een tiental compagnies, die elk onder het bevel stonden van een kapitein, geholpen door een luitenant en/of een kornet. Deze compagnies bestonden meestal uit 50 à 100 man. Ook hier vervulden de kolonel en de luitenant-kolonel dikwijls de rol van kapitein van respectievelijk de eerste en de tweede compagnie. Bij de Ruitery bestond eveneens het systeem der *avantajados*¹².

Aan het einde van de 17de eeuw deed een nieuw soort ruitery zijn intrede: de dragonders, uitgerust met vuurwapens, die meestal afstegen en te voet vochten. Het paard was voor hen in de eerste plaats een middel om zich snel te kunnen verplaatsen en had geen tactische functie.

De tactische eenheid, het regiment, en de administratieve eenheid, de compagnie, bleken soms te groot en te log te zijn om efficiënt te kunnen functioneren. In de tweede helft van de 17de eeuw werden kleinere compagnies van 30 man gevormd; vier dergelijke compagnies werden samengevoegd tot een eskadron van 120 man. In de Spaanse Nederlanden bleef de oude indeling in regimenten en grote compagnies echter nog geruime tijd voortbestaan. Dit leidde tot een zeer vertekend beeld van de effectieven van de Ruitery, aangezien vrijwel alle compagnies onderbemand waren. Van de effectieve cavaleristen beschikte nauwelijks de helft over een paard. Ook hier slaagde Bergeyck er in 1699 in de bemanning van een kleiner aantal compagnies te vervolledigen door meerdere compagnies af te schaffen¹³. Met de ordonnantie van 3 maart 1701 reorganiseerde Bergeyck tijdens het Anjouaans Bewind het Ruiterykorps tot 31 eskadrons ruitery en negen eskadrons dragonders van elk 120 man¹⁴.

¹² Zie de notitie over het Infanteriekorps.

¹³ DE SCHRYVER R., *o.c.*, p. 151-153.

¹⁴ *Ibid.*, p. 269, 270 en 273.

RUITERIJKORPS

Gedurende de Oostenrijkse periode stond de Ruitërij, net als de Infanterie, onder het bevel van de gouverneur-generaal, bijgestaan door de *État général allemand* te Brussel, hoofdzakelijk bestaande uit Oostenrijkse officieren. Bij de nationale ruitërijregimenten bleef de indeling in eskadrons behouden, naast de oude indeling in regimenten die weer werd ingevoerd. Voor de Duitse regimenten gold oorspronkelijk een andere organisatie, doch vanaf 1725 werd de Duitse organisatie ook in de nationale regimenten ingevoerd. Het Ruitërijkorps werd uitgebouwd tot één nationaal en één Duits regiment, elk bestaande uit zeven eskadrons van elk 120 man.

Tijdens de Zevenjarige Oorlog werd het aantal eskadrons per regiment verhoogd, en na 1763 bleef het aantal eskadrons per regiment op 12 behouden. De Ruitërij kreeg uniformen met specifieke insignes, al naargelang van het regiment waartoe men behoorde¹⁵.

De aanwerving voor de Ruitërij gebeurde door de overheid op dezelfde wijze en tegen dezelfde voorwaarden als bij de Infanterie. De cavalerist had echter een soldij van acht stuivers per dag, als vergoeding voor de aankoop en het onderhoud van zijn paard¹⁶. De militaire rechtspraak, de medische verzorging en de geestelijke begeleiding van de Ruitërij gebeurden door dezelfde diensten als bij de Infanterie.

Bevoegdheden en activiteiten

De bevoegdheden der bevelvoerende officieren bij de Ruitërij waren uitsluitend van militaire aard en werden bepaald door dezelfde structuur van de militaire hiërarchie als bij de Infanterie. De diensten die zorgden voor de administratieve, de juridische en de medische begeleiding van de Infanterie, namen deze functies eveneens waar ten voordele van de Ruitërij.

Bibliografie

AUBERT R., *Les débuts de la Surintendance de la justice militaire dans les Pays-Bas espagnols*, in *Miscellanea historica in honorem Leonis Van der*

¹⁵ TERLINDEN Ch., *o.c.*, p. 192; COPPENS H., *o.c.*, p. 249-253.

¹⁶ LEFÈVRE J., *La Secrétairerie d'État et de guerre*, p. 231.

Essen universitatis catholicae in oppido Lovaniensi iam annos XXXV professoris, dl. I, Brussel-Parijs, 1947, p. 491-504; BEYAERT M., *De algemene militaire evolutie sinds de late middeleeuwen en het Zuidnederlandse landleger der XVIIe eeuw*, in *Belgisch Tijdschrift voor Militaire Geschiedenis*, 1974, 20, p. 550-573; BOUMANS R., *De militairen. II. In de 16de, 17de en 18de eeuw*, in *Flandria Nostra*, dl. V, Antwerpen, 1960, p. 235-286; ID., *Het lot van de burgerbevolking tijdens de oorlogen van de XVIIde eeuw*, in *Het Leger – De Natie*, 1955, 10, p. 22-54; COPPENS H., *De financiën van de centrale regering van de Zuidelijke Nederlanden aan het einde van het Spaanse en onder Oostenrijks bewind (ca. 1680-1788)* (*Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren*, 142), Brussel, 1992; DE SCHRUYVER R., *Jan van Brouchoven, graaf van Bergeyck, 1644-1725. Een halve eeuw staatkunde in de Spaanse Nederlanden en in Europa* (*Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren*, 57), Brussel 1965; DUCHESNE A., *Bibliographie d'histoire militaire belge des origines au 1er août 1914* (*Centre d'histoire militaire. Travaux*, 14), Brussel, 1979; EVRARD E., *L'hôpital militaire royal espagnol de Malines aux XVIème et XVIIème siècles*, in *Acta Belgica de arte medicinali et pharmaceutica militari*, 1964, 10, p. 473-479; GOOSSENS J., *Dix années de vie militaire à Malines sous le régime autrichien. 1778-1788*, in *Bulletin du Cercle archéologique, littéraire et artistique de Malines*, 1932, 37, p. 66-94; LEFÈVRE J., *Le ministère espagnol de l'archiduc Albert (1598-1621)*, in *Bulletin de l'Académie royale d'archéologie de Belgique*, 1924, p. 202-224; ID., *La Secrétairerie d'État et de guerre sous le régime espagnol (1514-1711)*, Brussel, 1934; LONCHAY H., *La rivalité de la France et de l'Espagne aux Pays-Bas (1635-1700). Étude d'histoire diplomatique et militaire*, Brussel, 1896; PARKER G., *The Army of Flanders and the Spanish Road, 1567-1659. The Logistics of Spanish Victory and Defeat in the Low Countries' War*, Cambridge, 1972; PEETERS B., *De ronseling van recrutaen voor de nationale regimenten in de Oostenrijkse Nederlanden*, in *Belgisch Tijdschrift voor Militaire Geschiedenis*, 1984, 25, p. 49-60; ID., *Desertie uit de nationale regimenten in de Oostenrijkse Nederlanden in de 18e eeuw*, in *ibid.*, p. 387-400; ROOMS E., *Organisatie van de bevoorrading en de bezoldiging der troepen in dienst van de Spaanse monarchie in de Zuidelijke Nederlanden (1567-1713)*, in (*Liber*

Alumnorum K. Van Isacker) *Bijdragen tot de Geschiedenis*, 1980, 63, p. 121-150; RUWET J., *Soldats des régiments nationaux au XVIIIe siècle, notes et documents* (C.R.H., reeks in-8°), Brussel, 1962; SCHOONJANS J., "Castra Dei". *L'organisation religieuse des armées d'Alexandre Farnèse, in Miscellanea historica in honorem Leonis Van der Essen universitatis catholicae in oppido Lovaniensi iam annos XXXV professoris*, dl. I, Brussel-Parijs, 1947, p. 523-540; TERLINDEN Ch., *Histoire militaire des Belges*, Brussel, 1931; VAN DEN BOGAERT R., *De organisatie van het Spaans-Zuidnederlandse leger in dienst van het Anjouaans Régime, 1700-1706*, in *Belgisch Tijdschrift voor Militaire Geschiedenis*, 1967, 17, p. 81-117; VAN DER ESSEN L., *Alexandre Farnèse, prince de Parme, gouverneur-général des Pays-Bas (1545-1592)*, 5 dln., Brussel, 1933-1937; ID., *Kritische inleiding tot de studie van het Spaanse leger en van zijn oorlogvoering in de Nederlanden gedurende de XVIe eeuw* (Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, 11-1), Brussel, 1949; ID., *Kritische studie over de oorlogvoering van het Spaanse leger in de Nederlanden tijdens de XVIe eeuw* (*Ibid.*, 12-1, 14-1, 15-4, 17-2, 18-1, 19-1, 20-2, 21-2, 22-2), Brussel, 1950-1960; VAN HOUTTE H., *Les occupations étrangères en Belgique sous l'ancien régime*, 2 dln., Gent, 1930; VAN MEERBEECK L., *Le service sanitaire de l'armée espagnole des Pays-Bas, à la fin du XVIe et au XVIIe siècle*, in *Revue d'histoire militaire internationale*, 1959, 20, p. 493-497.

Archief

Archief betreffende het Ruiterskorps bevindt zich in het Algemeen Rijksarchief te Brussel in de bestanden *Contadorie en Pagadorie*; *Duitse Staatssecretarie*; *Audiëntie*; *Raad van Financiën*; *Rekenkamers, registers*; *Secretarie van State en Oorlog*; *Militaire rechtbanken*.

Archieftoegangen

LEFÈVRE J., *La Secrétairerie d'État et de guerre et ses archives*, in *Archives, bibliothèques et musées de Belgique*, 1960, 31, p. 133-148 (herdrukt in *Joseph Lefèvre et les Archives générales du Royaume entre 1926 et 1971. Reprint* (*Miscellanea Archivistica. Studia*, 2), Brussel, 1989); PARKER G.,

Guide to the Archives of the Spanish Institutions in or concerned with the Netherlands (1556-1706) (Archief- en Bibliotheekwezen in België. Extranummer, 3), Brussel, 1971; VAN MEERBEECK L., *Les sources de l'histoire administrative de l'armée espagnole des Pays-Bas aux XVIe et XVIIe siècles*, in *Carnet de la Fourragère*, 1949, 8, p. 303-306.

DE BREYNE É., *Inventaire du fonds de la Contadorie des Finances*, Brussel, s.d. (vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegang in beperkte oplage*, nr. 5); LALOIRE É., *Inventaire des archives de la Secrétairerie d'État allemande*, Brussel, 1929 (anastatische herdruk in 1979); ARNOULD M.-A. e.a., *Inventaire des lettres missives du fonds des Papiers d'État et de l'Audience, 1531-1700*, Brussel, s.d. (vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegang in beperkte oplage*, nr. 105); DE MARNEFFE E., *Inventaire sommaire des Papiers d'État et de l'Audience (Inventaires sommaires des archives des anciens gouvernements des Pays-Bas conservées aux Archives générales du Royaume à Bruxelles, I)*, Brussel, 1906 (vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegang in beperkte oplage*, nr. 98); NELIS H., *Inventaire analytique du fonds de l'Audience et des Papiers d'État*, 2 dln., Brussel, s.d. (vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegangen in beperkte oplage*, nrs. 109-110); LEFÈVRE J. en LEFÈVRE P., *Inventaire des archives du Conseil des finances*, Gembloers, 1938 (anastatische herdruk in 1980); PINCHART A., *Inventaire des archives des Chambres des comptes, précédé d'une notice historique sur ces anciennes institutions*, dl. IV, Brussel, 1865 (anastatische herdruk in 1982); NELIS H., *Inventaire des archives des Chambres des comptes. Série des registres (comptes)*, dl. VI, Brussel, 1931; GAILLARD A. en DE BREYNE É., *Inventaire sommaire des archives de la Secrétairerie d'État et de guerre (Inventaires sommaires des archives des anciens gouvernements des Pays-Bas conservées aux Archives générales du Royaume à Bruxelles, I)*, Brussel, 1906 (vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegang in beperkte oplage*, nr. 100); VAN MEERBEECK L., *Inventaire des archives des Tribunaux militaires*, Gembloers, 1939.

Etienne ROOMS

GENIEKORPS

(16de eeuw-1794)

Geschiedenis

De oorsprong van de Genie ligt bij het pionierskorps, dat opgeroepen werd om tijdens een campagne of gedurende een beleg de nodige graafwerken uit te voeren, vooral ten voordele van de Artillerie*. Hoewel het embryo van een dergelijke organisatie reeds bestond ten tijde van de regering van Karel de Stoute, lagen vooral de ordonnanties van 6 juli 1536 en van 12 maart 1544, uitgevaardigd door Karel V, aan de basis van de organisatie van het pionierskorps in de Nederlanden. Aan het hoofd van dit korps stond de *chef et général des pionniers*, die van 1550 af kolonel werd genoemd. De pioniers waren burgers die in opdracht van de centrale overheid door de plaatselijke overheid ter beschikking van het leger moesten worden gesteld¹.

Vanaf het begin van de 17de eeuw werd het in de meeste Europese legers gebruikelijk om graafwerken door de soldaten zelf te laten uitvoeren en verminderde het belang van het pionierskorps. Zo werd infanterie ingezet voor het uitvoeren van graafwerken door Maurits van Nassau tijdens het beleg van Geertruidenberg in 1593 en door aartshertog Albrecht gedurende het beleg van Oostende in 1602².

Door de evolutie van de artillerie begon men vanaf het midden van de 16de eeuw de oude middeleeuwse fortificaties in de Nederlanden te moderniseren. Italië was het centrum van de vernieuwingen in de vestingbouw. Italiaanse architecten-ingenieurs bouwden de eerste moderne vestingwerken in de Nederlanden. Vanaf het einde van de 16de eeuw ontwikkelde zich te Antwerpen een school van Nederlandse architecten-ingenieurs. Simon Stevin, die zijn talenten ten dienste stelde van Maurits van Nassau, was hiervan één der eerste exponenten.

Naarmate Spanje meer in het defensief werd gedrongen, nam de noodzaak aan goed onderhouden verdedigingswerken toe en hierdoor won de Ge-

¹ ROOSENS B., *De keizerlijke Artillerie*, p. 123.

² HENRARD P., *L'Artillerie en Belgique*, p. 221.

nie aan belang. Immers, de ingenieurs en controleurs der fortificaties waren verantwoordelijk voor het in goede staat houden van de vestingwerken³.

In 1600 werd door de aartshertogen Albrecht en Isabella te Brussel een instituut opgericht, waar pages de nodige opleiding ontvingen om later een carrière als officier in het leger te kunnen uitbouwen. Dit instituut, dat vanaf 1671 de naam kreeg van Koninklijke Militaire Academie van het Leger in de Nederlanden, zorgde voor de opleiding van de meeste militaire ingenieurs in de 17de eeuw. De vestingbouwkunde in de Spaanse Nederlanden kwam daardoor meer en meer in handen van een nationale school van militaire ingenieurs⁴.

Toen de Zuidelijke Nederlanden werden overgedragen aan de Oostenrijkse Habsburgers, bleken de fortificaties in lamentele staat te verkeren. Dit was het gevolg van een chronisch geldgebrek van de Spaanse monarchie op het einde van de 17de eeuw en van de verwoestingen tijdens de Spaanse Successieoorlog. Op 3 augustus 1725 formuleerde graaf von Daun, militair bevelhebber van de Oostenrijkse Nederlanden en waarnemend landvoogd*, het voorstel om een Geniekorps op te richten, met als taak de vestingwerken te herstellen en te moderniseren. Dit Korps zou bestaan uit drie brigades, elk beschikkend over zeven officieren. Eén brigade zou zich bezighouden met de fortificaties in Vlaanderen, een andere met de fortificaties in Brabant, Henegouwen en in het Mechelse en de derde met deze in Namen, Luxemburg, Limburg en Gelre. Tussen 1727 en 1732 werd dit plan gerealiseerd met de oprichting van het Korps der Militaire Ingenieurs, dat echter slechts uit twee brigades bestond. Eén brigade werd permanent te Mechelen gelegerd, als een soort tactische reserve, de andere brigade verplaatste zich doorheen de Nederlanden in functie van de bestaande noden. In 1745, in volle Oostenrijkse Successieoorlog, werden beide brigades om strategische redenen samengevoegd. Van 1747 af maakte deze geniebrigade, samen met de Oostenrijkse, de Hongaarse en de Italiaanse geniebrigades, de vier geniebrigades uit van het Geniekorps van de Habsburgse monarchie. Ten einde een grotere uniformiteit binnen het rijk te creëren, kregen deze vier brigades dezelfde organisatie. Aangezien Karel van Lotharingen, gouverneur-generaal

³ GUILLAUME G., *Notice sur le Corps du génie*, p. 483.

⁴ MULLER J., *Les ingénieurs militaires*, p. 467-474.

van de Nederlanden, als directeur-generaal de leiding had over dit Geniekorps, behield de geniebrigade der Oostenrijkse Nederlanden een vrij grote autonomie. Hieraan kwam echter een einde in 1770, toen de vier brigades werden opgeslorpt door het *Corps de génie et sapeurs*, waarvan de staf te Wenen was gevestigd⁵.

Organisatie

Naargelang van de noodwendigheden konden door Karel V 2000 tot 5000 pioniers uit de verschillende vorstendommen worden gerekruteerd. Elk gewest diende een vastbepaald contingent manschappen te leveren, onder de leiding van een eigen kapitein. Ieder contingent droeg een uniform in een verschillende kleur, dat door de plaatselijke overheid diende te worden geleverd. De leiding van het korps was in handen van de *chef et général des pionniers*, die werd bijgestaan door een staf bestaande uit een luitenant, een wacht van zes hellebaardiers, een klerk, een provoost met twee hellebaardiers en een auditeur. De provoost stond in voor het handhaven van de discipline binnen het korps en de auditeur zorgde voor de rechtspleging. Hoewel ze burgers waren, vielen de pioniers gedurende de periode van hun oproeping niet onder de burgerlijke maar onder de militaire rechtspraak.

Door de gewesten gerekruteerd uit de armste lagen van de bevolking, was het sociaal aanzien van de pioniers bijzonder laag. Dat blijkt onder meer uit de wel bijzonder geringe soldij van drie stuivers zes penningen Brabants per dag⁶.

Het aanzien van het korps steeg echter aanzienlijk vanaf de 17de eeuw, toen zich binnen dit korps de belangrijke groep der militaire ingenieurs ontwikkelde. De toekomstige militaire ingenieurs genoten hun opleiding aan de te Brussel gevestigde Koninklijke Militaire Academie. Tijdens hun opleiding dienden zij geruime tijd als cadet in een regiment infanterie, om aldus met het leger vertrouwd te geraken. Vervolgens kregen zij als militair inge-

⁵ WINDELS B., *Het Geniecorps*, p. 234; GUILLAUME G., *o.c.*, p. 483-496; BREUER J., *Matériaux pour l'histoire du Corps du génie*, p. 341-347; COPPENS H., *De financiën van de centrale regering*, p. 259.

⁶ ROOSENS B., *o.c.*, p. 123; LONCHAY H., *La rivalité de la France et de l'Espagne*, p. 42.

nieur de verantwoordelijkheid voor het onderhoud van de fortificaties van een bepaalde vesting en maakten zij bijgevolg deel uit van de staf van de militaire gouverneur van die vesting. De evolutie van hun carrière verliep parallel met de belangrijkheid van de vesting die hun werd toevertrouwd. De leiding van dit korps ingenieurs berustte bij een hoofdingenieur, die te Brussel resideerde en die werd bijgestaan door drie à vier *contrôleurs des ouvrages de fortification* of *ingénieurs du Roy*. Deze laatsten werden rechtstreeks door de koning benoemd, meestal uit het korps van militaire ingenieurs. Kenschetsend voor het aanzien dat de militaire ingenieurs genoten, is de levensloop van Georges Verboom, die als zoon van een militaire ingenieur in 1665 in het Antwerpse werd geboren. Net als zijn vader werd hij militair ingenieur, doorliep heel de *cursus honorum* van het ambt en stierf in 1744 in Spaanse dienst als *capitan general de los real ejércitos*, een functie die ongeveer gelijk stond met die van maarschalk⁷.

Vanaf de uniformering van de geniebrigade der Oostenrijkse Nederlanden met de overige geniebrigades in 1747 ging men over tot een vorm van specialisatie binnen het Geniekorps, aangezien er afzonderlijke compagnies pioniers en compagnies *mineurs* werden opgericht⁸. De leiding van de geniebrigade was in handen van een kolonel, bijgestaan door een luitenant-kolonel, een majoor, een provoost en enkele lagere officieren. De twee compagnies *mineurs* en de drie compagnies pioniers van de brigade stonden elk onder het bevel van een kapitein, die werd geassisteerd door een luitenant, een vaandrig, een conducteur en een sergeant⁹. De Genie had een eigen uniform bestaande uit een blauwe overjas met rode omslagen, een lange gele onderjas en een gele broek.

Evenals bij het Artilleriekorps, waren ook de leden van de Genie een groep militairen die enigszins aan de rand stonden van het militaire leven. Vooral de officieren hadden een betere en meer technische opleiding genoten dan hun collega's bij Infanterie en Ruitery. Een goede vorming wiskunde en tekenen was noodzakelijk voor een genieofficier en deze vorming werd onder meer verstrekt aan de Militaire Academie te Mechelen.

⁷ GUILLAUME G., *o.c.*, p. 483 en MULLER J., *o.c.*, p. 474-477.

⁸ GUILLAUME G., *o.c.*, p. 488.

⁹ BREUER J., *o.c.*, p. 348; COPPENS H., *o.c.*, p. 260.

Het verschil in opleiding en aanzien kwam tot uitdrukking in de wedde die ongeveer het dubbele was van de soldij bij de Infanterie en de Ruitery. Verder werd hun gratis een woning ter beschikking gesteld door het plaatselijk bestuur van de regio waar zij werkzaam waren en hadden zij nog een bijkomende vergoeding voor voeding en verwarming. Meer nog dan bij de Artillerie, waren de meeste leden van het Geniekorps uit de burgerij afkomstig. Dit gold eveneens voor de officieren, die achteraf echter wel in de adel konden worden opgenomen voor bewezen diensten¹⁰.

Bevoegdheden en activiteiten

De taak van het pionierskorps in de 16de eeuw bestond vooral in het leveren van de nodige mankracht bij het verplaatsen en het opstellen van de artillerie. Het aanleggen van de schansen en de geschutplaatsen voor de artillerie gedurende een beleg behoorde eveneens tot de taken. Verder stonden de pioniers bij een beleg in voor het ondermijnen van de wallen, door gangen te graven die eerst met hout werden gestut. Vervolgens werden deze stutten vernield door een ontploffing of door ze in brand te steken, zodat de bovenliggende wallen instortten. Deze gevaarlijke taak werd vervuld door de *mineurs*, die een speciale sectie binnen het korps vormden¹¹.

De belangrijkste opdracht van de militaire ingenieurs in de 16de eeuw was het aanpassen van de middeleeuwse fortificaties aan de evolutie van de artillerie.

Vanaf het midden van de 17de eeuw dienden zij zich opnieuw bezig te houden met het op punt stellen van de fortificaties, doch nu in functie van een nieuwe politieke situatie: het groeiend politiek en militair overwicht van Frankrijk. De vijand was niet langer meer de Republiek der Verenigde Provinciën en de frontlijn verlegde zich van het noorden naar het zuiden van de Habsburgse Nederlanden.

Het korps van militaire ingenieurs werd belast met het bestuderen van de mogelijkheden om een defensieve linie te ontwerpen langsheen de Samber

¹⁰ WINDELS B., *o.c.*, p. 236-244.

¹¹ ROOSENS B., *o.c.*, p. 123 en 125.

en in het gebied tussen Samber en Maas. Deze studies leidden onder meer tot de bouw in 1666 van de vesting Charleroi¹².

De 17de-eeuwse militaire ingenieurs hielden zich niet alleen bezig met het op punt stellen van de militaire versterkingen. Het onderhouden en het moderniseren van stadswallen viel eveneens onder hun bevoegdheid. Bijgevolg werkten zij vrij nauw samen met de plaatselijke burgerlijke overheid en met de beheerder van de domeinen¹³.

De raakvlakken tussen Genie en burgerlijk bestuur zouden in de 18de eeuw nog toenemen. Immers, naast het onderhouden en het vernieuwen van de fortificaties in de Oostenrijkse Nederlanden, hield het Geniekorps zich in de 18de eeuw ook bezig met cartografie, met het aanleggen van wegen en kanalen en met het bouwen en onderhouden van allerlei openbare gebouwen. Kolonel Delaing, bevelhebber van de geniebrigade in de Nederlanden en lid van de Raad van Financiën*, beklagde er zich in 1764 over, dat de Genie te veel met burgerlijke opdrachten belast werd. Hij drong er op aan dat de burgerlijke overheid zelf specialisten op dit vlak zou vormen, zodat de Genie zich uitsluitend met haar militaire opdrachten zou kunnen bezig houden. De zogeheten Ferraris-kaarten van de Zuidelijke Nederlanden zijn kenschetsend voor het hoge wetenschappelijke niveau dat de geniebrigade van de Oostenrijkse Nederlanden had bereikt. Bij het aanleggen of het vernieuwen van vestingen deed het Geniekorps een beroep op arbeidskrachten, die door de plaatselijke overheid moesten worden geleverd¹⁴.

Bibliografie

BOUMANS R., *De militairen. II. In de 16de, 17de en 18de eeuw*, in *Flandria Nostra*, dl. V, Antwerpen, 1960, p. 235-286; BREUER J., *Matériaux pour l'histoire du Corps du génie dans les Pays-Bas autrichiens de 1717 à 1756*, in *Revue internationale d'histoire militaire*, 1965, 24, p. 337-354; COPPENS H., *De financiën van de centrale regering van de Zuidelijke Nederlanden aan het einde van het Spaanse en onder Oostenrijks bewind (ca.*

¹² MULLER J., *o.c.*, p. 475-476.

¹³ GUILLAUME G., *o.c.*, p. 483.

¹⁴ BREUER J., *o.c.*, p. 338 en 345; WINDELS B., *o.c.*, p. 234-235; TERLINDEN Ch., *Histoire militaire des Belges*, p. 192.

1680-1788) (*Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren*, 142), Brussel, 1992; DUCHESNE A., *Bibliographie d'histoire militaire belge des origines au 1er août 1914* (Centre d'histoire militaire. Travaux, 14), Brussel, 1979; GUILLAUME G., *Notice sur le Corps du génie en Belgique, pendant le XVIIIe siècle*, in *Mémoires et Publications de la Société des sciences, des arts et des lettres du Hainaut*, 1868-1869, 35, p. 481-498; HENRARD P., *L'Artillerie en Belgique depuis son origine jusqu'au règne d'Albert et Isabelle*, in *Annales de l'Académie royale d'archéologie de Belgique*, 1865, 21, p. 134-328; LONCHAY H., *La rivalité de la France et de l'Espagne aux Pays-Bas (1635-1700). Étude d'histoire diplomatique et militaire*, Brussel, 1896; MULLER J., *Les ingénieurs militaires dans les Pays-Bas espagnols (1500-1715)*, in *Revue internationale d'histoire militaire*, 1959, 20, p. 467-478; ROOSENS B., *De keizerlijke Artillerie op het einde van de regering van Karel V*, in *Belgisch Tijdschrift voor Militaire Geschiedenis*, 1979, 23, p. 117-136; TERLINDEN Ch., *Histoire militaire des Belges*, Brussel, 1931; WINDELS B., *Het Geniecorps in de Oostenrijkse Nederlanden. Enkele sociologische gegevens*, in *Belgisch Tijdschrift voor Militaire Geschiedenis*, 1973, 20, p. 234-257.

Archief

Archief betreffende het Geniekorps vindt men in het Algemeen Rijksarchief te Brussel, met name in de bestanden *Secretarie van State en Oorlog*, nrs. 811-812; *Raad van Financiën*, nrs. 292, 350-366, 2901-2907, 2959-3253; *Rekenkamers, registers*, nrs. 26.260-26.278, 50.522-50.532.

Archieftoegangen

LEFÈVRE J., *La Secrétairerie d'État et de guerre et ses archives*, in *Archives, bibliothèques et musées de Belgique*, 1960, 31, p. 133-148 (herdrukt in *Joseph Lefèvre et les Archives générales du Royaume entre 1926 et 1971. Reprint (Miscellanea Archivistica. Studia, 2)*, Brussel, 1989); PARKER G., *Guide to the Archives of the Spanish Institutions in or concerned with the Netherlands (1556-1706)* (Archief- en Bibliotheekwezen in België. Extra-

nummer, 3), Brussel, 1971; VAN MEERBEECK L., *Les sources de l'histoire administrative de l'armée espagnole des Pays-Bas aux XVIe et XVIIe siècles*, in *Carnet de la Fourragère*, 1949, 8, p. 303-306.

PINCHART A., *Inventaire des archives des Chambres des comptes, précédé d'une notice historique sur ces anciennes institutions*, dl. IV, Brussel, 1865 (anastatische herdruk in 1982); NELIS H., *Inventaire des archives des Chambres des comptes. Série des registres (comptes)*, dl. VI, Brussel, 1931; GAILLARD A. en DE BREYNE É., *Inventaire sommaire des archives de la Secrétairerie d'État et de guerre (Inventaires sommaires des archives des anciens gouvernements des Pays-Bas conservées aux Archives générales du Royaume à Bruxelles, I)*, Brussel, 1906 (vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegang in beperkte oplage*, nr. 100); LEFÈVRE J. en LEFÈVRE P., *Inventaire des archives du Conseil des finances*, Gemblours, 1938 (anastatische herdruk in 1980).

Etienne ROOMS

ARTILLERIEKORPS

(15de eeuw-1794)

Geschiedenis

De Artillerie speelde vanaf de 15de eeuw een steeds grotere rol bij belegeringen, doch wegens de logheid van het geschut was haar rol bij veldslagen eerder beperkt. De Bourgondische hertogen lagen ten grondslag aan een klein, maar professioneel, permanent en bijgevolg vrij duur Artilleriekorps, dat door Karel V verder werd uitgebouwd¹.

De leiding van dit Korps berustte sinds 1422 bij de artillieriemeester, die door de ordonnantie van 5 april 1548 de titel kreeg van grootmeester van de Artillerie. Vanaf het begin van de 17de eeuw duikt geleidelijk de benaming generaal van de Artillerie op².

In 1520 werden te Mechelen een gieterij en een arsenaal voor de bouw van geschut opgericht, waarop de installatie van een buskruitbedrijf volgde. In 1530 werd een belangrijke stap gezet in de ontwikkeling van een efficiënte artillerie door het uniformeren van het geschut tot verschillende kalibers. Een ordonnantie van 1551 tenslotte voorzag in de oprichting van een centraal arsenaal te Mechelen. Deze organisatie zou vrijwel ongewijzigd blijven tot in de 18de eeuw³.

Als gevolg van maatregelen van Karel VI werd het Artilleriekorps in 1742 grondig gereorganiseerd. Het werd permanent gelegerd te Mechelen, doch een aantal manschappen diende in de belangrijkste vestingen. In 1756 werd het Artilleriekorps herdoopt tot artilleriebrigade. Bestaande uit 8 en later uit 12 compagnies werd zij op dezelfde wijze georganiseerd als de drie overige artilleriebrigades van de Habsburgse monarchie. Hoewel zij samen met de Oostenrijkse, de Hongaarse en de Italiaanse brigades onder het bevel

¹ TERLINDEN Ch., *Histoire militaire des Belges*, p. 86; HENRARD P., *L'Artillerie en Belgique*, p. 187-190.

² HENRARD P., *o.c.*, p. 187, 188, 196, 200 en 218.

³ ROOSENS B., *De keizerlijke Artillerie*, p. 117; HENRARD P., *o.c.*, p. 196-200 en 207.

stond van een generale staf te Wenen, behield zij toch een vrij grote autonomie. Vanaf 1772 echter werden de vier artilleriebrigades samengesmolten tot het keizerlijk Artilleriekorps⁴.

Organisatie

Reeds onder Karel de Stoute was de Artillerie een eerder klein, doch permanent korps dat vrij los stond van de eigenlijke legerorganisatie. De organisatie van dit Korps was echter verre van geregeld. Een ordonnantie van Karel V van 5 april 1548 regelde de personeelsbezetting van het Artilleriekorps en een ordonnantie van 1551 de werking ervan tot in de 18de eeuw⁵.

Sedert 1548 stond aan het hoofd van het Korps de grootmeester of de generaal van de Artillerie, die beschouwd werd als één der topambtenaren binnen de staatsorganisatie. Onder hem stonden de artilleriesmeester en één of twee luitenanten, die de dagelijkse leiding van het Korps waarnamen. De controleur-generaal van de Artillerie had de leiding over een aantal plaatselijke controleurs en was verantwoordelijk voor het in goede staat houden van de artillerie te Mechelen en in de diverse vestingsteden. In elke belangrijke vestingstad waar zich een artilleriespark bevond, was een plaatselijke controleur aanwezig. Deze controleurs moesten de eed afleggen in handen van de grootmeester van de Artillerie of van de controleur-generaal. Zij konden hun ambt slechts bekleden, nadat zij een waarborg van 1000 ponden Brabants hadden gestort⁶. De ontvanger-generaal van de Artillerie tenslotte stond in voor de boekhouding van het Korps. De topambtenaren werden rechtstreeks benoemd door de vorst* of door de gouverneur-generaal*. Zij vormden de staf van het Artilleriekorps, samen met de provoost, de kapelaan, de thesaurier, de monstercommissarissen, de artsen en de apothekers.

De edellieden bij de Artillerie (*gentilshommes de l'Artillerie*) waren meestal voormalige officieren van het Infanteriekorps* of het Ruiterskorps*. Zij fungeerden als militair bevelhebber over een batterij geschut gedurende een beleg of voerden het bevel over de artillerie binnen een bepaalde vesting-

⁴ ENGLEBERT G., *L'Artillerie dans les Pays-Bas autrichiens*, p. 4-16; COPPENS H., *De financiën van de centrale regering*, p. 259.

⁵ HENRARD P., *o.c.*, p. 200; ROOSENS B., *o.c.*, p. 117, 118, 119 en 125.

⁶ Brussel, A.R., *Pagadorie en Contadorie*, nr. 72, fol. 1v.

stad. Ook zij dienden de eed af te leggen in de handen van de grootmeester van de Artillerie of van de controleur-generaal⁷.

Een 80-tal kanonnières, onder de leiding van de meester-kanonnières, en een aantal timmerlieden, smeden en diverse werklieden vervulde het Korps. Zij werden aangesteld door de grootmeester van de Artillerie⁸.

Karel V gaf de Artillerie een vaste zetel te Mechelen. In het groot arsenaal bevond zich de reserve aan geschut en kon de nodige munitie worden aangemaakt. Tijdens een campagne leverde het arsenaal te Mechelen zowel het materiaal als de nodige technici voor de bediening van dit materiaal. Eens de veldtocht of de belegering beëindigd, keerde alles terug naar Mechelen. Vestingsteden hadden soms een eigen artillerie, doch deze hing dan rechtstreeks af van Mechelen. Naast munitie en geschut bevonden zich in het arsenaal ook stocks aan wapens, harnassen, tenten en karren voor transport. Dit materiaal werd beheerd door de arsenaalbewaker te Mechelen of de arsenaalbewaker te velde, al naargelang waar het materiaal zich bevond⁹.

Het vervoer van geschut en munitie gebeurde door de artillerietreinen. Deze vorderden traag, waren zeer waardevol en bijgevolg kwetsbaar. Zij mochten enkel gevormd worden op bevel van de grootmeester van de Artillerie en stonden onder de leiding van één of meerdere speciaal hiervoor benoemde commissarissen. Dezen werden bijgestaan door conducteurs, die elk instonden voor 25 karren, voerlui en helpers, alsook 100 paarden¹⁰.

De wedde in het Artilleriekorps lag hoger dan bij de Infanterie en de Ruitery. Zo behield een *gentilhomme de l'Artillerie* zijn wedde als officier, en kreeg hij een supplement van 12 stuivers per dag. Een conducteur en een kanonnier hadden respectievelijk tien en acht stuivers per dag. De wedde werd uitbetaald op basis van 30 dagen per maand¹¹.

Het Artilleriekorps in de Oostenrijkse Nederlanden behield oorspronkelijk de oude organisatiepatronen, doch vanaf 1742 werd alles grondig gereorganiseerd. De artilleriebrigade der Nederlanden, ongeveer 650 man sterk, bestond eerst uit 8 en later uit 12 compagnies. De leiding van de brigade be-

⁷ *Ibid.*, fol. 7.

⁸ HENRARD P., *o.c.*, p. 190, 200 en 220; ROOSENS B., *o.c.*, p. 118-121.

⁹ ROOSENS B., *o.c.*, p. 121.

¹⁰ *Ibid.*, p. 122.

¹¹ HENRARD P., *o.c.*, p. 205-206.

rustte bij een luitenant-kolonel die te Mechelen verbleef en bijgestaan werd door een staf, bestaande uit een majoor, een aalmoezenier, een kwartiermeester, een adjudant, een wagenmeester, een verantwoordelijke voor de munitie, een provoost, zes dokters en drie tamboers. Een compagnie stond onder het bevel van een kapitein, bijgestaan door een luitenant, een sergeant, een bevoorraders en een korporaal. Verder waren er vijf vuurwerkmakers en 40 kanonniers per compagnie. Een belangrijk deel van de officieren van het Artilleriekorps werd gevormd aan de te Mechelen opgerichte Militaire Academie.

Reeds tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog was duidelijk geworden dat het bijzonder nuttig kon zijn een regiment infanterie te voorzien van enkele stukken geschut. Vanaf 1756 werd dit verder uitgewerkt en het Artilleriekorps gaf aan elk regiment infanterie twee stukken geschut en vier kanonniers in bruikleen. De kanonniers en het geschut bleven echter behoren tot het Artilleriekorps.

De artilleriebrigade had een eigen bruin uniform met rode kraag en omslag. Uniform en uitrusting dienden door de kanonniers en de officieren zelf te worden bekostigd¹².

Bevoegdheden en activiteiten

De bevoegdheden van de bevelvoerende officieren van de Artillerie waren uiteraard van militaire aard, maar daarnaast hadden zij ook een aantal specifieke, meer technische taken.

De grootmeester of generaal van de Artillerie was verantwoordelijk voor de algemene leiding van de Artillerie en voor de benoeming van de lagere ambtenaren in het Korps. Hij droeg ook de verantwoordelijkheid voor het vormen van de bijzonder kostbare artillerietreinen. Verder was hij aanwezig op de vergaderingen, belegd door de opperbevelhebber, van wie hij rechtstreeks zijn bevelen ontving¹³.

De artillieriemeester en de luitenanten van de Artillerie waren de practici, die bij een beleg of tijdens een veldslag zorgden voor de opstelling van de artillerie, volgens de wensen van de opperbevelhebber.

¹² ENGLEBERT G., *o.c.*, p. 4-16.

¹³ HENRARD P., *o.c.*, p. 218.

De controleur-generaal van de Artillerie had tot taak zich via zijn controleurs ter plaatse op de hoogte houden van de staat waarin het artilleriepark zich bevond. Deze controleurs ter plaatse waren verantwoordelijk voor het onderhoud van de artillerie in de vestingsteden. Samen met de plaatselijke *gentilhomme de l'Artillerie* dienden zij geregeld te controleren of de voorraden buskruit wel in goede omstandigheden gestockeerd werden door de poedermeester¹⁴. Verder moest het hele artilleriepark in de Nederlanden eens per jaar grondig worden nagekeken door de controleur-generaal of door één van zijn controleurs, samen met de artilleriesmeester of één van diens luitenanten. Op grond van deze controles kon de controleur-generaal, na goedkeuring door de Raad van Financiën*, het nodige materiaal aankopen. Deze aankopen werden ingeboekt door de ontvanger-generaal van de Artillerie¹⁵.

De ontvanger-generaal van de Artillerie was als hoofd van de boekhouding rechtstreeks verantwoording verschuldigd aan de Raad van Financiën voor het beheer der gelden. Jaarlijks werd zijn boekhouding ter controle voorgelegd aan de Rekenkamer van Vlaanderen*, vanaf 1735 de Geünificeerde Rekenkamer*.

De provoost stond met zijn luitenant en zijn hellebaardiers in voor het handhaven van de discipline binnen het Korps. De thesaurier van de Artillerie was verantwoordelijk voor het om de twee weken uitbetalen van de wedden, op basis van de monsterrollen van het Korps, die werden bijgehouden door monstercommissarissen. De *gentilshommes de l'Artillerie* waren als batterijcommandant verantwoordelijk voor het goed functioneren van het geschut. Zij voerden het bevel over de kanonniers en dienden technische moeilijkheden of problemen met het geschut van hun batterij of van hun vestingstad dadelijk te melden aan de controleur-generaal van de Artillerie. Dit kon gebeuren via de plaatselijke controleurs. De meester-kanonniers zorgden voor de opleiding van de kanonniers, die *a rato* van twee man per vuurmond rechtstreeks instonden voor het goed functioneren van het geschut. Timmerlieden, mandenvlechters, graafwerkers en smeden tenslotte zorgden voor het installeren van de nodige platforms en verdedigingswerken voor de artillerie.

¹⁴ Brussel, A.R., *Pagadorie en Contadorie*, nr. 65.

¹⁵ *Ibid.*, nr. 95; ROOSENS B., *o.c.*, p. 118.

Bibliografie

BOUMANS R., *De militairen. II. In de 16de, 17de en 18de eeuw*, in *Flandria Nostra*, dl. V, Antwerpen, 1960, p. 235-286; COPPENS H., *De financiën van de centrale regering van de Zuidelijke Nederlanden aan het einde van het Spaanse en onder Oostenrijks bewind (ca. 1680-1788)* (*Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren*, 142), Brussel, 1992; DUCHESNE A., *Bibliographie d'histoire militaire belge des origines au 1er août 1914* (*Centre d'histoire militaire. Travaux*, 14), Brussel, 1979; ENGLEBERT G., *L'Artillerie dans les Pays-Bas autrichiens (1725-1772)*, in *Revue belge d'histoire militaire*, 1973, 20, p. 4-16; HENRARD P., *L'Artillerie en Belgique depuis son origine jusqu'au règne d'Albert et Isabelle*, in *Annales de l'Académie royale d'archéologie de Belgique*, 1865, 21, p. 134-328; PARKER G., *The Army of Flanders and the Spanish Road, 1567-1659. The Logistics of Spanish Victory and Defeat in the Low Countries' War*, Cambridge, 1972; ROOSENS B., *De keizerlijke Artillerie op het einde van de regering van Karel V*, in *Belgisch Tijdschrift voor Militaire Geschiedenis*, 1979, 23, p. 117-136; TERLINDEN Ch., *Histoire militaire des Belges*, Brussel, 1931.

Archief

Het archief betreffende het Artilleriekorps bevindt zich in het Algemeen Rijksarchief te Brussel in de bestanden *Contadorie en Pagadorie*, nrs. 56-164, 472-478, 479-569, 621-622; *Secretarie van State en Oorlog*, nr. 86; *Raad van Financiën*, nrs. 336-340, 345-348, 3254-3294; *Rekenkamers, registers*, nrs. 26.164-26.259, 50.480-50.521.

Archieftoegangen

LEFÈVRE J., *La Secrétairerie d'État et de guerre et ses archives*, in *Archives, bibliothèques et musées de Belgique*, 1960, 31, p. 133-148 (herdrukt in *Joseph Lefèvre et les Archives générales du Royaume entre 1926 et 1971. Reprint* (*Miscellanea Archivistica. Studia*, 2), Brussel, 1989); PARKER G., *Guide to the Archives of the Spanish Institutions in or concerned with the*

ARTILLERIEKORPS

Netherlands (1556-1706) (Archief- en Bibliotheekwezen in België. Extra-nummer, 3), Brussel, 1971; VAN MEERBEECK L., *Les sources de l'histoire administrative de l'armée espagnole des Pays-Bas aux XVIIe et XVIIIe siècles*, in *Carnet de la Fourragère*, 1949, 8, p. 303-306.

DE BREYNE É., *Inventaire du fonds de la Contadorie des Finances*, Brussel, s.d. (vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegang in beperkte oplage*, nr. 5); PINCHART A., *Inventaire des archives des Chambres des comptes, précédé d'une notice historique sur ces anciennes institutions*, dl. IV, Brussel, 1865 (anastatische herdruk in 1982); NELIS H., *Inventaire des archives des Chambres des comptes. Série des registres (comptes)*, dl. VI, Brussel, 1931; GAILLARD A. en DE BREYNE É., *Inventaire sommaire des archives de la Secrétairerie d'État et de guerre (Inventaires sommaires des archives des anciens gouvernements des Pays-Bas conservées aux Archives générales du Royaume à Bruxelles, I)*, Brussel, 1906 (vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegang in beperkte oplage*, nr. 100); LEFÈVRE J. en LEFÈVRE P., *Inventaire des archives du Conseil des finances*, Gembloux, 1938 (anastatische herdruk in 1980).

Etienne ROOMS

THESAURIER VAN OORLOG

(14de eeuw-1384, 1470-1619)

Geschiedenis

Aan het einde van de 14de eeuw was er in het graafschap Vlaanderen al sprake van een thesaurier van Oorlog, die instond voor de administratie en het uitbetalen van de soldij van de door de vorst* gelichte troepen. Het ambt was echter niet permanent en hield veelal op te bestaan zodra de vijandelikheden beëindigd waren. Soms werd deze taak door de ontvanger-generaal van Financiën* zelf waargenomen¹.

Filips de Stoute schafte het ambt af toen hij in 1384 Lodewijk van Male als graaf van Vlaanderen opvolgde. In 1470 werd het echter door Karel de Stoute heropgericht voor de hele Bourgondische Nederlanden. Maximiliaan van Oostenrijk maakte de functie permanent en onafhankelijk van de ontvanger-generaal van Financiën².

Het ambt van thesaurier van Oorlog werd met een zekere continuïteit bekleed tot het midden van de 16de eeuw, vervolgens onregelmatig tot 1619, en daarna helemaal niet meer.

Van 1506 tot 1619 waren de volgende personen in functie: Charles Leclerc (1506-1511), Jacques Grenet (1511), Antoine le Brun (1520-1542), Jean Carpentier (1544-1551), Lievin Wouters (1551-1553), Gerard Gramaye (1559-1562), Aert Molckeman (1562-1563), Gerard Gramaye (1563-1567), Aert Molckeman (1568-1569 en 1575-1577), Philippe le Clercq (1600-1603 en 1609) en Jean-Baptiste van der Goes (1614-1617 en 1619)³.

In de tweede helft van de 17de eeuw en gedurende de 18de eeuw werd de taak van de thesaurier van Oorlog volledig door de Raad van Financiën* overgenomen.

¹ BRUCHET M., *Répertoire numérique. Série B*, p. XVII.

² *Ibid.*, p. XVIII.

³ Rijsel, A.D.N, *série B*, nrs. 3537-3616; Brussel, A.R., *Rekenkamers, registers*, nrs. 25.542-25.545, 25.553 en 50.390-50.394.

Organisatie

De thesaurier van Oorlog was een vertrouwensman van de vorst of van diens vertegenwoordiger. Onder de Bourgondiërs gold het ambt in sommige gevallen als aanloop tot een verdere carrière en in andere gevallen als een eervolle *fin de carrière*. Vanaf de 16de eeuw was het echter meestal dit laatste⁴.

De bekleder had de leiding over een aantal klerken die verantwoordelijk waren voor het opstellen van de jaarlijkse staten van de uit te betalen soldij aan de troepen. Verder beschikte hij over de nodige medewerkers om deze soldij in de praktijk uit te betalen⁵. Deze jaarstaten werden opmaakt aan de hand van monsterrollen, opgesteld door monstercommissarissen. Tijdens de Bourgondische periode hingen deze laatste af van de thesaurier van Oorlog, doch vanaf de 16de eeuw is het onduidelijk of zij van hem dan wel van de Raad van Financiën afhingen.

Zoals de boekhouding van alle ambtenaren die staatsgelden inden en/of uitgaven, diende ook de boekhouding van de thesaurier van Oorlog ter controle aan een Rekenkamer, in dit geval de Rekenkamer van Vlaanderen* te Rijsel, te worden voorgelegd. Uit de rekeningen blijkt dat de overheid bij het vervullen van haar materiële verplichtingen tegenover de militairen regelmatig in gebreke bleef. Dit leidde vooral in de tweede helft van de 16de eeuw geregeld tot mouterij. Na veel amok besliste de overheid meestal tot het uitbetalen van de achterstallige soldij of van een gedeelte hiervan. Hierbij deed men een beroep op de jaarstaten van de thesaurier van Oorlog. Gewapend met een toelating van de Raad van Financiën, diende deze of één van zijn ondergeschikten het nodige geld te vinden om de achterstallen uit te betalen. Veelal duidde de Raad van Financiën enkele lagere ontvangers aan, die het nodige geld moesten leveren.

Bevoegdheden en activiteiten

De thesaurier van Oorlog was verantwoordelijk voor het opstellen van de jaarstaten van de uit te betalen soldij. Dit gebeurde op basis van monster-

⁴ GARNIER P., *Rapport*, p. 17.

⁵ *Ibid.*, p. 17.

rollen, die maandelijks door monstercommissarissen op punt werden gesteld. Op die manier kon men ook een zekere prognose maken van de te voorziene onkosten, *a rato* van de militaire effectieven die de vorst op de been wenste te brengen.

Na de goedkeuring van deze jaarstaten door de Raad van Financiën, diende de thesaurier van Oorlog de nodige financiële middelen te vinden. In theorie moest het geld door de ontvanger-generaal worden geleverd, doch niet zelden werd het door plaatselijke ontvangers of door de plaatselijke overheid opgebracht⁶.

In de praktijk verliep het uitbetalen van de soldij van vaste garnizoenen soms via plaatselijke ontvangers. Dezen kregen een soort bestendige opdracht om op vaste tijdstippen de soldij van een nabijgelegen garnizoen rechtstreeks te betalen uit de opbrengsten van de door hen geïnde inkomsten. De rekeningen van de uitbetaalde sommen werden door de plaatselijke ontvangers overgemaakt aan de thesaurier van Oorlog en aan de Raad van Financiën in ruil voor een kwijtschrift⁷.

De thesaurier van Oorlog gebruikte uitsluitend financiële middelen uit de Nederlanden. De Spaanse regimenten, waarvan de soldij in principe met geldzendingen uit Spanje diende te worden betaald, vielen dus buiten zijn ambtsterrein.

Hij stond niet alleen in voor het uitbetalen van de soldij van de militairen, maar ook voor het uitbetalen van de wedden van het administratief personeel, dat aan het leger verbonden was: provoosten, monstercommissarissen, militaire auditeurs, en zo meer.

De uitbetaling gebeurde in principe om de twee weken, waarbij het geld collectief werd overgemaakt aan de officieren, die instonden voor de betaling van hun manschappen. Rechtstreeks en individueel uitbetalen van de manschappen gebeurde enkel wanneer het om achterstallen of een verhoging van de soldij ging. Vanaf het einde van de 16de eeuw streefde de overheid er evenwel naar om het uitbetalen van de soldaten zoveel mogelijk rechtstreeks en individueel door de thesaurier van Oorlog of door diens ondergeschikten te laten gebeuren, om misbruiken door de officieren tegen te gaan.

⁶ Brussel, A.R., *Rekenkamers, registers*, nrs. 25.546-25.553.

⁷ *Ibid.*, nrs. 25.563, 25.564, 25.571-25.582 en 25.584-25.586.

De thesaurier van Oorlog stond tenslotte in voor het dekken van de kosten van de artillerie en van de fortificaties. Eerder uitzonderlijk leverde hij eveneens de nodige financiële middelen aan de ontvanger-generaal van het bevoorradingscommissariaat⁸.

Bibliografie

DE SCHEPPER H., *De burgerlijke overheden en hun permanente kaders, 1480-1579*, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. V, Haarlem, 1980, p. 312-349; ID., *De overheidsstructuren in de Koninklijke Nederlanden, 1580-1700*, in *ibid.*, p. 388-405; DUCHESNE A., *Bibliographie d'histoire militaire belge des origines au 1er août 1914 (Centre d'histoire militaire. Travaux, 14)*, Brussel, 1979; GARNIER P., *Rapport de Pierre-Louis Garnier sur ses recherches de DEA menées sous la direction de Monsieur Gérard Sivery et portant sur la Trésorerie de guerre sous Charles le Téméraire (1470-1477)* (ongepubliceerde nota, Université de Lille III), Rijsel, 1992; GUILLAUME G., *Histoire de l'infanterie wallonne sous la maison d'Espagne (1500-1800)*, Brussel, 1878; TERLINDEN Ch., *Histoire militaire des Belges*, Brussel, 1931; VAN DER ESSEN L., *Alexandre Farnèse, prince de Parme, gouverneur-général des Pays-Bas (1545-1592)*, 5 dln., Brussel, 1933-1937.

Archief

Het gros van de rekeningen van de thesaurier van Oorlog bevindt zich in de Archives départementales du Nord (Rijsel, A.D.N., *série B*, nrs. 3537-3615). Het zijn hoofdzakelijk monsterrollen en uitgaven voor het aanleggen en onderhouden van fortificaties; ze beslaan de periode 1383-1649.

Slechts enkele rekeningen bevinden zich in het Algemeen Rijksarchief (Brussel, A.R., *Rekenkamers, registers*, nrs. 25.542-25.553 en 50.390-50.394). Zij behelzen enkele uitbetalingen van soldij gedurende de periode 1472-1617. Een aantal slaat niet terug op de Habsburgse administratie, doch werd opgesteld door Thierry van der Beken, thesaurier van Oorlog van de

⁸ *Ibid.*, nrs. 25.546-25.553.

Staten-Generaal en van de Staten van Brabant, gedurende de periode 1579-1585 (nrs. 25.546-25.552).

Archiefteogangen

BRUCHET M., *Archives départementales du Nord. Répertoire numérique. Série B (Chambre des comptes de Lille)*, 2 dln., Rijsel, 1921; FINOT J., *Inventaire sommaire des Archives départementales antérieures à 1790. Nord. Archives civiles. – Série B*, dln. VII-VIII, Rijsel, 1892-1895; PINCHART A., *Inventaire des archives des Chambres des comptes, précédé d'une notice historique sur ces anciennes institutions*, dl. IV, Brussel, 1865 (anastatische herdruk in 1982); NELIS H., *Inventaire des archives des Chambres des comptes. Série des registres (comptes)*, dl. VI, Brussel, 1931.

Etienne ROOMS

CONTADORIE EN PAGADORIE

(1567-1735, resp. 1567-ca. 1670)

Geschiedenis

In de Habsburgse Nederlanden bestond het leger overwegend uit huurlingen, zodat de relatie tussen staat en leger in hoge mate die van werkgever-werknemer was. Gedurende de Spaanse periode gebeurde het aanwerven van troepen naargelang van de nationaliteit waartoe ze behoorden. Hoogduitse huurlingen werden aangeworven door de Duitse Staatssecretarie*, Waalse en Nederduitse troepen door de Audiëntie* en de overige vreemde troepen door de secretaris van State en Oorlog*. In opdracht van de vorst* werden door deze instellingen contracten gesloten met kolonels of kapiteins, die voor een bepaalde periode een aantal manschappen, met een nauwkeurig omschreven individuele bewapening, dienden te leveren tegen bepaalde financiële voorwaarden. Een vastbepaalde soldij zou elke halve maand worden uitbetaald en de overheid zou zowel zorgen voor voldoende voedsel, dat door de soldaten tegen redelijke prijzen kon worden aangekocht, als voor logies, in het legerkamp gedurende de veldtochten en in winterkwartieren tijdens de winterperiode¹.

Om aan deze verplichtingen te kunnen voldoen, diende de staat niet alleen over de nodige financiële middelen te beschikken, maar ook over aangepaste instellingen, die konden instaan voor het regelmatig uitbetalen, bevoorraden en logeren van de militairen. Dit zou enorme problemen stellen, want grote huurlingenlegers, gerekruteerd uit zeer diverse regio's, waren gedurende de tweede helft van de 16de en de 17de eeuw vrijwel permanent in de Nederlanden aanwezig. Reeds vóór Alexander Farnese, hertog van Parma, gouverneur-generaal* van de Nederlanden van 1578 tot 1592, bestonden er instellingen die zich bezig hielden met de uitbetaling, de bevoorrading en de inkwartiering van het leger. Onder impuls van Farnese werden deze instellingen echter uitgebouwd tot een goed gestructureerd geheel. Deze lijn werd

¹ GUILLAUME G., *Histoire de l'infanterie wallonne*, p. 58-59.

voortgezet door de aartshertogen Albrecht en Isabella, die hierin een middel zagen om zich onafhankelijker tegenover Madrid te kunnen opstellen.

De beschikbare financiële middelen waren deels afkomstig uit Spanje en werden deels geleverd door de Nederlanden. De verschillende herkomst der gelden zou aan de basis liggen van het zich naast elkaar ontwikkelen van twee afzonderlijke administraties, die elk met eigen geld voor eigen troepen instonden.

De financiële middelen uit Spanje dienden vooral voor het vervullen van de materiële verplichtingen van de staat tegenover de Spaanse troepen. De *Contaduría del Sueldo* stond in voor de boekhouding en de *Pagaduría* zorgde voor de uitbetaling van de soldij van de Spaanse troepen. Reeds in 1567 werd voor het Artilleriekorps* een afzonderlijke Contadorie en Pagadorie opgericht, en in 1585 gebeurde hetzelfde voor de vloot. De *Contaduría de vivres* moest de nodige financiële middelen ter beschikking stellen van de *Proveduría*, die verantwoordelijk was voor het aanleggen van voedselstapels om de Spaanse troepen te kunnen bevoorraden. Pagadorie, Contadorie en Proveedorie stonden onder de controle van de *veedor-general*, die fungeerde als de inspecteur van Madrid in de Nederlanden. Periodisch moest de boekhouding van de betrokken instellingen ter controle aan de *Contaduría Mayor* te Madrid worden voorgelegd².

De Raad van Financiën* beheerde de gelden afkomstig uit de Nederlanden. Hierbij ging het om het deel van de opbrengsten van de koninklijke domeinen en van de beden gebruikt voor de betaling, de bevoorrading en de inkwartiering van alle niet-Spaanse troepen. Het uitbetalen van deze troepen gebeurde oorspronkelijk door de thesaurier van Oorlog*, doch vanaf de eerste helft van de 17de eeuw werd dit ambt niet meer permanent bekleed³. Deze taak werd geleidelijk overgenomen door de *Contadorie des gens de guerre*, die naar Spaans voorbeeld binnen de Raad van Financiën werd opgericht. Het bevoorraden en inkwartieren van de niet-Spaanse troepen was de taak van het bevoorradingscommissariaat, dat eveneens onder de Raad van Financiën

² LONCHAY H., *La rivalité de la France et de l'Espagne*, p. 52 en 55-57; PARKER G., *Guide to the Archives of the Spanish Institutions*, p. 76-77 en 85; LEFÈVRE J., *Le ministère espagnol de l'archiduc Albert*, p. 12.

³ Brussel, A.R., *Rekenkamers, registers*, nrs. 25.542-25.553 en 50.390-50.394.

ressorteerde. De boekhouding van deze instellingen diende periodisch ter controle aan de Rekenkamer te worden voorgelegd⁴.

Vanaf 1640 functioneerden deze vrij behoorlijke logistieke organisaties steeds gebrekkiger wegens een permanent gebrek aan financiële middelen. Het efficiënt gebruiken van de beden werd erg gehinderd, doordat de meeste vorstendommen eisten dat de door hen toegestane gelden werden gebruikt voor troepen die in hun vorstendom gelegerd waren. Door oorlogen geteisterde grensvorstendommen stonden alzo voor de zwaarste lasten, aangezien het gros van de troepen op hun grondgebied verbleef.

De geldzendingen (*messadas*) uit Spanje tenslotte, kwamen steeds onregelmatiger toe. De instellingen, verantwoordelijk voor de Spaanse troepen, werden hierdoor gedwongen om te lenen bij de Raad van Financiën. Toen rond 1670 de aanvoer van Spaans geld vrijwel geheel stilviel, werd deze taak ten voordele van de Spaanse troepen overgenomen door de Raad van Financiën. Daardoor echter werden de problemen van de Raad van Financiën nog vergroot en moest men zijn toevlucht zoeken tot allerlei kunstgrepen om de soldaten ten minste toch een voorschot op hun soldij te kunnen uitbetalen.

Hervormingspogingen van gouverneur-generaal markies de Gastañaga en van thesaurier-generaal van Financiën Jan van Brouhoven, graaf van Bergeyck, mislukten door de gebrekkige materiële middelen en door tegenkating vanuit verscheidene hoeken⁵.

Tijdens het kortstondige bewind van Filips V trachtte Bergeyck de materiële organisatie van het leger naar Frans voorbeeld te reorganiseren. De uiteindelijke Franse nederlaag tijdens de Spaanse Successieoorlog betekende echter het einde van deze hervormingspogingen.

Gedurende de Oostenrijkse periode bleef aanvankelijk het oude systeem behouden en zorgde elk regiment voor de eigen rekrutering, doch vanaf het midden van de 18de eeuw vond het rekruteren rechtstreeks plaats door het centraal bestuur.

⁴ VAN HOUTTE H., *Les occupations étrangères*, p. 39.

⁵ DE SCHRYVER R., *Jan van Brouhoven*, p. 90, 92 en 138.

De materiële verzorging van de troepen gebeurde vanaf 1718 meer en meer door de Krijgskas* en in 1735 werd de *Contadorie des gens de guerre* afgeschaft⁶.

Organisatie

Het in de praktijk uitvoeren van de materiële verplichtingen van de staat tegenover de Spaanse soldaten in de Nederlanden gebeurde door de *Contaduría del Sueldo* en nevenorganisaties. Dit diende in principe uitsluitend te gebeuren met geldzendingen uit Spanje.

In opdracht van de gouverneur-generaal of van de secretaris van State en Oorlog werden deze *messadas* bij hun aankomst in de Nederlanden dadelijk door de *Contaduría del Sueldo* ingeboekt. Onder de leiding van de *contador-general* werden alle verrichtingen door *contadores* bijgehouden. De *contador-general* was ook verantwoordelijk voor het bijhouden van de monsterrollen van de Spaanse troepen. Bij het lichten van een Spaanse compagnie stelde de secretaris van State en Oorlog een lijst op van het aantal manschappen van die compagnie, met vermelding van graad en wedde. Een kopie van deze monsterrol werd naar de *Contaduría del Sueldo* gezonden, waar de monstercommissarissen dienden te controleren of het aantal manschappen op de rol nog wel met de werkelijkheid overeenstemde.

Ondertussen was het geld overgemaakt aan de *Pagaduría*, geleid door de *pagador-general*. Deze laatste, bijgestaan door een aantal betaalmeesters (*pagadores*), was verantwoordelijk voor het bewaren en voor het uitbetalen van het geld. Hij kreeg, per compagnie, om de twee weken van de *Contaduría del Sueldo* een *libranza*: een gedetailleerd bevelschrift waarop vermeld stond wat aan wie moest betaald worden. Slechts in uitzonderlijke gevallen werd deze *libranza* rechtstreeks door de secretaris van State en Oorlog opge maakt. Het te velde uitbetalen van de soldij gebeurde door de *pagadores*, doch hierbij deed de *pagador-general* regelmatig een beroep op de medewerking van de monstercommissarissen van de *Contaduría del Sueldo*.

⁶ LEFÈVRE J. en LEFÈVRE P., *Inventaire des archives du Conseil des finances*, p. 8-10; COPPENS H., *De financiën van de centrale regering*, p. 191, 247 en 263; LENDERS P., *Ontwikkeling van politiek en instellingen*, p. 45-46.

De Spaanse artillerie en de Spaanse vloot hadden een afzonderlijke Contadorie en Pagadorie. De *Contaduría de vivres* putte eveneens uit de *libranzas* en stelde de nodige financiële middelen ter beschikking van de *Proveeduría*. Deze stond onder de leiding van de *proveedor-general* en zorgde voor de nodige voedselstapels, die samen met de troepen moesten verplaatst worden. Hier konden de soldaten hun voedsel tegen redelijke prijzen kopen.

Pagadorie, Contadorie en Proveedorie waren dus de executieve elementen, die de gouverneur-generaal en de secretaris van State en Oorlog in staat stelden voor het materiële onderhoud van de Spaanse troepen in de Nederlanden te zorgen. Aangezien zij met Spaans geld ten voordele van Spaanse troepen werkten, stonden zij evenwel op twee manieren onder de controle van Madrid. Enerzijds fungeerde de *veedor-general* als de inspecteur van Madrid ter plaatse. Hij had de leiding van de *Veeduría*, die rechtstreeks vanuit Madrid werd gedirigeerd. Anderzijds moest de boekhouding van al deze ambtenaren na een bepaalde periode ter controle aan de *Contaduría Mayor* te Madrid worden voorgelegd.

De genoemde diensten werden vrijwel uitsluitend bevolkt door ambtenaren van Spaanse herkomst, benoemd door de gouverneur-generaal op voorstel van de secretaris van State en Oorlog. De leidende figuren van deze instellingen werden rechtstreeks benoemd vanuit Madrid⁷.

Soortgelijke materiële verplichtingen diende de staat eveneens na te leven tegenover de niet-Spaanse soldaten in de Nederlanden. Oorspronkelijk gebeurde dit door de thesaurier van Oorlog, doch vanaf de 17de eeuw werd deze taak geleidelijk overgenomen door de *Contadorie des gens de guerre*, die deel uitmaakte van de Raad van Financiën. Eén der raadsheren van de Raad, de *conseiller et contador des gens de guerre*, had de leiding over de Contadorie. Deze instelling beschikte over kopies van de monsterrollen, die door monstercommissarissen op peil werden gehouden. Op basis van deze monsterrollen werd de soldij uitbetaald. Dit diende te gebeuren met de financiële middelen opgebracht door de Nederlanden en bestemd voor militaire doeleinden⁸.

⁷ LONCHAY H., *o.c.*, p. 52, 55-57; PARKER G., *o.c.*, p. 76-77, 85; LEFÈVRE J., *o.c.*, p. 12.

⁸ LEFÈVRE J. en LEFÈVRE P., *o.c.*, p. 6-8; VAN HOUTTE H., *o.c.*, p. 39; LONCHAY H., *o.c.*, p. 53-58.

Het bevoorradingscommissariaat, verantwoordelijk voor de aanvoer van voldoende voedsel dat door de soldaten tegen normale prijzen kon worden aangekocht, hing eveneens af van de Raad van Financiën en werkte nauw samen met de *Contadorie des gens de guerre*. De leiding berustte bij de superintendant, ook wel superintendant-generaal genoemd, die werd geholpen door de ontvanger-generaal en de commissaris-generaal. De ontvanger-generaal inde de gelden die hem door de Raad van Financiën waren toegevoerd en zorgde voor de grote aankopen van voedsel en materiaal. De commissaris-generaal zorgde voor het uitbouwen van een net van stapels, waar goederen gestockeerd werden om de troepen waar dan ook te kunnen bevoorraden. Deze stapels werden beheerd door bevoorradingscommissarissen en het vervoer gebeurde onder de leiding van conducteurs. De commissaris-generaal was eveneens verantwoordelijk voor het op peil houden van de strategische reserves in de vestingen, waar ze door de munitiearissen werden beheerd⁹. Ambtenaren van het bevoorradingscommissariaat zorgden ook voor het logies der troepen.

Het aankopen van materiaal en het uitbetalen van de wedden voor het Artilleriekorps vielen onder de bevoegdheid van de Raad van Financiën, waarbinnen een afzonderlijke Contadorie voor de Artillerie werd opgericht. Hetzelfde gebeurde voor het Geniekorps* en voor de vloot.

De boekhouding van al deze ambtenaren, die staatsgelden inden en/of uitgaven, moest ter controle aan de Rekenkamer worden voorgelegd. Ingeval de overheid bij het vervullen van haar materiële verplichtingen in gebreke bleef, werden deze taken door het plaatselijk bestuur overgenomen. Die bedragen werden in mindering gebracht van de nog aan de militairen uit te betalen achterstallen en van de bijdrage van de desbetreffende stad in de volgende bede. Ook deze rekeningen werden door de plaatselijke overheid ter controle aan de Rekenkamer voorgelegd.

Bevoegdheden en activiteiten

De *Contaduría del Sueldo*, de *Pagaduría*, de *Contaduría de vivres*, de *Proveeduría del Ejército* en de Raad van Financiën waren verantwoordelijk voor

⁹ PARKER G., *The Army of Flanders and the Spanish Road*, p. 87-92.

het verzorgen van de materiële behoeften der troepen. Daar al deze instellingen enkel een adviserende functie hadden, formuleerden zij de nodige voorstellen of consulten aan de gouverneur-generaal, die de uiteindelijke beslissing nam.

De uitbetaling van de soldij van de Spaanse troepen gebeurde door de betaalmeesters of *pagadores* van de *Pagaduría* op basis van de *libranzas* of bevelen tot uitbetaling, uitgaande van de *Contaduría del Sueldo*. Een *libranza* kon ook van de secretaris van State en Oorlog uitgaan, doch dit gebeurde eerder uitzonderlijk.

De *Contaduría del Sueldo* stond in voor de boekhouding van deze uitbetalingen en voor het op punt houden van de monsterrollen. Om de halve maand of na zware gevechten moesten monstercommissarissen van de Contadorie het aantal manschappen van een compagnie of regiment tellen en hun geschiktheid tot vechten beoordelen. Zij brachten de nodige veranderingen op de monsterrollen aan.

De *Contadorie des gens de guerre* zorgde, als onderdeel van de Raad van Financiën, zowel voor de boekhouding als voor de uitbetaling en het geregeld monstere van de niet-Spaanse troepen. Indien Spaanse troepen dienden betaald te worden door de Raad van Financiën, vielen ook zij onder de bevoegdheid van die instelling¹⁰.

De Raad van Financiën richtte een speciale afdeling op, belast met de bevoorrading van de niet-Spaanse troepen. De leiding van dit bevoorradingscommissariaat berustte bij de superintendent; de ontvanger-generaal beheerde de financiële middelen waarmee deze instelling diende te werken. De commissaris-generaal tenslotte, was verantwoordelijk voor het verdelen van de beschikbare voorraden over verschillende plaatsen, al naargelang de troepenbewegingen.

Vooreerst had men de permanente hoofdstapels, die meestal gelegen waren op gemakkelijk te bereiken plaatsen, aan waterlopen of langs belangrijke wegen. De leiding van een dergelijke hoofdstapel berustte bij een hoofdbevoorradingscommissaris (*premier commissaire des vivres*). Vanuit deze hoofdstapel gebeurde binnen een bepaalde regio de bevoorrading van de kleinere stapels, die de troepenbewegingen dienden te volgen. De hoofd-

¹⁰ LONCHAY H., *o.c.*, p. 53-58.

bevoorraderscommissaris diende ervoor te zorgen dat de stocks in overeenstemming waren met de te verwachten behoeften in zijn regio. Enige ervaring was dus wel gewenst en meestal was het ambt van hoofdbevoorraderscommissaris dan ook het eindpunt van een lange carrière. Zo nodig kon hijzelf de nodige goederen aankopen en de niet geconsumeerde, doch bederfelijke goederen op de plaatselijke markt verkopen. Onder zijn leiding stonden conducteurs, die verantwoordelijk waren voor het transport van de goederen, en arbeiders, die zorgden voor het goed stockeren van de goederen. Een *commissaire de moutage* en een *commissaire de cuissage* zorgden dat het nodige graan tijdig, dus juist vóór het transport, gemalen en gebakken werd.

Kleinere mobiele stapels dienden op bevel van de militaire overheid of van de commissaris-generaal te zorgen voor de rechtstreekse bevoorrading van de troepen. Zij vergezelden de legertros tijdens een campagne en werden opgericht langs de routes die de troepen moesten nemen. Voorts werden zij ook opgericht op plaatsen waar grote troepenconcentraties dienden te overwinteren. Een dergelijke stapel werd geleid door een bevoorraderscommissaris (*commissaire des vivres*). Hier bevond zich een gamma dadelijk verbruikbare goederen, die bijgevolg erg bederfelijk waren.

Tenslotte werden nog stapels georganiseerd in garnizoenplaatsen om, indien nodig, het garnizoen te kunnen bevoorraden. De leiding van een dergelijke stapel berustte bij een munitiecommissaris. Aangezien het hier in de eerste plaats strategische voorraden betrof, die het garnizoen moesten in staat stellen een belegering te doorstaan, mocht de munitiecommissaris zijn stocks slechts in uitzonderlijke omstandigheden aanspreken.

De superintendant, de ontvanger-generaal en de commissaris-generaal werden op voorstel van de gouverneur-generaal door de vorst benoemd. De lagere ambtenaren werden benoemd door de superintendant. Alle ambtenaren verbonden aan het bevoorraderscommissariaat dienden een boekhouding bij te houden, die om de twee jaar door de Rekenkamer aan een grondig onderzoek werd onderworpen.

De *Proveduría* diende in te staan voor een soortgelijke keten van stapels voor de Spaanse troepen. De leiding was in handen van de *proveedor-general del Ejército*, die als de evenknie van de superintendant kan beschouwd worden. De hoofdstapels en de mobiele stapels werden beheerd door *proveedores*, te vergelijken met de (hoofd)bevoorraderscommissarissen. De *Contaduría de vivres* zorgde hierbij voor de nodige financiële middelen, uit Spanje

afkomstig. Deze bevoorradsingsorganisatie stond onder de bestendige controle van de *veedor* en de boekhouding diende regelmatig aan de *Contaduría Mayor* te Madrid te worden voorgelegd. Buiten enkele stapels, die gedurende korte tijd gefunctioneerd hebben te Brugge, te Gent en te Antwerpen, is deze organisatie nooit van de grond gekomen. Dit had tot gevolg dat de Spaanse troepen voor hun bevoorrading eveneens aangewezen waren op de stapels van de Raad van Financiën¹¹.

De Raad van Financiën zorgde tenslotte ook voor het logies der troepen. Tijdens belegeringen of campagnes gedurende de zomer gebeurde dit in het legerkamp, waar de legerstros de soldaten van het nodige voorzag, en tijdens de winterperiode werden de troepen bij de bevolking ingekwartierd. Onder de leiding van een commissaris van de Raad van Financiën werden de troepen, via een strikt omliggende marsroute, naar de stad gevoerd die hen moest inkwartieren. Deze verplaatsing gebeurde in samenwerking met het bevoorradsingscommissariaat, dat voor de bevoorrading onderweg zorgde. De stedelijke magistraat werd door de Raad van Financiën op de hoogte gebracht van het aantal soldaten dat moest gelogeed worden en stond in voor de verdeling van het aantal manschappen over de beschikbare huizen. Niet enkel de rechten, doch ook de plichten van de ingekwartierde militairen waren zeer nauw omschreven. Commissarissen van de Raad van Financiën controleerden ter plaatse het naleven van deze rechten en plichten door de soldaten en door de burgers. Deze weinig populaire verplichting tot het inkwartieren van soldaten verminderde vanaf de 18de eeuw, toen het stilaan gebruikelijk werd militairen in speciaal daartoe gebouwde kazernes te logeren¹². Bouw en onderhoud van deze kazernes zouden vanaf de 18de eeuw een groot deel uitmaken van de werkzaamheden van het Geniekorps in de Nederlanden.

Bibliografie

BOUMANS R., *De militairen. II. In de 16de, 17de en 18de eeuw, in Flandria Nostra*, dl. V, Antwerpen, 1960, p. 235-286; ID., *Het lot van de bur-*

¹¹ Brussel, A.R., *Rekenkamers, registers*, nrs. 25.671, 25.672, 25.680^{bis}, 25.696, 25.702, 25.728, 25.737, 25.869, 25.900 en 25.903; PARKER G., *o.c.*, p. 87-92.

¹² VAN HOUTTE H., *o.c.*, dl. I, p. 35-36, 383 en 403; BOUMANS R., *Het lot van de burgerbevolking*, p. 17.

gerbevolking tijdens de oorlogen van de XVIIde eeuw, in *Het Leger – De Natie*, 1955, 10, p. 22-54; COPPENS H., *De financiën van de centrale regering van de Zuidelijke Nederlanden aan het einde van het Spaanse en onder Oostenrijks bewind (ca. 1680-1788) (Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, 142)*, Brussel, 1992; DE SCHRUYVER R., *Jan van Brouchoven, graaf van Bergeyck, 1644-1725. Een halve eeuw staatkunde in de Spaanse Nederlanden en in Europa (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, 57)*, Brussel, 1965; DUCHESNE A., *Bibliographie d'histoire militaire belge des origines au 1er août 1914 (Centre d'histoire militaire. Travaux, 14)*, Brussel, 1979; GUILLAUME G., *Histoire de l'infanterie wallonne sous la maison d'Espagne (1500-1800)*, Brussel, 1878; LEFÈVRE J., *La Secrétairerie d'État et de guerre sous le régime espagnol (1514-1711)*, Brussel, 1934; ID., *Le ministère espagnol de l'archiduc Albert (1598-1621)*, in *Bulletin de l'Académie royale de Belgique*, 1924, p. 202-224; ID., *Le Tribunal de la Visite (1594-1602)*, in *Archives, bibliothèques et musées de Belgique*, 1932, 9, p. 65-85 (herdrukt in *Joseph Lefèvre et les Archives générales du Royaume entre 1926 et 1971. Reprint (Miscellanea Archivistica. Studia, 2)*, Brussel, 1989); LENDERS P., *Ontwikkeling van politiek en instellingen in de Oostenrijkse Nederlanden. De invloed van de Europese oorlogen*, in *Bijdragen tot de Geschiedenis*, 1981, 64, p. 33-78; LONCHAY H., *La rivalité de la France et de l'Espagne aux Pays-Bas (1635-1700). Étude d'histoire diplomatique et militaire*, Brussel, 1896; PARKER G., *The Army of Flanders and the Spanish Road, 1567- 1659. The Logistics of Spanish Victory and Defeat in the Low Countries' War*, Cambridge, 1972; ROOMS E., *Organisatie van de bevoorrading en de bezoldiging der troepen in dienst van de Spaanse monarchie in de Zuidelijke Nederlanden (1567-1713)*, in (*Liber Alumnorum K. Van Isacker*) *Bijdragen tot de Geschiedenis*, 1980, 63, p. 121-150; RUWET J., *Soldats des régiments nationaux au XVIIIe siècle, notes et documents (C.R.H., reeks in-8°)*, Brussel, 1962; VAN DEN BOGAERT R., *De organisatie van het Spaans-Zuidnederlandse leger in dienst van het Anjouaans Régime, 1700-1706*, in *Belgisch Tijdschrift voor Militaire Geschiedenis*, 1969, 17, p. 81-117; VAN HOUTTE H., *Les occupations étrangères en Belgique sous l'ancien régime*, 2 dln., Gent, 1930.

Archief

Archief betreffende de Contadorie en de Pagadorie wordt bewaard in het Algemeen Rijksarchief te Brussel in de bestanden *Contadorie en Pagadorie; Secretarie van State en Oorlog*, nrs. 91-102; *Raad van Financiën*, nrs. 297-328, 2714-2900, 2907-2959; *Rekenkamers, registers*, nrs. 25.554-25.596, 25.601-26.102, 50.395-50.467.

Archieftoegangen

LEFÈVRE J., *La Secrétairerie d'État et de guerre et ses archives*, in *Archives, bibliothèques et musées de Belgique*, 1960, 31, p. 133-148 (herdrukt in *Joseph Lefèvre et les Archives générales du Royaume entre 1926 et 1971. Reprint (Miscellanea Archivistica. Studia, 2)*, Brussel, 1989); PARKER G., *Guide to the Archives of the Spanish Institutions in or concerned with the Netherlands (Archief- en Bibliotheekwezen in België. Extranummer, 3)*, Brussel, 1971; VAN MEERBEECK L., *Les sources de l'histoire administrative de l'armée espagnole des Pays-Bas aux XVIe et XVIIe siècles*, in *Carnet de la Fourragère*, 1949, 8, p. 303-306.

DE BREYNE É., *Inventaire du fonds de la Contadorie des Finances*, Brussel, s.d. (vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegang in beperkte oplage*, nr. 5); PINCHART A., *Inventaire des archives des Chambres des comptes, précédé d'une notice historique sur ces anciennes institutions*, dl. IV, Brussel, 1865 (anastatische herdruk in 1982); NELIS H., *Inventaire des archives des Chambres des comptes. Série des registres (comptes)*, dl. VI, Brussel, 1931; GAILLARD A. en DE BREYNE É., *Inventaire sommaire des archives de la Secrétairerie d'État et de guerre (Inventaires sommaires des archives des anciens gouvernements des Pays-Bas conservées aux Archives générales du Royaume à Bruxelles, I)*, Brussel, 1906 (vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegang in beperkte oplage*, nr. 100); LEFÈVRE J. en LEFÈVRE P., *Inventaire des archives du Conseil des finances*, Gembloux, 1938 (anastatische herdruk in 1980).

Etienne ROOMS

KRIJGSKAS

(1718-1794)

Geschiedenis

Principieel werden alle uitgaven van de Zuidnederlandse staat uitgevoerd door de ontvanger-generaal van Financiën*, wat de militaire financiën erg afhankelijk maakte van de vaak tegenstribbelende Staten die liefst zelf de bestemming van hun beden en subsidies bepaalden. Niet zelden kwam ook de regering onder sterke druk om de beschikbare gelden aan meer urgent geachte noden te besteden, zoals de dwingende aflossing van de staatsschuld of de uitbetaling van ambtenarensalarissen. Teneinde aan mogelijke politieke willekeur en steeds wisselende prioriteiten te ontkomen, richtte keizer Karel VI bij gelegenheid van de bestuurshervorming van 1718 een zelfstandige Krijgskas of *Caisse de guerre* op¹.

Door de incorporatie van de nationale regimenten in het Oostenrijkse leger in 1725 verloor de instelling al vlug haar zuiver Nederlands karakter. De bekommernis die aan de basis had gelegen van de oprichting van de Krijgskas, namelijk een zo groot mogelijke autonomie van de militaire financiën, bleef ook later haar ontwikkeling bepalen. Een voorlopig eindpunt werd bereikt in 1770 toen Maria Theresia de Krijgskas voorzag van een vaste jaardotatie van 4,2 miljoen gulden. Haar rol zou in de toekomst beperkt blijven tot die van een doorgeefluik. De bestemming van de fondsen lag volledig in handen van de militaire autoriteiten te Wenen. Hoewel de Krijgskas formeel een "Belgische" instelling bleef, was zij tijdens de laatste decennia van het ancien régime *de facto* een Oostenrijks militair orgaan geworden. Zoals alle andere instellingen verdween zij bij de Franse bezetting van het land in 1794.

¹ R.O.P.B.A., 3de reeks, 1700-1794, dl. III, p. 100-101: ordonnantie van Karel VI voor de oprichting van de Raad van State, 29 maart 1718, art. XXIII-XXIV.

Organisatie

Het hoofd van het Krijgscommissariaat te Brussel en de intendant of administrateur van de Krijgskas, allebei ambtenaren van Duits-Oostenrijkse origine, stonden in voor het dagelijks beheer van de Krijgskas. Wegens de afgelegen ligging van het strategisch belangrijke Luxemburg, waar bovendien nog een eigen muntkoers werd aangehouden, werd in de hoofdstad van deze provincie een filiaal van de Brusselse Krijgskas in stand gehouden.

De intendant boekte de transfers vanwege de ontvanger-generaal in en voerde de betalingsmandaten van de opperbevelhebber of van de gevolmachtigd minister* uit. Als administrateurs van de Krijgskas fungeerden onder meer Jean Ignace Würzer (1718-1739), Jean Christophe Khantsamber (1739-1772) en Jean Bastendorff (vermeld tussen 1771 en 1782).

De hoofdkrijgscommissaris (*chef-commissaire de guerre, premier commissaire de guerre, Oberkriegskommissar*) controleerde de verrichtingen van de Krijgskas en van de regimentskassen en rapporteerde daarover aan Brussel maar ook rechtstreeks aan zijn superieuren in Wenen, het *General-Kriegs-Kommissariat*. De functie van hoofdkrijgscommissaris werd onder meer vervuld door Franz (von) Grüber (vermeld in 1722, 1733-1740), Charles Joseph Pfanzelter (1745-1761) en Georges Adam Weygand (1761-1771).

De opname in 1754 in de Raad van Financiën* van de hoofdkrijgscommissaris als volwaardig raadsheer was een poging om de vaak stroeve contacten tussen de Raad en het Krijgscommissariaat en de Krijgskas te verbeteren. Pfanzelter zetelde er als militair deskundige tot zijn dood in 1761, waarna hij werd opgevolgd door Weygand. In principe namen zij enkel deel aan raadszittingen waarbij militaire onderwerpen in de ruime zin – dus ook de financiering via beden en subsidies – op de agenda stonden. Na de dood van Weygand werd de korte traditie afgebroken. Aangezien de Krijgskas sedert 1770 over een gewaarborgde vaste dotatie kon beschikken, was de aanwezigheid in de Raad van de hoofdkrijgscommissaris ook niet langer vereist. Bovendien was het *General-Kriegs-Kommissariat* te Wenen inmiddels van zelfstandig regeringsorgaan gedegradeerd tot onderdeel van de *Hofkriegsrat* (1768), waardoor de banden met het civiele gezag ook op het hoogste niveau een stuk losser waren geworden.

Bevoegdheden en activiteiten

Sedert de reorganisatie van het leger in de Nederlanden in de jaren 1718-1725 werd de bestemming van de militaire uitgaven vastgesteld door de opperbevelhebber van het leger. De Krijgskas kon principieel geen uitgaven doen zonder zijn uitdrukkelijk mandaat. Bij de aanstelling in 1749 van Antoniotto di Botta-Adorno diende de legercommandant deze bevoegdheid echter af te staan aan de nieuwe gevolmachtigd minister². Bij gelegenheid van de militaire hervormingen van 1770 werd de opperbevelhebber, die volledig in het raam van een geïntegreerd Oostenrijks leger functioneerde en dus rechtstreeks verantwoording verschuldigd was aan de Hofkrijgsraad te Wenen, in zijn prerogatieven hersteld, terwijl de gouverneur-generaal* en, bij diens afwezigheid, de gevolmachtigd minister slechts een vaag toezichtsrecht behielden.

In de eerste jaren na de oprichting van de Krijgskas bleef de overdracht van middelen van de Ontvangerij-generaal van Financiën naar de Krijgskas volgens het traditionele patroon verlopen. De ontvanger-generaal verstrekte de kassiers van de verschillende regimentskassen een assignatie op de ontvangers van de Staten. De centralisatie van alle militaire uitgaven in de Krijgskas kreeg een nieuwe impuls in 1725 na de incorporatie van de Nederlandse regimenten in het Oostenrijkse leger. Sedertdien diende de ontvanger-generaal het geld niet langer aan de regimenten maar rechtstreeks aan de Krijgskas over te maken. Dit gold echter niet voor de betalingen aan het Artilleriekorps* en aan de nationale legerstaf en de plaatselijke garnizoenen, die voornamelijk door de ontvanger-generaal van Financiën werden uitgevoerd. Hieraan kwam pas een einde in 1742, toen gouverneur-generaal *ad interim* Friedrich August von Harrach met het oog op de nakende oorlog de integrale netto-opbrengst van beden en subsidies, leningen en buitengewone ontvangsten aan de Krijgskas liet overmaken. Bovendien kreeg de militaire kas na de Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1748) extra middelen toebedeeld. Maria Theresia had immers de betaling doen staken van de jaarlijkse subsidie

² De instructie werd meegegeven in het benoemingspatent van Botta-Adorno van 22 feb. 1749 (*R.O.P.B.A.*, 3de reeks, 1700-1794, dl. VI, p. 403-404). Blijkens MOUREAUX Ph., *Le rapport du trésorier général Neny sur les finances des Pays-Bas autrichiens en 1754*, in *Acta Historica Bruxellensia. Recherches sur l'histoire des finances publiques en Belgique*, dl. II, Brussel, 1970, p. 316, noot 3, zou dit reeds in 1743 gebeurd zijn.

die de Oostenrijkse Nederlanden in het kader van het Barrièreverdrag van 1715 waren verschuldigd aan de Staten-Generaal der Verenigde Provinciën. De uitgespaarde 1,4 miljoen gulden werden vanaf 1749 bij het militaire budget gevoegd. De *dons gratuits*, toegestaan tijdens de Zevenjarige Oorlog (1756-1763), kregen dezelfde bestemming.

Vanaf 1770 werden de variabele subsidiebedragen vanwege de Staten vervangen door een vaste dotatie aan de Krijgskas voor een totaalbedrag van ca. 4,2 miljoen gulden, waarmee de periode van permanente afhankelijkheid ten opzichte van de provinciale Staten definitief tot het verleden behoorde. Bij een eventuele minderontvangst van beden en subsidies diende de ontvanger-generaal van Financiën immers de tekorten met middelen uit andere fondsen bij te passen.

Bibliografie

Over de Krijgskas bestaat geen enkele studie. DE NENY P.F., *Mémoires historiques et politiques des Pays-Bas autrichiens*, dl. I, Amsterdam-Brussel, 1785, 3de druk, p. 106-107, heeft er enige aandacht aan besteed. RUWET J., *Soldats des régiments nationaux au XVIIIe siècle. Notes et documents* (C.R.H., reeks in-8°), Brussel, 1962, bevat enkele verwijzingen naar de instelling en zijn beheerders.

Voor de rol van de Krijgskas in de staatsfinanciën, zie COPPENS H., *Het institutioneel kader van de centrale overheidsfinanciën in de Spaanse en Oostenrijkse Nederlanden tijdens het late Ancien régime (ca. 1680-1788)* (*Algemeen Rijksarchief. Studia*, 43), Brussel, 1993, p. 59-60, en ID., *De financiën van de centrale regering van de Zuidelijke Nederlanden aan het einde van het Spaanse en onder Oostenrijks Bewind (ca. 1680-1788)* (*Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren*, 142), Brussel, 1992, p. 237-241.

Archief

Het archief van de Krijgskas te Brussel werd vermoedelijk volledig vernietigd tijdens de brand op 12 december 1789 van de residentie van de commandant-generaal der troepen ten tijde van de Brabantse Revolutie.

Het archief van de Raad van Financiën waarmee de Krijgskas veelvuldige relaties onderhield, bevat enkele dossiers met betrekking tot de instelling: Brussel, A.R., *Raad van Financiën*, nrs. 2751, 2753, 2938-2941, 7193, 7322 en 7330. Ook in het archief van de secretaris van State en Oorlog treft men verspreide informatie aan onder Brussel, A.R., *Secretarie van State en Oorlog*, nrs. 816-822 en 2687.

Archieftoegangen

Voor de Raad van Financiën, zie LEFÈVRE J. en LEFÈVRE P., *Inventaire des archives du Conseil des finances*, Gembloers, 1938 (anastatische herdruk in 1980), en voor de Secretarie van State en Oorlog, zie GAILLARD A. en DE BREYNE É., *Inventaire sommaire des archives de la Secrétairerie d'État et de guerre (Inventaires sommaires des archives des anciens gouvernements des Pays-Bas conservées aux Archives générales du Royaume à Bruxelles, I)*, Brussel, 1906 (vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegang in beperkte oplage*, nr. 100).

Herman COPPENS

ALGEMEEN BURGERLIJK COMMISSARIAAT

(1784-1786, 1789-1795)

Geschiedenis

Het Algemeen Burgerlijk Commissariaat werd door Jozef II in het leven geroepen om de ravitaillering veilig te stellen van de legereenheden die zich tussen 1784 en 1794 verspreidden over het grondgebied van de Nederlanden.

De nieuwe dienst werd op 21 oktober opgericht in het raam van de voorbereidingen van Jozef II om oorlog te voeren tegen de Republiek om de opening van de Westerschelde te bekomen. De tussenkomst van Frankrijk, die de oorlog verhinderde, en de bepalingen van het Verdrag van Fontainebleau van 10 november 1785, maakten een bemoeienis vanwege het Algemeen Burgerlijk Commissariaat overbodig. In de loop van 1786, na de terugtrekking van de troepen, zette het Commissariaat alle activiteiten stop. De algemeen burgerlijk commissaris wikkeldde de lopende zaken van zijn bureau af en liet de wedden van het personeel opschorten; de instelling werd nochtans niet bij decreet opgeheven.

Ten gevolge van de politieke en militaire situatie van de laatste 15 jaren van de 18de eeuw, kreeg het Algemeen Burgerlijk Commissariaat evenwel nog meerdere malen de kans om op de voorgrond te treden. Daar het Commissariaat in 1786 niet officieel was afgeschaft, diende er geen decreet uitgevaardigd te worden toen het in 1789 opnieuw werd opgericht. De algemeen burgerlijk commissaris diende zich te belasten met de inkwartiering en de bevoorrading van het leger dat op het grondgebied van de Oostenrijkse Nederlanden in paraatheid werd gebracht om de revolutie te onderdrukken. Het bestaan van het Commissariaat was zeer kortstondig: vanaf november week de regering uit naar Keulen en in december trokken de Oostenrijkse legereenheden zich terug naar Luxemburg.

Om de voedselbevoorrading te verzekeren van het keizerlijk leger dat zich in Limburg en Luxemburg geconcentreerd had, benoemde men in de loop van het jaar 1790 twee autonome commissarissen in deze twee provincies. Toen de Oostenrijkse troepen in september 1790 de Nederlanden op het

Soeverein Congres van de Verenigde Nederlandse Staten* heroverden, her-
nam het Algemeen Burgerlijk Commissariaat zijn werkzaamheden.

Eens de revolutie in de Oostenrijkse Nederlanden onderdrukt, werd een
beperkte activiteit van het Algemeen Burgerlijk Commissariaat toch in stand
gehouden om de bevoorrading te organiseren van de legereenheden die inge-
kwartierd bleven in onze gewesten met het vooruitzicht op een Franse inva-
sie. Toen de oorlog met Frankrijk op 20 april 1792 uitbrak, kwam het Alge-
meen Burgerlijk Commissariaat weer tot volle activiteit. Vanaf dan functio-
neerde het zonder onderbreking tot aan de Franse verovering in 1794. Het
Commissariaat, dat het Oostenrijkse leger was gevolgd op zijn terugtocht,
werd sinds de Franse overwinning bij Fleurus op 26 juni 1794 aanzienlijk
ingekrompen en naderhand op 1 januari 1795 afgeschaft¹.

Organisatie

De algemeen burgerlijk commissaris stond onder het directe gezag van de
commandant-generaal. Hij werd ermee belast "*de concert avec le comman-
dant-général et d'après les directions de celui-ci*" in alles te voorzien wat de
bevoorrading van de troepen aanbelangde. Hij kreeg volmachten om zijn be-
velen te laten uitvoeren en had slechts rekenschap af te leggen aan de gevol-
machtigd minister*².

Het eerste bureau van de algemeen burgerlijk commissaris werd geves-
tigd in een gedeelte van het huis van Brunon Sanchez d'Aguilar, raadsheer
van de Geheime Raad*. Dit huis situeerde zich naast de woning van de
eerste algemeen burgerlijk commissaris, Gommaire Antoine Cornet de Grez.
Deze nabijheid vergemakkelijkte zijn taak die noch aan uur noch aan tijd
gebonden was. In oorlogstijd echter was het Algemeen Burgerlijk Commissa-
riaat in het hoofdkwartier van het leger gevestigd, daar de algemeen burger-
lijk commissaris de commandant-generaal vergezelde³.

¹ DENYS J. en NOWÉ H., "Introduction" in *Inventaire des archives du Commissariat général civil*, p. 119-123.

² Brussel, A.R., *Algemeen Burgerlijk Commissariaat*, nr. 16 (instructies voor de algemeen burgerlijk commissaris); *Algemene Regeringsraad*, nr. 1291.

³ Brussel, A.R., *Secretarie van State en Oorlog*, nr. 823; *Algemeen Burgerlijk Commissariaat*, nrs. 16 en 75.

ALGEMEEN BURGERLIJK COMMISSARIAAT

Meerdere commissarissen stonden aan het hoofd van het Algemeen Burgerlijk Commissariaat, achtereenvolgens Cornet de Grez, lid van de Raad van Financiën* (1784-1786), Maximiliaan de Beelen, raadsheer bij de Algemene Regeringsraad* (oktober 1789-december 1789), Pierre Joseph de Lannoy, raadsheer van Financiën (oktober 1790-februari 1792), baron Christophe de Bartenstein (1792-1793), de Godenne, lid van de Raad van Financiën en oud-burgerlijk commissaris van Namen (november 1793-juni 1794) en Hubert Joseph Ransonnet, raadsheer van Financiën (1794-1795).

Bij elke heroprichting van het Commissariaat stelde de algemeen burgerlijk commissaris zelf zijn bureau samen. In de instructies die aan hem waren gericht, werd hem aanbevolen zijn ondergeschikten te kiezen uit de administratieve diensten van het land. De algemeen burgerlijk commissaris werd bijgestaan door een adjunct en had afgevaardigden die gevestigd waren in de provincies. De marsroute-commissarissen kregen de opdracht te voorzien in de noden van de troepen in beweging en te zorgen voor hun inkwartiering.

De kandidatuurstellingen voor deze ambten werden naar de Geheime Raad gestuurd die ze toevertrouwde aan de algemeen burgerlijk commissaris of de commandant-generaal. Wanneer dezen het eens geworden waren over de toe te kennen benoemingen, onderwierpen ze hun beslissing aan de goedkeuring van de landvoogden*. Elke provinciale commissaris had een bureau en personeel om protocollen op te maken van alle zaken binnen zijn ressort. De keuze van de provinciale commissarissen gebeurde in functie van hun bekendheid met de provincie en van hun talenkennis. Zij moesten een snelle evaluatie kunnen maken van de inkomsten van een provincie, haar bestaansmiddelen, haar bevolking en tevens op de hoogte zijn van haar gebruiken en haar instellingen⁴.

De wedden van de leden van het Algemeen Burgerlijk Commissariaat werden verhaald op de Krijgskas en werden per maand uitbetaald. Alle verplaatsingskosten werden terugbetaald. Het salaris van de algemeen burgerlijk commissaris bedroeg 450 gulden per maand (of 5400 gulden per jaar), van zijn adjunct 95 gulden per maand (of 1140 gulden per jaar), van de landelijke commissarissen eveneens 95 gulden per maand, van het onderge-

⁴ Brussel, A.R., *Algemeen Burgerlijk Commissariaat*, nrs. 4, 5, 17, 34; *Raad van Financiën*, nrs. 2950-2951.

schikt personeel tussen de 30 en 85 gulden per maand. Deze wedden werden niet altijd binnen de vastgestelde termijnen betaald en werden progressief verhoogd⁵.

Het eerste plan voor de inrichting van het bureau van het Algemeen Burgerlijk Commissariaat werd in 1784 door Cornet de Grez voorgelegd aan de gevolmachtigd minister. Het voorzag een verdeling van dit bureau in vijf departementen: een eerste voor de mondeling af te handelen zaken, een tweede voor de uitwerking van de opdrachten en voor de correspondentie, een derde voor de boekhouding, de expeditie van de schuldvorderingen en de liquidatie van de leveringsstaten, een vierde voor het onderzoek van de klachten uit de provincies, zowel van burgers als van militairen, met voorlegging van een advies, en een vijfde voor de opmaak van de protocollen en de afschriften ervan die dienden te worden overgemaakt aan de gevolmachtigd minister.

Het bureau van Cornet de Grez was samengesteld uit een adjunct (*supérieur de bureau*), de auditeur van de Geünificeerde Rekenkamer* de Lannoy, de secretarissen des Loges sr. en Hardy, die beiden griffier van Financiën waren, de Hodister, lid van het bureau van de Ontvangerij-generaal van Financiën*, de advocaat Orts die bevoegd was voor de juridische en administratieve aangelegenheden en du Rondeau, functionaris bij de Jointe voor Besturen en Subsidiezaken*. Bij dit personeel hoorden ook klerken of kopiisten en een bode. De drie landelijke commissarissen waren de Beelen in Brabant, baron Charles de Charvet in Vlaanderen en de griffier van de Commissie voor de Openbare Lasten in Limburg*, F. Wunsch.

Wegens de politieke toestand van het land in 1789, had algemeen burgerlijk commissaris de Beelen het moeilijker bij de keuze van zijn medewerkers. In het kader van de administratieve hervormingen en de moeilijkheden die eruit voortvloeiden, waren een aantal leden van het eerste Commissariaat niet meer beschikbaar. Anderen waren de dienst gewoon ontvlucht of wilden de Oostenrijkse monarchie niet meer dienen. Ze gaven hun ontslag wanneer ze op last van de gevolmachtigd minister toch werden benoemd.

De organisatie van de bevoorrading was er niet gemakkelijker op geworden daar men geen voorzieningen had getroffen en alles moest "*venir du*

⁵ Brussel, A.R., *Raad van Financiën*, nrs. 2950-2956.

peuple or la nation étant en insurrection, elle se refuseroit à tout". De Beelen die de werking van het tweede Commissariaat zo goed als alleen op gang had gebracht, slaagde er tenslotte in een adjunct te vinden, auditeur de Brady; hij nam des Loges sr., de Chapuy en du Rondeau als secretarissen in dienst. Naar de provincies zond hij de volgende afgevaardigden: schout van Heist-op-den-Berg Pansius naar Mechelen, substituut-procureur-generaal van Brabant Schepmans naar Leuven, ridder Xhenemont naar Namen, schepenen van Aarlen Didier naar Luxemburg⁶.

Zoals we hoger zagen, kende het tweede Commissariaat maar een kortstondig bestaan. Toen Oostenrijk in 1790 voorbereidingen trof om de Oostenrijkse Nederlanden op het Soeverein Congres van de Verenigde Nederlandse Staten te heroveren, stelde men twee autonoom werkende commissarissen aan, Wunsch in Limburg en le Bidart in Luxemburg. Vanaf september 1790 echter nam algemeen burgerlijk commissaris de Lannoy opnieuw de leiding van de werkzaamheden op zich, met de Leenheer als adjunct, de Briez als burgerlijk commissaris te Mechelen en Poncelet, officiaal bij de Rekenkamer, als marsroute-commissaris.

Toen de activiteit van het Commissariaat in 1791 afnam, werden de lokale commissarissen uit hun ambten ontheven, maar het centraal bureau, ingekrompen tot vier leden, werd in stand gehouden.

In 1792 werd algemeen burgerlijk commissaris de Lannoy verplicht zijn functie neer te leggen. Hij werd vervangen door de Bartenstein. Op 1 november 1793 nam de Godenne de plaats in van de Bartenstein. Vanaf 12 juni 1794 tot in 1795 was het Ransonnet die de directie van het Commissariaat waarnam⁷.

Bevoegdheden en activiteiten

In 1784 benoemden de landvoogden Cornet de Grez tot regeringscommissaris (*commissaire de gouvernement*) om het ambt uit te oefenen van intendant van de troepenmacht (*intendant des troupes des armées*). Deze titel

⁶ Brussel, A.R., *Raad van Financiën*, nr. 2951; *Algemene Regeringsraad*, nr. 1291.

⁷ Meer volledige informatie betreffende het personeelsbestand kan gevonden worden in de dossiers nrs. 5 tot 14 van het *Algemeen Burgerlijk Commissariaat*.

refereerde enerzijds naar de 17de-eeuwse functie van intendant belast met de toeleveringsdienst van het leger (*intendant chargé du service des fournitures de l'armée*), en was anderzijds het gevolg van een tussenkomst van de gevormachtigd minister die deze titulatuur wenste te vervangen door die van commissaris (*commissaire*)⁸.

Twee instellingen hielden zich in 1784 reeds met de bevoorrading van de troepen bezig: de Regie van de Levensmiddelen (*Régie des vivres*) die het voedsel, het veevoeder, het stro en het hout leverde, en de Economische Commissie (*Commission économique*) die de legeruitrusting verschaftte.

Bij de oprichting van het Algemeen Burgerlijk Commissariaat werden beide instellingen onder zijn toezicht geplaatst. De algemeen burgerlijk commissaris pleegde overleg met de directie van de Regie van de Levensmiddelen om de noden van het leger te kennen en de eventueel ontbrekende voorraden op te vorderen. Hij plaatste een toezichter naast de waarnemende ambtenaar van de Regie van de Levensmiddelen, die de opdracht kreeg controle uit te oefenen op het goede verloop van de opeisingen.

De instructies voor de algemeen burgerlijk commissaris, die geïnspireerd waren door het Duitse voorbeeld, legden er de nadruk op dat zijn taak erin bestond aan de legertroepen alles te verschaffen wat zij nodig hadden en als tussenpersoon op te treden tussen het leger en de burgerbevolking. Deze taken werden breedvoerig omschreven en veronderstelden de tussenkomst van de algemeen burgerlijk commissaris op de meest diverse terreinen. Naarmate het Commissariaat langer bestond, werden zijn opdrachten steeds meer gespecificeerd. Naderhand werden deze op schrift gesteld tijdens vergaderingen (*conférences*) van de gevormachtigd minister, de algemeen burgerlijk commissaris en de commandant-generaal. De beslissingen genomen tijdens de zittingen van de commandant-generaal, de directeur van de Regie van de Levensmiddelen en de algemeen burgerlijk commissaris, golden als richtsnoer voor het Algemeen Burgerlijk Commissariaat.

De algemeen burgerlijk commissaris centraliseerde alle informatie die hem werd toegestuurd door de provinciale commissarissen onder de vorm van protocollen. Hij stuurde een exemplaar van die protocollen naar de

⁸ Brussel, A.R., *Secretarie van State en Oorlog*, nr. 823.

hogere instanties, de secretaris van State en Oorlog* en de gevolmachtigd minister, die hem de uit te voeren orders terugstuurden.

Zijn voornaamste taak, het verzekeren van de bevoorrading van het leger, bracht hem ertoe reserves aan te leggen om steeds voldoende voorraden in het land te houden. Hiertoe moest hij faciliteiten verlenen voor de import van levensmiddelen uit het buitenland, maar terzelfder tijd de export van goederen naar het buitenland verhinderen en het transport van deze proviandering organiseren. Bij de aanleg of herstelling van versterkingen nam het Commissariaat op zich de arbeiders en de benodigde werktuigen te leveren. Zijn bevoegdheden strekten zich ook uit tot de gezondheidsdienst, de eredienst, de inlichtingen, de veiligheid, de gevangenen. Vermits de algemeen burgerlijk commissaris met verschillende geldkassen in verbinding stond, bemoeide hij zich ook met financiële transacties. Als tussenpersoon tussen de bevolking en het leger, hoorde hij de klachten van de onderdanen aan en was hij belast met de vergoeding van de oorlogsschade. Hij stond in nauw contact met magistraten en burgers en kon aldus niet alleen inlichtingen inwinnen over de vijand, maar ook over de houding van de bevolking. Hij liet verdachte elementen volgen en onder toezicht plaatsen⁹.

Gezien zijn uiteenlopende taken had de commissaris bindingen met diverse instellingen, zoals de posterijen, de douane, enz.

Bibliografie

De literatuur over deze instelling beperkt zich tot de inleiding van Denys en Nowé op de hierna vermelde inventaris van het Algemeen Burgerlijk Commissariaat, die een volledig overzicht geeft van het Commissariaat.

Archief

Het archiefbestand *Algemeen Burgerlijk Commissariaat* wordt bewaard in het Algemeen Rijksarchief te Brussel. Bij de inventarisatie van de bescheiden van het Commissariaat is een onderscheid gemaakt tussen de stukken van de algemeen burgerlijk commissaris en de commissarissen in de provincies. De

⁹ Brussel, A.R., *Algemeen Burgerlijk Commissariaat*, nrs. 16, 17, 25.

dossiers van het eerste deel laten toe de geschiedenis en de organisatie van de instelling en haar bevoegdheden te bestuderen. De dossiers van het tweede deel betreffen het werk van de afgevaardigden naar de provincies gestuurd.

Archieftoegangen

DENYS J. en NOWÉ H., *Inventaire des archives du Commissariat général civil*, in *Travaux du cours pratique d'archivéconomie donné pendant les années 1920-1925*, Brussel, 1926, p. 117-154.

Anne VANDENBULCKE
Aspirant F.N.R.S. – U.L.B.
vertaling Beatrijs AUGUSTYN

SUPERINTENDANT VAN DE MILITAIRE JUSTITIE

(1595-1718)

Geschiedenis

Het ambt van superintendant van de Militaire Justitie is een zuiver politieke creatie van Filips II geweest. Als instelling was het in feite overbodig, aangezien landvoogd* Alexander Farnese pas een decennium voordien een volwaardig gerechtelijk apparaat in het leven had geroepen, met aan het hoofd een auditeur-generaal*. Toch besloot Filips II in 1595 om een bijkomende functie te creëren. Twee overwegingen speelden daarbij mee. Enerzijds wensde de vorst* de leiding van de militaire justitie aan een Spanjaard toe te vertrouwen, anderzijds verkreeg hij zo een extra kanaal voor informatie over militaire kwesties. Deze rechtstreeks door de Kroon aangestelde Spaanse functionaris zou voortaan de hiërarchische meerdere zijn van de Zuidnederlandse auditeur-generaal. De delicate verhouding tussen auditeur-generaal en superintendant werd formeel geregeld door de ordonnantie van aartshertog Albrecht in 1601¹. Latere voorstellen tot afschaffing van het ambt werden nooit gehonoreerd.

Het militaire rechtssysteem van Farnese, aangevuld met de superintendant, zou de hele 17de eeuw nagenoeg ongewijzigd functioneren. Het was uniek in vergelijking met de buurlanden, ten eerste door de niet-inmenging van de militaire hiërarchie in de rechtspleging (tenzij in een adviserende rol), daar waar overal elders krijgswaarden fungeerden, ten tweede door de verstrekkende bevoegdheden van de militaire rechters, met name in alle burgerlijke en criminele rechtszaken waarbij militairen betrokken waren. De burgerlijke rechtbanken werden zoveel mogelijk buitenspel gezet². Het systeem waar-

¹ *Placcaeten ende ordonnantiën van Brabant*, dl. IV, p. 191; *R.O.P.B., Règne d'Albert et Isabelle, 1598-1621*, dl. I, p. 153; CLERIN P., *Code militaire des Pays-Bas*, Maastricht, 1721 (Franse vertaling).

² Tussen theorie en praktijk gaapte in de 17de eeuw een grote kloof. Burgerlijke overheden en militaire bevelhebbers traden vaak eigenmachtig op; soms waren dit usurpaties, soms ook reacties tegen het in gebreke blijven van de militaire justitie (cf. VAN DYCKE H., *Organisatie van de militaire justitie*, zie Bibliografie bij de notitie over de auditeur-generaal).

borgde in principe een grotere rechtszekerheid voor de beklagde militairen, maar leidde door de centralisering en bureaucratische werkmethodes tot lang aanslepende procedures, waardoor vele misdrijven ongestraft bleven of de straf te laat kwam om nog indruk te maken. Ook de lange voorarresten waren een ernstig punt van kritiek. Om al deze redenen kwam het na de troonsbestijging van Filips V in 1701 tot een ingrijpende hervorming³.

Per regiment werden opnieuw krijgsraden ingevoerd voor de rechtspleging in criminele zaken ten laste van soldaten en onderofficieren. Deze krijgsraden, samengesteld uit de kapiteins van het regiment en de commandant ervan als voorzitter, moesten binnen de 48 uur tot een uitspraak komen. Alleen in burgerlijke zaken bleef alles bij het oude. De berechting van officieren werd toegewezen aan de superintendent. Vooral de auditeur-generaal boette hiermee dus aan bevoegdheden in.

De nieuwe regeling zou slechts een kort leven beschoren zijn. De militaire operaties in het kader van de Spaanse Successieoorlog veroorzaakten in 1706 een bestuurlijk vacuüm dat pas in 1715 zou eindigen met de toewijzing van de Zuidelijke Nederlanden aan Oostenrijk. Ten aanzien van de militaire justitie zou de verwarring nog meerdere jaren aanslepen. We verwijzen hiervoor naar de notitie over de luitenant-auditeur-generaal van de Militaire Justitie* tijdens de Oostenrijkse periode. In 1718 werd het ambt van superintendent van de Militaire Justitie definitief afgeschaft.

Organisatie

Net als de auditeur-generaal pleegde ook de superintendent over belangrijke rechtszaken steeds overleg met de landvoogd. Ook onderling bestond tussen beide functionarissen een nauw contact. Daarnaast rapporteerde hij ook rechtstreeks aan de Spaanse koning over allerlei militaire aangelegenheden. Het personeelskader waarover de superintendent beschikte, was vergelijkbaar met dat van de auditeur-generaal. We verwijzen hiervoor opnieuw naar de betreffende notitie.

³ VAN DEN BOGAERT R., *De organisatie van het Spaans-Zuidnederlandse leger in dienst van het Anjous regime (1700-1706)*, in *Belgisch Tijdschrift voor Militaire Geschiedenis*, 1967, 17, p. 81-117.

Voorts dient nog gezegd dat de ordonnanties van 1587 en 1601 niet voorzagen in de functies van procureur, advocaat-fiscaal en procureur-fiscaal. Dit zijn klaarblijkelijk *ad hoc* creaties uit de 17de eeuw, naar analogie met de geploegenheden van de burgerlijke rechtspraak. Ze wijzen ook op de tendens naar bureaucratisering en aanslepende rechtszaken, die een vlotte en efficiënte rechtsgang nadelig beïnvloedden. Deze nefaste evolutie zou leiden tot de hervorming van 1701, die erop gericht was de militaire justitie zijn standrechtelijk karakter te laten herwinnen.

Bevoegdheden en activiteiten

De aanstelling van de superintendant in 1595 beknotte in sterke mate de prerogatieven van de auditeur-generaal. De ordonnantie van 1601 bakende de wederzijdse bevoegdheden af. Voortaan zouden de particuliere auditeurs criminele zaken consulteren met de superintendant. Deze kon ook alle door de auditeur-generaal in eerste instantie of in beroep gevonniste burgerlijke zaken in revisie nemen. Revisie was evenwel slechts mogelijk indien de zaak een bepaald bedrag te boven ging en mits het storten van een borgsom. In de praktijk trad de superintendant echter ook vaak op als burgerlijk rechter in eerste aanleg, wat het probleem stelde welke instantie een eventueel beroep moest behandelen. Dit werd een college van gedelegeerde rechters, bestaande uit leden van de provinciale justitieraden, die bij criminele misdrijven soms ook als onderzoeksrechter optraden. De taakverdeling tussen auditeur-generaal en superintendant bleef al bij al een delicate aangelegenheid, hoewel we uit eigen onderzoek de indruk opdeden dat de samenwerking over het algemeen weinig problemen opleverde.

Bibliografie

AUBERT R., *Les débuts de la Surintendance de la justice militaire dans les Pays-Bas espagnols*, in *Miscellanea historica in honorem Leonis Van der Essen*, dl. I, Brussel, 1947, p. 491-505, behandelt de beginjaren van de superintendant van de Militaire Justitie tussen 1595 en 1621. Zie ook de bibliografie in de notitie over de auditeur-generaal.

Archief

Zie de notitie over de auditeur-generaal.

Bronnenpublicaties

Zie BRANTS V. (ed.), *Recueil des ordonnances des Pays-Bas. Règne d'Albert et Isabelle, 1597-1621*, 2 dln., Brussel, 1909, met betrekking tot de ordonnanties van 7 november 1601 en 13 mei 1613.

Archieftoegangen

VAN MEERBEECK L., *Inventaire des archives des Tribunaux militaires (Inventaires divers)*, Gembloux, 1939.

Henk VAN DYCKE

AUDITEUR-GENERAAL VAN DE MILITAIRE JUSTITIE ¹

(1587-1725)

Geschiedenis

De vroegste institutionalisering van de militaire justitie gaat in de Nederlanden terug tot de legerhervormingen van Karel de Stoute omstreeks 1470. De Bourgondische hertog richtte toen naast het traditionele feodale ridderleger en de stedelijke milities een Ruitersrijkorps* op, de zogeheten ordonnantiebanden. Een ordonnantie van 1473 regelde er de administratie van, inclusief de handhaving van de militaire discipline². Dit was in eerste instantie de zaak van het officierenkorps en de garnizoenscommandanten, maar in oorlogstijd werd ook de provoost van de maarschalken (vanaf 1526 provoost-generaal van het Hof en van de Nederlanden*) erbij betrokken. Deze gerechtsambtenaar, wiens jurisdictie zich over de hele Nederlanden uitstreckte, vergezelde het leger op campagne en moest rondzwervende, plunderende en gedeserteerde soldaten vervolgen en bestraffen³. Ook de provinciale gerechtsofficieren, zoals de drossaard van Brabant, hadden binnen hun gewest deze bevoegdheid.

Dit nam niet weg dat de burgerlijke overheden het recht soms in eigen hand namen. Kortom, in de eerste helft van de 16de eeuw lagen de bevoegdheidsregels inzake militaire justitie nog helemaal niet vast. Bovendien waren de vreemde huurtroepen, die onder de Habsburgers in de Nederlanden hun intrede deden, alleen aan eigen krijgsraden onderworpen.

¹ Deze notitie vormt één geheel met de notitie over de superintendent van de Militaire Justitie. Het betreft hier twee complementaire instellingen die tijdens de Spaanse periode samen aan het hoofd stonden van de militaire justitie in de Zuidelijke Nederlanden. Voorts verwijzen we ook naar de notitie over de luitenant-auditeur-generaal, welke instelling tijdens de Oostenrijkse periode de rechtsopvolger was van de twee vorige.

² GUILLAUME G., *Histoire de l'organisation militaire sous les ducs de Bourgogne (Mémoires couronnés et mémoires des savants étrangers publiés par l'Académie royale des sciences, des lettres et des beaux-arts de Belgique. Collection in-8°, 22)*, Brussel, 1847, p. 117-138; voor een kopie van de ordonnantie, zie p. 191-202, bijlage H.

³ Cf. VAN HAEGENDOREN M., *Inventaris van het archief van den drossaard van Brabant en van den provoost-generaal van het Hof en van de Nederlanden*, Brussel, 1949.

In 1547 vaardigde Karel V een ordonnantie uit, alleen geldend voor de nationale ordonnantiebedenden, waarin onder meer de respectieve bevoegdheden van burgerlijke en militaire justitie duidelijker werden omschreven⁴. De inmenging van de burgerlijke rechtbanken werd er grotendeels door teruggedrongen en beperkt tot de berechting van militairen die buiten hun garnizoen of eenheid een misdrijf hadden gepleegd en daarbij op heterdaad waren betrapt. Ook in civiele kwesties, zoals schuldvorderingen ten laste van militairen, was de militaire overheid bevoegd.

De verdere ontwikkelingen moeten worden gezien in het licht van de toenemende internationalisering van het Habsburgse leger en van de bijna permanente oorlogstoestand in de Nederlanden vanaf de tweede helft van de 16de eeuw tot het begin van de 18de eeuw. Op militair vlak betekende dit de aanwezigheid van een omvangrijk staand leger bestaande uit diverse nationaliteiten. Voor de militaire justitie in het bijzonder schiep deze toestand de behoefte aan uniforme regels. In 1554 werd voor het eerst een *auditeur du camp* voor het leger benoemd⁵. Deze jurist moest de kapitein-generaal en de provoost-generaal in rechtszaken adviseren. Tegelijk werd ook een *capitaine de justice du camp* aangesteld, met politionele bevoegdheden voor het hele leger. Deze functies golden evenwel slechts voor de duur van de militaire campagnes. In elk geval werd hiermee de justitiële bevoegdheid van de provoost-generaal ten aanzien van militairen ingeperkt. Belangrijk is ook de ordonnantie van 1555, die als militair reglement gericht was tot alle troepen van het leger, ook die van vreemde nationaliteit⁶. Bovendien kreeg de *auditeur du camp* de beschikking over een meertalige griffier en een Engelse tolk⁷, hetgeen aantoont dat stilaan een uniforme militaire justitie in de maak was.

De eerste aanstelling van permanente militaire auditeurs vóór 1587 dient nog nader onderzocht. Zo maakt de ordonnantie van 1570 inzake criminele justitie in artikel LXX melding van garnizoensauditeurs. Hoe het ook zij, de definitieve inrichting van de militaire justitie in de Zuidelijke Nederlanden is het werk geweest van Alexander Farnese, hertog van Parma. Als kapitein-

⁴ *Placcaet-Boecken van Vlaenderen*, dl. I, p. 735; *R.O.P.B.*, 2de reeks, 1506-1700, dl. V, p. 390.

⁵ Brussel, A.R., *Audiëntie*, nr. 2773.

⁶ *R.O.P.B.*, 2de reeks, 1506-1700, dl. VI, p. 468, ordonnantie van 2 juni 1555.

⁷ Brussel, A.R., *Audiëntie*, nr. 2773, akte van april 1555.

en gouverneur-generaal* bouwde hij omstreeks 1580 een volwaardige rechterlijke organisatie uit, die echter pas in 1587 gecodificeerd werd⁸. Twee ordonnanties bekrachtigden toen de functies van auditeur-generaal en van provoost-generaal, bevoegd voor alle legerkorpsen binnen het Spaanse leger, behalve voor de Hoogduitse regimenten die hun eigen *Gemines* of krijgswaarden behielden. Door de *Gemines* veroordeelde militairen konden echter wel beroep aantekenen bij de auditeur-generaal. Deze stond aan het hoofd van een net van provinciale garnizoens- en districtsauditeurs en van *tercio*-auditeurs, die bepaalde regimenten (in het Spaans *tercios*) vergezelden. Ook de cavalerie en de vloot te Antwerpen kregen beide een eigen auditeur. Zowel de auditeur-generaal als de andere auditeurs waren allen juristen. De provoost-generaal kreeg het bevel over een troepenmacht van 80 ruiters en 12 hellebaardiers. De regimentsprovoosten moesten hem gehoorzamen⁹.

De geschetste organisatie bracht dus een grote mate van uniformering in de militaire rechtspraak tot stand, zij het ten koste van een verre gaande centralisering die in de loop der tijd zeer nadelig zou blijken. De heterogene samenstelling van het Spaanse leger in de Zuidelijke Nederlanden maakte dit misschien evenwel onvermijdelijk.

Organisatie

Tijdens de Spaanse periode (1587-1706) maakte de militaire justitie deel uit van de militaire administratie, hoewel het om civiel personeel ging¹⁰. De auditeur-generaal, in de regel een Zuidniederlander, had zijn zetel in Brussel, de provincie- en garnizoensauditeurs in de plaatsen van hun residentie. De *tercio*-auditeurs reisden mee met hun regiment. Toch bleef de traditie gehandhaafd dat de auditeur-generaal (soms ook de superintendent van de Militaire

⁸ *Placcaet-Boecken van Vlaenderen*, dl. II, p. 663, en *Placcaeten ende ordonnantiën van Brabant*, dl. IV, p. 196. Zie ook MORENO CASADO R., *Las ordenanzas de Alejandro Farnesio de 1587*, in *Anuario de la historia del derecho español*, 1961, 31, p. 431-458. De Franse vertaling van de ordonnantie van 15 mei 1587, vindt men bij CLERIN P., *Code militaire*, p. 115-117.

⁹ De provoost-generaal van het leger mag niet worden verward met de civiele provoost-generaal waarvan hoger sprake.

¹⁰ Zie het organogram van het Spaanse leger in de Nederlanden in PARKER G., *The Army of Flanders and the Spanish Road, 1567-1659*, Cambridge, 1972, p. 277.

Justitie*) het leger op de zomercampagnes vergezelde om ter plaatse recht te kunnen spreken. Tijdens de afwezigheid van de auditeur-generaal uit Brussel nam een auditeur-generaal *ad interim* zijn taken waar. Omgekeerd werden soms ook districtsauditeurs tijdelijk als auditeur-generaal aangesteld voor een deel van het leger in een bepaald gebied. Het aantal auditeurs varieerde in de tijd en volgens de behoeften. Een lijst uit 1640 vermeldt 24 namen van auditeurs, onder wie de auditeur van de Ruitery en die van de vloot (*auditor del Almirantazgo*)¹¹. Cumulatie van auditeurfuncties was mogelijk, bijvoorbeeld tegelijk districts- en *tercio*-auditeur. De auditeurs waren meestal lokale juristen, al komen ook Spaanse namen voor. Ze genoten een vast maand- of jaarsalaris en daarnaast nog diverse onkostenvergoedingen, benevens een aandeel in de gemaakte oorlogsbuit. Hoewel de ordonnantie van Farnese uit 1587 aan de auditeurs matigheid voorschreef bij het aanrekenen van honoraria aan de partijen (artikel XIX) en terzake duidelijke richtlijnen werden uitgevaardigd¹², kwamen er zeker misbruiken voor. Anderzijds dient vermeld dat de militaire overheid dikwijls zeer laattijdig betaalde.

Wat het ondergeschikte personeel betreft, zijn we het best ingelicht over het Auditoraat-generaal. Dit beschikte in 1640 over drie griffiers, drie gerechtsbodes (*alguazils*), vier procureurs of pleitbezorgers, een advocaat-fiscaal en een procureur-fiscaal die als openbare aanklagers optraden. Voor arrestaties en het begeleiden van gevangenen kon een beroep worden gedaan op de soldaten van het regiment van de provoost-generaal. De gewone auditeurs beschikten in de regel over een griffier en een tweetal gerechtsbodes. Griffiers en gerechtsbodes genoten meestal, maar niet altijd een vast salaris en hadden recht op onkostenvergoedingen. Het opmaken door de griffiers van stukken en andere prestaties was volgens een vast tarief geregeld¹³.

Met de instelling van regimentskrijgsraden in 1701 verloren de districts- en regimentsauditeurs en hun personeel *de facto* hun bestaansgrond, hoewel ze pas in 1725 officieel werden afgeschaft. Hoe deze buitenwerkingstelling in de praktijk is verlopen, moet nog worden onderzocht. In de krijgsraden

¹¹ Brussel, A.R., *Krijgsgerecht*, nr. 5.

¹² Cf. Brussel, K.B., *Handschriftenverzameling*, nrs. 12.622-12.631 (40), reglement uit 1626; CLERIN P., *o.c.*, p. 107, reglement uit 1703.

¹³ CLERIN P., *o.c.*, p. 115-117; Brussel, A.R., *Krijgsgerecht*, nr. 5. Zie ook VAN DYCKE H., *Organisatie van de militaire justitie*, bijlage 10.

zetelden de kapiteins van het regiment van de beklagde militair, met de regimentscommandant als voorzitter. Strikt genomen kunnen we hier niet van personeel gewagen.

Bevoegdheden en activiteiten

Als rechtsvoorganger van de auditeur-generaal geldt ongetwijfeld de sinds 1554 aangestelde *auditeur du camp*, hoewel we over diens precieze werkzaamheden maar slecht zijn ingelicht. Zijn taak was die van adviseur van de Krijgsraad en onderzoeksrechter tijdens de krijgscampagnes. In hoever hij een stem had in het bepalen van het vonnis is onzeker. Ook de evolutie van het ambt in de eerste periode van de Nederlandse Opstand – onder Alva en Requesens – is nog onklar. Pas met de komst van Farnese in 1578 ontstaat duidelijkheid. Het staat vast dat hij – allicht onder druk van de oorlogstoestand – de militaire justitie vrij snel en grondig reorganiseerde en van de *auditeur du camp* een autonoom en permanent rechter maakte, geassisteerd door districts- en regimentsauditeurs. In dezelfde zin geldt de provoost-generaal van het leger als opvolger van de *capitaine de justice du camp*. De codificatie van 1587 was slechts de bekrachtiging van een bestaande organisatie.

De ordonnantie van 1587 bepaalde op vrij summiere wijze de te volgen gerechtelijke procedures. De auditeur-generaal mocht kennismaken van alle burgerlijke en criminele zaken, ook ambtshalve. De particuliere auditeurs hadden slechts een beperkte autonome jurisdictie. In belangrijke zaken was consultatie met de auditeur-generaal en de militaire overheid de regel. De auditeur-generaal pleegde op zijn beurt overleg met de gouverneur-generaal over het te vellen vonnis in halsmisdrijven of zaken waarin officieren betrokken waren. De auditeur-generaal zetelde tevens in beroep voor burgerlijke zaken die door de particuliere auditeurs in eerste aanleg waren gevonnist.

De competentie van burgerlijke en militaire justitie werd strikt afgebakend. In gemengde gevallen – rechtszaken tussen burgers en militairen – voerden burgerlijke en militaire justitie gezamenlijk het onderzoek, maar sprak de rechter van de beklagde het vonnis uit. Beklaagde militairen mochten wel door de burgerlijke overheid worden aangehouden, maar moesten worden overgedragen aan de voor hen bevoegde auditeur.

Vanaf 1595 verloor de auditeur-generaal een deel van zijn competenties aan de superintendant van de Militaire Justitie*.

Bibliografie

VAN DEN BOGAERT R., *De organisatie van het Spaans-Zuidnederlandse leger in dienst van het Anjouaans regime (1700-1706)*, in *Belgisch Tijdschrift voor Militaire Geschiedenis*, 1967, 17, p. 81-117, bespreekt onder meer de reorganisatie van de militaire justitie in 1701-1702. DEFACQZ E., *Ancien droit belge ou précis analytique des lois et coutumes observées en Belgique avant le code civil*, dl. I, Brussel, 1873, p. 77-92, geeft een historisch overzicht van de militaire justitie van 1547 tot 1790. Dezelfde tekst verscheen al eerder in 1842 in *La Belgique judiciaire*, onder de titel "*Des anciens juges militaires en Belgique*", en behandelde toen ook de eerste jaren onder Frans bewind tot 1797. VAN DYCKE H., *Organisatie van de militaire justitie en evolutie van de militaire criminaliteit in de Spaanse Nederlanden tijdens de 17de eeuw* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling V.U.B.), Brussel, 1991, behandelt enerzijds de juridische organisatie, anderzijds de praktische werking van de militaire justitie inzake bestrijding van de militaire criminaliteit, steunend op het archief van het Krijsgerecht. VAN MEER-BEECK L., *Inventaire des archives des Tribunaux militaires (Inventaires divers)*, Gembloers, 1939, bevat een uitvoerige inleiding over de geschiedenis van de militaire justitie tijdens de Spaanse periode. DE ROBAULX DE SOUMOY A., *Étude historique sur les Tribunaux militaires en Belgique*, Brussel, 1857, is een overzichtswerk vanaf de late middeleeuwen tot de 19de eeuw; het brengt veel bronnenmateriaal, maar met leemtes en onnauwkeurigheden. WIJN J.W., *Het krijgswezen in den tijd van prins Maurits*, Utrecht, 1934, bevat een uitvoerig hoofdstuk over militair strafrecht en discipline in het leger van de Nederlanden. Het is interessant ter vergelijking met de militaire justitie in de Spaanse Nederlanden.

Archief

Spaanse periode: Brussel, A.R., *Krijsgerecht*; Brussel, K.B., *Handschriftenverzameling*, nrs. 12.622-12.631, "*Relacion de los bandos, ordenancas, edictos y placartes tocante a la disciplina de la gente de guerra y a la jurisdiccion y administracion de la justicia militar*": register met documenten in het Nederlands, Frans en Spaans, gaande van 1521 tot 1676.

Overgangperiode: Brussel, A.R., *Koninklijke Raad van Filips V*, nrs. 473-474; *Regentschapsraad van State*, nrs. 386-387; *Raad van State*, nrs. 1577 en 1581.

Bronnenpublicaties

CLERIN P., *Code militaire des Pays-Bas*, Maastricht, 1721, is een bundeling van diverse ordonnanties en reglementen in verband met de militaire justitie; geeft de ordonnanties van Farnese van 15 mei 1587 (met een zeer uitvoerige commentaar) en van Albrecht van 7 november 1601 in Franse vertaling (Clerin was auditeur-generaal van de Militaire Justitie in 1704). VAN MEERBEECK L., *Sources de l'histoire administrative de l'armée espagnole des Pays-Bas aux XVIe et XVIIe siècles*, in *Carnet de la Fourragère*, Brussel, 1949, 7, p. 297-318, is een inventaris van de in België bewaarde archiefbestanden in verband met de administratie van het Spaanse leger en hun mogelijkheden voor onderzoek. MORENO CASADO R., *Las ordenanzas de Alejandro Farnesio de 1587*, in *Anuario de la historia del derecho español*, 1961, 31, p. 431-458. Zie BRANTS V. (ed.), *Recueil des ordonnances des Pays-Bas. Règne d' Albert et Isabelle, 1597-1621*, 2 dln., Brussel, 1909-1912, met betrekking tot de ordonnantie van 28 februari 1617.

Archieftoegangen

VAN MEERBEECK L., *Inventaire des archives des Tribunaux militaires (Inventaires divers)*, Gembloux, 1939; PARKER G., *Guide to the Archives of the Spanish Institutions in or concerned with the Netherlands (1556-1706) (Archief- en Bibliotheekwezen in België. Extranummer, 3)*, Brussel, 1971.

In de leeszaal van het Algemeen Rijksarchief te Brussel kan men op steekkaart de namen raadplegen van de procederende partijen in de burgerlijke processen waarvan de dossiers zich in het bestand *Krijsgerecht* bevinden en die door de auditeur-generaal en/of de superintendant van de Militaire Justitie zijn behandeld in eerste aanleg, beroep of revisie. Deze steekkaarten zijn het werk van L. Van Meerbeeck.

Henk VAN DYCKE

LUITENANT-AUDITEUR-GENERAAL VAN DE MILITAIRE JUSTITIE

(1736-1795)

Geschiedenis

De organisatie van de militaire justitie in de Oostenrijkse Nederlanden had heel wat voeten in de aarde. Eerst verdwenen de instellingen uit de Spaanse periode. In 1718 werd het ambt van superintendant van de Militaire Justitie* voorgoed afgeschaft¹. In 1725 ondergingen de ambten van auditeur-generaal van de Militaire Justitie*, van de provincie-auditeurs en van auditeur van het Ruiterskorps* hetzelfde lot². Het klassieke rechtspraakstelsel van de regimentskrijgsraden deed opnieuw zijn intrede.

Daarnaast werd eveneens een luitenant-auditeur-generaal aangesteld, die echter slechts voor een bepaalde categorie van militairen bevoegdheid bezat. Dit blijkt uit de definitieve reglementering die pas tussen 1732 en 1739 werd uitgevaardigd³. Deze onderscheidde twee categorieën militairen: diegenen die tot een regiment behoorden en betaald werden door de keizerlijke kas, en de anderen, betaald door de Raad van Financiën*. Voor de twee groepen golden verschillende procedures inzake militaire justitie. De eerste groep viel onder de regimentskrijgsraden, terwijl de luitenant-auditeur-generaal de militairen van de tweede klasse vonniste. Als beroepsinstantie voor die tweede klasse zetelde de Hoge Militaire Jointe*, bestaande uit de opperbevelhebber van het leger en twee civiele juristen. Deze *jointe* werd in 1774 weer afgeschaft. Haar bevoegdheden gingen over naar de Hofkrijgsraad te Wenen⁴.

Afgezien van het intermezzo van de Republiek van de Verenigde Nederlandse Staten in 1790, bleef de bestaande wetgeving tot aan de inlijving bij Frankrijk in 1795 verder ongewijzigd.

¹ *R.O.P.B.A.*, 3de reeks, 1700-1794, dl. III, p. 97-101.

² *Ibid.*, dl. III, p. 527.

³ *Ibid.*, dl. IV, p. 465-470; *ibid.*, dl. V, p. 97-101 en 275-278.

⁴ *Ibid.*, dl. X, p. 463, ordonnantie van 9 feb. 1774; zie ook *Placcaet-Boecken van Vlaenderen*, dl. XII, p. 1498.

Organisatie

De regimentskrijgsraden in de Oostenrijkse periode waren, zoals onder het Anjouaans Bewind (1701-1706), samengesteld uit officieren van het regiment van de beklaagde. Over administratief personeel is ons niets bekend. Archief over de zittingen van de krijgsraden is, voor zover het bestaan heeft, niet overgeleverd.

Bij de afschaffing van de ambten van superintendant, auditeur-generaal en de particuliere auditeurs verdween ook het in de betreffende notities beschreven ondergeschikt personeel uit de Spaanse periode. In hoeverre dit personeelskader overging naar de luitenant-auditeur-generaal dient nog onderzocht. In elk geval kreeg deze laatste volgens de bepalingen van de ordonnanties de beschikking over twee griffiers, twee *alguazils* en tien procureurs⁵. Hun vergoedingen stemden overeen met de tarieflijst van het Auditoraat-generaal uit 1703⁶.

Bevoegdheden en activiteiten

Tijdens de Oostenrijkse periode treffen we een soort mengvorm aan van het Spaanse en Anjouaanse militaire justitiesysteem. Voor de twee genoemde categorieën militairen gold een aparte procedure. De eerste categorie, bestaande uit alle militairen behorend tot een regiment en betaald door de keizerlijke kas, waren in burgerlijke en criminele zaken onderworpen aan een regimentskrijgsraad. Hiermee werd de procedure voor de Zuidnederlandse regimenten op Oostenrijkse leest geschoeid. De tweede categorie, waartoe alle andere militairen behoorden, en die betaald werd door de Raad van Financiën, kreeg de luitenant-auditeur-generaal als rechter in eerste instantie voor burgerlijke zaken. Voor criminele zaken was een krijgsraad bevoegd. Criminele vonnissen moesten ter goedkeuring worden voorgelegd aan de keizerlijke Hofkrijgsraad in Wenen, maar ten aanzien van de militairen tweede klasse enkel als het zuiver militaire misdrijven betrof.

⁵ *R.O.P.B.A.*, 3de reeks, 1700-1794, dl. IV, p. 465-470, ordonnantie van 15 nov. 1732, art. XXIV.

⁶ *Ibid.*, dl. V, p. 275-278, ordonnantie van 20 maart 1739, art. XVI.

Vonnissen in andere criminele of burgerlijke misdrijven werden onderzocht door een daartoe opgerichte *jointe*, samengesteld uit de opperbevelhebber van het leger en twee juristen. Deze Hoge Militaire Jointe behandelde ook in beroep of revisie door de luitenant-auditeur-generaal uitgesproken vonnissen. In 1774 werd ze echter afgeschaft. De keizerlijke Hofkrijgsraad werd hierdoor de enige beroepsinstantie voor de twee categorieën militairen.

Wat de rechtsopvolging betreft, betekende de inlijving van de Oostenrijkse Nederlanden bij Frankrijk tussen 1795 en 1815 een radicale breuk met het verleden. Van overdracht van bevoegdheden kunnen we dus nauwelijks spreken. In het onafhankelijke België zou echter opnieuw met de traditie van krijgsraden worden aangeknoopt. Ook het ambt van auditeur-generaal als hoogste magistraat van de militaire justitie werd toen in ere hersteld.

Bibliografie

DEFACQZ E., *Ancien droit belge ou précis analytique des lois et coutumes observées en Belgique avant le code civil*, dl. I, Brussel, 1873, p. 77-92, geeft een historisch overzicht van de militaire justitie van 1547 tot 1790. DE ROBAULX DE SOUMOY A., *Étude historique sur les Tribunaux militaires en Belgique*, Brussel, 1857, is een overzichtswerk vanaf de late middeleeuwen tot de 19de eeuw.

Archief

Brussel, A.R., *Secretarie van State en Oorlog*, nrs. 808-810.

Bronnenpublicaties

Zie GACHARD L.-P. (ed.), *Recueil des ordonnances des Pays-Bas autrichiens*, 3de reeks, 1700-1794, dl. III, Brussel, 1873; ID., *o.c.*, dl. IV, Brussel, 1877; ID., *o.c.*, dl. V, Brussel, 1882, met betrekking tot de ordonnances inzake militaire justitie uit de Oostenrijkse periode.

Archieftoegangen

GAILLARD A. en DE BREYNE É., *Inventaire sommaire des archives de la Secrétairerie d'État et de guerre (Inventaires sommaires des archives des*

LUITENANT-AUDITEUR-GENERAAL VAN DE MILITAIRE JUSTITIE

anciens gouvernements de Pays-Bas conservées aux Archives générales du Royaume à Bruxelles, I), Brussel, 1906 (vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, Toegang in beperkte oplage, nr. 100).

Henk VAN DYCKE

HOGE MILITAIRE JOINTE

(1736-1774)

Geschiedenis

De ordonnanties van 1732 en 1736 inzake de organisatie van de militaire justitie in de Oostenrijkse Nederlanden voorzagen ook in de oprichting van een Hoge Militaire Jointe (*Jointe suprême militaire*) als beroepsinstantie voor de militairen tweede klasse¹. Deze *jointe* werd samengesteld uit de opperbevelhebber van het leger en twee juristen. Ze zou echter maar een kort leven beschoren zijn, aangezien ze in 1774 alweer werd afgeschaft. Haar bevoegdheden gingen over naar de keizerlijke Hofkrijgsraad te Wenen². Als reden voor de afschaffing stelt de betrokken ordonnantie de wenselijkheid van één enkele beroepsinstantie voor alle militairen.

Organisatie

Behalve haar samenstelling is over de verdere organisatie, de werkwijze of het personeel van deze *jointe* weinig meer bekend. Bij ons weten werd hierover nog geen onderzoek verricht.

Bevoegdheden en activiteiten

De Hoge Militaire Jointe was een beroepsinstantie voor de vonnissen geveld ten aanzien van militairen tweede klasse in criminele of burgerlijke misdrijven. Ze behandelde ook in beroep of revisie door de luitenant-auditeur-generaal van de Militaire Justitie* uitgesproken vonnissen. Na haar afschaffing in 1774 werd de keizerlijke Hofkrijgsraad de enige beroepsinstantie voor de twee categorieën militairen.

¹ *R.O.P.B.A.*, 3de reeks, 1700-1794, dl. IV, p. 465-470; *ibid.*, dl. V, p. 97-101.

² *Ibid.*, dl. X, p. 463, ordonnantie van 9 feb. 1774; zie ook *Placcaet-Boecken van Vlaenderen*, dl. XII, p. 1498.

Bibliografie

DEFACQZ E., *Ancien droit belge ou précis analytique des lois et coutumes observées en Belgique avant le code civil*, dl. I, Brussel, 1873, p. 77-92, geeft een historisch overzicht van de militaire justitie van 1547 tot 1790. DE ROBAULX DE SOUMOY A., *Étude historique sur les Tribunaux militaires en Belgique*, Brussel, 1857, is een overzichtswerk vanaf de late middeleeuwen tot de 19de eeuw.

Archief

Brussel, A.R., *Secretarie van State en Oorlog*, nrs. 808-810.

Bronnenpublicaties

GACHARD L.-P. (ed.), *Recueil des ordonnances des Pays-Bas autrichiens*, 3de reeks, 1700-1794, dl. IV, Brussel, 1877; ID., *o.c.*, dl. V, Brussel, 1882; DE LE COURT J. (ed.), *o.c.*, dl. X, Brussel, 1901.

Archieftoegangen

GAILLARD A. en DE BREYNE É., *Inventaire sommaire des archives de la Secrétairerie d'État et de guerre (Inventaires sommaires des archives des anciens gouvernements des Pays-Bas conservées aux Archives générales du Royaume à Bruxelles, I)*, Brussel, 1906 (thans vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegang in beperkte oplage*, nr. 100).

Henk VAN DYCKE

GEMENGDE MILITAIRE JOINTE

(1793-1794)

Geschiedenis

De politieke en militaire gebeurtenissen in West-Europa aan het einde van de 18de eeuw leidden tot nogal wat bezettingen en machtswisselingen, onder meer in de Zuidelijke Nederlanden. Na de Brabantse Omwenteling, een eerste restauratie van het Oostenrijkse gezag en een korte Franse bezetting, kon vanaf 21 maart 1793 de tweede Oostenrijkse Restauratie een aanvang nemen. Nadat de Franse bezetter van het grondgebied was verdreven, werden de bezittingen die voordien aan "de vijand" hadden toebehoord, in beslag genomen. Al snel volgde een klachtenregen van privé-personen en instellingen, die staande hielden dat hun goederen verkeerdelijk als Frans bezit waren bestempeld en aangeslagen. Ten einde deze klachten te onderzoeken en de klagers eventueel genoegdoening te schenken, werd eind april of begin mei 1793 een Gemengde Militaire Jointe (*Jointe militaire mixte*) opgericht, die gefunctioneerd heeft tot de tweede helft van juni 1794.

Organisatie

Aangezien geen oprichtingsbesluit werd teruggevonden, valt over de samenstelling en interne werking van deze *jointe*, die te Brussel zetelde, weinig te zeggen¹. Uit een decreet van het Comité van de Geheime Raad*, uitgevaardigd op bevel van de gevolmachtigd minister* op 16 april 1793, blijkt dat Gaspar de Limpens, raadsheer van de Geheime Raad, er een vooraanstaande rol in speelde. Hij diende wel overleg te plegen inzake zijn opdracht met het Comité van de Raad van Financiën* en met burgerlijk commissaris le Bidart.

De zeer nauwe samenwerking tussen de *jointe* en het Algemeen Burgerlijk Commissariaat* staat vast. Deze verliep als volgt: een landelijk burgerlijk commissaris stuurde verzoeken en klachten naar de *jointe*, die de zaak

¹ Sommige "notes" besluiten met: "*fait à Bruxelles à la Jointe militaire mixte*" (Brussel, A.R., *Algemeen Burgerlijk Commissariaat*, nrs. 402-408).

onderzocht en een beslissing trof. Haar besluit zond ze aan de commissaris, die het ten uitvoer moest leggen.

Over de raadsheren die zetelden in de Gemengde Militaire Jointe is niets bekend, behalve dat Gaspar de Limpens optrad als voorzitter. Eind maart 1794 werd hij in die functie opgevolgd door Du Chesne.

Waar derden over de besluiten van de *jointe* spraken als over *résolutions*, betitelde de *jointe* zelf deze als *notes*. De *notes* werden ondertekend door de Limpens, later door Du Chesne. Daarna volgde de toevoeging "*par ordonnance*" en de handtekening van iemand die zich *actuaris* of adjunct-*actuaris* noemde. In de meeste gevallen betrof het hier J. Deslandes.

Bevoegdheden en activiteiten

Zoals blijkt uit een decreet van het Comité van de Geheime Raad, was het de bedoeling dat de Gemengde Militaire Jointe zich zou buigen over klachten geformuleerd door collectiviteiten (bijvoorbeeld kerkelijke instellingen) en particulieren die zich benadeeld voelden door onrechtmatige confiscaties van hun eigendommen².

In welke mate de *jointe* deze opdracht wist waar te maken, blijft onduidelijk, aangezien slechts een klein gedeelte van het archief werd teruggevonden. Dit behelst grotendeels de correspondentie van de *jointe* met F. Wunsch, landelijk commissaris van het Algemeen Burgerlijk Commissariaat voor het Luikse. Deze rapporteerde voornamelijk klachten in verband met de onrechtmatige inbeslagnames van stoffen, kledingstukken, graanvoorraden en voedingswaren. Ofwel ging het om verkeerdelijk voor Frans bezit gehouden voorraadmagazijnen, ofwel om weliswaar geleverde of opgeëiste, maar (nog) niet door de Fransen betaalde goederen. De *jointe* diende zich vervolgens uit te spreken over de mate van schadeloosstelling of restitutie van de eigendommen in kwestie.

Gelet op de instructies die de Limpens bij zijn aanstelling meekreeg, namelijk "*à se concerter d'abord sur l'objet de sa commission avec le Comité des finances et le commissaire civil, le Bidart*", kan worden verondersteld

² Brussel, A.R., *Geheime Raad, registers*, nr. 35, fol. 116: "... *une jointe militaire mixte, à l'effet de discuter les réclamations, que font différens particuliers, sur ce qu'on a saisi des objets réputés pour appartenir à l'ennemi, tandis qu'ils appartenoient à ces individus*".

dat ook met Luxemburg, standplaats van le Bidart, correspondentie is gevoerd. Hetzelfde geldt vermoedelijk voor de andere grensprovincies.

Archief

Slechts een klein gedeelte van het archief van de *jointe* werd teruggevonden, en dan nog enkel met betrekking tot het Luikse. Zeven nummers (omslagen en pakken), worden bewaard in het Algemeen Rijksarchief te Brussel, binnen het bestand *Algemeen Burgerlijk Commissariaat*, nrs. 402-408.

Archieftoegangen

Geen archief betekent ook geen inventaris. Een lijst met zeer beknopte samenvattingen van resoluties die de *jointe* trof in verband met het Luikse voor de periode oktober 1793-januari 1794, is terug te vinden onder nr. 404 van het *Algemeen Burgerlijk Commissariaat*. Onder het nr. 405 van hetzelfde bestand werden drie lijsten voor de periode september-oktober 1793 bijeengebracht, eveneens betreffende het Luikse. Het betreft hier uiterst summiere overzichten van dépêches door de *jointe* aan Wunsch gezonden, van zaken aan de *jointe* voor te leggen, en van kwesties waarover nog moest beraadslaagd worden.

Karin VAN HONACKER

Postdoctoraal Onderzoeker N.F.W.O. - V.U.B.

DE
CENTRALE
INSTELLINGEN

II

D

WETENSCHAP EN ONDERWIJS

HISTORIOGRAFISCH INSTITUUT

(1778-1788)

Geschiedenis

Het Historiografisch Instituut (*Établissement historiographique*) ontstond in 1778 door de samensmelting van een traditie en twee recente initiatieven. Sinds Justus Lipsius in 1595 was benoemd tot koninklijk historiograaf was binnen de Leuvense universiteit meestal een lid van het academisch corps met de titel en het eraan verbonden inkomen vereerd geworden. In 1762 werd die titel toegekend aan de bibliograaf, tekstuitgever en exegeet Jean Noël Paquot. Paquot was van bij het begin betrokken bij een plan van de Leuvense universiteitsbibliothecaris Cornelis Franciscus Nelis om een verzameling bronnen voor de vaderlandse geschiedenis in druk uit te geven. In 1759 legde hij voorstellen in die zin voor aan gevollmachtigd minister* Karl von Cobenzl die prompt Nelis zelf, Paquot, de Antwerpse drukker en bibliofiel J.B. Verdussen en diens stadsgenoot Jean Charles van Heurck belastte met het verzamelen en uitgeven van die bronnen. Vooral Paquot zette zich hiervoor in en publiceerde het enige volumen dat uit dit initiatief voortvloeide. Na 1765 viel deze onderneming in feite stil, al werden de plannen op initiatief van Nelis overgenomen door de *Société littéraire* (1769) en nadien door de Keizerlijke en Koninklijke Academie voor Wetenschappen en Letteren* (1772).

Begin 1773, ongetwijfeld op het ogenblik dat zij de opheffing van de Sociëteit van Jezus voelden naderen en zij op zoek waren naar een nieuwe functie om hun nut te bewijzen, besloten de jezuiten van de Vlaamse provincie een instituut voor nationale geschiedenis op te zetten. Daartoe werden de collecties en de dotatie van het op religieuze apologetiek en controversie gerichte *Musaeum Bellarminianum* uit Mechelen overgebracht naar het professiehuis te Antwerpen waar sinds meer dan een eeuw de bollandisten actief waren. De leiding van dit *Musaeum historiographicum* werd toevertrouwd aan Jozef Ghesquière (1731-1802), een bollandist die hiertoe van zijn taak als hagiograaf werd ontheven. Hij kreeg drie medewerkers toegewezen.

Weinig maanden later werd de jezuitenorde door paus Clemens XIV opgeheven. Bij de uitvoering van deze opheffing in de Nederlanden werden

de bollandisten en de leden van het *Musaeum historiographicum* beter behandeld dan hun confraters. De regering keek uit naar een middel om hen toe te laten het begonnen werk – zowel de "Acta Sanctorum" als de nationale historiografie – voort te zetten. Ondanks de tegenkanting van de Academie en na vele organisatievormen te hebben uitgetest, werd uiteindelijk de knoop doorgehakt in 1778. Een decreet van landvoogd* Karel van Lotharingen van 19 juni 1778 deelde de beslissing van Maria Theresia mee om de "Acta Sanctorum" en de geplande "Analecta Belgica" te laten voortzetten door een ploeg onder de leiding van Ghesquière, die kort tevoren tot koninklijk historiograaf was benoemd en op 12 oktober 1780 tot lid van de Academie werd verkozen. Hij kreeg de hulp van drie nog actieve ex-bollandisten. De instelling zou gevestigd worden in de abdij op de Koudenberg. Twee jonge regulieren van deze abdij zouden hem bijstaan en de nodige vorming ontvangen om later de opdracht voort te zetten. Raadsheer Anselme François de Kühlberg van de Geheime Raad* moest als koninklijk commissaris instaan voor de uitvoering van het decreet.

In 1784 werd de benedictijn Anselme Berthod, grootprior van Luxeuil en bibliothecaris van Besançon, door de regering aangeduid als opvolger van de overleden bollandist Ignace Hubens. Hij overleed echter binnen de twee jaar.

Na de opheffing van de abdij in 1786 moesten de historiografen verhuizen naar een vleugel van het Koninklijk College*. Als bezuinigingsmaatregel schafte Jozef II op 16 oktober 1788 het Historiografisch Instituut af. De leden zouden hun leven lang een pensioen blijven genieten. Nadat verscheidene kandidaten zich hadden aangediend om het mogelijk te maken de onderneming voort te zetten, kregen de bollandisten onderdak in de abdij van Tongerlo.

Organisatie

Het *Établissement historiographique* bestond uit een groep navorsers die onder leiding stonden van Ghesquière. Behalve hem behoorden tot die groep de ex-bollandisten Corneille de Bye, Jacques de Bue en Hubens. Zij kregen gezelschap van de reguliere kanunniken J.-B. Fonson en De Smet van de abdij van Koudenberg. Na de dood van Hubens in 1784 werd de benedictijn Berthod, lid van de Brusselse Academie, opgenomen in het gezelschap.

De relaties van het *Établissement* met de Academie werden nooit duidelijk. Ze leefden de hele tijd met mekaar op gespannen voet. De Koninklijke Commissie voor de Studies*, de Secretarie van State en Oorlog*, de Geheime Raad, de Commissie voor Kerkelijke Zaken, Studies en Censuur binnen de Algemene Regeringsraad* en zowel de Geünificeerde als de Hervormde Rekenkamer* hebben zich alle op één of ander moment gemoeid met het *Établissement*.

Bevoegdheden en activiteiten

Het *Établissement historiographique* werd door Maria Theresia belast met de voortzetting van de uitgave van de "*Acta Sanctorum*" en de publikatie van een collectie bescheiden voor de vaderlandse geschiedenis ("*Analecta Belgica*"), volgens het plan dat Ghesquièrre had opgemaakt.

Tijdens hun bestaan als openbare instelling publiceerden de gewezen bollandisten de delen IV en V van de maand oktober van de "*Acta Sanctorum*" en de delen I tot V van de "*Acta Sanctorum Belgii*". Van de overige delen van de "*Analecta Belgica*", die Ghesquièrre had gepland, kwam niets terecht.

Bibliografie

Over de plannen van Nelis en Paquot: CUVÉLIER J., *Nouveaux documents concernant les origines de la Commission royale d'histoire*, in *Bulletin de la Commission royale d'histoire*, 1936, 100, p. 93-132; PRICK W.J.H., *C.F. de Nelis, un homme d'église libéral au Siècle des Lumières (1736-1784)*, Nancy, 1942, p. 123-135; ROEGIERS J., *De Leuvense theologen en de Verlichting. Onderwijs, wetenschap, polemieek en politiek van 1730 tot 1797* (onuitgegeven doctoraatsproefschrift K.U. Leuven), Leuven, 1979, p. 346-347 en 360-365. Over het wedervaren van het *Établissement historiographique* vindt men verspreid gegevens bij MAILLY E., *Histoire de l'Académie impériale et royale des sciences et belles-lettres de Bruxelles (Mémoires couronnés et autres mémoires publiés par l'Académie royale des sciences, des lettres et des beaux-arts de Belgique. Collection in-8°, 34-35)*, 2 dln., Brussel, 1883. Een vollediger overzicht biedt PEETERS P., *L'œuvre des*

Bollandistes (Académie royale de Belgique. Classe des lettres et des sciences morales et politiques. Mémoires. Collection in-8°, 2de reeks, 54, afl. 5), Brussel, 1961, p. 43-60. Deze bladzijden zijn ten zeerste schatplichtig aan GACHARD L.-P., Les Bollandistes. Leurs travaux, leur suppression sous Joseph II (1773-1789), in ID., Études et notices historiques concernant l'histoire des Pays-Bas, dl. III, Brussel, 1890, p. 414-466.

Archief

Het *Établissement historiographique* heeft geen bekende archieven nagelaten. De archieven die inlichtingen erover bieden, vindt men vermeld in de publicaties, genoemd in de bibliografie.

Jan ROEGIERS

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK

(1559-1794)

Geschiedenis

De oprichtingsakte van de Koninklijke Bibliotheek dateert van 12 april 1559. Alle op dat ogenblik verspreide boeken in het bezit van de vorst* moesten worden samengebracht om hem en zijn opvolgers de mogelijkheid te bieden "*d'y pouvoir prendre passetamps à lire esdicts livres*"¹.

Niettegenstaande pas vanaf 1559 kan gewaagd worden van een bibliotheek als instelling, laat men de geschiedenis van de Koninklijke Bibliotheek graag opklimmen tot de hertogen van Bourgondië. Deze *Librije van Bourgondië* vormt weliswaar de kern van de verzameling van de in 1559 opgerichte instelling. Filips de Stoute legde de basis van deze beroemde verzameling. Hij bezat bij zijn dood een 70-tal handschriften. Jan zonder Vrees breidde de verzameling uit tot 250 eenheden. De *Librije van Bourgondië* is voornamelijk verbonden met Filips de Goede. Bij zijn dood in 1467 liet hij 876 handschriften na. Samen met de bibliotheken van paus Nicolaas V te Rome, van Cosimo di Medici te Florence en van kardinaal Bessarion te Venetië wordt de bibliotheek van Filips de Goede als één van de belangrijkste uit de 15de eeuw beschouwd. Van die handschriften zijn er ongeveer 350 bewaard gebleven, waarvan er thans 247 in de Koninklijke Bibliotheek aanwezig zijn. Karel de Stoute breidde deze verzameling nauwelijks uit. Op het einde van de 15de eeuw werden grote delen van deze *Librije* her en der verspreid. Sommige handschriften kwamen in het bezit van beroemde bibliofielen waaronder landvoogdes* Margaretha van Savoie. Bij haar overlijden in 1530 bezat zij een bibliotheek van 392 handschriften waaronder een aantal uit de bibliotheek van Filips de Goede. Het merendeel kwam in handen van Maria van Hongarije die ze bij haar overlijden in 1558 aan Filips II schonk. Dit legaat vormde, samen met de boeken en handschriften die eigendom waren van Filips II en die in de verschillende vorstelijke verblijfplaatsen in

¹ Tekst gepubliceerd in: LAMBERT J., *La Bibliothèque royale de 1559*, p. 236-256.

de Nederlanden verspreid waren, de verzameling van de bibliotheek die hij in 1559 oprichtte vóór zijn definitief vertrek naar Spanje.

Ten tijde van de Bourgondische hertogen was de juwelenbewaarder* (*garde-joyaux*) ook verantwoordelijk voor de bibliotheek. Filips II benoemde evenwel bij patentbrief van 12 april 1559 Viglius, de hoofdvoorzitter van de Geheime Raad*, tot bibliothecaris. Viglius was niet zomaar een ambtenaar, hij was een befaamd geleerde. Helaas bleek deze functie voor hem niet zo belangrijk aangezien zij nooit in een lijst van zijn titels voorkomt. Dat hij zich toch terdege ingezet heeft voor de Koninklijke Bibliotheek blijkt uit zijn conflict in 1569 met Arias Montano, bibliothecaris van het Escoriaal. Beiden poogden ze immers de handschriften te verwerven afkomstig uit de kloosters van Hoogstraten en van Breda. Men vermoedt evenwel dat Montano het pleit won.

Bij de dood van Viglius in 1577 bestond het bezit van de Koninklijke Bibliotheek uit 960 handschriften en 666 gedrukte werken. Negen jaar vroeger (1568) waren er in totaal 652 werken in de Koninklijke Bibliotheek. Dit wijst erop dat Viglius veel belang hechtte aan het aanwinnen van nieuwe boeken.

Reeds op 19 mei 1562 werd een vorm van wettelijk depot ingevoerd. De bedoeling van dit depot was toezicht uit te oefenen op wat verscheen om zo nodig censuur te kunnen plegen. Een exemplaar van elke publikatie moest gedeponereerd worden bij een prototypograaf (vanaf 10 juni 1570 was dit Plantijn). Vanaf 21 november 1573 moest een tweede exemplaar gedeponereerd worden, bestemd voor de bibliotheek van het Escoriaal. Middels een ordonnantie van 29 april 1594, besliste aartshertog Ernst dat voortaan een exemplaar van elk boek moest gedeponereerd worden in de Koninklijke Bibliotheek. In 1595 volgde hierop een supplement waarin gestipuleerd werd dat ook twee exemplaren moesten gedeponereerd worden in de bibliotheek van het Escoriaal.

Na de dood van Viglius werd de zorg voor de Koninklijke Bibliotheek terug toevertrouwd aan de *garde-joyaux*. François Damant oefende de functie uit van 1577 tot 1597. Over zijn bedrijvigheid in de bibliotheek is nauwelijks iets bekend. Een in 1597 opgestelde inventaris vermeldt 891 handschriften (69 minder dan in 1577!) en 667 gedrukte werken. Het is duidelijk dat gedurende deze 20 jaren het bezit van de bibliotheek stagneerde.

Vanaf 1597 werden opnieuw bibliothecarissen belast met de zorg voor de bibliotheek. Zij waren tegelijk ook raadsheer en eerste-wapenkoning van het Gulden Vlies. De Gentenaars Philippe Borluut en Adriaan de Riebeke oefenden achtereenvolgens het ambt uit tot 1617. Veel zoden bracht dit blijkbaar niet aan de dijk. In 1617 was het bezit van de bibliotheek nauwelijks toegenomen: 888 handschriften en 741 drukwerken. In 1617 besloten de aartshertogen Albrecht en Isabella dan ook een geleerde aan het hoofd van de bibliotheek te benoemen, met name Aubertus Miraeus. Hij was apostolisch notaris, licentiaat in de godgeleerdheid, kanunnik van het kathedraal-kapittel van Antwerpen en aalmoezenier van de aartshertogen. Daarenboven was hij een uitgever van teksten (onder meer Sigisbert van Gembloers) en koninklijk boekencensor. In het bibliotheekwezen had hij al zijn sporen verdiend: hij was oprichter in Antwerpen in 1608 van de eerste openbare bibliotheek in onze gewesten.

Na de dood van Miraeus in 1640 sluimerde de Koninklijke Bibliotheek als het ware gedurende meer dan een eeuw. De rol van bibliothecaris werd toevertrouwd aan de eerste griffier van de Raad van Financiën* die tevens ook charterbewaarder (*garde des chartes*) was. Over de bibliotheekactiviteiten van de verschillende titularissen is nauwelijks iets bekend. Het is duidelijk dat hun rol vooral beperkt gebleven is tot het bewaren van het oud bezit. Een inventaris van 1683 vermeldt 1499 eenheden (59 minder dan in 1597!). Voor de aankoop van publikaties was geen krediet voorzien en de verordeningen op het deponeren van nieuwe publikaties werden blijkbaar niet of nauwelijks opgevolgd.

Daarenboven werd de bibliotheek ook getroffen door de brand van het koninklijk paleis in de nacht van 3 op 4 februari 1731. Gelukkig kon het grootste deel van de *Librije van Bourgondië* gered worden. Uit een catalogus opgesteld na de brand blijkt dat 528 handschriften aan de brand ontsnapten.

De lokalen waarin de bibliotheek was gehuisvest, waren, zoals blijkt uit een beschrijving uit 1746 van de hand van de archivaris van de afgeschafte Rekenkamer van Vlaanderen*, Jean-Baptiste Godefroy, erbarmelijk: een verwaarloosde en vervuilde toegang, een lokaal met twee smalle ramen die slechts schaars daglicht gaven, enz.

Er verdwenen tenslotte nog eens 78 handschriften uit de Koninklijke Bibliotheek nadat Brussel op 20 februari 1746 capituleerde na een inval van de Franse troepen. Courchelet Desnans, raadsheer bij het parlement van Be-

sançon, kwam in de herfst van 1747 te Brussel om als commissaris van de Franse koning het archief van de regering in de Zuidelijke Nederlanden te onderzoeken. Met als voorwendsel dat hij historisch onderzoek moest doen, raakte hij in de *Librije van Bourgondië* waaruit hij wellicht de voormelde 78 handschriften ontvreemde welke nadien in de bibliotheek van de koning van Frankrijk terecht kwamen. De lijst die de toenmalige bibliothecaris Lados had opgesteld, was wellicht verre van volledig. Toen immers in 1770 als gevolg van het Verdrag van Aken van 1769, 77 handschriften teruggegeven werden, bleken er een 40-tal niet voor te komen op de lijst van Lados. Overigens werden in 1792 72 van deze 77 handschriften terug opgenomen in de Bibliothèque nationale te Parijs.

Vanaf 1755 verbetert de toestand van de Koninklijke Bibliotheek voortdurend. Zij is niet langer alleen een bewaarbibliotheek, haar bezit wordt immers stelselmatig uitgebreid. Gevolmachtigd minister*, Karl von Cobenzl, drong onophoudelijk aan op de restauratie van de *Librije van Bourgondië*. Hij zorgde voor een betere huisvesting en liet door Karel van Lotharingen een bibliotheek aanstellen tot bibliothecaris. Het betrof Pierre Wouters, kanunnik van het Sint-Gummaruskapittel te Lier. Deze kreeg de opdracht een inventaris op te stellen die evenwel nooit gerealiseerd werd. Wouters kocht op diverse veilingen boeken zowel voor de bibliotheek als voor zichzelf, waarbij het niet steeds duidelijk was welke publikaties tot welke collectie behoorden. Nadat de Raad van Financiën de advocaat Jouen opdracht gegeven had Wouters bij te staan in het opstellen van de gevraagde inventaris, stelde deze Jouen een vernietigend rapport op over de toestand van orde-loosheid in de bibliotheek: een logische rangschikking per onderwerp was er niet, er waren vele dubbels, handschriften en gedrukte werken stonden door elkaar, zowat 1200 banden lagen op de grond verspreid. Jouen slaagde er tenslotte in een catalogus op te stellen die 400 handschriften bevatte en ongeveer 9000 drukwerken. Hieronder waren echter vele dubbels. Jouen vermeldt dat sommige publikaties soms in 30 exemplaren voorhanden waren. Jouen werd in 1768 tot waarnemend bibliothecaris benoemd. Toch kan niet ontkend worden dat Wouters zich terdege heeft ingezet om het bezit van de bibliotheek te vergroten. Georges Joseph Gérard, de *secrétaire perpétuel* van de *Société littéraire* (vanaf 1772 Keizerlijke en Koninklijke Academie voor Wetenschappen en Letteren*) kreeg de zorg voor het sorteren van overtollige boeken en voor de aankoop van nieuwe boeken. In 1770 bracht hij verslag

uit. Zijn catalogus bevat slechts 2071 gedrukte werken. Zowat 7000 werken werden dus gewied.

Gérard moest uiteindelijk de openstelling van de bibliotheek voor het publiek voorbereiden. Dit gebeurde op 26 juni 1772: een keizerlijk schrijven bevestigt dat de bibliotheek niet langer koninklijk eigendom is en dat ze voor het publiek wordt opengesteld onder de naam Koninklijke Bibliotheek der Nederlanden. Deze openstelling voor het publiek bracht een grote belangstelling teweeg voor de Koninklijke Bibliotheek. Diverse giften verrijkten de collectie aanzienlijk. In 1776 schatte de benedictijn dom Anselme Berthod haar bezit op 20.000 boekdelen.

De laatste bibliothecaris van de Koninklijke Bibliotheek ten tijde van het ancien régime was Jean-Baptiste Chevalier, een in Lissabon geboren priester, corresponderend lid van de *Académie des sciences* te Parijs en van de Londense *Royal Society*. Hij werd in 1770 lid van de *Société littéraire* te Brussel, nadien van de Academie. Hij werd in 1772 de nieuwe bibliothecaris. Met de opbrengst van de verkoop van overtollige boeken kocht hij nieuwe werken. Hij stelde een alfabetische en een systematische catalogus op. De aanzienlijke verrijking van de collecties tijdens zijn ambtsperiode was echter voornamelijk te danken aan de blijvende bedrijvigheid van Gérard die auditeur van de Geünificeerde Rekenkamer* was geworden.

Tot het einde van het ancien régime oefende de Academie belangrijke invloed uit op de Koninklijke Bibliotheek. Zij was vaak van nabij betrokken bij het aanwinstenbeleid. Soms financierde zijzelf nieuwe aankopen of hielp zij bij het inrichten van lokalen. Drie leden van de Academie adviseerden in 1776 uitgebreid bij de aankoop van publikaties uit de veiling Verdussen.

Door de opheffing van de jezuietenorde op 13 september 1773 kon de Koninklijke Bibliotheek zich grondig verrijken. Gérard kreeg in 1777 de opdracht een lijst op te stellen van alle handschriften en boeken bestemd voor de Koninklijke Bibliotheek. Ongeveer 1650 handschriften afkomstig uit de jezuietencolleges werden nu in de Koninklijke Bibliotheek bewaard. 25.000 à 30.000 gedrukte werken waren voor de Koninklijke Bibliotheek bestemd. Zij werden voorlopig opgestapeld in de Jezuietenkerk te Brussel. Heel wat ging in de volgende jaren door diefstal verloren, voornamelijk bij het overbrengen naar andere lokalen en uiteindelijk naar de bibliotheek. Een ernstige rel tussen Georges Gérard en de Leuvense universiteitsbibliothecaris, J.F. van de Velde, brak los toen bleek dat deze laatste uit de Brusselse

Jezuïetenkerk in 1789-1790 boeken had laten vervreemden om deze over te brengen naar Leuven.

Organisatie

Pas door de ordonnantie van 12 april 1559 kreeg de Koninklijke Bibliotheek een statuut en kan zij als een instelling beschouwd worden. Voordien waren de boeken en handschriften van de vorst een deel van het roerend goed. Niettemin werd deze bibliotheek altijd beheerd vanuit de Raad van Financiën, zij het dat zij vaak een vrij autonoom bestaan kende. Aan het hoofd moest een gekwalificeerd bibliothecaris benoemd worden ("*quelque bon personne ydoine et qualifié pour avoir la charge, soing et garde de nostre-dite bibliotecque*"). Zijn taak was drieërlei: het bijeenbrengen op één plaats (Brussel) van alle in de Nederlanden verspreide publikaties in het bezit van de vorst, het zorgen voor de uitbreiding van de collectie en het bewaren van de collectie. Hiertoe werd hem een jaarlijkse wedde van 150 ponden van 40 groten Vlaams toegekend, wat hem moest toelaten een assistent met talenkennis aan te werven.

Na de dood van Viglius (1577) werd de bibliotheek opnieuw beheerd door de juwelenbewaarder zonder enig onderscheid met de andere vorstelijke roerende goederen. Vanaf 1597 werd de functie van bibliothecaris opnieuw enigszins geherwaardeerd, zij het dat de titularis tevens ook raadshere en eerste-wapenkoning van het Gulden Vlies was. Met de aanstelling van Auber-tus Miraeus in 1617 kwam dan weer een geleerde aan het hoofd van de bibliotheek. Na diens dood in 1640 werd de functie van bibliothecaris opnieuw gecombineerd met deze van *garde des chartes* en van eerste en oudste griffier van de Raad van Financiën.

Vooral op aandringen van gevolmachtigd minister Cobenzl, werden vanaf 1755 opnieuw geleerden als quasi voltijdse bibliothecarissen aangesteld². Toen Gérard in 1769 de opdracht kreeg de collectie te wieden en de aankoop-

² MARCHAL J., *Catalogue des manuscrits*, dl. I, p. CLX-CLXI, patentbrief van 13 okt. 1755: "... Nous avons jugé de plus, qu'il convenait ... le soin à une personne qui n'étant point si distraite par d'autres occupations, pût s'appliquer entièrement à rétablir notre dite Bibliothèque dans un état convenable, à en former un catalogue raisonné, et à y faire entrer les exemplaires des livres suivant nos ordonnances et octrois, ainsi que les ordonnances et octrois des princes, nos prédécesseurs doivent ou ont dû être placés ...".

politiek te verzorgen, was de nauwe verbondenheid met de latere Academie een feit. Gérard was toen *secrétaire perpétuel* van de Brusselse *Société littéraire* en toen deze *Société* in 1772 omgevormd werd tot Academie, was hij de eerste secretaris. De Academie adviseerde vaak bij aankoop van publikaties en voorzag zelfs meer dan eens in de financiële middelen voor de aankoop en voor de inrichting van lokalen.

Een belangrijk moment was de openstelling van de bibliotheek voor het publiek op 6 oktober 1772. De bibliotheek was toegankelijk elke dinsdag, donderdag en zaterdag van 9.00 tot 12.00 uur en van 15 maart tot 15 oktober eveneens van 15.00 tot 18.00 uur. De bibliotheek was geen uitleenbibliotheek. De bibliothecaris Chevalier werd geacht aanwezig te zijn tijdens de openingsuren. Tot zijn taken behoorde de controle op het wettelijk depot. Hij moest er twee aanwinstregisters op nahouden (één voor de schenkingen, één voor de aankopen), twee catalogussen samenstellen (één op onderwerp, één op auteursnaam). Voorstellen tot aankoop van boeken moesten aan de gevolmachtigd minister gericht worden. Aan het bewaren van de handschriften moest bijzondere zorg besteed worden: alleen geïnteresseerden mochten ze raadplegen³.

Bevoegdheden en activiteiten

Nadat de collectie van de Koninklijke Bibliotheek door Viglius samengesteld was door het bijeenbrengen van de verspreide collecties in het bezit van de vorst, bestond de bevoegdheid er voornamelijk in de collectie te bewaren en uit te breiden ("*...l'augmenter de telz livres qu'il verra convenir, et avoir la garde d'iceulx...*"). Na de dood van Viglius nam het bezit van de Koninklijke Bibliotheek gedurende twee eeuwen nauwelijks toe. Eerst vanaf 1755 wordt de opdracht om de collectie stelselmatig uit te breiden opnieuw ter harte genomen.

De ordonnantie van 29 april 1594 verplichtte elke uitgever een exemplaar van zijn publikaties te deponeren in de Koninklijke Bibliotheek. Dat deze verordening in 1736 nog steeds gold, blijkt uit het feit dat bij de aan-

³ *Ibid.*, p. CLXXIX-CLXXXI.

stelling van een adjunct-bibliothecaris, deze belast werd met de controle op het deponeren van elke publikatie zoals voorzien in het decreet van 1594.

De stagnatie van het bezit van de bibliotheek wijst erop dat deze maatregel nauwelijks nagevolgd werd.

Bibliografie

Het belangrijkste bibliografisch overzicht dat zowel publikaties van als over de Koninklijke Bibliotheek vermeldt, is: DE WEERDT D., *Bibliothèque royale Albert Ier, Bibliographie. Koninklijke Bibliotheek Albert I, Bibliografie*, in *Archief- en Bibliotheekwezen in België*, 1981, 52, p. 59-122.

Volledige historische overzichten vindt men in: *Koninklijke Bibliotheek. Liber Memorialis, 1559-1969*, Brussel, 1969.

Oudere publikaties die uitgebreid feitenmateriaal bevatten waaruit dit *Liber Memorialis* rijkelijk putte, zijn: DE LASERNA SANTANDER Ch., *Mémoire historique sur la Bibliothèque dite de Bourgogne, présentement Bibliothèque publique de Bruxelles*, Brussel, 1809; MARCHAL J., *Catalogue des manuscrits de la Bibliothèque royale des ducs de Bourgogne*, dl. I, *Résumé historique*, Brussel, 1842.

De volgende publikaties behandelen telkens één periode uit de geschiedenis van de Koninklijke Bibliotheek: DEBAE M., *De Librije van Margareta van Oostenrijk. Tentoonstelling (Catalogi van tentoonstellingen georganiseerd in de Koninklijke Bibliotheek Albert I, C217)*, Brussel, 1987; DE RIDDER B.C., *Aubert le Mire, sa vie, ses écrits. Mémoire historique et critique (Mémoires couronnés et mémoires des savants étrangers publiés par l'Académie royale des sciences, des lettres et des beaux-arts de Belgique. Collection in-8°, 31)*, Brussel, 1863; DOGAER G. en DEBAE M., *De Librije van Filips de Goede. Tentoonstelling (Catalogi van tentoonstellingen georganiseerd in de Koninklijke Bibliotheek Albert I, 26)*, Brussel, 1967; LAMBERT J., *La Bibliothèque royale de 1559 et son conservateur Viglius van Aytta*, in *Archives, bibliothèques et musées de Belgique*, 1959, 30, p. 236-256; REMY F., *L'abbé Chevalier, le dernier bibliothécaire de la Bibliothèque royale d'Ancien Régime, 1772-1794*, in *Archives et bibliothèques de Belgique*, 1965, 36, p. 196-209; TOURNEUR V., *Bibliothèque royale de Belgique. Centenaire de l'ouverture au public, 21 mai 1839*, Brussel, 1939.

Over de relatie tussen de Koninklijke Bibliotheek en de Academie consultere men: MAILLY E., *Histoire de l'Académie impériale et royale des sciences et belles-lettres de Bruxelles (Mémoires couronnés et autres mémoires publiés par l'Académie royale des sciences, des lettres et des beaux-arts de Belgique. Collection in-8°, 34-35)*, 2 dln., Brussel, 1883.

De volgende publikatie bevat interessante informatie over de controle (censuur) op de drukkerij en het verplicht te deponeren exemplaar: VINCENT J.B., *Essai sur l'histoire de l'imprimerie en Belgique, depuis le XVe siècle, jusqu'à la fin du XVIIIe siècle*, Brussel, 1867.

Archief

Archiefbescheiden in verband met de geschiedenis van de Koninklijke Bibliotheek zijn vrij dispaaraat. Aangezien de Koninklijke Bibliotheek voortdurend vanuit de Raad van Financiën werd beheerd, vinden wij in het archief van deze instelling, bewaard in het Algemeen Rijksarchief te Brussel, diverse documenten die betrekking hebben op de Koninklijke Bibliotheek: *Raad van Financiën*, nrs. 199, 772, 2308, 2574-2577. Enkele andere bestanden bevatten ook nog enig materiaal: *Secretarie van State en Oorlog*, nrs. 2135, 2249, 2641; *Handschriftenverzameling*, nrs. 391 en 794B. De Archives départementales du Nord te Rijsel bewaren in *Handschriften*, nr. 168, een inventaris uit 1614-1617. In het Rijksarchief te Gent wordt in het *Familiearchief Borluut* een inventaris uit 1595-1597 bewaard (nr. 293). In de Bibliothèque nationale te Parijs vindt men in het bestand *Cinq cents de Colbert* (nrs. 127 tot 131) een aantal inventarissen van de Koninklijke Bibliotheek. Een inventaris van het bezit na de brand in 1731 is bewaard in de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag (71 D 35-36 en 71 D 78). In de *Handschriftenverzameling* van de Koninklijke Bibliotheek te Brussel tenslotte zijn in diverse handschriften bescheiden voor de geschiedenis van deze instelling voorhanden (nrs. 10.991-10.992, 11.675-11.676, 14.966, 17.333-17.348, 17.725-17.749, 17.791-17.803, 17.847, 20.096, 20.991, 21.583-21.588, II 1575, II 3628).

Bronnenpublicaties

In de hierboven vermelde publicaties worden diverse teksten geheel of gedeeltelijk gepubliceerd. Dit geldt vooral voor de publicaties van Ch. de La-serna Santander en van J. Marchal. De stichtingsakte uit 1559 vindt men in de publicatie van J. Lambert.

MICHELANT H. publiceerde in de *Compte rendu des séances de la Commission royale d'histoire ou recueil de ses bulletins*, 3de reeks, 1871-1872, 12, 13 en 14, enkele inventarissen van de Koninklijke Bibliotheek uit de 16de eeuw.

Willy VANDERPIJPEN

KEIZERLIJKE EN KONINKLIJKE ACADEMIE VOOR WETENSCHAPPEN EN LETTEREN

(1772-1794)

Geschiedenis

In 1758, het jaar waarin hij tot bibliothecaris van de Leuvense universiteit werd aangesteld, legde Cornelis Franciscus Nelis (1736-1798; hij wijzigde later zijn naam in: de Nelis) aan de voorzitter van de Geheime Raad*, Patrice François de Neny, het plan voor tot de oprichting van een *Société littéraire*. Ze zou de meest verlichte geesten van de universiteit als leden tellen en door haar activiteit de wetenschapsbeoefening aan de Leuvense instelling moeten stimuleren. Zijn voorbeelden daarbij waren gelijkaardige genootschappen in het buitenland, vooral de Parijse *Académie des inscriptions et des belles-lettres*. De Neny, die sinds 1754 koninklijk commissaris was voor de universiteit en in die functie naar de modernisering en vernieuwing ervan streefde, wees echter, uit vrees voor naijver en mogelijke spanningen binnen de universitaire gemeenschap, Nelis' voorstel af.

Bijna tien jaar later nam Nelis, naar aanleiding van een ontmoeting met de bekende hoogleraar J.D. Schoepflin de draad weer op. Deze doceerde geschiedenis aan de universiteit van Straatsburg, had de Academie te Mannheim opgericht en was door gevolmachtigd minister*, graaf Karl von Cobenzl, die hem als opvoeder van zijn zoon had aangesteld, naar Brussel geroepen om hem te adviseren bij zijn verlichte cultuurpolitiek en bij zijn hervormingsplannen voor de universiteit. In zijn rapport beval Schoepflin als instrument voor de wederopleving de oprichting van een *Académie belge* aan, waarbij hij zich inspireerde op het Mannheimse model en op de voorstellen van Nelis.

Deze laatste kreeg nu de opdracht concrete plannen op te stellen. Ze werden haast ongewijzigd goedgekeurd. Alleen werd, op aandringen van hof- en staatskanselier Wenzel von Kaunitz-Rittberg, de klemtoon sterker op de wetenschappen gelegd dan Nelis en ook Schoepflin dat vanuit hun grotere belangstelling voor de letteren hadden gedaan: "*Les belles-lettres, selon Kaunitz, peuvent bien servir d'amusement et d'instruction à quelques particu-*

liers, mais ne méritent pas, de la part du souverain, des encouragements de préférence. ... C'est par ce rapport qu'ont les belles-lettres avec les autres branches des connaissances humaines qu'elles s'attirent les soins d'un gouvernement éclairé; c'est là le titre par lequel elles méritent une place dans une Académie, où l'on devra d'ailleurs subordonner, autant que possible, les études agréables aux sciences utiles, pour éviter l'inconvénient où sont tombées tant d'Académies de belles-lettres en Italie..."¹.

Bij brief van 12 januari 1769 keurde keizerin Maria Theresia de oprichting goed van een *Société littéraire* met zetel te Brussel. De bescheiden naam van de officiële instelling was een suggestie van Nelis: de omvorming tot academie kon beter volgen als het genootschap voldoende bekendheid gekregen zou hebben. Cobenzl schreef negen kandidaat-leden aan. De meeste namen kwamen al in Nelis' project van tien jaar vroeger voor; vijf kandidaten waren aan de Leuvense universiteit verbonden.

Aan de historicus Georges Joseph Gérard, werkzaam op de Secretarie van State en Oorlog*, werd, tegen zijn zin in, het secretariaat toegewezen. De stichtingsvergadering had plaats op 5 mei 1769, ten huize van Cobenzl: de Engelse fysicus abbé Jean Tuberville Needham werd tot directeur van de *Société* verkozen, de onderwerpen voor de eerste academische wedstrijd werden vastgelegd en de namen van mogelijke nieuwe leden genoteerd.

In de loop van 1771 droeg Georg Adam von Stahremberg, de opvolger van Cobenzl, aan de kanselier van Brabant Joseph de Crumpipen het voorzitterschap van het jonge genootschap op; tot aan het einde van het Oostenrijkse regime zou hij die taak nauwgezet ter harte blijven nemen. Het jaar daarop, op 16 december 1772, werd de *Société* door een octrooi van Maria Theresia omgevormd tot *Académie impériale et royale des sciences et belles-lettres de Bruxelles*. Jean des Roches (1740-1787), een in Den Haag geboren autodidact die in 1773, na drie bekroningen in de academische wedstrijden, tot academiëlid verkozen was, volgde in april 1776 Gérard op als secretaris. Deze aanstelling, die rechtstreeks via de keizerin gebeurde zonder stemming binnen de Academie, lokte protest uit van een aantal leden. Het was overigens niet de enige keer dat de regering in het interne leven van het geleerde genootschap ingreep; in werkelijkheid stond het onder de voortdurende con-

¹ MAILLY E., *Histoire de l'Académie*, dl. I, p. 15.

trole van de Oostenrijkse ambtenaren. Stemmingen, aanduiding en afwijzing van kandidaten werden herhaaldelijk gemanipuleerd en bij een aantal academieleden leefde een latente wrevel tegen deze beïnvloeding van hogerhand.

In 1780 werd Needham als directeur opgevolgd door graaf Thomas François Joseph de Fraula, die advocaat was bij de Raad van Brabant en in zijn academische lezingen vooral aandacht toonde voor de studie van de taalkunde. Na zijn dood in oktober 1787 nam markies François Gabriel Joseph du Chasteler zijn taak over. In mei van ditzelfde jaar was ook des Roches overleden; abbé Théodore Augustin Mann, sinds 1774 lid van de Academie, werd tot zijn opvolger aangesteld en zou het secretariaat uitoefenen tot aan de laatste vergadering in 1794.

In oktober 1789 overleed du Chasteler. In de pre-revolutionaire sfeer had de Crumpipen Brussel verlaten, zodat Mann zich tot Nelis richtte, in diens hoedanigheid van bisschop van Antwerpen. Die stelde bij schrijven van 22 december een comité van drie academieleden aan om de geleerde instelling voorlopig te leiden. Op 18 februari 1790 richtten de weinige leden die in Brussel in vergadering samengekomen waren, een verzoek tot de Staten-Generaal van de Verenigde Nederlandse Staten* tot erkenning en instandhouding van hun genootschap, waarbij ze de steun genoten van hun collega, de Antwerpse bisschop, dit keer in zijn hoedanigheid van lid van de Staten-Generaal. Na de terugkeer, in december 1790, van de Oostenrijkse gezagdragers, keerde ook voor de Academie alles naar de oude bedding terug. In mei van het jaar daarop werd abbé Jean-Baptiste Chevalier, die sinds 1774 bibliothecaris was van de Koninklijke Bibliotheek*, tot directeur gekozen. In 1793 zou Gérard hem gedurende één jaar in die functie vervangen. Ondertussen had de eerste Franse overheersing, die begonnen was met de overwinning van Dumouriez in Jemappes op 6 november 1792, de Academie tot in april 1793 tot inactiviteit gedwongen.

Op 15 april kon opnieuw worden vergaderd. Een jaar later, op 9 april 1794, werden de academieleden nog door keizer Frans II tijdens zijn bezoek aan Brussel in audiëntie ontvangen. Op 21 mei daaropvolgend had de laatste vergadering plaats, want de Franse overwinning in Fleurus betekende dit keer het voorlopig einde van de Academie. Ze telde op dat ogenblik 15 leden en 14 buitenlandse leden.

Overeenkomstig de algemene cultuurpolitiek in de Oostenrijkse Nederlanden was Frans de voertaal van de Academie, ook al had een aantal leden

slechts een gebrekkige kennis ervan. Interne en externe correspondentie, rapporten, openbare mededelingen zijn in die taal gesteld, ook de teksten van de lezingen (427 tussen 1769 en 1794), op negen Latijnse en één Nederlandse na. Een aantal van deze lezingen verscheen als "*Mémoires de l'Académie impériale et royale des sciences et belles-lettres de Bruxelles*" (het eerste deel in 1777, de twee volgende in 1780, het vierde in 1783, het laatste in 1788).

De Academie schreef jaarlijks een wedstrijd uit voor de letteren (voornamelijk historische onderwerpen) en één voor de natuurwetenschappen. De mededingers mochten het Latijn, het Frans, het Duits of het Nederlands als voertaal gebruiken. De bekroonde verhandelingen werden gebundeld in zeven delen, telkens onder dezelfde titel maar met een wisselend jaartal: *Mémoires sur les questions proposées par l'Académie impériale et royale des sciences et belles-lettres de Bruxelles, qui ont remporté les prix en M.DCC.LXXIV* (vervolgens – na 1774 – in 1776, 1777, 1779, 1782, 1783, 1787). Ze verschenen te Brussel, respectievelijk in 1775, 1777, 1778, 1780, 1783, 1784 en 1788. In 1818 verschenen nog de "*Mémoires sur les questions proposées par l'Académie royale des sciences et belles-lettres de Bruxelles, en M.DCC.XCIII et M.DCCC.XVI, qui ont remporté les prix et l'accessit en M.DCCC.XVII*". Enkele bekroonden kregen de toestemming hun verhandeling zelf uit te geven.

Het wetenschappelijk gehalte van de bekroonde verhandelingen oversteeg vaak de kwaliteit van de door de academici zelf aangeboden teksten. Deze laatste geven nogal eens blijk van een wat modieuze, wat oppervlakkige pseudo-wetenschappelijkheid; de gelauwerde verhandelingen zijn vaak grondige, uitvoerige, op basis van veel lectuur en bronnenonderzoek opgestelde studies. De indertijd door DES CRESSONIÈRES J. in zijn "*Essai sur la question des langues dans l'histoire de Belgique*" (Brussel, 1919) vooropgestelde taalverhouding binnen het geheel van de bekroonde verhandelingen is totaal onjuist. Zowel voor de historische als voor de natuurwetenschappelijke studies overstijgen de Franstalige in werkelijkheid de Nederlandstalige met ca. tien pct., maar het aantal inzendingen in de Latijnse taal, die meestal het werk zijn van mededingers die geen of weinig Frans kenden, benaderde zeer dicht het aantal Nederlandstalige (op 88 bekroonde teksten betekent dit 35 Franstalige, 26 in het Nederlands en 23 in het Latijn).

Organisatie

De Academie werd voorgezeten door een ambtenaar (*in casu*, zoals al vermeld, de kanselier van Brabant). Directeur en secretaris werden onder de leden (en in principe – als van hogerhand niet werd ingegrepen – door de leden) gekozen. Nieuwe leden konden worden aanvaard op voorstel van één of meer academielieden; ook drie bekroningen in de jaarlijkse academische wedstrijden konden in principe naar het lidmaatschap van de geleerde instelling voeren. Het reglement voorzag geen vast aantal leden, wel de verdeling in twee klassen – geschiedenis en natuurwetenschappen – en een jaarlijkse openbare vergadering. Noch deze laatste vergadering noch aparte vergaderingen van beide klassen hebben in werkelijkheid in de loop van het 18de-eeuwse bestaan van de instelling plaatsgegrepen. De oprichting van een klasse van corresponderende leden kwam wel herhaaldelijk ter sprake, maar werd niet verwezenlijkt. Het aantal gewone vergaderingen was aanvankelijk bepaald op drie per jaar, maar vrij vlug werd iedere maand vergaderd, behalve in juli, augustus en september. Als vergaderruimte werd haar de zaal van de Bourgondische Bibliotheek toegewezen.

Bevoegdheden en activiteiten

Artikel I van het voorlopig reglement omschrijft als volgt de opdracht van de Academie: "*La Société littéraire aura pour objet les arts et les sciences absolument utiles, savoir la géographie, les antiquités, l'histoire ancienne, moderne, ecclésiastique, civile, métallique et naturelle des Pays-Bas, notamment de la partie située sous la domination de Sa Majesté impériale et royale; la connaissance générale et particulière du climat, du sol des dits pays, l'examen et la fouille des terres pour découvrir et approprier les mines, les fossiles; le perfectionnement des manufactures et des arts mécaniques; l'étude de la physique expérimentale, de la botanique et de toutes les parties de mathématiques relatives à ces objets, mais par préférence ceux de première utilité, et d'un plus grand avantage pour les différentes branches de com-*

merce et le progrès de la culture des terres dans les différents genres dont elles pourront être susceptibles"².

In 1777, drie jaar nadat ze in lezingen in de Academie belangstelling hadden getoond voor het onderwijs, werden Nelis, des Roches en Jean François de Marci, aangesteld tot lid van de Koninklijke Commissie voor de Studies* die zou moeten zorgen voor de praktische uitwerking van de schoolhervorming waartoe de regering na de opheffing van de jezuïetenorde en de sluiting van haar colleges had beslist. De Academie verwierf de toelating om een Academische Drukkerij op te richten en kreeg een exclusief octrooi voor de uitgave van de nieuwe handboeken voor het middelbaar onderwijs. De onderneming werd echter allesbehalve een commercieel succes; al in 1780 werd ze van de hand gedaan.

Een voorstel van Georg Adam von Starhemberg om, in hetzelfde kader, aan de Academie de voortzetting van het werk van de bollandisten, de "*Acta Sanctorum*", toe te vertrouwen, werd door de keizerin, op advies van Wenzel von Kaunitz-Rittberg, afgewezen.

Bibliografie

MAILLY E., *Histoire de l'Académie impériale et royale des sciences et belles-lettres de Bruxelles (Mémoires couronnés et autres mémoires publiés par l'Académie royale des sciences, des lettres et des beaux-arts de Belgique. Collection in-8°, 34-35)*, 2 dln., Brussel, 1883, is het enige grondige werk dat aan de 18de-eeuwse Academie is gewijd. Veeleer dan een studie is het een uitgebreide verzameling bescheiden (akten, verslagen, correspondentie) uit het archief van deze geleerde instelling, des te belangrijker omdat het archief zelf onder de Eerste Wereldoorlog grotendeels verdwenen is.

Verder kunnen nog worden geraadpleegd: *Académie royale de Belgique. Centième anniversaire de sa fondation 1772-1872*, 2 dln., Brussel, 1872, herdrukt als *Histoire des sciences, des lettres et des beaux-arts en Belgique*, 2 dln., Brussel, 1879; *L'Académie royale de Belgique depuis sa fondation, 1772-1922*, Brussel, 1922; LAVALLEYE J., *L'Académie royale des sciences, des lettres et des beaux-arts de Belgique, 1772-1972. Esquisse histo-*

² *Ibid.*, p. 28.

rique, Brussel, 1973, en de catalogus van de tentoonstelling in de Koninklijke Bibliotheek naar aanleiding van de 200ste verjaardag van de stichting: *L'Académie impériale et royale des sciences et belles-lettres de Bruxelles, 1772-1794. Sa fondation, ses travaux (Publications du deuxième centenaire, 2)*, Brussel, 1973.

Over deelaspecten van de geschiedenis van de Academie handelen SMEYERS J., *Taalkennis en taaltoestanden in en rondom de XVIIIe-eeuwse Keizerlijke en Koninklijke Academie van Brussel (Katholieke Vlaamse Hogeschooluitbreiding, 419)*, Antwerpen-Brussel-Gent-Leuven, 1951; MARX J., *L'activité scientifique de l'Académie impériale et royale des sciences et belles-lettres de Bruxelles, 1772-1794*, in *Études sur le XVIIIe siècle*, Brussel, 1977, 4, p. 49-61; ROEGIERS J., *De Academie van Maria-Theresia in historisch perspectief*, in *De weg naar eigen academiën, 1772-1938. Colloquium (Brussel, 18-20 november 1982)*, s.l., 1983, p. 29-42; SMEYERS J., *De Vlaamse aanwezigheid in de Theresiaanse Academie*, in *ibid.*, p. 43-65.

Archief

In het archief van de huidige Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België bleven twee bundels correspondentie (1769-1786 en 1786-1794) bewaard, verder een verzameling rapporten over de jaarlijkse prijsvragen, de protocollen van een aantal vergaderingen en een reeks verhandelingen als antwoord op prijsvragen in 1769, 1771, 1773 tot 1781, 1783 tot 1786, 1788, 1791 en 1793.

Opzoeken in het Oostenrijkse Haus-, Hof- und Staatsarchiv te Wenen leverden niets op.

Archieftoegangen

DE PAEPE J.-L. (ed.), *Inventaire des archives de l'Académie royale des sciences, des lettres et des beaux-arts de Belgique. 1769-1984*, Brussel, 1986.

Jozef SMEYERS

KONINKLIJKE COMMISSIE VOOR DE STUDIES

(1776-1785, 1791-1794)

Geschiedenis

De oprichting van de Koninklijke Commissie voor de Studies (*Commission royale des études*) op 20 oktober 1776 kan gelden als een eerste realisatie van een departement van onderwijs in het land.

De instelling was de eindfase van een reeks *jointes* en comités betreffende de jezuïetenorde en zijn afschaffing door paus Clemens XIV. Zij hadden voordien allemaal een aandeel gehad bij de planning en de reorganisatie van het middelbaar onderwijs.

De opheffing van de orde stelde het centrale bestuur plots voor de verantwoordelijkheid van het middelbaar onderwijs. Het moest voorzien in een vacuüm, geschapen door het verdwijnen van 17 grote scholen. Voordien was de overheid alleen betrokken geweest bij het toezicht op het universitair onderwijs. In regeringskringen won de mening veld dat het onderwijs geen kerkelijke aangelegenheid was – laat staan een kerkelijk monopolie –, maar een staatszaak en tot de bevoegdheid van de Geheime Raad* moest behoren.

Een bijzondere *jointe*, inderhaast gevormd, was vanaf 11 september 1773 meermaals onder het voorzitterschap van gevolmachtigd minister* prins Georg Adam von Starhemberg samengekomen. Haar taak bestond erin de afschaffing van de jezuïetenorde in de Nederlanden voor te bereiden en voor de sluiting van zijn colleges een alternatief te vinden. Het wees alleen de internaten aan de bisschoppen toe.

Op 20 september 1773, de dag na de sluiting van alle colleges, huizen en kerken van de jezuïeten, werd dan het Comité voor de Opheffing van de Jezuïetenorde in de Nederlanden*, het zogenaamde *Comité jésuitique*, door landvoogd* Karel van Lotharingen opgericht voor de afwikkeling van de verdere liquidatie van de orde en de vervanging van de gesequestreerde of geïnterdiceerde ex-jezuïetenleraren.

Het kwam dit Comité toe voorstellen te doen. Dit ging enigszins zijn mogelijkheden en belangstelling te buiten: het bekommerde zich voornamelijk om de jezuïeten uit het onderwijs te verbannen. Toch bracht het ook

hervormingsprojecten naar voren. Het eerste daterend van eind september 1773, beval alleen een – zij het voorlopige – sluiting van alle jezuïeten-colleges. Als men de paters niet verving, zou niemand door vergelijking met de nieuwe leraren hun verdwijnen betreuren. Later zou men uit de diocesane clerus nieuwe leerkrachten kunnen recruteren. Leken waren uitgesloten. Het project vond geen genade in de ogen van gevolmachtigd minister Starhemberg. Hij bestempelde het als een domme zet: overal reeds drongen stads-magistraten aan op het verder zetten van het onderwijs, het meest nog in de kleine steden.

In november 1773 diende het Comité een nieuw project in. Het voorzag in de heropening van de colleges en een vage programmahervorming. Het kreeg de instemming van de minister, maar niet van graaf Wenzel von Kaunitz-Rittberg. De Weense kanselier vond het te rudimentair en eiste dat de voorstellen van het Comité een integrale herziening van het algemeen vormend middelbaar onderwijs zouden omvatten, en zowel over programma's als over methodes zouden handelen.

Het Comité kreeg nog een derde keer de kans zich op didactisch gebied waar te maken. In april 1774 kwam het met een uitgebreid project klaar. Het was door Gommaire Antoine Cornet de Grez, lid van de Raad van Financiën*, opgesteld en door Patrice François de Neny, hoofdvoorzitter van de Geheime Raad, nagezien en aangevuld. Veel ideeën ervan zouden later door de Koninklijke Commissie voor de Studies overgenomen worden. In het project werd een opsplitsing in lager, middelbaar en hoger onderwijs voorgesteld. Het behandelde vooral drie problemen: de organisatie van het onderwijs door de burgerlijke overheid, de vernieuwing van het studieprogramma en de uitbouw van een moderne didactiek. Het voorzag dat het door de kerk aangeboden onderwijs mettertijd zou wegvallen wegens de superioriteit van het door de regering georganiseerde onderwijs en raamde de werkingskosten op 160.000 gulden per jaar. Dit onverwacht hoge bedrag was de reden waarom zowel Starhemberg als Kaunitz het afwezen.

Het vacuüm inzake methodes en programma had inmiddels ook de aandacht van de Keizerlijke en Koninklijke Academie voor Wetenschappen en Letteren* getrokken. Eind 1774 legden drie leden van deze instelling een memorandum aan hun collega's voor. Als eerste kwam Jean François de Marci met de idee naar voor ook de positieve wetenschappen een plaats in het middelbaar onderwijs te gunnen. Een maand nadien onderhielden Corne-

lis Franciscus Nelis en Jean des Roches een plenaire vergadering over hun visies: zij behandelden de literaire vakken en stelden tevens algemene hervormingsprincipes voorop. De academici vonden de voorgestelde ideeën zo goed, dat men besliste de memoranda aan minister Starhemberg over te maken. Dit werd de eerste stap naar de oprichting van de Koninklijke Commissie voor de Studies: de drie geleerden zouden er later de kern van vormen.

Eindelijk viel er een beslissing; zij werd te Wenen genomen. Op 13 september 1776 werd het Comité voor de Opheffing van de Jezuïetenorde in de Nederlanden afgeschaft: de liquidatieopdracht was grotendeels vervuld, maar inzake de hervorming van het onderwijs was het incompetent gebleken. Op 20 oktober 1776 werd door een schrijven van Maria Theresia de Koninklijke Commissie voor de Studies opgericht. Het document draagt de titel "*Note touchant les arrangements résolus par Sa Majesté l'Impératrice-Reine à l'égard des études et de l'éducation de la jeunesse aux Pays-Bas*". Het document dat de oprichting mededeelt, werd in de ordonnantieboeken in voetnoot opgenomen: het bezit immers niet de gewone vorm van een ordonnantie. Een uitvoeringsdecreet van 9 maart 1777, ondertekend door Karel van Lotharingen, stelde de Commissie samen¹. Het was voor de oprichting van het staatsonderwijs de hoogste tijd. De Leuvense universiteit had reeds een aantal colleges onder haar vleugels genomen. Professor J. Wellens, de latere bisschop van Antwerpen, vervulde er de rol van provisor en inspecteur. Hij onderhield daarover contacten met de regering en vond gehoor bij de Neny, wiens didactische opvattingen dicht bij de zijne aanleunden.

In de opvatting van Kaunitz had de Koninklijke Commissie voor de Studies vooral een initiërende opdracht: zij moest zowel theoretisch als praktisch het nieuwe middelbaar onderwijs in goede banen leiden. Zodra dat gerealiseerd was, kon zij opgeheven worden. Dan zou alles wel vanzelf verder lopen. Een decreet van 3 september 1785 schafte ze dan ook af².

In de plaats van de afgeschafte Commissie werd het Scholastisch Departement (*Département scolastique*) gesteld. De secretaris van de Academie,

¹ R.O.P.B.A., 3de reeks, 1700-1794, dl. XI, p. XXII, noot 2. GAILLARD A., *Inventaire sommaire des archives de la Commission royale des études*, p. 5. De "*Ordonnance générale pour les écoles*" van 5 sept. 1774, die voor heel de Habsburgse monarchie gold, werd nooit in de Nederlanden gepubliceerd (cf. R.O.P.B.A., 3de reeks, 1700-1794, dl. XI, p. XXI).

² GAILLARD A., o.c., p. 7.

des Roches, die het meest actieve lid van de Koninklijke Commissie voor de Studies geweest was, bleef in dienst van het onderwijs en werd nu definitief hoofdinspecteur.

De beide andere academici, de Marci en Nelis, werden bedankt. Deze laatste werd drie maanden later tot bisschop van Antwerpen benoemd. De overige leden, die allen tot de centrale administratie behoorden, werden nog wel af en toe samengeropen, maar de groep inspecteurs verdween. Dit luidde een verwaarlozing in van alle officiële richtlijnen. Enkel vijf bedienden en een bode bleven in dienst. Hoofdinspecteur des Roches werd hun directeur. In 1786 werd hij door Jozef II naar Wenen ontboden om er van nabij de Oostenrijkse schoolorganisatie en de opleiding van de leerkrachten te bestuderen. Ofschoon raadsheer Gaspar François de Limpens als oudste lid van de Geheime Raad met de lopende zaken belast werd, betekende de afwezigheid van des Roches het feitelijke einde van het Scholastisch Departement en zijn werking.

In 1787 werd de administratie ervan opgenomen in de Algemene Regeringsraad* en gehecht aan het Departement voor Kerkelijke Zaken en Studies (*Département des affaires ecclésiastiques et des études*), dat tevens competent was voor de priesteropleiding in de Seminaries-Generaal. Raadsheer Jacques Leclerc had er de leiding van. Na de dood van des Roches in mei 1787 werd N. Huart met de zorg voor het middelbaar onderwijs belast; hij kreeg de titel van *directeur des études*. Het werd een troebele tijd. In december 1789 werd de Algemene Regeringsraad ontbonden en vielen ook de structuren van het onderwijs weg.

Na de Oostenrijkse Restauratie werd de Commissie in twee fasen opnieuw opgericht. Eerst werden op 23 februari 1791 door de dienstdoende gouverneur-generaal, gevolmachtigd minister graaf Florimond Claude de Mercy-Argenteau, twee onderwijsinspecteurs benoemd: de vaste secretaris van de Academie Théodore Augustin Mann en de augustijn J.B. Janssens. Een maand later, op 28 maart 1791, werd de Koninklijke Commissie voor de Studies na consult van de Geheime Raad terug opgericht³. In de scholen die nog bestonden, overheerste echter een anti-Oostenrijkse stemming. Dat maakte het werk erg onvruchtbaar.

³ *Ibid.*, p. 8.

Na de eerste Franse bezetting werd de Commissie weer in het leven geroepen door een decreet van 15 mei 1793⁴. Haar laatste zitting vond plaats op 30 mei 1794.

Het werk van de Commissie kreeg steeds veel kritiek, meestal onderduims. Zij kwam van de bisschoppen, die de nieuwe scholen in mindere of meerdere mate tegenwerkten. Alleen de bisschop van Doornik deed er niet aan mee. Die van Brugge en Ieper verzetten zich des te sterker. Leden van de provinciale justitieraden, die gewoonlijk een zwijgende groep vormden, oefenden openlijk kritiek uit op de Koninklijke Colleges*, vooral in Vlaanderen, Namen, Luxemburg en Opper-Gelre.

De openbare opinie drukte op haar wijze haar ongenoegen uit. Dit kwam tot uiting in de dalende schoolbevolking en de stijging van de private schoolwinkels, in de sluiting van vier Koninklijke Colleges tijdens de Brabantse Omwenteling of de overdracht aan religieuzen zoals te Namen en te Herve.

Organisatie

De eerste Koninklijke Commissie voor de Studies werd onder het voorzitterschap geplaatst van de Neny, de hoofdvorzitter van de Geheime Raad. Als onderwijsdeskundigen werden de drie acadamiërs aangeduid, die reeds hun visie op het onderwijs hadden uiteengezet en wier studies op 24 april 1776 samen met de *Relation* van landvoogd Karel van Lotharingen aan de keizerin overgemaakt waren. Het waren de Marci, kanselier van de Leuvense universiteit en titelvoerend mathematicus van Hare Majesteit, Nelis, kanunnik te Doornik en later bisschop te Antwerpen, en des Roches, vaste secretaris van de Academie en scholaster van Sint-Goedele te Brussel. Hij mocht de titel van secretaris (*actuaris*) voeren. Voor de onderwijsorganisatie en het financieel beleid werden de gebroeders Gaspard en Ange de Limpens, leden van de Geheime Raad en van de Raad van Financiën, en Pierre van der Dilt, auditeur bij de Geünificeerde Rekenkamer*, aangesproken. Verder kreeg de Commissie de hulp van een secretaris en drie, later vijf bedienden.

⁴ *R.O.P.B.A.*, 3de reeks, 1700-1794, dl. XV, p. 13.

De Commissie werkte aan een hoog tempo met aanvankelijk vier vergaderingen per week, daarna twee. Men kwam samen in het gebouw van de Geheime Raad; niet alleen was de voorzitter van de Commissie daar thuis, ook de materie behoorde bij het bevoegdheidsgebied van deze Raad.

Op 15 juli 1777 werd een eerste vergelijkend examen georganiseerd voor de aanstelling van leerkrachten. Op 22 september werd een "*Plan provisionnel d'études ou instructions pour les professeurs*" gepubliceerd, naast een ordonnantie over de wedden in het staatsonderwijs⁵.

De commissieleden moesten niet alleen leiding geven aan het nieuwe onderwijsdepartement, zij moesten zelf veelal ook voor de uitvoering zorgen. Des Roches trad op als hoofdinspecteur en stelde de eerste rapporten op over de toestand van de Koninklijke Colleges. Het was zijn zorg dat ook de middelbare scholen uit de vrije sector de richtlijnen van de regering zouden opvolgen.

Kanunnik Nelis zette het systeem van het schoolgeld, de zogenaamde *minervalia*, op punt, dat het Theresiaanse onderwijs zo deed contrasteren met het gratis onderwijs, door de kerkelijke instellingen verstrekt. Hij regelde de prijsuitdelingen en verzorgde de correspondentie.

Beide academici werkten tevens een aantal handboeken uit, die de uitvoering van het nieuwe studieplan moesten bevorderen. Ook andere commissieleden werden af en toe met een inspectie belast. Zo probeerde men de uniformering in de hand te werken.

Voor het onderwijs voorzag men in drie soorten uitgaven: de bezoldiging van directies en leerkrachten, de uitgaven voor logies van de internen en voor het onderhoud van de gebouwen. Ten dele werden de kosten door de schoolgelden gedelgd. De commissieleden kregen alleen vacatiegelden en de lagere bedienden hadden een salaris van enkele honderden gulden per jaar. Toch wilde kanselier Kaunitz de Commissie om budgettaire redenen afschaffen. Uiteindelijk haalde hij zijn slag thuis. De kosten van het middelbaar onderwijs bedroegen immers al vlug 80.000 gulden per jaar.

Bij de heroprichting van de Commissie na de Brabantse Omwenteling werd het hoofd van de Geheime Raad, thans was dit Henri Herman de Crumpipen, opnieuw voorzitter. Assessoren waren Ferdinand Pierre Rape-

⁵ *Ibid.*, dl. XI, p. 202-213.

dius de Berg, lid van de Geheime Raad, en Nicolas Sanchez d'Aguilar, lid van de Raad van Financiën. N. Podevin werd secretaris (*actuaris*) met de titel van eerste officiaal. Die kreeg een jaarwedde van 800 gulden. De twee inspecteurs kregen ook een vast salaris van 1200 gulden per jaar, voor Mann onverminderd zijn salaris als secretaris van de Academie. In principe kwam de Commissie tweemaal per week samen. Na de eerste Franse bezetting werd aanvankelijk de senior van de Geheime Raad, Leclerc, voorzitter, totdat Goswyn de Fierlant tot hoofd van die Raad benoemd was.

Bevoegdheden en activiteiten

De Koninklijke Commissie voor de Studies had de meest ruime zeggenschap over alles wat het middelbaar onderwijs aanging. Zij moest een nieuw onderwijsprogramma en een moderne didactiek uitwerken. Zij moest een tuchtreglement opstellen en parascolaire activiteiten als toneelopvoeringen en prijsuitdelingen bevorderen. Het kwam haar toe examens voor de aanwerving van leerkrachten te organiseren en de schoolinspectie ter hand te nemen. Zij werd door de omstandigheden gedwongen nieuwe schoolboeken op te stellen, iets wat vooral des Roches en Nelis gedaan hebben. Verder moest de Commissie voorzien in het onderkomen van de internen.

Het financiële aspect van haar opdracht bestond in het vaststellen van het schoolgeld en van de salarissen van het personeel. Daarbij moest zij tevens een oog houden op de toestand der gebouwen. Dit alles werd van nabij gevolgd door de gevolmachtigd minister en kanselier Kaunitz.

Na de Brabantse Omwenteling werd haar daarbij een restauratietaak opgedragen, die zich ook tot de vrije sector van het onderwijs uitstreckte. Zij moest "*prendre inspection de l'état de tous les collèges de ce pays, recevoir les plaintes, mémoires et demandes quelconques faites et à faire relativement à ces collèges, y pourvoir d'après ce que les directions et règlements prescrivent, porter à (la) connaissance (du ministre ce qu'ils pourraient) croire exiger (sa) sanction ou détermination*"⁶.

⁶ MAILLY E., *Histoire de l'Académie impériale et royale*, dl. I, p. 593.

Bibliografie

Betreffende de achtergrond van de oprichting van de Koninklijke Commissie voor de Studies en de sluiting van de jezuietencolleges leze men BONENFANT P., *La suppression de la Compagnie de Jésus dans les Pays-Bas autrichiens* (Académie royale de Belgique. Classe des lettres et des sciences morales et politiques. Mémoires. Collection in-8°, 2de reeks, 19, fasc. 5), Brussel, 1925. De medewerking van de Academie voor Wetenschappen en Letteren te Brussel komt aan de orde in MAILLY E., *Histoire de l'Académie impériale et royale des sciences et belles lettres de Bruxelles* (Mémoires couronnés et autres mémoires publiés par l'Académie royale des sciences, des lettres et des beaux-arts de Belgique. Collection in-8°, 34 en 35), 2 dln., Brussel, 1883.

Over de taak van de Commissie is er een memorandum bewaard: "*Mémoire pour servir d'instruction à la Commission royale des études*". Het bevindt zich in het Algemeen Rijksarchief te Brussel, *Handschriftenverzameling*, nr. 859A.

De voornaamste medewerkers hebben syntheseverslagen over hun werking nagelaten: NELIS C.F. en DES ROCHES J., *Tableau historique des opérations du gouvernement des Pays-Bas pour la réforme des études* (Brussel, K.B., *Handschriftenverzameling*, nr. 16.692), en MANN Th.A., *Rapport général des opérations de la Commission royale des études depuis son établissement jusqu'au mois de juin 1792, ainsi que l'état des collèges des humanités à cette époque* (Brussel, A.R., *Handschriftenverzameling*, nr. 2545).

Een nuttige verzameling bescheiden biedt de "*Recueil de pièces touchant la Commission royale des études ainsi que de l'enseignement en Belgique de 1775 à 1782*" (Brussel, A.R., *Handschriftenverzameling*, nr. 2691).

Belangrijk voor de kennis van de nieuwe didactische opvattingen, is de mening van een tijdgenoot, die door de Commissie tot leraar werd aangesteld en later lid werd van de Academie: LESBROUSSART Ph., *De l'éducation belge ou réflexions sur le plan d'études, adopté par S.M. l'Empereur pour les collèges des Pays-Bas autrichiens*, Brussel, 1783.

Al vroeg zijn er studies gemaakt over de hervormingen in het onderwijs in de Nederlanden: GACHARD L.-P., *De l'organisation de l'enseignement*

public dans les Pays-Bas méridionaux sous le règne de Marie-Thérèse (Brussel, A.R., *Papieren Gachard*, nr. 513).

Twee auteurs stelden interessante syntheseswerken op, ofschoon zij de onderwijshervormingen niet onmiddellijk in het kader van de algemene reformbeweging plaatsten: HUBERT E., *Les réformes de Marie-Thérèse dans l'enseignement moyen aux Pays-Bas méridionaux*, in *Revue de l'instruction publique en Belgique*, 1883, 26, p. 185-202, 217-231, en VAN HAMME M., *Contribution à la réforme de l'enseignement secondaire sous le régime autrichien*, in *Revue belge de philologie et d'histoire*, 1945, 24, p. 109-137.

Een goede synthese over het werk van de Commissie en de resultaten ervan brengt CHANTERIE F., *De Koninklijke Colleges voor humaniora-onderwijs voor jongens in de Oostenrijkse Nederlanden, 1773-1794. Een aspect van de cultuurpolitiek van de Oostenrijkse Nederlanden* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling K.U. Leuven), Leuven, 1972.

Archief

Het archiefbestand *Koninklijke Commissie voor de Studies* berust in het Algemeen Rijksarchief te Brussel. Een eerste gedeelte van het bestand heeft betrekking op de activiteit van de Commissie te Brussel, een tweede gedeelte op inspectieverslagen.

In het Algemeen Rijksarchief te Brussel moet men ter aanvulling van het bestand *Koninklijke Commissie voor de Studies* nog andere bestanden raadplegen zoals *Secretarie van State en Oorlog*, nrs. 1879-1880 en 2128-2130; *Geheime Raad, Oostenrijkse periode*, nrs. 260, 1084 en 1094-1099; *Departement voor de Nederlanden van de Hof- en Staatskanselarij te Wenen*, nrs. 655-657; *Algemene Regeringsraad*, nrs. 314-317 en 2372-2453; *Rekenkammers, registers*, nrs. 28.492-28.564, bevatten rekeningen van de colleges.

In het Haus-, Hof- und Staatsarchiv te Wenen vindt men in de reeks *Belgien-Berichte* verslagen over de werking van de Commissie. Men treft er onder meer in *Repertorium Belgien DD, Berichte*, sectie A, Fasz. 47/270-271, de memoranda van de Marci, Nelis en des Roches en in Fasz. 291-292/1297, Fasz. 292/1298-1300 en Fasz. 297-298/1320, onderwijsverslagen.

Bronnenpublicaties

Enkele bronnenpublicaties werden reeds in voetnoot vermeld: de "Note", die de stichting van de Commissie bevat, is uitgegeven in DE LE COURT J. (ed.), *Recueil des ordonnances des Pays-Bas autrichiens*, 3de reeks, 1700-1794, dl. XI, Brussel, 1905, p. XXII, noot 2, de ordonnantie met de wedde-regeling van het personeel in *ibid.*, p. 201-202, en het "Plan provisionnel d'études" in *ibid.*, p. 203-211.

Een voorstel tot hervorming van de Koninklijke Colleges, in 1787 door de deken van Tienen naar voor gebracht, brengt PERGAMENI Ch., *Un projet inédit de réorganisation ecclésiastique aux Pays-Bas à la fin du XVIIIe siècle*, in *Bulletin de la Commission royale d'histoire*, 1912, 81, vooral p. 113-116.

Archieftoegangen

Het archief van de Commissie werd geïnventariseerd door GAILLARD A., *Inventaire sommaire des archives de la Commission royale des études (Inventaires sommaires des archives des anciens gouvernements des Pays-Bas conservées aux Archives générales du Royaume à Bruxelles, I)*, Brussel, 1906.

Voor de Weense archivalia consultere men LAENEN J., *Les Archives de l'État à Vienne au point de vue de l'histoire de Belgique (C.R.H., reeks in-8°)*, Brussel, 1924, en RUWET J., *Les archives et les bibliothèques de Vienne et l'histoire de Belgique (C.R.H., reeks in-4°)*, Brussel, 1956. Van de Weense archivalia, die de Belgische geschiedenis betreffen, werden microfilms gemaakt. Een exemplaar van deze films is aanwezig in het Algemeen Rijksarchief te Brussel en in de bibliotheken van de universiteiten. Ter plaatse beschikt men over een inventaris van de opgenomen bescheiden.

Piet LENDERS

NORMAALSCHOLEN

(1789)

Geschiedenis

De normaalscholen die in de loop van 1789 enkele maanden gefunctioneerd hebben in Brussel en Luxemburg, vormen één van de bescheiden realisaties van de Oostenrijkse onderwijspolitiek in de Zuidelijke Nederlanden. Die hervormingspolitiek was in grote mate een kopie van wat eerder reeds in Oostenrijk gebeurd was. In 1774 had Maria Theresia een *Allgemeine Schulordnung* uitgevaardigd, die onder meer voorzag in de oprichting van *Normalschulen* in alle provinciehoofdsteden. Dat waren modelscholen waar schoolmeesters en catecheten gedurende enkele maanden op een erg praktijkgerichte manier opgeleid werden in de pedagogische principes van Johann Ignaz von Felbiger, bezieler van de hervorming van het lager onderwijs. De normaalscholen, die in de onderwijshervorming een hefboomfunctie vervulden, kenden in Oostenrijk een groot succes.

In de Oostenrijkse Nederlanden is de schoolordonnantie van 6 december 1774 nooit uitgevaardigd. Wel zijn er pogingen ondernomen om een normaalschool uit te bouwen. Jean des Roches, de drijvende kracht achter de onderwijshervorming in onze gewesten, werd in het najaar van 1786 naar Wenen geroepen om er kennis te maken met de plaatselijke normaalschool. Hij keerde terug met een benoeming tot inspecteur-generaal van de normaalscholen. J.B. Engels en abbé Heun, zijn twee gezellen, werden aangesteld tot respectievelijk directeur en catecheet van de op te richten normaalschool van Brussel.

Des Roches, die in het pre-revolutionaire klimaat van 1787 met toeneemende vijandigheid af te rekenen kreeg, stierf op 20 mei 1787. Hij werd opgevolgd door zijn medewerker Engels, die op 17 januari 1788 benoemd werd tot directeur van de normaalscholen. De uitvoering van de plannen tot oprichting van een normaalschool sleepte ten gevolge van de onduidelijke financiële situatie en de groeiende kritiek lange tijd aan. In het voorjaar van 1789 kwam er eindelijk schot in de zaak. Er werd beslist om de normaalschool onder te brengen in het voormalig klooster van de Lorreinozen. In af-

wachting van de nodige aanpassingswerken gaf Engels in februari 1789 normaalonderwijs in zijn eigen huis. Ondertussen werd er een aanvang gemaakt met de vertaling van Oostenrijkse handboeken. Tientallen kandidaat-lesgevers solliciteerden naar een plaats in de normaalscholen. Zolang de organisatie niet op punt stond, werd er op het vlak van aanwervingen echter geen beslissing genomen. De zwakke voorbereiding, de slechte timing en vooral de onvoldoende financiering veroorzaakten groeiende kritiek binnen de regering, die in 1789 overigens andere katten te geselen had.

In Luxemburg begon Jean Pierre Haas, de directeur van het plaatselijke weeshuis, in 1789 met het geven van normaalonderwijs. Engels ging zich in november van dat jaar ter plaatse van de toestand vergewissen. Hij stelde Haas voor als directeur van de geplande Luxemburgse normaalschool. Daarnaast voorzag hij ook de oprichting van een zusterinstelling voor meisjes. De politieke troebelen en de bitse anti-propaganda van onder meer de journalisten Brosius en Feller maakten dat ook dit initiatief beperkt bleef tot een schuchtere aanzet.

Na de Brabantse Omwenteling is het project van de normaalscholen zoals zovele andere hervormingen afgeblazen. Pas na 1815 is de draad opnieuw opgenomen.

Organisatie en bevoegdheden

Omwille van het kortstondig bestaan van de instelling is er weinig bekend over de interne organisatie. De inspecteur-generaal stond in voor de algemene coördinatie en zou de scholen moeten inspecteren. De supervisie gebeurde door de onderwijscel binnen de Algemene Regeringsraad*, met name het *Département des écoles normales*, dat een onderdeel vormde van de *Commission des affaires ecclésiastiques, des études et de la censure*.

Bibliografie

De poging om in Brussel een normaalschool op te richten wordt beschreven door VAN HAMME M., *Un projet d'école normale principale à Bruxelles à la fin de l'Ancien Régime*, in *Le Folklore brabançon*, 1959, 141, p. 5-28; aanvullende informatie ook in ID., *Jean des Roches (1740-1787)*, in *Paedagogica Historica*, 1968, 8, p. 507-539 en PUT E., *De cleyne schoolen. Het*

volksonderwijs in het hertogdom Brabant tussen Katholieke Reformatie en Verlichting (einde 16de eeuw-1795) (Symbolae Facultatis Litterarum et Philosophiae Lovaniensis. Series B, 7), Leuven, 1990.

De Oostenrijkse normaalscholen worden behandeld als voorlopers van de 19de-eeuwse lerarenopleiding door DE VROEDE M., *Van schoolmeester tot onderwijzer. De opleiding van de leerkrachten in België en Luxemburg van het eind van de 18de eeuw tot omstreeks 1842 (Universiteit te Leuven. Werken op het gebied van de Geschiedenis en de Filologie, 5de reeks, 7), Leuven, 1970.* De normaalschool in Luxemburg werd door SPRUNCK A. bestudeerd in *Le Département des écoles normales et l'enseignement primaire dans le duché de Luxembourg sous Joseph II*, in *Publications de la section historique de l'Institut grand-ducal de Luxembourg*, 1950, 71, p. 185-224, en ID., *Le Séminaire général de Louvain et le Séminaire filial de Luxembourg. Les écoles normales sous Joseph II*, in *ibid.*, 1950, 70, p. 279-319.

Voor de Oostenrijkse onderwijspolitiek in het algemeen, zie de bibliografie in het overzichtsartikel van ENGELBRECHT H., *Schulwesen und Volksbildung im 18. Jahrhundert*, in GUTKAS K. e.a. (eds.), *Österreich zur Zeit Kaiser Josephs II., Mitregent Kaiserin Maria Theresias, Kaiser und Landesfürst*, Wenen, 1980, p. 226-232.

Archief

De normaalscholen van Brussel en Luxemburg hebben geen archief nagelaten. Gezien hun efemere karakter hoeft dit geen verwondering te wekken.

Bronnenpublicaties

In de studies van Sprunck en Van Hamme worden diverse brieven en rapporten geheel of gedeeltelijk uitgegeven. Vermeldenswaard is het "*Rapport touchant l'établissement des écoles normales dans la province de Luxembourg*" (6 november 1789), gepubliceerd door SPRUNCK A., *Le Département des écoles normales*, p. 210-216.

Eddy PUT

KONINKLIJKE COLLEGES

(1777-1794)

Geschiedenis

De in 1777 opgerichte Koninklijke Colleges vormen de meest markante realisatie van de onderwijspolitiek van de Oostenrijkers in de Nederlanden. Sinds het midden van de 18de eeuw was er op de verschillende onderwijsniveaus aan hervormingen gewerkt. Toen ten gevolge van de opheffing van de Sociëteit van Jezus in september 1773 17 jezuïetencolleges wegvielen, zag de overheid de kans schoon om haar invloed in het middelbaar onderwijs gevoelig uit te breiden.

In de periode 1773-1776 werden er door het Comité voor de Opheffing van de Jezuïetenorde in de Nederlanden* een aantal overgangsmaatregelen genomen om de lacune die door het plotse wegvallen van de jezuïetencolleges veroorzaakt was, op te vullen. Daarnaast tastte het Comité ook een aantal denkpijpen af in verband met de hervorming van het middelbaar onderwijs. Na de afschaffing van het *Comité jésuitique* op 13 september 1776, publiceerde Maria Theresia een "*Note touchant les arrangements résolus par Sa Majesté l'Impératrice-Reine, à l'égard des études et de l'éducation de la jeunesse aux Pays-Bas*"¹. Deze intentieverklaring met betrekking tot de hervorming van het middelbaar onderwijs voorzag onder meer in de oprichting van een Koninklijke Commissie voor de Studies*. Dit onderwijsdepartement, dat effectief werd opgericht door de ordonnantie van 9 maart 1777, maakte snel werk van de door Wenen voorgestelde onderwijshervorming.

Er werd een net uitgebouwd van Koninklijke Colleges, waar door de Staat benoemde en bezoldigde leerkrachten les gaven. Naast een wedde ontvangen de lesgevers schoolgeld van de leerlingen, dit in tegenstelling tot het gratis onderwijs in de voormalige jezuïetencolleges. Ook het programma onderging een face-lift. De Commissie publiceerde een hele reeks nieuwe handboeken die het nieuwe beleid moesten ondersteunen. De schoolse en formalistische imitatie van klassieke auteurs, waarbij groot belang gehecht

¹ R.O.P.B.A., 3de reeks, 1700-1794, dl. XI, p. XXII-XXV.

werd aan thema-oefeningen, moest plaats maken voor "begrijpend lezen", dat grammaticaal inzicht en esthetisch aanvoelen bij de scholieren moest bevorderen. Grieks, geschiedenis, aardrijkskunde en wiskunde kregen meer aandacht. Belangrijk was dat de drie laatstgenoemde vakken in de moedertaal onderwezen werden, wat een grote inbreuk betekende op het Latijnse karakter van de colleges. Feestelijke publieke prijsuitdelingen moesten het traditionele schooltoneel vervangen. Ook de andere colleges, hoofdzakelijk geleid door augustijnen en oratorianen, moesten zich schikken naar de nieuwe richtlijnen. Een systematische inspectie door de Koninklijke Commissie voor de Studies moest borg staan voor een snelle invoering van deze hervorming.

Naast het college-pensionaat van Brussel, dat naar analogie met dat van Wenen *Collegium Theresianum* genoemd werd, waren er nog pensionaten te Antwerpen, Roermond, Luxemburg, Namen, Gent en Brugge. Colleges zonder pensionaat werden opgericht te Ieper, Oudenaarde, Kortrijk, Aalst, Halle, Nijvel, Marche en Herve².

De examens, die in de loop van juli 1777 georganiseerd werden voor kandidaat-leerkrachten kenden een onverhoopt succes. Er boden zich niet alleen veel gegadigden aan; ze waren doorgaans van een meer dan behoorlijk niveau. Toen de Koninklijke Colleges op 1 oktober 1777 hun poorten openden, bleef de opkomst van de leerlingen echter ontgoochelend laag. Ondanks die zwakke start, toegeschreven aan de tegenstand vanwege de augustijnen en de kritiek van de publieke opinie in het algemeen, kon de Koninklijke Commissie voor de Studies in de loop van de volgende jaren haar doelstellingen vrij behoorlijk realiseren. De invoering van de programmahervorming, ook in de vrije scholen, werd dank zij de grondig uitgevoerde inspectie een succes.

Het bescheiden "ministerie van Onderwijs" verloor gaandeweg echter veel invloed. In 1784 werd Cornelis Franciscus Nelis, één van de drijvende krachten achter de onderwijshervorming, benoemd tot bisschop van Antwerpen. Het jaar nadien werd de Commissie afgeschaft en vervangen door het *Département scolastique*, dat later in de Algemene Regeringsraad* zou opgenomen worden. Vooral door het wegvallen van Jean des Roches (overleden in 1787) werd de klok opnieuw teruggedraaid. De onderwijshervorming

² Aalst, Oudenaarde en Herve werden later pensionaten.

ging roemloos ten onder in de draaimolen van de politieke verwarring op het einde van de jaren tachtig.

Na de Oostenrijkse Restauratie werd de Koninklijke Commissie voor de Studies opnieuw opgericht. Théodore Augustin Mann en J.B. Janssens kregen de opdracht om een algemene inspectie uit te voeren. Daarbij bleek dat verscheidene colleges zonder meer afgeschaft waren. In de scholen die wel nog bestonden, bleef er van de hervorming bitter weinig over. Abbé Mann, die na het overlijden van Janssens in maart 1792, alleen met zijn secretaris Podevin het werk moest zien te klaren, stond voor een onmogelijke opdracht. Op 30 mei 1794 hield de Koninklijke Commissie voor de Studies haar laatste vergadering. Op dat ogenblik hadden verscheidene colleges reeds hun deuren moeten sluiten. De andere bleven een efemeer bestaan kennen tot de Fransen door het decreet van 7 Ventôse III (25 februari 1795) de Koninklijke Colleges vervangen door de *écoles centrales*, die in een aantal gevallen overigens in dezelfde gebouwen gehuisvest werden³.

Het fenomeen van de Koninklijke Colleges is vaak beschreven als een verlichte ingreep van de overheid om het verstarde en levensvreemde onderwijs van jezuïeten en andere geestelijken te vervangen door een moderne onderwijsvorm, die in belangrijke mate moest bijdragen tot de volksverheffing. De negatieve beschrijvingen van het bestaande onderwijssysteem in eigentijdse regeringsrapporten werden daarbij gretig en zonder veel kritiek overgenomen. De mislukking van het experiment wordt in dit scenario vooral toegeschreven aan de tegenwerking door de augustijnen en de geestelijkheid in het algemeen.

Dit alles heeft ongetwijfeld een rol gespeeld, maar een evenwichtige evaluatie dient ook rekening te houden met een aantal andere elementen. De Koninklijke Colleges borduurden in grote lijnen voort op het – vooral door de jezuïeten uitgewerkte en in de 18de eeuw nog bijgestuurde – concept van de klassieke humaniora, en waren dus eigenlijk niet zo radicaal vernieuwend als soms wordt voorgesteld. Sommige maatregelen (zoals de beperkte spreiding van de scholen) waren eerder gericht op een verhoging van de scholingsdrempel dan wel op een zogenaamde "democratisering van het onderwijs". Achter de "volksverheffing" die de verlichte vorsten zo hoog in het vaandel

³ *Pasinomie*, 1ste reeks, dl. VI, Brussel, 1834, p. 418-419.

voerden, ging het verlangen schuil om de burgers op te voeden tot hard werkende en gehoorzame onderdanen. Tenslotte dient onderstreept dat de mislukking van de Koninklijke Colleges in de eerste plaats te wijten was aan de onwil van de overheid om de financiële gevolgen van haar ambitie consequent te dragen.

Organisatie

De organisatie van de Koninklijke Colleges werd vastgelegd in de ordonnantie van 22 september 1777. Elk pensionaat diende de volgende personeelsomkadering te hebben: een principaal, een onderprincipaal of studieprefect (in Brussel twee aparte functies), leerkrachten en surveillanten (in Brussel ook een econoom). In de gewone colleges was er naast de leraars enkel een principaal voorzien. Eén van de leerkrachten trad op als studieprefect. De kleine colleges telden doorgaans niet meer dan drie leerkrachten, waarvan er één de functie van principaal waarnam. In de praktijk is men erg zuinig tewerkgegaan. Van de voorziene surveillanten werd aanvankelijk enkel een gedeelte benoemd. In functie van de aangroei van het leerlingenaantal zouden er daarna bijkomende aanstellingen plaatsvinden.

De principaal stond aan het hoofd van het college. Hij voerde het financiële beleid en was verantwoordelijk voor de algemene discipline en het toezicht op de leerkrachten. De onderprincipaal of studieprefect was de tweede in rang; hij verving de principaal tijdens diens afwezigheid, was verantwoordelijk voor het verzorgen van het godsdienstonderricht en de dagelijkse mis. De surveillanten stonden in voor het toezicht op de groep scholieren die hun was toevertrouwd. De leerkrachten tenslotte kregen elk een klas toebedeeld. Het jaarklassensysteem was dat van een klassiek college. De scholieren doorliepen achtereenvolgens de Grote en Kleine Figuren, de Grammatica, de Syntaxis, de Poësis en de Retorica.

Bevoegdheden en activiteiten

De interventie van de staat in alles wat op de organisatie van de Koninklijke Colleges betrekking had (benoeming en bezoldiging leerkrachten, uitvaardiging leerplan, enz.) ging erg ver. Het reglement van 22 september 1777 be-

paalde dat "*le gouvernement général ... sera et demeurera le centre de toute l'autorité sur cette matière*".

De principaals moesten tweemaal per jaar een gedetailleerd rapport over de toestand van hun college opsturen. Zowel de koninklijke als de andere colleges werden geïnspecteerd door de Koninklijke Commissie voor de Studies. Na de afschaffing van de Commissie in 1785 werd deze bevoegdheid overgedragen aan het *Département scolastique*, dat in 1787 opgenomen werd in de Algemene Regeringsraad (*Commission des affaires ecclésiastiques, des études et de la censure*). Na de eerste Oostenrijkse Restauratie werd de Koninklijke Commissie voor de Studies op 28 maart 1791 opnieuw opgericht. Ook de inspectie werd nieuw leven ingeblazen.

Inzake financiën ressorteerden de colleges-pensionaten onmiddellijk onder de Geünificeerde Rekenkamer*. In de gewone colleges werden de rekeningen gecontroleerd door een commissaris uit het stadsbestuur, dat de contacten met de Rekenkamer onderhield.

Bibliografie

De basisstudie over de Koninklijke Colleges was lange tijd HUBERT E., *Les réformes de Marie-Thérèse dans l'enseignement moyen aux Pays-Bas*, in *Revue de l'instruction publique en Belgique*, 1883, 26, p. 185-202 en 217-231. Een aantal deelaspecten werd belicht door: VAN HAMME M., *Les Collèges Thérésiens. L'aptitude au professorat (Le concours général du mois de juillet 1777)*, in *Revue des sciences pédagogiques*, 1948, 10, p. 1-13, en ID., *Contribution à la réforme de l'enseignement secondaire sous le régime autrichien*, in *Revue belge de philologie et d'histoire*, 1945, 24, p. 109-137. De meest omvattende studie over de Koninklijke Colleges is een licentiaatsverhandeling: CHANTERIE F., *De Koninklijke Colleges voor humaniora-onderwijs voor jongens in de Oostenrijkse Nederlanden, 1773-1794. Een aspect van de cultuurpolitiek van de Oostenrijkse regering* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling K.U. Leuven), Leuven, 1971.

Met betrekking tot de Oostenrijkse onderwijspolitiek in het algemeen, zie ENGELBRECHT H., *Schulwesen und Volksbildung im 18. Jahrhundert*, in GUTKAS K. e.a. (eds.), *Österreich zur Zeit Kaiser Josephs II., Mitregent Kaiserin Maria Theresias, Kaiser und Landesfürst*, Wenen, 1980, p. 226-232.

Er verschenen ook een aantal plaatselijke studies over afzonderlijke colleges: DANHAIVE F., *L'Athénée Royal de Namur depuis le XVIIe siècle jusqu'en 1927. Notice historique*, Namen, 1927; DEMOOR H., *Flitsen uit de geschiedenis van het Koninklijk Atheneum voor jongens te Gent, in het raam van de evolutie van het Rijksmiddelbaar Onderwijs in België*, Gent, 1951; D'HUART M., *Les programmes d'études de l'ancien collège et de l'athénée de Luxembourg, 1603-1903*, in *Histoire de l'instruction publique dans le grand-duché de Luxembourg (Recueil de mémoires publiés à l'occasion du troisième centenaire de la fondation de l'Athénée grand-ducal de Luxembourg)*, Luxemburg, 1904, p. 1-115 (apparte nummering); MAQUINAY A., *Histoire du Collège Marie-Thérèse de Herve, 1777-1907*, Herve, 1907; PISVIN Th., *La vie intellectuelle à Namur sous le Régime autrichien (Université de Louvain. Recueil de travaux d'histoire et de philologie, 4de reeks, 26)*, Leuven, 1963; SPRUNCK A., *Professeurs et collégiens du Collège Thérésien de Luxembourg sous Marie-Thérèse et Joseph II*, Luxemburg, 1937; THURMAN P., *De opheffing van het jezuïetenklooster en -college te Kortrijk, de oprichting van het Koninklijk College en van de Sint-Michielsparochie, 1773*, in *Handelingen van de Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring van Kortrijk*, 1982, 49, p. 1-237; UYTTEBROUCK A., *Un souhait non réalisé: la création d'un collège d'humanités à Charleroi à la fin de l'Ancien Régime*, in *Hommages à la Wallonie. Mélanges d'histoire, de littérature et de philologie wallonnes, offerts à Maurice A. Arnould et Pierre Ruelle*, Brussel, 1981, p. 453-465; VREULS J., *Liber Memorialis du Collège Marie-Thérèse à Herve*, Herve, 1914; WALTERS J., *Het Middelbaar onderwijs te Audenaerde sedert de afschaffing der Paters Jezuiten tot aan het Fransch bestuur*, in *Annales du Cercle archéologique et historique d'Audenaerde*, 1908, 2, p. 39-61; WECKX M., *Het Theresiaans College te Brussel, 1777-1797* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling K.U. Leuven), Leuven, 1964.

Archief

Van de archieven van de Koninklijke Colleges zijn fragmenten bewaard in archieven van hun rechtsoptvolgers (centrale scholen, athenea...) en in stadsarchieven. Doorgaans gaat het om vrij dispaaraat materiaal.

Studies over afzonderlijke colleges steunen meestal in grote mate op het archief van de Koninklijke Commissie voor de Studies (Algemeen Rijksarchief te Brussel). De colleges moesten immers regelmatig programma's van de prijsuitdelingen, rapporten en schoolschriften naar de Commissie opsturen. Een aantal ingestuurde rekeningen van de pensionaten bevindt zich in Brussel, A.R., *Rekenkamers, registers*, nrs. 28.492-28.564.

Bronnenpublicaties

De voornaamste bescheiden in verband met de organisatie van de Koninklijke Colleges werden uitgegeven door DE LE COURT J. (ed.), *Recueil des ordonnances des Pays-Bas autrichiens*, 3de reeks, 1700-1794, dl. XI, Brussel, 1905: de ordonnantie over de *minervalia* van 22 september 1777 (p. 201-202); de ordonnantie van 22 september 1777 over de organisatie van de Koninklijke Colleges (p. 202-213), met inlassing van het "*Plan provisionnel d'études ou instructions pour les professeurs des classes respectives dans les pensionnats, collèges ou écoles publiques aux Pays-Bas*" (p. 203-211); het reglement voor het pensionaat van Brussel, d.d. 5 augustus 1778 (p. 285-292); de "*Note touchant les arrangements résolus par Sa Majesté l'Impératrice-Reine, à l'égard des études et de l'éducation de la jeunesse aux Pays-Bas*" (p. XXII-XXV).

In de in de bibliografie vermelde lokale studies worden vaak rapporten, brieven en andere bescheiden geheel of gedeeltelijk weergegeven. Het programma van het eerste examen voor kandidaat-leerkrachten (juli 1777) werd uitgegeven door VAN HAMME M., *Les Collèges Thérésiens*, p. 8-11.

Eddy PUT

SEMINARIE-GENERAAL EN SEMINARIE-FILIAAL

(1786-1789/90)

Geschiedenis

Het voorstel de clerus van de Habsburgse gewesten te vormen in centrale opleidingsinstituten onder staatstoezicht, blijkt voor het eerst te zijn geopperd door Wenzel von Kaunitz-Rittberg in 1773. Jozef II nam dit idee over, radicaliseerde het door ook de regulieren in het plan te betrekken en zette ondanks alle oppositie dit plan voor een uniforme opleiding van de hele clerus door. De definitieve beslissing tot de oprichting van generaalseminaries werd getroffen in september 1782. Abt F.S. Rautenstrauch werd door de keizer belast met het opmaken van de concrete plannen. Eind 1783 opende het Weense Seminarie-Generaal zijn deuren. In de twee jaren daarop volgden soortgelijke instellingen in Praag, Olomouc-Brno, Graz, Innsbruck, Freiburg, Boedapest, Pavia en Lwow (Lemberg).

Tijdens zijn bezoek aan de Nederlanden in 1781 bracht de keizer in vergaderingen met de Brusselse regering deze plannen ter sprake. Het jaar erop had men er te Leuven reeds weet van. Na de opheffing van het universitaire benoemingsrecht voor kerkelijke beneficiés (24 november 1783) bepleitten de academische overheden de vestiging van een Seminarie-Generaal te Leuven om de functie van de universiteit als vormingscentrum voor de geestelijkheid veilig te stellen.

De samenstelling van een dossier werd in februari 1786 toevertrouwd aan Jacques Antoine Leclerc, lid van de Geheime Raad*. Deze verbleef in de maand daarop wekenlang te Leuven om concrete plannen voor te bereiden. Omwille van de grote afstand en de taalproblemen leek het hem nodig te Luxemburg een aparte instelling op te richten. Overigens concentreerde hij zijn aandacht vooral op het studieprogramma. Om van naderbij kennis te maken met de Weense aanpak vertrok hij in mei naar de hoofdstad. Leclerc werkte los van zijn collega Gommaire Cornet de Grez, die ook al een gelijkwaardige opdracht kreeg en zich vooral concentreerde op concrete organisatorische problemen. Op 15 maart werd de geplande oprichting meegedeeld aan de universiteit en de bisschoppen. Aartsbisschop Franckenberg van Mechelen

en Cornelis Franciscus Nelis, bisschop van Antwerpen, waren de enigen om te protesteren.

Op voorstel van Gottfried van Swieten, voorzitter van de *Studienhof-kommission*, werd besloten de oprichting van het Seminarie-Generaal te laten samenvallen met de eerste fase van een totale hervorming van de universiteit. Vier specialisten zouden uit Wenen naar Leuven gestuurd worden om als directeurs het leven van één der faculteiten gedurende zes maanden van nabij te volgen en nadien definitieve hervormingsvoorstellen te formuleren. Enkel voor de theologische faculteit, waarover men zich te Wenen door de rapporten van Leclerc en gevolmachtigd minister* Louis Charles Barbiano di Belgioioso voldoende geïnformeerd achtte, zou de nieuwe organisatie onmiddellijk kunnen ingaan.

In juli werd besloten, op voorstel van Cornet de Grez, het Pauscollege, het Bauscollege, het Winckeliuscollege en het Veteranencollege door de hofarchitect L. Montoyer te laten ombouwen tot één instelling die huisvesting zou bieden aan 400 theologanten. Op 18 juli 1786 werden de directeurs voor de vier faculteiten benoemd. Tot directeur van de theologische faculteit en eveneens van het Seminarie-Generaal benoemde de keizer Ferdinand Stöger die als professor in de kerkgeschiedenis te Wenen in aanvaring was gekomen met de aartsbisschop, kardinaal Migazzi. Diens naam was reeds lang bekend in de Nederlanden; sinds ca. 1780 gold hij in ultramontaanse kringen als de vertegenwoordiger bij uitstek van de onorthodoxe tendenzen in het jozefistische Oostenrijk. Hij kreeg zijn instructies op 15 september.

Nog voor de terugkeer van Leclerc en de aankomst van Stöger werd met een decreet van 16 oktober 1786, dat was opgesteld door Cornet de Grez, de oprichting van het Seminarie-Generaal te Leuven en van een Seminarie-Filiaal te Luxemburg meegedeeld. Het berucht geworden document opende met beschouwingen over de noodzaak voor een meer verlicht en uniform gevormde clerus, die aanzien werden als weinig vleidend voor de geestelijkheid in functie. Een dergelijke vorming zou meegegeven worden in het Seminarie-Generaal dat te Leuven werd opgericht en in een Seminarie-Filiaal te Luxemburg. Vanaf november zouden alle kandidaten voor het priesterschap of toekomstige kloosterlingen daarin gehuisvest worden "*pour y être élevés dans une parfaite uniformité d'instruction et de morale, et faire leur cours de théologie respectivement dans les écoles publiques de l'Université, ou en fréquentant les leçons des professeurs royaux à Luxembourg*". De bis-

schoppelijke seminaries zouden opgeheven worden en omgevormd tot *presbyteria* waar de afgestudeerde theologanten een direct op de praktijk afgestemde vorming zouden krijgen onder toezicht van de bisschoppen. Ook het theologisch onderwijs in de kloosters werd verboden. Voor zijn opname in het Seminarie-Generaal moest de student de studies in de filosofie voltooien, de lagere wijdingen ontvangen en een bekwaamheidsgetuigschrift bekomen van zijn bisschop of een ordeoverste. Alle bestaande beursstichtingen voor theologiestudie, hetzij aan de universiteit, hetzij in de seminaries, werden bestemd voor het Seminarie-Generaal. De abdijen en rijke kloosters moesten zelf hun studenten onderhouden; die van de bedelorden zouden door de Religiekas gesteund worden. Buitenlandse studenten te Leuven mochten in de voor hen bestemde colleges blijven wonen, maar kregen geen enkel recht op een beneficie in de Nederlanden. Alle studenten zouden uniform gekleed gaan in een zwarte soutane en korte mantel, met violet collarium. Er werden tenslotte overgangsmaatregelen voorzien voor de theologanten die hun studies reeds vroeger begonnen waren of zopas beëindigd hadden.

Op 25 oktober verscheen een aanvullend decreet met uitvoeringsmodaliteiten. Het was opgesteld door Leclerc, die zopas uit Wenen was teruggekeerd en steunde op de instructies die hij en Stöger in de hoofdstad hadden gekregen. Het had zowel betrekking op het Seminarie-Generaal als op de faculteit der theologie. In afwachting van de voltooiing der gebouwen van het Generaalseminarie, zouden alle seminaristen gehuisvest worden in het Groot College en het Klein Heilige Geestcollege. Deze instellingen werden derhalve opgeheven, net als het Pauscollege. Verder werden de directieleden van het Seminarie-Generaal en de professoren van een volledig vernieuwde theologische faculteit benoemd. Het studieprogramma was overgenomen uit Wenen. De titularissen van de nieuwe leerstoelen waren door Leclerc voorgesteld; sommigen waren nauwelijks afgestudeerde theologanten.

Het Seminarie-Filiaal te Luxemburg eiste minder werk. De regering stelde zich ermee tevreden het daar bestaande Koninklijk College* te hervormen. Dit college was de opvolger van het jezuietencollege dat sinds de 17de eeuw het recht bezat filosofie en theologie te onderwijzen aan kandidaten voor het priesterschap. Na de opheffing van de jezuietenorde in 1773 werd het bestuur van dit theologicum door de regering overgedragen aan de Leuvense faculteit der theologie die er de professoren aanstelde, het programma oplegde en een inspectierecht uitoefende. De professoren in functie

bleven er in 1786 doceren. De regering benoemde G.J.J. Mayence, die zich te Leuven een trouwe volgeling van de regeringspolitiek had getoond, als directeur. Hij kwam er aan rond nieuwjaar 1787.

De aartsbisschop en de meesten van zijn collega's protesteerden omdat door het Seminarie-Generaal hun invloed op de priesteropleiding werd ingeperkt en toonden zich wantrouwig tegenover het gereorganiseerde onderwijs. Niettemin stuurden ze allen, op de bisschop van Namen na, in de tweede helft van november 1786 hun seminaristen naar Leuven. De officiële opening vond plaats op 1 december. Een 300-tal studenten zat opgepakt in de Heilige Geestcolleges.

Reeds op 7 december braken ernstige rellen uit onder de mistevreden seminaristen. Die beklongen zich over de gebrekkige organisatie, de geïmproviseerde huisvesting, het karige dieet, de strenge tucht, het jansenistisch geachte onderwijs van sommige professoren aan de faculteit (in het bijzonder dat van de jurist Josse Leplat die kerkelijk recht doceerde) en in het algemeen over het corps waarin ze geen vertrouwen stelden. De regering reageerde paniekerig, stuurde een regiment dragonders naar Leuven en trof harde maatregelen tegen vermeende onruststokers. De keizer achtte de reactie overtrokken en de Commissie voor Kerkelijke Zaken, Studies en Censuur trachtte via "redelijke" argumenten de seminaristen te bedaren. Die bleven vanaf 12 januari 1787 weg uit de lessen van Leplat. Een zending van de commissieleden N. Dufour en baron de Feltz had voor gevolg dat de meeste seminaristen naar huis trokken: tegen eind januari bleven enkel nog een 30-tal over. Nuntius Zondadari werd op keizerlijk bevel als zondebok aangewezen en uit het land gezet. Kardinaal Franckenberg werd naar Wenen geroepen. Stöger kreeg op 18 maart 1787 het ontslag als directeur van het seminarie waarom hij reeds maanden vroeg; hij bleef wel faculteitsdirecteur.

Het Seminarie-Generaal was één van de grieven die leidden tot de "Kleine Brabantse Omwenteling" die einde april losbarstte. Toen de landvoogden* op 30 mei de hervormingen, die in strijd geacht werden met de Blijde Inkomst introkken, liep het seminarie leeg. In een nieuwe verklaring van 28 juni bevestigden zij dat ook de hervormingen aan de universiteit daaronder begrepen waren. Toen was Leplat reeds naar Maastricht gevlucht en wachtte Stöger in Jülich zijn definitieve ontslagbrief af. Op 4 juli 1787 werd te Leuven het herstel van de oude ordening en de colleges grootscheeps gevierd. De werken aan de seminariegebouwen werden stilgelegd.

Te Luxemburg rezen problemen tussen rector Mayence van het Seminarie-Generaal en de theologieprofessoren Havelange en Quenon die zich bekloegen over de opvattingen van de directeur, de onorthodoxe handboeken en de organisatorische aanpak; ze werden bijgevallen door een groot deel van de seminaristen. Uiteindelijk werden ze op 19 november 1787 ontslagen. Met hen vertrok ook de econoom Magnery die hen had gesteund en die volgens de regering de seminaristen had opgeruid.

De zeer ontevreden keizer gaf toe aan sommige klachten van de opstandelingen, trok onder meer de gerechtelijke hervorming in en schafte de Intendances af. Hij eiste echter het herstel van de kerkelijke en universitaire hervormingen, onder meer van het Seminarie-Generaal. Het merendeel van de universiteitsprofessoren en zowat alle bisschoppen weigerden hun medewerking daaraan, wat uiteindelijk in maart 1788 uitdraaide op de afzetting van de 22 anti-jozefistische professoren en de verbanning van tien onder hen.

Intussen was het Seminarie-Generaal op 15 januari 1788 heropend. De professoren stonden voor lege banken. De meeste bisschoppen hadden weliswaar hun seminaries weer gesloten, maar de seminaristen waren naar huis getrokken in plaats van naar Leuven. De regering poogde het vertrouwen van het episcopaat te winnen door begin april de Ieperse seminariepresident D. Houcke te benoemen tot directeur van het Seminarie-Generaal. Ondanks dwang, chantage en beloften kwamen nauwelijks seminaristen opdagen: een dozijn eind april, 22 einde mei. De teleurgestelde Houcke, die vergeefs had gehoopt op de medewerking van de bisschoppen, vertrok op 25 juli 1788 uit Leuven.

Op hetzelfde moment werd meegedeeld dat de keizer besloten had de hervormde faculteiten rechten, geneeskunde en filosofie tegen het begin van het nieuwe academiejaar over te brengen naar Brussel. Te Leuven zouden enkel de theologische faculteit en het Seminarie-Generaal achterblijven. De dépêches waarin deze beslissing werd meegedeeld, scherpten nogmaals het verbod aan elders theologieonderwijs te organiseren of wijdingen toe te dienen aan anderen dan alumni van het Seminarie-Generaal. In augustus 1788 werden de seminaries van Mechelen en Antwerpen met militair geweld ontruimd. Te Antwerpen vielen daarbij tientallen doden onder de toegesnelde bevolking.

Op 17 september 1788 werd het theologisch onderwijs hernomen voor aanvankelijk 26 theologanten. Hun aantal liep in de loop van het academie-

jaar op tot 70. Op 21 september verhuisden ze naar het herbouwde Pauscollege en de naburige gebouwen. Directeur Mayence, die te Luxemburg zeer impopulair was geworden, kwam einde september naar Leuven om er de nieuwe directeur te worden van het seminarie. Met hem kwamen heel wat Luxemburgse seminaristen mee, aangelokt door de hogere beurzen te Leuven. Te Luxemburg werd hij opgevolgd door J.N. Weyand, een priester die door de bisschop van Trier als vice-rector was aangesteld. Begin maart 1789 vertrok Mayence reeds naar Gent waar hij een prebende in de kathedraal had bekomen. Hij werd opgevolgd door een Gentse kanunnik, burggraaf F. de Baillet, gewezen president van het Bisschoppelijk Seminarie.

Op 24 februari 1789 stuurde gevolmachtigd minister Ferdinand von Trauttmansdorff nogmaals dépêches naar de bisschoppen, abten en visitatoren van de bedelorden om hen te verplichten hun studenten voor 15 maart naar Leuven te sturen. Aartsbisschop Franckenberg werd bevolen zich ter plaatse van de orthodoxie van het onderwijs te komen overtuigen. Van 8 maart tot eind april verbleef de kardinaal te Leuven en stelde er een onderzoek in dat men in feite kan betitelen als een ketterijproces. Met de hulp van allerlei ultramontaanse raadgevers distilleerde zijn secretaris J.H. Duvivier daaruit een veroordeling van het onorthodox bevonden Leuvense onderwijs. Op 16 juni deelde de kardinaal zijn slotconclusie mee aan de regering en op 26 juni maakte hij een uitvoerige "*Déclaration doctrinale*" over het seminarieonderwijs over aan de keizer. Ondanks de reactie van de regering die de kardinaal geheimhouding oplegde en door Leplat werk liet maken van een weerlegging, verscheen de "*Déclaration*" reeds einde september in druk. Na verschillende herdrukken verscheen een officiële editie in juni 1790.

De veroordeling door Franckenberg werd één van de onmiddellijke aanleidingen tot een rechtvaardiging van de Brabantse Omwenteling. Om de reactie de wind uit de zeilen te nemen, werd op 14 augustus aan de bisschoppen toegestaan hun seminaries te heropenen, met andere woorden het Generaal-seminarie werd facultatief. Het directe gevolg was dat het Leuvense Generaal-seminarie dadelijk leegliep. In een laatste, vergeefse, poging om het tij te keren, schafte een keizerlijk decreet van 20 november 1789 het verfoeide seminarie af. De Brabantse Omwenteling herstelde de vroegere situatie aan de universiteit en op 1 maart 1790 werd dit herstel officieel gevierd in de gebouwen van het vroegere Seminarie-Generaal.

De provincie Luxemburg nam niet deel aan de revolutie. Om onrust te voorkomen, trok de regering op 12 februari 1790 ook in die provincie alle jozefistische hervormingen in. De priesteropleiding werd weer aan de bisschoppen toevertrouwd. Het duurde tot 1793 eer het vroegere theologicum werd hersteld.

Organisatie

Het Leuvense Seminarie-Generaal moet onderscheiden worden van de (hervormde) faculteit der theologie. Het was in feite niet meer dan een convict voor studenten in de theologie. De werkelijke leiding lag in handen van de Commissie voor Kerkelijke Zaken, die eerst naast de Geheime Raad en nadien binnen de Algemene Regeringsraad* functioneerde. Daar werden alle beslissingen van enig belang getroffen, tot en met die over de kledij en de voeding van de seminaristen. Een heel belangrijke rol speelde ook de Hervormde Rekenkamer* die voor de nodige geldmiddelen zorgde en het hele beheer nauwgezet controleerde. Beide instanties onderhielden een doorlopende briefwisseling met hen die ze te Leuven met de dagelijkse leiding hadden belast. Vooreerst met de directeur die de algemene en dagelijkse leiding had. Achtereenvolgens waren dit (in september 1786) F. Stöger, (maart 1787) J.F. Thysbaert, (april 1787) D. Houcke, (september 1787) G.J.J. Mayence, (maart 1788) F. de Baillet. De directeur werd bijgestaan door twee vice-directeurs: La Joie, een alumnus van het Weense Theresianum, en de Leuenaar Emmanuel Vounck. De theologant Put uit Bree was econoom.

De Commissie voor Kerkelijke Zaken, Studies en Censuur en de Hervormde Rekenkamer speelden te Luxemburg dezelfde rol als te Leuven. Voor het doorgeven van instructies en het opvangen van informatie bedienden ze zich vaak van de Raad van Luxemburg.

De interne organisatie was dezelfde als te Leuven. Directeur: (in november 1786) G.J.J. Mayence, (september 1787) J.N. Weyand. Vice-directeurs: J.N. Weyand, N. Eyschen, D.C. München. Econoom: J.D.D. Magnery, (november 1788) Bofering.

Het grote verschil met Leuven was dat te Luxemburg het onderwijs werd beschouwd als ressorterend onder het Seminarie-Filiaal. Daarom behoorden ook professoren tot het corps. Dogmatiek werd gedoceerd door J.J. Havelange, (november 1787) L.F. Duvigneaud. Moraal en pastoraal: Que-

non, (november 1787) N. Eyschen. Exegese: D.L. Welter. Kerkelijk recht en kerkgeschiedenis: L.F. Duvigneaud, (november 1787) J.G. Bailly.

Onder het Seminarie-Filiaal ressorteerde eveneens een humaniora-afdeling met een eigen corps.

Bevoegdheden en activiteiten

Het Seminarie-Generaal bezat het monopolie voor de vorming van leden van de seculiere en reguliere clerus voor de hele Oostenrijkse Nederlanden. De kandidaten voor het priesterschap zouden er gedurende de hele duur van hun theologiestudies (aanvankelijk vier jaar, na de hervorming van 1788 nog drie jaar) aan de hervormde theologische faculteit verblijven. Pas na het beëindigen van deze studies en hun verblijf mochten zij, krachtens een getuigschrift van de diensten, van hun bisschop de hogere wijdingen ontvangen of plechtige geloften afleggen. Voor de inwonende studenten verstreekte het kost en inwoon; het onderwierp hen (op papier) aan een zeer strikte dagindeling en een strenge discipline.

Het Seminarie-Filiaal vervulde dezelfde functie, doch enkel voor de provincie Luxemburg. Het verzorgde ook het onderwijs zelf.

Seminarie-Generaal en Seminarie-Filiaal namen de taken over van de bisschoppelijke seminaries, de universitaire colleges voor theologanten en de vormingshuizen voor regulieren. Einde 1789 of begin 1790 werden die in hun rechten en functies hersteld.

Bibliografie

Het meest volledige en recentste overzicht van de geschiedenis van het Seminarie-Generaal vindt men in het onuitgegeven doctoraatsproefschrift van ROEGIERS J., *De Leuvense theologen en de Verlichting. Onderwijs, wetenschap, polemie en politiek van 1730 tot 1797*, Leuven, 1979, in het bijzonder p. 615-693. Twee sterk verouderde, maar nog niet helemaal vervangen studies, zijn: VERHAEGEN A., *Les 50 dernières années de l'ancienne Université de Louvain (1740-1797)*, Luik, 1884, en ID., *Le Cardinal de Franckenberg, archevêque de Malines (1726-1804)*, [Brugge], 1884. Van ruimer belang dan enkel de biografie van de eerste seminariedirecteur is KOVACS E., *Ultramontanisme und Staatskirchentum im thesesianisch-josephinischen*

Staat. Der Kampf der Kardinäle Migazzi und Franckenberg gegen den Wiener Professor der Kirchengeschichte Ferdinand Stöger (Wiener Beiträge zur Theologie, 51), Wenen, 1975. Voor de ontwikkeling van de plannen: MENZEL B.F., *Abt Franz Stephan Rautenstrauch von Brevnov-Braunau. Herkunft, Umwelt und Wirkungskreis*, Königstein/Ts., 1969, vooral p. 147-170.

Over het Seminarie-Filiaal verscheen het wat verwarde artikel van SPRUNCK A., *Le Séminaire général de Louvain et le Séminaire filial de Luxembourg*, in *Publications de la Section historique de l'Institut grand-ducal de Luxembourg*, 1950, 70, p. 279-319.

Archief

Het Seminarie-Generaal en -Filiaal hebben als zodanig geen eigen archiefbestand nagelaten. Fragmenten ervan vindt men terug in het archiefbestand *Oude Universiteit Leuven*, dat thans verspreid is over het Algemeen Rijksarchief te Brussel, het Universiteitsarchief van de Katholieke Universiteit te Leuven en het Bisschoppelijk Seminarie te Gent. Een goed deel van de bescheiden die werden opgenomen door DE VOCHT H. in zijn *Inventaire des archives de l'Université de Louvain, 1426-1797*, Brussel, 1927, onder de nrs. 356-373, werd door hem ten onrechte uit de bestanden *Geheime Raad* en *Algemene Regeringsraad* gelicht.

Nog meer gegevens zijn aan te treffen in twee archiefbestanden van de centrale regering te Brussel: Brussel, A.R., *Algemene Regeringsraad*, onder de Commissie voor Kerkelijke Zaken, Studies en Censuur, en *Rekenkamers* (nr. 27.500), in het bijzonder de *administratieve briefwisseling* van de Hervormde Rekenkamer. Verder steekt uit de voorbereidende fase heel wat in het bestand *Geheime Raad, Oostenrijkse periode* (nrs. 1068, 1070, 1071, 1072), minder in de *Secretarie van State en Oorlog* (nrs. 1879, 2124, 2127).

Tenslotte zijn er de kanselarijarchieven uit Wenen waarvan de voor deze studie essentiële stukken in het Algemeen Rijksarchief te Brussel berusten (*Departement voor de Nederlanden van de Hof- en Staatskanselarij te Wenen*, nrs. 656 en 815).

Van bijzonder belang is het Archief van het Aartsbisdom Mechelen, waarin onder de *afdeling Franckenberg*, een lijvig dossier over het Seminarie-Generaal berust.

Bronnenpublicaties

Honderden eigentijdse drukwerken geven informatie over de geschiedenis van het Seminarie-Generaal en bovenal over de oppositie ertegen. Een verzameling die talrijke belangrijke bescheiden overneemt, is DE FELLER F.X. (ed.), *Recueil des représentations, protestations et réclamations de tous les ordres des citoyens, dans les Pays-Bas catholiques; au sujet des infractions faites à la constitution, les privilèges, coutumes et usages de la nation, et des provinces respectives*, 17 dln., [Luik], 1787-1790.

Van groot belang is de bronnenpublicatie van SCHLITTER H. (ed.), *Geheime Correspondenz Josefs II. mit seinem Minister in den österreichischen Niederlanden Ferdinand Grafen Trauttmansdorff, 1787-1789*, Wenen, 1902.

Alle belangrijke beschikkingen met betrekking tot het Seminarie-Generaal en Seminarie-Filiaal, van oprichting tot opheffing, werden gepubliceerd in VERHAEGEN P. (ed.), *Recueil des ordonnances des Pays-Bas autrichiens*, 3de reeks, 1700-1794, dln. XII-XIII, Brussel, 1910-1914.

Archieftoegangen

LEFÈVRE J. en LEFÈVRE P., *Inventaire des archives du Conseil du Gouvernement général*, Brugge, 1925 (anastatische herdruk in 1979), vooral de nrs. 65-70, 309-310, 2620, 2621, 2624 en 2682bis.

AERTS E., *Administratieve briefwisseling van de Hervormde Rekenkamer (1787-1789)* (*Algemeen Rijksarchief. Inventarissen*, 240) Brussel, 1988, zie het zakenregister *sub verbo* Seminarie-Generaal en Seminarie-Filiaal.

Jan ROEGIERS

Register van de instellingen¹

- Academie van de Artillerie 783, 784, 786, 790
Academie van de Genie 783, 784
Academie voor Wetenschappen en Letteren zie KEIZERLIJKE EN KONINKLIJKE ACADEMIE VOOR WETENSCHAPPEN EN LETTEREN
Academische Drukkerij 936
Admiraal der binnenwateren 252
ADMIRALITEIT 201, **486-494**, 531
Admiraliteit Supreme 494
Admiraliteit van de Schelde 489, 492
Admiraliteitsraad 486, 487, 489-493
Alcalde 180-186, 300, 549
Algemeen burgerlijk commissaris zie ALGEMEEN BURGERLIJK COMMISSARIAAT
ALGEMEEN BURGERLIJK COMMISSARIAAT 80, 361, 515, **887-894**, 763, 785, 912-914
Algemene Directie van Financiën 326, 499, 503
ALGEMENE REGERINGSRAAD 139, 140, 183, 237, 269, 298, **331-338**, 339-340, 342, 344, 356, 390, 406, 428, 462, 465, 484, 500, 503, 524, 526, 527, 549, 552, 555, 556, 591, 607, 672, 673, 685-687, 689, 690, 749, 753, 784-786, 789, 791, 799, 802, 825, 888, 889, 891, 919, 941, 946, 949, 952, 955, 964, 966
Algemene Ontvangerij van Financiën zie ONTVANGERIJ-GENERAAL VAN FINANCIËN
Anglo-Bataafs Condominium 109, 236, 269, 36, 499, 503, 610, 623, 660, 666
ANJOUAANSE REKENKAMER 288, 533, 610, 623, **659-665**, 666, 675, 689
ARCHIEFBUREAU **405-412**, 671, 684
ARGENTIER 172, 176, 178, 179, 534, 536, 538, 540, **559-564**, 615
Artillerie-academie zie Academie van de Artillerie
ARTILLERIEKORPS 515, 540, 561, 570, 615, 783, 784, 786, 790, 829, 830, 832, 833, 843, 851, 854, 855, 857, **859-865**, 869, 872, 875, 876, 884
Audiëntier zie AUDIENTIE

¹ De naam van een instelling waaraan in het Repertorium een notitie werd gewijd, wordt opgenomen in klein kapitaal. De paginaverwijzing naar deze notitie staat vet gedrukt.

REGISTER

- AUDIËNTIE 87, 93, 95, 101, 102, 107, 151, 158, 169, 175, 178, 198, 199, 209, 212, 214, 250, 252, 278, 280, 286, 300, 307, 310, 320, 321, **367-385**, 388, 391, 400, 406, 407, 409, 410, 452, 470, 475, 482, 484, 506, 520, 558, 566, 567, 569, 570, 573, 615, 618, 630, 676, 836, 838, 841, 849, 871, 900, 933
- AUDITEUR-GENERAAL VAN DE MILITAIRE JUSTITIE 181, 286, 833, 838, 895-898, **899-905**, 906-908, 910
- Bergen van Barmhartigheid 426-429, 686
- Bewaarder van de vorstelijke juwelen zie JUWELENBEWAARDER
- Bourgondische Bibliotheek zie KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK
- Brabantse Rekenkamer zie REKENKAMER VAN BRABANT
- Bureau de Brabant* 624, 673
- Bureau de Flandre* 610, 673
- Bureau de guerre suivant l'armée* 80
- Bureau des finances* 499, 511
- BUREAU VOOR HET BEHEER VAN DE DOUANERECHTEN 505, 513, 515, 519, 520, **523-530**, 554, 686, 751, 794, 795, 800
- Burgerlijk commissaris zie ALGEMEEN BURGERLIJK COMMISSARIAAT
- CENTRAAL COMITÉ VOOR PATRIOTTISCHE GIFTEN **772-776**
- Chambre aux deniers* 169, 539, 540
- Chambre des confiscations* zie Kamer van de Confiscaties
- Chambre des finances* zie Kamer van Financiën
- Chambre des récompenses* 473; zie ook Kamer van de Confiscaties
- Chambre mi-partie* zie TWEELIDIGE KAMER
- Chambre supérieure des domaines dite de Flandre* 588
- Chambre supérieure des domaines et régaux* 624, 662
- Charterbewaarder (*garde des chartes*) 379, 380, 382, 383, 405, 408, 923, 926
- Collaterale Raden 28, 88, 90, 92, 95, 101, 104, 105, 189, 199, 202-204, 208, 214, 222, 225, 227, 239, 249, 251, 256-259, 265, 266, 269-271, 273, 274, 276, 277, 280, 281, 283-285, 287, 290, 295, 297, 299, 301, 303, 310, 313, 318, 322, 323, 331, 340, 342, 347, 350, 373, 374, 376, 377, 379-382, 388, 389, 390, 391, 405, 421, 437, 497, 499, 501, 507, 509, 516, 518, 519, 537, 538, 542, 550, 570, 596, 659, 660, 704, 713, 721, 723, 724, 726, 749, 774
- Comité des recherches* 81
- Comité jésuitique* zie COMITÉ VOOR DE OPHEFFING VAN DE JEZUÏETENORDE IN DE NEDERLANDEN
- Comité pour la liquidation des affaires belgiques* zie TIJDELIJK COMITÉ VOOR DE VEREFFENING VAN DE NEDERLANDSE FINANCIËLE KWESTIES
- Comité van Breda 77, 82

REGISTER

- Comité van de Geheime Raad 912, 913
Comité van de Rekenkamer 668, 681
Comité van Financiën 500, 501, 525, 753
Comité voor de Handel 794
Comité voor de Koninklijke Schatkist 534
COMITÉ VOOR DE OPHEFFING VAN DE JEZUÏETENORDE IN DE NEDERLANDEN **436-440**, 750, 751, 938, 940, 951
COMITÉ VOOR DE RELIGIEKAS 686, **747-755**, 759
COMITÉ VOOR DE SEKWESTRATIE VAN FRANSE KERKELIJKE BEZITTINGEN **756-764**
COMITÉ VOOR DE TELLING VAN LUXEMBURG 732, 733, **809-817**
COMITÉ VOOR DE WEDERZIJDESE HANDEL TUSSEN DE DUITSE ERFLANDEN EN DE NEDERLANDEN **793-798**
COMITÉ VOOR DE ZEEHANDEL 528, 794, **799-802**
COMITÉ VOOR VREEMDELINGENZAKEN 363, **416-425**
Comiteit-generaal van de Nederlanden 77
Commissarissen van domeinen en financiën 559, 565
Commissie voor de Hervorming van de Bergen van Barmhartigheid 426
COMMISSIE VOOR DE OPENBARE LASTEN IN LIMBURG 723, **736-746**, 890
COMMISSIE VOOR DE OPENBARE LASTEN IN LUXEMBURG 723, **731-735**, 810
Commissie voor Kerkelijke Zaken, Studies en Censuur 334, 337, 919, 961, 964, 966, 749, 753, 754
Commissie voor Vrome stichtingen 334, 337
Commission de comptabilité nationale 673
Commission économique zie Economische Commissie
CONFERENTIE VOOR DE VEREFFENING VAN DE OPENBARE SCHULD **765-771**
Conseil de finances et comptes 533
Consejo de España zie SPAANSE RAAD
Consejo de Estado te Madrid 200, 205, 87, 89-91, 97, 98, 101-104, 377, 388, 394, 270, 284
Consejo de Hacienda te Madrid 200, 499
Consejo de Italia te Madrid 100
Consejo Supremo de Flandes y de Borgoña zie HOGE RAAD VOOR DE NEDERLANDEN EN BOURGONDIE
Consiglio d'Italia te Wenen 110
CONTADORIE (*Contaduría*) 252, 284, 391, 409, 489, 837, 841, 849, 850, 860, 863-865, **871-881**
Contaduría zie CONTADORIE
CORPS VOOR WATERBOUWKUNDE **782-792**

REGISTER

- Departement gehecht aan de Hof- en Staatskanselarij (*Département réuni*) te Wenen 131, 134, 135, 137, 145
- DEPARTEMENT VOOR DE NEDERLANDEN VAN DE OOSTENRIJKSE HOF- EN STAATSKANSELARIJ TE WENEN 62, 112, 115, 117, 122, **124-133**, 134-138, 140-146, 148, 210, 214, 237, 238, 247, 248, 249, 250, 262, 333-335, 351-353, 355, 415, 462-464, 520, 522, 552, 580, 583, 584, 591, 676, 679, 680, 690, 722, 728, 747, 748, 758, 766, 791, 798, 801, 802, 823, 946, 966
- Departement voor Kerkelijke Zaken en Studies van de Algemene Regeringsraad 941
- Département général de la guerre* 79
- Département général des vivres* 80
- Département réuni* zie Departement gehecht aan de Hof- en Staatskanselarij
- Deuxième bureau* 80
- DIJKGRAAF-GENERAAL VAN BRABANT EN VLAANDEREN **777-781**, 782
- Directeur-generaal van Financiën zie Algemene Directie van Financiën
- Douanebureau zie Bureau voor het Beheer van de Douanerechten
- Drossaard van Brabant 479, 480, 483, 484, 515, 737, 899
- DUITSE STAATSSECRETARIE 55, 89, 93, 95, 122, 209, 214, 368, 377, **398-404**, 409, 836, 838, 841, 849, 871
- Economische Commissie (*Commission économique*) 80, 892
- Engels-Nederlands Condominium zie ANGLO-BATAAFS CONDOMINIUM
- Épargne* zie GEHEIME THESAURIE
- Établissement historiographique* zie HISTORIOGRAFISCH INSTITUUT
- Garde des chartes* zie Charterbewaarder
- Gastos secretos* zie KAS VAN DE *GASTOS SECRETOS*
- Geheim Comité voor zaken betreffende de onlusten 332, 334, 335, 338
- Geheime Conferenz* te Wenen 125
- Geheime Hof- und Staatskanzlei* te Wenen zie Hof- en Staatskanselarij
- Geheime Kas zie KAS VAN DE *GASTOS SECRETOS*
- GEHEIME RAAD 28, 32, 58, 62, 89, 105, 140, 145, 152, 153, 165, 175, 180-183, 185, 189, 199, 201, 204, 205, 222, 239, 242, 249, 257-259, 265, 266, 269, 271-275, 283-287, **295-324**, 326, 328, 333, 334, 340, 341, 343, 344, 345, 348, 351, 354, 357, 358, 361, 362, 364-366, 367-374, 376, 377, 379-383, 385, 390, 400, 409, 413-416, 418-424, 426, 427, 430-432, 435, 436, 437, 439, 455, 456, 463, 465-467, 471, 473, 479, 481, 482, 484, 491, 497, 501, 505, 508, 510, 511, 516-518, 549, 550, 557, 586, 591, 614, 618, 629, 668, 670, 676, 695, 714, 715, 720, 721, 723, 725, 726, 747, 749-752, 757-760, 762, 765-767, 769, 771, 774, 782, 783, 785, 786, 794, 800-802, 804, 809, 813, 818, 821, 822, 825, 826, 888, 889, 912, 913, 918, 919, 922, 931, 938, 939, 941-944, 946, 958, 964, 966

REGISTER

- GEHEIME SCHATKIST 172, 471, 562, **565-575**, 578, 579
Geheime Staatskonferenz te Wenen 248
GEHEIME THESAURIE (*Trésor de l'Épargne*) 172, 534, 539, 563, **565-575**, 576
Gelderse Rekenkamer zie REKENKAMER VAN GELRE
GEMENGDE MILITAIRE JOINTE **912-914**
General-Kriegs-Kommissariat te Wenen 883
Generaliteitsrekenkamer te Den Haag 662
GENIEKORPS 504, 515, 784, **851-858**, 876, 879
GEÛNIFICEERDE REKENKAMER 145, 239, 252, 259, 326, 334, 342, 357, 361, 407-409, 433, 437, 541, 578, 586-589, 610, 617, 624, 628, 662, 663, **666-678**, 679, 683, 689, 695, 702-705, 711, 713, 714, 720, 721, 722, 737, 749-751, 761, 762, 768, 773, 786, 811, 863, 890, 925, 942, 955
GEVOLMAGTIGD MINISTER 47, 58, 112, 116, 124, 128, 131, 135, 137, 140, 185, 190, 196, 206, **234-245**, 248, 251, 257-259, 269, 297, 325, 332, 333, 335, 347, 351-353, 356, 357, 361, 362, 389, 393, 394, 396, 407, 413, 416, 419, 422, 427, 430, 431, 436, 437, 462, 464-466, 523, 527, 532, 534, 548, 550, 585, 586, 588, 590, 600, 667, 668, 680, 702, 704, 710, 712, 719, 720, 723, 725, 726, 747, 748, 758, 765, 768, 774, 776, 783, 784, 793, 795, 796, 799, 819, 821, 822, 825, 826, 883, 884, 888, 890, 892, 893, 912, 917, 924, 926, 927, 931, 938, 939, 941, 944, 959, 963
GEZANTSCHAP BIJ DE HEILIGE STOEL **149-160**
Gouvernante-generaal, gouverneur-generaal, gouverneurs-generaal zie LANDVOOGD
GROOTMEESTER VAN HET HOF 47, 111, 168, 181, 205, 206, 234, 236, **246-255**, 257, 357, 388, 667, 710, 718, 719, 859-862
GROTE RAAD VOOR DE NEDERLANDEN TE MECHELEN 27, 28, 32, 78, 145, 180, 182, 183, 185, 219, 220, 222, 225, 227, 228, 231, 252, 265, 266, 275, 286, 288, 295-297, 302, 306-310, 313, 314, 321, 357, 361, 362, 365, 368, 380, 427, 444, 445, **448-461**, 462-465, 471, 482, 490, 492, 497, 514, 540, 614, 792
Gulden Vlies zie Orde van het Gulden Vlies
Hacienda zie *Consejo de Hacienda*
HERALDISCHE KAMER **188-194**
Heraut zie HERALDISCHE KAMER
Hertogelijke Raad 448, 497, 498, 608, 610
HERVORMDE REKENKAMER 140, 333, 334, 336, 347, 409, 428, 524, 528, 529, 541, 589-592, 665, 668, 672-675, 677, **679-691**, 703, 704, 720, 730, 740, 746, 752, 919, 964, 966, 967
HISTORIOGRAFISCH INSTITUUT (*Établissement historiographique*) 62, 686, **917-920**
Hof- en Staatskanselarij te Wenen 62, 112, 115, 117, 122, 124-126, 128-131, 134-137, 140-145, 148, 210, 237, 238, 247, 262, 333, 344, 351, 355, 362, 415,

REGISTER

- 419, 462, 520, 522, 552, 580, 583, 584, 591, 676, 679, 680, 690, 722, 728, 747, 758, 766, 791, 798, 801, 802, 823, 946, 966; zie ook **DEPARTEMENT VOOR DE NEDERLANDEN**, Hofkanselier, Hof- en staatskanselier
- Hof van Bergen 284
- Hof van Gelre 471, 648, 651, 653, 657
- Hof van Holland en Zeeland 228, 444, 635, 641, 642
- Hofjonte voor de Nederlanden zie **HOFJOINTE VOOR NEDERLANDSE AANGELEGENHEDEN**
- HOFJOINTE VOOR NEDERLANDSE AANGELEGENHEDEN TE WENEN** 125, 134, **139-143**, 350, 351, 390
- Hofkammer* te Wenen 111
- HOFKANSELARIJ VOOR DE NEDERLANDEN TE WENEN** 62, 125, 126, 130, 131, 133, **134-138**, 139, 145, 356
- Hofkanselier, hof- en staatskanselier te Wenen 60, 110, 111, 116, 117, 120, 124-125, 126, 128, 132, 134, 135-137, 139, 141, 142, 237, 239, 244, 250, 265, 333, 351-353, 362, 406, 419, 471, 582, 586, 680, 703, 712, 720, 742, 783, 793, 795, 931, 939, 942-944; zie ook Hof- en Staatskanselarij
- Hofkanselier voor de Nederlanden 29, 128, 407, 501; zie ook **HOFKANSELARIJ VOOR DE NEDERLANDEN**
- Hofkriegersrat* zie Hofkrijgsraad
- Hofkrijgsraad te Wenen 128, 883, 884, 906-908, 910
- Hofraad te Brussel 27, 28, 225, 231, 265, 266, 270, 275, 295, 313, 368, 448, 560, 565, 625
- Hofraad te Wenen 136, 141
- Hofraad voor de Handel te Wenen 793, 794, 798
- HOFRECHTBANKEN** **180-187**, 310
- Hofrekenkamer te Wenen 680, 685, 686; zie ook *Hofkammer*
- Hofthesaurier zie Thesaurier van het Hof
- HOGE MILITAIRE JOINTE** 906, 908, **910-911**
- HOGE RAAD VOOR DE NEDERLANDEN TE WENEN** 109, 110, 112-114, **116-123**, 124, 126-129, 132, 135, 136, 141, 237-239, 247, 248, 249, 250, 252, 326, 407, 431, 499, 520, 540, 551, 554, 583, 610, 624, 666, 702, 706, 712, 714
- HOGE RAAD VOOR DE NEDERLANDEN EN BOURGONDIE** (*Consejo supremo de Flandes y Borgoña*) te Madrid 28, 62, 88, 89, 92, **97-108**, 116, 118, 119, 200, 202, 205, 284, 319, 320, 373, 377, 540
- Hogere Admiraliteitsraad 487, 489, 492, 493
- Hollandse Rekenkamer zie **REKENKAMER VAN HOLLAND**
- Hoofdcommissaris van de Krijgskas zie **KRIJGSKAS**
- Hydrografische School 19, 790

REGISTER

- INFANTERIEKORPS **829-842**, 843-847, 851, 853-855, 860, 861, 862, 869, 871, 880
INTENDANTEN, INTENDANCES 37, 252, 287, 332, 364, 462, 499, 504, 533, **547-558**, 598-600, 604, 710, 726, 789, 883, 891, 892
JOINTE TE LUXEMBURG, NADIEN TE TRIER **339-341**, 342, 345, 346, 348, 500
JOINTE TE TRIER 146, 346-348, 339, 341, **342-345**, 500
Jointe te Valencijn zie JOINTE VOOR HET VOORLOPIG BESTUUR VAN HET OP
FRANKRIJK VEROVERDE LAND
Jointe van de Kapingen 487, 489
JOINTE VAN STATE 350, **356-359**
JOINTE VOOR BESTUREN EN SUBSIDIEZAKEN 239, 514, 554, 686, 713, 715-718,
719-721, 724, 725, 728, 731, 733, 736-739, 742, 743, 745, 751, 768, 782, 791,
809, 810, 811, 813-815, 890
JOINTE VOOR DE AFHORING VAN DE REKENINGEN 312, 514, 517, 554, 670, **710-718**, 719, 725, 737
JOINTE VOOR DE AMORTISATIES **430-435**
JOINTE VOOR DE BERGEN VAN BARMHARTIGHEID **426-429**
JOINTE VOOR DE BETWISTE GEBIEDEN 409, **413-415**, 416-418, 447, 790
JOINTE VOOR DE WATERSTAAT 336, 778, **782-792**
JOINTE VOOR HET MUNTWEZEN 516, 670, 697, 698, **701-709**, 714
JOINTE VOOR HET VOORLOPIG BESTUUR VAN HET OP FRANKRIJK VEROVERDE LAND
360-366
JOINTES VOOR DE RUNDVEEPEST **818-826**
JUWELENBEWAARDER 697, **172-179**, 559, 561, 565, 570, 695, 922, 926
KABINETSJOINTE 249, 251, 253, **256-262**, 301, 305, 389, 551, 710
Kamer van de Confiscaties (*Chambre des Confiscations*) 470, 471, 473, 477, 570
Kamer van de Beden 497
Kamer van de Schatkist 497
Kamer van Financiën (*Chambre des finances*) 497, 511
Kanselier zie Hof- en staatskanselier, Kanselier van Brabant, Kanselier van Gelre,
KANSELIER VAN VLAANDEREN EN BOURGONDIE
Kanselier van Brabant 102, 221, 257, 259, 286, 326, 414, 420, 428, 463, 465,
668, 740, 822, 932, 935
Kanselier van Gelre 471
KANSELIER VAN VLAANDEREN EN BOURGONDIE 27, 87, **217-233**, 265, 298, 295,
300, 451, 561
KAS VAN DE *GASTOS SECRETOS* 147, 395, 539, **576-584**
Kas van de Oostenrijkse Tabakspacht 127
KEIZERLIJKE EN KONINKLIJKE ACADEMIE VOOR WETENSCHAPPEN EN LETTEREN
338, 408, 686, 784, 917-918, 924, **931-937**, 939, 945

REGISTER

- KEIZERLIJKE EN KONINKLIJKE LOTERIJ 348, 579, **585-593**, 805
Keizerlijke Militaire Academie 832
Keizerlijke Reservekas te Frankfurt 535
Koninklijk historiograaf 917, 918
Koninklijk Militair Hospitaal te Mechelen 837
KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK 11, 83, 93, 96, 174, 193, 278, 281, 321, 708, 729,
921-930, 933, 935, 937
KONINKLIJKE COLLEGES 338, 439, 686, 942, 943, 946, 947, **951-957**
KONINKLIJKE COMMISSIE TE LUXEMBURG 146, 341, 342, 345, **346-349**, 479, 484,
500
KONINKLIJKE COMMISSIE VOOR DE STUDIES 439, 751, 919, 936, **938-947**, 951-953,
955, 957
Koninklijke Drukkerij 588
Koninklijke Loterij zie KEIZERLIJKE EN KONINKLIJKE LOTERIJ
KONINKLIJKE RAAD 118, 269, **283-289**, 290, 297, 337, 388, 499, 503, 659-661,
664, 905
KONINKLIJKE SCHATKIST (*Trésor royal*) 501, **534-546**, 535, 590
Korps der Militaire Ingenieurs 852
Krijgscmissariaat 883
KRIJGSKAS 242, 392, 393, 540, 579, 874, **882-886**, 889
LANDVOOGD(ES), GOUVERNEUR-GENERAAL 26, 33, 34, 36, 47, 52, 58, 67, 90, 97,
98, 99-101, 103, 104, 109, 111, 112, 128, 154, 163-165, 169, 173, 175, 181,
183-185, **195-216**, 221, 234-239, 241, 242, 246, 247, 249, 250, 252, 256-260,
262, 265-274, 278-280, 283-286, 290, 295, 297-301, 304, 305, 320, 321, 323,
325-327, 331, 333, 335, 339, 342, 346, 351-353, 356-358, 361, 363, 365, 369,
372-374, 376, 377, 379, 381-383, 386-394, 399, 400, 402, 413, 414, 417, 427,
431-433, 436, 464, 470, 472, 473, 487, 489-491, 497, 498, 500-502, 506, 507,
509-512, 516, 531, 536, 540, 547, 551, 567, 571, 580, 577-581, 583, 588, 600,
609, 610, 623, 624, 626, 635, 636, 648, 659-662, 666, 667, 670, 681, 693,
711, 712, 714, 716, 717, 720, 724, 726, 731, 757, 758, 760, 762, 767, 769,
772, 773-776, 793, 795, 797, 810, 819-822, 831, 833, 835, 838, 839, 845, 847,
852, 860, 871, 873-875, 877, 878, 884, 895, 896, 901, 903, 918, 921, 938,
941, 942
Librije van Bourgondië zie KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK
Licentkamer te Roermond 653
Liquidatiecommissie 328
Loterij zie KEIZERLIJKE EN KONINKLIJKE LOTERIJ
LUITENANT-AUDITEUR-GENERAAL VAN DE MILITAIRE JUSTITIE 896, **906-909**, 910

REGISTER

- MINISTERCONFERENTIE 140, 239, 256, 258, 261, **350-355**, 356, 358, 361, 390, 422, 424, 425, 775
- Ministerkonferenz te Wenen* 113
- Munt 78, 292, 336, 348, 533, 535, 693-695, 697-699, 702-705, 707
- Munt te Antwerpen 704
- Munt te Brussel 535, 705
- Muntatelier 627, 681, 682, 699, 704, 705, 707, 774
- MUNTKAMER 174, **692-700**, 701-702, 705, 709
- Muntmeester-generaal 174, 175, 694
- Musaeum Bellarminianum* 917
- Musaeum historiographicum* 917, 918
- Nederlands Departement zie DEPARTEMENT VOOR DE NEDERLANDEN
- Nederlandse hofkanselier 128, 134, 136, 137
- NORMAALSCHOLEN 334, 686, **948-950**
- Officie-fiscaal van Brabant 408, 435, 481, 484, 806, 824
- OFFICIE VAN DE HOFWERKEN **594-607**
- Ontvanger-generaal van Financiën 127, 174, 176, 178, 179, 199, 228, 230, 303, 321, 370, 383, 435, 475, 497, 498, 501, 505, 507, 532, 534-545, 549, 559-562, 567-572, 574, 579, 581, 588, 615, 642, 651, 685, 687, 739, 740, 750, 751, 760, 761, 860, 863, 866, 868, 869, 876-878, 882-885; zie ook ONTVANGERIJ-GENERAAL VAN FINANCIËN
- Ontvanger-generaal van Vlaanderen 172
- Ontvanger van de Artillerie 561
- ONTVANGERIJ-GENERAAL VAN FINANCIËN 127, 147, 166, 501, 505-508, 510, 512, 520, **534-546**, 562, 567, 568, 572, 576, 579, 581, 589, 590, 606, 619, 689, 748, 749, 753, 775, 884, 890; zie ook ONTVANGER-GENERAAL VAN FINANCIËN
- Opperste Admiraliteitsraad 486, 487, 489-491, 493
- OPPERSTE KAMERS VOOR DOUANEBETWISTINGEN **803-808**
- Orde van het Gulden Vlies 175, 189, 191, 270, 357, 409, 453, 923, 926
- Ordonnantiebende 833, 845
- PAGADORIE (*Pagaduría*) 284, 391, 837, 841, 849, 860, 863, 864, **871-881**
- Parlement van Besançon 923
- Parlement van Dole 217, 308
- Parlement van Mechelen 27, 220, 227, 265, 308, 313, 380, 448, 449, 452, 454, 460, 497
- Parlement van Parijs 218, 219, 308, 456
- Proveduría* 837, 872, 875, 876, 878
- Provinciale Staten zie Staten
- Provoost-generaal van de Marechaussée van Frans Henegouwen 363,

REGISTER

- PROVOOST-GENERAAL VAN HET HOF EN VAN DE NEDERLANDEN 181, 183, 300, 478-485, 515, 833, 899-903
- Provoost-generaal (leger) 833
- RAAD VAN BEROERTEN 97, 382, 385, 469-477, 570
- Raad van Brabant 19, 67, 184, 185, 351, 368, 408, 422, 423, 427, 431, 435, 444, 454, 462, 463, 465, 483, 484, 588, 624, 662, 668, 736, 740, 742, 744, 804, 806, 820, 823, 824, 933
- Raad van Domeinen en Financiën zie RAAD VAN FINANCIËN
- Raad van Doornik en het Doornikse 100, 102, 105, 134, 140, 145, 146, 365, 455
- RAAD VAN FINANCIËN 28, 165, 171, 175, 199, 201, 204, 239, 240, 252, 257, 258, 265, 266, 269, 272, 274, 283, 285, 290, 292, 297, 300, 301, 304, 305, 311, 312, 323, 326, 328, 329, 333, 340, 341, 343-345, 348, 351, 354, 357, 364, 372, 378, 379, 383, 409, 414, 418, 430, 432, 433, 435-440, 470, 473, 482, 484, 489, 497-522, 523-533, 535-541, 543-545, 550, 554, 557, 558, 560, 566-571, 573, 581, 583, 584, 586, 589, 590, 592, 596-600, 602-604, 606, 610, 612, 614, 615, 617, 618, 624, 629, 639, 640, 641, 649, 652, 653, 661, 662, 666, 667, 668-671, 676, 680, 687, 689, 690, 694-696, 699, 702-705, 708, 711-717, 720, 721, 725, 728, 747-751, 753, 759-762, 768, 771-776, 778-782, 786, 790, 791, 793-800, 802, 804, 813, 815, 818, 821, 822, 825, 826, 837, 841, 842, 849, 850, 856, 857, 858, 863-868, 872-877, 879, 881, 883, 886, 889-891, 906, 907, 912, 923, 924, 926, 929, 939, 942, 944
- Raad van Henegouwen 284, 291, 365, 454, 455, 473, 488, 581, 670, 822
- Raad van Justitie 298, 307, 331-336, 347, 448, 462-468
- Raad van Luxemburg 346-348, 454, 465, 501, 731-733, 810, 811, 813, 814, 964
- Raad van Namen 287, 711
- RAAD VAN STATE 28, 67, 99-101, 165, 198, 199, 201, 222, 249, 256, 260, 265-282, 283, 285, 287, 290, 291, 292-294, 297, 299, 301, 303, 305, 306, 314, 321, 327, 368, 372, 375, 376, 378, 380, 382, 383, 385, 392, 406, 407, 409, 414, 416, 418, 421, 447, 470, 471, 473, 484, 497, 499, 501, 502, 510, 513, 516, 520, 531, 532, 533, 538, 539, 557, 568, 587, 612, 618, 629, 767, 882, 905
- Raad van State te Madrid zie *Consejo de Estado*
- RAAD VAN STATE VAN MAXIMILIAAN EMANUEL VAN BEIEREN 290-294, 531
- Raad van Vlaanderen 57, 89, 221, 228, 326, 414, 435, 444, 446, 471, 487, 492-494, 549, 592, 593, 608, 612, 614, 615, 806, 819-822, 824, 825
- Raadkamer 534, 608, 624
- Rijkskamergerecht (*Reichskammergericht*) te Wetzlar 318, 398, 401
- Rijksdag (*Reichstag*) 398

REGISTER

- REKENKAMER(S) 79, 146, 202, 205, 224, 228, 229, 233, 251, 284, 300, 308, 321, 330, 331, 343-344, 362, 364, 376, 390, 405, 435, 477, 478, 482, 484, 497, 501, 507, 512, 513, 532, 536, 553, 561-562, 564-566, 568, 570, 574, 581, 595-599, 603, 606, **608-691**, 694, 696, 698-700, 708, 709, 716, 728, 735, 755, 759, 763, 767, 776, 780, 791, 849, 857, 864, 866, 868, 869, 872, 873, 876, 878, 879, 881, 891, 946, 957; zie ook ANJOUAANSE REKENKAMER; GEÛNIFICEEERDE REKENKAMER, HERVORMDE REKENKAMER; Rekenkamer te Mechelen; REKENKAMER VAN BRABANT; REKENKAMER VAN GELRE; REKENKAMER VAN HOLLAND; Rekenkamer van Utrecht; REKENKAMER VAN VLAANDEREN
- Rekenkamer te Mechelen 608, 622, 666
- Rekenkamer te Rijsel zie REKENKAMER VAN VLAANDEREN
- REKENKAMER VAN BRABANT 175, 383, 558, 560, 569, 573, 594, 608-610, 615, **622-632**, 634, 647, 649, 651, 652, 656, 659, 662, 672
- REKENKAMER VAN GELRE 475, 609, 623, 636, **647-658**
- REKENKAMER VAN HOLLAND 622, **633-646**, 647-649, 652
- Rekenkamer van Utrecht 635, 636
- REKENKAMER VAN VLAANDEREN 158, 169, 171, 175, 178, 374, 382, 406, 475, 503, 534, 537, 541, 544-546, 558-560, 563, 567, 569, 573, **608-621**, 622-623, 626, 627, 649, 656, 661, 662, 665, 672, 692, 695, 701, 863, 867, 923
- Religiekas 147, 338, 512, 544, 686, 747-755, 759, 960
- Riddergerecht van Luxemburg 809
- RUITERIIJKORPS 830, **843-850**, 843, 860, 899, 906
- Scholastisch departement 940, 941
- SCHOOL VOOR WATERBOUWKUNDE **782-792**
- SECRETARIE VAN DE GEHEIME RAAD 300, **367-385**
- SECRETARIE VAN STATE EN OORLOG 19, 29, 47, 81, 93, 95, 104, 122, 128, 129, 132, 133, 137, 138, 140, 142, 143, 200, 204, 209, 214, 234, 239, 244, 250, 253, 258, 259, 262, 284, 286, 287, 320, 326, 327, 329, 330, 331, 333, 342-344, 351, 355-357, 360, 361, 363-365, 366, 376, 377, 379, 384, **386-397**, 399, 409, 413, 414, 418, 484, 506, 520, 522, 577, 578, 583, 592, 660, 676, 680, 690, 703, 747, 749, 750, 752, 783, 784, 791, 797, 800, 801, 821, 836, 838, 841, 849, 857, 864, 871, 874, 875, 877, 881, 886, 888, 892, 893, 908, 911, 919, 929, 932, 946, 966
- SECRETARIS(SEN) VAN STATE **87-96**, 97, 101, 152, 199, 200, 205, 234, 239, 292, 300, 368, 371, 372, 374-377, 379, 380, 391, 393, 394, 400-402
- Secretaris van State en Oorlog zie SECRETARIE VAN STATE EN OORLOG
- Secretaris van State voor Duitse aangelegenheden zie DUITSE STAATSSECRETARIE
- SEMINARIE-FILIAAL **958-967**
- SEMINARIE-GENERAAL 682, **958-967**

REGISTER

- Société littéraire* 167, 917, 924, 925, 927, 931, 932, 935
Soeverein zie VORST
SOEVEREIN CONGRES VAN DE VERENIGDE NEDERLANDSE STATEN 20, **76-83**, 500,
590, 668, 681, 757, 765, 888, 891
Soeverein Hof van Justitie 295, 298, 331-336, 347, 462-468
SPAANSE RAAD TE WENEN (*Consejo de España*) 28, **109-115**, 247
Spaanse Raad van State te Madrid zie *Consejo de Estado*
SPAANSE SECRETARIE TE WENEN 92, **109-115**, 249, 376, 377
Spaanse secretaris zie SPAANSE SECRETARIE
Staatskanselarij zie Hof- en Staatskanselarij
Staatskanselier zie Hofkanselier
Stadhouder 35, 195, 212, 279, 635, 648, 650
Staten 25-29, 35, 40, 44-46, 52, 54, 96-99, 153, 157, 188, 198, 199, 228, 241-
242, 248, 259, 261, 299, 304, 326, 328, 330, 332, 350, 354, 379, 502, 507,
510, 511, 513-516, 545, 546, 548, 549, 551-552, 555-557, 576, 594, 602, 612,
642, 645, 657, 682, 683, 686, 720, 721, 734, 738, 741, 751, 755, 756, 765,
769, 773, 775, 782, 800, 805, 814, 821-823, 867, 882, 884; zie ook STATEN-
GENERAAL, Staten van Brabant, Staten van Henegouwen, Staten van het Over-
kwartier van Gelre, Staten van Limburg, Staten van Luxemburg, Staten van
Namen, Staten van Vlaanderen, Statenvergaderingen
STATEN-GENERAAL 20, 25, 26, 31, 33, 34, 36, 39, 44-46, 51, 59, 60, **65-75**, 97,
103, 173, 191, 202, 231, 267, 268, 297, 342, 402, 441-445, 447, 449, 487,
635, 660, 662, 697, 870, 885, 933; zie ook STATEN-GENERAAL VAN DE VERE-
NIGDE NEDERLANDSE STATEN
STATEN-GENERAAL VAN DE VERENIGDE NEDERLANDSE STATEN **76-83**, 933
Staten van Brabant 19, 34, 67, 77, 139, 140, 240, 267, 378, 464, 479, 481, 484,
550, 592, 622-624, 626, 659, 664, 668, 669, 765, 768, 772, 774, 777, 819, 870
Staten van Henegouwen 291, 365, 464, 473, 820, 825
Staten van het Overkwartier van Gelre 649
Staten van Limburg 739, 740
Staten van Luxemburg 732, 733, 809, 813
Staten van Namen 765, 767
Staten van Vlaanderen 51, 77, 82, 230, 240, 483, 712, 768, 819, 824, 825
Statenvergaderingen 25, 31, 51, 76, 78, 80, 81, 271, 636, 725, 737, 765
SUPERINTENDANT VAN DE MILITAIRE JUSTITIE 181, 286, 391, 838, **895-898**, 899,
901, 903, 905, 906
Thesaurier-generaal 101, 259, 27, 283, 286, 301, 357, 361, 482, 498, 501-504,
507, 508, 510, 511, 514, 520, 535, 536, 540, 551, 562, 578, 581, 586-588,

REGISTER

- 615, 661, 670, 713, 721, 773, 779, 794, 795, 800, 831, 844, 873; zie ook
RAAD VAN FINANCIËN
- Thesaurier van het Hof 169, 578
- THESAURIER VAN OORLOG 540, 561, 837, **866-870**, 872, 875
- TUDELJK COMITÉ VOOR DE VEREFFENING VAN DE NEDERLANDSE FINANCIËLE
KWESTIES (*Comité pour la liquidation des affaires belgiques*) 131, 135, **144-148**
- Tijdelijke Commissie voor Domeinen en Financiën 501
- Trésor de l'épargne* zie Geheime Thesaurie
- Trésor royal* zie KONINKLIJKE SCHATKIST
- TWEELEDIGE KAMER **441-447**
- Universal geheime Staatsexpedition* 110, 249
- Utrechtse Rekenkamer zie Rekenkamer van Utrecht
- Veedorie (Veeduría)* 252, 284, 391, 577, 581, 872, 875, 879
- Verenigde Nederlandse Staten 17, 20, 28, 76, 78-82, 342, 343, 500, 524, 590,
668, 681, 757, 765, 770, 888, 891, 906, 933
- Vlaamse Admiraliteit 488
- Vlaamse Rekenkamer zie REKENKAMER VAN VLAANDEREN
- VORST 17, 20, 26, 28, 30, 32, 34, 36-41, **43-62**, 65-71, 76, 78, 79, 87-91, 93, 97-
104, 110, 111, 118, 124, 128, 136, 141, 147, 150, 154, 163, 163-166, 172-177,
175, 184, 188, 190, 191, 195-197, 195-199, 199, 200, 201-203, 202, 203, 209,
210, 217-219, 221-225, 228, 231, 234, 238, 246, 256, 260, 266, 270, 271, 273,
274, 278, 283, 285, 290, 293, 295, 296, 299, 300, 302, 304-306, 308, 309,
311, 319, 320, 331, 343, 351, 353, 357, 368, 369, 374, 376, 378, 382, 383,
386, 387, 392, 400, 413, 415, 421, 444, 452, 454, 455, 459, 478, 481, 482,
490, 491, 500, 501, 506, 559-562, 565, 567, 571, 572, 580, 590, 602, 608,
613, 614, 623, 649, 659, 668, 679, 681, 682, 692, 693, 695, 696, 743, 757,
765, 767, 772, 774, 777, 778, 780, 829, 833, 835, 845, 860, 866-868, 871,
878, 888, 891, 895, 921, 926, 927
- VORSTELJK HOF **163-171**
- ZEGELBEWAARDER 199, 217, 218, 222, 286, 300, **87-96**, 97-99, 101, 102, 104,
107, 118

